P/1576

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK.

Bolcsó

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE.

A M. T. AKADÉMIA HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

PILCH JENŐ
M. KIR. HONVÉDŐRNAGY.

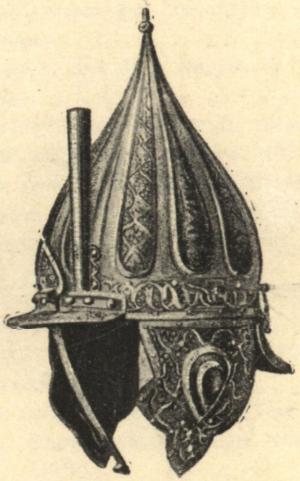

1915. TIZENHATODIK ÉVFOLYAM.
(XVI. KÖTET.)

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

BUDAPEST.
1915.

1880 BABICS JÁSZOL

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM.

Lap

ANGYAL DÁVID dr. Az 1800-iki nemesi fölkelés történetéhez — — — 354
CZIMER KÁROLY dr. Válasz dr. Hóman Bálint bírálatára — — — 411
DARÓCZY ZOLTÁN. Györkönyi compossessor urak helyett állított insurgensek költségei (1798.) — — — — — — — — — 234
DÉKÁNI KÁLMÁN dr. Gróf Teleki Sámuel fegyvergyüjteménye (1805.) 219
GYALOKAY JENŐ. Adatok Palotai Frimon János gróf élettörténetéhez (1824, 1825 és 1829.) — — — — — — — — — 213
« « A biharvármegyei insurgens sereg megalakulása 1808-ban — — — — — — — — — — — — 527
HALAVÁTS GYULA. Doborka vára és a Nagyszeben környéki templomerődök — — — — — — — — — — — — 188
HÓMAN BÁLINT dr. Felelet Czimer Károly dr. válaszára — — — — 532
KÁRFFY ÖDÖN dr. Török szökevény vallomása (1555.) — — — — — 242
« « « Léva várát Dobó Istvánra bízzák (1558.) — — — 244
« « « Horváth Bertalan feltételei, melyek alatt a lévai prefektusságot elfogadja (1554.) — — — — — — 246
« « « Eger 1690-iki tüzérsége — — — — — — — 416
« « « Foglyok váltságdíja (1557., 1665.) — — — — — 523
« « « Hadbirósági itélet 1708-ból — — — — — — 534
KEMÉNY LAJOS. Egy vitéz katona czímerlevele (1605.) — — — — — 228
« « Hadi rendtartás 1607-ből — — — — — — — 229
« « Kassai puskaportörő malom (1768.) — — — — — 524
KOMÁROMY ANDRÁS dr. Perényi Miklós egri várparancsnok (1705—1710.) — — — — — — — — — 119, 496
KROPF LAJOS. Franczia adatok az 1664. évi szentgotthárdi csatához 158, 334
LUKINICH IMRE dr. Egykori jelentés Belgrád visszavételéről (1717.) 232
MERÉNYI LAJOS dr. Adatok az 1644. évi hadjárathoz — — — — — 404
PILCH JENŐ. A Magy Tud. Akadémia hadtörténelmi bizottságából 297
RELKOVIĆ NÉDA dr. Portyázó csapatok Ujbányán a XVII. század elején 231
SEBESTYÉN JÓZSEF. A szendrői tábor rendjét szabályozó edictum (1664.) 226
SZENDREI JÁNOS dr. A Khevenhüller-féle hadi utasítás — — 266, 435, 546
TAKÁTS SÁNDOR. Erdődi Pálffy Tamás (1534—1581.) — — — — — 85
« « Ráthoti Gyulaffy László — — — — — — — 472
THALLÓCZY LAJOS. Mátyás király első két török hadjárata (1463—1464.) 362

*

Lap

Tóth Zoltán dr. Kurucz-sorozás 1753-ban — — — — — — — — — 517
« « « A magyar lovasság regulamentuma (1722.) 250, 428, 537
Noszticzi Thurzó Kálmán. Fogarasi Nádasdy Ferencz gróf tábornagy, a katonai Mária Terézia-rend nagykeresztese (1709—1783.) — — — — — 1, 301, 443
Wertner Mór dr. Magyar segítőcsapat a göllheimi csatában (1298.) 59
Zákonyi Mihály dr. Hadbavonult katonák családjainak ellátása II. József korában — — — — — — — — — — — — 397
Závodszky Levente dr. Sobieski litvánjai a kurucz Trencsén megyében 175
« « « Az oroszok 1849-iki betöréséhez — — — — 236
« « « A premontrei guerilla — — — — — — 237
« « « *Folyóiratok:* Századok, A nagy háború irásban és képben — — — — — — — — 238, 239
Kérelem — — — — — — — — — — — — — — — 298, 442, 553
Név- és tárgymutató — — — — — — — — — — — — — 558
Képek jegyzéke — — — — — — — — — — — — — — — 580

FOGARASI NÁDASDY FERENCZ GRÓF TÁBORNAGY.

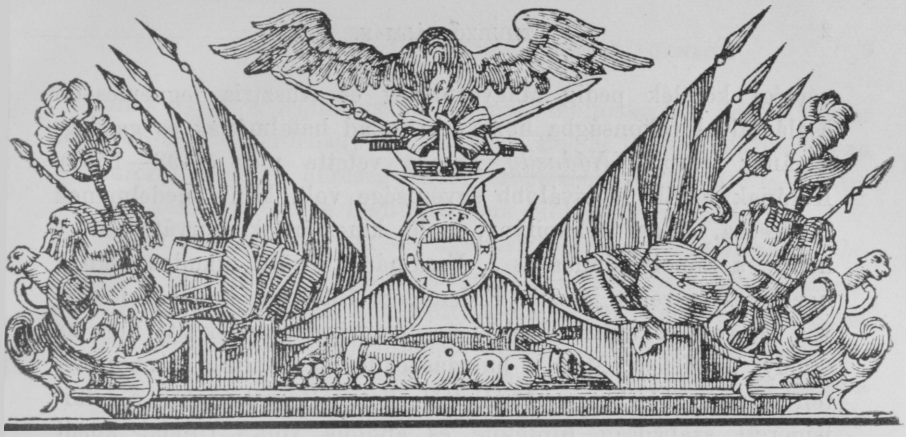

FOGARASI NÁDASDY FERENCZ GRÓF TÁBORNAGY,

A KATONAI MÁRIA TERÉZIA-REND NAGYKERESZTESE.

(1709—1783.)

Élet- és jellemrajz.

Pályadíjat nyert munka.

(Első közlemény.)

I.

1708—1741.

Fogarasi *Nádasdy Ferencz* gróf, tábornagy, a katonai Mária Terézia-rend nagykeresztese, Horvát-, Dalmát- és Szlavon-országoknak 1756—1783-ig bánja, az ősrégi *Nádasdy* családból származik. A dunántúli eredetű család Magyarország legősibb és legelőkelőbb családjainak egyike. Eredete a XIII. század elejéig vezethető vissza.[1] A család számos tagja Magyarország politikai történetében, az egyház terén és a hadi pályán fényes nevet biztosított emlékének, a családi összeköttetés és

[1] *Dr. Karácsonyi János* A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Budapest, 1900. M. T. Akad. II. 384. l. Legősibb sarja Petenegy, † 1234. *Magyar nemzetségi zsebkönyv.* I. Főrangú családok. Her. és Gen. Társaság. Budapest, 1888., 165. és köv. l.

vérségi kötelék pedig Magyarország és Ausztria legnemesebb családjaival rokonságba hozta. A család hatalmának és gazdagságának alapját *Nádasdy Tamás* vetette meg (1498—1562). Korának egyik legkiválóbb egyénisége volt. Mint fejedelmének tanácsosa, budai főkapitány, majd kincstárnok, horvát bán és nádor, a Zápolya János és I. Ferdinánd közötti alkudozásokban nevezetes szerepet játszik. Érdemeiért 1530-ban Fogaras földjével, várával és annak örökös úri címével ajándékozta meg az erdélyi fejedelem. Mint a haladás és felvilágosultság hive, menten minden kicsinyes előítélettől, kora elfogultságától, a lelkiismereti szabadság hirdetője és ápolója volt.[1] Utódai közül különösen kiválik *Nádasdy Ferencz*, a koronaőr és országbíró. Szellemi kiválósága, egyéniségének és befolyásának súlya, tudományszeretete és gazdagsága (Magyarország Krözusa) oly szerepet biztosítottak neki, mely Magyarország történetében szinte külön korszakot jelent. Haladást óhajtó, hazájának alkotmányát féltő lelke azonban csak áldozatot hozhatott az eszmének, a sikert nem: a Wesselényi-féle hazafias mozgalmakban való részvétele miatt elfogatván, halálra itéltetett és 1671 április hó 30-án Bécs-Újhelyen vérpadon végezte életét.

A hatalmas család fejének politikai vétsége vagyonának legnagyobb részétől megfosztotta 11 megmaradt gyermekét, úgy hogy a fiúknak közpályán kellett a fényben és gazdagságban született előkelőséget újra kivívni; és valóban — szinte igazolásául annak, hogy a nemes faj erkölcse és életereje az anyagi javakban való bőség nélkül is terem nemes hajtásokat, — fiai révén újra felvirul a Nádasdyaknak régi híre és becsülete, mely ha nem is tudott oly gazdagságra támaszkodni, mint apjuk életében, méltóságokban és tisztségekben Magyarország legelsőbbjei közé emelte őket. Igy a vérpadon kimult Ferencz fiai közül *László* csanádi püspök lesz, *Tamás* főispán, majd koronaőr, *Ferencz* pedig, Nádasdy Ferenczné, a Mária Terézia-rend nagykeresztesének és Horvát-Dalmát-Szlavon országok bán-

[1] *Nagy Iván* Magyarország családai stb. Pesth, 1861. Ráth. VIII., 14. és köv. l.

Borovszky-Sziklay Magyarország vármegyéi, stb. Vasvármegye, 580. l.

jának atyja, a legmagasabb katonai méltóságokat éri el.[1] Már 1706-ban vezérőrnagy és Savoyai Eugen alatt Olaszországban harczol, a kit a herczeg ez év szeptember hó 9-én Frasinettoban kelt levelével a haditanácsnak előléptetésre ajánl.[2]

A következő évben — úgylátszik már az Eugen adta vélemény alapján — Magyarországon van és mint a soproni katonai kerület parancsnoka Vak Bottyán-nal 1707 október 2. Harkánál (Német-Keresztúr) ütközik meg.[3] 1708-ban már altábornagy. Megbízást kap egy lovasezred felállítására[4] és mint a soproni erődítések parancsnoka igen tevékeny szerepkört tölt be, sőt a kuruczok szorongatta helyeket, Sasvárt, Székesfehérvárt ismételten ellátja élelemmel és csapaterősítésekkel.[5] A következő 1709. évben megerősíti Körmendet és Heister hadműveleteit segíti elő előőrseinek működésével, a téli hadműveletek ideje alatt pedig a Stájerország védelmét szolgáló és Körmend—Szt.-Gotthardt-Rokiczán vonalában felállított őrállások parancsnoka;[6] 1710 julius vége felé Csepregnél (Salamonfalva) Béri Balogh Ádám és Borbély Gáspár 500 főnyi hadát megfutamítja;[7] végül november hónapjában a Duna jobbpartja mentén a kóbor szabad csapatoktól felzavart nyugalmat állítja helyre.[8] 1714-ben lovassági tábornok lesz[9] és miután a rastatti béke következtében elrendelt állomány-leszállítás folytán ezredét

[1] *Nagy Iván* i. h.

[2] *Cs. és kir. hadilevéltár* Feldzüge des Prinzen Eugen, stb. Wien, 1891. A vezérkar kiadása. VIII. Függelék, 293. l.: auch um so billiger, dass I. K. MJ. bei gegenwärtigen Conjunkturen eine Distinction unter dero getreuen und meineidigen Ungarn mache . . . auch dabei annectieren, dass erdeuteter Herr Graf in allweg würdig sei, bei dem Königreich selbsten anderwärtig sich erreignenden Apertüren considerirt und weiter promoviert werden.

[3] U.o. IX. 322. és köv. l. és *R. Horváth Jenő* Magyar hadi krónika. Epest, 1897. II., 360. l.

[4] *Cs. és kir. hadilev. Bestallungen, 1708—3033. sz.*

[5] *Feldzüge des Prinzen Eugen* stb. X., 104. l.

[6] U. o. XII., 486. l.

[7] U. o. XII., 528. l. és *R. Horváth Jenő* Magyar hadi krónika, II., 382. l.

[8] *Feldzüge des Prinzen Eugen*, stb. XII., 545. l.

[9] U. o. XVI. 93. l.

feloszlatták, az eddigi Kollonits-huszárezred tulajdonosává lesz [1] augusztus havában. A törökök ellenében 1716—1717-ben viselt háborúba egyedül őt rendelték ki a lovassági tábornokok közül.[2] Az 1716 augusztus hó 15-iki *pétervárad*i csatában 5 lovas ezredet vezet, *Temesvár* visszafoglalásában pedig a Pálffy vezette lovasság bal szárnyának parancsnoka (aug. 27—okt. 13.);[3] 1717 augusztus hó 16-án részt vesz a belgrádi csatában.[4] A következő év elején megválik szolgálati állásától.[5]

Nádasdy Ferencz háromszor volt nős és valószínüleg első feleségétől, *Széchy Erzsébet*-től született első fia *Lipót Flórián*, míg a többi három fiu harmadik feleségével, *Schrattenbach Róza* grófnéval kötött frigyéből származott.[6]

Nádasdy Ferencz születési helyét és idejét pontosan megállapítani nem sikerült. Életrajziróinak egy része[7] születése idejét 1708 szeptember 30-ikára teszi, helyéül pedig Wurzbach *Radkersdorf*-ot jelöli meg; R. Horváth Jenő[8] *Felső-Lendvá*-t mondja annak. (1708. közelebbi időmeghatározás nélkül.)

[1] *Wrede* Geschichte der k. u. k. Wehrmacht. Wien, 1904. III. 714. l

[2] *Feldzüge des Prinzen Eugen* stb., XVI. 175. l.

[3] U. o. XVI., 223. l.

[4] U. o. XVII., 144. l.

[5] U. o. XVII., 291. l.

[6] Megbizható személyi adatok nem állottak rendelkezésemre. A Nádasdy család igen szép, rendezett és *R. Horváth Jenőnek* Gróf Nádasdy Ferencz és a Nádasdi-levéltár cz. nagyértékü czikke (Századok, 1888. 412., 425 l.) alapján ismert anyagot nem használhattam, mert a család jelenlegi feje már huzamosabb ideje külföldön van és így a levéltár megközelíthetetlen. *Nagy Iván* i. m. és *Wurzbach* Biographisches Lexicon-ja (XX. k.) igen sok ellenmondó adatot tartalmaz. Igy az 1780-ban született Nádasdy Ferenczről azt mondja Nagy Iván, hogy 3-ik feleségétől, Schrattenbach Róza grófnőtől születtek összes gyermekei, a mely esetben férjének 17 éves korában (Széchy Erzsébet és Herberstein Mária után) ő lett volna a 3-ik felesége. Valószinű, hogy első fia, első feleségétől származik, míg a többi e sorrendben következik: Ferencz Lipót, József és Boldizsár. Wurzbach is így állítja föl a leszármazást.

[7] *Wurzbach* i. m. Biographie der k. u. k. Heerführer und Generale. Kriegsarchiv. 1888. — *Athenaeum kézi lexicona*. 1893.

[8] *Rónai Horváth Jenő*. Gróf Nádasdy Ferencz és a Nádasdy-levéltár. Századok, 1888., 412. l.

Valószínű, hogy családjának birtokán, a zalamegyei *Felső-Lendván* született. A felső-lendvai egyháznak anyakönyvei azonban csak 1738-ban kezdődnek és így megkeresztelésének megtörténte a közeli Radkersburg-ban jegyeztetett fel. Ezt a radkersburgi r. kath. egyház 1709-iki keresztelési anyakönyvének egy jegyzete is igazolni látszik.[1]

Gyermekkoráról, fiatalabb éveiről semmit sem tudunk. Nevelését, iskoláztatását a főúri családoknál megszokott keretben nyerte valószínűleg; a hajlandóságát a katonai életre valószínűleg e korszak harczai, atyjának katonai pályája és sikerei ébreszthették fel benne.

Az első megbízható adatot 1727-ben találjuk. Idősebb bátyja *Lipót Florián* ugyanis ekkor, mint a Splényi huszárezred kapitánya,[2] arra kéri a haditanácsot,[3] hogy századját «*einem seiner* Brüder abtreten zu dürfen»; a kérelmet a haditanács Splényi ezredtulajdonosnak «um Berichtsmemoriale» kiadja.

Lipótnak egy újabb kérelme[4] már *Ferencz öcscse* javára kéri az engedélyt és ezt a haditanács meg is adja,[5] úgy hogy Nádasdy Ferenczet alig 18 éves korában mint az akkor Szabolcs és Gömör megyékben állomásozó[6] Splényi-huszárezred kapitányát látjuk 1727 őszén.

Az ezredhez való belépésétől egészen az 1734. évig nincs adatunk a rendelkezésünkre álló forrásokban.

Ezrede — immár 1729 óta Czungenberg huszárezred — 1731-ben elhagyta Magyarországot és Olaszországba került, a hol

[1] Az egyházi hivatalok közlései nyomán. A radkersburgi értesítés szerint: *im Index zu den hiesigen Taufmatrikeln der Name Nádass Franz Graf mit dem Datum 30. dezember 1709 eingetragen vorfindet, in den eigentlichen Taufmatrikeln aber ist der Geburtsfall weder im Jahre 1709, noch im Jahre 1708 oder 1710 eingetragen.*

[2] Ezredtulajdonosa: Miháldi Splényi János László lovag után viselte e nevet 1729-ig.

[3] *Cs. és kir. hadilevéltár. H. K. A.* 1727. Prot. Reg. 605. (520. f. szám.) máj. 28.

[4] U. o. Prot. Expedit. 1727. 1147—5 és 1160—70, julius.

[5] U. o. Prot. Reg. 1727. 750—23. és 787—155. Prot. Exped. 1350—66.

[6] *Wrede* i. m. III. 71. l.

2 százada Forgách őrnagy parancsnoksága alatt részt vett a corsicai vállalatban, majd pedig a lengyel trónöröklési hadjáratban 1733—35-ig.[1]

Hogy Nádasdy a corsicai hadjáratban részt vett volna Forgách alatt, arra nézve nincs bizonyítékunk,[2] ellenben a másik hadjáratban mar találkozunk Nádasdy nevével, még pedig már őrnagyi rendfokozatban. Hogy ezt a rendfokozatot mikor és hol nyerte el, arra sincs semmi adatunk.

Első szereplése 1734 október hó 9-ikére esik, a mikor is mint *Herr Obristwachtmeister* Nádasdy egy 400 főnyi lovaskülönítménynyel az *Oglio* menti ellenséges állások felderítésére küldetett ki egy táborkari tiszttel együtt.[3]

Az 1735. évi harczok folyamán már igen sűrűn találkozunk nevével a feljegyzésekben[4] és első vitézi tettével bevezeti jövendő sikereinek hosszú sorát. 1735 május 4-ikén ugyanis *Solara* és *Camposanto* mellett egy franczia különítményt csupán 60 főnyi csapatával rohant meg és szalasztott meg, a melyből még egy kapitányt, 9 lovast és 11 gyalogost is elfogott.[5] Alig egy hónappal reá junius hó 5-én *Quingentole*-nél szerzett elismerést. A szárd és a spanyol haderő ugyanis üldözvén a visszavonuló császári sereget, junius 4-én két egymástól elszigetelt állást foglalt el, a melynek egyik része, még pedig a hol a spanyol hadtest állott, a megrohanásra igen alkalmas volt. Gróf Königsegg tábornagy nem hagyta kiaknázatlanul az ellenség ezen gyöngéjét, mert másnap, junius 5-én, átlépte a Pó folyót egy 300 gyalogosból és 900 nehéz lovasból alkotott különítménnyel, a melynek elővédjét Nádasdy alkotta 300 Desewffy (ma 8-ik) huszárezredbeli huszárral. Elsőknek Nádasdy huszárjai mentek át a *reverei hidon* azon parancscsal, hogy a *Quingen-*

[1] *Wrede* i. h.

[2] *Dr. Hirtenfeld J.* Der Militär-Maria-Therezien-Orden und seine Mitglieder, 1857. 38. l.

[3] *Hadilevéltár.* 1734. *Feldacten.* Polnischer Successionskrieg in Italien. 56. a. i.

[4] U. o. *Feldacten* 1735. Italien. 2—3, 11—1, 13—7 és 8, 13—42, (2, 106, 200).

[5] *Feldzüge des Prinzen Eugen* XX. 190. l.

tole-nál álló és 250—300 főre becsült spanyol lovasságot támadják meg; követte őket a nehéz lovasság, a gyalogság pedig a *Revere* előtti házcsoportot szállta meg. Nádasdy fényesen oldotta meg feladatát. Huszárjainak bátor rohamával már első perczben szétugrasztotta a spanyol lovasságot és ezen felől 1 alezredest, 3 századost, 1 hadnagyot, 1 zászlóst, valamint 800 lovast fogott el; ezenfelül hatalmukba került még: 90 ló és 2 ezüst katonai trombita. Az egész vállalatban Nádasdy csapatának 19 főnyi vesztesége volt halottakban és sebesültekben.[1]

Érdemei és sikerei nem maradtak ismeretlenül feljebbvalói előtt sem. Khevenhüller lovassági tábornok már 1736 január hó 10-én, *Cento*-ból kelt levelében, Nádasdy alezredessé való előléptetését ajánlja Savoyai Eugen herczegnek;[2] az ezred tulajdonosa, Dessewffy Imre tábornok pedig április hóban pártolólag terjeszti fel a haditanácshoz[3] Farkas alezredes azon kérelmét, hogy rangját «*gegen einige Convenienz*» Nádasdy őrnagynak átadhassa. E kérelmet a haditanács április hó 28-án kelt rendeletével engedélyezte.

Az alig 28 esztendős Nádasdy alezredesi rendfokozatában igen felelős szolgálati állásba is jutott: az ezredparancsnok felelősséggel teljes állása nehezedett reá,[4] sőt még elődjének, volt ezredparancsnokának, némely kellemetlen ügyében is neki kellett jelentéseket tennie.[5]

1736 augusztus hó 26-án Nádasdy 15-öd magával ezredessé lesz, a mennyiben a király kinevezi «*zu unserén kayserlichen*

[1] U. o. XX., 199. és köv. l.

[2] *Hadilevéltár. Feldacten* 1734. Successions Krieg in Italien. Correspondence des Prinzen Eugen von Savoyen. 13—2. V.

[3] *Hadilevéltár. H. K. A.* 1736. Prot. Exped. 657, l. 440. f. szám, április.

[4] *Hadilevéltár. H. K. A.* 1736. julius hava óta ő terjeszti fel a hivatalos jelentéseket mint ezredparancsnok. Prot. Expedit. 1511. l. 595. szám.

[5] U. o. 1096. l. junius havi 560. számban Khevenhüller jelentése «in punkto deren von dem titulo Deswffy bei dessen unterhabten Rgt. bestehende Ersezung deren Qffiziers Chargen ohne Beachtung des Senyy und das einem avancierenden Wachtmeister 6 Duggaten zu erlegen aufgetragen werden solle, nebst Beylegung, wass gesagtem Regiments Obrisztleutenant Nadasti (!) an im diesfahles berichtet habe.»

Obristen zu Pferdt»[1] és az ugyanazon év október hó 4-én kiállított patenssel a Desewffy ezred parancsnokává.[2]

Az 1741 őszéig terjedő időt Nádasdy Olaszországban ezredénél tölti. Némely életrajzának azon állítása — a mint azt R. Horváth Jenő idézett munkája bőségesen bizonyítja, — hogy az 1737—1739-iki török háborúban is részt vett volna, határozottan téves. Valószinű, hogy a mi Nádasdynkat a török háborúban szereplő más Nádasdy századossal[3] tévesztik össze. Azonkívül alapul szolgálhatott e tévedésre, hogy ugyancsak a török háborúban vett részt az Alt-Desewffy huszárezred is (a mai 9.), a melynek 1741-ben éppen Nádasdy lesz a tulajdonosa.[4] Nádasdy egészen addig, amig tábornokká lett és e minőségében az északnyugati hadszintérre rendeltetett, mindvégig a Jung-Desewffy ezred parancsnoka volt Olaszországban. Következtethető ez nemcsak nagyszámú hivatalos jelentésből és a hadilevéltár adataiból, hanem levelezéséből is.[5]

1738 őszéig Nádasdy ezredével *Voghera*ban van; októberben már St.-Angeloban kelt egy érdekes jelentése,[6] a mely megvilágítja ezredparancsnoki tevékenységét és azt bizonyítja, hogy a fiatal ezredes ezredparancsnok keményen tartotta a gyeplőket, érvényt szerzett akaratának és felfogásának. Huszárjainak ugyanis nem volt sem csizmája, sem nadrágja; elrendeli tehát, hogy az eladott zab árán vegyék meg azokat. A legénység az ú. n. *kleine Montur*-t (manapság kb. megfelel az *aprólékos kéziszernek* és fehérneműnek) nem igen tartotta rendben; Nádasdy tehát megvásároltatta ezt és a legénység 10

[1] U. o. Prot. Expedit. 1736. 1613. l. 859. szám. 1977. l. 225. és Prot. Reg. 1736. augusztus hó 26-áról kelt 651. sz. bejegyzés.

[2] Bestallungen 1736. 6710. sz.

[3] *Hadilevéltár.* 1737. Feldacten. Türkenkriege. 10—5, (a3), 1. (161-e.) I—2, I—3.

[4] Téved *Wrede* is a midőn azt irja, hogy Nádasdy a 9. huszárezred parancsnoka volt 1739—1741-ig. I. m. III. kötet, 280. l.

[5] A mindenesetre nagyérdekű levelezést a családi levéltár már említett megközelíthetlensége miatt teljesen nem használhattam fel és így e tekintetben csak *R. Horváth Jenő* adataira (Századok) támaszkodhattam. A továbbiakban csak *Rónai* «Nádasdy levelei» czím alatt utalok majd reájuk.

[6] Csupán kivonat! *Hadilevéltár. H. K. A.* 1738. Prot. Expedit 3125. l.

naponkint kifizetett zsoldjából vonatta le. Úgy látszik ez időben szentelték fel az ezred zászlóját és — akárcsak ma is — a tisztikar fizette meg az ünnepély költségének nagyobbik felét. Lipthay ezredebeli hadnagy azonban tiltakozott az ellen, hogy illetékéből bármit is levonjanak! Nádasdy azonban kijelentette neki, hogy az ő ezredében előléptetésre ne számítson! Az érdekeltek úgy látszik, valemely hadiszemle (mustra) alkalmával panaszt tehettek, mert a haditanács elrendelte,[1] hogy a legénység zsoldjából való levonások beszüntetendők és «*den kais. Dienstpferden an der hart und weich Fourage etwas zurückzubehalten, sondern jenen sowohl als diesen das ihrige richtig dargereicht werde.*» Lipthay hadnagy terhére is megtiltott mindenféle levonást.

Nádasdy azonban nem hagyta annyiban a dolgot a legénység rendetlen kis mondurját illetőleg. *St.Angelo*-ból 1739 április 10-ikéről kelt Nádasdynak ama újabb felterjesztése, a melyben a pótlások végett a levonások szükségességét bizonyítja.[2] A haditanács a hadbiztosságnak (Kriegskommissariat) adta le az ügyet azzal, hogy az eddigi levonásokat fizessék vissza.[3]

De egyébként is nehézségei voltak Nádasdynak. Úgy látszik, hogy a mikor az ezred tulajdonosa: Desewffy Imre meghalt (1739 elején), nyilvánossá váltak mulasztásai és Nádasdy kénytelen volt a haditanácshoz fordulni utasításért. Így a St.-Angeloban 1739 május 24-én kelt felterjesztésében[4] ezt jelenti az ezred tartozásairól: «was massen der verstorbene General titl. Desewffy ohne eich zu reflectieren, auf den bereits vorhandenen Monath zu 11255 Fl. C. an Czizmen, Pferd, Gewöhr, Zelter und Feldkoppeln, wiederumb eine völlige Leibbemundierung angeschafft, sich darüber forth in Hungarn begeben und ihme die ohnausgewisene Cassa zur Auszahlung überlassen habe, da so hernach sothane Auszahlung denen Lieferanten gethan, so sich aber sodann bey der ausgefertigte Schlussrechnung ein

[1] *Hadilevéltár. H. K. A.* 1738. Prot. Reg. 2200. l. 350. szám bejegyzés decz. 14-éről.

[2] U. o. 1739. Prot. Exp. 1498. l.

[3] U. o. 1739. Prot. Reg. 648. l. 769. szám.

[4] U. o. 1739. Prot. Exp. 2034. l.

ziemlicher Theil der vorhandenen Cassa aus denen Offiziersgeldern gezeigt, so habe er umb contentierung deren selben ex propriis 4000 Fl. vorgestreckt.»

Az ezred közigazgatásában mutatkozó bajokhoz azonban nemsokára mások is csatlakoztak. Az 1739 május hó 19-én kelt rendelet[1] tudomásul adta Nádasdynak, hogy a Jung-Desewffy huszárezred tulajdonosává *Bodorfalvi Baranyai János báró* vezérőrnagyot nevezték ki, a kivel szemben a patens mindenkit a föltétlen engedelmességre kötelezett![2]

Alig telt el azonban egy esztendő, máris igen éles ellentét volt az ezredes és az ezredtulajdonos között!

Kitünik ez abból is, hogy a mikor Nádasdy 1740 október havában szabadságot kért s e kérelmét sem Baranyai, sem Traun (az olaszországi hadak fővezére) nem pártolta, Nádasdy mégis megkapta azt, jóllehet Traun csak az esetben vélte megadandónak, ha Nádasdy leköszön rangjáról.[3] A szabadság okát nem állapithattam meg és valószínű, hogy nagy szerepet játszott az engedélyezésben Nádasdynak bátyja Lipót Flórián, a ki ez időben királyi kincstárnok volt.

A szabadság rövid lehetett, mert 1740 január elején már ezrede ügyeit vezeti.[4] Az ellentét azonban közte és az ezredtulajdonos között még jobban kiélesedhetett, mert január 31-én Lipót bátyjához intézett levelében[5] panaszkodik Baranyaira és arra kéri, hogy Baranyaitól való szabadulása végett pártfogolja kinevezését tábornokká.

[1] U. o. Prot. Reg. 1082. l. 477. számú bejegyzés.

[2] . . . für unseren nunmehrigen würklichen Obristen nicht allein zu erkennen und gebührend zu respectieren, sondern auch die übrigen Regiments Offiziers und gemeine zu pflichtmässigen respeckt, parition und gehorsambt an zu weisen und deme also den schuldigsten Vollzug zu leisten.»

[3] U. o. 1740. Prot. Exp.: okt. havi 473. sz. (2962. l.), a szept. 28-iki 721. sz., az okt. 22-iki (3320. l.) és a 3528. l. az 52. sz. bejegyzés.

Traun valószínűleg a III. Károly halálával várható változások miatt akarta visszatartani Nádasdyt ezredénél.

[4] U. o. Prot. Exp. 1771. 87. l.-on már január elejéről oly létszámjelentést találunk, a melyet Nádasdy írt alá.

[5] *Rónai* Levelek, 421. l.

Az újabbi összeütközésnek úgy látszik az volt az oka, hogy Baranyai az ezredben megüresedett alezredesi helyre *Leposa* őrnagyot óhajtotta kineveztetni, jóllehet ez időben már kevésbé volt joga ehhez az ezredtulajdonosnak. Nádasdy ugyan meghajlott Baranyai kívánsága előtt, de Leposa bevonulását a haditanácsnak is bejelentette és további parancsokat kért.[1] Mintha valamely elvi kérdések merültek volna fel ez ügyben, mert Traun még 1740 őszén ekként ír a haditanácshoz: «wie es sich respecto der von mehr erwehnten titl. Baranyay in Commandosachen vu exercieren suchende Activität zu anhalten habe».[2]

Végre a hadi események segítették meg Nádasdyt akkor, a mikor Frigyes porosz király betörvén Sziléziába, nemcsak hogy visszaszorította a császári seregeket, hanem a várakat is körülzárta. A Neipperg vezérlete alatt szervezett 16,000 főnyi birodalmi hadseregbe könnyű lovasságot is osztottak be, a melynek parancsnokául, többek között, Baranyait is kirendelték.[3] Nádasdy tehát megszabadult Baranyaitól!

Nádasdy azonban nem jól érezte magát ezredénél, mert levelei továbbra is telvék panaszokkal. Márczius 6-án kelt levelében azt mondja, hogy pénze alig van[4]; julius hó 7-én arról ír, hogy Rómában járt és a pápa, XIV. Benedek, bűnbocsánatával tért onnan vissza 12 napi ottlét után és hogy egy szép olvasót kapott ajándékba az egyház földi urától[5]; a julius 14. és 22-én kelt leveleiben elkeseredéssel ír és újra kéri bátyját, hogy kinevezése érdekében hasson közre.[6]

Lipót valószínűleg mindent elkövetett öcscse kinevezése érdekében, de hogy ez mégis hamar bekövetkezett, azt Nádasdy a maga érdemeinek és a már fentebb mondott hadi eseményeknek köszönhette. *Pállffy János* tábornagynak és a magyarországi

[1] *Hadilevéltár. H. K. A.* 1741. Prot. Exp, 156. január havi bejegyzés, 626. szám.

[2] U. o. 1740. Prot. Exp. 3010. l. október havi 709. sz..

[3] U. o. H. K. A. 1741. Prot. 216. február hó 3-iki 57. szám.: «Der Baranyay die chargen maszige Dienste bei dem in Schlesien formierenden Corpo bey denen Hussaren dermalen zu leisten habe.»

[4] [5] [6] *Rónai* Levelek, 421. l.

hadak főparancsnokának a haditanácshoz intézett felterjesztéséből kitünik ugyanis,[1] hogy a sziléziai hadsereg főparancsnoka *Neipperg magyar tábornokokat* kér tőle a hadseregében levő magyar csapatok vezetéséhez.[2] *Pálffy Ghillányi* tábornokon kívül *Pestvármegyey* ezredest is alkalmasnak tartja tábornoki állásra, a miéz azonban még hozzáfűzi, hogy: *welche Promotion auch allenfals den Grafen Nádasdy zu gönnen wäre und ihme die Generalwachtmeister titul*» adományozható volna.[3] E vélemény alapján a királynő Nádasdyt 1741 aug. hó 31-én Pozsonyban kelt pátensével[4] tábornokká nevezte ki, december hó 4-én pedig a megüresedett Csáky huszárezred (ma cs. és kir. 9.) tulajdonosi méltóságával tüntette ki.[5]

Ezzel véget ért Nádasdy olaszországi tartózkodása; már kora őszszel a sziléziai hadseregnél találjuk, oly hatáskörben és szolgálati állásban, mely egyéniségének dicsőséges érvényesülését lehetővé tette.

II.

Az osztrák örökösödési háborúban.

Nádasdy útja Olaszországból Pozsonyon át vezetett az északnyugati hadszintérre. Fölkereste a Pozsonyban időző udvart, a honnan a toskánai nagyherczegnek, Lothringeni Ferencznek levelével indult el a sziléziai hadseregnek Znaimban időző főparancsnokához Neipperg tábornagyhoz.[6]

[1] *Hadilevéltár. H. K. A.* 1741. Prot. Exp. 1860. old. juliusi 763. sz bejegyzés.

[2] «. . , auch wegen der dahingeschickten, nicht allzu sehr «disciplinierten Huszaren Regimenter». A korábban kirendelt magyar tábornokok közül: *Festetich* és *Baranyai* betegségük miatt gátolva voltak. *Károlyi gróf,* a kivonult magyarországi csapatok főparancsnoka meg itthon betegedett meg, *Halász Péter* ezredes, az egyik felkelő huszárezred parancsnoka pedig Teschenben, junius 7-én halt meg. *Hadilevéltár* Österreichischer Erbfolge-Krieg. 1740—1748. II. 376. l.

[3] *Hadilevéltár H. K. A.* 1741. Prot. Exp. 1861. old. jun. hó 768. sz.

[4] *Hadilevéltár* Bestallungen 7266. sz.

[5] *Hadilevéltár* Bestallungen, 7266.

[6] *Cs. és k. hadilevéltár.* Kriege unter der Regierung der Kaiserin-Königin Maria Theresia. Wien, 1901. III. 153. Később csupán így idézzük: *Hadilevéltár* Kriege stb.

Mária Terézia uralmát és örökét ekkor igen sok veszély fenyegette: Középeurópa majdnem minden nyugati állama ellene támadt politikailag és katonailag; a szász haderő egy része Pilsen felől, a bajor-franczia szövetséges seregek pedig Linz felől nyomultak elő; Frigyes, a klein-schellendorfi egyezmény ellenére is mozgolódni kezdett. Igazat kell adnunk a magyar népléleknek, amely dalban így emlékszik meg az egész országot mozgató nemesi felkelésről:

Megbolondult a világ,
Fegyverben az ország.
Elmult a szép békesség,
Támadt sok ellenség.
Összevesztek királyok,
Nagy hatalmas országok,
Uri méltóságok.

Nemes magyar nemzetünk
Bánatát újítja,
Mert királyné asszonyunk
Fegyverbe szólítja.
Készül minden vármegye,
Az országnak eleje,
Mert kénytelen vele.[1]

Nádasdy Neipperg hadseregét már előnyomulóban és nem valami fényes állapotban találta, mert a november hó 1-én Brünnből bátyjához intézett levelében ezt írja róla:[2] *rossz a csapatok állapota, csekély a létszámuk.* Ha ez a tudat bánfötta is, de tetterejét és vállalkozó szellemét nem érintette, a mit az bizonyít a legjobban, hogy a következő napokban Neuhausot bravurosan elfoglalta. A sziléziai hadsereg parancsnokságát időközben ugyanis maga a toskánai nagyherczeg, Lothringeni Ferencz vette át és Nádasdynak legott megparancsolta, hogy a hadsereg előnyomulását biztosító Neuhaust ejtse hatalmába.[3] Nádasdy négy huszár-

[1] *M. Tud. Akadémia Kézirattára. Pálóczi Horváth Ádám.* (Hungarica.) Közli: *dr. Fabó Bertalan.* A magyar népdal zenei fejlődése. M. Tud. Akad. 1908. 174. és 151. l. Ugyanott (275. l.) tótul is meg van.

[2] *R. Horvát J.* Levelek. 421. l.

[3] *Cs. és k. hadilevéltár* Kriege stb. III. 171. l.

ezreddel[1] és egy horvát határőrkülönítménynyel előretörvén, november 14-én Neuhaus alatt termett és miután a Bonnard alezredes vezette franczia-bajor védősereg lovasságát szétugrasztotta, a gyalogságot pedig a horvátokkal a várkastélyba szorította, a Károlyi-huszárezred élén megrohanta a kastélyt és elfogta az ellenségnek 25 tisztjét és 420 gyalogosát. Az ütközet után — a melyben csupán 100 embere esett el — Nádasdy a kastélyban maradt és innen küldte szét az ellenséges csapatok megfigyelésére hivatott osztályait.[2]

Az ellenség előtt sem feledkezik meg bátyjáról, mert levelet ír neki, a melyben megírja neuhausi sikerét;[3] majd november 21-én azt írja, hogy a bajor és franczia seregek egyesülését is megakadályozhatták volna, ha Festetich idejében beérkezik.[4] Már három nap multán azonban arról panaszkodik, hogy 6000 frtot érő málhája elégett, hogy serege rosszul élelmezett és nagyon fegyelmezetlen. Baranyai ezredesnek például a feje felől szedték el a muskétások a tetőt tüzelőfának, a mit az őrség nem akadályozhatott meg. Megemlíti még, hogy a nagyherczeg (Ferencz) nagyon erélytelen, Neipperget pedig pártja igen befolyásolja.[5]

Bátyja, Lipót — ki ekkor már a tartományi biztosság elnöke volt[6] — úgy látszik szóvá tette öcscse kárát, mert a következő év november 28-án kelt levelében megköszöni neki azt, hogy a királynő 300 aranyat adott neki. Megírja még, hogy 1000 aranyat kapott Lothringeni Ferencztől és hogy Belle-Isle 25-én Prágát elfoglalta. Ismét panaszkodik levelében, hogy rossz a csapatok fegyelme és hogy rossz azoknak élelmezése is. Ez okokra vezethető vissza, hogy a hadosztályából 14 nap alatt 800 gyalogos szökött meg.[7]

[1] Ghillányi, Károlyi, Splényi és Dessewffy.

[2] *Cs. és k. hadilevéltár* Kriege. stb. V. 20. l. — *Mühlwart-Gärtner* Beiträge zur Geschichte der österr. Kavallerie stb. Wien, 1882. Generalstab. 136. l.

[3] *R. Horváth Jenő* Levelek. 421. l.

[4] U. o.

[5] U. o.

[6] *Nagy Iván* idézett helyen.

[7] *R. Horváth Jenő* Levelek, 421. l.

Most az előrehaladott évszak miatt a hadviselés megszakadt. Deczember 2-án az osztrákok Csehország keleti és déli részeiben téli szállásokba vonultak. Nádasdy most is beszámolt bátyjának s azt írja, hogy a nagyon is szétszórt elhelyezés az az egyenkénti megveretés veszélyét rejti magában.[1]

1741 deczember 4-én a királynő Pozsonyban kelt pátensével[2] Nádasdynak adományozta a megüresedett Csáky (ma 9.) huszárezred tulajdonosi méltóságát.[3] Nádasdy e kitüntetéséről deczember hó 8-án kelt levelében számol be bátyjának, de azt is hozzáteszi, hogy az ezrede semmit sem ér, kezdve az ezredesen le végig az utolsó hadnagyig; a hadbíró valóságos idióta.[4]

Prága elestével a nagyherczeg hadseregét téli táborokba vezette vissza Budweis felé (a Moldova kétoldalán, Deutschbród—Tabor—Bechin—Moldauthein—Pisek—Sztrakonitz vonalától délre; a főhadiszállás Neuhausban volt). Az elhelyezés olyan volt, hogy a Wotava, Moldova, Sazava folyók mentén őrállásokra rendelt huszárok a Prága körüli bajor-franczia főerőt a a Felső-Ausztriában álló Ségurtől elválasztották és a Duna völgyére támaszkodó Khevenhüllert is biztosították.[5]

Nádasdy az alája rendelt huszársággal a franczia csapatokkal áll ott szemben és nem igen barátkozott meg a helyzettel, mert panaszkodik annak szerfeletti kiterjedése miatt s azt mondja, hogy ha az ellenség megtámadná, nem tudná, hogy mit csinál-

[1] U. o.

[2] *Cs. és k. hadilevéltár* Bestallungen, 1741. 7344. sz.

[3] A megokolás a többek között ezeket mondja: . . . Uns und unseren Durchlauchtigsten Erzhaus von langen Jahren her geleisteten getreu- und nützlichen Diensten, in denen sich ereigneten Kriegsvorfallenheiten bezeigten Schuldig- und Tapferkeit, Vernunft und Geschiklichkeit dann in militaribus erlangte besondere erfahrnisz und andere bezeigenden Imlichen aigenschaften . . .

[4] *R. Horváth Jenő* Levelek, 422. l. Nádasdy ezen ítélete elhamarkodott, legalább ezredesét Lomniczai Skerlecz Gábort illetőleg. Ezrede seholsem vallott kudarczot, sőt maga az ezredes hősi halált halt 1745 június 6-án Reichennersdorfnál.

[5] *Cs. és k. hadilevéltár* Kriege b. V. 57. l.

jon, mert a hadtest parancsnoka (Browne altábornagy) tíz, az ellenség pedig csak három mérföldre van tőle.[1]

A hadjárat a következő év (1742) elején február havában újra megindult. II. Frigyes február 12-én egyesült Trebitschben a szászokkal és a francziа hadtesttel. Hogy a támadás nem sikerült, az csak annak tudható be, hogy a szövetségesek felfogása eltért egymástól a hadműveleti czél tekintetében. A szászok és francziák ugyanis csupán Csehországot akarták biztosítani, míg Frigyes Bécs ellen is akarta vezetni hadait. Az egyenetlenkedés eredménye az lett, hogy a szászok Iglaunál megállottak, a francziák Csehországba vonultak, Frigyes pedig egyedül maradván, felhagyott támadó szándékával és seregével Znaimba vonult, ahová február 19-én ért be. Lothringeni Károlyt szintén támadó szándék hatotta át, mert ellenfelei mozdulatainak határozatlansága és szándékaiknak eltérő volta nem volt ismeretlen előtte. A porosz és a szász erők elleni támadása április hó 1-én indult meg Znaim felé.

Időközben a szász hadsereg körülzárta ugyan Brünnt, de a császári sereg előnyomulásának hírére április 5-én felhagyta az ostromot és Csehországba vonult vissza. Frigyest a körülmények szintén a visszavonulásra kényszerítették, a mi után serege egy részét Schleswig védelmére rendelte, a másikkal ellenben Csehországba tört és április 9-én Märisch-Trübauon át Chrudimra, majd Csaszlaura vonult.

A visszavonuló porosz hadsereget nyomon követték: a St. Ignon altábornagy parancsnoksága alá helyezett osztrák könnyű csapatok, nevezetesen az eddig Zserotitzon, Selletitzen és Wainitzon elhelyezett és április 9-én 300 varasdi határőrrel megerősített Nádasdy lovaskülönítmény és Baranyai altábornagy csapatai.[2] A míg Baranyai Pohrlitzra nyomult, addig Nádasdy Selchov tábornoknak négy zászlóalját Gross-Selovitzon át követte[3] azon szándékkal, hogy ha lehet elfogja. Selchov április 9-én ért Austerlitz alá és szorultsága tudatában a Wischaunál álló

[1] *R. Horváth Jenő*, Levelek. 422. l.
[2] *Hadilevéltár* Kriege stb. III., 466. és 472. l.
[3] U. o. III. 474. l.

Münchov tábornoktól kért támogatást, a ki három zászlóalj gyalogsággal és egy dragonyosezreddel maga sietett a szorongatott sereg segítségére. Nádasdy terve azonban nem sikerült, bár kérésére segítségére sietett: 600 huszárjával Baranyai, Braunau felől pedig 1000 gyalogossal Roth tábornok. Nádasdy 1000 emberből álló huszárcsapata hiába rohanta meg merészen Selchovot, ennek egyesülését Münchovval már nem akadályozhatta meg, sőt a most már nagyobb erejű (7 zászlóalj gyalogság és 10 lovasszázad) ellenséges sereget sem háborgatták a Wischau felé való visszavonulásában, hanem Raussnitznál megállapodtak.[1]

Másnap, április hó 10-én, a poroszok elhagyták Wischaut, a melyet Baranyai szállott meg, míg Nádasdy Kremsier felé nyomult elő, a hol a hirek szerint mindössze egy ellenséges gyalogzászlóalj őrizte az élelmikészleteket.[2] Az ellenséges zászlóalj parancsnoka Fouqué, a ki értesült az őt fenyegető veszedelemről, jelentést küldött Kremsierbe előljáró parancsnokságának. A jelentést vivő katonákat azonban Nádasdy huszárjai mind elfogták, úgy hogy április 13-án Fouqué a visszavonulásra határozta el magát.[3] A meglehetős körültekintéssel és még aznap Preraura megkezdett visszavonulás azonban nem ment végbe harcz nélkül. Fouqué ugyanis óvatosságból és visszavonulásának biztosítása végett a March folyón átvezető hidakat leromboltatta ugyan, de Nádasdy huszárjai elérték és átúsztatván a megdagadt folyón, a felkelő parasztsággal egyetemben minduntalan megtámadták a poroszokat. Fouqué csak későn este érte el Preraut és április 14-én kora reggel folytatta menetét Olmützre. Nádasdy azonban megelőzte őt és a fegyverre kelt lakossággal együtt[4] Kotornál

[1] U. o. III. 2. 477. l.

[2] U. o. III. 478. l.

[3] U. o. III. 479. l.

[4] A lakosság a mindenütt dúló és fosztogató poroszokat szívből gyűlölte. Egy bizalmas jelentésben ezt olvastam: Ich kann nicht beschreiben, wie die herumliegenden Städte, Herrschaften, wie auch sämmtliche Bauern lamentieren und den Preussen verfluchen, ja sie bitten nur, dass unser Herr Gott ihnen 100 königliche Husaren zu Hilfe schicken möchte, dann wolten sie Alle mithelfen, um den Preussen aus dem Lande zu treiben und zu tödten. *Hadilevéltár. F. A. Böhmen*, 1742. 4—52.

útját állotta ugyan, de eredményt elérni nem tudott a tüzérséggel is ellátott ellenséggel szemben. Igy hát csupán arra szorítkozott, hogy a poroszokat Gross-Wisternitzig üldözte (1 mértföldnyire Olmütztől). Nádasdy méltányolta ugyan a poroszok bátor magatartását, de viszont azt is megfogadta, hogy ilynemű vállalatba nem fog többé tüzérség és gyalogság nélkül.[1]

A Kotornál elért félsiker bosszanthatta ugyan Nádasdyt, de kötelessége teljesítésében nem akadályozhatta meg. A míg a Lothringeni Károly vezette hadsereg lassú előnyomulásában 10-én Znaimra ért, addig ő *Lultsch-*, *Rosternitz-*, *Kutscheran-*, *Butschovitzon* át április hó 17-én Otteslovitz, Koberzsitz, Prodlitz és Egwanowitzra ment 3 huszárezreddel (Nádasdy, Pestvármegyei és Dessewffy) és a varasdi határőrökkel, 18-án pedig az Esterházy huszárokkal is megerősödött hadtesttel *Trebcsin—Olschan—Bejstroschitz—Kozuchan—Duban—Wrbatek* vonalába nyomult előre.[2]

Nádasdy előretörése, valamint Lothringeni Károly előrenyomulása az Olmützben álló *Dietrich* anhalt-dessaui herczeget azon veszélybe sodorták, hogy teljesen elvágják Frigyestől. Hogy ezt kikerülje, 10,000 főnyi hadtestével kivonult Olmützből[3] és Bernen és Troppauon keresztül Jägerndorfba vonult, a hová április hó 28-án ért be.[4] Elvonulása közben azonban kárt tettek benne könnyű csapataink!

Olmütz felszabadulása után a bécsi udvarnak kívánságára Károly most már Csehország visszafoglalására gondolt. A hadműveletek előtt azonban az ellenséges erők elhelyezését és erejét kellett megállapítani. E végből Nádasdyt április 30-án a Nádasdy- és Dessewffy-huszárezredekből alakított különítményekkel előre parancsolták, a melyek Csernahorán és Bömischtrübauon át Csehországba nyomultak.[5] Május hó 1-én Nádasdy előcsapatai már Zwittau-Policska vonalába értek (70 kilométer), ő maga pedig másnap (május 2-án) Zwittaut ejtette könnyű szerrel hatal-

[1] U. o. III. 479. és köv. l.
[2] U. o. III. 597. és köv. l.
[3] U. o. III. 512. l.
[4] U. o. III. 518. l.
[5] U. o. III. 532. l.

mába, minthogy ennek két zászlóaljnyi ellenséges védőserege puskalövés nélkül kivonult a városból. Minthogy Bömisch-Trübau és Leitomischel környékén igen jelentékeny ellenséges erőket állapított meg, előnyomulását félbeszakítani volt kénytelen s a míg főcsapatával Policskánál állott meg, járőrei az ellenséges erők felderítését folytatták. Május hó 4-én Winterfeld ezredes különítménye megtámadta Policskát, a mire Nádasdy, semmi értelme sem lévén szembeszállani a tüzérséggel is rendelkező porosz nagyobb erőkkel, Igrovitzra vonult vissza és itt egyesítette különítményét.[1] Erre a poroszok Zwittaut ismét megszállották.

A Bécsben időző Károlyt helyettesítő Königsegg Prága elfoglalását tekintette a legközelebbi hadműveleti czélnak. E végből seregével *Choteboron* és *Csaszlauon* át akart előnyomulni. Jobb oldalának biztosítását Nádasdyra bízta, kinek május 10-én Swratkára kellett előnyomulnia.[2] Nádasdy időközben járőrei és kémei révén arról értesült, hogy a poroszok Pardubitz felé elvonulni szándékoznak. Az ellenség e hadművetetét Nádasdy a főhadiszállásnak bejelentette, de azért feladatához híven, május 14-én továbbra is biztosította a most már megint Károly parancsnoksága alatt Choteborra ért főcsapatot. Május 15-én Secs alatt állott Nádasdy.[3]

Frigyes, a ki az osztrák csapatok előnyomulásáról és szándékáról értesült és miután Mária Terézia királynő visszautasította békeajánlatait (május 11), eltökélte magát, hogy szembeszáll az osztrák sereggel, annál is inkább, mert egy győzelem közelebb hozhatta az annyira óhajtott békéhez. Biztatta őt még seregeinek jó állapota és az, hogy erősbítései közeledőben voltak.[4] Szándéka ezúttal az volt, hogy Kuttenberg-Csaszlau vonalában elébe áll Károly seregének. Május 15-én tehát erős elővéddel megindult chrudimi táborából és másnap *Kuttenberg* alá ért; főserege 15-én *Herzsmannestecre*, 16-án pedig *Podhorzsanra* vonult.[5]

[1] U. o. 534. és köv. l.
[2] U. o. III. 538. l.
[3] U. o. III. 572. l.
[4] U. o. III. 575. l.
[5] U. o. 578. és köv. l.

Nádasdy a porosz sereg minden mozdulatáról igen pontos jelentéseket küldött Károlynak. E jelentések réven Nádasdy reámutatott arra, hogy Ronow felől (itt, vagyis a poroszok menetvonalától csupán 6 kilométernyire, állottak az osztrák csapatok élei) Zsleben át Zbyslaw irányába intézett támadás, az egymástól 15 kilométernyire álló porosz oszlopok egyikére végzetes lehet annál is inkább, mivel Károly, Nádasdy jelentései alapján tiszta képet alkothatott magának a porosz erők helyzetéről, míg Frigyes tökeletesen tájékozatlanul állott hadseregének egyharmadával Kuttenbergnél, a főerőkkel pedig a 15 kilométernyire hátrább fekvő Podhorzsannál.[1]

Lothringeni Károly azonban elszalasztotta e ritkán kínálkozó alkalmat és seregét a ronowi táborba vezette. Nádasdy serege 12 kilométernyire volt Ronowtól (Secs és Bojanov között), a hol a poroszoknak chrudimi főoszlopát tartotta szemmel; majd a mikor ez háborítatlanul elvonult, Ronowba ment, a hol az osztrák főoszlophoz csatlakozott későn délután.[2] Itt a herczeg Nádasdyt új feladattal bízta meg: rögtön kövesse a poroszokat, tartóztassa fel őket (!) és okozzon kárt bennök.[3] Nádasdy a parancs alapján és későn este a poroszok után vetette magát és körülbelül 20 kilométernyi út után, Kuttenberg alatt, porosz csapatokra bukkant. Minthogy a parancs átvételekor Károly a kellő felvilágosításokat nem adta meg a 16-iki fejleményekről, Nádasdy abban a hiszemben volt, hogy *az egész porosz hadsereget* látja maga előtt[4] s így ebben az értelemben is teszi meg jelentését.

Károly másnap (május 17) elveszti a csaszlaui csatát; vereségét azonban nem annyira az ő tévedése, mint inkább a csapatok igen lassú és vontatott előnyomulása okozta, a minek következtében a megrohanásként tervezett támadás nem sikerült és

[1] U. o. III. 573—584. l. és *Hadilevéltár* (Mühlwerth-Gärtner) Beiträge zur Geschichte der österr. Cavall. Wien, 1882, 137. l.

[2] *Hadilevéltár* Kriege stb. III. 602. l.

[3] Nádasdy jelentése szerint így szólt a herczeg utasítása. *Hadilevéltár* Kriege stb. III. 602. és köv. l.

[4] *Hadilevéltár* Kriege stb. III. 604. l.

a dessaui herczeg idejekorán csatához fejlődhetett.[1] Nádasdynak kevés szerepe volt a csatában. A csatazaj hallatára Kuttenberg alól sietett a csata terére és a többi könnyű csapatokkal együtt a cirkvici és wrabcovi tavak között tört a poroszok hátába. A porosz lovasság e napon sem ért el sikert az osztrák lovassággal szemben, a minek következtében a visszavonuló osztrák csapatok teljes rendben és háborítatlanul értek Ronówon keresztül Willmovra, a hol végre megpihenhettek, miután 12 kilométeres éjjeli menet, négy órai harcz és újabbi 20 kilométernyi menetet tettek.[2]

A csaszlaui csatavesztés Károly öntudatát és támadó szándékát nem befolyásolhatta és mégis a május 21-én tartott haditanács ellene volt minden további támadó mozdulatnak és akként döntött, hogy a Lobkovitzzal (a Moldau felső folyása mellől Neuhausra rendelt hadtestével) való egyesülés végett az osztrák hadsereg vonuljon vissza Deutsch-Brodra.[3] Nádasdy azonban a visszavonulásban egyelőre nem vett részt. A főparancsnoknak tudomására jutott ugyanis, hogy a poroszok Pardubitzon nagy élelmi készletet gyüjtöttek össze. Minthogy ennek megsemmisítése igen hátrányos lehetett volna a poroszok előnyomulására, ismét Nádasdyt bízták meg e kényes feladattal. Nádasdy 700 huszárral és 300 varasdi határőrrel május hó 24-én támadta meg a várost;[4] de rajtaütése balul végződött, mert a varasdi határőröket az őrsereg visszaverte, bár azok a sánczok egyikét elfoglalták és tüzet is vetettek a városba.[5] A porosz parancsnok azonban ennek ellenére sem érezte magát biztonságban a városban és Frigyesnek bejelentette az esetet. A király erre Lehwald altábornagy parancsnoksága alatt 4 zászlóalj gyalogságot és 1 ezred lovasságot küldött a szorongatott helyőrség támogatására. Nádasdy e nagyobb erővel szemben kénytelen volt feladni szándékát és május 26-án a Petrekau[6] alatt álló derékhadhoz vonult be. Innen Pilgramon és Csernovitzen át

[1] U. o. 611. és 612. l.
[2] U. o. 644. l.
[3] U. o. 703. l.
[4] U. o. 703. l.
[5] U. o. 709. l.
[6] U. o. 709. l

Sobezslaura húzódott, a hová június hó 2-án érkezett be.[1] Frigyes a győzelem folytán bekövetkező békekötés reményében is a csata után minden üldözéstől tartózkodott.

Lothringeni Károly most már a Broglio tábornagy alatt a Moldaunál álló francziákat kívánta megtámadni, majd pedig a Pisekre való előnyomulásával a Budweisnál álló főerők hátsó vonalait óhajtotta veszélyeztetni. A sereg június hó 8-án indult meg Kestrzsán irányába és maga elé tolta Nádasdynak 600 huszárból álló földerítő különítményét. Nádasdy dél felé haladva Kestrzsán és Stekna között átkelt a Wotaván és megközelítette Piseket is annyira, hogy a prágai út mentén táborozó franczia csapatokat is figyelemmel kisérhette. Broglio csak délután 2 óra körül tudta meg az osztrák sereg átkelését a Wotaván és így a Prága felé való összeköttetését csak gyors visszavonulással biztosíthatta. Nádasdy a visszavonulók utóvédét kisebb huszárcsapattal kisértette, maga pedig Pisek ellen fordult.[2] Megtudta ugyanis azt, hogy a különben meglehetősen erődített és tüzérséggel is felszerelt várban mindössze csak 500 főnyi helyőrség maradt vissza Aras alezredes parancsnoksága alatt. Merészen elhatározta tehát, hogy a Wotava felől járőreivel elzárja a várost és Arast megadásra szólítja fel. Aras azonban azt felelte, hogy «*az őrség egy huszárcsapat előtt nem teszi le a fegyvert*». Erre Nádasdy leszállította huszárjait, a kik az északnyugati kaput hatalmukba kerítették. Ugyanekkor a déli kaput Baranyai altábornagynak varasdi határőrei (az altábornagy a Wotava jobbpartján nyomult elő a franczia főoszlop üldözésére) foglalták el, a kiknek nyomában Nádasdy huszárjai is betörtek a város ezen oldala felől. A mindenünnen megrohant francziák a város főterén verődtek össze, a hol azután kegyelmet kértek.[3] A harczban Nádasdy csapatait veszteség nem érte.

[1] U. o. 717. l. (Négy nap alatt 70 kilométer!)

[2] U. o. V., 127. l.

[3] Foglyul esett: Aras alezredes, több törzs- és főtiszt, valamint ötszáznál több gyalogos. *Hadilevéltár*. Kriege stb. V. 128. l. — *Hadt. Közl.* 1890. 423. l. — *Geschichte des k. u. k. Husaren Rgts. Graf Nádasdy No. 9.* Sopron. 1903. 56. l. — *Trauenfest* Geschichte des k. u. k. Hus. Rgts. Graf Hadik stb. No. 3. Wien. 1893. 69. l. — *Fr. Vanicsek* Specialgeschichte der Militärgrenze stb. Wien. 1875. Hof- u. Staatsdruck. II. 345. l.

A császári sereg június 9-én ért Pisek alá. Tekintettel a poroszok esetleges újabbi támadására és a Moldava vidékének kedvezőtlen hadműveleti területére, Károly Pilsenre nyomult, a mi által a Prágánál levő franczia seregnek Bajorországgal való összeköttetéseit is veszélyeztette.[1]

Pilsent is Nádasdy vette meg 16-án 1000 huszárral; az 500 lovasból és 300 gyalogosból álló helyőrség neki adta meg magát.

Másnap jutott Károly tudomására a június hó 11-én Breslauban kötött előleges béke, a mi által Prágának visszavételében most már csupán a szászokkal és francziákkal kellett hadakoznia. Minthogy a szászok ekkor Saaznál, vagyis a Prágára előnyomuló császári sereg oldalában állottak, az előnyomuló császári sereg biztosítása végett Károly június 18-án Nádasdyt Rakonitzra küldte 1000 nehéz lovassal és 500 huszárral. Másnap azonban, a mikor híre jött annak, hogy a szász uralkodó szintén elfogadta a breslaui előzetes békét, Károly Nádasdyt magához vonta és az egész főoszloppal 23-án Horzselitzre (2 mérföld Prágától) ment.

Prága körülzárolásában Nádasdy nem szerepelt; a könnyű lovasság ugyan sűrűn csatározott a kirohanó védősereggel, de csak kisebb osztagaival. Nádasdy szereplése akkor kezdődött, a mikor a franczia felmentő sereg közeledett Prága felé.

A breslaui békekötés folytán magára maradt franczia udvar, elszigetelt prágai serege nehéz helyzetének tudatában, már július elején békeajánlatokat tett Mária Teréziának.[2] A tárgyalások azonban eredménytelenül végződtek és így XV. Lajos elhatározta, hogy a Westphaliában Maillebois herczeg tábornagy alatt álló sereget küldi Prága alá a körülzárolt Broglio felmentésére.[3] Maillebois Düsseldorfon, Deitzon, Hanauon, Aschaffenburgon, Mergentheimon, Fürthön és Nürnbergen át szeptember 13-án Ambergbe ért, a bajor csapatok pedig Seckendorf tábornagy alatt Schwandorf alá szálltak.[4]

[1] *Hadilevéltár* Kriege stb. V., 137. l.
[2] U. o. 146. és köv. l.
[3] U. o. IV. 495. és köv. l. és V. 184. és köv. l.
[4] U. o. V. 180. l.

A franczia felmentő sereg érkezése idejekorán jutván Ferencz nagyherczeg tudomására, első teendője az volt, hogy Nádasdyt augusztus hó végén részint huszárokból, részint nehéz lovasságból álló 1000 főnyi különítményével Nürnberg irányában a bajor-cseh határra küldötte.[1] Nádasdy kitünően értette a dolgát, mert már augusztus 29. és 30-án riasztó hírek érkeztek Mailleboishoz: Nürnbergnél 3000 főnyi osztrák könnyű csapat van![2]

A prágai császári főhadiszálláson azonban nem volt meg az egyetértés a további hadműveleteket illetőleg. A szeptember 5-én tartott haditanács többsége az ostrom folytatását mondotta ki azon az alapon, hogy a felmentő sereggel majd csak akkor szálljanak szembe, ha az Prágához közeledik; addig is elegendő, ha Nádasdy a határon túl, Felső-Pfalzban áll fel.[3] A királynő azonban más nézeten volt, nevezetesen: a franczia felmentő sereggel szemben csak a gyors ellentámadás vezethet sikerre. Ebbeli nézetét férjével is tudatta.[4] A szeptember 9-én Motolban tartott haditanács engedett a királynő nézetének, a minek következtében a hadsereg szeptember hó 14-én megkezdette előnyomulását a bajor határ felé; Prága körülzárolására Festetich altábornagy maradt vissza 8900 emberrel,[5] míg az Ober-Allaichnál álló Khevenhüller parancsot kapott, hogy csatlakozzék az osztrák főseregheż.[6]

Közben Nádasdy folytatta felderítését és szeptember 14-én Ober-Wiechthalból küldötte ki portyázó huszárjait.

A Prága felől jövő főhadsereg szeptember 27-én Godrischnál egyesült Khevenhüller seregével,[7] Maillebois pedig ugyanakkor Neustadtot érte el.[8] A két hadsereg tehát meglehetősen közel állott egymáshoz, a minek ellenére elhatározásra egyik

[1] U. o. V. 197. l.
[2] U. o. IV. 515. l. és V. 197. és köv. l.
[3] U. o. IV. 532. l. és V. 198. l.
[4] U. o. V. 118. l.
[5] U. o. V. 200. l.
[6] U. o. V. 198. l.
[7] U. o. IV. 546. l. és V. 204. l.
[8] U. o. IV. 584. l.

fél sem jutott. Végre bekövetkezett a harcz akkor, a mikor a francziák *Kaaden* felé megindultak és végét vették a már majdnem két hét óta párhuzamos utakon való czéltalan meneteléseknek.[1]

A francziák, hogy biztosítsák az Eger folyón való átkelésüket, október 14-én egy különitményt küldöttek előre, a mely éppen akkor ért rendeltetési helyére, a midőn a Ghillányi és Nádasdy vezette osztrák könnyű lovasság a tulsó parton megjelent. A franczia különítmény rögtön Kaadenre vonult vissza, egy körülbelül 150 főből álló része azonban a várostól nyugatra fekvő Kapuczinus-kolostorba vetette magát. Erre Nádasdy 200 huszárral rögtön átkelt a folyón, de az erősen épült kolostort csak akkor támadhatta meg, a mikor 500 varasdi határőr is csatlakozott hozzá. Minthogy felszólítására a francziák nem adták meg magukat, a varasdi határőrök megrohanták a kolostort és rövid harcz után lekaszabolták a védők nagy részét; a menekülők közül a huszárok elfogtak egy századost és két hadnagyot.[2]

A lényegesnek alig mondható ütközet nagy befolyással volt Maillebois elhatározására: feladta nemcsak a Prágából kitört Broglióval való egyesülésnek, hanem még Prága felmentésének eszméjét is és Egerbe vonult vissza, a hová október 22-én ért be.[3]

Az év hátralevő részében Nádasdy sehol sem szerepelt.[4]

Az 1743. évi hadjáratot mindkét félnek úgy emberekben, mint hadianyagokban szenvedett nagy veszteségei késleltették.

Broglio Regensburg, Straubing és Deggendorf körül állott, szövetségesei, a Seckendorf vezette bajorok, Neu-Ötting és Braunau alatt táboroztak; az osztrák csapatok Felső-Ausztriában teleltek, Lobkovitz pedig Csehországban állott.

Nádasdy a felső-ausztriai hadseregnél, mint a Neuburg-Pockingi őrállások parancsnoka, Kleeberben időzött; csapatai-

[1] U. o. 580. és 585. l.
[2] U. o. IV. 518. l. és V. 213. l. — *Vanicsek* I. m. 347. l.
[3] U. o. 214. és köv. l.
[4] U. o. IV. 581. és köv. l. és V. XXVI. függeléke.

nak járőrei és különítményei az Inn és Rot folyó között portyáztak és nyugtalanították az ellenséget.

Márczius havában megélénkült a harcz és a portyázás. A csetepatékon kivül nagyobb osztagok is összetüztek egymással, a melyekben megszökött magyarokból alakított franczia könnyű csapatok is vettek részt. Márczius 22-én például mintegy 300 főnyi csapat támadta meg Nádasdynak Karpfhamnál álló előörseit. A meglepően végrehajtott vállalat azonban nem sikerült és a különítményt megverték; azonfelül Nádasdy, a ki értesült a támadásról, készültségét is őrsége segítségére küldötte. Az ellenséges csapatból 12 ember elesett, 6 pedig fogságba jutott.[1]

Tekintettel a pragmatikai hadseregnek Németalföldön való előnyomulására, az osztrák haderő is támadást kezdett a végből, hogy nemcsak Bajorországot szállja meg, hanem hogy a franczia-kat a Rajnán túl is visszaszorítsa. A május elején Karpfhamnál összpontosított hadsereggel Károly először is a bajor Seckendorfot óhajtotta megtámadni. Május 3-án jött annak híre, hogy május 4-én Minuzzi altábornagy egy nagyobb bajor különítménynyel Braunaura készül. E hír alapján a herczeg Nádasdyt kémszemlére küldötte ki 300 huszárral és 150 varasdi határőrrel. Nádasdy fölriasztotta ugyan Braunau előtt az Inn balpartján levő ellenséges erőket, de nem támadhatta meg őket, mert nagy erővel voltak (2 gyalog és 3 lovasezred); másnap azonban Nádasdy rajtaütött *La Croix* portyázó vezér naudecki őrségén, a melynek egy tisztjét és 30 emberét elfogta.[2]

Május 8-án Nádasdy újból rajtaüthetett huszárjaival az ellenségen. Híre érkezett ugyanis annak, hogy Pfarkirchennél körülbelül 800 franczia katona áll. Ez alapon a főparancsnokság május 7-én Nádasdyt 300 huszárral, Barenklau altábornagyot pedig 500 nehéz lovassal, 6 század gránátossal és 2 taraczkkal a helység ellen kiküldötte.[3] A csapat május 8-án ért Pfarkirchen alá, a melyet körülfogott, megrohant és rövid tusa-

[1] U. o. IV. 715. és köv. l.
[2] U. o. IV. 755. l.
[3] U. o.

kodás után *La Croix-t*, a parancsnokot, 17 tisztjével és 400 főnyi legénységével együtt elfogta.[1]

A jelentéktelennek tetsző eseménynek nagy következményei voltak, a mennyiben a francziák Dingolfing mögé tervezett visszavonulásukat azonnal megkezdették, sőt Seckendorf Minuzzinak is azt a parancsot adta, hogy a francziák hátrálása esetén ő is *Marktl* felé húzódjon vissza, *Braunaunál* azonban egy nagyobb különítményt állítson fel. A francziák azonban nem értesítették visszavonulásukról sem Minuzzit, sem pedig Seckendorfot, a minek következtében május hó 8-án az előbbi *Simbachnál*, az utóbbi pedig *Landshutnál* maradt. Károly a szándékával nagyon is egyező helyzetet azonnal kihasználta és május 9-én, miután Pfarkirchen alól magához vonta Nádasdyt huszárjaival együtt, megtámadta az ellenséget. Nádasdy a csata napján délben ért Braunau alá és a kapott parancs értelmében átkelvén a Simbach-patakon, várta azt a pillanatot, a mikor Andersdorf felől a bajorok hátába küldött oszlop támadásának megindulásával ő is rajtaüthet a bajorok balszárnyán. Mind a két támadó oszlop együttesen rohanta meg a bajorokat, a kiknek megvert lovassága a saját gyalogságot is rendetlenségbe hozta úgy, hogy az egész szárny rövid idő multán teljesen bomlottan Braunau felé menekült. Itt azonban, az egyetlen hídon, katasztrófa következett be az ellenségre nézve, a mennyiben igen sokan a folyóba vetették magukat és úszva igyekeztek a túlpartra. A legtöbben az Inn folyónak Altwasser nevű mellékágában lelték halálukat. Növelte a bajt Braunau parancsnokának, a hildburghauseni herczegnek azon rendelkezése, hogy a híd felé vezető kaput elzáratta, mert attól félt, hogy a menekülők nyomában jövő osztrák csapatok is bejutnak az erődbe.

A saimbachi győzelem nagy jelentőségű volt az osztrákokra nézve, mert fogságba esett: Minuzzi táborszernagy, 2 tábornok, 4 törzstiszt, 25 főtiszt és 639 főnyi legénység; továbbá zsákmányul esett 5 zászló és ugyanannyi ágyú; a csatában részt vett többi csapatnak legnagyobb része pedig Braunauba szorult.[2]

[1] U. o. IV. 755. l.

[2] U. o. 763. és köv. l. — *Vanicsek* i. m. 352. l.

Értékes példáját mutatja a csata annak, hogy miként kell két elkülönített lovascsapatnak egymást támogatnia és hogy miként kell ezeknek a gyalogság sikerét betetézniök; Nádasdy itt is a megfelelő pillanatban vágott közbe csapatával, a mi lovas vezéri tehetségének volt egyik bizonyítéka.[1] A győzelem Mária Teréziának Csehország királynéjává való koronázásának is fényt kölcsönzött, a mennyiben a koronázást követő napon, május 13-án Lucchesi, harsonások kiséretében, a hadsereg méltó hódolatának kifejezéséül a királynő lábai elé rakta le a Braunaunál zsákmányolt ellenséges javakat.[2]

A győzelem után Károly a Dingolfing—Wörth—Landau—Plattling között és a Vils alsó folyása mentén álló Broglio ellen készült, de előbb a bajor Seckendorf tábornagy seregének helyzetét kívánta megismerni. Ennek megállapitását is Nádasdyra bízták. Nádasdy május hó 10-én a Nádasdy és Pestvármegyei huszárezredekkel Marktlra nyomult, a honnan május 11-én azt jelentette, hogy az Inn tulsó partján erős ellenséges csapatok vannak, Oettling felől pedig Mühldorfra erősebb oszlopok tartanak; 14-én pedig már azt jelenti, hogy Seckendorf Wasserburgra vonult.

Május 15-én Nádasdy Winhöringre megy,[3] 20-án pedig már Dorfen alól jelenti, hogy Seckendorf Freisingről Landshutra húzódott és hogy Münchenben csak 2 zászlóalj ellenséges gyalogság van. Erre Károly Nádasdyt Seckendorf szemmeltartására utasította, mert ez a beérkezett hírek szerint a Gaisruck altábornagy által körülzárolt Braunaut készült felmenteni.[4]

Később Nádasdyt Landshut alá rendelték.

Seckendorf csakugyan Braunaura akart előnyomúlni, a minek biztosítására, jobb oldalába, május hó 26-án reggel Poitiers ezredes és Ferrari alezredes parancsnoksága alatt egy nagyobb különítményt indított útba Landshutból Taufkirchen felé. Nádasdy éppen indulóban volt Dorfenből Veldenre, a midőn az útszélen pihenő határőreit a bajor lovasság megtámadta és megfutami-

[1] *Hadilevéltár.* (Mühlwert-Gärtner) Beiträge stb. 172. és köv. l.
[2] *Hadilevéltár* Kriege stb. IV. 763. l., 2. jegyzet.
[3] U. o. IV. 773. s köv. l.
[4] U. o. IV. 784. l.

totta. A határőröket azonban Nádasdy hamarosan összeszedte, közben két huszárezreddel (Nádasdy és Ghillányi) a bajor lovasságot arczban és bal oldalában megtámadta és vissza is vetette, még pedig úgy, hogy a menekülők Ferrari főcsapatát is magukkal ragadták; a bajor tisztek hiába igyekeztek rendet teremteni, az egész különítmény megfutamodott és az utánuk eredt huszárok által teljesen szétveretett. A különítmény parancsnokai: Poitiers ezredes és Ferrari alezredes, valamint 1 őrnagy, 10 főtiszt és 170 bajor lovas fogságba esett; az elesett bajorok száma 200 volt; a különítmény megmaradt kis része sebesülten menekült meg. Nádasdy csapata halottakban és sebesültekben összesen 25 embert veszített.[1]

Az elmondott lovasütközet következtében Seckendorf lemondott Braunau felmentéséről, mert nemcsak könnyű lovasságának legnagyobb részét és ennek legjobb vezérét vesztette el, hanem, a mint VII. Károly császárhoz még aznap írott levele is mondja: *zeiget dieser unglückliche Streich, dass auf keine Weis wird thunlich sein, sich ausser, es müsste mit gesammter Macht geschehen, von Landshut zu entfernen denn die Croaten, Huszaren und Panduren, welche von Dorfen an bis Braunau postiert sind, würden keinen Anstand nehmen, sich von Landshut Meister zu machen und folglich die Retirade abzuschneiden.*[2]

Ebben teljesen igaza volt.

Időközben Károly átkelt a Dunán és május hó 27-én megvette Doggendorf erődítményeit, a mi után újra átkelvén a jobb partra, a francziáknak az Isar mentén levő állását kívánta megtámadni. Közben Lobkovitz Regensburgra menetelt, Nádasdy pedig Landshuttal szemben állva maradt ugyan, de főcsapatát Vilsbiburgnál állitotta fel.[3]

Az osztrák sereg sikerei következtében Broglio a visszavonulásra határozta el magát, a minek következtében a bajorok is a Duna mellé, Neustadtra vonultak vissza. Ezzel Nádasdy

[1] U. o. IV. 788. és köv. l.
[2] U. o. IV. 789. l.
[3] U. o. IV. 797. l.

feladata megszünt volna, ámde a bajorok május 28-án hatalmukba kerítették a Felső-Inn völgyében fekvő Rosenheimot, a mi által a Felső-Inn tájékáról csatlakozni készülő *Lüttwitz*-féle különítmény jutott nagy veszedelembe. Ennek megsegítése végett most Nádasdyt arra utasították, hogy a Felső-Inn völgyében nyomuljon előre. Június 7-én Nádasdy már *Ebersbergen* van, Lüttwitz meg Neubeurenre ért a végből, hogy elkerülve a bajorok által megszállott Rosenheimot, Mühldorfon át és az Inn jobb partján haladva egyesüljön Nádasdyval.[1] Közben azonban, junius hó 6-án, Károly serege Wischelburgnál átkelt a Duna jobb partjára, a franczia-bajor csapatok pedig folytatták visszavonulásukat Ingolstadtra. Ennek következtében Lüttvitz különítményének északra vonulása is feleslegessé vált, a mi által Nádasdy is parancsot kapott arra, hogy Münchenben csatlakozzék Bärenklau seregéhez. Nádasdy június hó 11-én ért Münchenbe.[2]

Június 12-én már ujabb feladatot kapott Nádasdy. A bajorok München elhagyása után Friedbergben gyüjtöttek össze nagymennyiségü hadiszert. Ezeket kellett Nádasdynak hatalmába ejtenie. Különítménye 300 huszárból, ugyanannyi likai határőrből és nehéz lovasból állott. A menet alatt értesült arról, hogy Friedberget mindössze 200 főnyi helyőrség tartja. A város alatt Nádasdy a bajor csapat parancsnokát, Seiboldsdorf ezredest, kapituláczióra szólította fel. Seiboldsdorf azonban tagadólag válaszolt, de ugyanakkor az őrség egy része az Augsburg felé vezető kapun a társzekerekkel el akart menekülni. Ennek megakadályozása végett Nádasdy egy tiszt vezetése alatt 30 huszárt küldött a menekülők után. A mikor ezek a huszárokat megpillantották, visszafordították a társzekereket, sőt még a friedbergi őrség lovassága is kirohant azok megmentésére. Nádasdy csak ezt várta: összes lovasságával közbelépett és a bajor lovasságot a társzekerekkel együtt Friedbergbe szorította. Ez alkalommal maga Seiboldsdorf ezredes is fogságba esett. Nádasdy egy szökevény révén csak ekkor tudta meg, hogy

[1] U. o. IV. 820. l.
[2] U. o. IV. 822. l.

a hely őrségének számereje nem 200, hanem kétezer főre rúg! Ennek ellenére Nádasdy újból felszólította a helyőrséget, hogy szabad elvonulás, az osztrák szökevények kiadása és a hadianyagok átadása mellett kapituláljon! A város új parancsnoka: Lazsanszky ezredes meggondolási időt kért, hogy a közeli Augsburgból VII. Károly császár elhatározását kikérhesse. A császár, serege megmentése érdekében, beleegyezését adta az átadásba, de minthogy a 12-éről 13-ára virradó éjjel nemcsak az osztrák szökevények, hanem a bajor tüzérség egy része is Augsburgba menekült, a feltételek megsértése miatt Nádasdy a következő napon feltétlen meghódolást követelt. Minthogy pedig erre a parancsnok kitérően válaszolt, este 6 óra felé Nádasdy időközben még 300 varasdi határőrrel is megerősödött csapatával a várost megtámadta. A helyőrség ellentállt, mire a határőrök az augsburgi kapu felőli külvárost felgyujtották. Ez használt, mert a bajor parancsnok Nádasdy ismételt felszólítására kegyelemre megadta magát. Nádasdy a tiszteket becsületszóra szabadon engedte, az 1276 főnyi helyőrséget azonban hadifogságba vetette. Zsákmányul esett: 16 zászló, 20 ágyú, 2 taraczk, 6 mozsár, valamint igen tekintélyes mennyiségű tüzérségi készlet.[1]

Ugyane napon Károly és Lobkovitz seregei Kehlheimnél egyesültek és a Duna mentén folytatták Broglio üldözését, bár a bajorok a nieder-schönfeldi egyezményben semlegességre kötelezték magukat. A főoszlop azonban — főleg élelmezési és pénzügyi nehézségek miatt — nem indulhatott el rögtön és így az osztrák könnyű csapatoknak kellett Brogliot követniök. A Nádasdy, Forgách, Trips és Eszterházy vezette különítmények tehát július hó 1-én átlépték a Dunát és már július hó 4-én Nádasdy Esslingentől délre 400 főnyi oltalmi őrség kísérete alatt haladó és ezer főt számláló könnyű sebesültből álló szállítmányt fogott el.[2] Az osztrák könnyű lovasság ezen előtörése a Rajnamenti franczia csapatok fővezérét, Noailles tábornagyot, joggal

[1] U. o. IV. 824. és köv. l. *Vanicsek* i. m. 356. l.
[2] U. o. IV. 869. és V. 320. l.

aggodalomba ejtette, mert félő volt, hogy a szász grófot üldöző Nádasdy hatalmába ejti a rajnai átjárókat is.

Nádasdy július hó 25-én el is érte a Rajnát és Schröcknél állott fel, a hol csapatai elfogták a Rajnán lefelé jövő 9 franczia raktárhajót legénységével együtt; a hajókon nagymennyiségű liszt volt.[1]

Károly serege különböző akadályok miatt csak igen lassan nyomult elő a Rajna felé és csak július hó 25-én érte el Bruchsal, Durlach és Ettlingen környékét. Innen augusztus hó 2-án indult el a Felső-Rajna vidékére, de előbb, augusztus hó 7-én, magához rendelte Nádasdyt, a ki mint tudjuk, eddig Schröck alatt állott.

György angol király és Károly hadműveleteik czeljául a franczia főseregnek hazájától való elvágását tűzték ki. Ennélfogva a pragmatikai seregnek Worms felé kellett előnyomulnia, míg a Károly vezette seregnek Elszászt kellett hatalmába kerítenie, még pedig úgy, hogy Hüningen és Strassburg között kel át a Felső-Rajnán erre alkalmas helyen. Az átkelés helyéül az Alt-Breisach és Rheinweiler közötti területet választották ki, a hol az előkészületeket augusztus hó végére be is fejezték. Mielőtt azonban a hadsereg a munzingi táborból elindult, előre küldötték a könnyű csapatokat, a melyek augusztus 26-án Nádasdy vezérlete alatt indúltak el. Számerejük a következő volt: a Nádasdy és Ghillányi huszárezred, valamint 500 határőr. Az átkelés azonban nem történt meg, bár kétszer is megkísérelték, hanem az egész sereg október 26-án Bajorországba és a Felső-Pfaltzba vonúlt vissza téli szállásokra. A Rajna vonalának megfigyelésére azonban visszamaradt: a szász-góthai herczeg és Berlichingen lovassági tábornok alatt a könnyű lovasság. Nádasdy ezek egyikénél sem maradt vissza, hanem a Hohenems lovassági tábornok parancsnoksága alatti oszloppal a Landshut körüli téli szállásokra tért.[2]

Hosszú idő mulva ismét egy levelére akadunk Nádasdynak, a melyet november hó 6-án írt bátyjának a bajorországi állapotokról.[3]

[1] U. o. IV. 323., 329. és 333. l.
[2] U. o. 358. és 370. l., valamint: Függ. XL.
[3] *R. Horváth J.* Levelek, 422. l.

Az 1744-iki hadjárathoz Mária Terézia nagy reményeket fűzött: bizott abban, hogy a Bourbonokat Franczia- és Olaszországban is eredményesen megtámadhatja és a bajorokat is békére kényszerítheti.

Az ellenfelek még ez év elején is nagyjában a mult évi téli szállásoknak megfelelőleg állottak egymással szemben, nevezetesen: az osztrák dunai hadsereg előőrsei a Rajnánál, derékhada a Felső-Pfalzban és Bajorországban, a francziák nagy ívben az Északi-tengertől (Dünkirchen) a Felső-Rajna melletti Hüningenig.

Nádasdyt január végén a Károly herczeg vezette rajnai hadsereghez osztották be, a hová már mint altábornagy került.[1]

Mária Teréziának és udvarának az volt a kívánsága, hogy — ellenség számba véve a gyanusan viselkedő bajorokat is — az osztrák sereg erélyesen támadjon. Károly herczeget is a támadó szellem hatotta át, annál is inkább, mivel a pragmatikai hadseregnél szerzett tapasztalatai nyomán, nem igen remélhette, hogy ez merészebb vállalatokba bocsájtkozik. Támadásának megkezdése előtt Károly azonban egyesülni kívánt a Berlichingen parancsnoksága alatt álló előőrsökkel és még fel is kellett deríttetnie az ellenséges viszonyokat. A felderítéssel Bärenklaut és Nádasdyt bízta meg.[2]

Nádasdy május hó 24-én Neckarsulmban vette át csapatainak parancsnokságát (Nádasdy, Ghillányi, Trips és Kálnoky huszárezredek) és Schwaben báró őrnagy alatt rögtön 200 emberből álló különítményt rendelt Philippsburg alá; május hó 29-én Nádasdy már Ubstadtra nyomult elő, a hol 1000 határőr csatlakozott hadosztályához.[3] Minthogy a feladatát tartalmazó parancs szerint a bajorok is ellenfél számba mentek, Schwaben őrnagy június 2-án megtámadta azokat. A csatározásokban a huszárok maradtak a győztesek. Nagyobb harczok keletkeztek akkor, mikor május 8-án Nádasdy Ubstadtról Neudorfra, mellék-

[1] *R. Horváth J.* Levelek, 420. l., *cs. és kir. hadilev.* Bestallungen. 7544. A patens Bécsben kelt január 22-én, a melyben Nadasti van írva. (Eredetije a nádasladányi levéltárban van.)

[2] *Hadilevéltár* Kriege stb., V. 410 l.

[3] U. o. V. 411. l.

oszlopai pedig Philippsburgra és Huttenheimra nyomultak előre. A huttenheimi harczot Károly is végig nézte, mivel tájékozódni kívánt az ellenségről. A harcz eredménye Neudorf elfoglalása volt, a melyet június 9—12-éig Nádasdy megerősített és 8 ágyúval is fölszerelt.[1]

Mivel Nádasdy megállapításai alapján a bajorok állásainak megrohanása kevés sikerrel kecsegtetett, Károly arra határozta el magát, hogy a bajorok táborát Nádasdynak megerősített seregével körülfogatja, ő maga pedig Philippsburg és Mannheim között átkel a Rajnán. Nádasdy a neki jutott feladatot híven teljesítette a rendelkezésére álló különítménynyel, a melyben 2000 varasdi határőr, 1000 pandur, 400 horvát gyalogos, 2 dragonyos- és 5 huszárezred, valamint 7 ágyú volt. Június 17-én délután öt óra körül a Huttenheim és Russheim vonalában álló bajorokat maga Nádasdy támadta meg 200 huszárral és 200 varasdi határőrrel. A küzdelem igen heves volt, magának Nádasdynak élete is koczkán forgott, mert a lovát egy ágyúgolyó leteritette, de a győzelem Nádasdy ölébe hullott, a bajorok pedig főállásaikba vonultak vissza.[2]

Még ugyane napon azt a meghagyást kapta Nádasdy, hogy azon éjszakán, a melyen az átkelés végbe megy, Huttenheim irányából tüntetőleg támadja meg és riassza fel a bajorokat, terelje el figyelmüket az átkelési pontról és ha a francziák is közbelépnének, tartsa távol ezeket is, de úgy, hogy komolyabb harczba ne keveredjen.

A herczeg az átkelést július hó 1-ére tűzte ki, átkelési pontul pedig Schröcköt jelölte meg. Elhatározását nem változtatta meg még akkor sem, a mikor Nádasdy egy szökevény vallomása alapján arról értesítette, hogy a bajor tábor is át akar kelni a Rajnán. Sőt megerősítette Nádasdy seregét 2 gyalogezreddel és Trenck pandurjaival, meghagyván egyszersmind neki, miszerint a rendelkezésére bocsájtott anyaggal a hidat veresse meg és biztosítsa is az ellenség támadásai ellenében.[3]

[1] U. o. 416. és köv. l.
[2] U. o. V. 424. és 427. l.
[3] U. o. V. 431. l.

Június 29-éről 30-ára való éjszakán a bajorok átkeltek a Rajnán. Oly ügyesen hajtotta végre ezt Seckendorf, hogy Nádasdy csapatai csak éjjel 2 órakor vették észre a tábor eltűnését. Az üldözésükre tett intézkedések már elkéstek, mert a Germersheimnél vert hídnál már a túlpartról szóló ágyúk fogadták a Huttenheim felől előnyomuló huszárjainkat és varasdi határőreinket.[1] Másnap délelőtt Nádasdy átkelt a folyón, miután előző éjjel a varasdi határőrök és Trenck pandurjai áthajóztak. Délelőtt 11 órakor az egész hadtest a Rajna bal partján állott, úgy hogy biztosíthatta az egész hadsereg átkelését.

Coigny tábornagy csak délután tudta meg Nádasdy átkelését. Hogy tehát a bal parton álló osztrák erőket a Rajna jobb partjára szoríthassák vissza, a franczia-bajor hadseregnek Schröck irányába való összpontosítását rendelte el, de egyben fiát, Coigny altábornagyot 10 zászlóaljjal és 15 lovas századdal a Germersheimnél álló Seckendorf erősítésére küldötte. Seckendorf, a ki azt hitte, hogy az osztrák seregnek csak kis része kelt át, Coigny unszolására is, Leimersheimre akart támadni. Délben azonban Kuhard alatt Trenck pandurjaira bukkant, a kikkel legott össze is csapott. A számbelileg kisebbségben levő pandurok már-már vereséget szenvedtek, a mikor Nádasdy huszárjai tűntek fel meglepően. Az ütközet sorsa most a pandurok felé hajlott, a bajorok megriadtak a huszároktól és megfutamodtak. A hajsza Hördtig tartott, a hol a Germersheim felől jövő bajorok állították meg azt. Csakis most értesült Seckendorf arról, hogy az osztrák sereg legnagyobb része átkelt a Rajnán és Germersheimra vonul.[2]

Julius hó 3-án az egész osztrák sereg a Rajna bal partján állott és Károly herczeg a királynőhöz intézett jelentésében kiemeli, hogy Nádasdy és ennek hadteste csodaszerű dolgokat művelt.[3]

A Rajna bal partján igen előnyös helyzetbe jutott a téma-

[1] U. o. 455. l.

[2] U. o. 441. l.

[3] U. o. 446. l. General Nádasdy und sein ganzes Corps haben *Wunderbares geleistet* ...

dásra kész osztrák hadsereg, mert ha a lauterburgi erődítéseket is a kezébe keríti, elszorítja a francziákat és a bajorokat Elszász felől. Károly, a ki ennek tudatában volt, Nádasdyt küldötte ki a lauterburgi sánczok elfoglalására. Nádasdy julius 3-án megszállotta az elősánczokat, körülfogta a várost és megadásra szólította fel Gensac altábornagyot. Meg kell jegyeznünk azt, hogy a vár igen jó állapotban volt, a franczia hadsereg élelmezése végett pedig nagy mennyiségű eleséget halmoztak fel benne. Másnap hajnalban Nádasdy tüzérsége tűz alá vette az erődöt, gyalogsága pedig a belső sánczok felé közeledett. A védő tüzérségének nagyobb ereje következtében azonban Nádasdy belátta, hogy sikere kétséges, rohama meg koczkázatos. Ezért kérésére Károly Waldeck táborszernagy alatt 4 gyalog- és 3 lovasezredet valamint megfelelő erejű tüzérséget küldött Lauterburg alá. Gensac azonban nem várta be az újabbi támadást, hanem azon igérettel, hogy a védősereg egy éven belül nem száll hadba Mária Terézia ellen, átadta a várost összes tüzérségi felszerelésével és raktáraival együtt.[1]

Július hó 5-én reggel Nádasdy újabbi feladatot kapott, nevezetesen: haladéktalanul vonuljon Weissenburg alá és foglalja el ezt. A helyőrség parancsnoka, La Graviére, némi gondolkodás után azonban becsületszóra megadta magát 300 főnyi legénységével együtt.

Időközben Coigny értesült Lautern elestéről. Visszafoglalására július 5-én éjjel 2 órakor indult el egész haderejével, csupán vonatát küldötte 2 lovasezred fedezete alatt Bergzabernen át Weissenburgra. Nádasdy, miután Weissenburgban Forgách ezredes parancsnoksága alatt 1 zászlóaljat visszahagyott, Coigny vonata elé ment s ezt Weissenburg és Schweigen között délelőtt 10 órakor megrohanta és teljesen szétverte; a vonat kíséretét vezérlő Chatelet tábornagy mindössze 300 emberével menekült meg, a többit Nádasdy huszárjai felkonczolták és részben foglyul ejtették.

Coigny Weissenburg elestének hírére és azért, hogy az Elszászba vivő utat kierőszakolja, Nádasdy hadtestének megtáma-

[1] U. o. V. 450. és köv. l.

dását határozta el. Nádasdy, bár csak 10.000 főből állott serege, felvette a harczot, de csupán arra szorítkozott, hogy Coignyt fejlődésre bírja. Coigny délután 5 órakor kezdte meg támadását Nádasdynak Weissenburgnál, a Lauter patak jobb partján álló csapatai ellen. Nádasdy serege este 8 óráig állotta a harczot, akkor azonban Károly parancsára is Schleithalra vonult vissza.[1]

Weissenburg azonban csak rövid ideig maradt franczia kézen. Coigny ugyanis július 6-án Lauterburg irányában akarta csatára kényszeríteni Károlyt, de arra a hírre, hogy az osztrák sereg zöme Lauterburgnál áll, egyrésze pedig már a Felső-Rajna felé megindult, a Moder folyó mögé való visszavonulásra határozta el magát. Az elvonuló francziák után Nádasdy rögtön megszállotta Weissenburgot 160 huszárral, sőt egy különítménynyel Hagenau felé üldözte is őket, másnap, július 9-én pedig Károly parancsára Sulzra vonult, a honnan közeledtére a franczia lovasság harcz nélkül visszavonult.

Az osztrák sereg elővédje 23-án Sulzra ért, Nádasdy pedig a hadsereg jobb oldalának biztosítása végett Wörthre különíttetett ki.

Július hó 24-én Nádasdy megbetegedett. Hadtestének parancsnokságát Ghillányi vette át mindaddig, a míg augusztus 10-én újra hadtestének élére állott Nádasdy.

Coigny ezen idő alatt folytatta visszavonulását Strassburg felé, hogy a Metz felől közeledő erősbítések egyrészének előnyomulását megkönnyítse. Károly a Rajna mentén követte a franczia-bajor sereget, de a mikor a XIV. Lajos által (aki csak ekkor értesült Károlynak a Rajnán való átkeléséről) Elszász fel-

[1] A három órás harczban hevesen küzdöttek egymással az ellenfelek: Nádasdy hadtestében 293 ember elesett, 343 megsebesült és a Weissenburgban elfogott Forgách zászlóalj betudásával 450 foglyul esett; a francziáknak és a bajoroknak vesztesége a következő volt: elesett 2 tábornok, megsebesült 3 tábornok, valamint 93 tiszt és 1246 főnyi legénység; a bajoroknak számszerint ki nem mutatható elesettjein és sebesültjein kívül az összveszteség körülbelül 3000 főre tehető; fogságba esett 13 tiszt és 259 főnyi legénység. *Hadilevéltár* Kriege stb. V. 455. és köv. l.

mentésére szervezett seregével augusztus 4-én Metzbe ért, hadseregével beszüntette a további előnyomulást és a rajnai átkelési ponthoz (Schröck) közelebbi Brumath és Wingersheim között vonta össze augusztus 10-én.[1]

A Wörthnél álló Nádasdy augusztus 13-án kapta azt a jelentést, hogy a Metz felől közeledő seregek egyik hadteste Harcourt alatt Zabernt megtámadta és az itt álló osztrák csapatot visszanyomta és hogy egy másik oszlop a zorni völgyben nyomul elő. Minthogy a tetemes túlerővel szemben Zabernt nem tarthatta, Dettweiler felé vonult vissza. Erre és Nádasdy jelentésére Károly a Neugartheimnél álló Bärnklaut utasította, hogy Nádasdyval együtt foglalják vissza Zabernt. Nádasdy Bärnklauval délután 2 órakor már Zaubern előtt volt. Harcourt azon hiszemben, hogy az egész osztrák sereg áll vele szemben, Zabernben csak 11 gránátos századot hagyott vissza, ő maga pedig Pfalzburg irányába visszavonult; a Zaberntől északnyugatra eső útszorost is az ő csapatai szállották meg. Zabern kapuit és falait a támadó könnyű csapatok oly gyorsan ejtették hatalmukba, hogy a védősereg alig tudott elmenekülni; egy gránátos század teljesen megsemmisült, az útszorost pedig az első rohamra bevették. Harcourt, a ki 200-nál több emberét veszítette el, Pfalzburgra vonult vissza, a mi közben a huszárok még 2 tisztjét és 26 katonáját elfogták.[2]

Az osztrák seregnek sikerei II. Frigyesben aggodalmakat keltettek. Megkötvén a szövetséget VII. Károly császárral, Károly Tivadar pfalzi őrgróffal és a svéd királylyal — a mely szövetséghez utóbb XIV. Lajos is csatlakozott — idejét látta annak, hogy Csehország meghódítását megkísérelje. Egy hadoszlopa augusztus 14-én átlépte a határt, a mivel megkezdődött a második sziléziai háború.

Coigny és Noailles egyesülése a felső-rajnai harctéren Károly megtámadásának volt szülő oka, még pedig úgy, hogy Strassburgnál átlépik a Rajnát és Károly seregét elvágják a Duna vonalától. A francziák e szándékát azonban Károly felismerte és

[1] U. o. V. 456., 464., 466. és 479. l.
[2] U. o. 480. és köv. l.

tekintettel Frigyes hadjáratára is, megváltoztatta eddig tervezett hadműveleteit, nevezetesen: átkel a Rajnán, itt egyideig védekezik, azután pedig Csehországba siet. E tervének megfelelőleg augusztus 15-én Weyersheim és Gaudersheim vonalába hátrált, a hol, miután a francziák csak lassan követték, augusztus 21-éig maradt.

Nádasdy az augusztus 14-én kapott parancs alapján Harcourt megfigyelése végett Hochfeldenre vonult, a honnan 16-án Momenheimra tért; innen jelentette 21-én éjjel, hogy előőrsei szoros érintkezésben vannak a francziákkal és hogy a franczia elővéd Hochfeldent elérte; annak is kifejezést adott, hogy Noailles 21-én át akarja lépni a Zorn folyót. E jelentés alapján Károly Weitbruch és Weyersheim közt csatarendbe állította seregét; a jobb szárny biztosítását Nádasdyra bízta. A francziák is támadáshoz fejlődtek. Jobb szárnyuk délután 5 órakor Brumathig ért, átkelt a Zorn folyón, a miután azonban előnyomulását beszüntette; a balszárny Nádasdy és Ghillányi huszárjainak folytonos oldaltámadásai miatt csak délben ért be Hochfeldenre. E szárny délután is csak úgy tudott Momenheimig előre jutni, hogy Nádasdy és Ghillányi huszárjai ellen három ízben küldött ki 1000 lovasból és 2000 gránátosból alakított különítményeket. Minthogy a francziáknak e szárnya továbbra sem haladt előre, Károly délután 6 órakor a Moder mögé hátrált, a miben Daun és Nádasdy csapatai fedezték.[1]

Augusztus 22-én Károly Beinheim alá vonult és hogy a másnapra tervezett átkelést semmi se zavarja meg, egyéb biztosító csapatokon kívül még Nádasdyt is Seltzre rendelte, Daunt pedig gránátos hadtestével és 2 gyalogezreddel Reschwoogra küldötte.

Noailles augusztus 23-án követte az osztrák sereget s előcsapatai a délelőtt folyamán megtámadták az átkelés biztosítására visszamaradt Daunt. Ez azonban Reschwoog előtt Nádasdynak támogatására küldött huszárjaival együtt esti 10 óráig visszaverte a francziáknak ismételt támadásait, de ekkor, miután a fősereg is megkezdette a Rajnán való átkelést, háborítlanul visszavonult és éjfélkor szintén átkelt a folyón.[2]

[1] U. o. V. 497. és köv. l.
[2] U. o. V. 499—503. l.

Augusztus hó 24-én az egész hadsereg a Rajna jobb part ján Wintersdorfnál egyesült; másnap Ottersdorfon pihenvén, a következő napon megkezdette menetét Csehország felé.

A Nádasdy parancsnoksága alá helyezett elővéd (Nádasdy, Festetich és Kálnoky huszárezredek, a varasdi határőrök és Trenck pandurjai, összesen: 3500 fő) augusztus 26-án Mühlburgba, 28-án Wössingenbe, 30-án Nieferebe, 31-én Bietigheimba ért.[1] A legutóbbi napon a főssereg Kannstadtnál gyülekezett. Szeptember hó 2-án a sereg folytatta menetét, Nádasdy pedig az elővéddel 3-án Heubachba, 4-én Ellwangenbe, 6-án Bopfingenbe, 7-én Nördlingenbe, 8-án Harburgba, 10-én pedig Donauwörthbe érkezett.[2]

III.

A csehországi hadjáratban.

Frigyes fellépése Csehországban VII. Károly császárban örökös tartományai visszaszerzésének gondolatát ébreszthette fel, de a franczia politikában megnyilvánuló önzés, valamint a franczia vezéreknek a bajor területen tanusított erélytelen hadmüveletei nemcsak az osztrák hadseregnek meglehetősen háborítatlan felvonulását segítették elő, hanem a XV. Lajos által felállított jelentékeny hadsereg eredményes felhasználását is kizárták, a mennyiben tevékenysége kimerült: kezdetben a meglehetősen erélytelen üldözésben, később Freiburg ostromában és a Rajna melléki erődítések körülzárolásában; egyedül a Seckendorf vezette aránylag gyenge hadtest fejtett ki érdemesebb tevékenységet.

A Traun tábornagy vezette osztrák hadsereg szeptember 4-én indult meg Csehország felé. Elővédjét (3 huszárezred, a varasdi határőrök és a pandurok) Nádasdy parancsnoksága alatt egy napi járóföldre tolta maga elé. A főerő 16-án Kipfelbergre ért. Itt tudta meg Traun azt, hogy Seckendorf portyázó különítményei harácsolnak, hogy Marini ezredes Rothenbergben álló különítményét innen kiszorították és hogy a Frangipani gróf

[1] U. o. V. 505. és köv. l.
[2] U. o. 517. l.

parancsnoksága alatt álló bajor lovas csapat a Neumarktra kivetett hadisarcz behajtását veszélyezteti.[1] Ezért 17-én Nádasdyt Ambergre küldték az elővéd legnagyobb részével és meghagyták neki, hogy biztosítsa a menetvonal mentén felállított raktárakat, támogassa visszavonulásában Marinit és Neumarktra 500—600 főnyi erőt különítsen ki.

Nádasdy 24-én tért vissza a hadsereghez, miután dolgát jól elvégezte. Marini Straubingon és Landshuton át szerencsésen elérte a Münchenben levő sereget, a bajor portyázó különítmények pedig Nádasdy érkeztének hírére visszahúzódtak, ő maga pedig 100.000 forint hadisarczot hozott magával.[2]

A mikor Nádasdy bevonult, II. Frigyes Moldautheinnél állott. Traun azonnal újra útba indította Mirovitzra azon meghagyással, hogy 3 huszárezredével (Nádasdy, Kálnoky és Festetich) és 1 gyalogzászlóaljával (Simbschen) derítse fel a poroszok állását és azok hátába is küldjön a Moldván túl járőröket, Worliknál pedig egy különítményt küldjön a túlsó partra.

Nádasdy már október 3-án jelenti, hogy a poroszok a Moldva folyón hidakat vernek és jelenlegi táborukból távozni készülnek. Erre Károly, — a ki szeptember hó 27-én tért vissza Bécsből és átvette a parancsnokságot — október 5-én Nádasdyhoz csatlakozik és hadtestével együtt Kosteletzig megy előre szemrevételezés végett.

II. Frigyes ekkor észrevette, hogy Károly hadserege visszavonulási irányát veszélyezteti s hogy hiába várja Károly támadását; viszont belátta azt is, hogy Károly őt a Sazavánál megelőzheti és elvághatja Táborról és Prágától. A mikor pedig megtudta, hogy Nádasdy 10,000 főnyi hadtestével Tábor elfoglalására elindult, a visszavonulásra határozta el magát.[3] Frigyes október hó 8-án lépte át a Moldovát Moldautheinnél. Károly másnap már tudta Frigyes visszavonulását és rögtön utána küldötte Nádasdyt és Ghillányit, még pedig utóbbit azért, hogy a porosz utóvédet kövesse, Nádasdyt pedig hogy annak elővédjét

[1] U. o. VI. 88. és VII. 164. l.
[2] U. o. VII. 170. l.
[3] U. o. VII. 172—173. l.

nyugtalanítsa.[1] A míg Károly serege a cimeletzi táborban maradt 14-éig, s a míg október 15-én Worlik, Gross-Wahr és Podskalnál átkelt a Moldván, majd Klucsenitznél táborba szállt, addig Nádasdy Cischkára ért, járőrei pedig a poroszokat körülvévén, folyton nyugtalanították azokat. Nádasdy csapatai egész Táborig száguldoztak és nagy károkat tettek az ellenséges vonatokban. Frigyes serege az osztrák könnyű csapatok rajtaütései és csipkedései következtében oly sok emberét és hadiszerét vesztette el, hogy hadműveletei lehetetlenné váltak és kénytelen volt kivonulni Csehországból. Ő maga elismerte, hogy a hadjáratban «igen hasznos dolgokat tanult» ; panaszos hangon említi meg azt, hogy a huszárok ébersége és ügyessége az osztrák sereg minden mozdulatát leplezte, míg az ő összeköttetéseit mindenütt megszakította ; nem küldhetett ki egyetlen járőrt sem anélkül, hogy annak biztos elvesztésére nem gondolna.[2]

Cischkáról Nádasdy október 17-én Prcsitzra, 18-án Janovitzra ment, 20-án pedig, a mikor a főoszlop a szász hadtest bevárása végett Woszecsánnál táborba szállt, Neveklaura nyomult elő, még pedig parancs alapján azért, hogy Teinitznál átkelvén a Sazaván, a poroszoknak Prágával való összeköttetéseit megzavarja.[3]

A szászoknak csatlakozása Mária Teréziához és a maga hadseregének meglehetősen vigasztalan állapota Frigyest támadó hadműveleteinek felhagyására kényszerítette és a téli szállásokra való vonulás gondolatát erősítette meg benne. Már a Sazavától északra szándékozott vonulni és hadseregének egy részét Prágába óhajtotta küldeni, a midőn október 23-án azt a jelentést kapta, hogy az osztrák sereg Marschovitznál ütött tábort. Itt az az eszme hatotta át, hogy egy győzelmes ütközet véget vethet minden kellemetlenségnek. Ezért az osztrák sereg megtámadására készült fel és 24-én csatarendben előnyomult az osztrák tábor felé.

Nádasdy és Festetich kimerítő jelentéseket küldöttek Ká-

[1] U. o. VII. 174. l.

[2] *Memoiren* I. 244. l.

[3] *Hadilevéltár* Kriege stb. VII. 190. l.

rolynak Frigyes mozdulatairól. Ezek szerint október 24-én este a poroszok a Zajecs és Lang-Lhota melleti magaslatokat érték el. Nádasdy huszárjai folyton érintkezésben voltak a poroszokkal és ezek elől lépésről lépésre Sztrazsovitzra vonultak vissza. Frigyes azonban arról győződött meg, hogy a természettől fogva is erős állásban levő osztrák és szász hadsereget nem támadhatja meg a győzelem reményében, a miért is az éj folyamán, követve az osztrák könnyű lovasság által, visszavonult.[1]

Az osztrák-szász egyesült hadseregnek czélja az volt, hogy a Felső-Elbehez vonul és Frigyes hadseregét elvágja Szileziától. Minthogy a hírek szerint Frigyes Prága felé vonult, Ghillányinak Franquinival egyetemben a keleti, Nádasdynak a nyugati oldalon, Festetichnek pedig hátulról kellett háborgatnia az ellenséget. Nádasdy október hó 27-én indult el Neveklauból, 30-án Mracsra, másnap Ondrejovra, majd Kaurimra ment, a hol november 8-áig maradt mintegy 1300 főnyi különítményével, míg járőrei az Elbe mentén egész Podiebradig portyáztak.

November hó 1-én az osztrák sereg Kohljanowitznál egyesült a szászokkal és a vonatok lassú haladása miatt csak november 13-án ért Neuhofra. A Przseloucsnál az Elbén tervezett átkelés biztosítása végett Nádasdynak Trenck csapatával együtt Neu-Kolin felé tüntetőleg támadnia kellett. Ennek következtében, Nádasdy és Trenck november 14-éről 15-ére következő éjjel Neu-Kolint megtámadták és a porosz előőrsöket visszavetették, de a gyorsan fegyverbe lépett helyőrség elől visszavonultak. A tüntetés sikerült, mert Frigyes a szövetséges seregek átkelési szándékát nem tudta meg. Ámde ezúttal sem kelhettek át a szövetségesek, mert a rossz utakon a híd anyaga megrekedt. Ennélfogva Telczitznél készítették elő az átkelést, a mi november 19-én rövid harcz után sikerült is úgy, hogy délután 1 órakor a szövetséges sereg az Elbe jobbpartján csatarendben állott[2] Kladrub és Elbeteinitz között.

Nádasdy 18-ika óta Neu-Kolinnál Nassau altábornagy seregével állott szemben; a mikor pedig Nassau 19-én a csata za-

[1] U. o. VII. 198. és köv. l.
[2] U. o. VII. 224. l.

jára elhagyta Neu-Kolint, Nádasdy 20-án átkelt a folyón, Zselitzre vonult és 300 főnyi különítményét Neu-Bydzsovra, 100 emberét pedig Königstadlra küldötte.

Károly az átkelés után Zsizselitzre menetelt a hadsereggel, a honnan nov. 24-én Nádasdyt Nepolisra küldötte Nassau üldözése végett.

Frigyes csak 19-én délben értesült a szövetséges seregek átkeléséről és legott a Sziléziába való végleges visszavonulásra határozta el magát. 20-án Chlumetznél, 21-én Wositznál, 24-én Königgrätzen volt, a hol két napi pihenő után seregének egy részével Neustadton át Nachodra vonult, míg a másik részszel Chwalkovitznál gyülekezett. Nádasdy csapataival Nassau után vetette magát és 26-án Boharnán át Hradekre ért, míg Károly ugyane napon Stezsernél szállt táborba. Másnap Nádasdy a Chwalkowitzon, Trautenauon át Liebanaura hátráló Dumoulin oszlopát követte és huszárjainak folytonos támadásaival minduntalan harczra kényszerítette nemcsak őt, hanem Winterfeldt ezredesnek Arnautól Freiheit és Jaschendorfon át Michelsdorfra szorított különítményét is.[1] Dumoulin oszlopa sebesültekben és halotakban 200 emberét és egy ágyúját veszítette el, Winterfeldt pedig Maschendorfnál maga is megsebesült és egész vonatát Nádasdynak hagyta zsákmányul.

A míg Károly 28-án Königgrätz alá érkezett és innen 29-én előbb Csernilovra, 31-én pedig Dobruska-Ples vonalába vonult, a könnyű csapatok a porosz sereget követték. Nádasdy a hónap elején Trautenaunál állott, deczember 2-án pedig már Politzon volt; másnap innen Braunaura nyomult, a honnan kiverte a porosz utócsapatokat, a melyeknek az üldözést kellett volna megakadályozniok mindaddig, míg a határon a szükséges műszaki munkálatok elkészülnek. Nádasdy 200 huszárja és 500 pandurja azonban oly hevesen támadta meg az ellenséget, hogy ez sietve előbb Johannesberg felé menekült, 3 nap mulva pedig elhagyta Csehország területét is,[2] veszni hagyván egy ágyúját és 2 hajóhídrészlegét.

[1] U. o. 230. és köv. l.
[2] U. o. 233. és 293. l.

A poroszok balsikere és a magyar felkelő seregnek gróf Esterházy József országbíró vezetése alatt a hadszíntérre érkezése Mária Teréziában Szilézia visszaszerzésének gondolatát ébresztette fel, a miben az is biztatta, hogy a szilézíai lakossághoz intézett kiáltványai meglehetős visszhangra találtak. Bár Károly és Traun nem szívesen fogadták a királynő tervét,[1] mégis engedve a királynő kívánságának, előnyomultak a glatzi grófság felé. A míg a könnyű lovasság a porosz erők felderítése végett előrenyomult, addig a hadsereg — a szász hadtest kivételével — Ziegenhals körül összpontosult. Nádasdy parancsot kapott, hogy weidenaui állásában hagyja vissza a Kálnoky-huszárezredet, a Nádasdy-huszárezreddel pedig Ziegenhalsra vonuljon, hogy innen az ellenség felderítésére rendelt Ghillányi és Buccow-féle különítményekkel együtt keresse fel a poroszokat. Nádasdy deczember 15-én Köpperniget érte el, innen pedig, miután Károly főoszlopa Neustadt területét érte el, deczember hó 20-án Polnisch-Wette-re vonult.

Frigyes az osztrák seregnek betörését Sziléziába nem nézte tétlenül, hanem — bár vissza is vonta Marwitz csoportját a glatzi grófságból — már 1745. január 5-én hadseregének tekintélyes részével a Neisse mellett állott azért, hogy betörvén Morvaországba, e támadásával Szilézia elhagyására kényszerítse az osztrákokat.

Traun, Károlynak ideiglenes helyettese, a porosz erők összpontosítására a Neustadt körül táborozó sereget Kunzendorf körül gyülekeztette, azon szándékkal, hogy a porosz sereggel nem száll szembe, hanem Jägerndorfra vonul vissza. Nádasdy és Ghillányi azonban Neustadt előtt állottak. A mint a porosz erők megindultak, Traun is megkezdte visszavonulását. 12-én Kunzendorfra vonta vissza Nádasdy és Ghillányi csapatait, 16-án pedig a menetnehézségek miatt csak lassan közeledő porosz sereg elől egy éjjeli menetben Bennich alá tért. Innen Nádasdyt Lichten elé különítette ki. A poroszok megelégedtek a legfontosabb Odera-átkelőhelyek elfoglalásával és nem nyomultak

[1] U. o. VII. 289. l. Károly ezt mondta: Den Krieg jetzt fort zu setzen, heisst Ihre Armee ruinieren, die Sie im nächsten Jahre brauchen werden.

tovább előre. Ennek következtében Traun téli szállásokra osztotta szét seregét, még pedig Freudenthaltól Wagstadtig terjedő őrállásokkal.

Nádasdy a saját, valamint a Kálnoky-huszárezreddel Bergstadt, Römerstadt, Friedland, Braunseifen és Hof területén állott[1], a mely állásában meg is maradt az 1745-iki hadjárat megindításáig.

A lezajlott hadjárat dicső eseményei, de különösen a Rajnán való átkelés és a lauterburgi harczok sikerei, örökké fennen hirdetik Nádasdynak és a magyar csapatoknak harczi derékségét és dicsőségét. Maga Lothringeni Károly is már július 6-án bátyjához, a nagyherczeghez írott levelében[2] *különösen kiemeli, hogy a rajnai átkelés és a lauterburgi sánczok elfoglalásának dicsősége a magyar csapatokat illeti!*[3]

De még egy nevezetes körülményt említhetünk e korszakból Nádasdy életét illetőleg, nevezetesen: a daliás és híres magyar lovasvezér 1744 február 3-án vezette oltárhoz a dúsgazdag Rottal Ferencz Antal gróf leányát: Rottal Mária Maximiliana grófnőt, kinek révén rokonságba jutott Ausztria és Csehország legősibb főúri családaival.[4] A családi élet örömét és nyugalmát azonban nem sok ideig élvezhette, mert már április végén újra a harctérre szólítja a kötelesség.

Az 1745-iki hadjárat meglehetős kedvező politikai körülmények között indult meg. A varsói egyezmény (1745 jan. 8), majd a VII. Károly császár halála (január hó 20.) után kötött füsseni egyezmény, valamint az orosz czárnőnek állásfoglalása

[1] U. o. VII. 299., 303., 304., 314. és 319. l.

[2] U. o. V. 457. l.

[3] «Norma ducum et virtus virorum, quem Carolis excellens sapientia credidit unum — és a ki — «. . . regni Hungarici lumen, magnus Nadasdis, . . . illuc (Lauterburg) novit, ut Hungaricæ, tali duce et auspice gliscat gloria et antiquæ superet decora inclita gentis. *Historia Critica Regum Hungariae etc. a St. Katona.* Tom. XX. Budæ. Egyetemi nyomda. 1809. 274. és köv. l.

[4] *Wurzbach* 10. és köv. l. A Rottal-családdal rokonságban állottak: Neudegg, Rappach, Kolonits, Herbertsheim, Tauffenbach, Gleisbach, Windischgrätz, Kusstein, Lichtenstein, Dietrichstein, Rindsmaul, Trautsmannsdorf, Wrbna, Wurmbrand stb.

Mária Terézia ügye mellett, joggal azon reményt ébreszthették, hogy Frigyessel a végleges leszámolás közel áll, mivel törekvéseit a franczia udvar a füsseni egyezményre való tekintettel már csak lanyhán pártolta. A hadműveletek czéljának végleges meghatározását hosszabb tanácskozások előzték meg. Végre abban állapodtak meg, hogy Szilézia felszabadítása végett Königgrätz vagy Königinhof-Jarzsomerzs irányában Breslau felé támadnak, míg a morva határt, Altsadttól Oderbergig, erős őrállásokkal zárják el. [1]

Károly április hó 30-án ért Olmützre és a megállapodások alapján szándéka az volt, hogy Königgrätznél és Morvaországban menetkész seregeivel Csehországba megy, míg Nádasdy egy 300—400 lovasból és 1000 gyalogosból álló különítményével Trautenaura vonul, egy más hasonló erejű különítmény pedig Braunau alá száll; az őrállásokon levő St. Ignon-féle csoportnak Glatz-Troppau és Jägerndorf vonalába, az Eszterházy parancsnoksága alatt álló magyar felkelő hadtestnek pedig az Odera mentén kellett előnyomulnia. [2]

A porosz előőrsi vonal ez időben még Freiberg-Jägerndorf vonalában, a főerő pedig Frankenstein és Patschkau között állott.

Az ellenség állásainak felderítése végett Nádasdy parancsot kapott, hogy 3 huszárezreddel (Nádasdy, Ghillányi és Eszterházy), a Haller-gyalogezred (ma cs. és k. 31. magyar) 2 zászlóaljával, a Simbschen-zászlóaljjal, valamint a Patacsich vezérelte horvát határőrökkel deritse fel a vidéket Braunauon át Silberberg, Friedland és Landshut irányában. [3] Erről Frigyes már május hó 9-én értesült, a mire Truchsess tábornokot Winterfeld ezredessel együtt ellene rendelte a végből, hogy kelepczébe csalják őt. Közben Nádasdy arról is értesült, hogy a poroszok a határon élelmiczikkeket harácsolnak és ezeket Schweidnitzben és Hirschbergben összegyüjtetik. Ennek magakadályozása végett a Simbschen zászlóaljat 60 huszárral Friedlandra küldötte, Landshutra pedig 200 gyalogost és 30 lovast különített ki. [4]

[1] *Hadilevéltár* Kriege stb. VII. 383—385. l.
[2] U. o. 384. és köv. valamint 412. l.
[3] U. o. VII. 417. l.
[4] U. o. VII. 429. l.

Károly előnyomulása azonban az élelmioszlopok lassú előhaladása miatt halasztást szenvedett s így Nádasdy csak május hó 18-án kezdhette meg előnyomulását Brannauon és Johannesbergen keresztül Reichenbach-Frankenstein irányában. 21-én 500 huszárja a grüsaui kolostor érintésével Landshutra ért, a hol Winterfeldt csapatait felriasztotta. Winterfeld a huszárok előnyomulásából azt következtette, hogy Nádasdy másnap meg akarja támadni. Ennek elhárítása végett éjjel 1 órakor haderejének egy részével megszállotta a Kirchberget, a nagyobb részével pedig e mögött készenlétbe helyezkedett. Nádasdy elővédje másnap korán reggel indult el Hermsdorfról, főoszlopa pedig a liebenau-schönbergi úton haladt előre. Reggeli 5 órakor az elővéd visszaszorította az elől álló porosz huszárokat, a mire Winterfeld harczba küldötte gránátos-zászlóalját, tüzérsége pedig szintén megkezdette a tüzelést. Ámde Nádasdy huszárjai Zieder felől a poroszok balszárnyába kerültek, a mire Winterfeld Kirchbergre húzódott vissza. Nádasdy ekkor két Haller-zászlóaljjal arczban, a Simbschen-zászlóaljjal és a határőrökkel pedig a poroszok jobbszárnya ellen támadt. A poroszok nagyobb erejével és tüzérségével szemben azonban Nádasdy nem vehette fel a harczot a siker reményében, a miért is Schönebergre vonult vissza, már csak azért is, mivel csapatainak lövőszere kifogyott a reggel 5 órától délután 2 óráig tartó ütközetben.[1]

Frigyes túlbecsülte Winterfeldt sikerét, a mi Podevilshez irott leveléből tünik ki.[2]

[1] Nádasdy sebesültekben, halottakban és foglyokban 8 tisztet és 358 főnyi legénységet veszített, a mi elég tekintélyes szám. A poroszok sem állottak másként, a mennyiben 9 tisztjük, 171 emberük és 72 lovuk maradt a csata terén. Winterfeldt jelentésében ezt írja Nádasdy csapatairól: «Ich muss dem Feinde die justice thun, dass er sich brav gewehret und Alles tentieret hat, was nur möglich gewesen.» Kriege stb. VII. 434. l. *Vanicsek* i. m. 376. l.

[2] Markgraf Karl hat drei reguläre österreichische Regimenter niedergesäbelt *und Winterfeldt den General Nádasdy bei Landshut geschlagen. Der letzerwähnte Erfolg, weniger bedeutend als der andere, ist viel entscheidender für unsere Angelegenheiten und wird zum mindesten die Absichten der Österreicher auf Schlesien auf einige Wochen hinausschieben.* U. o. VII. 451. l.

Mindezek ellenére Károly nem adta fel szándékát, hanem johnsdorfi táborában várta be egyelőre a fejleményeket, a hova május 26-án Adolf, a szász-weissenfelsi herczeg is beérkezett. Nádasdy schönbergi állásából továbbra is figyelemmel kisérte a poroszokat és május 25-én azt jelenti, hogy a poroszok, ha a jelek nem csalnak, Landshut elhagyására készülnek; a midőn pedig ez tényleg meg is történt, Nádasdy, a herczeg parancsára Landshutot megszállotta. Május 28-án Károly serege megindult, még pedig: a főoszlop Schönbergre, Nádasdy különítménye pedig Reichenaura; másnap a főoszlop előrédje Würgsdorfot szállta meg, míg Nádasdy a Simbschen-zászlóaljjal Kunzendorfot, a két Haller-zászlóaljjal pedig Freiburgot ejtette hatalmába.[1] A hadműveletek végrehajtása és a parancsnoki méltóságok betöltése tárgyában történt megegyezés után Károly seregével június 1-én kivánta folytatni az előnyomulást és azt hitte, hogy június 2-án kiér a síkságra, mivel fogoly porosz tisztek bemondása szerint Frigyes már Frankensteinnél és Reichenbachnál ütött tábort.[2] A midőn tehát a sereg június 1-én megindult, Nádasdy azt jelentette Károlynak, hogy a porosz sereg Reichenbachnál és Schweidnitznél elfoglalt táborából épen most elindult s hogy egy része — már amennyire ő (Nádasdy) ki tudja venni — Schweidnitzon innen Károly serege felé menetel. Károly e jelentésre Freyburgra Nádasdyhoz lovagolt és szemrevételezte a Schweidnitz és Jauernik között levő ellenséges hadsereget.[3] Június hó 2-áról 3-ikára az osztrák és a szász sereg Baumgarten mellett ütött tábort, jobbszárnya Quolsdorfra, balszárnya pedig Bolkienheimra támaszkodott. Frigyes nem várta Károly előnyomulását, de a mikor határozottan tudomást szerzett róla, visszafordult és 30-án Reichenbachnál, június hó 1-én pedig Schweidnitz és Jauernik között ütötte fel táborát. A június 4-én vívott *hohenfriedbergi csatában* Frigyes győzött.

Nádasdynak kevés része volt a döntő mérkőzésben, mert csak a Freiburg melletti magaslatot tartotta, de később, Wallis

[1] U. o. VII. 436. és köv. l.

[2] Károly levele Ferencz nagyherczeghez. U. o. VII. 456. l.

[3] U. o. VII. 456—457. l.

hadtestével együtt, a visszavonulást fedezte. A Frigyes által csak lanyhán üldözött Károly legelőször is Landshut alá húzódott. Ez alatt Nádasdy Grussaunál állott különítményével, majd mind a három huszárezredével az utóvédet alkotta.[1] Frigyes az osztrák-szász sereg üldözésére Dumoulin altábornagyot küldötte ki 14 zászlóalj gyalogsággal, 15 század dragonyossal és 48 század huszárral.[2] Július 7-én Dumoulin Johndorfnál utólérte Nádasdy huszárjait, a kiket a tüzérséggel lődöztetni kezdett. Ennek ellenére a magyar huszárok folytatták útjokat. Erre Dumoulin összes huszárságát Winterfeldt parancsnoksága alatt Nádasdy megtámadására rendelte. Nádasdy nem szaladt el ellenei elől, hanem bevárta őket, reájuk rohant, egy részüket lekaszabolta és foglyul ejtette, a többit pedig megfutamította. Winterfeldt időközben azonban 10 század dragonyossal erősödvén meg, újból üldözőbe vette Nádasdyt, a kit Reichennersdorfnál utól is ért. A kifejlődött harczban esett el Nádasdy ezredének parancsnoka: Skerlecz ezredes. A harcz után Nádasdy Ober-Adelsbach magaslatain éjjelezett.

Másnap (június 8) a Károly vezette kettős sereg Königinhofra és Jaromerzsre, Nádasdy pedig Szkalitzra ért. A porosz hadsereg most is igen lassan követte Károly hadait, a mi alatt Nádasdy huszárjai, valamint a határőrcsapatok, portyázó hadviselésükkel nagy károkat tettek a poroszokban. Nevezetesen a míg a hadsereg június 11-én Ples és Jaromers vonalába ért, Nádasdy pedig Nahorzsánon állott, huszárjai előbb Politznál, majd Nachodnál meglepték a poroszok harácsoló különítményeit, Friedlandnál pedig a porosz főhadiszállásra küldött póstát fogták el Vécsey alezredes emberei.[3]

Frigyes győzelme után Károlyt legalább is Königgrätzről akarta elszorítani; ezt bizonyítja 10-én Podevilshez írott levele is.[4] Junius 14-én a porosz hadsereg a Mettau folyó mögé szorította vissza Nádasdyt, a ki ennek következtében Neustadtnál és

[1] U. o. 456. és 461., valamint 486. l.
[2] U. o. 487. l.
[3] U. o. 488—490. l.
[4] U. o. VII. 490. l.

Dolskonál kisebb osztagokat hagyván hátra, a Mettau átjáróit leromboltatta és Cseczrnitzra ment; közben azonban járőrei még Nachod és Skalitz felé is portyáztak. Ez alatt Károly és a szászok az Elbe jobbpartjára léptek át és Westetz-Szemonitz között ütöttek tábort. A porosz sereg június 17-én Szkalitz és Vrchovin vonalát érte el, a miről Nádasdy Károlyt rögtön értesítette.[1] Frigyes előnyomulása ugyanis azért volt veszélyes, mert elvághatta az osztrák hagsereget Königgrätztől és Pardubitztól, a hol nagy raktárak voltak. A veszedelem kikerülése végett Károly átkelt az Adler folyón és június 19-én Holohlauon keresztül Lochenitzre, a következő napon pedig Malchovalhotára vonult és itt az Adler folyó védelme alatt kedvező fekvésű helyen ütötte fel táborát. Nádasdynak és Wallisnak most az volt a feladata, hogy akadályozzák meg a poroszoknak a Mettauon való átkelését, azután pedig Kralova-Lhotán, illetőleg Plessen át, vonuljanak vissza. A porosz elővéd június 19-én kelt át a Mettau-folyón, 20-án pedig maga Frigyes is átkelt egész hadseregével, a mi után Kralova-Lhotánál szállott táborba. Nádasdyt erre Albrechtitzre rendelték, hogy a poroszoknak Hohenbruck és Reichenau irányában való mozdulatait figyelje meg.[2]

Frigyes június hó 21-én akarta elfoglalni Königgrätzet, a mi mellett azonban egy tüntető támadással ki akarta csalni a szövetségeseket az Adler-menti állásukból. Terve azonban nem sikerült, mert a szövetségesek nem hagyták el állásukat. E közber Nádasdy huszárjai folytonosan portyáztak, zaklatták a poroszok előőrseit, élelmi oszlopait, raktárait és harácsoló különítményeit, sokszor még összeköttetési vonalait is megszakították. Büszkeséggel emlegetjük e portyázásokat, mert majdnem ugyan olyan veszedelembe döntötték a porosz sereget, mint a mult évben. Hol egy őrkülönítményt vertek szét, hol pedig egy eleség oszlopot fogtak el. Maga Nádasdy is legelől járt és így jó példájával serkentőleg hatott az éjjel és nappal szakadatlanul nehéz szolgálatot teljesítő katonáira. Így például június 28-áról 29-ére következő éjjelen ő maga vezette Opocsnó felé ama fel-

[1] U. o. 493. l.
[2] U. o. 491—493. l.

derítő különítményt, a mely nemcsak hogy meglepte az itt álló ellenséges gyalog zászlóaljat és dragonyos ezredet, hanem nagy részét kard élére hányta és 60 lovat is zsákmányolt.[1]

Frigyes most tüntető csapatelteltolásokkal azt akarta elhitetni ellenfelével, hogy Magyarországba vonul el; de a midőn ezzel sem csalta lépre Károlyt, július 20-án elhagyta állását, átkelt az Elbén és Chlumnál ütött tábort, Dumoulin altábornagyot pedig 6 zászlóaljjal és 20 lovas századdal Zvolra és Jaromezsre különítette ki a végből, hogy Nachod és Glatz felé biztosítsa összeköttetéseit.

Károly most már kimozdult állásából, azon szándékkal, hogy Frigyes és a glatzi raktárak közé ékeli magát, átlépi az Adlert és újból az eddig nagyon is jól bevált portyázó hadviseléssel bénítja meg Frigyes hadműveleteit.[2] Elsőnek Nádasdy lépte át az Adlert azzal a rendeltetéssel, hogy 6000 főnyi hadtestével Aujezidről törjön a poroszok hátába és zavarja meg ezek összeköttetéseit Jazsomerzs felé. Nádasdy előnyomulása csapatelteltolásokra kényszerítette Frigyest, de ezek nem akadályozhatták meg azt, hogy különösen Nádasdy huszárjai a porosz tábort ne nyugtalanítsák és összeköttetéseit ne zavarják; a porosz vezérkari munka találóan jegyzi meg az állapotokra, a mikor ezt írja: azt az érzést keltették, mintha körülzárták volna az embert.[3]

De nemcsak Nádasdy különítményei csatároztak eredményesen nap-nap után, hanem a hirszerzés más eszközeivel ő maga is kipuhatolta a poroszok helyzetét. Ezzel ellentétben Frigyes sehogy sem tudott zöld ágra vergődni, mert a legnagyobb bizonytalanságban volt a szövetséges erők helyzetét illetőleg.

A porosz sereg tétlensége és kikülönítések okozta gyöngülése következtében az augusztus hó 10-én tartott haditanács a szövetséges sereg támadását mondotta ki! Károly tehát Cibuszra és Piletitzre vonult, a honnan Frigyesnek Glatz felé vezető vonalait kívánta elállani. Ennek alapján Nádasdyt Jasenára

[1] U. o. VII. 503. l.
[2] U. o. 531. l.
[3] *Kriege Friedrichs des Grossen.* II—III. 26. l.

küldötték azzal, hogy 400 lovast Unterplessre különítsen ki. Nádasdy, a kinek hadtestéhez még St. André és Trenck csapatai is csatlakoztak, augusztus 11-én Bohuszlavitzot érte el, másnap pedig a poroszok hátsó összeköttetéseire nézve nagyon fontos Neustadt megrohanását kisérelte meg, bár ennek védőserege számottevő erősítést kapott. A város körülzárása a következőképen ment végbe. Szentkereszty ezredes a Nádasdy huszárezreddel és a székely felkelőkkel átkelt a Mettaun, hogy elvágja a városból kivezető utakat, míg Nádasdy a várost fogta körül és megadásra szólította fel az őrsereget. A tagadó válasz következtében Nádasdy már minden intézkedést kiadott a város megrohanására, a mikor egy ellenséges hadtest közeledése folytán Jasenára kellett visszavonulnia. Azonban itt sem maradt tétlenül, mert figyelő állásából szakadatlanul szétküldötte portyázó különítményeit, sőt járőrei még Glatz alá is elszáguldottak.[1]

A hosszú hadjárat Frigyes seregét is megviselte, a mi mellett általános helyzete is kevés reményekre jogosított. E körülményeket igazolta az, hogy ő tett békeajánlatokat. A mikor Frigyes fegyverszünetet kért, Mária Terézia, szeptember 1-én, azt írta Károlynak, hogy kövessen el mindent a poroszoknak Csehországból való kiűzésére.[2] A szeptember 12-én tartott haditanács elhatározta tehát, hogy a szövetséges sereg Lochenitz és Kleinszkalitz között átkel az Elbén és megtámadja Frigyest. Frigyes, a ki belátta állapotának tarthatatlanságát, nem várta be a szövetségeseket, hanem szeptember 17-én éjjel vonatát, másnap pedig seregét Horzsenitznél átvezette az Elbén és Mikoles alá szált. Nádasdy, a ki már 14-én átkelt a Mettauon, főerejével Dolszkonál és Nahorzsánnál állott, előretolt osztagai pedig Böhmisch-Szkalitzot tartották. A poroszok elvonulása után az osztrák könnyűcsapatok követték Frigyes seregét és a míg Károly 20-án Jasenára ért, addig Nádasdy Chwalkovitz, Franquini pedig Altenbuch alá szállt. Károly most azt hitte, hogy a porosz sereg most már nem sokáig tartja magát Csehországban és hogy ennek visszavonulását a könnyű csapatok foly-

[1] U. o. VII. 565. l.
[2] U. o. VII. 568. l.

tonos támadásai siettetni fogják, főleg akkor, ha ezek teljesen elvágják Frigyest raktáraitól. Károly tehát parancsot adott összes könnyű csapatainak (Franquini, St. André, Trenck, Dessewffy), hogy nyomuljanak előre. Ennek alapján Nádasdy is szeptember 21-én Krzsizsanovra megy és ugyanaznap éjjel Franquinival együtt magát Frigyest is felriasztja egész táborával együtt úgy, hogy az egész porosz hadsereg fegyverben állott reggelig.[1] Másnap Nádasdy Marschau-tól délre a *Smirzsiczkastrana* nevü magaslaton foglalt állást, a honnan a porosz tábort igen jól megfigyelhette. Ugyanide ért szeptember 24-én szemrevételezés végett Károly is, mig a hadsereg az Elbe mögött Schurz és Ertina között táborozott.[2]

Ismételt terepszemlék után Károly a kikülönítések folytán amúgy is meggyengült porosz seregnek megtámadását határozta el és ennek időpontjául szeptember hó 30-ának reggelét határozta meg. A főseregnek 29-én éjjel kellett megközelítenie az ellenséges tábort; ez alatt Nádasdy folytatja megfigyeléseit a marschaui magaslatokról, ha pedig Frigyes állja a harczot, akkor hátába és oldalába tör ennek. A Soor alatt szeptember 30-án vívott csatában a hadi szerencse ismét Frigyesnek kedvezett; Károly meglepő támadása nem sikerült csapatainak késedelmes felvonulása és a lovasság működését hátráltató terepviszonyok miatt. Nádasdy állásából Ober- és Nieder-Raatschra nyomult elő és a mig csapatainak egy része a Trautenau felé visszavonuló porosz vonatot támadta meg, addig a másik része a porosz táborra rontott és azt felgyújtotta. Nádasdy kezébe jutott: az egész málha, a királyé is, két udvari titkár, az orvos, az udvari személyzet, a táborőrség és a vonatok őrsége.[3]

[1] U. o. 574. l.

[2] U. o. 574. és 576. l.

[3] U. o. VII. 593. l. Nádasdy szeptember 30-án kelt jelentésében ezeket írja: Die Beute, so die Leute machten, ist sehr remarquable, allein solche hat unsere Leute auch verdorben, denn sehr viel Wein dabei gewesen. A csata részletes leírására nézve l. *Hadilevéltár* Beiträge zur Geschichte der öst. Cavallerie stb. 191. l. A podgyásszal együtt zsákmányul esett Frigyes kedvencz kutyája Biche is. *Wurzbach* szerint Frigyes visszakövetelte kutyáját, de Nádasdy azt akkor már feleségének küldötte el Hor-

Károly a vesztett csata után Königinhof alá tért seregével; Nádasdy azonban hadtestével együtt Krzsizsanovon maradt szeptember 30-ig, majd a mikor a porosz sereg október 6-án visszavonulását kezdette meg, Franquini és Dessewffy könnyű csapataival együtt követte azt. Így kerekedett október 15-én Nieder-Alstadtnál egyrészt Bonin altábornagy, másrészt pedig Nádasdy Franquini és Dessewffy között az a harcz, melyben Henckel szerint: a mint Bonin a parancs alapján a hadsereghez való csatlakozása végett vissza akart vonulni, helyét nem hagyhatta el, mert a mint egy osztálya kilépett a cserjésből, fölbukkant az ördögi fajzat és utána lövöldözött úgy, hogy Bonin fejlődni és tüzeltetni volt kénytelen.[1] Végre Frigyes egy zászlóaljat küldött szorongatott utóvéde segítségére. De a mint a porosz sereg a Schatzlartól délre eső erdőségbe ért, az ellenséges könnyű csapatok a Frigyes vezette főoszlopot is körülrajzották. Porosz feljegyzések szerint a csetepatéban a könnyű csapatok 300 emberüket elveszítették, a poroszoknál pedig elesett: 3 tiszt, 40 ember és 8 ló, megsebesült 9 tiszt, 255 legény és 22 ló; ezenkívül 15 málhakocsi Nádasdy kezére jutott.[2]

Frigyes seregével október 19-én lépte át a szilézíai határt és Libenaunál ütött tábort, a midőn pedig szökevények útján arról értesült, hogy az osztrák sereg téli szállásokra vonult, a határ mentén szintén téli táborokba vezette seregét, maga pedig október hó 30-án azon tudatban, hogy az év sikerei révén a békekötés már nem késhet soká, Berlinbe távozott.

Mária Terézia a soori vesztett csata ellenére sem adta fel a küzdelmet, hanem behódolva a szász udvar tervének, Szászországon át óhajtotta megtámadni Frigyest. Károly nem szivesen

vátországba. A midőn azonban Frigyes megtudta, hogy Nádasdy apósa Rottal Ferencz Antal gróf birtokosa a holleschaui uradalomnak, Waldegraf tábornok által hadisarczot hajtatott be rajta. Minthogy azonban a grófnak pénze nem volt, uradalma templomainak ezüstjét adta oda, eladta lovait, sőt még a porosz tábornok seregét is élelmezte (27. rész 158. l.). Biche-t Frigyes a drezdai béke után sértetlenül visszakapta. *Hadilevéltár* Kriege stb. VII. 593. l. jegyzet.

[1] U. o. VII. 622. l.

[2] U. o. VII. 623. l.

indult a téli hadjáratba és csakis a királynő határozott akaratának engedett és kezdette meg az ellenségeskedéseket október hó 25-én.

A mint a fősereg október 25-én Horzsitzra ért, Károly a menet biztosítására Nádasdyt 2300 főnyi különítménnyel Friedlandra rendelte. Nádasdy Semilen (25.), Gablonzon (26.) és Einsiedelen át október 28-án ért be oda. Élelmezési nehézségek és a rossz útviszonyok miatt a császári sereg nagyon lassan haladt és csak november 15-én ért egyik oszlopa Friedlandra, a másik pedig 16-án Hratzaura. Időközben a szász udvar megváltoztatta hadműveleti tervét és egy hadtestét Lipcse védelmére visszatartotta, a szász hadsereg nagyobb részét pedig gróf Rutovszky parancsnoksága alatt az Alsó-Lausitzba küldötte Károlylyal való egyesülés végett. E módosulásra Károly nem változtatta meg haditervét, csupán indulását halasztotta el november 24-ére, még pedig a menetraktárak felállítása végett.

E közben Nádasdy megszállta Friedberget, november közepe táján pedig Greiffenbergre vonult. Ez alatt a császári sereg a Queis és Neisse között Görlitz-Seidenberg-Siegersdorf-Lissa területére ért. A szövetséges sereg támadására Frigyes ugyancsak támadással válaszolt, vagyis haderejét a Bober felé rendelte, a szászokkal szemben álló anhalti herczeget pedig Lipcse ellen parancsolta.

Károly sziléziai hadműveleteivel szemben Frigyes előbb Károly hadtáp-vonalait kívánta elvágni, azután pedig döntő csatára akarta kényszeríteni.

Nádasdy már 20-án azt jelentette Károlynak, hogy Frigyes az adelsdorfi porosz táborba érkezett és hogy a Queis felé csapatokat tol előre. Frigyes tényleg Görlitz felé akart előnyomulni, a miért is Winterfeldt tábornokot az összes huszárokkal előre küldötte, ő maga pedig a hadsereggel 24-én Troischendorfra, a következő napon Hoysra, 26-án pedig Radmeritzre ért. Ezzel szemben Károly november 24-én Radmeritzen át Laubára vonult, amikor pedig a poroszoknak a Queisen való átvonulását megtudta, 27-én Zittaunál ütött tábort. Nádasdy követvén a hadsereget, Greiffenbergből Friedlandra, majd 26-án Friedersdorfra vonult; innen 28-án Pankrazra rendeltetett,

hogy járőreivel Zittau, Grottau, Friedland és Reichenberg felé portyáztasson.[1]

Frigyes előretörése megakadályozta a császári és a szász hadsereg egyesülését és arra kényszerítette Károlyt, hogy az egyesülést az Elbe balpartján, Leitmeritzen és Dresdenen át kísérelje meg.

Frigyes seregével szemben és az oldalmenet leplezésére Nádasdy maradt vissza Zwikkaunál: 1 huszárezreddel, 2 Haller zászlóaljjal, egy erdélyi szász felkelő zászlóaljjal, valamint Trenck pandurezredével. Deczember 6-án azonban csak Trenck maradt vissza, míg Nádasdy Obersonnenbergen és Wernstadton át 8-án Malschenre, 11-én pedig Lauensteinra ment előre. Ez alatt Károly 9-én átkelt az Elbén és a következő napon Praskavitz, Karbitz, Kradrob és Turn között szállott táborba.

Frigyes időközben békét akart kötni a szász választóval azon hiszemben, hogy így elhárítja az orosz közbelépést, Mária Teréziát pedig reá nézve kedvező békefeltételek elfogadására kényszerítheti. Serege november 29-től deczember 4-éig Görlitz alatt táborozott és csupán Lehwaldt altábornagyot küldötte Bautzen alá. Lehwald azonban nem akadályozhatta meg Grünne hadtestének egyesülését a szászokkal, bár közben Lipcse porosz kézre került, deczember 8-án pedig Frigyes maga is Bautzen alatt termett.

A deczember 15-én Kesseldorfnál megvert szász sereg Dresdenbe vonult vissza, s a mikor Károly azt akarta, hogy a két sereg támadja meg Frigyest, Rutowsky lehetetlennek nyilvánította a szász sereg harczba állítását. Erre Károly a visszavonulást rendelte el Pirna felé, a melyet a szász sereg kezdett meg. Nádasdy, kit Károly még 15-én vont magához Lauensteinról, az utóvédhez osztatott be különítményével és 16-án Gommernnél állott.

Deczember 17-én Drezda megadta magát a poroszoknak, a mire ezek kisebb erőkkel Nádasdyt is visszanyomták Gommernből. Károly serege a szászokkal együtt deczember 21-éig Zehista körül táborozott, másnap pedig közös elhatározás alapján Peters-

[1] U. o. VII. 688. és köv. l.

walde, Gottlaub, Nollendorf területén ütött táborokat; Nádasdy különítménye Zehistára került. Itt érte a szövetségeseket a *drezdai béke híre* (deczember 26.), a mi végét vetette a *második sziléziai hadjáratnak.*

Deczember 29-én a királynő Nádasdyt Olaszországba rendelte, a hol még nem ült el a harcz zaja. Ezzel a hős férfiú, a kit otthon hőn szerető hitvese és a nyáron született kis fia várva-várt, nem térhetett haza, hogy a dúló csaták után élvezze a meleg családi otthon örömeit, hanem négy év után újra oda ment, a hol első katonai sikereit vívta ki s a hol új érdemeket és dicsőséget szerzett a Nádasdy névnek és a magyar huszárságnak.[1]

THURZÓ KÁLMÁN.

[1] *R. Horváth J.* Levelek. 420. l. Első fia: Ferencz. *Wurzbach* szerint szül. július 24-én.

MAGYAR SEGÍTŐCSAPAT A GÖLLHEIMI CSATÁBAN.

(1298 július 2.)

Habsburgi Rudolf német császár sírba szállt 1291 július 15-én a nélkül, hogy trónutódlására vonatkozó hő vágyait kielégíthette volna. A tisztán családi s dynasztiai politikát űző férfi nem elégedett meg azzal, hogy Ausztriát mint örökös birtokot családja számára biztosította, hanem mindent elkövetett, hogy fia, Albert, elérje a német császári koronát. Halála után bekövetkezett néhány hónapig tartó időközi kormányzatot Albert arra használta fel, hogy a trónrajutást a maga számára kieszközölje; a jelek azt mutatták, hogy kívánsága nem egészen elérhetetlen. 1292-ben egynéhány német főúr felkérte őt, hogy a Rajna felé vonuljon, sőt megigérték, hogy római királylyá is választják. A kilátásba helyezett megválasztás azonban elmaradt, mert az összegyűlt választó fejedelmek nem őt, hanem Nassaui Adolfot választottak meg királyuknak 1292 május 6-án. Albertnek azzal kellett megelégednie, hogy az új király őt eddigi birodalmi javaiban megerősítette. Hogy közte s a király között nem valami baráti viszony fejlődött ki és hogy Albert e balsikerét nem feledte el, magától értetődik.

Adolfnak nem sikerült magát a korona birtokában megerősíteni s az irányadó körök jóindulatát a maga számára megnyerni. Kapzsisága annyira gyűlöltté tette, hogy az eddig csak szunnyadozó ellenszenv 1298 táján nyilt ellenségeskedéssé vált.

Azok élén, kik Adolf ellen leginkább áskálódtak, Eppensteini (II.) Gellért mainzi érsek (1289—1305) állt, ugyanaz, ki 1292-ben megválasztatását vitte keresztül; de egyelőre csak

kevés úr állott melléje;[1] csak hogy ezek nem voltak elegendők arra, hogy Adolfot trónjától megfoszszák; erre nagyobb hatalom kellett. Meg is jött.

*

III. András királyunk felesége Fenenna, ki 1295 szeptember 8-án még okiratot állított ki, nemsokára ezután egy három éves leány — Erzsébet — hátrahagyásával meghalt, minek következtében András részére egy újabb házasságkötés, több rendbeli oknál fogva, nagyon időszerinti kérdéssé vált. Az elárvult leánykának anya kellett, Andrásnak pedig fitrónörökös. Igaz ugyan, hogy ezen követelményeknek bármely magyar honleány vagy külföldi herczegnő is megfelelhetett volna, de András e második leánynézőjét mégis csak arra akarta felhasználni, hogy valamely szomszédos uralkodó családdal kötendő házassági frigyével belső s külső ellenségek ellen magának megbízható szövetségest szerezzen. Az 1291-ben kötött béke óta András Albert osztrák herczeggel a legjobb viszonyban élt és hacsak minden jel nem csal, 1293-ban a német korona elnyerésére czélzó támogatását is megigérte neki;[2] így magától érthető, hogy Albert is viszontszolgálatokra kötelezte magát. Ily rokontermészetű érdekek találkozásánál fogva egészen természetesnek kell találnunk, ha András második nejét a szomszédos és szövetséges fejedelmi udvarban kereste s Albert herczeg leánya, az 1281 május 18-án született Ágnes mellett döntött. Kérését Bécsben szivesen vették; 1296 április 8-án Andrást Bécsben találjuk és ugyanazon évi július 8-án a veszprémi püspök, ki Ágnest királynénak koronázta, már udvari kanczellárja is.

Vajjon Andrást az osztrák herczeg 1296 után 1298-ig fegy-

[1] Ezek sorában voltak a következők: 1. Albert, a porosz sigmaringeni kerületben még létező *Haigerloch* ura; 2. Ottó s Engelbert (1277—1299 és 1277—1296), a valamikor a tecklenburgi grófsághoz tartozó, most pedig a poroszországi Osnabrück vidékén fekvő *Lingen* urai; 3. I. Walram (1282—1309) és unokaöcscsei, a bajorországi *Zweibrücken* grófjai; 4. az Alsó-Elzászban székelő *Ochsensteini* grófok.

[2] 1293 április 24-én tanusítja András, hogy Ivánka nevű premontrei szerzetes, túróczi prépost, mint követe, Cseh- és Németországban járt. (Hazai oklevéltár. 135.)

veres kézzel támogatta-e, arra nincsenek okirati bizonyítékaink; ha megtörtént volna, bizonyosnak vehetjük, hogy András ezt azon felette számos okiratban, melyekben Alberttel való érintkezését felemlíti, kiemelte volna; az azonban okiratilag be van bizonyítva, hogy Albert a közte s András között kötött frigyből határozottan hasznot húzott, a mennyiben magyar csapatok az ő érdekében síkra szálltak.

Albert nagyravágyása nem tudta elfeledni, hogy atyja halála után a német korona nem az ő, hanem Nassaui Adolf fejére szállt, és így minden tőle telhető módon arra törekedett 1296 után, hogy Adolfot megfoszsza a koronától, mely czél elérésére természetesen azon kellett lennie, hogy hatalmas és befolyásos szövetségesekre tegyen szert. Követei félbeszakítás nélkül úton voltak. A greiffensteini Landenberg Hermann közvetítette az András és Albert közötti titkos üzeneteket[1] és minden valószinűség a mellett szól, hogy Albert közbenjárása folytán, II. Venczel cseh király fia számára Andrástól az 1292-ben született Erzsébet magyar herczegnővel történendő eljegyzését kérte s hogy András ezen kívánságot készségesen teljesítette. Az eljegyzést 1298 február kezdetére tűzték ki. 1298 február 10-én rengeteg világi s egyházi előkelőségek gyültek össze Bécsben.[2]

[1] Ezért megkapta 1298 márczius 28-án a sopronmegyei Kabold-ot (Fejér, Cod. dipl. regni Hungariae VI. 2, 124.); ő volt az, ki András halála után 1301-ben Ágnest Magyarországból Bécsbe vitte.

[2] Ezeknek soraiból a következőket emelem ki: 1. III. András és neje; 2. II. Venczel cseh király; 3. II. Albert szász-wittenbergi herczeg († 1298 aug. 25-én); 4. Hermann brandenburgi őrgróf († 1308); 5. I. Boleszló, Oppeln herczege († 1313 máj. 14.); 6. IV. Ottó («mit dem Pfeile» melléknéven), brandenburgi őrgróf († 1309 nov. 27.); 7—8. két karinthiai herczeg [Ottó, Tirol grófja, Karinthia herczege (1295—1310, † 1315) és ennek fivérei: Lajos (1295—1310 † 1310.), valamint Henrik (1295—1335)]; 9. Péter bázeli püspök; 10. Klingenbergi (II.) Henrik konstanci püspök (1293—1306); 11. Neuhausi Detre olmützi püspök (1281—1302); 12. Brambachi Bernát passaui püspök (1283—1313); 13. Batand fia Bicskei Gergely, választott *esztergomi érsek* (1298 febr. — 1303); 14. Tengerdi Tivadar *győri püspök* (1295—1304); 15. Gergely prágai püspök (1295—1301); 16. a «Wildgraf»-ok családjából származott Emich freisachi püspök (1283—1311); 17. Rád nb. Benedek, *veszprémi püspök* (1289—1302); 18. Pál, *pécsi püspök* (1284—1299); 19. Paldaui (II.) Ulrik, seckaui püspök (1297—1308);

Az egyik krónikás[1] a következőket mondja: «Hallatlan dolog, hogy egy fejedelmet annyi s oly előkelő személyiség látogatott volna meg; ez már nagyon régi idő óta ismeretlen. Oly sok magyar és kún jött, hogy alig lehetett számukra lakást teremteni a városban, miért is a külvárosokban szállásolták el magukat és lovaikat a szobákban és istállókban, kamarákban és minden néven nevezendő lakóhelyiségekben, miután onnan a bennlakókat kikergették. Ezt a lakosság még valahogy tűrte, de midőn a magyarok sok velök együtt lakó tisztességes ember nejét, leányait és szolgálóit közös birtoknak kezdték tekinteni, annyira felbőszültek, hogy a Stubenthoron kívül elszállásoltakból az összesereglett szomszédok csupán egy szobában tíz garázdálkodó magyart öltek meg.[2]

Február 12-én eljegyezték a magyar királyleányt a cseh trónörökössel; mire a jelenvoltak sok fényes ünnepély után hazájukba visszatértek.

Csakhogy az egésznek más volt a háttere!

A fiatal pár eljegyzése csak egy nagyobb és ettől nagyon is eltérő vállalat eltitkolására szolgáló palást volt. A két gyer-

20. Fonstorfi (II.) Albert chiemseei püspök (1294—1322); 21. Hontpázmán nb. János *kalocsai érsek* (1278—1301); 22. Háb *váczi püspök* (1294—1301); 23. Antal minorita szerzetes, *csanádi püspök* (1292—1300) és ezeken kívül számtalan nemes, báró, miniszteriális, lovag, apát, prépost, kanonok és *sok magyar úr*. Antal püspökről azt mondja a Continuatio Vindobonenis című krónika (ap. Pertz: Scriptores rerum Germaniae IX. 720). «Frater Antonius ordinis fratrum Minorum episcopus Erloensis», a mi Erlau-nak, illetve az egri püspöknek felelne meg; de ez helytelen; az egri püspök 1275-től 1301-ig bizonyos András.

[1] Pertz, IX. 720.

[2] A zwetteli krónika harmadik folytatása (ap. Pertz. IX. 659.) azt mondja, hogy az 1298. évi összejövetel alatt «a pogányoknak *Albrandus* nevű királya Bécsben megöletett». A Continuatio Vindobonensis (ap. Pertz IX. 720.) csak azt mondja, hogy a Stubenthor-on kívül tíz magyar-kún öletett meg; de van e krónikának egy kézirati példánya, melynek szélén egy egykorú kéz hozzáírta: «mondják, hogy ezek egyike az Albramm nevű kun király fia volt»; ezután egynéhány szó ki van vakarva. Ezen Albrandus vagy Albrammus nem más, mint *Alpra* kún főnök, ki 1279-ben nagy szerepet játszott. 1273 jún. 8-án I. Károly szicziliai király «magnificus vir Albret»-nek czímezi őt. (Anjoukori diplomatiai emlékek. I. 34.)

mek eljegyzésére (a cseh trónörökös csak kilencz éves volt) nem jött volna össze oly hatalmas fejedelmi gyűlés; a valóság az volt, hogy Albert hívei ezen összejövetelen a Nassaui Adolf elleni hadjáratot szentesítették véglegesen, a minek értelmében III. András is azokhoz csatlakozott, kik Albertnek segítőcsapatot bocsátottak rendelkezésére.

E hadjáratban Albert pártján a következők voltak: a szász, karantán és oppelni herczegek; két *brandenburgi* őrgróf; a Rajna vidékéről a *mainczi érsek*; *Lichtenbergi Konrád strassburgi püspök*; Henrik *konstanczi püspök;* III. Egon (1272—1316) és Henrik (1272 † 1302 kör.) a breisgaui *Freiburg grófjai*; Eberhard *Würtemberg grófja* († 1325); Frigyes *Leiningen grófja*;[1] Hugó *Werdenberg grófja* (1286 † 1308); *Veldenz grófja*;[2] *Zweibrücken grófjai*;[3] *a Wild- és Raugrófok*;[4] *Ochsensteini Ottó*,[5] *Lichtenbergi János, Prueschink Ulrik*[6] Stájerország-

[1] Ketten voltak akkor: öregebb (III.) Frigyes (1272 † 1299 kör.) és öcscse ifj. (IV.) Frigyes (1299, † 1310).

[2] Az *Ellenhard-féle krónika* kiadója (ap. Pertz XVII. 136) Györgynek nevezi; de 1298-ból csak Albertet ismerjük, kinek fia György csak 1327-től 1347-ig ismeretes.

[3] Ezekből éltek 1298-ban Eberhard (1283 † 1315), Ottó (1296 † 1314) és Walram (1289 † 1309).

[4] A kútfő mondja: «hirsuti et sylvestri». Comes hirsutus a középkorban egynéhány grófi család címe volt. VI. Emicho a rajnavidéki Nahe nevű folyóról nevezett Nahegau (= Nahe kerület) grófja († 1140) két fiút hagyott hátra, kiknek egyike, Konrád a «Wildgrófok» (= Waldgrófok = comites silvestres = erdőgrófok), másika pedig, Emich (1140—1172) a Raugrófok családját alapította. Kihalásuk után birtokaik részben a bajor Pfalcz-ra, részint a Salm-családból származott Rheingrófokra (= Rajnagrófok) szálltak. 1298-ban a következő erdőgrófok éltek: 1. I. Gottfried (1250. † 1301), 2. V. Konrád (1280, † 1305), 3. II. Frigyes (1298 † 1369), ez utóbbinak az atyja, II. Gottfried, 1280-ban lép fel és meghal 1298-ban; nincs tehát kizárva, hogy ő is részt vett a hadjáratban. A Raugrófok között éltek: 1. I. György (1279 † 1309), 2. IV. Konrád (1274 † 1317), 3. III. Rupert (1291 † 1298), 4. III. Henrik (1288 † 1340).

[5] Elzászban két Ochsenstein nevű grófi család volt, de lehet, hogy csak egy és ugyanazon család két ágát képviselték. Ochsenstein helység Elzász-Zabern mellett Geroldseck és Dagsburg között fekszik. Ezen Ottónak az anyja, Kunigunda, Habsburgi Rudolf császár nővére volt.

[6] *Lichtenberg* a porosz Rajnatartományban fekszik; urai a XIII-ik

ból, *Walsee Ulrik* Ausztriából, *Falkenbergi Hadmar, Pillichsdorfi Detre* (később Pozsonymegye főispánja), *két Kreutzberk, a fiatal Hounfelder,*[1] *egy Pergaui.* Ezeken kívül voltak még seregében osztrák, magyar, cseh, karantán és egyéb fejedelmektől segítségére küldött csapatok. A 200 lovasból álló cseh csapatot bizonyos Zavis vezette.

A magyarok viseletéről és fegyvereiről a német kútfők[2] következőleg nyilatkoznak: Voltak majd hatszázan;[3] ijjaikból még visszafelé is tudták nyilaikat gyorsan kilőni; minden fegyverzet nélkül lovagoltak; hosszú hajukat befonva viselték, mint az asszonyok; hosszú szakállukat a német rend tagjainak módjára viselték. Oly bátrak és gyorsak voltak, hogy nem létezett az a folyó, melyen ne tudtak volna úszva vagy lovagolva átkelni. A magyarok és a kúnok mindnyájan ijakkal és nyilakkal voltak felfegyverezve és ezekkel harczoltak is; az osztrákok vasfegyvereket használtak.

Adolf seregében voltak: *Ottó bajor herczeg, Rudolf rajnai pfalczgróf* († 1319; különben Adolf veje), *Helfenstein grófjai*[4]

század kezdetétől ismeretesek. Az itt szereplő (I.) János meghalt 1315-ben. Nagybátyja Konrád († 1299) strassburgi püspök volt.

A *Prüschenk-család* az osztrák Hainburgban volt törzsökös. A XIII. században nagy szerepet játszott Henrik és Ulrik. A XV. század végén a család tagjai mint Stattenbergi (Stájerországban) bárók szerepelnek és megkapják a Hardegg-család birtokait.

[1] Ily nevű családot sem Ausztriában, sem Stájerországban nem találunk. Nagymartoni Pál országbiró 1344-ben arra kéri a pápát, hogy «nepoti suo Georgio de *Honvelt*» lovagnak és ennek nejének külön gyóntatót engedélyezzen. Ezen Honvelt (= Honfeld) kétségkívül osztrák vagy stájer ember, a mit Nagymartoni Pál családi viszonyai támogatnak. Itt és Ottokárnál valószínűleg a stájerországi deutschlandsbergi kerületi kapitányságban fekvő *Hohenfeld*-del van dolgunk.

[2] Nevezetesen *Ellenhard* krónikája (ap. Pertz XVII. 140).

[3] Ottokár szerint csak 200 lovas gyorsijjász és ötven más, kiket Domonkos (Güsszingi Iván veje) vezetett.

[4] *Helfenstein* valamikor Svábországban fekvő grófság volt, mely később Fürstenbergre és Württembergre szállt. Urai a grófi czímet viselték; egyikök (Lajos † 1391) kalocsai érsek lett. A hadjáratban részt vettek III. Ulrik (1289 †1315) és az 1273-ban felmerülő II. Rudolf. A család 1626-ban halt ki.

a *Strahlenbergiek*, egy *Oettingeni* gróf[1] és az öreg *Imermann* (kiről Ottokár azt mondja, hogy a pfalczgróf embere).

Seregének felfegyverezéséről a kútfők már sokkal többet közölnek. Például voltak olyanok, kik szitaszerű vashálót viseltek fejükön;[2] olyanok is voltak, a kik «wambasiá»-t[3] viseltek, melyre vasinget, azaz vasgyűrűkből összetett oly ruhát viseltek, melyen keresztül nyíl embert nem sebesíthetett. Száz ilyen

[1] *Oettingen* a bajor-sváb kormánykerületben fekszik. A család herczegi ága még ma is él. 1298-ban a következő családtagok éltek: II. Frigyes (1293—1315), V. Konrád (1282, † 1313), VIII. Lajos (1282, † 1307 előtt), VII. Lajos (1279, † 1313).

[2] «qui cassias ferreas in capitibus habebant.»

[3] A tudós dr. Jaffé Fülöp († 1870) — ki Pertz XVII. kötetéhez kis szótárt írt — e szót csak a kolmári krónika nyomán tudta megmagyarázni. A forrás mondja: «wambusia, id est tunicam spissam ex lino et stuppa vel veteribus pannis consutam», vagyis kenderből (kóczból) vagy régi posztóból nagyon sűrün összevarrt ködmön-féle. A magyar okiratok is ismerik; azokban mint bambusium szerepel. Helyes magyarázata a következő: A franczia *bombasin* jelenleg annyi, mint dupla parket (= Barchent) vagy bizonyos selyemszövet; azelőtt bombassin volt a neve s egy keresztbe szőtt szövetet jelentett, melyet eredetileg Felső-Olaszországban (Milanóban, Comóban) fagyapotból, teveszőrből, selyemből, később juhgyapjúból Franczia-, Angolországban és Hollandiában készítettek. A készítőket bombassin-takácsoknak nevezték, kik a selyem-, vászon- és szövettakácsokhoz tartoztak. A franczia *bombasin* félig gyapjuból, félig selyemből volt, többnyire mintázva, egyszínű vagy mindenféle színben; az angol *bombasets* részint gyapjuból kis és nagy mintában, részint félselyemből, csíkos; a németeket leginkább Rochlitz, Krimitschau és Gerában készítették, hol csíkosak és mintázva voltak. Augsburgban, Memmingenben, Kemptenben és Kaufbeuernben fagyapotból és lenvászonból készítették, honnan a Levanteba és Olaszországba szállították. Olasz nyelven a bambagia annyi mint fagyapot, miből a bambagino (= a franczia bombasin) származik. Vajjon a német Wamms nevű ruhadarab a vambasium leszármazottja-e, nem éppen bizonyos, de előfordul mint *ruhadarab* hazai okiratainkban is különféle alakban. Legelőször találom 1231-ben Miskócz nb. Bars comes nejének végrendeletében (Knauz, Monum. eccles. Strigoniensis I. 280): «purpura *bumbachia* (igy!) propuncta», a miből következik, hogy a nők is használták. 1360-ben (Zichy-oklevéltár III. 164.) Sárosmegyében mint *bambusium*, 1400-ban (Hazai oklevéltár 331.) szintén mint bambusium stb. 1435-ben mint a rövid kabát egy része banbusia fordul elő (Zichy-oklevéltár VIII. 552.).

fegyveresnek nem kellett ezer fegyvertelennek támadásától félnie. Igen soknak igen nagy és erős lovaik voltak, melyeket a régi kútfők «dextrarius»-oknak neveztek;[1] ezek vaskarikával voltak betakarva; a rajtuk ülők csizmákat, vaskeztyűket és fejükön ékesen díszített sisakokat viseltek. Az egyik kútfő[2] ezt még a következővel egészíti ki: Ezeken kívül volt még Albert seregében 800 német fegyveres, kiket «Spe(e)rknappen und geringes Volk»-nak neveztek és miután sógorát, Kerden (= Kärnthen = Karantánia) herczegét magához hívta, ki összes nemes alattvalóival ezer nehéz lovascsapat élén jelent meg, útját a Rajna felé vette.

A krónikás azonban még valamit talál említésre méltónak. T. i. hogy az «örökös női» nem sem hiányozzon, 800 nő is társult a seregheż, kiknek mindegyike azonban bizonyos adót fizetett. A hadvezetőség t. i. felügyelőt nevezett ki, kinek az volt a feladata, hogy e nőket minden jogtalan és felesleges zaklatás és támadás ellen védelmezze; ennek minden nő hetenkint egy dénárt fizetett.

A két ellenfél előhaladásáról több rendbeli tudósításunk van, melyekből azonban csak egyetlen egy[3] valóban példás. A csapatok menetrendje s a haditervek helyes megbírálása itt oly plasztikai szabatossággal van megirva, hogy az akkori időből származó tudósításoknak mintaképeül szolgálhatna. Igaz ugyan, hogy adatait egynéhány más tudósító részint kiegészíti, részint némileg magyarázza is, de mindez nem változtat a forrás értékén, mely mellett a többiek — bár számos adatuk határozottan felhasználható is — csak másodsorban szerepelhetnek.

*

Albert az Ausztriában összetoborzott seregével a Duna mentén *Linzig* jutott. Bajorországon keresztül csak úgy juthatott, hogy Ottó bajor herczeget az átvonulás okozta károkért kár-

[1] A kútfő a «dextrarius» alatt oly nagy lovat ért, mely kiválik a kisebbek között úgy mint Nagy Sándor makedón király Bukephalosa.

[2] *Ellenhard* (ap. Pertz XVII. 140).

[3] Az Ellenhard-féle krónika (ap. Pertz XVII. 135—137).

talanította. Innen *Augsburg* felé vonult, mi alatt úgy Stájerországból mint Ausztriából új csapatok csatlakoztak hozzá, melyeket Henrik karantán herczeg hozott neki. Most átkelt a *Lech folyón* és addig maradt e vidéken, míg eljövetelének híre egész Svábországban közismeretes lett és innen is tetemes segítőcsapatokat nyert. Körülbelül nyolcz napi itteni tartózkodás után *Landsbergen* a *Mahrenbergi* úton keresztül *Memmingen* felé vonult; innen a rajnamelléki *Schaffhausenba* ment. Útját folytatva a Bodeni-tó mellékére *Ueberlingenbe* jött, hol a sereg rövid időig pihent. Innen *Waldshutra* mentek, hol a husvéti időt beleértve (április 6—7.) két hétig pihentek. Innen a Breisgauban fekvő *Freiburgba* jött, a hol Preitenfurti Konrád salzburgi püspök (1291—1312), Leiningeni Frigyes és Lichtenbergi János csatlakoztak hozzá seregeikkel együtt. Innen *Rheinauba*[1] ment, hol főszemlét tartott és két éjet töltött, mire *Kenzinbe* vonult.

Adolf annak hallatára, hogy Albert a Rajna felé vonult, a rendelkezésére álló csapatokat összpontosította; minden áron arra törekedett, hogy Albert a királyválasztásra kitűzött határidőn belül ne tudjon eljutni rendeltetési helyére; ezt azzal vélte elérni, hogy a dunamenti *Ulm* felé elébe vonult. Albertet ez sehogy sem akadályozta; mert a midőn hírét vette, hogy Adolf ellene tör, ő is elébe vonult. Adolf belátta, hogy ellenfelének túlnyomó seregével nyilt csatában meg nem mérkőzhetik, tehát Ulmba húzódott vissza, a minek következtében Albert útját minden ellenállás nélkül egészen a rajnamenti *Waldshutig*[2] folytathatta. Adolf összes követőivel haditanácsra ült össze, mire a legnagyobb gyorsasággal *Breisach*[3] felé sietett azon szándékkal, hogy a még Waldshutban tartózkodó Albert előtt a Strassburg fele vezető utat elzárja. Tervét azonban oly körülmény hiúsította meg, a melyre nem volt elkészülve. Tudnillik Konrád strassburgi püspök az ellenkező irányból segítségére sietett Albertnek; ereje elég jelentékeny volt. Saját csapata 800 har-

[1] *Rheinau* a bádeni nagyherczegség bádeni kerületében van.

[2] *Waldshut* jelenleg Báden nagyherczegségben a freiburgi kerületben az Elz mentén fekszik.

[3] Ez a bádeni nagyherczegség freiburgi kerületében van.

czosból és a kellő nagy és nehéz lovakból állott. Hozzá csatlakozott Strassburgnak 10,000 emberből álló gyalogos és lovas csapatja is; mindezek már most Freiburgig vonultak, hogy Alberttel egyesüljenek. Adolf ennek hallatára *Kolmár, Schlettstadt, Neuenburg* (a Rajna mentén Breisgauben), *Mühlhausen, Breisach, Kaisersberg* városok katonaságát és Theobaldot, *Pfirt grófját*[1] hívta magához, kikkel egyesülve, oly tekintélyes erővel rendelkezett, a melylyel már bátran vonulhatott ellenfele elé.

Igy jutott el a bádeni nagyherczegségben az Elz folyó mentén még létező *Kenzingenbe.*[2]

Albert azalatt a strassburgi püspökkel és ennek népeivel elhagyta *Freiburgot* azon szándékkal, hogy megtámadja Adolfot, ha erre alkalmas terület kínálkozik. Április 24-ike előtt ő is *Kenzingenbe* jött. Adolf erre diplomácziai tárgyalásokra adta magát. Elküldte Alberthez az öttingeni grófot és az öreg Imermannt (a pfalczgróf egyik emberét), előadatta a megválasztatás ténye által szentesített jogát és felhívta, hogy ennek alapján hagyja abba az ellene intézett ellenségeskedést. Ezt Albert, magától értetődik, megtagadta.

Kenzingen — mint már említettük — az Elz folyón feküdt. Albert a folyó inneni partján ütötte fel táborát és várakozó álláspontra helyezkedett; Adolf és serege a folyó tulsó partján tartózkodott. Majdnem azt mondhatjuk, hogy a két tábor sátrai egymás mellett álltak. Mindkét sereg emberei egymással beszélgethettek, de a folyó miatt egymáshoz jutni nem tudtak. Adolf különben élelmiszerhiányban is szenvedett, mert Breisach és Kolmár városok nem tudtak számára elegendő kenyeret sütni.

Albert seregének élelmezésére vonatkozólag a következő adatokat találjuk.[3] Midőn Albert Strassburgban időzött, jelentették neki, hogy Hagenau, Speier, Worms és Oppenheim városok neki sem kenyeret, sem bort, sem egyéb szükségleteket eladni nem akarnak, hanem nyiltan ellene s hivei ellen állást foglalni szán-

[1] *Pfirt* (francziául Ferrette) Felső-Elzász altkircheni kerületében van.
[2] Az egyik forrásban az elferdített *Leinczing* áll.
[3] *Ellenhard* ap. Pertz XVII. 140.

dékoznak. Megbizta tehát marsallját, Landenbergi Hermannt, hogy szerezze be valahogy a szükségleteket. Landenberg felkért egynehány strassburgi polgárt, hogy adjanak el neki buzát. Ezek elismerték ugyan, hogy a fehér buzának quartja tiz strassburgi garassal (= solidussal), a zab quartja pedig hat garassal jól meg van fizetve, de még sem hajlandók arra, hogy e czikkeket ily áron odaadják; de ha az eladandó árút július 1-én belül szabad szállítani és ezen időn belül a szállított mennyiség után járó pénzösszegeket a mondott időben érvényes árfolyam szerint megkapják, akkor hajlandók az eladásra. A marsall ennek alapján oly szerződést kötött, hogy a szállítandó buza mennyiségét a polgárok tetszésére bizta; voltak olyanok, kik 3000, mások, kik 5000 quart-nyit, de voltak olyanok is, kik annyit szállítottak, mint a mennyit akartak. A kitűzött határnapon megjelent Landenberg Strassburgban; megbecsülték a szállított élelmiszereket, mire a marsall ezeket kifogástalanul kifizette. Az eladók azonban nagyon csalódtak, üzérkedésük nem sikerült. Az akkori árfolyam szerint a buzának quartját öt, a zabét pedig három garassal fizették meg; egy taliga borért, melynek azelőtt nyolcz font volt az ára, most csak kettőt kaptak. Az árak hanyatlása egyáltalában oly nagy volt, hogy minden néven nevezendő kelléket olcsó áron adtak el.

Albert azonban nem akart itt nyilt csatába bocsátkozni. Kiadta a rendeletet tehát, hogy gyalogsága előre menjen *Rheinau*-ba, ő pedig majd másnap gyorsan követi azt. Másnap felgyujtotta sátrait és gyalogságát követte.

Albertnek ugyan kedve volt ahhoz, hogy ellenfelét megtámadja, de ellensége hadiállása nem engedte meg, hogy a folyón átkeljen. Várt egy ideig és a midőn bizonyossá lett, hogy az átkelésre gondolni sem szabad, kettős javaslatot intézett Adolfhoz: vagy vonuljon a király a folyótól olyan távolságba, hogy Albert őt megtámadhassa, vagy ő maga húzódik vissza egy mérföldnyire, hogy Adolf támadhassa meg őt.[1] Adolf egyiket sem

[1] Ugyanez történt 38 évvel korábban, midőn 1260 nyarán IV. Béla s cseh II. Ottokár hadai a Morva partjain farkasszemet néztek egymással. Ekkor Ottokár, ki a tétlenséget megunta, azt üzente Bélának, hogy

fogadta el, hanem visszaüzente: «ismeri ő az ügyet; nem kell neki tanács, ő tudja legjobban mit csinál.»

Így tartott ez tizenkét napig, melynek lefolyásával a fejedelmektől Albertnek adott határidő végére járt. Tehát útját vette *Mainz*-nak. Midőn *Strassburg* városához érkezett, azon kellemetlen ténynyel kellett számolnia, hogy a mainzi érsek a választásra kitűzött határidőt egy hónapra elhalasztotta. Ez májusban történt és még ugyanazon hónapban felütötte táborát a Strassburgtól három mértföldnyire eső, a Rajna mentén Brumath és Bischweiler közötti *Kurzenhausen* nevű helységben. Ez már május végén vagy junius kezdetén történhetett.

Adolf május 29-én ostrom alá vette a strassburgi püspökséghez tartozó *Ruffach* nevű várost,[1] melyet a körülötte fekvő összes területtel elhamvasztott. De ez csak pyrrhusi győzelem lehetett. A városban tartózkodott t. i. Lichtenbergi János, Konrád strassburgi püspök növérének a fia, ki Albertnek a hive volt; ez kirohant az ostromolt városból és oly sikeresen harczolt Adolf ellen, hogy ez majdnem 1500, részint nagy, részint kisebb lovát elveszitette és 200, részint nemes, részint nem nemes embere a harcztéren elesett vagy fogságba került.[2] Junius 11-én Adolf feladta Ruffach ostromlását és *Eginsheim*-ba vonult,[3] melyet megtámadott; de *jun. 16-án* abbahagyta az ostromlást.

Midőn juniusban a királyválasztásra kitűzött nap megérkezett, Albert *Mainz* felé vonult. Adolfnak — úgylátszik — nem volt kedve ahhoz, hogy őt nyomban kövesse; ellenkezőleg megtartotta az eddigi állását és úgy henczegett, hogy a herczeg

húzódjék kissé vissza a Morva balpartjától, hogy a csehek zavartalanul átkelhessenek a folyón, azután pedig vívják meg a döntő ütközetet a Bélától meghatározandó helyen; de a mennyiben Béla jobbnak találná, hogy az ütközetet a Morva túlsó partján vívják meg, t. i. a Morvamezőn, akkor Ottokár húzódik vissza, hogy lehetővé tegye a magyaroknak a zavartalan átkelést.

[1] A felsőelzászi gebweileri kerületben. Az egyik forrásban *Rubach*, a másikban *Rubiacum* a neve.

[2] Ottokár úgy adja elő a dolgot, hogy maga Albert küldte volna oda Lichtenbergi Jánost és az osztrák Wallsee Ulrikot száz vagy több osztrák és stájer harczossal.

[3] Ez a felsőelzászi kolmári kerületben van.

«szökése» után most már Strassburg kertjeiben salátát és torzsákat szeretne enni. Midőn ez a püspök és a város tudomására jutott, mindketten hatalmas sereggel a városon kívül felütötték táborukat egy mérföldnyi távolságban attól az úttól, melyen a király akart feléjök vonulni. De nem maradtak tétlenül, hanem hogy közeledését megakadályozzák, felállították seregüket a Strassburgtól nyugat felé fekvő (felső-) *Schäffelsheim* és a *Breusch-folyó* között[1] és szétrombolták az Adolf-párti Schäffelsheim tornyát. Adolf, midőn erről értesült, nem sokat törődött azzal, hogy királyi szavát beváltsa, hanem rögtön késznek nyilatkozott arra, hogy minapi tervét megváltoztassa; már nem kellett neki sem strassburgi saláta, sem torzsa. Átment a *breisachi hidon* és még ugyanazon napon innen a Breisachtól nyolcz mérföldnyi távolságra eső *Offenburg*-ba vonult. Itt sem volt maradása, félt a strassburgi püspöktől és a várostól, miért is még ugyanazon napon az Offenburgtól hat mérföldnyire eső *Steinbach*-ba[2] s innen, mint egy menekülő, *Speier*-felé sietett.

Az ezalatt Mainz-ba érkezett Albertet újabb kellemetlenség érte, a mennyiben királylyá választatását junius 23-ára halasztották, miből természetesen sok költsége s kára támadt. Hogy ezt valahogy pótolja s a halasztás idejét tétlenül ne töltse, ostrom alá vette a pfalczgróf tulajdonát alkotó *Alzey* városát,[3] melyet el is foglalt. Junius 23-án végrevalahára megválasztották és letették kezébe a hűségi esküt.

Adolf ennek hallatára maga mellé gyűjtötte a birodalmi városok, nevezetesen *Speier*, *Worms*, *Frankfurt* és *Oppenheim*[4] fegyvereseit és ezeket saját seregével egyesítve, megtette az első lépést ahhoz, hogy Albertet nyilt mezőn megtámadja.

A bajorországi Pfalz nevű kormánykerületben levő kirchheimbolandeni járásban fekszik Lautern mellett *Göllheim*, mely-

[1] A kútfőben *Brusca*; az Ill mellékfolyója alsó Elzászban; kezdete a Vogézek fővölgyében, vége *Strassburg alatt*.

[2] Jelenleg Báden nagyherczegség bühli kerületében.

[3] A hesseni rajnahesseni tartományban.

[4] Ezt nem szabad Offenheimmal összetéveszteni. Oppenheim a hesseni rajnahesseni tartományban a Rajna mentén fekszik.

nek határában az úgynevezett *Hasenbühel*[1] feküdt. Ez lett a döntő csata szinhelye.

*

Adolf seregét következőleg állította fel: Összes erőit három csatarendre osztotta fel. Az elsőt alkották bajor Ottó, Rudolf pfalzgróf és a frank urak csapatai. A második csatarendbe került két elkülönített osztály, melynek elseje a németalföldi és sváb, másodika pedig az Elzász és a Rajnavidékből kapott embereiből állott; e csatarendben magának is szemelt ki helyet; a harmadik rendet marsallja vezényelte. Egész éjjel azzal foglalkozott, hogy a felállítás rendben és a kiadott utasításoknak megfelelőleg történjen; a kémek csak úgy repültek az egyik táborból a másikba.

Albert szintén három csatarendet alakított. Karantáni Henrik emberei s a stájerek megkapták a parancsot, hogy reggel a krajnaiakkal egyesüljenek; ez volt az első csatarend. Walsee Ulrik csapata, *a magyarok*, csehek és osztrákok alkották a másodikat. A harmadik a frank, sváb, elzászi s rajnavidéki csapatokból állott. Ochsenstein Ottó kezére — kivel már fent találkoztunk — bizta a «Sturmfahne»-t, vagyis a harczzászlót. A Hainburgban székelő Prueschinek Ulrik udvari marsall lett az osztrák házizászló vivője.

A csata lefolyását az egyik kútfő így ecseteli. Adolf a bajor Ottóval és Rudolf pfalczgróffal együttesen Alberttel szemben foglalta el hadiszállását. Albert ismerte ellenfele természetét; tudta, hogy hirtelen fellobbanó s meggondolatlan ember; erre alapította tehát haditervét. Adolf, ki a támadást nem birta bevárni,

[1] Ez a helyes kiejtése; Bühel a németben annyi mint a magyarban a *nyom*, vagyis a vadak csülkeinek lenyomata (= Fährte) a puha talajban, hóban és sárban. Egyes források «collis leporum»-nak nevezik; Ottokárnál a «Hasenberg»-nevet viseli, a mi a latin elnevezést támogatja, a mennyiben *collis* annyi mint halom, *Berg* pedig hegy; egyszer azonban Ottokárnál a *Hasenbach* nevet is viseli. Bühel-végezetű helységet azonban fentin kívül is ismerünk. A még most is létező Lamberg-családnak volt egy ága, mely magát *Rotenbühel*-ről nevezte s 1689-ben kihalt. Némelyek szerint a német puchil=Büchel=Bühel=Bühl annyit jelent mint Hügel, vagyis a magyar *halom*.

csak kevés fegyveressel megkisérlette, hogy közel jusson Albert-hez. Albert emberei erre hátrálást szinleltek, minek az lett a következménye, hogy Adolfot seregétől jól messzire elcsalták és elkülönítették. Albert csak ezt várta. Látván, hogy terve már eléggé sikerült, felhívta seregének legkiválóbb parancsnokát, Henrik karantán herczeget és egyebeket, hogy résen álljanak és kitartsanak. Ezalatt azonban a szárnyak már támadásra rohantak és miután már nem volt annyi idejük, hogy magukat lovassággal és oldalvédekkel ellássák, a *collis leporum* (= *Hasenbühel*) nevü téren megkezdték a csatát. Albert lobogóját *Leiningeni Frigyes*, Adolf-ét a *Rechberg*-család egy tagja [1] vitte, még pedig mindkettő kifogástalan vitézséggel. A zászlókat követve, mindkét fél harczosai a legkifejlettebb erővel, karddal és lándzsával törve egymásra, vívták a harczot.

A csatát Adolf első csatarendjének vezérei: bajor Ottó s Rudolf pfalczgróf kezdték meg oly heves rohammal, hogy még az osztrák krónikás is [2] dicsérettel illeti őket. Midőn Adolf a fegyverek zaját meghallotta, a körülötte lévők előtt azon kívánságát fejezte ki, hogy ő is részt vegyen a harczban. Bár környezete ezt nem helyeselte, sőt tiltakozott ellene, Adolf megsarkantyuzta lovát és sisakját egy lánczon hordva, belerohant a javában harczolók közé. A gyors lovaglás alatt lova egyszerre csak földre bukott, a király pedig eszméletlenül alája került; hozzásiettek, szabad helyre vitték, hol a friss levegő hatása alatt annyira visszanyerte öntudatát, hogy lóra is ültethették. Ezalatt harmadik csatarendje is harczba lépett. Mindkét oldalról vitézül folyt a küzdelem. Karantáni Henrik, Albert első csatarendjének vezére, ügyesen verte vissza a bajorok támadását és valószinüleg le is győzi őket, ha kellő időben újabb segítőcsapat nem támogatta volna azokat. Az osztrákok soraiban Karantáni Henriken kívül Wallsee Ulrik szerezte magának a legtöbb érdemet.

Adolf is részt vett a harczban; inkább meggondolatlanul viselkedett, mint gyáván. Szerencsétlenségére éppen akkor esett

[1] Ekkor több Rechbergi élt; itt esetleg II. Konrádról (1293 † 1307 kör.) lehetne szó; úgy látszik, hogy több zászlóvivő is volt.

[2] Ottokár, ap. Seemüller 960.

le fejéről a sisak, midőn «a kölykeitől megfosztott medveanya módjára» gyors iramban Albert felé rohant, hogy ennek közvetlen közelébe jusson. El is érte. Albert azonban a sisak és arczvédő nélküli ellenfelére intézett első kardvágásával ennek homlokát, a szemöldökök felett, oly sulyosan megsebesítette, hogy az, vértől borítottan, elhomályosodó szemmel és eszméletlenül a földre bukott. Ez alatt mind a két fél vitézei szinte egy csomóvá forrtak össze és igy küzdöttek. Adolf súlyos sebének láttára nemcsak a megsebesült Ottó bajor herczeg, hanem Rudolf pfalczgróf is hátat fordítottak a küzdelemnek.

A *Helfensteiniek*, a *Strahlenbergiek*[1] több másokkal szintén futásnak eredtek «és bemocskolták nevüket le nem mosható szennyel.» *Katzenellenbogeni Eberhard*[2] fogságba került és Albert elé vitték. Rudolf herczeg zászlóvivője *Bruneggi Gottfried*,[3] kiváló férfi, a csatában szenvedett sérülések után maradt sebhelyeket még évek mulva is büszkén mutogatta.

Hogy ki ölte meg Adolfot, arról eltérők az adatok; némelyek azt mondják, hogy egy raugróf ölte meg, mások azt állították, hogy az ifjabb *Zweibrückeni gróf*[4] tette, egyéb források szerint egy erdőgróf volt a tettes, a mit maga Albert is állítólag elismert később. Van oly változata is a dolognak, a mely szerint Albert ölte meg Adolfot; de ez kétségkivül nem egyéb, mint Albert egyik osztrák dicsőitőjének koholmánya.[5] De van-

[1] *Strahlenberg* dynasztacsalád székhelye volt, mely 1408-ban a bajor Pfalz-Mosbachra szállt. 1298-ban a dynaszták sorában a következők szerepeltek: IV. Konrád (1284–1295, † 1301 előtt) és fivére I. Rennewart, ki 1291-ben merül fel.

[2] Róla még alább szó lesz.

[3] *Brunegg* jelenleg a svájczi Aargau nevű kerület lenzburgi járásában van. Benne székeltek a *Bruneggi urak*. A régibb források «Brunegk»-nek irják a nevet és azért valószinübb, hogy itt a svájczi helységgel van dolgunk, mert van egy Bruneck (Brunecken) nevű helység és kerületi kapitányság Tirólban.

[4] Ez, a krónika szerint, nemsokára a csata után, valamely folyón való átkelés közben, vízbefult. Ha ez igaz, akkor sokkal később történhetett.

[5] A magyar okiratok egyhangulag kiemelik, hogy Adolf ezen ütközetben életét vesztette; de arról, hogy ki volt a megölője, csak az 1298 szept. 1-én kiállított oklevél szól, melynek értelmében Adolfot Albert ölte

nak olyanok is, a kik azt állítják, hogy egy ismeretlen harczos mérte Adolfra a halálos csapást. Tetemét a csatatéren találták. Oldalán, teljes fegyverzetben feküdtek «*Hysenburg*», «*Tynkenbach*» és «*Hohenfels*« urai.[1] Adolf hivei sorából elestek vagy fogságba kerültek a következők: 1. *Habsburgi Rudolf*,[2] 2. egy *rheinbergi Truchsess*,[3] ki azelőtt a Speiergau császári előljárója volt, 3. *Weinsbergi Konrád*,[4] 4. *Eberstei-*

volna meg. Csakhogy az osztrák források, melyek e pontra nézve kétségkívül több hitelt érdemelnek, ezt nem igen igazolják. Így tehát a magyar okirat adata csak átvitt értelemben állja meg a helyét, t. i. úgy, hogy Adolf az Albert által ellene indított hadjáratban vesztette életét és így Albert csak közvetve volt halálának okozója.

[1] Az egyik kútfő «Hysenburg»-ot mond. Az *Isenburg*-család még most is él herczegi ágban; birtokai a hesseni nagyherczegségben és a Hessen-Nassau nevű porosz kormánykerületben feküsznek. 1298-ban éltek: János (1278 † 1327), Robin (1272—1302), egy másik János (1289 † 1335), Gerlach (1259—1303), Lajos (1258—1313). Ellenhard krónikája szerint (ap. Pertz XVII. 137.) az Isenburg-család egyik tagja részint túlerőltetés, részint pedig a nagy hőség okozta kimerülés következtében vesztette életét. A krónikás szerint Adolf lobogóvivője volt. *Stälin* (Geschichte Würtembergs III. 92.) szerint *Henrik* a neve.

«*Tynkenbach*» előfordul az egyik kútfőben, de ily nevű helységet nem ismerünk jelenleg Németországban, de van több *Finkenbach*„ melyek egyike (Finkenbach-Gersweiler) a bajor pfalczi kormánykerület kirchheimbolandeni járásában fekszik. Két más Finkenbach (felső s alsó) van a hesseni Starkenburgi tartomány erbachi járásában. A legnagyobb valószínűség a mellett szól, hogy a Pfalczban fekvővel van dolgunk.

Hohenfels van a Felső-Pfalz parsbergi kerületében. Urai sorából ismeretesek: I. Albert, ki 1302-ben szerepel és így valószínű, hogy 1298-ban már felnőtt ember lehetett; III. Henrik 1290-től 1326-ig ismeretes.

[2] Az 1232-ben elhalt (II.) Habsburgi Rudolf grófnak két fia volt, kiknek egyike, III. Albert († 1240) fia Rudolf által az osztrák fejedelmek őse lett. A másik fia, az 1249-ben elhalt Rudolf egyenes őse lett a *Laufenburgi grófoknak*, kik a svájczi Aargauban a Rajna mentén fekvő Laufenburgban székeltek. Ezen Rudolf fia Gottfried meghalt 1271-ben és ennek fia (VI.) Rudolf (1271—1314) került 1298-ban fogságba.

[3] *Rheinberg* van a porosz düsseldorfi kormánykerület mörsi járásában nem messze a Rajnától. Truchsess (= a latin dapifer = a magyar tálnok) nevű család igen sok volt Németországban; 25-nél többet ismerek.

[4] *Weinsberg* van a würtembergi Neckar-kerületben. 1298-ban két Konrád nevű ura volt: III. Konrád (1277—1311) és fivére IV. Konrád (1292—1303).

niek,[1] 5. *Uesenbergiek,*[2] 6. *Nassaui Rupert* (*Adolf fia*), 7. *Pappenheimi Hildebrand,*[3] 8. *Bergheim ura*, 9. *Hageneck ura,*[4] mely utóbbi kettő 16 kétfogatú kocsin a sereg élelmiszereit továbbította. Az összesek számát 700 nemesre teszik, kik között hatvan gróf és báró volt.

Adolf hulláját a Rosenthal nevű cziszterczita zárdába vitték, hol ideiglenesen eltemették. Albertet minden tekintetben győztesnek ünnepelték. Adolfnak az volt a nagy hibája, hogy elhamarkodta a dolgot és segítő csapatait nem várta be. Warnesbergi Bohemund trieri érsek (1286—1299) erős csapattal akart segítségére jönni Adolfnak, de midőn a csata eseményeiről értesült, visszament.[5]

Hogy kik estek el Albert kiválóbb emberei közül, azt a források alig emelik ki, holott az Adolf-pártiakról erre vonatkozólag elég részletességgel szólnak. Az egy Ochsensteini Ottóról (Albert zászlóvivőjéről) mondja Ellenhard,[6] hogy roppant fáradozása s a hőség okozta kimerülés következtében halt volna meg.

[1] *Eberstein* most a bádeni nagyherczegségben van; 1298-ban élt két Henrik nevű ura (1284—1311 és 1285—1303). Vilmos 1296-tól 1322-ig ismeretes.

[2] Így nevezi őket Ellenhard krónikája. Pertz (XVII. 137) megjegyzi, hogy Uesenbarg Báden nagyherczegségben Breisach és Kenzingen között fekszik.

[3] A kolmári krónika (ap. Pertz XVII. 265) mondja, hogy e fiatal, erős, előkelő s gazdag ember, a fegyverszünetben bízva, fivérét akarta meglátogatni, de az ellenség által megöletett, mire őt Kolmárban *április 27-én* nagy pompával eltemették. A stájer Ottokár azt mondja, hogy a fegyverszünetet mindkét seregbeliek nagy része arra használta fel, hogy az Elzfolyón átkeljenek. Midőn Albert oldaláról bizonyos Hakenberg (Hattenberg) Henrik a folyó másik partjára jött, észrevett ottan egy embert, kinek már régóta halálos ellensége volt; neki rohant és kardjával agyonszúrta. Ez volt Pappenheim Hildebrand birodalmi marsall. Mindamellett azonban, hogy a két forrás Hildebrand halálát 1298 április 27-ike táján történtnek mondja, Hopf atlaszában (42. l.) azt találjuk, hogy Pappenheim Hildebrand Biberbach marsallja, ki 1278 óta szerepel, csak 1309-ben halt meg.

[4] Itt a Felső-Elzász rappoltsweileri kerületében fekvő (felső) *Bergheim* értendő. *Hageneck* Kolmár és Sulzbach között fekszik.

[5] *Ellenhard* krónikája ap. Pertz XVII. 135=137, Chronicon Austriacum ap. Pertz, S. S. rec. Austriacarum I. 1230.

[6] Ap. Pertz XVII. 137.

A későbbi Arenpeck Vid némi érdekes változattal adja elő a történteket. Szerinte Albert 1298 márczius 12-ike táján Ottó alsó-bajor fejedelem beleegyezésével vonult át seregével Bajorországon keresztül és a *Weichenstephan* nevű monostorban töltötte az éjt 6000 fegyveresével. Seregében sok osztrák, *magyar* és cseh is volt, kikkel a Rajnavidékre eljövén, *junius 23-án* a mainzi érsek, a strassburgi s a konsztanczi püspök segítségével Adolf ellen nagyobb sereget gyűjtött. Ennek hallatára Adolf, Rudolf pfalczgróf, Ottó bajor herczeg és egynéhány birodalmi város — nevezetesen Speier és Worms — segítségét szerezte meg magának, mire fejedelmeinek segítőcsapatait be nem várva, egynéhány tervnélküli, össze-vissza eső s hasztalan csetepaté után az ilyenkor nem tanácsos elhamarkodással Albertet az úgynevezett Hasenbuhel mellett (szerző helytelenül mondja: Hasenhubel) a legnagyobb hevességgel megtámadta. Albert visszavonulást színlelt, mire azonban egész erejével fegyvereit ellene fordította. Körülbelül félnapig tartott a harcz. A bajor herczegek az első csatarendben álltak és egy új harczmódjukkal, t. i. túléles kardokat használva, ellenfeleiket majdnem megtizedelték; de ez rájok nézve vészteljes volt, a mennyiben maguk a herczegek és számos nemeseik lovaikat elvesztették; ennek ellenére tántoríthatatlan vitézséggel a megölt emberek és lovak tetemein állva a küzdelmet még sokáig folytatták. Az elhullott lovak sokasága oly gátat alkotott, hogy Albert lovasai őket nem tudták elérni s ártalmatlanokká tenni, mert ők is igen sok lovat vesztettek. Adolf, ki szintén az első vonalban harczolt, segítségükre akart menni lovas századával és ennek élén — kiváló harczos lévén — átvette a vezetést; a szerencsétlen véletlen hozta azonban magával, hogy lova megbotlott és Adolf, még mielőtt a támadást megkezdhette volna, lováról lebukott, ez alá került és annyira megnyomatott, hogy midőn emberei őt a lóra visszaültették, majdnem eszméletlen volt. Ily állapotban és mert gyengesége miatt sisakját nem tudta fején tartani, még azt a könnyelműséget is elkövette, hogy vigyázatlanul az ellenség támadásainak tette ki magát, minek következtében a minden oldalról reátámadók csapásai alatt lelkét kilehelte. Tetemét — mely oly meztelen volt, mint egy újszülött gyermeké — *julius 2-án* a Wormstól két mér-

földnyi távolságra eső Tursberg nevű hegy alján a speieri mező határán, a Ponlat nevű vár mellé vitték; eltemették a Rosen(thal) nevű monostorban.

A *Continuatio Vindobonensis*[1] a fentieket még nehány apróbb adattal egészíti ki. Nevezetesen: Albert (1298-ban) a bőjt kezdetén csekély osztrák és körülbelül *300 magyarból* álló seregével Bajorországon keresztül nyugodtan vonult át. Sváborszagban már összetűzött az Adolf-pártiakkal. Innen Strassburgba jött, hol a püspök és számos nemes ünnepélyesen fogadta. Innen, királylyá történt megválasztatása után, nagyranőtt seregével egy *Alcey* nevű városba vonult,[2] melyet elfoglalt és el is hamvasztott. Később a *Munstreis*[3] és Rosenthal nevű klastromok között ütötte fel táborát, hol őt a tróntól megfosztott Adolf számos német fejedelem segítségével hevesen megtámadta. *Julius 2-án* kenyértörésre került a dolog; mindkét ellenfél a római királyi zászló alatt jelent meg a harcztéren. Albert győzött, Adolf pedig elesett. Fia számos nemessel fogságba került, sokan pedig meghaltak; Ottó bajor herczeg és Rudolf pfalczgróf (Adolf veje) megmenekültek; Adolfot a rosenthali klastromban temették el.

Polheimi Weichard folytatója,[4] ki az eddigieket nagyban megerősíti, még a következő részleteket adja: Adolf akkor adta ki lelkét, mikor a bajor herczegek harcza még javában folyt. Eleste után a herczegek futásnak eredtek és csak Heidelbergben egyesültek újra. Ottó herczeg három oly súlyos sebet kapott, hogy életben maradása kétségessé vált. Midőn ezen Ottó Adolf segitségére a Rajna felé vonult, Haigerlochi Albert gróf, Albert osztrák herczeg anyai nagybátyja, őt oly gyalog és lovascsapattal támadta meg váratlanul, mely sokkal nagyobb volt, mint amaz, t. i. a melylyel Ottó akkor rendelkezett; az ütközet mindamellett Ottó győzelmével végződött, miután a gróf és majdnem 400 embere elesett. Azt is mondták, hogy a király és a bajor her-

[1] Ap. Pertz IX. 720., 721.
[2] Most Alzey a rajnahesseni tartományban.
[3] *Munstreis* a jelenlegi Münstertraisen.
[4] Ap. Pertz IX. 814.

czegek embereiből csak kevesen, ellenben a nehéz lovakból 1500-an estek el.

Az osztrák források a hadjárat részleteiről vajmi keveset mondanak. Említést tesznek ugyanis néhány olyan főúrról, kik kétségen kívül magasabb parancsnoksággal bízattak meg, de az alantosabb rangúakról és a részletekről mélyen hallgatnak. Az egykorú stájer Ottokárt kivéve, kinek megbízhatóságához különben sok szó fér, a többiek a magyar segítőcsapatról csak éppen hogy megemlékeznek, de azt fűzik hozzá, hogy a magyarok Bécsben a fejedelmek összejövetele alkalmával csunyán viselkedtek; de hogy a csatatéren mit és mennyit műveltek, arról hallgatnak. Annál többet tudnak erről hazai okirataink, melyek itt is fényes bizonyítékát adják annak, hogy a nemzet fiainak a harcztéren kifejtett működéseinek részletezése dolgában akár mily néven nevezendő külföldi kútfőket túlszárnyalnak.

Elemezzük tehát őket.

1. A fővezér volt *Pilis nb. Miklós fia Demeter*. III. Andrásnak e kedvencz embere 1277-ben merül fel; 1285-ben királynéi tárnokmester és Zólyommegye főispánja; 1297 julius 8-tól egyúttal Pozsonymegye főispánja is, mely két hivatalában 1300-ban még található, † 1312-ben. Mint a magyar segítőhad fővezére tehát Pozsony- és Zólyommegye főispánja volt. Egyenes utódait nem ismerjük. Oldalrokonaitól származik a Balassa-család.

2. *Merzsa fia Benedek* 1300-ban III. Andrástól a sárosmegyei Kajáta nevű birtokra megerősítő levelet kap.[1] Érdemeire vonatkozik a következő passzus is: «Midőn ezen Benedek Demeter mesterrel együtt azon segítőhad soraiban küzdött, melyet Albert jelenlegi római királynak Adolf, néhai római király ellen küldtünk és ezen Benedek *ott súlyosan megsebesült* stb.» E Benedek a Szinnyei Merse-család őse.

3. *Hontpázmán nb. Marcel fia Csépán* megkapja 1299-ben az ugocsamegyei Visk helységet.[2] «Tekintetbe veszszük, hogy e Csépán akkor, midőn Demeter Pozsony- és Zólyommegye főispán-

[1] *Hazai okmánytár*, VIII. 452.
[2] U. o. VIII. 445.

ját Albert római királynak, akkori osztrák és stájer herczegnek segítségére küldtük Adolf római király ellen, *saját vérét ontva* a csatatéren vitézül harczolt, a mint ezt Demeter mester szóbelileg velünk közölte stb.» Tőle származik a Zovárdfi-család.

4. *Csák nb. János fia János*, a Sopronmegyében törzsökös Kisfaludi-családdal egy és ugyanazon egyenes őstől származó Mihályi-család tagja. Részt vett Demeter mester hadjáratában, «melyben Adolf Albert által megöletett»; az adományozás kelte 1298 szeptember 1.[1]

5. *(Balog-) Semjén nb. Egyed fia Iván* megkapja 1299-ben a beregmegyei Cybek nevű földet.[2] Itt is kiemeli a király, hogy Iván Demeter zászlója alatt Adolf ellen vonult «midőn sok királyhű ember vele egyesülten oda vonult». Elmondja, hogy a megszokott hűség útjáról le nem térve, számos nehéz órában a halálfélelemtől menten *nem minden vérontása nélkül* kivált. Tőle származik az öregebb Kállay-család.

6. *Madács fia Pál* megkapja 1300-ban a zólyomi várhoz tartozó Cserén-t (a mai Cserint Zólyom megyében). Az adományozás idején ő Demeter főispán tisztviselője. Ő is ennek zászlója alatt vonult Adolf ellen és részt vett *a Rajna folyó mellett lezajlott mezei csatában, hol meg is sebesült.* Kiemeli az okirat, hogy *Adolf király a csatában elfogatott és kegyetlenül megöletett,* Albert pedig dicsőségesen győzött.[3] Ő az ismert Madách-család egyik őse.

7. *Tolvaj fia Péter* megkapja 1298. jul. 26-án a Pozsony megyében lévő Semke nevű birtokára a királyi megerősítést.[4] Különösen kiemeli az okirat, hogy akkor, midőn Demeter zászlaja alatt Adolf ellen harczolt ott, *az előkelőbb nemesekhez és a*

[1] *Fejér*, VII. 3., 112.

[2] *Fejér*, VI. 2., 184.

[3] *Fejér*, Codex diplom. VI., 2., 263—264. — 1300 máj. 28-án újabb adományozásban részesíti őt András és akkor rövidesen csak azt mondja, hogy Pál a Rajna folyó vidékén Demeterrel együtt harczolva, vérét ontotta. (*Wenzel*, Árpádkori új okmánytár, X. 374, *Fejér* VI. 2., 295. szintén közli ezen okiratot; de van benne lényeges sajtóhiba, a mennyiben «circa aquam Reyn» helyett «circa aquam *Byn*» áll.)

[4] *Wenzel*, V. 183.

magasabb parancsnokokhoz tartozó személyt foglyul ejtett és két súlyos sebesülést szenvedett, a mit Demeter mester a királynak szóbelileg előadott.

«Tolvaj» a régi okiratokban mint személynév szerepel. A Pozsony megyében még létező Boldogfalva nevű helység Tolvaj nevű egyik tulajdonosáról vette valamikor fel a Tolvajfölde nevet. Fenti Péter pozsonymegyei, csallóközi birtokos, mely minőségben 1316 jan. 25-én még szerepel.[1]

8. *Ürményi Benedek fia István* megkapja 1316-ban a nyitramegyei Kelecsényt, melyért azelőtt a pozsonymegyei Maholány-t cserébe adta. Ez utóbbit pedig III. András azért adta Istvánnak, mert a Rajna vidékén valamikor halálmegvetéssel a király szolgálatában kiválóan működött.[2] Atyja: Pál; fia Ürményi István 1283. jul. 13-án szerepel.[3]

9. *Merzsa fia Pózsa fia István,* a kellemesi Melczer család őse, szintén részt vett e hadjáratban. A reá vonatkozó okirat[4] mondja, hogy István urával, Demeter mesterrel elindulva a Rajna mentén *Strassburg városa vidékéhez* vonult és az onnan előrehaladó Albert (herczeg) úr érdekében több más királyi tisztt el együttesen harczolt. *Két sérülést is szenvedett, a mint ezt András király az Albert részéről hozzá intézett leveléből megtudta.*

10. *Bázs fia Jánoş,* tolnamegyei nemes, megkapja 1299-ben a tolnamegyei (Egyen-) Szárazdot, mely adományozásban fivérei Roland és Pál is részesülnek. A király mondja:[5] «Midőn szeretett hívünket, Demetert, Pozsony és Zólyom megye főispánját, Albert akkori osztrák-stajer herczegnek, a mostani római királynak, az akkori római király: Adolf, nevezett Albert főellensége ellen segítségül küldtük, fenti János hozzá csatlakozott és felette dicséretes katonai tetteket vitt véghez. Ezen főcsatában, melyet nevezett Albert, Adolf király ellen vívott, és melyben ezen Adolf kegyetlenül megöletett, Albert pedig dicsőségesen győzött, János

[1] *Knauz,* Monum. Eccl. Strigoniens, II. 717.
[2] *Anjoukori okmánytár,* I. 394.
[3] *Fejér,* VII. 5., 461.
[4] Okiratok a Melczer-család levéltárából, 7.
[5] *Wenzel,* V. 205.

e csatában karddal felfegyverzett *hat lovagot és Adolf király palatinusának*[1] *egyik rokonát fogságba ejtette, a mint ezt nekünk maga Demeter személyesen előadta, de maga is súlyos sérüléseket szenvedett.*

11. *Radoszló fiát, Radoszlót,* bányai nemes várjobbágyot, András király még 1298-ban az ország nemesei sorába emeli.[2] Róla mondja a király, hogy Demeter főispánnal együtt, Albert segítségére, *külföldi s távol vidékre, t. i. Rajnán inneni s túli földre vonult* és Adolf néhai német király ellen azokkal együtt, kiket saját költségein magával vitt, dicsőségesen harczolva, az ellenfél csatavesztéséhez sokkal hozzájárult. Radoszló a magyar nemzet és király dicsőségére, Adolfnak seregéből *sok fogoly ellenséges vitézt hozott Albert királynak színe elé a föld külön-*

[1] A *palatinus* szó jelen esetben nem a magyar «nádor»-nak veendő; ez nem más mint a régi *comes palatii*, a miből a német »pfalzgróf« származik. A *comes palatii* a frank «major domus»-nak felelt meg és kezdetben nem is jelentett mást, mint az udvari palota felügyelőjét, vagyis a mai főudvarmestert. A kisebb udvarokban alkalmazott palatinus, vagy a német pfalzgróf sem volt más, mint a palota felügyelője és igazgatója.

Hogy ki volt Adolf palatinusának azon rokona (= fratere), kit a tolnamegyei harczos foglyul ejtett, nem éppen határozott dolog. *Pauler Gyula* (A magyar nemzet története 1301-ig) művének II. 582. és 744. l. a pfalzgróf *testvéréről* szól és egy német író nyomán azon valószínűségnek ad kifejezést, hogy alatta Katzenellenbogeni Éberhard gróf unokaöcscse: Vilmos, vagy Diether értendő. Katzenellenbogen valamikor a Majna s Rajna vidékén fekvő önálló grófság volt, mely 1479-ben Hessen-re szállt. (Lichtenbergi) II. Diether (= Dietrich = Detre), ki 1244 körül meghalt, két fiut hagyott maga után, kik az atyai birtokot két részre felosztották. III. Diether megkapta Ó-Katzenellenbogent, I. Éberhard pedig Új-Katzenellenbogent, mindketten felmerülnek 1245-ben; Diether meghalt 1276-ban, Éberbard 1312-ben. Diethernek három fia volt: I. Vilmos, († 1331), Berthold († 1316), ki a papi pályára lépett és IV. Diether († 1315). — Éberhard fiai: Fülöpp († 1290 kör.), Diether († 1289), Gellért († 1312) és II. Bertold († 1319). — *Éberhard nővére Adelheid* († 1288. febr. 22.), *Adolf királynak az anyja, Éberhard tehát Adolfnak az anyai nagybátyja,* miből nagyon is érthető, hogy Adolfnak legkitartóbb híve maradt. Hogy a göllheimi csatában fogságba került, már fentebb láttuk, de az, hogy ő lett volna Adolf palotafelügyelője, nincsen bebizonyítva.

[2] *Wenzel,* XII. 619.

féle vidékéről összegyűlt hadsereg láttára. A nemesség adományozása főként Demeter főispán kérésére történt.

12. *Olgyai András fia Péter* 1298-ban a pozsonymegyei Csallóközben lévő Felabonyban 300 hold földet kap.[1] Érdeme abból állt, hogy Demeter főispán zászlaja alatt Albert király támogatásában, a Rajna vidékén harczolt. Érdekes, hogy a pozsonyi káptalan az adományozandó földekről szóló jelentését 1298 szeptember 28-án keltezte, a miből következik, hogy a király a hazatért harczosok megjutalmazásával nem igen késett.

13. *Miklós fia János,* a pozsonyi vár Felabonyon lakó jobbágya s rokonai megkapják 1299-ben a nemességet. János is részt vett Demeter főispán zászlaja alatt az Adolf ellen indított hadjáratban, melynek lefolyása alatt a csatatéren megsebesült.[2]

14. *Palásti Ivánka fia Jób,* a honti vár nemesi jobbágya megkapja 1300-ban az országos nemességet.[3] Ő is Demeter főispánnal vonult Adolf ellen, a mely alkalommal királyának kiváló szolgálatokat tett.

Azon okirat, melynek erején Ján és Tivadar a liptói Medekesre 1298-ban királyi megerősítést kapnak,[4] *hamisítvány.*

Teljesség kedvéért még meg kell említenünk, hogy a stájer Ottokár rimes krónikája szerint Güsszingi Iván veje Domonkos e hadjáratban szintén részt vett és ötven lovast vezetett. Nincs ugyan nyomós okunk arra, hogy a krónikás ezen adatát kétségbe vonjuk, de feltünőnek kell találnunk azt, hogy hazai forrásaink Güsszingi Ivánnak ezen vejéről egyáltalában mit sem tudnak és hogy III. András, ki — mint láttuk — a hadjárat részeseinek kitüntetésében nem igen fukarkodott, egy ily előkelő résztvevőről, mint a hatalmas oligarcha vejéről, említést nem tesz.

*

Hogy meddig tartott a magyar segitőcsapat működése, azt a következő adatokból határozhatjuk meg némi bizonyossággal:

a) fentebb már láttuk, hogy a pozsonymegyei Tolvaj fia

[1] *Hazai oklevéltár,* 164. és 166.
[2] *Fejér,* VI., 2., 189.
[3] *Palásty oklevéltár,* I. 30.
[4] *Wenzel,* X. 300.

Péter a hadjaratban szintén részt vett. Az ő érdekében állít ki Demeter főispán, *pozsonyi bírótársaival együtt*, tehát még Magyarországban, egy 1298 febr. 22-én keltezett okiratot.[1] Ez teljesen összevág a krónikával, melynek értelmében Albert a magyarokkal együtt a bőjt kezdetén Németország felé fordult;

b) Demeter már *julius 26-án* személyesen adja elő András királynak, hogy Tolvaj fia Péter dicsőségesen harczolt,[2] *akkor tehát már otthon volt*, de nincs kizárva, hogy az előadás már jul. 26-ika előtt egy pár nappal megtörtént;

c) a hadsereg feloszlásáról (= leszállásáról) szólnak a következő adatok: Az egri káptalan jelenti 1298 okt. 23-án a királynak, hogy Hontpázmán nb. Miklós számára bizonyos határjárást eszközölt. E jelentést a felek a hadsereg feloszlása után következő tizenötödik napon mutatták be István alországbírónak, ki erről Budán a feloszlás utáni 22-ik napon adott ki ítéletlevelet. Ugyanezen országbíró felhívja Budán,[3] a feloszlatás utáni 29-ik napon az esztergomi káptalant, hogy az esztergommegyei Karva helységben határjárást tartson, mire a káptalan nov. 3-án jelentést tesz. Ezek alapján feltehető, hogy a feloszlatás csak szeptember második felében történt. Igaz úgyan, hogy a közigazgatás és a biráskodás akkor sokkal gyorsabban folyt mint ma, de nem szabad felednünk, hogy idő kellett, a míg a káptalani jelentések a Budán székelő alországbíró kezébe jutottak.

Dr. WERTNER MÓR.

[1] *Wenzel*, V. 200.
[2] *U. o.* V. 183.
[3] *U. o.* X. 307., 309., 312. és 317.

ERDŐDI PÁLFFY TAMÁS.

(1534—1581.)

A XVI. század viharos évtizedei a magyar nemzet felé a «lenni vagy nem lenni» ijesztő kérdését lebegtették. Minden év új veszedelmet, új csapást mért ránk; minden esztendő kevesbítette a számunkat és a földünket. Árnyékká lett régi hatalmunk; meg voltunk verve, mint a zsup s még reményünk sem lehetett, hogy hamarjában szebb időre virradunk. S csodák csodája, még sem buktunk el! Ha megbontakoztak is régi határaink, akadtak, kik új gyepüket hánytak s azokat becsülettel védték. Ha sok jeles végházunk el is esett, csakhamar újakat emeltek helyükbe, hogy a török hódoltatásnak gátat vessenek. Aztán szakadatlanul folyt a harcz, a küzdelem. S mi az élet, ha nem a küzdelem? S lehet-e ott bukásról szó, a hol derék küzdők seregével akadnak? Megszünhetik-e a nemzeti élet ott, a hol minden elesett küzdő nyomába száz és száz új lép? Igaz, hogy halálra beteg volt az ország, de a beteg segitségére sokan siettek s hős lélekkel küzdöttek hanyatlani indult nemzetünkért. Nemcsak az önfentartás ösztöne, de a vágyódások és a törekvések közössége is szép sereg országoltalmazót teremtett, a kiket a magyar föld az önfeláldozásra mindég készen talált. Az akadályok végtelen sora gördült ez országoltalmazók útjába. Örömtelen, veszedelmekkel és nélkülözéssel teli élet volt a részük s mégis végigküzdötték nehéz csatáikat. Pedig távol a csatamezőktől, kies jószágaikon, boldog családi körben, nyugodtan élhették volna napjaikat.

Boldogabb időkben tán érczoszlop járt volna az ilyen önfeláldozó férfiuknak. Abban a zavaros és szegényes korban csak

egyszerű sírhalom és lobogós kópja jutott nekik osztályrészül. A sírhalmok hamar bedültek. Aztán mindenki elfeledte őket, a hogy a holtakat szokás elfeledni. Pedig egykoron — a legveszedelmesebb időben — a magyar nemzetnek világító fáklyái voltak. S ha tiszta szemmel akarjuk látni országunk fennmaradásának mélységes okait, ha ismerni óhajtjuk annak a kornak a szellemét: akkor e kialudt fáklyákat kell újra meggyújtanunk. Mert a letünt kor setétségére csak ezekkel vethetünk világosságot . . .

A XVI. század ismeretlen országoltalmazói között nem az utolsó polczon állott *Pálffy Tamás főkapitány*, a ki édes testvére volt nagynevű hadvezérünknek: Pálffy Miklósnak. A mennyire ismeretes ez utóbbinak minden tette, épp oly kevéssé tud a történetírás Pálffy Tamás uramról. Pedig a török-magyar levelek sűrűn emlegetik a nevét. Tanácsos elméjű fővitéznek, emberséges embernek mondják őt, a ki édes álma elmulasztásával éjjel-nappal nagy vigyázásban volt, hogy a gondjára bízott végház török kézre ne essék. Aczélkezű, bátor szívű vitéznek írják őt, a ki rendkívül ügyesnek mutatta magát a személyes bajviadalokban s fölötte bátornak és vakmerőnek a hadakozásban. Olyan ember volt, a ki szívesen áldozott a közjóra és örömest segítette jó barátait és katonáit. Írott emlékeinkből azt is megtudjuk, hogy őkigyelme jószágos főember volt ugyan, de nem a jószágán, hanem a legfélelmesebb földön élt s a haza védelmének élt.

Pálffy Tamás 1534-ben született. Édes apja: *Pálffy Péter*, édesanyja pedig *Dersffy Zsófia* volt.[1] Jómódú és nagytekintélyű édesapja kitünő nevelésben részesítette. A kor szokása szerint ugyan első sorban a hadi ismeretekben oktatta őt, de a mellett a tudományos kiképzését sem hanyagolta el. Jeles mestert és pedagogust fogadott a fiai mellé. Az utóbbit Bálint deáknak hívták (Valentinus Literatus) s a XVI. századi levelezésekben gyakran találkozunk a nevével.

[1] Nővérét, Katát, a híres főkapitány: Krusyth János vette feleségül 1559-ben. A lakodalom január 22-én volt. *Közös pénz. levélt.* Familienakten.

Mint a XVI. század nemes ifjai általában, úgy Pálffy Tamás is már gyermekkorában elszakadt a szülői háztól. Idegen úrnak a kastélyába került, hol a szerető anya féltő gondja helyett a kemény és zordon vitézek bárdolatlansága vette körül. A szülői szózat helyett a seregdob bömbölő hangja ébresztgette s a fegyverzaj kisérte hálóházába. Játék helyett a kópja kezelése, a szablya forgatása és a paripák üzése volt mindennapi foglalatossága.[1] S így volt ez rendjén; mert nem puha ifjút, hanem kemény vitézt kellett belőle nevelni.

Még tizennyolcz éves sem volt, már részt vett a török harczokban. Mint könnyűháti lovas főlegény (huszár altiszt) először az egerszegi táborozásban szerepel. Az Egerszegen beszállásolt huszárok — a bevett szokás szerint — a polgárokon éltek s bizony fizetés nélkül ettek ők maguk is meg a lovaik is. Volt is emiatt elég panasz. Még biztosokat is küldtek Egerszegre kárlátóknak. E biztosok a jelentésükben azt írják, hogy Pálffy Tamás uram Czigány Balázs házában vett magának szállást; erővel semmit el nem vett s mindenkinek becsülettel megfizetett. Csupán másfél szapu zabbal maradt adós. Ritka jelenség ez a táborozó és átvonuló katonaság életében! Hiszen Pálffy Tamás bajtársairól maga a hivatalos vizsgálat mondja, hogy imigyen biztatták egymást: verd le a tyúkját, ludját; vágd le a barmát s vesd a gazda elé az ebet, hadd lakjék jól vele!

Pálffy Tamás maga írja, hogy már gyermekségében kezdte meg a hadi pályát.[2] Eleinte azonban nem a király fizette őrségekben szolgált, hanem az urak kastélyaiban és a mezei ha-

[1] Pálffy Tamás kitünő lóismerő és pompás könnyűháti lovas volt. Sok főurunk fordult hozzá lóért. S Pálffy Tamásnak ilyenkor adott válasza mindig érdekes dolgokat mond. Az 1575. évben például Batthyány Boldizsár kért tőle főlovat. Mire Pálffy azt feleli, hogy csak *közép lovai* vannak most. Ezek közül egyet különösen ajánlott. «Ez — írja — jó erős, zömök ló. Nem igen öreg, de bizony *lovassága jó vagyon*. Az bégnek igen kedves lova volt. Semmi vétket nem ismertem benne, sem szájában, sem penig járásában. Im vannak rabjaim oda be, kik ugyan jó lovakat hoznak. Ha mely jó leszen közölök, azt sem tartom vissza nagyságodtól.» *Körm. ltr.* Missiles, 1575 okt. 29. Palota.

[2] «Me ab ineunte aetate et ab incunabulis semper fideliter inservivisse» etc. *Közös pénz. levélt.* Hung. 14392. fasc. 1579.

dakban. A király zsoldjába 1554-ben szegődött. Győr várában szolgált először. Legalább ő maga azt írja: «Én is eleget laktam Győrött mind Ádám Gall, mind gróf uram (Salm) idejében.» Mivel a győri huszárok nagy hírneve épp Gall Ádám generálissága idején kapott lábra, joggal föltehetjük, hogy ebben Pálffy Tamásnak is volt némi része. Hiszen a dolog természete szerint a győri huszárok vakmerő kalandjaiban ő is részt vett.

Győrből Lévára került s itt a nagy Thúry György kardja alatt szolgált mint huszárkapitány. Thúrynál jobb mestert, kitünőbb és emberségesebb előljárót keresve sem találhatott volna. Nem is mozdult Léváról, míg Thúry Györgyöt mondhatta főkapitányának. Mondanunk sem kell, hogy Thúry György harczaiban Pálffy Tamás is élénk részt vett. Valószinű, hogy a bajviadalok nagy mesterétől: Thury Györgytől tanulta el a személyes viadalok csinját-binját. Azonban ez időben vívott viadalairól és kópjatöréseiről nem maradt ránk írott emlék. De bizonyos, hogy az ilyesmiben erősen gyakorolta magát; mert valamivel később már ő is elsőrendű bajvívónak mutatta magát.

Mint lévai huszárkapitány részt vett a szerencsétlen szécsényi csatában. A mint tudjuk a sereget itt a tudatlan és a tapasztalatlan Ördög (Teuffl) Rézmán vezette. A magyar kapitányok az ő intézkedései alapján előre megmondották, hogy a török könynyen el fog vele bánni. Így is történt. Bár a magyar huszárság jó része hősiesen küzdött, Ördög Rézmán serege megsemmisült. A főtisztekkel egyetemben Pálffy Tamás is rabbá esett. A rabokkal együtt ő is Konstantinápolyba került, a hol négy esztendőt töltött rabságban. Ez időről, valamint kiszabadulásának körülményeiről úgyszólván semmit sem tudunk. Ő maga azt írja, hogy a mindenható Isten szabadította ki őt a nehéz rabságából.[1] Annyi azonban bizonyos, hogy édes atyja és a bajtársai eleget fáradoztak megszabadításán.[2] Nemsokára, hogy a börtönből

[1] *Közös pénz. ltr.* Hung. 14392. fasc. 1579: «dira captivitate Turcica per quadriennium ... inde auxiliante deo optimo maximo me eliberato.»

[2] Salm gróf írja 1567 febr. 23-án ő felségének, hogy Jakosith Ferencz kapitány Pálffy Péter temetésére ment, «*damit er mit dem jungen Palffy Thomas, des alten Sohn von wegen seines Bruders Erledigung, welcher, wie E. K. M. beweisst, bei den Türken gefangen ist, handeln möge. Cs. és k. áll. ltr.* Turcica.

megszabadúlt, édes atyja: Péter meghalt. A temetésen Tamás úr is jelen volt.

Úgy látszik, hogy a török rabság sehogysem volt ínyére. Tán nem is valami jól bántak vele. Annyi bizonyos, hogy ez időtől fogva mód nélkül gyűlölte a törököt s haragját még a szegény török rabokkal is éreztette. Még maga a szultán is panaszkodott a bécsi udvarnak, hogy Pálffy Tamás keményen kínoztatja a rabjait.[1]

Pálffy Tamás 1565-ben kiszabadulván a török rabságból, azonnal szolgálatba állott. A haditanácsnak 1565 év márczius havában kiadott rendelete szerint Pálffy Tamás a török rabságban lévő Jakosics kapitányságát kapta meg.[2] Ezúttal kilenczven lóval szolgált. Együtt katonáskodott Illésházy Istvánnal. Mindketten Dersffy István főkapitány kardja alatt szolgáltak. Ez a Dersffy — mint tudjuk — közel való rokona volt Pálffy Tamásnak.[3]

Kitörvén 1566-ban a nagy török háború, Pálffy Tamás a győri táborba vonult s részt vett a magyar huszárság dunántúli harczaiban. Bár a fizetését hiába várta, mindvégig együtt tudta tartani a katonáit. Ezt természetesen csak úgy tehette, hogy a magáéból fizette őket. A hivatalos kimutatás szerint a kincstár 1568 év elején már 3479 frt-tal volt adósa.[4] A király megigérte neki, hogy a hátralékos zsoldját félév alatt kifizetteti neki a szempczi harminczad jövedelméből. Ez természetesen csak igéret maradt.

A háború befejezése után Pálffy Tamás egy ideig Győrött szolgált. Az 1569. évben azonban arra kérte a királyt, hogy valamelyik végház élére helyezze őt.[5] Ez alkalommal maga is Bécsbe

[1] *Csász. és k. udvari, házi és állami levélt.* Turcica, 1574 nov. 20.

[2] *Hadi ltr.* Reg. 1565 márcz. An Muster und Kriegszahlmeister.

[3] Pálffy Tamás édesanyja Dersffy Zsófia volt. *Köz. pénz. ltr.* Familienakten.

[4] *Orsz. levélt.* Benignæ Resol. és *Köz. pénz. ltr.* Hung. Denkbuch 395. kötet 251. l. Thomæ Pálffy Verschreibung um 3479 Fl. Kriegsaustandt. («Egregius Thomas Palffy capitaneus noster 90 equitibus levis armaturæ per certum tempus nobis servierit». 1568 április 161.)

[5] *Hadi ltr.* Exped. 1569 juni. P. Th. Bitt um ain Haubtmanschaft über ain Granizhaus.

ment és személyesen tárgyalt őfelségével. Mivel a király épp akkor bízta meg Salm győri generálist, Batthyány Boldizsárt stb. a dunántúli végházak megvizsgálásával, Pálffy Tamásnak is meghagyta, hogy Salm generálist kisérje.[1] Országos nevű emberek lévén a bizottságban, Pálffyra kitüntetés számba ment ez a megbizatás. De ő tovább is azon fáradott, hogy valamelyik végházunk kapitányságát elnyerhesse. Kérését a király ilyen formában nem teljesitette, hanem fölszólította őt, hajlandó-e Léva várában 50 lószerrel való kapitányságot vállalni?[2] Pálffy elfogadta az ajánlatot. A király november 24-én tehát meghagyta a bányavárosokba küldött biztosoknak, hogy Léván 50 huszárt adjanak Pálffy Tamás kardja alá.[3] Deczember havában Pálffy már Léván volt s onnét kérte őfelségét, adatna néki egy házat lakásul.[4]

Lévai tartózkodása igen rövid volt. Portyázás nélkül azonban ez a rövid idő sem telt el. A törökök állandóan a bányavárosok vidékét kisértgették s a lévai őrségnek volt a föladata a törökök portyázó csatáinak a visszatartása. Ezekről a harczokról sajnos csak igen keveset tudunk, mert Pálffy jelentései elvesztek. Mindössze csak kettőnek a kivonata maradt ránk. Ezek is csak pár szóval jelzik a törökök támadását.[5]

Pálffy Léván is megállván a helyét, 1571-ben a beszterczebányai várat és a kapitányságot bízták reá. Úgy látszik, hogy régi követelései fejében kapta meg a beszterczebányai vártartományt is.[6] A neki adott utasítás szerint egyrészt a várat magát,

[1] *Körmendi ltr.* Missiles, 1569 márcz. 27-én Győrből írja Pálffy Tamás Batthyány Boldizsárnak, hogy most jött Bécsből. «Ő felsége — írja — meghagyta, hogy gróf uram (t. i. Salm) megjárja az végházakat; azt akarja, hogy vele legyünk, tehát nem mehetek most Nagyságodhoz.» — Ugyanez év május 24-én azt írja Batthyánynak, hogy örömest meglátogatta volna, de Nyitrán volt. «Im — írja — most Szakolcza megégett; a mi házunknak is egyik része elégett; oda minden marhám és majorságom.» (U. o.)

[2] *Hadi ltr.* okt. 19.

[3] U. o.

[4] U. o. Exped. P. T. Bitt um Behausung zu Leva zu einer Wohnung.

[5] U. o. Exped. 1571 aug. 5. és okt. 13. (P. T. schreibt von einem Straich gegen den Bergstädten etc.)

[6] *Köz. pénz. ltr.* 1572 nov. A módozatok, mint kell Beszterczebányát Pálffynak átadni.

másrészt meg a bányavárosokba vezető passusokat kellett őrzenie és védenie.[1]

Úgy látszik, hogy a beszterczebányai tiszt nagyon kedvére való hivatal volt, mert a királyt arra kérte, biztosítsa őt arról, hogy a beszterczebányai kapitányságot állandóan a kezén hagyja. Folyamodására a király azt felelte, hogy ezt nem igérheti meg; *mivel azt tervezi, hogy a bányavidéki országos főkapitányság székhelye Beszterczebánya legyen.* Ez ügyben majd a legközelebbi magyar országgyülés fog dönteni.[2]

Még mielőtt az országgyülés döntött volna, a király Beszterczebányát Gersei Pethő Jánosnak adományozta. Pálffy Tamás tehát ismét Lévára került. Ez természetes dolog, mivel beszterczebányai kapitánykodása idején is megtartotta a lévai tisztet.[3] Az 1573. év augusztus havában Dóczy Gábor, Rubigal és Igl királyi biztosok már jelentették az udvari kamarának, hogy Beszterczebányát és Döbriczet átvették Pálffy Tamástól s átadták Petheő Jánosnak.[4]

Bizonyos dolog, hogy az udvar és a kormányszékek nagyon meg voltak elégedve Pálffy Tamás eddigi működésével. Ennek a következménye volt, hogy mindjárt Beszterczebányáról való távozása után a király fölajánlotta neki legveszedelmesebb végházunknak: Palota várának a főkapitányságát. Pálffy csak bizonyos föltételek alatt volt hajlandó e tisztségre.[5] Az alkudozások e tekintetben jó ideig folytak. Augusztus hó 31-én a haditanács végleges válaszát kérte a palotai kapitányság ügyében,[6] s Pálffy Tamás jelenté, hogy vállalja a tisztet. Erre aztán megkapta a szokásos kapitányi instructiot.[7] Mire az ünnepélyes

[1] *Hadi ltr.* Reg. 1571 május 3.

[2] U. o. Exped. 1572 juni 9.

[3] *Köz. pénz. ltr.* R. 1573 május havában például Léváról sürgeti az őrség fizetését.

[4] U. o.

[5] *Hadi ltr.* Reg. 1573 juli 27. Resolution an Th. Pálffy. Artikl über die Haubtmanschaft Palota betreff.

[6] U. o. Reg. 1573 aug. 31.

[7] U. o. 1573 szept. 14. Instruction für P. über die Haubtmanschaft zu Palota.

beigtatása is megtörtént. Október havában már Palotán volt s Thury Benedektől átvette a tisztet.[1]

Az új tisztség immár a kezén volt, de a kormányszékek nem teljesítették a föltételeket, a miket Pálffy kikötött. Hiába sürgette hátralékos zsoldját, hiába kért pénzt a katonái számára, igéreten kívül egyebet nem kaphatott. A király írásban igérte neki 1568-ban, hogy 3479 frt-nyi zsoldját félév alatt megfizetteti, de még nyolcz év multán is csak az igéretnél tartott. Pénz és katona nélkül ment tehát Pálffy a legveszedelmesebb végházba. De azért nem csüggedt el. Érezte, hogy fontos és országos érdek fűződik a tisztségéhez. Tudta, hogy Palota düledező palánkjai a nagy Thury György dicső küzdelmeit hirdetik. Valóban, ha valahol, úgy Palotán minden kő, minden hely harczról, dicsőségről regélt. S Pálffy Tamás nem volt az az ember, a kit az ilyesmi közömbösen hagyott. A későbbi eredmények világosan hirdetik, hogy semmiben sem akart Thury György mögött maradni. S miként az, úgy ő is megtartotta nemzetének Palota várát, bár ez ugyancsak nehéz és folytonos küzdelembe került.

Palota a belső váron kívül teljesen palánképítmény volt, melyet a vártartomány magyar népe állított, font és tapasztott. Tüzérsége (akkor pattantyusságnak hívták) alig egy-két emberből állott. Az egész őrség ritkán ütötte meg a háromszázat. Ennyi néppel valami nagyot mívelni nem igen lehetett. Elég nagy dolog volt az ilyen csekély őrségnek a vár őrzése és megtartása is. Hiszen tudjuk, hogy a szó szoros értelmében a török torkában feküdt. Ugyanis a kisebb török palánkok népén kívül Buda, Fehérvár, Simontornya stb. hatalmas őrségei körülötte feküdtek.

[1] A királyi biztosok, köztük Majthényi László is, 1573 november havában terjesztették föl Palotáról a jelentésüket. (Köz. pénz. ltr. Hung.) Úgy látszik, hogy a király és a haditanács igen fontos dolognak tartották, hogy Pálffy Tamás minél előbb Palotán legyen. A király ugyanis 1573 szept. 9-én sürgősen rendel neki 500 tallért a kamaránál s ez alkalommal a többi közt ezt írta: «Quapropter dominationes vestras amanter requisimus, *ut cum summopere nostra intersit*, quo dictus Palffyus propediem Palotam cum aliquot sub ipso merentibus militibus proficiscatur.» (Hungr. Denkbuch, 397. k. 140. l.) Úgy ezen, mint egyéb jelentésből is láthatjuk, hogy Pálffy a saját szerével indult Palotára. Azaz, hogy a végbeli szokás szerint régi kipróbált vitézeit magával vitte Palotára.

És e török haderőnek a szemében mindég tüske volt Palota vára. Mert hát Palota vára tarthatta és tartotta vissza a nyugot felé való kóborlástól és portyázástól. A török csaták úgyszólván állandóan Palota körül ólálkodtak, lesvén az alkalmat, hogy meglephessék s kézrekeríthessék. Palota kapitányának és őrségének tehát éjjel-nappal jó vigyázásban kellett lennie. Életbejáró dolog volt magának a várnak az őrzése is, de fontos dolog volt a Vértesalján nyugot felé vonuló török csaták föltartóztatása is. Ugyancsak embernek kellett lennie, a ki e kettős feladatnak meg tudott felelni! S Pálffy Tamás ilyennek bizonyult. Majdnem tíz évig állott a palotai őrség élén s ez idő alatt a török minden támadását sikerült visszavernie, minden lesvetését elhárítania. A végbeli élet szenvedésteli, de dícső és lelkes küzdelmei voltak ezek. Örök érdeme ez Pálffynak. Nemcsak Palota vártartománya, de az egész Dunántúl is mondhatatlan sokat köszönhet az ő éberségének és hősiességének.

Hogy a török támadásainak sikeresen ellenállhasson, ismernie kellett a törökök harczmódjának minden csinját-binját. Tudnia kellett, mennyi és minő hadinép van a véle szemben lévő török házakban. Értesülnie kellett (a kémek és a kémdeákok útján) a törökök minden mozdulatáról. Minden leshelyet, minden útat, passust, rejtekhelyet ismernie kellett. Helyt csak így állhatott. És Pálffy Tamás rövid idő alatt mindazt az ismeretet megszerezte, a mi lehetővé tette, hogy csekély őrségével is helyt állhasson a török támadásainak. Ismerte a szomszéd török végházak erejét, tudta minden török tisztnek a nevét is. Ügyes kémeket, nyomjárókat és kalauzokat tartván, a törökök minden mozdulatáról jó előre értesült s így aztán készülhetett a fogadásukra. Ha valaki a Palota körül fekvő török végházakról és azoknak katonaságáról akart megbízható adatokat, bátran fordulhatott Pálffy Tamáshoz; mert nála megbízhatóbb hírekkel senki sem szolgálhatott. Mikor Czelting generálist Győrbe helyezték s mikor tudni akarta, mennyi a török végházakban a török katonaság, Pálffy Tamás kimerítő jelentést küldött neki, a Palota körül fekvő török végházak hadinépéről. Kevés ilyen jelentésünk van abból a korból; azért egész terjedelmében adjuk itt a jelentésnek azt a részét, mely a törökök hadierejéről szól:

«Fejérvárott Aly bég lakik; udvara népével, vajdáival felülhet 200 lóval. Ha pedig táborban kell szállani, 300 kópjásának kell lenni.

Zpáhiak felülhetnek most 200 lóval; de ha táborban kell menniek, minden háromezer oszporára egy szolgát kell tartani.

Zaymok vagynak Fejérvárott: 12, kinek mindeniknek 20 ezer oszpora feljebb vagyon. Behram olajbég, Mahmuth bég, Hamza bég öcscse, *Mehmet aga, kit Bory Ferenczneknek*[1] is hívnak, Kezechij aga, Muztafa kihája, Muztafa vajda, ki Mehemeth bég vajdája volt, Hamza aga, Chyafer aga, Mehmeth aga (az pasa szolgája volt), Murnáth aga. Ezek mind zaymok, ki tiz lóval, ki tizenhattal, hússzal is felülhet, ha valahova kell menni.

Beslya városban négy besli aga vagyon: Huzain aga 100 beslyával; Ibraym aga 100, Behram aga 100, Ruztem aga 80-at bír.

Ingovány városban két besli aga lakik. Egyik Oruchy aga, 80-at bír, másik Rezván aga 100-at bír. Ezek meg az veszprími beslyák felek.

Topchyák vagynak 80; ezek az pattantyúk körül forgódnak.

Jancsárok néha 40, néha 50. Minden esztendőben változnak; olykor egy agaság alatt többen, olykor kevesebben.

Izaralyák között vagyon 43 bulyukbasa. Mindenik alatt 10 legény, mely teszen szám szerint 430 embert.

Martalóczoknak vagyon három-három basájok; Nazuf harambasa bír 50-et, Ferhát harambasa 50, Muráth harambasa 50 martalóczot. Ez teszen 150-et. Az három harambasa után vagyon három juzbasa.

Simontornyában, az Sárvize mellett Dervis bég lakik. Udvara népe kijühet 60 lovas. Besly agát Muztafa agának hívják. Vagyon 80 beslia. Az iszpahiák is felülhetnek 40 lóval. Izáriliák, kik az várban laknak az dazdarral együtt az vár kapuját őrzik, vagynak 25-en.

[1] Mehemet agát vagyis Bory Ferenczet Pálffy Tamás 1575-ben elfogta. Az udvar azonban meghagyta neki, hogy e rab pribéket Petheő Jánosnak adja át. *Hadi ltr.* Reg. 1575. márcz. 21.

Martalóczoknak harambasájok, kik az palánknak két kapuját őrzik (?) . . . Vagynak martalóczok 60-an, topcsiák 4.

Ozorában az dazdár lakik és az simontornyai bég vajdája. Azok tartnak lovakat és az izar-iliákban is némelyek. Vagyon martalócz és izar-ili (így!) benne 50, topcsia vagyon 2.

Tamásiban az dazdár lakik és az bég vajdája. Azok tartnak lovakat. Ott is izar-aly és martalócz 50 ha vagyon, Topcsi 2 vagyon.

Hídvégen besly-aga Musztafa aga 50 beslyaval bir. Martalócz izár-oly vagyon 60. Az dazdar is felülhet 4 lóval. Simontornyai bég vajdája lakik benne; az is felülhet 5 vagy hat lóval. Topcsiát kettőt tartanak benne.

Az Duna mellett valók mennyien vagynak: Pakson vagyon egy agaság 50 lovas beslia, martalócz-izáraly 40. Az dazdár szekszárdi bég vajdája, lakik benne két topcsi.

Földvárott vagyon Musztafa aga, 50 beslianál több vagyon. Az pasa vajdája lakik benne; az is egynehány lóval felülhet. Izáraly és martalócz vagyon 60, topcsi 2 és egy dazdár.

Adonyban egy agaság vagyon 60 lóval. Izar-aly martalócz 40. Basa vajdája lakik benne. Zpahyak is laknak; 2 topcsi egy dazdár.

Ez szama rendszerint az Sár mellett és az Duna mellett való török váraknak és kastélyoknak és az benne lakozóknak. Azapoknak vagyon két agájok, egyik Juzref aga; ezalatt vagyon négy ireis-aga: Kara Behram, Tyryathy Behram aga, Juzuf iriz-aga és Mehmet iriz-aga. Az másiknak Aly aga a neve. Ez alatt vagyon három ireis-aga: Durdy iriz-aga, Piry ireiz-aga és Chyorba Memi. Ezeknek mindeniknek külömben vagyon zászlójok és mindenik iriz-aga ki többel, ki kevesebbel bír; de számszerint most Fejérvárott vagyon 300 azáp, kiket minap az tefterdar mind beírt és az meghaltak helyében mást fogadtak.

Ennek kívüle az árosnépek kik vagynak és az mazulok.

Csíkvárban egy besly-aga vagyon, Murzely agának hívják 75 besliával bír. Az dazdárnak Huzain aga a neve. Az is felülhet négy lóval. Vajdát benne az fejérvári bég tart; felülhet hat lóval. Izar-ilyát tartnak 40-et, martalóczot 40-et, topcsiát 2-őt.

Csókakőben vagyon dazdar aga és az fejérvári bég vajdája

lakik benne. Izar-alyák és martalóczok, többen 60-nál vannak és egy harambasa.

Ez száma mind az fejérvári bégséghez tartozóknak.» [1]

Alig, hogy Pálffy elfoglalta a palotai tisztet, meggyőződött, hogy micsoda frigytartás az, a mit a töröktől várhat. Bizonyára örvendett is magában, hogy a török vitézek, mit sem törődnek a békességgel. Így legalább ő is kedvére portyázhatott s hadakozhatott. Egyebet nem is tehetett; mert a ki farkasokkal lakik, ordítania kell. Ha végig lapozgatjuk az 1573—1581-ig terjedő török leveleket, hamarosan rájövünk, hogy Palota vára és Pálffy katonasága állandóan szóbeszéd tárgya volt. A budai basák örökké panaszkodnak a palotai vitézekre, a miért soha veszteg nem ülnek. A bécsi udvar meg azt hányja a basáknak szemére, hogy a törökök állandóan kisértgetik Palota várát. S mindkét félnek igaza volt! Pálffy Tamás e kor lovagias szellemétől, a jó név után való vágyakozástól üzetve mindent megtett, hogy ő magának és vitézeinek a török előtt a vitézi tisztessége nagy legyen. Nem várta a támadást, hanem maga kereste föl az ellenséget. Itt lest vetett, amott az ellenség várának az alját száguldatta. A hódoltsági falvakat egymásután kényszerítette az adózásra s török rabjaival kereskedett, mind a többi végbeli kapitány. Nagy kedvvel üzte és üzette vitézeivel a bajviadalokat és a kópjatöréseket. A palotai mezőség az ő kapitánysága idején a török-magyar viaskodásnak ismert helye volt. Bár a király erősen tiltotta a bajviadalokat és a kópjatöréseket, Pálffy mégis kiszolgáltatta azokat. Egész csomó rendelet és jelentés szól ezekről a viadalokról.[2] Pedig Pálffy igen sokszor titokban tartotta az efféle kópjatöréseket és bajviadalokat. S legfölebb jó barátait értesíté azokról. Az 1574. évben például Batthyány Boldizsárnak írja Palotáról, hogy a nagy fizetetlenség miatt a vitézei vele együtt igen elnyomorodtak. «Az fejérvári bég — írja — most igyekszik ide. Száz deliát választott népe közül, hogy kópját törjenek. Nem tudom, mely órába jönnek ide. Én is az Uristent

[1] *Hadi ltr.* Feldakten.

[2] *Hadi ltr.* R. 1574. nov. 23., 1575. okt. 25., 1579. márcz. 24., április 7., okt. 27., nov. 15., 1580. április 23.

azon kérem, legyen pajzsunk és oltalmazónk, hogy ne árthasson minekünk az ő akaratja szerint.»[1]

A csoportos bajviadalt és kópjatörést Pálffy Tamás szerencsésen bevégezte. Embereivel együtt diadallal tért Palota várába a mezőről! A küzdelemre úgy látszik az is erőt adott neki, hogy ifjú felesége, kit ez év nyarán hozott a várba, szemtanuja volt a palotai vitézek küzdelmének.[2]

Pálffy Tamás példát akarván a vitézeinek mutatni, maga is többször összemérte a fegyverét a török főtisztekkel. Ügyességét és jártasságát eléggé kimutatta; mert hiszen minden alkalommal ő volt a győztes. A többi között a székesfehérvári szandsák béggel: a nagyhírű Kara (fekete) Alyval is bajviadalt vívott. Ez a híres viadal 1577-ben esett meg. A kihivó a fehérvári szandsák bég volt. Lóháton, kópjával vívtak meg a palotai zöldbe borult mezőn. Két szép sereg között száguldva rontottak egymásra. A bég nem találta el Pálffyt. De Tamás uram — írja Illésházy István — találta a béget. «*Az pajzsan, pánczéron, ki az fegyverderék felől volt, mind által ment (a kópja).*»[3]

Az 1580. évben az új fehérvári béget is bajra hívta. Ez alkalommal engedélyt is kért a királytól. Megkapta-e a kért engedélyt, nem tudjuk.[4] De ha nem is kapta meg, biztosra vehetjük, hogy Pálffy nem búit el az ellensége elől s eleget tett kora vitézi felfogásának. Ezt mutatja az a körülmény is, hogy Pálffyt a meg nem engedett kópjatörések miatt többször Bécsbe idézték.[5]

A haditanács hivatalos levelezése igen sokat foglalkozik

[1] *Körm. ltr.* Missiles, 1574. okt. 26. ex Palota. (Elrothadt, elszakadozott levél.)

[2] Istvánffy Miklós 1574. juli 19-én irta Batthyány Boldizsárnak Pálffy Tamásról: «venerat ad Baar fortasse ut puto coniugium illud, quod mag. vestra hac hyeme Viennæ ei commendabat, amplectator». U. o.

[3] *Körmendi ltr.* Missiles, Illésházy levele Batthyány Boldizsárhoz.

[4] *Hadi ltr.* Reg. 1580. április 23-án csak ennyi van bejegyezve: Antwort an P. wegen seines fürgehabten Copybrechens mit dem Beeg zu Weissenburg.

[5] U. o. 1579. április 6. és okt. 27., 1579. nov. 15. (Jüngst zu Palota fürgeloffenen Copybrechens, u. er wirdet hieher erfordert etc.)

Pálffy Tamás török rabjaival és pribékjeivel.[1] Pálffy a török rabjait igen keményen tartotta. E miatt nemcsak a budai basa és a fehérvári bég panaszkodtak ellene, hanem maga a szultán is. Az elfogott pribékeket egyszerűen kivégeztette.[2] A kinek török rab, vagy török ló kellett, az bátran fordulhatott Pálffy Tamáshoz, mert ő kegyelme ilyenek nélkül sohasem szűkölködött. A haditanács nem is egyszer fordult hozzá török rabért. Lovat is többször kértek tőle. Az 1575. évben például Batthyány Boldizsár kér tőle jó török lovat. Pálffy Tamás erre azt felelte neki: Küldje ide nagyságod az emberét s válaszszon. Eladó lovam nincs, de nagyságodnak szivesen szolgálok![3]

A sok török rab és a török ló nemcsak azt mutatja, hogy Pálffy Tamás sokat harczolt, hanem azt is, hogy a küzdelmei sikeresek voltak. Az 1574. évben maga a haditanács írja, hogy a törökök Palota körül minden istenadta nap portyáznak s viadalt ajánlgatnak a palotaiaknak.[4] A következő évben követ vitte a panaszt a portára, hogy a fehérvári törökök folyton és folyton támadják Palotát. S bár eddig minden támadásuk balul ütött ki, nov. 6-án még nagyobb haddal megismételték. Ez alkalommal bajviadalra hívó levelet is hagytak a kertek tövében.[5] Október havában Jánosházát támadták meg a törökök; majd meg a vártartomány falvait próbálták megdulni. De Pálffy Tamás ébersége miatt kevés kárt tehettek. Ő kigyelme ugyanis a huszárjaival folyton künt járt s nemcsak a török csatákat űzte meg, de a török falvakat is rendre hódoltatta. A következő évben (1576) már nem ő panaszkodik a törökökre, hanem a budai basa indit keserves panaszt ő ellene.[6] Pálffy ugyanis «*versenyös*»

[1] U. o. 1675. január, 1575. decz. 19., decz. 27., 1577. április 6., 1579. febr. 5., máj. 31. etc.

[2] U. o. Reg. 1575. decz. 27.

[3] *Körmendi ltr.* Missiles 1575. Pálffy Tamás magyar levele Batthyány Boldizsárhoz.

[4] *Hadi ltr.* 1574. nov. 23.

[5] *Cs. és k. áll. ltr.* Turcica. Az 1575. év juni 6. maga a haditanács írja Pálffynak, hogy a török ismét Palotát akarja megszállani. (Hadi ltr. Reg.)

[6] *Hadi ltr.* Reg. 1576. decz. 28. Pálffyt felszólítja a haditanács, hogy adjon választ a budai basa panaszára.

kapitány volt a szemében, a ki miatt a török végházakban és falvakban álomra sem hajthatták a szemüket. Pálffy Tamás, Geszty Ferencczel és Majthényi Lászlóval együtt igyekszik magát menteni a portyázások miatt. A végbeli szokás szerint természetesen minden bűnt a törökre vet. Majd meg egy másik nagyobb és szerencsés portya alkalmával Nádasdy Ferencczel, Gesztyvel,[1] Bornemissza Jánossal s Thuryval egyetemben írt Bécsbe s mentegette magát a portyázások miatt. Mivel mindezen harczok szerencsésen estek meg, Pálffy Tamásnak és kapitánytársainak semmi baja sem történt. A haditanács csak annyit kötött ki, hogy a zsákmányt és a török rabokat ne bocsássák kótyavetyére.[2] Így szokott ez rendesen történni. A törökkel való harczot a király kemény büntetés alatt tiltotta. A harczolókat büntetés azonban csak akkor érte, ha a török megverte őket. A győztes végbelieket ellenben a legtöbb esetben megjutalmazta a király.

A Palota vidékén folyt állandó küzdelemben Pálffy Tamást és hadi népét semmi vereség, semmi szégyen nem érte. Pálffy még akkor is meg tudta Palotát tartani, *mikor alig harmincz embere volt a várban!* Nem csoda tehát, hogy az udvar — belátván Pálffy Tamásnak Palota védelmében kifejtett nagy tevékenységét és éberségét — többször megjutalmazta.

Csak egy ízben volt némi kellemetlensége a törökök miatt. Ez 1577-ben történt. A ravasz fehérvári szandsák bég 5—700 lovasával Palotát elkerülvén, váratlanul Győr mellett termett. Győrből 150 huszár és 250 hajdú kiment a török elébe. Már javában harczoltak, mikor a győri német generális is kijött. Ez, látván a török túlnyomó erejét, visszarendelé a huszárságot. Erre az egész török lovasság a 250 magyar hajdúra veté magát. Egy részét levágta, más részét pedig rabul ejté. A haditanács e vereség ügyében vizsgálatot tartván, a győri generálist, Czel-

[1] Veszprémi főkapitány volt.

[2] *Hadi ltr.* 1577. decz. 11. Nádasdy, Geszty, Majthény, Bornemissza, Thury, Pálffy Haubtleuten wird das jüngst Ausstreifen verwissen, daneben bevelchen, dass sie von dem Raub oder gefangenen Türken nichts verwenden sollen. Ugyanitt van a haditanács felelete Pálffynak Majthénynak és Gesztynek bocsánatkérő levelére «ihres Ausziehens halber». (decz. 29.)

tinget találta bűnösnek. Ez nem tudván magát menteni, Pálffy Tamásra igyekezett a bűnt vetni; mert szerinte Pálffy Tamás hibája, hogy a törökök lovas csatája észrevétlenül Győrig juthatott.

Pálffy természetesen nem hagyta magát. Augusztus 9-én kelt levelében részletesen leírja, mint történt a fehérvári bég kivonulása. Ő — írja — a mint néhány török kiveté magát, mind lovaggal és gyaloggal kijött Palotából, de mivel csalárdságtól tartott, egész hadával Istvánffy elé ment. A mint hírét vette, hogy a bég Almásnál a Vértesaljában fölfelé tart, azonnal levélben értesíté a győri generálist. A levélvivő este ért Csesznek vára elé. A virrasztó nem bocsátotta őt be, hanem azt mondá neki: jöjjön reggel a kapunyitáskor. Ily módon az ő levele elkésve érkezett Győrre.

A fehérvári törökök — írja Pálffy — különben is Almás és Csorgó között szoktak felvonulni s onnét ő nem kaphat hírt. Aztán a fehérvári lovasság oly gyorsan iramlott, hogy kémtől megtudni semmit sem lehetett. «Látja az Uristen, mi is mindnyájan nagy szívünk szerint bánjuk, de az Uristennek elrendelt akaratjának ugyan úgy kellett lenni.» . . . «*Én is eleget laktam Győrött — írja Pálffy — de palotai hírhordással soha nem tudom, hogy csak tíz törököt az győri mezőben megvertenek volna!*»[1]

Az 1577. évi szerencsétlen győri csata után Pálffy Tamás még nagyobb éberséggel őrizte Palota várát. A huszárjai úgyszólván állandóan a mezőkön voltak s ott űzték a török csatákat, a hol érték. Hogy a harcz közben a törökök juhnyájait és csordáit is elhajtották, mondanunk sem kell. A fehérvári bégnek is megfizettek a győri vérengzésért. Pálffy ugyanis a dunántúli fővitézekkel egyetemben kicsalta őt a mezőre, a hol aztán a mieink ugyancsak visszaadták a győri kölcsönt.

Pálffynak és vitézeinek küzdelmei sehogysem tetszettek a budai basáknak. Többször emelnek ellene panaszt. Ernő főherczeg 1579. évben is leküldi Pálffy Tamásnak a budai basa sérelmeit s választ kér azokra. Pálffy Tamás azt feleli, hogy a törö-

[1] *Cs. és k. áll. ltr.* Turcica, 1577. aug. 9. Palota.

kök meg nem szűnnek a palotaiak ingerlésétől; most is, míg ő Bécsben járt, lest vetettek az ő vitézeinek; de mindannyiszor úgy most is eredmény nélkül tették ezt.[1]

Erős kővárban jól fizetett és gyakorlott katonasággal mindazt megtenni nem nehéz dolog, a mit Pálffy Tamás Palotán megcselekedett. Ám' Palota düledező palánk volt, melyet Pálffy Tamás jobbára a maga költségén tatarozgatott.[2] S az őrség a nagy fizetetlenség miatt a végsőig elkeseredve az éhséggel küzködött. Ilyen viszonyok között harczolni már nem kis dolog volt. S Pálffynak ennél is nagyobb gondja volt a katonáinak szolgálatban való megtartása. A magáéból kellett őket nem egyszer táplálnia. S mivel sokszor ő maga sem tudott pénzhez jutni, azt sem tudta, mihez fogjon. Irt az udvarnak, írt a kamaráknak és a haditanácsnak, de minden eredmény nélkül. Gyakran fölment Bécsbe és személyesen adta elő a királynak a palotai tarthatatlan állapotokat. Azonban majd mindig üres kézzel volt kénytelen Palotára visszajönni.

Az 1574. év nyarán is Bécsben járt. *Katonáim követelésére jöttem ide* — írja a királynak! De hiába való volt minden fáradozásom, fölséged oly hosszú időn át nem adott fizetést. Pedig Palota körül nincsenek falvak, a hová a vitézek élelemért kimehetnének. A mit pedig a szegénység a várba hoz, dupla áron kél el. *A mi pénzem nekem volt, mind kiosztottam már a szegény katonáim között. Tovább már nem segíthetek rajtuk.*[3] Pedig jó vitézek ők s megérdemlik a fizetést. A vár javítására is pénz kéne. Az eső a szobákba folyik s a padozatok beszakadnak. Én mint kapitány megtettem a magamét, fölséged reám bűnt ne vessen, ha valami baj történik.

Augusztus hó 23-án megismétli a kérését s könyörögve könyörög őfelségének, hogy ne bocsássa őt üres kézzel a vitézei közé. Legalább léhenpénzt (előleget) adatna a palotaiaknak,

[1] U. o. 1579 augusztus 1.

[2] *Hadi ltr.* Exped. 1574. Pálffy kőműveseket és ácsokat sürget Palota építésére. (Április 14. és szept.)

[3] *Köz. pénz. ltr.* 1574. Hung. d. n. kívül 1574. aug. 17. «Was in mein Vermög gewest, hab ich alles den Kriegsleut fürgestreckt . . . ich kann ihnen weiter nicht helfen.»

s fizettetné meg az ő hátralékos zsoldját (1568—1574-ig), hogy segíthetne a katonáin.[1]

Hasztalan volt minden kérés, hiábavalónak bizonyult Pálffy minden fáradozása. Üres kézzel kellett Palotára mennie. S mivel nem volt mivel kielégítenie a katonáit, abból a jövedelemből táplálgatta őket, a mit a bérben birt falvaktól kapott. Eljött az 1575-ik esztendő is s a katonák még mindig hiába várták a zsoldjukat. Már *huszonhét hava egy végben nem kaptak fizetést*! Gondolhatjuk, minő állapotban voltak a szegények ott azon a puszta vidéken, a hol egy lépést sem tehettek fejük koczkáztatása nélkül.

A szegény palotai őrség állapotát Pálffy nem nézhette tovább. Elhatározta, hogy még egy kiserletet tesz a vitézei érdekében s ha ez sem sikerül, lemond a kapitányságról. Június hó 19-én tehát a következő levelet intézte a győri generálishoz:

Spectabilis ac. magn. domine, domineet patrone mihi semper observan. Servicior. meorum perpetuam command. Az te nagyságod levelét énnekem megadák, melyben ir te Nagyságod, hogy immár a comissariusok eljöttek volna és legelőször is ide Palotára jönnek. Azért az Nagyságod reánk való gondviselését megszolgáljuk Nagyságodnak. De im Porlohan (!) uram irt ide énnekem szintén levelet is, hogy az vitézlő néppel szóljak, hogy az hat hóra való fizetést felvennék és az többire levelet adnának. Én, látja Isten, eleget szóltam velek, minthogy tartozom őfelségének hűséges szolgálattal, de én semmi jót közöttük nem végezhetek. Azt mondák mind fejenkint, hogy az ő követük azt mondta nekiek, hogyha nem többet is de 16 hóra való fizetést hoznak nekik. Most pedig hat hóra való fizetéssel kinálják. Ugyan jól látjuk — mondják — hogy semminek nem kellünk. Hanem ez kész búcsuadás (Búcho Adass). Mivel éljünk feleségestül gyermekestül; szolgánkat, lovunkat mivel tartsuk és hogy szolgálhassunk jövendőbe is? ha sok vagyon közülönk, csak adósságul is tiz hóra való fizetéssel be nem érné! Azért bizonynyal irhatom Nagyságodnak, hogy én meg nem tudom Nagyságodnak sem irnom sem meg nem üzennem, aminemű kiáltás

[1] U. o. Az udvari kamara ennyit igért Pálffynak: »Man wirdts mit dem ehist vor Ihr. Maj. Aufbruch bezahlen». (1574 aug. 19.)

és észvesztés (? eszüestys) vagyon közöttük. Ennekelőtte is egynéhányszor Nagyságodnak bűségesen megirtam az itt való szolgáló népnek minden nyomorúságát; Nagyságod megbocsásson énnekem, hogy ennyi írásommal untatom nagyságodat, mert Nagyságodat kell futnunk szükségünkért. Azért Nagyságodnak bizonnyal írhatom, hogy azon összesküdtek, hogy ők az hat hópinzt fel nem veszik. Sőt ha közöttük valaki csak arrul szóljon is levágják! Most annyiba voltam velek, hogy sem strázsára sem vigyázásra nem akarnak vala menni, hanem sokan el akartak menni. Az kapu bizony napestig felvonva volt! Nagy nehezen kértem arra üket, hogy csak immár onnan az mustramesterektül várjanak választot az én levelemre, kit nekiek irtam. Azért ebbe vagyon a dolog. Kérem Nagyságodat mint uramat az Uristenért, hogy te nagyságod úgy gondoljon ide reánk, hogy ne vesszen az ház el. Én is ne vesszek benne. Hanem küldjön vagy ötven gyalogot Nagyságod! mert az én hitemnek higyje meg Nagyságod, hogy csak az napját nem tudom, hogy felkelnek és kimennek belőle és nemcsak az gyalog de az lovasokba is sok elmegyen. Az török pedig szünetlen körülünk vagyon; mert jól érti minden dolgainkat és az vitézlő népnek ilyen vesződésit. Nagyságod is még törekednék herczeg Károlnál, hogy az mi fizetésünket nagyobbítának és jönnének be az mustramesterek az fizetéssel; mert én tovább immár őket szóval nem tarthatom. Nagyságod az kőmiveseket is küldené be; mert csak az napját nem tudom, hogy az palánk az bástya mellett mind az árokba dől. Hadd rakatna föl idein. Ím az lisztért felküldetem, azkit Nagyságod igért volt. De te Nagyságod megírja, hogy mibe kell adnunk a szolgáló népnek, hogy én is tudjak osztán az profunt-mesternek quientantiát adni róla. Te Nagyságod ugyanazon szekeren küldene egy öreg csigát és egy öreg hosszú vonókötelet, kin öreg gerendákat vonhatnának az bástyára. Továbbá írja te Nagyságod, hogy az sebeseknek jó borbélyt hozatnék. Azért itt sehol jobb borbély nincsen az veszprémi *Borbély Máténál*. Azt hivattam volt ide hozzájok. De ma az is visszamegy, nem tartóztathattam itt. Kérem Nagyságodat, mint bizott uramat, irna te Nagyságod Huszár Péternek Veszprémbe, hogy a borbélyt küldené ide.

Csak két hétig lenne itt. Hiszem az Istent, addig jól fel gyógyulhatnának. Én az borbélynak megfizetnék tőlök. Nagyságód ugyan megparancsolná neki, hogy egyebet abba ne tegyen; mert kár volna, ha ilyen vitéz embernek, mint Ormándy Péter valami nyavalyája történnék. Hirt Nagyságodnak egyebet nem írhatok: a török igen patkoltat és igen készül, de nem tudjuk, mely felé. Ez napokban általán fogva elmegy. Ha mi hireim lesznek, Nagyságodnak éjjel-nappal tudtára adom. Isten tartsa meg Nagyságodat jó egészséggel. Datum ex Palota 19. juny, Anno 1575.[1]

Eiusdem spect. mag. vrae

stor. obsequ.
Thomas Palffy
de Erdőd.

Hogy a levélnek a hatását fokozza, a palotai őrséggel is iratott a győri generálisnak. A palotai vitézeknek ez a levele fényes világot vet a szegény végbeliek kétségbeesett helyzetére. Másrészt azonban érdekes visszhangja ez a magyar vitézek gondolkozásának is. Kemény hangon írják meg az igazságot. Még a királynak is elkeseredett szemrehányásokat tesznek. A vitézi tisztességről azonban még kétségbeesésükben sem feledkeznek meg. Ők aggódnak legjobban Palota sorsa felől. S jámbor, hűséges szolgálatuk hangoztatásával, megkapó nyomorúságuk leírásával igyekeznek kierőszakolni azt, a mi Palotán maradásukat lehetővé teszi.

E rendkívül érdekes levelet egész terjedelmében adjuk itt.

Spectabilis etc. Az te 'Nagyságod levelét megértettük, melyet írt te Nagyságod az mi választott emberünktől, hogy Nagyságodnak gondja vagyon reánk és hogy az commissariusok immár ott vannak és hogy először ide Palotára jönnek. Az te Nagyságod jóakaratját örökké meg akarjuk szolgálni. Porlohan urunk is ír egy német levelet az mi kapitányunknak, kibe azt írja,

[1] Czim: Spectabili ac Magnifico domino, domino Andreae Teuffl libero Baroni a Gundersdorf, Consiliario Sacr. Caes. Majestatis, Supremo Capitaneo Jauriensi, domino al patrono semper observandissimo.

hogy három hóra való pénzt és három hóra való posztót rendeltek ide és ha azt jó kedvvel nem akarjuk venni, tehát egy diákját beküldi, ki megmustráljon bennünket és Pápára vagy Veszprémbe küldjünk érette és ott adja meg. Azért Úristen, most látjuk, hogy minálunknál szegényeknél nem volt ő felségének elvetettebb szolgáló népe, mint mi vagyunk. Egyéb végbelieknek minden évre megfizetett ő felsége mind Léva, Korpona fele, kanizsaiaknak igen kevéssel tartoznak, soha nincs közülök oly ember az ki azt említse, hogy az palotaiaknak huszonhét holnapig nem fizettek volna egy végben, mint most. Azért (ha) Nagyságodnak Istene, lelke vagyon, gondolja meg te Nagyságod az mi nyomorult voltunkat, ha méltó-e minekünk az mi hosszú ideig való várásunkért, hogy három hópénzt adjanak! Mind az mi eleink is és mind magunk is az vár szállásakor és az utótól fogva sok vérünk hullásával és sok atyánkfiúinak halálukkal szolgáltunk. És most immár ennyi hűséges szolgálatunk után sírva, jajgatva kezünk öszvekulcsolván feleségestől-gyermekestől ki kell belőle mennünk az nagy éhség és nyomorúság miá és örökké való bujdosóvá kell lennünk. Ha őfelsége akasztófától vagy rabságtól váltott volna mind ki bennünket is, mégis kegyelmes fejedelemnek kellene hozzánk lenni; mert az rabnak is mindennapi eledele megadatik, mi penig szabad emberek lévén feleségestől-gyermekestül éhelhalunk meg. Azért ím ugyan most ki akarunk menni belőle. De mégis meggondolván az tisztességet, Nagyságodat utolsó levelünkkel meg akarjuk találni, hogy Nagyságod népet küldjön az várba; ne legyünk mi oka az háznak veszedelmének; mert az mi hitünkre esküszünk az egy Istennek, hogy tovább benne meg nem akarunk maradni ilyen nagy fizetetlenségben.

Azért adjuk Nagyságodnak tudtára, hogy legyen gondja Nagyságodnak az őfelsége házára. Ennekutánna, ha őfelsége bennünket kerget és ölet, szabad legyen vele. Legyünk mi például egész Magyarországnak, hogy az mi jámbor hűséges szolgálatunknak jutalma s érdeme ő felségétől az legyen! Tudjuk és hiszszük: az egy Isten ha mi nyomorúságot ő felsége rajtunk cselekszik is, hogy az Úristen ő felségének el nem engedi, hanem az mi rajtunk leiendő nyomorúságért ő felségét is úgy

megveri mind testében-lelkében és minden dolgaiban szerencsétlenné teszi, hogy minden fejedelmek között ő felsége is például leszen, ha mi nyomorúság mi rajtunk esik ő felségétül. Im az csesznekieknek is tizenhat hóra tolták fizetéseket, mi penig ez világ szerint igen alávalók vagyunk, hogy három hópénzt és három hó posztót akarnak adni és egy darab papirost az többi fizetésről. Bátor mi az végben való lakást elhagyjuk, hanem avval az darab papirossal esztendő által Bécsben az kamarán kolduljunk! Ha most meg nem adják, hogy adják ennekutánna meg? Vagy mivel éljünk ennekutánna, ha csak adósságunkal is sokan tiz hóra való fizetésünkkel meg nem érnénk? Azért mi ezen megesküdtünk az egy Istennek, hogy mi az három hó pénzt és az három hó posztót fel nem akarjuk venni, hanem inkább akarunk a nélkül kimenni belőle. Te Nagyságodtúl hamarságos választot várunk; mert ha Nagyságod hamar választot nem küld, hamar való nap oly dolgot hall Nagyságod, hogy ki még itt az végben nem történt. Kinek mi oka ne legyünk, azért adjuk Nagyságodnak tudtára. Isten tartsa meg Nagyságodat jó egészségben. Datum ex Palota 19. Juni, Anno Domini 1575.

Te Nagyságodnak alázatos szolgái lovag és gyalog Palotán lakozók

Kivül: Spectabili et magnifico domino etc. Andreae Teuffl libero baroni etc.

Pálffy Tamásnak és a palotai vitézeknek kiáltó szava ezúttal is siket fülre talált. Hathavi fizetéssel akarták az eladósodott és kiéhezett katonákat kielégíteni. Hathavi zsold huszonhéthavi helyett! Ez a hír még a legtürelmesebb katonát is felbőszítette. Teuffel András győri generális rögtön (hogy a palotaiak levelét vette) írt Károly főherczegnek s felküldte neki Pálffy Tamásnak és a palotai vitézeknek magyar levelét. A mustramester és a commissariusok — írja Teuffel — holnap mennek Győrből Pápára. Azonban a hathavi fizetéssel nem sokra mennek. Én minden kitelhető módon igyekezni fogok a palotaiakat néhány napi türelemre bírni. Addig sietve gondoskodjék

a kamara pénzről, nehogy Palotán valami veszedelem történjék.[1]

Erre a sürgős fölterjesztésre az udvari kamara azt írta, hogy nincs pénz s így nem is fizetheti a palotaiakat. Biztatni kell őket, hogy nemsokára fizetést kapnak.[2]

Ezenközben megérkeztek a mustra- és a fizetőmesterek Palotára. Mikor az őrség megtudta, hogy csak háromhavi zsoldot kap pénzben és háromhavit silány posztóban, fölzendült s nagy zavargást csapott. Pálffy Tamás julius hó 1-én értesíti erről Károly főherczeget. A katonák közül — írja — immár senki sem akar Palotán maradni. A hathavi fizetést egyikük sem akarja fölvenni. Seregestől távoznak a várból. *Alig maradt itt harminczkét gyalog és hat nemes huszár! A vár egészen üres! Mihez fogjak ennyi katonával?* És ez most történik, mikor mindenfelől harczi lárma hallik; mikor mindenki a háború miatt remeg! Senki nem mer Palotára jönni! A mim volt, mint szétosztottam már a katonák között. Legalább egyhavi zsoldot küldessen fölséged, hogy új katonákat toborozzak.[3]

Pálffy Tamás két nappal később a győri generálisnak is írt. «A fizetetlenségnek miatta — írja — az itt való szolgáló népek mind elmennek. Azért bizonynyal írhatom nagyságodnak, hogy mind lovag gyalog *annyi elment bennök, hogy majd csak az kapuk felvonyására és vártálásra sem vagyunk elegen.* Most is mindennap szöktön szöknek. És valaki innen elmegyen mind lovag s gyalog, Veszprémbe mind megfogadják őket. Mivelhogy ott bizonyos fizetés vagyon, igen reá sietnek! Itt pedig az nagy fizetetlenségen nem örömest maradnak. Azért te jól tudja Nagyságod azt, hogy valamely szolgáló ember egyik végből az másikba menne, hogy meg nem fogadnák, ha az kapitánytól levele nem volna. Azért itt bizony avval semmit nem gondolnak, hanem valamelyik innen oda megyen, mind megfogadják. Ha kedig az itt való régi megszokott szolgáló ember

[1] *Köz. pénz. ltr.* Hung. 1575. juni 21. Győr.

[2] U. o. «*Die Hofkammer hab diese Zeit kein Mitl ihnen mit einem mehrern zuhelfen*». Az udvari kamara azt is megjegyzi, hogy *Pálffy Tamás a falvainak jövedelmét lehen alakjában a katonáinak adta!*

[3] U. o. 14,366. f. 1575. juli 1. Palota.

innen eltávozik, hitemre újat nehezen talál ide ember. Parancsoljon te Nagyságod az veszprémieknek . . . hogy helyt ne adnának nekik. Írna Nagyságod herczeg Károlynak, hogy küldne fizetést. . . Soha az hat hópénzt fel nem vették volna az itt való szolgáló népek, ha én az adósságot oda nem hajtottam volna. Most immár annyiban jutottam, hogy csak egy pénzem nincs, kivel mind lovast, gyalogot fogadnék a helyiben, kik elmennek . . . Im az török pedig erősen készül mindenfelől. Az fejérvári bégnek az bátyját, az mohácsi béget mindennap várják ide fel. Szekereket, kocsikat erősen visznek mindenfelől oda be Fejérvárra . . . Jól értik minden erőtlen voltunkat, hogy kiment az szolgáló nép belőle. . . . Mi kezdünk az elsők lenni . . . Az egyik bástyára is kevesen vagyunk!»[1]

Teuffel generális még julius hó 7-én megírta Károly főherczegnek Pálffy Tamás segélykiáltását. Fizetést azonban ő sem tudott kieszközölni. Ha csak Palota egymaga szorult volna támogatásra, tán sikerült volna a zúgolódó katonaság kielégítése. Azonban az ország minden várának a népe fizetésért kiáltott. A vitézlő rend követei egymásután jöttek Bécsbe s még Zrinyi György országos főkapitány is ott sürgette minden eredmény nélkül a végek fizetését.

A palotai őrség helyzetének javulásáról tehát egyelőre szó sem lehetett. Teuffel levelének sem lett eredménye. A kamara fizetés helyett még kellemetlenségekkel is szolgált Pálffynak. Említők, hogy Pálffy a vártartomány falvainak jövedelméből táplálta a katonáit. Az udvari kamara nem elégedett meg Pálffy léhenkimutatásaival, hanem számadást és a bevétel felének beszolgáltatását követelte.[2] Szerencséjére a király fölmentette őt a számadás kötelezettsége alól. Máskülönben a kamara lehetetlenné tette volna részére a további szolgálatot.

Mivel a palotai tarthatatlan állapotok a következő hónapokban sem változtak, Pálffy Tamás elhatározta, hogy újra

[1] U. o. 1575. juli 3. Palota.

[2] U. o. 1575. juli 23. Die hungarische Kammer solle von Th. Pálffy seiner Verwaltung des Schloss Palota vom ersten Jahr Reitung aufnehmen, und den halben Theil der Einkommen von ihm abfordern. (Lásd ugyanerről *Hadi ltr. Exped.* 1575. juli.)

Bécsbe megy. November hó 24-én tehát szabadságot kért a Bécsbe való utazásra. Mivel ezúttal sem sikerült neki semmit sem kivinnie, deczember hó hatodikán beadta a lemondását.[1] A király azonban nem fogadta el a lemondását. Szép igéretekkel és üres zsebbel tehát megint Palotára jött.

A törökök jól tudván, hogy mily kevés katona van Palotán, elhatározták, hogy megszállják a várat. Pálffy junius hó 12-én értesíti a haditanácsot a törökök e nemű szándékáról.[2] Mivel ezt a hírt a Budáról jött Ambrus diák is megerősítette, Pálffy sürgős parancsot kapott, hogy kétszáz drabantot fogadjon. A király e mellett meghagyta neki, hogy éber szemmel vigyázzon, mert a budai basa parancsot kapott Palota és Veszprém ostromára.[3]

Úgy látszik, hogy Pálffy nem ijedt meg a támadás hírétől. A nyáron át künt járt a vitézeivel s hol egymaga, hol meg a szomszéd kapitányokkal egyesülten nagy károkat okozott a törököknek. Musztafa budai basa írja például 1576 aug. 18-án, hogy a palotaiak és a veszprémiek «*az fejérvári csordát mindenestül elragadták*». Ugyanő aug. 24-én jelenti Bécsbe, hogy a palotaiak a veszprémiek stb. «Fejérvár mellett leseket hánytanak; délkor száguldót bocsátának, kik az maradék barmot elragadták s a mieinket lesre vitték. Egynéhány iszpahiát és sok jó bezliát kit levágtak, kit elvittek».[4]

Musztafa basának ezen évben költ levelei telve vannak az ilyesféle panasszal.

S a palotai vitézek lesvetései, portyázásai és száguldásai mindenütt ott szerepelnek. Bizonyos dolog tehát, hogy a palotai őrség is karddal kereste a kenyerét. Másképpen nem is igen juthatott pénzhez; mert a rendes zsoldfizetés ez időben csak puszta álom volt. Pálffy még a vár javítására sem tudott pénzt szerezni. S mivelhogy nem tudta nézni a vár romlását, azt az

[1] *Hadi ltr.* Exped. 1575. decz. 6.

[2] U. o. 1576. juni 12. Zeitung von Pálffy von dem Türgen Vorhaben.

[3] *Cs. és k. áll. ltr.* Turcica 1576. juni 12. A hivatalos kimutatás szerint a törökök már május 13-án Palota ellen indultak. Azonban csak 30 lovat és 10 katonát tudtak magukkal vinni. (U. o. Verzaichnuss, 1576.)

[4] U. o. Buda, 1576. aug. 24.

ajánlatot tette a kamarának, fizesse meg neki 2300 frt-nyi lévai hátralékát és a katonáinak kiosztott 2579 frt-nyi léhen pénzt s ez esetben kötelezi magát, hogy ezer forintot fordít a sajátjából Palota kijavítására.

A király és a kamara elfogadta Pálffy ajánlatát, mire aztán Pálffy 1576. juni 19-én kiállította a kötelezvényt, hogy 1000 frt-ot beépít a várba.[1] Az építést meg is kezdte, de a hátraléka kifizetését hiába várta. Ez még halála után sem történt meg.

Pálffynak ez az ajánlata is mutatja, hogy pénz dolgában nem fukarkodott s hogy szívesen áldozott a közjónak. Ha kellett, a jó barátaiért is meghozott minden áldozatot. Az 1576. évben például börtönbe vetettek *Bosnyák András* dicatort, mert 28,000 frt-nyi számadásában 1532 frt hiányt fedeztek föl. Bár Bosnyák András köztiszteletben álló, előkelő nemes ember volt[2] s bár jómagán kívül is mindenki ártatlannak mondotta őt, a börtönből nem bocsátották el. Erre Pálffy Tamás magára vállalta a hiány kifizetését s megengedte, hogy a fizetéséből 1000 frt-ot azonnal levonjanak.[3] Ily módon szabadult meg a tömlöczből «*őfelsége hív szolgája Bosnyák András*».

Az 1577. év Palotára semmi újat nem hozott. Egyrészt örökös fizetetlenség, másrészt folytonos harcz közt tölt el ezen esztendő is. Ismeretes dolog, hogy a hódoltság korában mind a török, mind a magyar igen sok kastélyt épített. Néhány nap alatt fölállított palánkok voltak ezek. A belejük vetett lovasoknak nemcsak a portyázó csatákat kellett föltartóztatniok; *legfőbb dolguk a kastély körül fekvő falvak adójának a megszerzése volt. Egy-egy új török kastély vagy huszárvár építése a mieinkre nézve egész csomó falu adójának az elvesztését jelentette.* Innét van aztán, hogy a végbeli kapitányok az eféle kastélyépítést minden erejükkel megakadályozni igyekeztek. Pálffy Tamásnak is többször nyilt alkalma a kastélyépítés meg-

[1] *Közp. pénz. ltr.* Hungr. Denkbuch, 400. köt. 2. lap. 1576. juni 18. és 19. Pálffy hátraléka ekkor 4763 frtra rúgott. Ebből azonban csak 1578. uli 2.-án kapott 1000 frt-ot — papiron! (U. o. 227. l.)

[2] Sógora volt a nagy Thúry Györgynek.

[3] *Köz. pénz. ltr.* Hung. 1576 juni 23. Pálffy Tamás memorialója a kamarához.

akadályozására. Mikor például a törökök Kenesén akartak kastélyt állítani, ő és a szomszéd végbeliek akadályozták meg. Így történt ez 1577-ben is, mikor a törökök Kajáron akartak kastélyt építeni. Geszty Ferencz szerint Kajár egy német mérföldre feküdt a Balatontól. Régi erős temploma volt, körülötte temetővel.[1] A temetőhelyet magas és erős fal vette körül. Ez a templom és a temető szinte kinálkozott kastélynak. A törökök kaptak is az alkalmon s elkészítvén a palánkfát, Hidvégre hordatták, hogy onnét szekereken Kajárra vigyék s a kastélyt a bevett szokás szerint néhány nap alatt fölállitsák. Ha ez sikerült volna nekik, úgy a palotaiak és a veszprémiek csak erős katonai kisérettel juthattak volna Győrre. Mivel a végbeli kapitányok jelentései alapján Ernő főherczeg és felismerte a nagy veszedelmet, elrendelé a kajári templom felrobbantását. E czélból meghagyta a győri generálisnak, hogy Pálffy Tamást más jeles végbeli tisztekkel egyetemben azonnal Győrre hivassa s velük a teendőket megbeszélje.[2] Ez meg is történt. A minek aztán az lett az eredménye, hogy Pálffy és a megbizott kapitányok megakadályozták a kajári kastély építését. Mondanunk sem kell, hogy Pálffy felhasználta ezt az alkalmat arra, hogy a nyáron át való portyázással magának rabokat és török lovakat, a katonáinak meg télire valót szerezzen. A budai basa panaszkodik is e miatt eleget. Az 1577. év aug. hó 28-án például Rudolf királynak írja, hogy a magyar kapitányok nyiltan hirdetik: *nincsen frigy!* «Kinek — írja Musztafa basa — ím láttatja is vagyon; mert az tataiak, komáromiak, ujváriak, győriek, böszpörémiek, pápaiak, *palotaiak*, egriek, ónodiak, kállaiak semmiképpen az várak alá való száguldástól, ragadozástul, utállástól meg nem szünnek.»[3]

Bár a palotai őrség mindent megtett, hogy a körülfekvő török végházakban minél több kárt okozzon; bár maga Pálffy a saját költségével is azon volt, hogy régi s eltávozott jó vité-

[1] *Cs. és kir. áll. ltr.* Turcica, Veszprém 1577. május 17-én Geszty Ferencz levele.

[2] U. o. Ernő főherczeg Teuffel generalishoz 1577. április 18-án.

[3] U. o.

zeit visszacsalogassa és a meglévőket megtartsa: fizetést alig tudott a kamaráktól kierőszakolni. Ilyen módon igazán minden erejét és befolyását érvényesítenie kellett, hogy legalább kipróbált vitézeit Palotán tarthassa. Ez csak részben sikerült neki. Nemcsak a magyar, de még a német katonák is megunták a folytonos nélkülözést, s a kiket közülök valami szorosabb kötelék nem fűzte Pálffy Tamás uramhoz, azok bizony búcsút mondtak Palotának. Csak például említjük, hogy a hivatalos kimutatások szerint 1577-ben háromszáz német gyalogosnak kellett volna Palotán lenni. A valóságban azonban csak százhuszan voltak ott.[1] Pedig hát a német katonáknak sokkal jobb sorsuk volt, mint a magyaroknak; mert ha egyebet nem, hát profuntot, azaz élést mégis kaptak. A magyar katonának pedig ez sem járt, s hozzá még fizetést is ritkábban kapott, mint a német. Panaszkodni azonban azért ők is versenyt panaszkodtak a magyarokkal. Az 1577. év márczius havában például azt írják a palotai németek a győri generálisnak, hogy *csak vizet és száraz kenyeret kapnak. Hús és bor nincsen Palotán!* Ha száraz kenyerük sem volna, mindnyájan éhenhalhatnának. Éhség és gond között kell vártát állaniok s őrködniök, mintha csak rabok volnának s büntetésből kéne nekik ezt mívelniök. *De a német földön még a raboknak is jobb dolguk van, mint nekik Palotán!*" Nem törődik velök senki. Teljesen megfeledkeztek róluk. A napokban is 15 magyar és cseh katona szökött el ismét. Márczius hó 24-én három pribék is jött Palotára s azt mondják, még kettő jön. Rossz jel ez! Isten tudja mi lesz velünk Palotán.[2]

A győri generális ezúttal is megsürgette a palotaiak fizetését, azonban fáradozásának ezúttal sem volt sikere.

Az 1578. év elején azonban a haditanács megsürgette a végbeliek fizetését. Ez alkalommal a nevezett tanács azt is elhatározta, hogy Palotát, Vásont, Szigligetet és Keszthelyt jobb

[1] *Köz. pénz ltr.* Hung. Teuffel győri generális jelentése 1577. márcz. 31.

[2] U. o. Palota, 1577. márczius 27. Thomas Pracker palotai szakaszvezető (führer) levele a győri generálishoz.

karba helyezteti.[1] Ezt a józan határozatot azonban nem lehetett végrehajtani; mert nem volt rá pénz. A király ez év elején egymásután négy ízben redelte el a palotai őrség fizetését, de mindössze annyi történt, hogy az udvari kamara október hónapban két bál hitelbe kapott posztót küldetett a palotaiak fizetésére.[2]

Valóságos csoda, hogy ilyen viszonyok közötti Pálffy még sem vesztette el a kedvét! Pedig ez időben sokat betegeskedett. S mégis mindig azon volt, hogy áldozatkészségével és vitéz példájával lelket adjon csüggedő katonáiba. Úgy látszik a katonáival nem is tudatta, hogy ő maga folytonos tollharczot folytat a kormányszékekkel s hogy újabb lemondásával is hatni igyekszik azokra.[3] S mintha mi sem történt volna a katonáival együtt portyázgat, kópját tör, száguldoz s mindent megtesz, hogy az övéinek vitézi neve és híre a török előtt nagy legyen. Mi sem jellemzi jobban a palotaiakat, mint azok a megjegyzések, amiket a budai basák leveleiben találunk róluk. Kara Oveysz budai basa írja például 1579. nov. 27-én Bécsbe, hogy a fejérvári bég határigazításra ment a hadával egy puszta helyre. Természetesen a palotai vitézek is azonnal kint termettek Pálffy urammal egyetemben. Mikor a két fél meglátta egymást, a palotaiak «*szózatot*» bocsátottak a török sereghez. «*Immár ha ennyire jöttünk — mondák a palotaiak — törjünk egy-egy fát, mi is az régi szokás szerint egy keveset mulatnánk*».

És megkezdődött a kópjatörés. «Ha ki nem möntünk volna (t. i. a viadalra) — írja a basa — ugyan tudjuk mi következett volna belőle. Mi az mi dolgunkban jártunk; ők (t. i. a palotaiak) hívtak ki. Ha ki nem möntünk volna, rókát és egyéb rutságot mieltek volna rajtunk. Kimenésünkért megént vádolton vádolnak. . . . Ha ki nem mönnek, rút hírt s nevet adnak reájok, kit az vitézök micsoda szívvel, tűrhessenek el, meggondolhatja Fölséged!»[4]

[1] U. o. Reg. 1578. márcz. Berathschlagung.

[2] U. o. 1578. okt. Passbrief. Ezt a posztót egy havi fizetés helyett kapták a palotaiak. (Hungr. Denkbuch 400. köt. 302. lap. 1578. okt. 27.)

[3] *Hadi ltr.* Reg. 1579. április 7., május 5. és 20.

[4] *Cs. és kir. áll. ltr.* Turcica.

Mint folyt le ez a tömeges kópjatörés, nem tudjuk. A haditanács ugyan jelentést kért Pálffytól, de ez a jelentés nincs meg.[1] Valószínű, hogy Pálffyt emiatt megdorgálták, mert hiszen nov. 15-én ez ügyben Bécsbe idézik őt.[2]

Pálffy ez alkalommal a saját hátralékos zsoldját s a katonái fizetését is megsürgette. A kamara azonban azt felelte neki, hogy semmit sem adhat . . . (se nihil posse praestare!)[3] S mivel a katonái részére is csak előleg (lehen) küldését helyezték kilátásba, Pálffy vissza sem ment Palotára. A győri generális november hó 10-én azt írja Ernő főherczegnek, hogy Pálffyra már a harmadik parancsot küldötte, de még sem ment Palotára. Pedig a Palotára rendelt léhent ő nélküle nem lehet kiosztani. Aztán nincsenek is emberei, a kikkel a léhent oda küldethetné. Az előbb ott volt emberei ugyanis a palotai őrségtől sok szégyent és gyalázatot vallottak! Fölséged hagyja meg Pálffynak, hogy azonnal Palotára menjen.[4]

Úgy látszik, hogy Pálffy akkor már véglegesen elhatározta magában, hogy megválik a palotai kapitányságtól.[5] Sokat betegeskedett s a rendkívül terhes tisztsége miatt nem gondozhatta kellően az egészségét. Pedig a király ez évben meg is jutalmazta őt. Hogy nagyobb kedvet szerezzen neki a szolgálatra, érdemei fejében a meghalt Varsányi Gergely jószágait adományozta neki Hagymáskéren, Szentgyörgyön, Küngyösön, Pusztabalán és Rostáson.[6] Ugyan ez évben Pálffy arra kérte Ernő főherczeget, hogy adományozza neki Káloz falut. Ez a színmagyar falu valamikor Szigetvárhoz tartozott. Sziget eleste után a török

[1] *Hadi ltv.* Reg. 1579. okt. 27. An Palffy, um Bericht des gehaltenen Copeybrechens zu Palota mit den Türken.

[2] U. o. Es wirdet hieher erfordert etc.

[3] *Köz. pénz. ltr.* Hung. Pálffy Tamás Pozsonyból Guth udv. kamarai tanácsoshoz 1578. nov. 12.

[4] U. o. Teuffel András Ernő főherczeghez 1578. nov. 10. Győrből.

[5] A győri generális 1579 okt. 9-én azt ajánlta őfelségének, hogy mikor Pálffy megválik a palotai kapitányságtól, három falu adományozásával jutalmazzák az érdemeit. (Teuffel jelentése a haditanácshoz.)

[6] U. o. és a Liber Regiusban 1579. szept. 11. Prága: donatio bonorum per defectum seminis quondam Gregorii Varsányi egregio Thomæ Palffy.

kezére esett. Azonban ő (Pálffy) sok vesződéssel és a katonái nagy veszedelmével visszahódította a töröktől s ott kuriát és gazdaságot teremtett magának. Káloz falu — írja Pálffy — Tolna mellett fekszik.[1]

A magyar kamara Pálffy kérésének teljesítését ajánlotta. Buzgó hazafi ő — írja a kamara Ernő főherczegnek — s hiszszük, hogy hív szolgálatait felséged eléggé ismeri.[2] Habár valamivel később, de azért Pálffynak ezt a kérését is teljesítette a király, a mennyiben nemcsak Kálozt, de Hagymáskér falut is neki adományozta.[3]

Úgy látszik, hogy Pálffyt mindezen adományok sem tudták visszatartani a lemondástól. Az 1580. évben már az utódját is kiszemelték Gyulaffy Györgyben.[4] A haditanács és őfelsége azonban még mindig azon vesződtek, hogy Pálffyt maradásra birják. Ez egy időre sikerült is nekik. Azonban a fizetésre vonatkozó igéreteket a kincstár ezuttal sem teljesítette. Pálffy hiába sürgette évek óta felgyülemlett zsoldhátrálékát, igéreteken kívül egyebet nem kapott. Az 1580. év nyarán benyujtott folyamodására is azt felelte Ernő főherczeg, hogy méltányos ugyan a kérése, de teljesíteni nem tudja.[5] Valamivel később Pálffy azt kérte, hogy követelését Nyitramegye rováspénzéből fizessék meg. A felelet erre az volt, hogy ott most nincs pénz![6]

Ha maga a kapitány sem tudott a fizetéséhez jutni, gon-

[1] U. o. Pálffy folyamodása Ernő főherczeghez 1579 május havában kelet nélkül. Pálffy e folyamodásában eddigi hű szolgálatát is megemlíti, írván a többi közt, hogy 25 év óta «summa fide et dexteritate animi, quod de me testari possunt milites circum adiacentes in confiniis.» Káloz falu összeírása is ide van csatolva. A lakók mind magyarok, a biró Kis Gergely.

[2] U. o. 1579 junius 4.

[3] U. o. 1581 április 14. Rudolf donatioja Pálffy Tamás részére.

[4] *Hadi ltr.* Reg. 1580 szept. 16.

[5] U. o. 1580 juli 5-én iratja Ernő főherczeg Pálffy folyamodására: «Seren. Archidux aequissime judicat, ut domino supplicanti summa haec in paratis exsolvatur, *cum vero id hoc tempore fieri nequeat,* Sua Serenitas solutionem talem ex dicarum vel tricesimarum proventibus quamprimum deputabit.

[6] U. o. aug. 5. és 9.

dolhatjuk, hogy a szegény katonáknak még kevésbé sikerült ez. Az 1580. évben is régi fizetésük helyett csak egy kevés léhenpénzt vittek Palotára s a győri generálisnak és a mustramestereknek ugyancsak sokat kellett vesződniök, míg a palotai őrséget rábirhatták, hogy a léhent fizetés helyett elfogadják.

Ezekhez a bajokhoz még mások is járultak. Tűz ütött ki Palotán és elhamvasztotta a faépítményeket. Pálffynak még az adománylevelei és a számadásai is mind elégtek. E csapáshoz járult még, hogy a betegsége is mindjobban elővette őt.

Nem akarván Palotát ilyen állapotban otthagyni, nagy buzgósággal fogott a helyreállításához. A kincstár erre a czélra csak 500 frt-ot s némi épületanyagot adott [1] s így ezuttal is a magáéból kellett áldoznia. Még az 1580. év telén is erősen dolgoztat Palota vára helyreállításán. Súlyosbodó nyavalyája miatt azonban kénytelen volt szabadságot kérni s gyógyulását keresnie. [2]

Az 1581. évben megint Palotán találjuk őt. Január havában azonban ismét három heti szabadságot kapott egészsége helyreállítására.[3] Megint visszatért ugyan Palotára, de az egészsége ezután sem javult. Betegen vitte tovább a vár kormányzását. Még ilyen állapotban is használható jelentéseket küldött a győri generálisnak és a haditanácsnak a törökök mozgalmairól.[4] Közben a királyhoz is folyamodik s kéri elégett adománylevelei megújítását.[5] Majd meg azt kéri, hogy nagyobb tisztséget adjanak neki. Augusztus hó 3-án Bucsán falu tizedét kapja meg.[6]

Úgylátszik, hogy a kormányszékek ekkor már sejtették, hogy Pálffy nem marad tovább Palotán; mert hiszen alkalmas utódot kerestek Palota várába. A beérkezett folyamodásokat a haditanács augusztus havában a győri generálisnak küldte alá s tőle

[1] U. o. 1580 juli 27.

[2] *Hadi ltr.* Reg. 1580 nov. 25.

[3] U. o. 1581. január 24: «Palffy werden noch drei Wochen zu Erholung seines Gesunds bewilligt.»

[4] U. o. aug. 8. és aug. 14.

[5] *Köz. pénz. ltr.* Familienakten, 1581 juni 5.

[6] U. o. Lakachy falú tizedét kérte, de Bucsánt kapta helyette 1581 aug. 3-án. Lásd erről Orsz. ltr. *Benignae Resolutiones*, 1581 juli és aug. 4. kelt végzéseket.

kért véleményt, ki lesz a legalkalmasabb a palotai kapitányságra?[1] Augusztus hó 19-én aztán a haditanács azt ajánlotta őfelségének, hogy Pálffy Jánost nevezze ki palotai kapitánynak.[2]

Míg ezek történtek, Pálffy Tamás egyre jobban elnehezedett. Érezvén a vég közeledését, sógorát: Nyáry Istvánt hivatta magához s neki adá át a követeléseiről szóló hivatalos kimutatásokat. Aztán 1581 augusztus hó 20-án, alig negyvennyolcz éves korában meghalt. Korának egyik legvitézebb kapitánya s legjobb lovasa hunyt el benne. Úgylátszik, hogy a bazini templomban helyezték örök nyugalomra. Legalább a templom falában márványtábla hirdeti, hogy itt nyugszik a magyaroknak kitünő vezére: Pálffy Tamás. Palota vára a tanuja — mondja a felirat — mily sokszor mért csapást az ellenségre. Ifjúságától haláláig a hazájának szolgált. Sok magyart kiszabadított a török rabságból: soknak volt az üdvére. Tetteinek dicsősége örökké élni fog . . .

Pálffy Tamás gyermektelenül halt meg. Csak a felesége: Nyáry Sára élte őt túl. Alig hogy a hős a szemét behunyta, az udvar már intézkedett, hogy a Palota várához tartozó s Pálffytól bírt falvakat a kincstár számára lefoglalják.[3] Nyáry István és az özvegy folyamodására azonban a király megengedte, hogy a palotai falvak Szent Mihály napjáig még az özvegy kezén maradjanak. Nyáry Sára tehát két hónapig még élvezhette a palotai javakat, de ennek fejében köteles volt a palotai őrség egy részét fizetni.[4]

Nyáry Sára a Hofbuchhalterei hivatalos kimutatása szerint 7111 frt-ot követelt a kincstáron. Ennyi volt ugyanis boldogult urának a zsoldhátraléka. Ez az adósság azonban adósság maradt. Még 1586-ban is csak tárgyal a kincstár ez ügyben, de fizetni nem fizet, pedig a hős Pálffy Miklós is közbelép boldo-

[1] *Hadi ltr.* Reg. 1581 aug. 2—14-ig.

[2] U. o. Intervention an die Kays. Majest. für Palffy Janusch die Haubtmanschaft Palota betreff.

[3] U. o. 1581 szept. 1.

[4] U. o. Familienakten, 1581 szept. 20. Ernő főherczeg rendelete Ormándy Péter palotai vicekapitányhoz.

gult fivére hagyatékának ügyében.[1] Ez sem sokat használt. A bérben bírt palotai javakat s az adományképen nyert birtokokat visszavették az özvegytől, de a férje zsoldjának a kifizetését évről-évre halasztgatták.[2] Pálffy Tamás már nem élt, tehát az érdemei is felejtve voltak. Abban a pénztelen időben legtöbb küzdő vitézünknek közös sorsa volt ez.

TAKÁTS SÁNDOR.

[1] U. o. 1586 márcz. 13. Hofbuchhalterei übergibt Thomasen Palffys Auszug. — Továbbá u. o. 1586 decz. 1. Auf Herrn Niklasen Palffy Anbringen weill. seines Brudern Herrn Palffy Thomasen etc.

[2] U. o. Hungr. Denkbuch 401. köt. 344. lap. 1582 január 22. Rendelet Ormándy Péter palotai vicekapitányhoz, hogy Kajárt, Rostást, Kálozt és Hagymáskért, miket Pálffy Tamás *ad beneplacitum* kapott, Pálffy özvegyétől foglalja vissza. Csak az 1587 és az 1588. évben fizettek az özvegynek boldogult férje tartozásából kisebb-nagyobb összegeket. Az 1588 év márczius havában a 7115 frt. követelésből már 6475 frt-ot megfizettek (Österr. Denkbuch 149. köt. 1588 febr. 16. és márcz. 26.)

PERÉNYI MIKLÓS EGRI VÁRPARANCSNOK.

(Első közlemény.)

II. Rákóczi Ferencz örök emlékezetű szabadságharczában «az idegen nemzet által letapodtatott» Perényi nemzetségnek csaknem minden fegyverfogható tagja részt vett s' alkalmasint a nagy vitézi hírben álló *Farkas* báró volt az első főúr az országban, a ki hűséget esküdött a fejedelemnek. Annyi bizonyos, hogy mikor a beregi, ugocsai s szatmári urak és jómódú nemesek — kevés kivételével — még távol tartották magukat a mozgalomtól s' a nyomorult földnépével máskülönben együtt érző és együtt szenvedő kis nemesség is csak azt leste-várta, hogy fordul a koczka? Perényi Farkas már diadalmasan lobogtatta a *Pro Libertate* zászlót s' 1703 évi szeptember havában kurucz csapatokkal Ungvár alá szállott, szép, biztató levelet küldvén az odamenekült királypártiaknak, hogy gondolják meg hazájukhoz, nemzetükhöz való kötelességüket és adják fel a várat Rákóczinak: «Kegyelmetek úgy el hidgye, mint az égen a a napot látja, hogy ezen a földön több erősség az egy *Cassánál* császár kezén nincsen . . . *Szatmár*, *Munkács* és *Tokaj* bizonyosan igéretben vagyon, nem ér egy hetet . . . *Vinna*, *Homonna*, *Csicsva* és *Sztropkó* csak engem vár, mingyárt hajol, hát kegyelmetek miben bízik?» stb. stb. [1]

Farkas példáját, talán az egy *Perényi György* kivételével, [2] a többiek is hamarosan követték, s' a fejedelem nagy, jó néven vette hűségüket. *Farkast*, a ki gróf Bercsényi Miklós fővezér udvari kapitánya volt, ezredessé és ezredtulajdonossá tette,

[1] *Ungvármegye levéltárában.* Actor. Anni 1703. Fasc. 104. Nr. 29. 30.

[2] Perényi György 1706. évben a Gyulai ezredben császári kapitány volt és Olaszországban halt meg 1728. évben.

az élemedett korú *Zsigmondot* pedig, a ki úgy látszik regularis katona volt, hadsegédül vette maga mellé. Az úrfiak közül *Imre*, a kinek özvegy édes anyja Károlyi Krisztina, Károlyi Sándornak testvérnénje volt, udvari hadnagya, *János* főbejárója lett Rákóczinak.

Perényi Miklós, Ferencz bárónak Kornis Krisztinától született fia, szintén ezredesi rangban lépett be a nemzeti hadsegbe, mivelhogy olyan tekintetes úr, a kit Abaujvármegye örökös főispánjának tiszteltek, abban a fölöttébb aristokratikus jellegű hadseregben, melynek tábornokai között, a külön rendfokozatba tartozó *brigadéros* mágnásokon kívül, nyolcz grófot és hét bárót találunk — alább nem is kezdhette.[1] Bercsényi alatt szolgált, de ezrede kezdetben csak innen-onnan összeverődött hajdukból, kurucz meghatározás szerint *dirib-darabból* állott. A fővezér, bár rendes szokását követvén, a fejedelemhez írott leveleiben többször kicsúfolja, a maga módja szerint eléggé szivelte és pártját fogta, mikor a vén szakállú, nagy ívó régi kurucz tisztek és az ugorkafára felkapaszkodott *ezeres kapitányok* torzsalkodtak vele. Különösen *Esze Tamás*-sal gyűlt meg a baja, a ki vitéz katona, de neveletlen ember létére nem csak zokon vette, hogy őt Perényi alá rendelték, de gyakran ki is tört belőle a pór természet és vakmerőképen szembeszállott vele.

De Esze Tamást, a ki különben Bercsényinek is sok boszszúságot okozott, jól ösmerték a kurucz armádiában, Perényiről pedig mindenki tudta, hogy bizony nem a maga hasznát kereste, nem is a brigadérosi méltóságra vágyott, mikor nyugodalmas szőllősi kastélyát s' apró gyermekeit elhagyván, kardot kötött, hanem hogy ősei példájára vérét ontsa, életét áldozza hazája szabadságáért.

Bercsényi 1705. január 6-án kelt levelében tudatja a fejedelemmel, hogy Perényi Miklóst gr. Eszterházy Antal tábornok mellé Nyitrára küldte, hadd *doboljon* ott[2] — úgymond — a részeges *Móricz István* és a *szunyáta* (alattomos, sunyi) *Réthey között.*[3] Már akkor gyalogsági dandárnok volt, mely fokozatba,

[1] Thaly Kálmán összeállítása szerint.

[2–3] Talán czélzás Perényi hibás beszédjére, a mit Bercsényi egy másik levelében szintén kicsúfolt. *Archivum Rákócziánum* IV. k. 272. l.

a Bercsényi által készített szervezési szabályzat értelmében, 1704. deczember 31-én léptette elő a fejedelem. [1]

Nem sokkal ezután a fővezér is megérkezett Nyitrára és átvette az ország észak-nyugati részében, a Vág vonalon működő magyar hadak vezényletét. Mikor gróf Heister Siegbert császári tábornagy a kuruczoktól erősen szorongatott Trencsént föl akarta menteni, Bercsényi az Eszterházy Antal vezérlete alatt álló Ocskay, Ebeczky, Petrőczy, Révay Imre, Perényi Miklós stb. lovas és gyalog csapatait küldé ellene, másfelől Nyitrából 1705. márczius 5-én maga is reá támadt és közös erővel úgy megszorították a német hadat, hogy Heister alig tudott felbomlott, elzülött seregével Nagyszombatba menekülni. De innét is tovább futott s' a várost üresen hagyván a Dunántúl próbált szerencsét, mialatt Bercsényiek Modor, Bazin, Szentgyörgy városokon kívül még a Csallóközt is visszafoglalták. A fényes császári sereg gyalogsága ezekben a harczokban csaknem teljesen megsemmisült, a Trencséntől Székesfehérvárig, Simontornyától Pozsonyig alá s' fel nyargaló, száguldozó ñehéz lovasság pedig annyira kimerült és tönkre ment, hogy hosszabb időre harczképtelenné vált. [2] Lőn erre nagy öröm és rettenetes ivás a kuruczok között, kiváltképen mikor híre futott, hogy a bécsi kormány Heistert a magyarországi főparancsnokságtól megfosztotta.

Bercsényinek az volt a czélja, hogy a trencséni őrséget kiéhezteti s' ezért az ostromzárt mind szorosabbra igyekezett vonni a vár körül. Április vége felé már úgy állott a dolog, hogy a védők, minden eleségből kipusztulván, lóhuson tengődtek, de azért nem vesztették el a bátorságukat, mert titkon megbiztatták őket, hogy Morvaországból segítség érkezik számukra. Megtudván ezt Bercsényi, éjjel-nappal szorgalmasan őrizteté a határokat s' míg egyfelől *Ocskay László* huszárjait Morvába küldé rabolni, másfelől *Perényi Miklóst* Nyitrából 4 sereg gyaloggal és 2 taraczkágyúval a trencséni ostromzárlat erősítésére rendelte.

[1] *Thaly Kálmán* A székesi gróf Bercsényi család III. k. 349. lap, második jegyzet.

[2] *Thaly Kálmán* i. m. III. k. XXII. fejezet.

Mikor erről 1705 május 2-án a fejedelemnek jelentést tett, egyszersmind azt ajánlotta, hogy a köszvényes *Farkas Sándor* putnoki, szendrei, ónodi és egri hajdukból álló ezredét is Perényi parancsnoksága alá kellene rendelni, hadd legyen — úgymond — végre egy jó ezrede s' hozzá jó *viczekapitánya* (t. i. alezredese), hogy szolgálhasson, a hol kivántatik.

A morvai segitség azonban még is csak átjött a határon. Perényi és Ebeczky csapatjai a német had egy részét *Szerednél* feltartóztatták és vissza verték ugyan, de mielőtt a könnyelmű és gondatlan Ocskay a Vág két partján szétszórt kurucz lovasságot összegyüjtötte volna, a németek már keresztül törték magukat az ostromzáron és bevitték az eleséget Trencsén várába.

Ősz elején Perényi is bucsút mondott a *tót-imperiumnak*. A fejedelem 1705 september 29-én megparancsolta Eszterházy Antalnak, hogy őt, késedelem nélkül Szolnokba küldje, utasítván az őrséget és a várkapitányt, hogy a míg ott lesz, tőle függjenek. Szolnok ebben az időben is a tiszai só szállítás lerakodó helye s' azonkívül hadieleség- és épületanyag-raktár volt és stratégiai szempontból különös fontossággal birt.

Perényinek az volt a feladata, hogy a Duna-Tisza közén táborozó Csajághy és Sötér-féle ezredekkel együtt *Bottyán János* vezénylő tábornokot támogassa, a kit Bercsényi a Bakony és a Balaton, a Duna és Tisza körül fekvő országrész védelmére küldött, hogy a délkelet felöl nagy erővel támadó császári sereget visszaverje és a magyarokat halálból gyülölő ráczok ellen irtó háborút vezessen.

De a nagyszombati béketárgyalások és más közbejött akadályok miatt a kurucz hadak úgy itt, mint az észak-nyugati harcztéren csak a következő év elején léphettek fel támadólag, még pedig olyan diadalmasan, hogy rövid idő alatt a Vág vonalát és a Duna-Tisza közét egyaránt megtisztitották a betörő ellenségtől s' Pálffy János maga volt az, a ki most már a fegyverszünetet az uralkodóház érdekében állónak tekintette.

Az 1706. évi április 15-től július végéig tartó fegyvernyugvás alatt Perényi Miklós is megtérhetett rég elhagyott családi tűzhelyéhez, hogy feleségének s' apró gyermekeinek szive szerint örvendezvén, pusztuló gazdaságát valamennyire rendbehozhassa.

Mert régi tapasztalat szerint asszonygazdálkodásban kevés a köszönet, akkortájban pedig, mikor a föld népe, a legjobban sanyargatott iga-vonó paraszt, a tárogató első szavára, kaszát-kapát eldobván, fegyvert ragadott, a legerősebb gazda mellett is bizony üresen maradt a barázda. Különben pedig az urak és nemesek közül, a ki csak kezét-lábát birta, kurucz- vagy labanczpárton mind hadakozott s' a házőrző gyámoltalan öregek és gyermekek, a tekintélyüket vesztett tiszttartók nem birták engedelmességre szorítani, robotra, úrdolgára hajtani a zászlóval, síppaldobbal csoportostul fel- s' alájáró jobbágynépséget. És mióta a Rákóczi által küldött lobogókat a beregszászi piaczon kibontották, a tiszaujlaki *sóstiszteket* levágván, szentegyházakat, malmokat, vámszedőhelyeket büntetlenül raboltak, gyujtogattak; mióta paraszt suhanczokból kurucz hadnagyok és kapitányok lettek, azóta a Rákócziért meg a dologtalan életért lelkesedő beregi és ugocsai pórok úgy megvadultak, olyan nagy *szarvat emeltek*, hogy nem lehetett velök egykönnyen boldogulni.

Az otthon maradt *Perényi asszonyok* 1703 év október havában nagy keserves szivvel panaszolják, hogy rosszra fordult a világ sorja, a jobbágyok nem akarnak dolgozni, hanem zászlót, dobot hozatnak maguknak, mindenütt felkelnek és «*hajduvárosi szabadságnak színe alatt*» megtagadják az engedelmességet.[1]

A méltatlankodó, gyámoltalan úrasszonyok között volt Perényi Miklós második felesége is, a ki már csak négy kis gyermekére nézve sem viselhetett gondot úgy a hogy kellett volna a gazdálkodásra. Volt ugyan a jó úrnak első házasságából egy *László* nevű felserdült fia, a ki bizony sokat lendíthetett volna odahaza, de ez bizony ügyet se vetett a gazdaságra, hanem a többi úrfiakkal együtt, hol itt, hol amott *kuruczoskodott*, nyughatatlan természetével, mint afféle éretlen, *goromba* ifjú, sok bosszuságot okozván atyjának. Perényi Miklós nagy béketürő ember volt, de egyszer mégis úgy megharagudott reá, hogy Bercsényi előtt azt találta mondani, hogy «*vagy jót ver belőle, vagy agyon löveti*», mire Bercsényi, a fejedelemhez irott levelében, csipősen megjegyezte, hogy legörömestebb azonban

[1] *Archivum Rákóczianum* I. k. 233. l.

ecsedi főstrázsamesterré tétetné. Rákóczi azt válaszolta, hogy a fiuról kár is beszélni, az apja pedig addig dicsekszik, hogy veréssel jót csinál belőle, míg egyszer csak a fiú fog dicsekedni, hogy megverte az apját.[1]

De a fejedelem jövendőmondása nem teljesedett be, mert Laczkó később eszére tért, megbecsülte magát és nem hozott szégyent nemzetségére, Rákóczihoz pedig, a ki fölismervén benne a tehetséget, politikai küldetésekre is alkalmazta, olyan igaz hűséggel ragaszkodott, hogy nem kellett neki a szatmári békében biztosított kegyelem és rokonaival Perényi Imrével és Jánossal egyetemben követte őt a bujdosásba.

A fegyvernyugvás lejártával Perényi Szolnokból visszatért Bercsényi hadtestéhez és Eszterházy Antal vezérlete alatt, a kivel közeli sógorságot tartott, a Vág és Morva mellékén harczolt. Mikor a tábornagy az 1707. év nyarán Ocskay László brigadérost Detrekő várának megszállása után ismét rászabadította Morvára, hogy tűzzel-vassal pusztítson, raboljon s' még a *csöcsömösöket* is kardra hányassa, Bagossy Pál, Babocsay Ferencz és Perényi Miklós dandárjait azzal a meghagyással rendelte mellé, hogy a lovasok Lipótvárig kísérjék, a gyalogság pedig a Fejérhegy völgyéig *mellékezze* és szüntelenül *attakérozza,* annak utánna pedig Pozsony felé térjenek vissza.[2] Perényi később a puchói szoros védelmére küldetett, honnan Ocskay Lászlóval Beczkó ellen indult és mialatt a lovasok a Vág partján őrködtek, hogy a német segítséget feltartóztassák, azalatt Perényi és Szádeczky hajdui létrákon megmászták a város falait, az őrséget felszorították a várba és szép nyereséggel tértek vissza (1707. okt. 13).[3]

Minthogy az ellenség a bányavárosokat fenyegette, Eszterházy Antal már október 1-én *Bajmócz* várába rendelte Perényit, a ki azonban a beczkói hadi kaland miatt csak két héttel később vonulhatott oda két taraczkkal és municzióval. Az volt a

[1] *Archivum Rákóczianum* V. k. 552 l., II. k. 176. l. Rákóczi levele Bercsényihez 1708. április 28.

[2] Gróf Eszterházy Antal kurucz generális tábori könyve. 1706—1709. Közli Thaly Kálmán. (554. l.)

[3] *Thaly Kálmán* Ocskay László. 144. l.

kötelessége, hogy a várból ki-ki csapván, szüntelenül háborgassa a közeledő német hadat. Utasításba kapta, hogy szép szóra, kérésre föl ne adja a várat és csak akkor fogjon a capitulátióhoz, mikor már ostrom alá veszik, de alkudozás közben a bástyafalakat törje, rontassa, hogy az ellenség a várban bátorságosan meg ne maradhasson. [1]

A szerencsétlen trencséni csatában (1708 aug. 3), mikor már a Pekry által vezényelt kurucz lovasok a megsebesült fejedelmet holtnak vélvén, vad futással menekültek, — *Perényi és Czelder Orbán* vitéz hajdui, négyszögeket formálva, még három órán keresztül hősiesen harczoltak s' nekik köszönhető, hogy a magyar sereg tökéletesen meg nem semmisült.

A fejedelem sebei könnyen begyógyultak, de a szabadságharcz ügye, a trencséni vereség után, melyről Rákóczi emlékirataiban azt mondja, hogy ennél gyalázatosabb, nyomorultabb s' következményeiben gyászosabb csatavesztés sohasem volt, — halálos sebből vérzett és rohamosan közeledett a katasztrófa felé. Nyolczadnapra 1708 aug. 11. Rákóczi Egerbe érkezett, mindent elkövetvén, hogy a kudarczcznak romboló erkölcsi hatását valamiképen ellensulyozza. De csakhamar azt vette észre, hogy a *tömegélekben* óriási változás történt s' a mint ő mondja, az egész nemzetet bizonyos kábultság szállotta meg, senki sem gondolt többé a háborúval és mindenki csak azon igyekezett, hogy vagyonát és családját megmenthesse. [2]

Kijózanodás volt-e ez, mely a mámort rendesen követni szokta, vagy azt jelentette, hogy a magyar lelkesedés szalmalángja utolsót lobbant?

Nyitra feladása, melynek parancsnoka b. Révay Gáspár nem birta megakadályozni, hogy a Pálffy igéretei és Pyber püspök aranyai által megvesztegetett őrség fel ne lázadjon; Ocskay László árulása, — mert az a katona, a ki fejedelmének, zászlajának esküdött hűségét megszegvén, az ellenség táborába szökik, mi lehetne más mint *áruló*? — kemény próbára tette a szájas

[1] *Thaly* Gróf Eszterházy Antal tábori könyve. 574. l.

[2] *Emlékiratok* V. kiadás 252. 256. l. *Archivum Rákócziánum* II. k. 323. 330. l.

kuruczokat, a kik azelőtt verték a mellüket s' esküdöztek mennyreföldre, hogy utolsó csepp vérüket kiontják és nem teszik le addig a fegyvert, míg az ausztriai házat végkép el nem törlik a föld szinéről.

Rákóczi 1708. sept. 26-ig maradt Egerben, mely idő alatt Perényi Miklóst többször leküldé a Duna partja megjárására, majd Sötérrel és Bessenyeivel a Szeged körül csavargó ráczok felverésére.[1]

Mert a trencséni vereség után nem sok olyan hű és engedelmes dandárnoka maradt a fejedelemnek mint ő, a ki a vett parancsot zugolódás nélkül teljesitette, nem kérezkedett *hévizekre* (fürdőre) vagy a felesége szoknyája mellé, mikor komolyra vált a dolog, hanem a hová csak küldték, mindenütt becsülettel megállotta a helyét; nem tartozott a fő-fő dicsekvők közé, és nem fújt *panaszos kürtöt*, nem fenyegetőzött, nem mocskolódott mint sok más elbizakodott, zabolázatlan vagy alattomos kuruez, mikor kedve ellen való parancsot kapott.

Bercsényi alaposan ösmerte és ugyancsak kihasználta a kötelességtudó, igaz hazája szerető, önzetlen embert, szép szóval tartván, a fejedelem kegyelmességével biztatván őt, hogy majd így lesz — úgy lesz, nem fognak megfelejtkezni sok jó szolgálatáról. Bizony megérdemelte és rá is fért volna. Mert elhanyagolt gazdaságából csak kevés jövedelmet látott s' a kuruczczá lett jobbágynak országszerte kisebb gondja is nagyobb volt annál, mintsem hogy földesurának dézsmát adjon, *füstpénzt* fizessen, a *sóvám* pedig, melyet Rákóczi a felkelés kezdetén, a régi jó rend és szokás szerint, visszaadott a Perényieknek,[2] sokfelé oszlott, nem is igen folyt be. A dolgok ilyen állásában nagyon elkelt volna az a kis adományos jószág, a mit a fejedelem Bercsényi közbenjárására, többször is megigért neki, de mindannyiszor feledékenységben maradt. Csak az volt a baj, hogy Perényi nem szeretett, nem is tudott kérni s' mikor egyszer, hadi dol-

[1] *Emlékiratok* V. kiadás 252. 256. l. *Archivum Rákóczianum* II. k. 323. és 330. l.

[2] Rákóczi 1704. júl. 28-án a szegedi táborból elrendelte, hogy a Perényi nemzetségnél szárazon és vizen szállitott sóból Ugocsavármegyében mindenki vámot adjon. Családi levéltár a *Nemzeti Muzeumban.*

gokban, a fejedelemhez kellett mennie, Bercsényihez fordult, hogy emlékeztesse Rákóczit igéretére, s' adjon a kezébe *kisérőül* néhány sor irást, mert ő még eddig sohasem kért semmit s' majd kifogy mindenéből, *könyörögni pedig szégyenli.* De Bercsényi a helyett, hogy saját praxisából is, — felvilágositotta volna, hogy régen volt az, mikor a fejedelmek *kéretlenül* is megjutalmazták a maguk hiveit, — szóról-szóra megirta a dolgot Rákóczinak.[1] Persze hogy üres kézzel jött vissza. Ez még hagyján, de az már méltán fájhatott neki, hogy Bercsényi még vére hullásával megszolgált fizetését is elvonta s' noha *gyalogbrigadéros és főcolonellus volt*, úgy rendelkezett, hogy csak ezredesi fizetést adjanak neki.[2] Micsoda égbekiáltó igazságtalanságnak hirdették volt ezt azok a félig megszelidített kurucz fenevadak, a kik most lehajtott fővel, lesütött szemmel kullogtak, suttogva beszéltek és sóhajtoztak, lesvén az alkalmat, hogy pártütő pribékek legyenek.

Hanem hát Perényi Miklós nem kurucznak, de nemzetéhez, fejedelméhez, öröklött hagyományaihoz erős lélekkel ragaszkodó jámbor főúrnak született, a ki magára vállalt kötelessége ellen sohasem vétett. Jellemzésére elég annyit felhoznunk, hogy mikor *Esze Tamás a tarpai jobbágyfiúból lett* brigadéros egyszer belékötött, azt hánytorgatván, hogy a fejedelem igérete szerint nem tartozik neki engedelmeskedni, Perényi kijelentette, hogy ha a fejedelem úgy parancsolja, ő bizony még Esze Tamástól is függeni fog, «*mert ő megcselekszi* — irja a fővezér Rákóczinak — *valamit parancsol Fölséged.*»[3]

Perényi Egerből 1708. september 3-án jelentette a fővezérnek, hogy a hitszegés miatt fogságban lévő Bezerédy Imrét és társait, a fejedelem rendeletéből *Derzsőffy Ferenczz* alezredese által Kassára küldette, a ki «onnét ujonnan visszafordulván, itten Egerben lészen, *magam pedig felséges urunk kegyelmes gratiájából hazamegyek, szegény beteg feleségem látogatására.* Isten adván érnem visszafordulásomat, mindenekben Urunk ő felsége paran-

[1] *Archivum Rákóczianum* V. 555. l. Bercsényi levele 1708. február 28.

[2] Bercsényi levele 1709. júl. 6. «Perényi uram fizetését ne úgy ércse mint brigadérosnak, hanem mint colonellusnak, mivel brigadérosságra fizetése nem lészen.» U. o. VIII. k. 99. l.

[3] *Archivum Rákóczianum* V. k. 555. l.

csolattya szerént, várom Excellentiádnak kegyelmes parancsolattyát, magam is mitévő legyek.» [1]

Leveléből azt lehetne következtetni, mintha Rákóczi már akkor meg is adta volna neki a hazamenetelre való szabadságot, de nem úgy történt a dolog és mialatt Dezsőffy Kassán járt, Perényinek hirtelen a ráczokra kellett indulni s' visszaérkezésekor a fejedelmet már nem találta Egerben. Nosza hát utána rugtatott és nem nyugodott addig, míg az udvar népével lassan menetelő fejedelmet Nagy-Károlyban utól nem érte. Innét már csak félnapi járás volt *Szőllős* és jóreménységgel biztatta magát, pedig kicsibe mult, hogy pórul nem járt, a mint erről Rákóczinak Bercsényihez írott következő soraiból értesülünk:

«Prinyi Miklós felől is lehet kegyelmeteknek híre, ki is tüllem hazakéredzvén, mivel válaszomat nem vette egész eddig együtt utánnam, de valóban *jó humorban találá*, mivel még azaz éjjel visszaküldöttem Egerben, hogy mindgyárt kegyelmedhez vigye fel hajduit, bizonyára *árestomban is tétettem volna*, ha öszve szedésekben szükségem nem lett volna reája.» [2]

Már akkor gyötörte a fejedelem lelkét a honfi bánat keserűsége, a gyanú és bizalmatlanság, s' úgy érezte, hogy az ügy, melynek diadaláért mindenét feláldozta — örökre elveszett.

Perényi nem követett el hadi vétséget, mert Eger várát akkor semmi veszedelem nem fenyegette, különben is nem ő, hanem Vass Sándor dandárnok volt ott a parancsnok, helyettese pedig Réthey Ferencz alezredes. Csakhogy Rákóczi már egyikben sem bízott. Vass Sándort még a *várőrző szentek* között is *felettébb okosnak* tartotta s' épen azon gondolkodott, hogy valami szín alatt *kiigazítja* őt a várból és a gyanusan viselkedő Réthey mellé, vagy Perényit, vagy — úgymond — *ha az papoknak zabolát akarunk vetni* — Szentpétery Imre dandárnokot állítja, mikor Perényire megharagudván, szándékáról egyelőre letett. [3]

Bercsényi akkor a Garam és Ipoly környékén vonta össze

[1] *Országos Levéltári* Lymbus. Missilisek.

[2] A fejedelem Bercsényihez. Károlyból 1708. okt. 16. *Archivum Rákóczianum* II. k. 357. l.

[3] U. o. II. k. 338., 342. l. A fejedelem 1708. szept. 23. tudatja Bercsényivel, hogy Perényit vissza hívta Egerbe.

a magyar hadakat, hogy az Érsekujvárat fenyegető Heistert feltartóztassa. Perényi is hozzácsatlakozott a trencséni csatából megmaradt vitéz hajduival, kiknek legnagyobb része, a kurucz sereg visszavonulását fedezve, Czelder Orbán gyalogjaival és Luzsénszky Sándor lovasaival együtt elhullott. De a császáriak nagy erővel támadtak s' míg egyrészt a Vágmentén fekvő várakat rendre elfoglalták, másfelöl a bányavárosokat szorongatták, sőt az év vége felé Pálffy és Ebergényi, Ocskay Lászlóval a védtelenül hagyott szorosokon átkelvén, Turócz, Árva és Liptóvármegyét hódoltatta; Trencsén és Zólyom már a kezükben volt, s' most a Szepesség következett. A hadakozásnak még a korán beállott rettentő hideg sem vetett véget, bár a katonáknak keze, lába, orra, füle elfagyott, sokan meghaltak, vagy végkép elnyomorodtak, úgy hogy maga Pálffy is kárhoztatta Heistert, a zordon és kegyetlen *vén embert*, a ki ezt a borzalmas téli hadjáratot kierőszakolta.[1] Mindazonáltal Bottyán, mint ez országrész paracsnoka, Csajághy és a Tisza mellől felrendelt Károlyi Sándor sokáig vitézül ellentállottak a császáriaknak, mialatt a fejedelem és az Ungváron telelő Bercsényi úgy intézkedett, hogy a gróf Csáky Mihály alá rendelt segédcsapatok a Szepességről támad ják meg az ellenséget, illetőleg a Liptóvármegyében táborozó németeket.[2]

Ez okból Babocsay Ferencz, Perényi Miklós, Andrássy Pál, Pongrácz és Deák Ferencz *Lőcsén*, Czelder Orbán, Semsey Miklós, Elek Zsigmond és más kapitányok *Kézsmárkon* nagyobbszámú csapatokat vontak össze, úgy hogy a falvakon táborozó Forgách, Gyürky, Luzsinszky-féle huszárokkal és dragonyosokkal együtt valami 5 ezer főből álló kurucz had gyűlt össze a Szepességben,[3] mellyel az akkori viszonyok között, tekintve, hogy az ellenség erejének jórésze Árva várát ostromolta, már lehetett volna valamit kezdeni.

[1] *Thaly* Ocskay László 491. l. Perényi Miklós 1709. január 25-én azt írja Lőcséről gr. Csáky Mihálynak, hogy b. Andrássy Pál tábornok 53 *emberét úgy megvette a hideg*, hogy nem szolgálhatnak.

[2] *Thaly* i. m. XIX. fejezet. *Rónai-Horváth Jenő* Magyar Hadi Krónika, II. k. 369. és 373. l.

[3] *Thaly Kálmán* Ocskay László 508. l.

Perényi Miklós a téli hadjárat nyomoruságaitól megviselt gyalogjait megelőzvén, 1709 január 21-én már Lőcsére érkezett; harmadnappal később Csáky Mihály tábornok is bejött a várossal szomszédos kastélyából, de Andrássy Pál csak a hadsegédjét küldé, azzal az üzenettel, hogy vasárnapra ő is minden bizonynyal megérkezik.[1] Perényinek az volt legelső gondja, hogy a katonák kenyérben, a lovak takarmányban meg ne fogyatkozzanak, tehát, az idő szerencsére meglágyulván, gabonaőrlésre mindjárt két száraz malmot csináltatott, szénát és abrakot pedig egyelőre Csákytól kért kölcsön. Annak utánna számba vette a csapatokat, de sehogy sem volt megelégedve velök, mert a passusokról beérkező hajdukat úgy meggyötörte az Isten hidege, hogy egyiknek a lába, másiknak a füle megfagyott és Andrássy 468 emberéből 53 teljesen harczképtelenné vált. Amellett nagyobb részük fizetetlen, sőt ruhátlan és fegyertelen vala s' ezért Perényi arra kérte a fővezért, hogy a *Sréter János* tüzérdandárnok felügyelete alatt lévő aczélpuskacsövekből és kardvasakból ajándékozzon valamennyit az ő katonáinak, ne egye ott a rozsda! — Murányvárából pedig legalább 800 fekete süveget küldhessen a hajduknak, mert némelyiknek már olyan rongyos a süvege, hogy két polturát sem ér. De még nagyobb baj volt ennél, hogy a lőcsei őrség mindössze sem rugott *ezer* főre és Perényi attól tartott, hogyha úgy fordul a koczka, nem lesz elég erős a várost engedelmességre szoritani, január 25-én kelt levelében tehát, sürgetőleg kérte a szepesmindszenti birtokán (*Ujmajor*) tartózkodó Csákyt, hogy szaporitsa meg az őrséget, mert «inkább akarnám — úgymond — hogy többed magammal legyek én, hogysem a városbeli emberek, hogy in casu necessitatis *én parancsolnék nekiek, nem ők nekem.*»[2] Csáky belátta, hogy igaza van s azonképen cselekedett. Ebből megtudjuk, hogy Pe-

[1] Perényi 1709. január 30-án irja Bercsényinek: «Én kgylmes uram már Hétfőn egy hete elmult 11 órakor délelőtt, miolta Lőcsére beérkeztem. M. generalis Csáki Mihály uram is utánam *harmadnap múlva* beérkezett. *Országos Levéltári* Lymbus. Missilisek.

[2] *Országos Levéltári* Lymbus. Missilisek. Thaly számitása szerint a lőcsei őrség száma többre rugott 1900 főnél, bizonyos tehát, hogy Csáky Mihály Perényi tanácsára még egy néhány csapatot rendelt oda.

rényi volt a lőcsei parancsnok s' talán épen ezért nem sietett bemenni oda, a különben is kényelemszerető «*eszem-iszom*» Andrássy Pál tábornok, a kit még január 30-án is «*óránként*» vártak Lőcsére, mikor már a szepesi kuruczok Árvában és a *Liptóságon* javában verekedtek a császáriakkal.

Ilyen készülettel várta Perényi az ellenséget, állandó összeköttetést «*jó correspondentiát*» tartván régi bajtársával Czelder Orbánnal, a ki már január 30-án beszállott Kézsmárkra. Nem is kellett sokáig várakoznia, mert b. *Tollet* és *De Viard* császári tábornokok február 7-én már betörtek a Szepességre és míg az első a Máriássy-család üresen hagyott batizfalvai várkastélyát megrakta őrséggel és muníczióval, hogy onnan operáljon a kuruczok ellen, addig Viard lovasai meglepő és gyors előrenyomulással visszaszorították a magyar csapatokat Vágendrüssel és Svedlér tájára és csakhamar Lőcse alatt száguldoztak. Akkor azonban Perényi Miklós jó puskás gyalogsága kitört a városból s' egyfelöl ezek, másfelöl az oldalvást támadó kurucz lovasok két tűz közé szorították a német és labancz hadat, mely nagy kár- és szégyenvallással kénytelen volt ismét visszavonulni Liptóba.

A naponként előforduló csatározásokban ezután is többször győztek még a felkelők, de az ilyen apró diadalok legfeljebb arravalók voltak, hogy a lelkesedés hamvadó tüzét rövid időre új lángra lobbantván, a magyar vitézség jó hírét terjeszszék, a háború sorsára azonban döntő befolyást nem gyakoroltak. A jól megerősített *Kézsmárk* és *Lőcse* biztosította ugyan részükre a Szepességet, de a nagy reményekkel kezdett támadó hadjárat általában véve sikertelen maradt s a határokon összevont jelentékeny haderejükkel még *Árva* várát sem tudták fölmenteni, úgy hogy a Vágvonalon, Zólyomban, Trencsénben, Liptóban minden strategiailag fontos hely a császáriak kezére került és tavasz nyiltával, mikor Heister a Dunántúl is támadólag lépett fel, a kurucz hadak már csak *Érsekújvár* s a Garamvonal védelmére szorítkoztak.

De az ország belsejében is gonoszra fordult a dolog s a fejedelem nagy szomorú szívvel tapasztalta, hogy megingott a győzelembe vetett *hit* és kiapadt az önbizalom erőforrása. A ku-

rucz had napról-napra szemlátomást fogyott, a labanczok pedig szaporodtak és a Dunántúl behódolása után mind vakmerőbbekké váltak s a mágnás tábornokok kényelmetlenül kezdték magukat érezni. A sárospataki gyűlésen megajánlott 12 ezer ujoncz megszüntette ugyan a császáriakkal szemben mutatkozó *számbeli* különbséget, de harczképesség tekintetében össze se lehetett őket hasonlítani, mert a kurucz sereg fegyverzetben, ruhában, élelemben és hadi szerekben egyaránt hiányt szenvedett és a mint Rákóczi írja, annyira kedvetlen, sőt demoralizált volt, hogy az ellenség minden mozdulatára megdöbbent. A fejedelem különösen a hajduk ellen zugolódik, a kik a *mezőben* sok kár- és szégyenvallás okozói voltak s már 1708. évben fölvetette azt a kérdést Bercsényi előtt, nem jobb volna-e Andrássy, Czelder, Csajághy és Perényi ezredeit ideje korán az *erősségekhez szoktatni?*[1] De azt hiszszük ebben tévedett, mert régi tapasztalat szerint a leghitványabb várőrség mindenkor a szabad nyereséget, hadi zsákmányt kedvelő hajduság volt, mely rosszul érezte magát a kőfalak között, ostrom idejében nem állotta sokáig a dicsőséget, hanem felzendült és erővel kényszerítette a parancsnokot a vár feladására. Tudnia kellett ezt Rákóczinak is, hiszen épen ő kárhoztatja a kassai hajdukat, a *kovács és szabó ábrázatú tiszteket*, kik — úgymond — gyalázatosan tartják az strázsákat.[2] Valószínű tehát, hogy már akkor belátta, hogy támadó háború helyett önvédelmi harczot kell folytatnia s ezért gondoskodott jó előre a várak megerősítéséről, csakhogy nem akarta, nem *merte* őszintén feltárni még Bercsényi előtt sem a szabadságharcz ügyén aggódó lelke kétségeit.

Mikor azonban Vass Sándor brigadéros halála után az egri főparancsnoki állást be kellett tölteni, tüstént arra gondolt, hogy ezt a nagy stratégiai jelentőségű helyet Perényi Miklós kipróbált hűségére bizza. Meg is írta 1709 április 19-én Munkácsról a dolog iránt érdeklődő Károlyi Sándornak, hogy ő Egerről még Vass Sándor éltében gondolkozott, de akkor sem talált jobbat Perényinél, a kit Bercsényi már be is rendelt a várba, jóllehet végső elhatározása még függőben van. «Most ugyan — írja tovább a

[1–2] *Archivum Rákóczianum* II. k. 320. l.

fejedelem — már Ordódi (György dandárnok) is concurrál, de nem annyira van considerarióm udvari hadamból való kibocsátása, mint az *papi atyafiága* iránt: erről mindazonáltal elvárom az kged opinióját is».[1]

Ez azonban csak közönséges udvariasság volt a fejedelem részéről, a ki Bercsényivel már megállapodott a dologban és távolról sem gondolt arra, hogy Perényit mellőzze. Ordódy komolyan szóba se jöhetett, mert mióta a nyitrai őrséget *Pyber* cz. püspök és a kananokok megvesztegették s az átpártolásokban a hazafiságukban megtántorodott vagy idegen származású papok alattomos működése fölismerhető lett: Rákóczi hivő lelkét a clerus iránt való gyanú és bizalmatlanság egészen eltöltötte. Eger várát pedig különösen azért is féltette, mert Réthey Ferencz alparancsnokot a kétes jellemű emberek közé számította és a papok megzabolázására csak Szentpétery Imre dandárnokot tartá alkalmasnak. Bercsényihez küldött emlékiratában határozottan azt követelte, hogy a papokat ne fogadják be a várba *«az egy vén püspökön kívül»*, a kinek hűségében, hazaszeretetében föltétlenül megbizott, sőt úgy ösmerte, hogy éppen akkor *«fordítaná elméjét az ártalomra»*, mikor észre venné, hogy gyanus szemmel nézik és kételkednek benne.[2]

Bercsényi rendeletét Perényi 1709 április 22-én a szepesvármegyei Hunfaluban (Hunczdorff) vette kezéhez s e hó 27. napján már Egerbe érkezett és egyelőre a városban szállott meg, hogy magándolgait eligazíthassa. «Mindazonáltal — írja a fővezérnek — személyem szerént visitálván az várat azon leszek, hogy minden késedelem nélkül *behordoszkodjam»*, a mi május 4-én meg is történt.[3]

[1] *Archivum Rákócziánum* II. k. 470. l. Bercsényi már 1706. évben Egerbe rendelte Ordódit a *kólyikás* Vass Sándor mellé. U. o. V. k 248. l.

[2] U. o. 343. l. Telekessy István egri püspökről van szó, a kit a fejedelem, mint emlékirataiban mondja, atyja gyanánt tisztelt és szeretett, mert «fölvala ruházva a jó öreg mindazon tulajdonokkal, melyek egy püspököt ékesíthetnek, különösen szent egyszerűséggel s felebaráti szeretettel. Példája megtartá részünkön a papság azon töredékét, mely nem követé a jezsuiták elveit.» *Emlékiratok.* Ötödik kiadás. 72. l.

[3] Perényi levele Bercsényihez 1709 április 28 és junius 24. Egerből. *Országos levéltári Lymbus.* Missilisek.

Köztudomású dolog, hogy Eger a török időkben a legnevezetesebb végvárak közé tartozott, Rákóczi korában pedig, úgy a felső Magyarországon, mint a Tisza-Duna közén folyó hadműveletek szempontjából elsőrangú strategiai fontossággal birt. A fejedelem 1704 óta, mikor *gr. Zinzendorff* császári tábornok Bercsényinek feladta, úgy megépítette, eleséggel, hadiszerekkel úgy megrakta, hogy véleménye szerint, bármily erős és hosszú ostromot dicsőségesen kiállhatott volna. Munkácson kívül legörömestebb itt tartózkodott s *De Revière* franczia hadi mérnök tervei szerint a hatalmas bástyák és kőfalak mellett töltésekkel s más védművekkel is jól megerősítette. Még mielőtt Perényi Miklós a főparancsnokságot átvette volna, Rákóczi úgy intézkedett, hogy a csekély számú őrség a Jászságon, Miskolcz és Szendrő tájékán összegyűjtött jó fegyveresekkel legalább 1000 főre szaporíttassék, a várban lévő német tüzérek helyébe pedig — a kikben nem bizott — Kassáról és a kisebb erősségekből magyar és tót pattantyusokat hozzanak.[1]

Továbbá szükségesnek tartá még a fejedelem, hogy az új parancsnoknak — akárki legyen is az — instructió adassék «és az vár hívségére ujonnan megeskettessék, mivel most is . . . avval kívánta volna magát *Révay Gáspár* (Nyitra parancsnoka) menteni, hogy se instructiója nem volt se meg nem eskettetett az várhoz és hogy noha repræsentálta maga inhabilitását: de még is csak kéntelen volt tiszte felvállalására».[2]

Perényi is körülbelül ilyen helyzetben lehetett, mikor a fejedelem akaratának «*szolgai kötelessége szerint*» — úgymond — engedelmeskedett, mert Heves vármegyében olyan félelmetes ellenséget talált, melytől a legbátrabb szívű ember is visszarettent volna. A *pestis*, a rettenetes döghalál uralkodott már akkor ott is, mely Isten ostora gyanánt végig sepert Magyarországon és sokkal több áldozatot kivánt, mint a hat év óta folyó testvérgyilkos háború. Szegény Rákóczi azzal vigasztalta

[1] «Szükséges lészen idein parancsolni Sréternek, hogy inkább *az idestova váracskákban* commandiroztatott pattantyusok közül szedje ki az tótokat s' magyarokat s' küldje helyekben egyenként az ide való németeket.» *Archivum Rákóczianum* II. 342—43.

[2] U. o.

nem annyira magát, mint inkább a megszeppent kuruczokat, hogy «*nem árt az pestis az magyarnak*»,[1] sőt hogy a «*nagyhalál*» elől bujdosó Bercsényibe lelket verjen, azzal biztatta, hogy épen a pestis fogja előmozdítani a szabadságharcz ügyét, de szíve fenekén bizonyára másképen gondolkozott s az ország minden részéből érkező borzadalmas hirek hallattára egyedül a könyörülő Istentől várt segedelmet.[2]

Perényi is csak abban bizott, mikor bement Egerbe s minekutánna a fejedelem *De Revière* által a vár védelmének módjaira nézve kitaníttatta, megmagyarázván neki, hogy ostrom idejében a megtört és lerontott kőfalak helyett még erősebb töltéseket csináltathat[3] — olyan ember létére, a ki hazaszeretetét nem áradozó szavakkal, hanem kötelességének buzgó teljesítésével szokta bebizonyítani — elszánta magát mindenre. Nagy megnyugvására szolgálhatott az a körülmény, hogy a várban puskaport, ágyút, golyót, mindenféle lövőszerszámot, salétromot, ólmot nagy mennyiségben s a rendes kutakon kivül az Eger folyóig terjedő földalatti boltozatokban összegyűjtve, elegendő, friss ivóvizet talált, melyről azonban az ellenségnek is volt tudomása.[4]

Utasítása értelmében különös gondot kellett fordítania a várban őrzött rabokra, azokat tehát tüstént számba vétette, mihelyt a főparancsnoki állást elfoglalta és névszerint összeiratta úgy a mint alább következik:

«*Quarta Maji* jöttem bé az egri várban 1709-dik esztendőben. Akkori üdőben im ezek nevezet szerént találtattak az egri várban rabul:

Tekéntetes nagyságos *Révay Gáspár uram.*

Szakolczaiak nevezet szerént: T. nsgos Recsiczky Gáspár

[1] Ezt fejedelem még 1708 aug. 22-én Egerből írta Károlyinak. U. o. 304. l.

[2] *Márki Sándor: II. Rákóczi Ferencz* cz. szép munkájának III. köt. 113—122. lapjain igen érdekesen állítja össze a pestisre vonatkozó adatokat, mely Magyar- és Erdélyországban több mint 400 ezer embert ragadott el, holott a szabadságharczban elesettek számát 85 ezerre becsülték.

[3] *Archivum Rákóczianum* III. k. 313—17. l.

[4] A fejedelem levele 1710. nov. 29. Károlyi Sándorhoz. III. k. 203. l.

uram, Jankovics Farkas fiastól, Körmendi János, Hubacsek Pál, seklészi postamester Kákonyi János, Stupavszky Miklós, St. András, Berzsenyi plebanus (Langhner).[1]

Várta háznál labancz rabok: Kapik János commissarius, Akszer István, gróf Eszterházy Ferencz senthei ispánya, *Farkas Ádám* Ocskay László regementjéből hadnagy, Czeglédi István ugyanazon regementből *kaprál.*

Tömlöczben lévő Ocskay László[2] *gregariussi:* Ostrosicz Márton, Mészáros János, Král Mihály, Kemenczei Gergely, Mészáros György, Kiss Miska, Egri György, Mészáros Miska szolga.

Német rabok Latur regimentyéből: Werner János, strázsa mester, Simon János közdragany, Rácz János közdragany Dánus regementyéből, Eesthok Károly furér, Sperger Jakab gregarius *Szatosnil* regementtyéből, Ravassy János kaprál.

Budai pór németek: Sturm Bertalan, Razman Mihály, Rák Sebestén, Csik Tamás, Vogner Ádám, Schermann Mátyás.

Item. Generalis *Ebeczky István* uram inassa Besény János, Oztrozácsky Imre *Lusinczky Sándor* uram regementyének *auditora*, Rácz János vicze hadnagy *Krucsay János* uram regementyéből[3] Kéri Ferencz, Hamar János nyitrai lakos. Tömlöczben *négy kurucz rab.* Szolnoki vice hadnagy, Radics Gáspár, Körösi hét ember, Gyöngyösi Polák (?) püspök uram ő nagysága szabója, Lendvai Mihály lakatos, Kály asszony, *Achmet Lander* fejérvári török.»[4]

A felsoroltak közül 15 német hadi foglyot Perényi már *junius 7-én* beküldött Budára, jelentvén Bercsényinek, hogy az átvételükről szóló elösmervényeket Érsekujvárra *Szluha Ferencz* rabváltó biztosnak küldé, a ki át fogja adni Ebeczky István tábor-

[1] Ezek még 1708 szeptember 12-én fogattak el, mikor a kuruczok Szakolczánál Ocskay labanczait fölverték és jobbára kardra hányták.

[2] Régies szórend, e helyett hogy: O. L. tömlöczben lévő gregariusai.

[3] Ezek úgy látszik vád alatt állottak.

[4] T. i. *Nándorfejérvári.* Melléklet Perényi Miklós 1709 junius 14-én kelt levelében. Bercsényi szerint legalább 60 fogolynak kellett volna lenni Egerben. *Archiv. Rák.* VIII. 76. l.

noknak. Viszont a budai német generális két kurucz katonát küldött Egerbe a Sötér Tamás ezredéből, mert épen akkor nem volt több magyar rabja, Perényit pedig arra kérte, hogy a mult napokban Nógrád körül elfogott három emberét bocsássa el, illetőleg *parolájára* kisértesse Budára.[1]

Látjuk ebből, hogy az ellenfelek akkor már kölcsönösen kicserélték a hadi foglyokat és szökevényeket, holott régebben minden törvénykezés nélkül simpliciter hóhér kezére adták, tömegesen felakasztották, vagy főbe lövették azokat. Szluha Ferencz cartellbiztos tehát csak a bevett szokáshoz alkalmazkodott akkor, mikor német collegájával *Romeisen* vezérhadbiróval úgy állapodott meg, hogy a szökött katonákat mindkét részről szabadon bocsátják. Az élelmes Romeisen bizonyos tervet is készített a rabváltás módozataira nézve, mely azonban, kivált a biztosok *discretionalis* fizetése tekintetében nem nyerte meg a fejedelem tetszését, a ki úgy látszik attól tartott, hogy üzleteket fognak csinálni belőle. Azt akarta tehát, hogy hadi szokás szerint az ő kirendelt biztosa mellé Pálffy is deputáljon egy császári tábornokot és esetről-esetre azok állapítsák meg a kerületi ú. n. *cartella commissariusokkal* egyetértőleg a rabok szabadulásának módját és feltételeit.[2] Perényi pedig olyan utasítást kapott, hogy a kapitánynál kisebb rangú fogoly tiszteket, a magyar szökevényeken kívül, elösmervény mellett mind Budára küldje.[3]

Ehhez képest Farkas Ádámot, Ocskay László vicze hadnagyát a *labanczos magyar rabokkal* együtt, jó kiséret mellett útnak is indította, junius 14-én jelentvén a fővezérnek, hogy a bersenyi plebanuson és azokon a királypárti nemes urakon s polgárokon kívül, a kik Bottyán ezredesének *Vajda Andrásnak* szakolczai győzelme alkalmával kézre kerültek, a főrabok közül már csak a Nyitra feladása miatt fogságra vetett b. Révay Gáspár ezredes maradt Egerben.

Levelében mellékelte a Rákóczihoz nagy hűséggel ragaszkodó

[1] *Országos levéltári Lymbus. Missilisek.*

[2] *Archivum Rákóczianum* III. k. 188., 312. l.

[3] Perényi levele Egerből 1709 szept. 23-án Bercsényihez. Id. h.

kalocsai plebanusnak, hitelt érdemlő tudósítását, mely szerint a ráczok Péterváradnál és Vukovárnál átkelvén a Dunán, egyesültek a már ott lévő és Horvátország felől érkező német hadakkal. Valamit akarnak kezdeni — úgymond — mert a csajkák a Dunán le s fel igen sűrűn járnak. Némelyek azt vélik, hogy Erdélybe szándékoznak munitiót bevinni, de bizonyosabb az a hír, hogy a Jászságot fogják *megcsapni*. Továbbá *Heister* generalis Bécsből már Pozsonyig lejött, de a császár parancsára onnan visszatért és a mely hada Buda felé indult, Győrnél megállapodott. Négyezer emberből álló sereg Párkányhoz szállott mezőben és a Garam folyó *torkán hidat kötött*.

A jó plebanus azt is tudta, hogy a franczia király 200 ezer főnyi hadával már síkra szállott a császár ellen, a ki Magyarországból hat válogatott regimentet küldött ellene.[1]

Minthogy Perényinek utasítása értelmében nem volt szabad a várat elhagyni, dandárja Nyáray László gyalog ezredes parancsnoksága alá helyeztetett, a kit a fejedelem a Gömör vármegyében portyázó császáriak ellen küldvén, brigadérosnak is kinevezett. Ehhez képest Bercsényi junius 14-én meghagyta Perényinek, hogy csapatait, 300 emberen kívül *Csetnekhez* küldje, tudósítván őt, hogy a commandója alatt lévő b. Andrássy István ezrede is Nyáray dandárjához osztatott be. Perényi azt kívánta, hogy mivel a hajduság nagyobbrészt ruhátlan és fegyvertelen volt, az egri őrséget, a legénység javából maga válogathassa össze, de a fővezér nem egyezett bele, sőt úgy intézkedett, hogy az őrség a környéken összegyűjtött rekrutákkal egészíttessék ki, hogy mielőtt hadba szállanának, be lehessen őket gyakorolni, ruházatukról és fizetésükről pedig, a dandár pénztárából Nyáray László fog gondoskodni. Megnyugtatta azonban Perényit, hogy ez az intézkedés nem azt jelenti, mintha neki ezután Nyáraytól kellene függeni, mert b. Andrássy Pál tábornok és Radics András brigadéros ezredei is Czelder Orbán dandárjához vannak beosztva, még sem tartoznak (személyükre nézve) az ő parancsnoksága alá és abból, hogy az egri tiszteket és az őrséget Nyáray

[1] *Országos levéltári Lymbus. Missilisek.*

fogja ezután fizetni — Perényire nézve semmi jogsérelem sem származhatik.[1]

Az 1709. év nyarán Bercsényi fővezér meghagyta Perényinek, hogy a császáriak ellen Zólyomban harczoló Csajághy seregének hadi szereket küldjön, az egri hajduk javarészét pedig késedelem nélkül Nyáray dandárjához expediálja,[2] mert Pálffy és Viard tábornokok Rózsahegy és Liptószentmiklós környekén nagy erővel támadták a kuruczokat. Perényi már julius közepén felküldött egy companiát, pár nap mulva a többit is útnak indította, melynek következtében a vár védelmére még 300 ember se maradt s az ágyuk és taraczkok száma is nagyon megfogyatkozott. Perényi úgy gondolkozott, hogy majd az ujonczozással segít magán, fel is szedte, Bercsényi utasítása szerint, szorgalmatosan a *vinczelléreket és szöllőkapásokat,* de nem sok köszönet volt abban, mert a mint gyűlt épen úgy oszlott a had, a régi hajduk, portyázás alkalmával, ha csak szerét tehették a császáriakhoz szökdöstek s a *szolgáló legények* egy részét haza kellett bocsátani az aratásra, hogy családjuk éhen ne veszszen.[3] Ehhez járult még, hogy maga a vár is fölöttébb elhanyagolt, romladozó állapotban vala, Perényi lakószobáiba az eső becsorgott és tél idején 200 hajdunak sem jutott elegendő szállás, úgy hogy a parancsnok, a ki felelőssége tudatában méltán aggódhatott, gyakran busitotta levelei által Bercsényit és a fejedelmet, hogy mindenről ideje korán gondoskodjanak. Sürgető kéréseire hozzá is fogtak a vár kijavításához, és a mint Perényi jelenti, éjjel-nappal szorgalmatosan munkálkodtak *«az várnak szükséges épületi körül»*,[4] a mellett fegyvert kovácsoltak, puskaport készítettek, golyót öntöttek, mely czélra Bercsényi 52 mázsa salétromot és 40 mázsa ólmot küldött a várba, csak az volt a

[1] *Archivum Rákóczianum* VIII. k. 79., 97 , 128. és 131. l.

[2] Bercsényi azt kivánta, hogy bizonyos *Kruplanics* nevű rab is Kassára küldessék, a ki azonban még Perényi bejövetele előtt szabadon bocsáttatván, útközben meghalt. V. ö. *Archiv. Rák.* VIII. 59. l. Perényi levelével.

[3] Perényi levele 1709 julius 22-én Bercsényihez. Már előbb jelentette, hogy a ráczok és a hatvani hajdúk közül többen beszöktek Budára.

[4] Perényinek *jul. 27., aug. 21.* és *okt. 23.* kelt levelei. Id. h.

baj, hogy mikor már rendbe jöttek volna, érkezett egy *staféta*, a fővezér *orderével* s a nagy nehezen összeszedett hajdukkal egyetemben munitiót, *tüzes szerszámot*, lőport és golyót, pénzt és posztót, mindent el kellett küldeniök a csatatérre.[1]

A fejedelemnek nagy oka lehetett arra, hogy a papokat kitiltsa Egerből, de mikor a pestistől való félelmükben bebocsátásért könyörögtek, nem vitte rá a lélek, hogy bezárassa előttük a kapukat. Mert a fekete halál, mely Heves vármegyében és Eger környékén már rettenetesen pusztított, a várat sokáig megkimélte s' a mint Perényi jelentéséből értesülünk, 1709 augusztus 16-ig mindössze *öt* embert ragadott el. A ragályt egy «*dögös*» faluból érkező cseléd asszony hurczolta be a gazdája házába, «melynek bejövetelével az az háznak lakósai is tölle inficiáltatván, egy nap s' egy éteczaka *öt* holt meg közülök hirtelen, mely dolgot in flagranti észrevevén, mindjárt azon házat becsináltattam, és az ház gazdáját mind cselédestül kiküldettem». Ezt írja Perényi Miklós a fővezérnek, hálát adván Istennek, hogy több halál eset se azóta, se az előtt nem fordult elő.[2]

Perényi az Egerbe menekült világi papokat és szerzetes barátokat állandóan szemmel tartotta s' mikor egyszer a jezsuiták passust kértek tőle Budára, hogy az ott lévő *marhájokat* (= ingóságaikat) behozhassák, kérésüket megtagadván, bejelentette a dolgot Bercsényinek, a mi mindenképen bölcs előrelátás volt tőle, mert a jezsuiták országszerte egy követ fújtak és együtt éreztek az ellenséggel, s' a ragályt is könnyen behurczolhatták volna.[3]

Ez alatt az egri hajduk Csajághy és Nyáray dandárjában változó szerencsével harczoltak és *augusztus 8-án* a Rózsahegy közelében fekvő *Revuczánál* a győzelmesen előre nyomuló Viard tábornok csapatából, a nagy vitéz *Czelder Orbán* hajduival együtt, sok németet levágtak, mely alkalommal Perényinek egy *Laszkay* nevű kapitánya elesett. Azután is emberül állották a sarat, de mikor Csáky Mihály tábornok kiadta a rendeletet a

[1] 1709 szeptemberben az újvári őrség fizetésére pénzt és posztót Egerből küldtek. *Thaly* i. m. 653—654. l.

[2] *Országos levéltári Lymbus. Missilisek.*

[3] Perényi levele 1709. júl. 27. U. o.

szép, csöndes hátrálásra, bosszus haragjokban, hogy rohamra nem vezették őket a liptai sánczokba szorult németek ellen, szidták, gyalázták, a szerintök *áruló, gyáva vezéreket* és a szégyenteljes visszavonulás közben Gömör vármegyébe érvén, zászlóikat csoportosan elhagyták.[1]

Perényinek a hajduság elszéledése nagy kedvetlenséget okozott, mert a döghalál miatt az ujonczozás veszedelemmel járt, a mezei hadak pedig annyira megfogyatkoztak, hogy azokból teljes lehetetlenség volt a várak őrzésére szükséges nagyobb számú gyalogságot előállítani. A fejedelem kincstára is kongott már az ürességtől, mert a szépen jövedelmező *fiscalis jószágok* jobbára az ellenség birtokában voltak, a bánya városokkal, a pénzverő műhelyekkel együtt. A mi jövedelem apródonként befolyt, azt mind elnyelte *Érsekujvár*, melynek fentartása rengeteg költségbe került, s' a fejedelem adósságba is verte magát miatta. Bercsényi kiadta a jelszót a takarékosságra s' minthogy a mezei hadaktól nem igen vonhatta el a zsoldot, mert egyszerűen odébb állottak, vagy az ellenséghez pártoltak volna, a kőfalak közé zárt várőrségen próbálta ki a maga rendszerét. A gyalogság legtöbb helyen rongyos és fizetetlen volt, az elkeseredett régi zsoldosok «*se pénz, se posztó!*» felkiáltása újra divatba jött és szájról-szájra járt a kuruczok között. De a tisztek is morogtak, zugolódtak, mikor fizetésükben a fővezér megrövidítette őket, mert kevés olyan béketűrő ember akadt közöttük, mint Perényi Miklós, a ki Bertóthy Ferencz tábornok leveléből megtudván, hogy kisebb fizetést rendeltek neki, mint a mennyi a brigadéros-várparancsnokoknak általában járt, szép, engedelmes levelet iratott a fővezérnek, hogy fogja pártját igazságában és ne *szomoritsa meg* azzal, hogy a vele egyenlő rangú tisztektől, fizetés dolgában megkülönböztesse.[2] Megaláztatásnak tekintette a dolgot és úgy látszik — nem is ok nélkül — nagyon a szivére vette, mert haza kivánkozott, *másfél esztendő óta nem látott szegény puszta házához*, hogy cselédei között dis-

[1] *Thaly Kálmán* Ocskay László 598—602. l.

[2] «Ösmervén oly jó kegyelmes Uramnak Excellentiádat lenni, hogy inkább igazságomban patrocinéalni kiván, hogy sem *többihez képest* megnevezett füzetésemnek diminutiójául engemet *szomorétani*».

ponálhasson, bizodalmasan és alázatosan megkövetvén Bercsényit, hogy panaszkodó írásával *megbúsította.*[1]

De se szabadságot, se pénzt nem kapott, sőt nehány nap mulva még a várbeli tiszteknek járó *mundér posztó* kiadásáért is könyörögnie kellett, mely végre Palugyay Mihály egri főporkolábot augusztus 21-én a fővezérhez küldé, jelentvén azt is, hogy a labanczoktól *Somoskőnél* visszanyert szarvasmarhák dolgában igazságot nem tehetett, mert a lévai tisztek és katonák, a kik az egri hajduknál többen voltak, a szóban forgó barmokat Fügedben hajtották és most ők akarják megszabni, hogy mit fizessenek a pórok «marháik vissza nyerettetésének *nyargalójáért*».[2]

Az országos gazdasági tanács úgy rendelkezett, hogy Perényi és a várbeli tisztek fizetése az egri jószág jövedelméből adassék meg, de a tiszttartó kereken megmondta, hogy arra nem számíthatnak, mert annyi jövedelem esztendő alatt sem foly be. Perényi tehát az Eperjesen székelő gazdasági tanács elnökéhez, b. Klobusiczky Ferenczhez fordult, hogy gondoskodjék róluk, mert neki, mint *új gazdának* az egy kenyeren és húson kívül pénzen kell élni s' a tisztek is szükséget látnak. Szeretné tudni — írja 1709. szept. 3-án — *hogy azon pénz és posztó honnét fog kitelni?* De ezt talán maga Klobusiczky se tudta és sok huzavona után végre Karácsony Sándor kecskeméti harminczadosra utasította őket, a kit sokáig nem bírtak megtalálni, úgy hogy a *nyári fizetésüket* még október hó 10-én sem vették fel. Perényinek mégis volt annyi haszna a dologból, hogy Klobusiczky, mint régi jó embere és szegről-végről sógora, látván fogyatkozott állapotját, az egri kincstári serfőző házat és malmot hajlandó volt neki *árendába* kiadni. Perényi nagy jó szívvel fogadta az ajánlatot és olyan szépen megköszönte, mintha legalább is kőváras uradalmat kapott volna donatióba, mivel hogy még eddig a fejedelemnek semmi *kegyelmességét* sem tapasztalta. Csak attól félt, hogy sok haszonbért fognak majd követelni tőle és még ráfizet a nagy grácziára, pedig hiszen

[1] Perényi levele 1709. aug. 16. az *Országos Levéltárban.*

[2] Perényi levele. I. h.

tudja az egri postamester is, hogy ebben a mostoha időben milyen kevésre megy annak a jövedelme s' a várban való gyarló lakását is tekintetbe vehetnék stb. stb.

Egy szóval capacitálni igyekezett Klobusiczkyt, hogy ne nyerekedjenek rajta, de már az nem fért hozzá, hogy a fejedelemhez való hűségét, sok hasznos szolgálatát, utolsó csöpp vérét emlegesse, úgy gondolkodván, hogy mindezekkel csak tartozik. Meglátszott rajta, hogy nem kurucz kenyeren nőtt fel és nem tartozott azok közé, kik hazájukat bérért, fizetésért, adományért szolgálták s' a kötelességet *érdemnek* nevezvén, napról-napra követelőbbek lettek.[1]

Ősz elején Perényi össze fogdostatta a szökevény recruta hajdúkat s' egy alkalommal is valami hatvanat vitetett be a várba, a régiek közül pedig a házasokat mind kibocsátotta, «*minthogy az városi communicatiótól* — írja september 23-án Bercsényinek — *lehetetlen megtartanom őket*». Továbbá arra kérte a fővezért, hogy a bent maradt hajduknak naponként és fejenként legalább egy font hust rendeljen, hogy legyen egy kis *ázalékjok,* mert són és kenyeren kívül egyebet még nem kaptak. Örömmel jelenti, hogy még eddig a várban csak egy hajdu pusztult el, mert a beteg embert azonnal le küldé a városba, hol naponként legfeljebb 10 áldozatot követelt a fekete halál, a mi valóban csekély szám volt ahhoz képest, hogy Eperjesen már júliusban naponként 30—40 ember, Kassán pedig három nap alatt száz hajdunál is több halt meg pestisben.[2] De nem jó szemmel nézte, hogy mi alatt ő minden tehetségeivel azon volt, hogy Isten kegyelme által — ugymond — mentől jobban conserválhassa az erősséget, a hadi szereket, golyót, puskaport, de bizony még a salétromot is, hol ide, hol amoda rendre elhurczolták tőle. Most is Eszterházy Dániel tábornoknak

[1] Perényi levelei 1709. sept. 3., 15., okt. 10. Ugylátszik, hogy nem lett belőle semmi, vagy csakugyan fölverték a haszonbért, mert Bercsényi tudósítása szerint az egri várőrségbeli tisztek 1710. évi fizetése az említett sörház és malom haszonbéréből telt ki. *Archivum Rákóczianum VI. 351. l.* Rákóczi fejedelemnek a telhetetlen kuruczhazafiságot jellemző nyilatkozata. U. o. III. k. 277. l.

[2] *Márki Sándor* i. h.

munitiót, Nyáray brigadérosnak puska csövekhez való aczélt kellett küldenie a fővezér rendeletéből; Károlyi Sándor generalis pedig azt parancsolta neki, hogy egynehány száz vég *abaposztót* szolgáltasson ki a harmad magával nyakára jövő sarkadi kapitánynak. Minthogy pedig a többi posztót, Bercsényi kivánsága szerint szekerekre rakatván, *Szendrő* várába vitette, fél esztendő mulva, mikor már saját katonáiról is levásott a régi köpenyeg, nem győzött eleget instálni, hogy küldjenek szegényeknek valami posztót.[1]

Mi tűrés-tagadás benne a sok kedvetlenség, bosszuság és fogyatkozás miatt örömest megvált volna, ha becsülettel teheti, parancsnoki tisztétől, főkép azóta, mióta családján, apró gyermekein is aggódnia kellett, kiket Szöllösről Egerbe hozatott, ámbátor a pestistől itt is ott is egyedül csak a könyörülő Isten kegyelme oltalmazhatta meg őket. Kérte is egyszer a fővezért, hogy szabadítaná ki Egerből, mire Bercsényi, ösmeretes csufolkodó modorával vigasztalásul azt jegyezte meg, hogy *jó szeles helyen vannak* ott. A fejedelemnek pedig október 28-án azt irta, hogy Perényi Miklós *kész inkább vasat viselni, mintsem ott lakjék a dögben; már is beteg bújában.*[2] Lehet, hogy úgy volt, de mi bajosan hisszük, mert Perényi a fővezér gunyolódására, szóról szóra ezt válaszolta:

«*Nekem, megvallom kegyelmes uram, az Excellentiád biztatása is keservesen esik, mindazonáltal Isten akarattyára hagyom magamat. Excellentiád parancsolattyának alázatosan engedelmeskedem.*»

Ezt a nyilatkozatot nem igen lehet összeegyeztetni a Bercsényi állításával és Perényinek 1709 október 23-án kelt leveléből inkább azt olvassuk ki, hogy csakugyan bele nyugodott sorsába. Előszámlálta a várnak minden rendbeli fogyatkozását, nevezetesen, hogy a tüzérhadnagy («czaiglajtmány») most kelt fel a betegágyából s' talán még lábra kaphat, de a tüzmester («fajerverker») olyan beteg, hogy felgyógyulásához semmi bizodalma sincsen, a pattantyusok pedig mind tudatlanok. Az

[1] *Országos levéltári Lymbus.*

[2] *Archivum Rákóczianum* VI. 375. l.

öreg ágyuk javát elvitték, a miket ott hagytak azoknak már nem lehet hasznát venni és mindössze két kis mozsár van a várban. Kéri Bercsényit, hogy olyan embereket küldjön Egerbe, a kik értenek a *tüzes szerszámhoz*, a vármegyéknek pedig parancsolja meg, hogy téli tüzelőről gondoskodjanak, mert neki nem akarnak szót fogadni, holott már egy hétre való fa sincs a várban. Az épületek rosszak, az eső becsorog rajtuk és nincs *commissarius* a ki rendbe hozatná azokat; az őrségnek már *négy havi fizetéssel tartoznak*, de pénz helyett csak biztatják a katonákat stb. stb.[1]

Látni való tehát, hogy nem volt szándéka magát vasra veretni, sőt inkább azon igyekezett, hogy a becsületére bízott várat hazájának és fejedelmének megtarthassa. Hanem hát Bercsényi szeretett erős szineket használni, néha még az igazság rovására is.

Eger várának elhanyagolt állapota Rákóczinak is gondot okozott és mikor tudomására jutott, hogy Pálffy és Heister csapatai faltörő ágyukat is hozván magukkal, már Nógrád vármegyében csoportosulnak és gyors előrenyomulással Szécsényt és Losonczot fenyegetik, attól tartott, hogy Eszterházy Dániel, a ki a munkácsi tanácskozásra távozó Bercsényi fővezért helyettesíté, nem lesz képes a császáriakat visszaszoritani és ha *Gács* vára hatalmukba kerül, Eger ostromára indulnak. Megparancsolta tehát, hogy Gácsot fel kell égetni, mert kár volna áldozatot hozni érette, és október 18-án kelt levelében sürgette Bercsényit, hogy gondoskodjék Egerről, mert Gácsnak sem lehet rosszabb kőfala mint Egernek, a tisztek pedig, megszállás esetén nem fognak tudni segiteni magukon, melyből annál nagyobb baj származhatik, mert «*az artoleria lajdinantot — úgymond — régen hamisnak tartom s' ki tudja mivel biztatta az portörő Hajszter öccsét?*»[2]

A fejedelemnek Gács lerontására vonatkozó rendeletét nem

[1] *Országos levéltári Lymbus. Missilisek.*

[2] T. i. Hannibál gr. altábornagyot, a ki mint hadifogoly a várban tartatott. A fejedelem levele *Archivum Rákóczianum* II. 551. l.

lehetett végrehajtani, mert az ellenség nov. 1-én megszállotta a helyet és szitkozódó levelében megfenyegette az őrséget, hogy ha kegyelemre föl nem adja magát, a várat rommá löveti, a parancsnokot pedig négy felé vágatja. Nyárády András kapitány egy napig állotta az ostromot, de mikor a fizetetlen hajduság zúgolódni, lázongani kezdett, mintha épen csak ezt várta volna, *november 3-án* Károlyi Sándor szerint *puszta ijjesztésre*, feladta a várat. A pártütő hajduk egy része Heister zsoldjába szegődött, de Perényi gyalogjai nem árulták el zászlójukat, hanem jobbára visszatértek ezredükhöz. Utközben egy tizedes azt beszélte, hogy a gácsi kapitányok jól viselték magukat, de némely rossz hajduk, fizetetlenségüket hánytorgatván, rákényszerítették a tiszteket a feladásra.[1]

Ez a gonosz példa arra serkentette a fejedelmet, hogy a stratégiai jelentőségében napról-napra emelkedő Eger várát sürgősen megerősítse, gondoskodván az őrség fizetéséről és a tárházak megtöltéséről is. Különben jó reménységgel biztatta magát, hogy bármilyen nagy erővel is támadjon az ellenség — Eger várát nem kell félteni, mert a felmentő sereg az ostromlókat rossz hadállásaikból könnyen kiverheti.[2]

Ez alatt Heisternek egy portyázó különítménye egész Hatvanig eljutott, melynek őrsége és kapitánya titkon egyetértett a császáriakkal és már előbb is be akart hódolni Budára, de a nagybeteg Bottyán tábornok megértvén a dolgot, halála előtt harmad nappal, mikor már az utolsó kenetet is feladták neki, 1709. september 24-én elfojtotta az árulást.[3] Hatvan Eger alá tartozott és Perényitől függött, a ki az összeesküvés óta állandó figyelemmel kísérte a szomszédságban lappangó tüzet, mely reá is könnyen veszedelmet hozhatott. Már október 29-én értesítette a fővezért, hogy valami nagy dolog készül, mert a jászok kapitánya *Szent-Miklóssy János* ezredes megtudván, hogy a német Hatvanhoz érkezett, megszökött Jászberényből «kiszaladt az környül sánczolt clastrombul» mire a városi birák és a szer-

1—2 U. o. és VI. k. 391., 402. és 403. l.

3 *Thaly Kálmán* Ocskay László 668. l.

zetes barátok *hódoló levelet* kértek az ellenségtől.[1] Bercsényit a tudósítás gondolkodóba ejtette. Mit akar a német Hatvanban? Talán Miskolcz felé Erdélybe igyekszik, vagy Eszterházy Dánielt üldözi? «*Nagy kutya szándéknak kell lenni!*» írja november 3-án a fejedelemnek, szidván a *gyalázatos portásokat*, kik az ellenség mozdulatairól semmit sem tudnak.[2]

Minek utánna pedig a császáriak Rimaszombatot elfoglalták, egy részük a Szepességre vonult, másrészük Pelsőcz, Rosnyóbánya, Fülek környékein hódoltatta a népet, és Viard csapatai a Sajó völgyében előre nyomulva Putnokot is fölverték. Ezt az időpontot *Szabó Máté* hatvani kapitány legalkalmasabbnak gondolta arra, hogy a hűségére bizott várat Viard kezére játsza. Perényi 1709. november 23-án értesítette a Lelesznél táborozó Eszterházy Dánielt, hogy a németek Putnoknál vannak és a hatvani, meg jászberényi hirekhez képest arra kérte őt, hogy b. Révay Imre, Máriássy és Szentpétery hadaival együtt *Debrőnél* lévő ezredét ne rendelje onnét távolabb, mert Egerben kevés a katona, sok a beteg és ha valamit próbál az ellenség, nem segíthetnek magukon.[3]

Dániel ur, a «*csonka-béna*» tábornagy, a ki lóra se igen tudott már ülni és kocsiból vezényelt, meghallván a hatvani és putnoki riadalmat, melyre Perényi is háromszor *lövetett* a várból, most az egyszer, szokása ellenére gyorsan határozott. Megjelent a debrői táborban s' onnét lovas és gyalog csapatokkal Hatvanhoz szállva, a várat porrá égette, ugy hogy Viard, a ki azt hitte, hogy *készre jön*, Sőtér és Kókai Márton ezredes huszárjaitól üldöztetve, szégyenvallással visszatért.[4] Eszterházy még egy ideig Debrőnél tartózkodott, azután bement Egerbe, hol meg akkor a pestis nem nagyon grassált, legfeljebb csak a ráczok között, de azokat kiüldözték onnan s' olyan irgalmat-

[1] [2] *Archivum Rákóczianum* VII. k. 384—388. l. Perényinek egy jászberényi pattantyus hozta a hirt Egerbe.

[3] Perényi levele *i. h.* A záró pecsétnél a következő sorok olvashatók: «Városi, falusi birák sietséggel vigyék ezen levelet 100 frt birság alatt prætitulált generalisnak *Leleszre*. Egri főcommandans. *P. M.*»

[4] Bercsényi levele a fejedelemhez 1709. november 30-án. *Archivum Rákóczianum* VI. k. 413—414. l.

lanul *füstölték* a házakat, hogy még be sem állott a tél s' már fogyatékán volt Eger várában a tüzifa. Abban az esztendőben nem is próbálták meg a császáriak az erősséget, Bercsényi szerint, a kinél senki se respectálta jobban a borzasztó fekete halált — a pestistől való félelmükben; pedig nem a félelem tartóztatta őket, hanem az a körülmény, hogy a Dunántúl és a Szepességen folyó hadműveletek miatt nem bírtak abban az országrészben megfelelő erőt csoportosítani.

Az 1710. év elején Rákóczi általános hadi szemlét tartott s' január 15-én kelt levelében többek között arról is tudósította Bercsényit, hogy Perényi ezredét kifogástalan állapotban, *igen jó és ép statusban* találta. Dicsérte a dandárnok *serény foglalatosságát* és elrendelte, hogy a Pongrácz-féle szikszai *companiát* is Perényinek Borsod és Heves vármegyéből toborozott, ugy nevezett «*pápista*» ezredéhez csatolják. Ez az első elösmerés, melyben őt a fejedelem részesítette [1] és nem is olyan csekély dolog, ha tudjuk, hogy a hajduk uton-utfélen elmaradoztak, az ezredek létszáma felényire olvadt s' a bocskoros recruták kard helyett baltákkal és furkós botokkal voltak fölfegyverezve, puskát pedig az ellenségtől szereztek. A fejedelem megrótta Perényit, hogy örökösen sopánkodik, de az sem tetszett neki, ha keményen fogta a dolgot és összeütközött a vármegyékkel. Mikor a mezőkeresztesiek egyszer panaszra mentek hozzá, hogy az egri várparancsnok birájokat fogságban tartja, azt követelvén tőle, hogy még a pestisben elhullott hajduk helyébe is másokat állítsanak, Perényinek igazolnia kellett magát.[2]

Eszterházy Dániel Egerben annyira megbetegedett, hogy minden órán halálát várták, de még is csak felépült és nem lévén semmi különös dolga, úgy megszerette az egri lakást, hogy egész tavaszon ott maradt. Igaz, hogy nem is tudott volna hova huzódni, mert jószágait az ellenség elfoglalta. A fejedelem pedig nyugodni hagyá, mert beteges, kényelemszerető, ítalos ember lévén, a háborúban már alig lehetett valami hasznát venni. De annál több bajt okozott a várban. Először is megtette magát — Bercsényi nagy bosszúságára — vezérlőtábornoknak és

[1] *Archivum Rákóczianum* III. k. 336. l.
[2] U. o. III. 14. l.

Perényi főparancsnoki jogait egészen magához ragadta. A vármegyékről a kiszabott mennyiségen felül még rengeteg eleséget és takarmányt követelt és ha megtagadták, katonaságot küldött a nyakukra s erőszakosan, fegyverrel requiráltatott. Az engedetlen falusi bírákat behozatta, tömlöczöztette és minden hadiszokás ellenére *pénzbüntetésre* itélte. Nem ösmert maga felet urat, nem respektálta a nemesi szabadságot s aki csak egy szóval is vétett ellene, azt mindjárt hadi törvényszék elébe állíttatta és vakmerő cselekedeteivel úgy az ország törvényét, mint a fejedelem tekintélyét számtalanszor megsértette. Rákóczi sokat elnézett neki, de mikor azt tapasztalta, hogy az egri tárházakban felhalmozott eleséget könyelműen pazarolja és Csajághy katonáival, meg a többiekkel *emészteti* továbbá, hogy a magától magára ruházott *commandirozó generalis* tekintélye mellett, a német pártról jövőknek, tehát az ellenségnek, széltiben osztogatja *pénzért* a passzust; végre is elfogyott a türelme és Bercsényi mellé rendelte, hogy inkább Homonna környékén pusztítsa a kenyeret, mint Egerben.[1]

Ez alatt a császáriak meghódoltatták Lőcsét és a Szepességet és minden mozdulatuk elárulta, hogy a nemzeti felkelés legerősebb támpontját *Érsekújvárat* akarják hatalmukba keríteni. A fejedelem tisztán és világosan látta a helyzetet, el is követett mindent, hogy Ujvárt biztosítsa, de a fegyelmezetlen és kiéhezett csapatokkal, a jobbára tudatlan, hanyag, vagy táglelkiismeretü vezérekkel nem lehetett boldogulni. Az ellenség jól kidolgozott haditerv szerint járt el, a kuruczok többnyire csak *az alkalmatossággal éltek* és mióta a pestis terjedése miatt a hírszolgálat is tökéletlenné vált, hol itt, hol amott csak úgy véletlenül csoportosultak. A mezei hadak szerte-széjjel kalandoztak, éhes fenevadak módjára zsákmány után leselkedve. Mikor beleütköztek az ellenségbe támadólag léptek föl, ha túlnyomó számban voltak, de nyakra-főre visszavonultak, a hol a győzelem kétségesnek látszott, vagy a terep nehézségeivel kellett megküzdeniök. A hadiparancsot a vezérek néha félreértették, többször nem akarták vagy nem is tudták végrehajtani és gyak-

[1] *Archivum Rákóczianum* III. k. 129., 282. l.

ran soha többé helyre nem hozható strategiai botlásokat követtek el. A várakban pedig olyan istentelenül tékozolták az eleséget, hogy a szegénység, melytől az utolsó betevő falatot is elvették — kuruczot és labanczot egyformán gyűlölt és átkozott[1] — kiváltképen, mikor már az Erdélyből és a Dunántúlról menekülőket is tartani kellett. Rákóczira, aki nemcsak hazáját, nemzetét, hanem a népet is igazán szerette, csakhamar bekövetkeztek a megpróbáltatások súlyos napjai. De sohasem árulta el nagy lelkének csüggedését, mindenkit vigasztalt, bátorított, jóreménységgel biztatott, hogy fordul a koczka, jön a külső segítség és nem hagyja el az Isten az igaz ügyet!

Bercsényihez írott levelei telve vannak Érsekujvár sorsán való aggodalmával, mert tudta, hogy azzal együtt, nemcsak a Dunáninneni vidék és a Csallóköz, hanem egész nyugati Magyarország behódol az ellenségnek. Bercsényi azonban, kinek a szabadságháború a bujdosás keserü kenyere után ismét fényes helyzetet biztosított, most inkább Eger várát féltette, mivel Kassa mellett Felső-Magyarországot csak onnét lehetett oltalmazni, s' Eger bukása után Munkács és Ungvár következett. A fejedelem is belátta ezt, csakhogy ő *Szolnoknak*, a Duna-Tisza köze védelme szempontjából talán még nagyobb fontosságot tulajdonított és azt fejtegette Bercsényi előtt, hogy mikor az ellenség Eger várát ostromolja az alvidékről támadó ráczokat csak Szolnokból lehet sikeresen feltartóztatni. Mert a ki az erősség háta mögött elterülő földet bírja, az bírja az erősséget is, a minthogy Károlyi Sándor is rátért — úgymond — már arra, hogy a vár a mezőt s' a mező a várat oltalmazza. Meg is bánta, hogy Szatmárt lerontotta, mely a fejedelem véleménye szerint, *Erdélynek Érsekujvára lehetett volna.* Máskor azt írja Bercsényinek, hogy ha az ellenség Putnokot, Miskolczot, Ónodot beveszi, «*Szolnok nélkül* — úgymond — mind *Egertől mind Ujvártól elrekedünk.*»[2] mely a fennforgó körülmények között, tagadha-

[1] Barkóczy Krisztina irja férjének, Károlyi Sándornak, hogy az éhenhaló szegénység «az ördögön is megcserélné most a kuruczbirodalmat, ha könnyebbséget igérne» *Takáts Sándor* Szalai Barkóczy Krisztina 158. l.

[2] *Archivum Rákóczianum* III. k. 59—60. és 170. l. stb.

tatlanul bölcs és előrelátó strategiai felfogásról tanuskodik. Annak okáért Szolnokot *Le Maire* hadi mérnökkari dandárnok tervei szerint nagy költséggel egészen átalakította, az építkezésre személyesen felügyelt, a várat eleséggel, hadi szerekkel bőségesen ellátta és Csajághy gondviselésére bízta.

De azért Eger várát sem hanyagolta el, sőt inkább a felső Tisza-vidék védelmének összes szálait ott csoportosította. Egerben akkor tájban a pestis daczára is rendkívül mozgalmas élet folyt. A világi és szerzetes papok sokaságán és az állandó őrségen kívül még nagyszámú katonai alkalmazottak, élelmezési tisztek, szállás- és fizetőmesterek, hadi biztosok, továbbá magyar és idegen mesteremberek, kiváltképen szabók és fegyverkovácsok, sőt tanult *seborvosok* is laktak a várban. Itt volt a kerületi hadi-pénztár, az élelem és anyagraktár; itt készültek az idegen segédcsapatok német szabású köntösei és *camisoljai*; ide küldték kijavítani a rossz ágyúkat és fegyvereket; ide gyülekeztek a sebesültek és betegek, hogy a török időkből fennmaradt fürdőkben gyógyulást találjanak. Maga Rákóczi is a mellett, hogy országos ügyekben gyakran huzamosabb időt töltött Egerben, orvosai tanácsára többször fölkereste e csodás hatású meleg forrásokat, a Dunántulról menekülő főurak és asszonyságok pedig egészen divatba hozták a várost, főleg mikor az Eszterházyak fényes udvartartásának elterjedt a hire. Mert Dániel úr után *Antal* úr következett, kinek felesége már február végén Egerbe költözködött, úgy hogy nemsokára három vármegye is alig bírta már eltartani a rengeteg kenyérpusztító cselédséggel érkező *földönfutó* uraságokat, a kik nem tudtak, de nem is akartak *szegény legények módjára élni és magukat hazájuknak felszentelni.*[1] Szerencse, hogy a belső épületek már akkor készen

[1] *Archivum Rákócziánum.* III. k. 14., 25., 54., 345., 355., 396., 408. Ezek közé számította a fejedelem gróf Eszterházy Antalt is (l. id. h. III. k. 564. l.) de rosszul itélte meg, mivel az utolsó leheletéig hűséges Eszterházy, «mint a magyar szabadság száműzött mártirja» sok bújdosás után mellette halt meg Rodostóban. *Thaly Kálmán:* Eszterházy Antal kurucz generális tábori könyve XI. l. A romhányi harczon megsebesült kuruczokat a fejedelem az egri borbélyok által gyógyíttatá. *Archiv. Rák.* III. k. 408. l.

voltak, mert különben Perényi el se győzte volna szállásoltatni, a fejedelem engedelmével sok felől érkező embereket, kiknek egy része a Rákóczi vendége vagy pártfogoltja volt, másrésze pedig azért költözködött Egerbe, mert közhírrel beszélték az országban, hogy ott nincsen olyan *hatalma a pestisnek*, mint másutt és a betegeknek több mint fele meggyógyul.[1]

Kezdetben úgy is volt, a minek talán az lehetett az oka, hogy a beteg hajdut és közembert a főparancsnok rendeletére tüstént kihurczolták Egerből, a fertőzött házakat pedig szigorú zár alá vették. Mivel pedig általános felfogás szerint üres gyomornak jobban ártott a pestis, az urak és asszonyságok nagy vigan éltek, lakmároztak, mulattak, kényes ételekkel és jó egri vörös borral kurálván magukat. És bizony csak kevesen költöttek a maguk erszényéből, mert a bőkezű, gavallér Eszterházy grófok megnyitották a tárházakat, úgy hogy a prófont mesternek, már tavasz kezdetén, a rendes fogyasztáson kívül még 831 porcziót kellett kiszolgáltatni, a mit a fejedelem is sokallott. De csak akkor tudta meg igazán, hogy micsoda tékozlás és tobzódás folyik Egerben, mikor április 4-én, egynéhány napig tartó fürdőzésre maga is odaérkezett. Mert már akkor a tárházakat a vendégeken és menekülteken kívül, a kik a fejedelemtől, a confoederatió értelmében hajlékot és kenyeret sürgettek, Eszterházy Antalnak a Dunántúlról kivert hada is fogyasztotta, de legtöbb kárt tettek azokban a telhetetlen és követelőző lengyel önkéntesek, a kik az ellenséget elkerülvén, sáska módjára mindent felfaltak a mit találtak és annyira kiélték, sanyargatták a föld népét, hogy a fejedelem nem szánta volna úton-útfélen agyonveretni a németekkel praktikáló s' hűség esküt letenni nem akaró «*átkozott pendelyes nemzetséget*».[2]

[1] Ezt többek között Károlyi Sándorné 1710 aug. 15. kelt leveléből is tudjuk. *Takáts Sándor* i. m. 155. l. Darvas Ferencz hadibiztos családja is Egerbe menekült. *Archivum Rákóczianum* III. k. 409. l.

[2] *Archivum Rákóczianum.* III. 88., 93., 96., és 385. l. A fejedelem április 11-én azt írja Bercsényinek: «*Legnagyobb bajom az egri magazinum, az melyet most emészt a lengyelség és az Dunántúlról feljött had*», továbbá, hogy a lovak a takarmány hiánya miatt — a jászkiséri táborban *ehel is halnak.* (*U. o.* 93. l.)

Ebben az időben már a labanczos magyarok is vérszemet kaptak és nemcsak örökösen háborgatták, fölverték a *tébolygó* kuruczcsapatokat, de a kisebb várakat és kastélyokat is vakmerőképpen megtámadták. A császár zsoldjában álló hajduk a somoskői puszta várat hatalmukba kerítvén, rabolták és hódoltatták a népet s' ezért a fejedelem még Egerbe való érkezése előtt megparancsolta Perényinek, hogy *Patay Kristóf*, testőr karabélyos őrnagy segítségével, veresse ki onnan a gyülevész hadat. De mivel a dolog nem ment egy tempóra, mert a különben is halófélben lévő egri gyalogságot, a nagyobbszámú labanczok ellen jó készület nélkül el nem bocsáthatta, a fejedelem április 19-én, újolag keményen ráparancsolt, hogy *Réthey Ferencz* helyettes várparancsnokot küldje ellenük, meghagyván neki, hogy a Sirok várába beférkőzött kóborló labanczokat is szorítsa ki onnan. Ezekkel a «*csámpás*» Réthey hamarosan végzett, de hogy mennyire megapadt az őrség száma kitünik abból, hogy már a Sirok visszafoglalására érkező 300 fényi labancz csapat híre is nagy riadalmat okozott Egerben, mikor pedig valami német had portyázott Hatvan körül, — Eszterházy Antal, a vak lármára — mindjárt a Sajóhoz akart szállani, de a fejedelem, aki tisztában volt az ellenség szándékával, egyszerűen leintette, mondván, hogy «*ne Sajózzon, hanem inkább Ipolyozzon*», melyből látszik, hogy akkor is a Pálffyról szorongatott Érsekújvár fölmentéséről gondolkodott.[1] Antal úr szívesen magára vállalta volna ennek a Dunántúli felmentő hadjáratnak a vezetését, mert szörnyen unatkozott a szegi pusztán s talán az ujvári vidám farsangról is maradtak kellemes emlékei, de a fejedelem a szomorú tapasztalatokon okulva, hallani se akart erről és éppen kapóra jött, hogy Eszterházy kúra végett szabadságot kért tőle. Az egri fürdőket akarta használni, de bizonyára a jó társaság is vonzotta, melyről felesége, ki a *bőjtöt* Egerben töltötte, sokat beszélhetett neki.

A fejedelem, — saját bevallása szerint — örömest megadta az engedelmet és Antal úr julius 5-én már ott is volt. De sehogy sem tetszett neki, hogy Rákóczi, végét akarván vetni

[1] *Archivum Rákócziánum* III. 388., 403., 106., 111. és 112. l.

az eddigi könyelmű, tékozló életnek, új rendet hozott be, megparancsolván a tisztviselőknek, hogy zárják el a tárházakat, mindenki a saját erszényéből költsön. Dániel bátyjával együtt morgott, zugolódott s azon kezdte, hogy a fejedelemtől eddig való és további hasznos szolgálataiért, maga és udvarnépe számára rangjához illendő tartást s az ellenségtől elfoglalt birtokai helyébe megfelelő értekű uradalmat követelt. Erősen megtalálta nyomni a pennát és szokatlan, követelődző fellépése olyan rosszul esett a fejedelemnek, hogy julius 6-án kelt válaszában végre minden elfojtott keserűségét kiöntötte. Szemére vetette Eszterházynak, hogy szolgái rettenetesen tékozolnak és hogy a drága, költséges életmódra teljék, lelketlenül zsarolják a szegénységet.

Ezért kellett — úgymond — rövid idő alatt kiürülni az ujvári tárházaknak s ez a sors vár Egerre is, ha eszükre nem térnek. Majd meglátja, hogy *kényes életükkel, színes hizelkedésükkel* megfogják még szomoritani. Tapasztalhatta, hogy amíg volt miből szívesen adott és úgy osztogatta a jószágokat és jövedelmeket, hogy a mostani szükségnek részben ez is az oka. Érdeme jutalmát mindenki előre követelte, de nem érik be azzal a mit már kaptak, hanem soha meg nem szünnek a véghetetlen kivánságoktól.

Mindazonáltal, hogy udvarnépe fogyatkozást ne szenvedjen, bizonyos falukat rendel a tartásukra, de csak úgy éljenek a hogy *lehet*, nem pedig a hogy *kellene*. Mert ő is tudna születéséhez és méltóságához illendőbb módon élni, csakhogy nem viszi rá a lélek, látván az ország veszedelemben forgó állapotját és a nép nyomoruságát. «*Tegyük azért félre* — úgymond — *méltóságunk mutogatását, mely hazánk szolgálatja után jobban kinyilatkoztatik, mintsem az külső pompa hiuságos mutogatásával.*»[1]

Eszterházy Antal a fejedelem levelére egyideig még jobban duzogott és mint könnyen fellobbanó, heves véralkatu ember,

[1] *Archivum Rákóczianum* III. k. 277. l. A levél bizalmas részeit a fejedelem saját kezével irta. *U. o.* 273. l. továbbá, Rákóczi emlékiratainak *ötödik kiadása*, 277—278. l.

ugyancsak verte a készülőt, hogy búcsút mond a kuruczoknak, de minekutána személyesen találkozott Rákóczival, egészen megbékült és azon volt, hogy Dániel urat, minden bajnak okozóját és a menekülteket, akik már nem tartották a várost elég *biztos helynek* Rákóczi utasítása szerint, mentől előbb kiigazítsa Egerből.[1]

Az Érsekujvár fölmentését czélozó dunántúli hadjárat vezetését a fejedelem az erélyes és elszánt embernek ösmert Károlyi Sándorra bízta, kinek felesége és háza népe a környéken már irtózatosan dühöngő pestis elől Egerbe szándékozott menekülni. Annak okáért a fejedelem julius 25-én meghagyta Perényinek, hogy a várban alkalmas szállásról gondoskodjék[2] a mi nem kis feladat volt, mert az urasszony *kilenczvenheted magával* érkezett Egerbe. Úgylátszik a jó lélek, aki örökösen a mások bújátbaját, szenvedését, nyomorúságát igyekezett enyhíteni, bár magának is elég keresztje volt, Károly környékén mindenkit fölszedett, a ki a ragály elől bujdosott. Mindazonáltal Perényi, sógora és vérszerint való attyafia lévén az úrasszonynak, örömmel gondoskodott róla, mert Barkóczy Krisztina augusztus 5-én azt írja az úrának, hogy egész készséggel fogadták, tágas és tisztességes lakást adtak neki. Az előkelő, úri társaság nagy, jó szívvel volt hozzá; többek között megismerkedett Bottyán tábornok fiatal özvegyével, gr. Forgách Juliánnával is, a ki férje halála óta (1709. szept. 27.) állandóan Egerben lakott. Járták a templomokat és a börtönöket, hol a raboknak alamizsnát osztogattak; bemutatták a szent életü vén püspöknek, kinek aztán híres gazdasszony létére, *bélest is sütött;* lakomára hivogatták és ebédre mentek hozzá, mikor egy új misés papot, aki Károlyit hívta meg *atyának*, fölszenteltek. De két hétig se tartott a mulatság és aug. 15-én már azt írja az urának, hogy a ragály miatt, minden *társalkodást* elhagytak, mert a ki egyszer megkapja a betegséget az már halálfia. Ki is költözött nem sokára Egerből a többi uri néppel együtt a Tisza és Hernád között elterülő *Bársonyos-szigetre*, hol a szabad ég alatt sátrakban tanyáztak.[3]

[1] *Archivum Rákóczianum* III. k. 282. l.

[2] *Archivum Rákóczianum* III. k. 460. l.

[3] V. ö. *Takáts Sándor* i. m. *Márki Sándor* i. m. 119—120. lapjain.

Barkóczy Krisztinát és gyermekeit megőrizte az isteni gondviselés, de Perényi Miklóshoz már nem volt olyan könyörületes, mert 1710. szeptember havában másodszor is özvegygyé, apró gyermekeit anyátlan árvákká tette. Három leánya közül a legkisebbik *Mária* még csak két esztendős múlt, ki fogja ezt most már dajkálni, ápolgatni? ha csak valamelyik jó lelkű rokon magához nem veszi. Haza kellett tehát mennie minden áron, harmadfél esztendő óta nem látott szőllősi házához. Annak okáért megadván a megboldogultnak az utolsó tisztességet, a következő folyamodványt intézte a Szerencsen aggódó fejedelemhez:

«Felséges vezérlő fejedelem, nekem természet szerént való jó, kegyelmes Uram! Hogy Isten felségedet hazánk örömére, bó(l)dogulására éltesse szerencsésen, szivem szerént kivánom.

Alázatosan követem felségedet, hogy kellessék busíttanom, mivel szegény feleségemet Isten ő szent felsége *ez elmult hetekben* ez árnyék világból kiszóllítván, maradott *három kisded gyermekim*[1] kiket is, hogy jól rendben hagyhassak vagy az atyafiaknál vagy peniglen magam házánál és kevés jószágocskámat jó rendben vehessem, alázatossan kelletett Felségedett bussítanom, mutatná Felséged szegény jámbor szolgájához kegyelmességét és haza bocsátana, mivel ha mostan őszre haza nem mehetek jószágocskámnak bé takarítására és rendben hagyására, embereim is oda haza meghalván, kik jószágomra gondot viseltenek, az mint is már elpusztult jószágom jobban elfog pusztulni és igy gyermekeimet is nem tudom honnan sustentálhassam. Mely, ebbéli Felséged hozzám megmutatott kegyelmességét életem fogytáig megszolgálni el nem mulatom, a mint is ajánlom magamat a Felséged kegyelmességében, maradván Felségednek Eger die 22, septembris Anno 1710. alázatos, hív szolgája *Perény Miklós* s. k.»[2]

[1] A nagyszőllősi r. kath. egyház anyakönyvei szerint Perényi Miklósnak Hidy Borbálától a következő gyermekei származtak: 1. *Zsuzsánna* (1695. nov. 10.), 2. *József Miklós* (1697. márcz. 19.), 3. *Katalin* (1698. május 19.), 4. *Erzsébet* (1701. jul. 14.), *Mária* (1703. márcz. 28.). A 15 éves Zsuzsannát és a tizennégybe forduló *Józsefet* már nem lehetett *kisdednek* mondani, tehát csak az utánuk következő három leányról emlékezhetik.

[2] Mint rendesen itt is csak az aláirás sajátkezű. A folyamodványon

Mire a folyamodvány eljutott Rákóczihoz már akkor *Érsekujvár*, a szabadságharcz legerősebb védbástyája, aránylag rövid ellenállás után, a megvesztegetett *Rottenstein Ferencz* tüzéralezredes árulása következtében, szeptember 23-án feladta magát. E nehéz időkben, mikor a magyar szabadság szent ege végkép beborult, s az erős hitű fejedelem lelkét is sötét árnyékok környékezték: Perényi, a ki nem volt se hadvezér, se államférfiú, csak hazáját szerető igaz magyar, hüségének, az önmegtagadó kötelességteljesítésnek szép példáját adta. A győzelmes ellenség közeledésének hirére nem nézte a maga baját, kárvallását, egyedül arra gondolt, hogy ahová állították ott most szükség van reá. Visszavonta tehát kérelmét és kijelentette, hogy nem mozdul Egerből. A fejedelem 1710 október 3-án tudósította Károlyi Sándort, hogy «*Perény Miklós haza kivánkozott, de az mostani hirekre nézve maga resolválta benmaradását, csak az gyermekeit akarja kiküldeni.*»[1]

Dr. Komáromy András.

a fejedelem egyik titkárának következő oldaljegyzete olvasható: «*Minthogy felesége meghalt jószágában kéredzik, hogy gyermekit és javait disponálhassa*». *Országos levéltári Lymbus. Missilisek.*

[1] *Archivum Rákóczianum* III. k. 174. l.

FRANCZIA ADATOK AZ 1664. ÉVI SZENT-GOTTHÁRDI CSATÁHOZ.

(Első közlemény.)

Simonyi Ernő Londoni Okmánytárában [1] a British Museum gyűjteményeinek leírásánál egy kéziratot említ, mely szerinte «*egy franczia utazónak naplója, ki a XVI. század végén utazott Németországban* és *Magyarország egy részében, többi között Mosony vagy Vas megyében megyei tisztviselők társaságában alkalmasint forsponton utazván, ezekkeli érdekes társalgását leírja és őket igen kedvezően jellemzi.*» Ebből a leírásból senki sem olvasná ki, hogy a könyvnek czíméül ott áll tisztán: *Relations des voiages faits en Allemagne, Hongrie et Italie dans les années 1664 et 1665* (tehát a 17-dik század vége felé!) és hogy az illető utazó, a franczia segédcsapatokkal jövén el hozzánk, végignézte a *szent-gotthárdi csatát.*

Az írónak neve sehol sincsen megemlítve, csak az, hogy több helyen misét mondott. A szigorú kommentárok alapján, melyekkel katholikus egyházi dolgokról, jezsuitákról, barátokról, szentekről, csodákról ír, és egyéb körülmények után ítélve is, úgy látszik jansenista volt szivében. Valószínű, hogy *de Brissac herczegnek*, a franczia csapatok egyik önkéntesének volt a házi káplánja, még pedig annak a Brissacnak, kinek *Muzsai Vitnyédy István* egy lovat ajándékozott augusztus 21-én. Vitnyédy már 1664 julius 23-án jelenti egy levelében, hogy a

[1] *Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történeti Emlékek.* I. osztály: okmánytárak. 5. kötet: Magyar történelmi okmánytár, londoni könyv- és levéltárakból. 1521—1717. Magy. Tud. Akad. történeti bizottmányának kiadványa. Pest, 1859, 44. l., 19. 568. szám alatt.

franczia̓k (t. i. a franczia segítő csapatok) Sopronba érkeztek s hogy ő tisztelgett a fővezérüknél; később pedig búcsúzó leveleket írt több franczia embernek u. a. év október 18. és 19-én. De Brissac herczeg, mint alább látni fogjuk, nem volt ezen csapatok közt. A fővezér, kinél Vitnyédy tisztelgett, Coligny gróf volt, ki akkor még csak a franczia gyalogsággal érkezett meg a német birodalmon és Bécsen át Sopronba. Egy másik csapat, még pedig lovasság (26 compagnia), Olaszországból volt hazánkba rendelve.[1] A franczia király a pápa megijesztésére küldötte őket oda; de az ügyet békés úton intézték el, mire a lovasokat előbb *Marburgba*, utóbb pedig *Radkersburgba* rendelték, a hol csatlakoztak többi honfitársaikhoz. Ezekkel az olasz földről érkezett segítő csapatokkal sem jött Brissac, mert ő egyenesen Francziaországból jött el Bécsbe s onnan Gráczon át Szent-Gotthárd alá.

Coligny gróf maga írja emlékirataiban, hogy midőn a császár Bécs mellett *Minquindorff*-ban (a párisi egykorú *Gazette* szerint Munkensdorfban) megszemlélte a franczia̓kat, nagyon sajnálta, hogy csak a gyalogság volt jelen.

Furcsaság gyanánt megemlítem, hogy Brissac herczegnek hintója és szolgái fekete-sárga szinekkel voltak díszítve (Un grand train dont les couleurs estoient jaunes avec des veloutes noirs).

A feljegyzéseket magába foglaló vaskos kötet két részből áll: elseje 432, másodika 921 lapra terjed (körülbelül 220 szóval egy-egy lapon); de csak valami 100 lap érdekli a magyar történetírást, a mit ugyancsak rövidre kell fognom, s nem adhatom szószerint, mert az elbeszélés hébekorban nagyon is bőbeszédű. Ezenkívül az eseményeket csak attól az időponttól kezdve írom le, a mikor Bécsből jövet Gráczot már elhagyta a szerző, mert szorosan véve, csak ez bír érdekkel reánk nézve. Leirása fölötte érdekes és tanúlságos is, még pedig azért, mert sok olyan apró részletet jegyzett fel, a mit a háborúskodáshoz

[1] *Die Feldzüge Montecuccolis gegen die Türken, von 1661—1664.* Nach Montecuccolis Handschriften und anderen oesterreichischen Originalquellen. Oesterreichische militärische Zeitschrift. Jahrgang, 1828. II. Band, 4. Heft. 16. l.

szokott katona elhallgatott volna, mint mindennapi és közönséges dolgot. Sok, neki teljesen új és szokatlan dolgot is látott, a mi meglepte őt épúgy, mint meglepi most is a 20-ik században élő embert, kinek talán fogalma sem volt eddig arról, hogy a 17-dik század végén mily viszonyok közt folyt le a háború.

Az áttekintés megkönnyítése végett két részre osztottam ismertetésemet. Az elsőben a *szent-gotthardi csata előtti élményeket* írom le, míg a másodikban *magára a csatára és az ez utáni eseményekre* vonatkozó feljegyzéseket vetem papirra.

I.

Menet Gráczból Szt-Gotthardra.

1664 július 17—24-ike közt *Gráczban* tartózkodtak a francziák, hol bevásárlásokat tettek a magyarországi hosszú útra. Már Ratisbonban királyuknak ügyvivője, Mons. Gravelle, a diétánál figyelmeztette őket, hogy milyen országba készülnek és útmutatást és jó tanácsokat adott nekik: bort ne sokat igyanak ott, mert a magyar bor nagyon fölhevít; vizet csak felforraltan igyanak, mert a víz természetes állapotában veszélyes; sok gyümölcsöt se egyenek, mert rosszfajtájú (pedig később ugyancsak megszerette és ette papunk a magyar gyümölcsöt) és végül, hogy az éjszakák nagyon hidegek még nyáron is és azért jól takaródzanak be. A magyar parasztokról úgy látszik nagyon rossz bizonyítványt állíthatott ki Gravelle, a mint azt alább látni fogjuk.

Gráczból jövet *Leibnitzben* háltak meg (jul. 24.), hol 900 franczia lovas csatlakozott hozzájuk. Másnap átkeltek a *Mura* folyón egy hidon s azonnal hadi rendbe (en guerre) sorakoztak és folytatták tovább az útat, mintha ellenséges vidéken haladtak volna keresztül és nem «en estappe« mint békés országban. Különben még portyázni is kezdettek s nem vették pénzen, mint eddig, az élelmi szereket stb. még az előkelő emberek sem (mesme gens de qualité), ámbár busásan el voltak látva mindennel. Papunknak ez azt a mesét juttatta eszébe, melyet Náthán próféta beszélt el Dávid királynak a gazdag emberről,

kinek sok volt a nyája, csordája és a szegény emberről, kinek csak egy kis anyajuha volt és ezt is elvették tőle.

Aznap éjjel a francziák egy nyomorult csűrben háltak meg egy elhagyatott faluban, miután a parasztok elmenekültek az erdőkbe; papunk egy kemenczébe búját éji szállásra, a mely még meleg volt, mivel a parasztok valószínűleg kenyeret sütöttek benne, mielőtt elmenekültek.

Julius 26-án *Locknitzban* háltak meg. Egész éjjel esett az eső s nagy volt a sár mindenhol. Nem ismervén az útat, sok ügyük-bajuk akadt, mert a falunak utczái szűkek voltak és sok volt benne a kerítés, a kátyú és a posványos hely. Ezért nehezen fordultak a hatlovas kocsik is. Ámbár még nem voltak pogányok közt, annyi istenkáromlást hallott, mint eddig életében soha; mindenki szabadon forgatta kezében kardját és pisztolyát, hogy nyomatékosabbá tegye adott parancsát.

Még aznap *Rakelsboury*[1] (Radkersburg) falu mellett mentek el, mely négy bástyával (bastion) volt megerősítve és a Mura folyó is védelmezte. A magaslaton egy vár állott. A francziák azonban nem mentek be a faluba.

Mielőtt a napló további feljegyzéseinek ismertetését folytatnám, az események megértése végett szükségesnek látom főbb vonásokban leírni az 1664. évi hadjáratot és pedig azon időponttól kezdve, a mikor julius hó 7-én a törökök légberöpítették *Zrinyivárát.*[2]

Július 8-án a törökök podgyászukat és vonatukat, valamint tüzérségük egy részét is *Nagy-Kanizsa* felé indították; *12*-én a csapatok felgyujtották táborukat és ugyancsak *Nagy-Kanizsa* irányában elvonultak. Jóval ezelőtt (már jul. 4-én) török portyázó különítmények vonultak el a Rába völgyébe, a hol ezek megsarczolták és fel is égették a falvakat.

Július 14-én a Mura mögött álló császáriak is elindultak *Neuhof*-felé azon szándékkal, hogy átkelnek a Murán és egyesülnek a német birodalmi és a franczia segítő csapatokkal.

[1] Így látjuk Lazius mappáján is 1556-ban.

[2] A hadjárat részleteire nézve lásd *Hadtörténelmi Közlemények* 1891. évfolyamának 297. és 596. l.

15-én a császáriak *Neuhof* (Mura-Szerdahely) alá értek; *16.* és 17-én átkeltek a Murán és egyesültek a badeni őrgróf vezette birodalmi hadakkal. *17-én* Nádasdy *Lentire* menetelt, megszállotta a Kerkapatak mentét, míg a badeni őrgróf vezette birodalmi csapatok *Alsó-Lendváig* nyomultak előre. Ezek tehát biztosították a főseregnek átkelését a Murán.

Közben a török sereg összpontosult *Kanizsa* alatt, *15-én* ostrommal megvette *Kis-Komáromot* és miután két napot pihent, *18*-án *Kanizsa* alá visszahúzódott.

A Montecuccoli vezette szövetséges sereg eleinte *Lentin* át *Lövőre* akart vonulni, de a mikor Kis-Komárom elestéről és arról értesült, hogy a hadvezér *Kanizsa* felé visszahúzódott, még *18*-án is a Mura mentén maradt, pihenőt tartott s várta, hogy merre vonulnak a törökök.

19-én *Lenti* felé indultak el a szövetségesek azon elhatározással, hogy *Egerszeg* alá vonulnak. Az útban azonban hírül esett, hogy a törökök előcsapatai már megelőzték őket és Egerszeg alatt járnak a végből, hogy fedezzék és biztosítsák a fősereg idevonulását.

A franczia segítő csapatok július 18-án Radkersburg környékén egyesültek.

A birodalmi hadak vezetői a szövetséges hadsereg élelmezésének minősíthetetlen rosszasága miatt semmiféle hadi vállalatba bocsájtkozni nem akartak. Hasonló okok miatt tagadták meg a főseregnek való csatlakozásukat a Radkersburg körül álló francziák is.

Ily körülmények között Montecuccoli nem koczkáztathatta a további előnyomulást, mert az ellenséggel való összeütközés számára vereséget rejtegetett magában, egyrészt csapatainak elégtelensége, másrészt a hiányos élelmezés, járványos betegségek és egyéb bajok miatt. Ennélfogva a császáriak *július 20*-án visszavonultak *Alsó-Lendvára* a végből, hogy *Dobronakon* és *Mura-Szombaton* át eléje vonuljanak a Radkersburg körül álló francziáknak, az egyesülés után pedig a Rába vonalához nyomuljanak a törökök feltartóztatása végett.

Nádasdyt már 20-án egyenesen a Rába-völgyébe irányították, hogy minél előbb egyesüljön a Körmendnél álló Batthiány csapataival.

Julius 21-én a császáriak *Mura-Szombatra* értek, *22*-én *pedig* ugyanitt egyesültek a franczia segítő csapatokkal.

Már julius 21-én, a mikor Montecuccoli Alsó-Lendváról Mura-Szombatra vezette seregét, híre érkezett annak, hogy a törökök mintegy 15,000 lovasa *Körmend* alatt prédál. Erre Montecuccoli elhatározta, hogy összes lovasságával és a könnyebb ágyukkal *Szt. Gotthardra* előresiet és megakadályozza a törökök átkelését a Rábán mindaddig, míg a főssereg is beérkezik ide. A gyalogság és a vonat ugyanis a rossz utak miatt nehezen vergődött át a hegyes vidéken. Ehhez képest *24*-én az egyesült német és franczia lovasság már Szt. Gotthard alatt állott.

Még a Montecuccoli vezette császári sereg egészségi állapotára, valamint élelmezésének rosszaságára, vagyis a sereg ütőképességét lényegesen befolyásoló körülményekre nézve kell egyetmást megjegyeznem, hogy kiegészítsük és megértsük a szemtanu feljegyzéseit és megfigyeléseit.

A császári csapatok a Mura és a Dráva között a lehető legegészségtelenebb területen táboroztak. A Dráva és a Mura Magyarországon teljesen szabályozatlan volt akkor olyannyira, hogy néha igen rövid idő alatt megváltoztatták folyásukat. Megesett, hogy a hol nem sokkal az előtt mocsár volt, később száraz mező terült el; a szigetek megszüntek és máshol keletkeztek; még a falvak is hol a jobb, hol pedig a balparton feküdtek. Általában véve vizenyős és mocsaras volt a talaj.

Minthogy a hadikészleteket a Duna mentén halmozták fel, a hol legelőször a főssereg működött, a Mura körül hadakozó sereg számára majdnem semmit sem gyüjtöttek össze. A bevásárlásnál a lakosság hihetetlen magas árakat szabott meg. A pénz is kevés volt. A harácsolástól eltiltották a csapatokat az ország lakosságának kimélése végett. A termékeny Ausztriával az összeköttetés csak a folyóvizek mentén volt lehetséges, mert a lakosság képtelen volt fuvarokat adni a hadikészletek szállításához. A kevésbé termékeny Stiriából összegyüjtött élelmi czikkeket csakis a Murán szállíthatták; de sehol semmiféle olyan pontjuk nem volt, a hol az élelmi- és lövőszereket biztonságban és oly mennyiségben halmozhatták fel, a

mely elegendő lett volna a nagy seregnek. A magyar vidékeket a törökök kifosztották, a lakósság pedig az erdőségekbe menekült s így e részről sem remélhettek semmit sem. A szökések napirenden voltak; a rabló katonákat a házuktól, vagyonuktól megfosztott és ugyancsak szűkölködö lakosság elfogdosta és a legtöbb esetben kirabolta és agyonütötte. Ily körülmények között a sereg létszáma napról-napra fogyott.

Hogy e viszonyok valóban fennállottak, kitűnik majd a naplóíró alábbi elbeszéléséből is.[1]

Folytatván már most a franczia feljegyzéseinek ismertetését, azt mondja, hogy az útat nem ismerték és azt sem tudták, hogy a keresztény hadsereg hol táborozik. Később, midőn eljutottak Rómába, elpanaszolta a pápának, hogy mily hanyagúl és rosszúl bántak velük a császár miniszterei Magyarországban s hogy a császári komisszárius, a ki a magyar határ felé vezette őket, elbújt Radkersburgban, sőt utólag meg is szökött tőlük.

Radkersburg után mintegy $^1/_4$ mérföldnyire (lieue) egy korábbi tábor nyomaira akadtak, de semmi jelét nem találták annak, hogy a sereg mily irányban haladt tovább. Itt egy szerencsétlen, mintegy 55 éves beteg németre akadtak, a ki egészen meztelenül a hasán mászott ki viskójából, ámbár igen hideg volt az idő. A parasztoktól való félelmében papunk semmit sem tehetett érte s különben sem tudott németül és nem is szállhatott ki a hintóból, hogy segélyt adjon, mert tovább kellett utaznia.

A szövetséges seregek elszomorító állapotát igazolja a feljegyzés ama része, a mely azt mondja, hogy ezen és a következő napon, az úton mindenhol, mintegy 50—50 lépésnyire, hullákat és haldoklókat láttak, kik a kerítések aljában, vagy a kátyúkban (bourbiers) kiszenvedtek és fetrengtek. Nem tudom komolyan vagy szatirából jegyzi-e meg papunk, hogy *egy gon-*

[1] Ezen összefoglalásra nézve lásd: *Die Feldzüge Montecuccolis gegen die Türken* stb. czímű értekezést az *Oesterr. mil. Zeitschrift* 1828. évi folyama II. kötetének 4., 5. és 6. Heft-jében, valamint *Rónai Horváth Jenő*: Az 1664. évi Mura-Rába melléki hadjárat és a Szent-Gotthárd melletti csata czímű dolgozatát. *Hadtört. Közlem.* 1891. IV. évfolyam, 297. és 596. l.

dolat vigasztalhatta őket e látványra, t. i. az miszerint, ezzel biztos jelük volt arra nézve, hogy egy keresztény sereg nemrég erre vonult el. Ugyanezen nap estéjén egy kis kápolnával bíró magyar faluba értek, mely tele volt zsúfolva katonákkal, a kik egymás hátán haltak ott meg. A kápolna közelében két franczia nőre akadtak, kiknek egyikét majdnem holtra verték. Minél tovább haladtak, annál nagyobb volt a nyomor mindenhol. Útközben két vagy három kompánia német gyalogossal is találkoztak, kiknek alig volt jártányi erejük s arczszínük olyan volt, mint a halott embereké. Legtöbbjüknek nem volt se süvegjük, se czipőjük, se fegyverük; a kiknek pedig fegyverük volt, azok gyöngeségük miatt alig tudták azokat tovább czipelni.

A mint azután elfoglalták szállásukat, a pap fölkereste a franczia nőket és a haldokló németeket, a kiknek ruházata teljesen átázott a hideg esőben. Megkérdezte őket, hogy megakarnak-e gyónni; de sem az elpáholt franczia nő, sem a haldoklók nem adtak választ. Talán lutheránusok voltak — jegyzi meg — vagy pedig nem értették már meg őt. A császár komisszáriusa, a kit utoljára Radkersburgnál láttak, váltig biztatta a franczia vitézeket, hogy csak menjenek tovább, ő maga azonban nyomtalanul eltünt.

Jogosan jegyzi meg erre az író azt, hogy *furcsa dolgokra kell elkészülve lenniök. Locknitz* falú lakósai mind elmenekültek és menedéket kerestek egy vízzel teljesen körülvett kastélyban vagy kisebb várban (chasteau), a hová elvitték magukkal feleségeiket, gyermekeiket és marhájukat is. A nőket és a gyermekeket a falakon és a tornyokon látták egy szál ingben; némelyikük azonban fehér kendőt viselt, melyet a karuk alatt átvetve megkötöttek. Aznap éjjel Brissac és kisérete egy paraszt ember oly csűrében (grange) hált meg, mely tele volt kévékbe kötött gabonával; ebből megabrakolták a lovakat. Az idegenek különben emberségesen viselkedtek, mert a falubeliek megnézték a tábort aznap este és másnap reggel is, a midőn a franczia tovább indultak. Ez vasárnapon (jul. 27.) volt, a melyen papunk, az elindulás előtt, a csűrben misét is mondott.

Az út (helyesen a híd, a melyen az átvezetett) a falutól mintegy 200 lépésnyire be volt szakadva s azért hosszabb meg-

állásra volt szükség, míg rőzse-kötegekkel kijavították. Innen 400 lépésnyire egy ingoványos térséghez, vagy mocsaras helyhez érkeztek, a melyen keresztbe helyezett fenyőtörzseken át vezetett az út; még emberi hullákon is át kellett taposniok. Körülbelül egy jó negyed mérföld (1/4 lieue) volt az átjáró hossza, a melyen nagyon nehezen ment az átkelés, úgy hogy 100 török könnyen föltartóztathatta volna őket. A gyalogosok vízben jártak, a lovak csak nehezen haladhattak előre, a járóművek pedig szörnyen döczögtek a rossz padlón. Még egy mérföldet (lieue) haladva, egy szántóföld közepén állapodtak meg, a hol a gabona kévékbe kötve maradt. A lovakat megabrakolták, a népség is evett valamit és két órai pihenés után ismét megindultak; mivel féltek a törököktől valószínűleg egész éjjel tovább kellett menetelniök.

Szántóföldeken és réteken át haladtak tovább és nem csupán török rajtaütéstől tartottak, hanem a leskelődő magyar parasztoktól is féltek (!), mert hisz óva intették őket tőlük. Nagyon sok helyen csak egyenként juthattak előre; az erdők szélén látták a bujdosó magyarokat. Végre hosszabb időre megállapodtak egy oly magaslaton, melyet erdőség vett körül egészen; mindenfelé csoportokba verődött magyarokat láttak, kik úgy látszik, a málhás szekereket akarták hatalmukba keríteni. Ezért külön őrcsapatot rendeltek ki, a lovasságból pedig egy osztályt a málhás szekerek őrizetére rendeltek. Itt is mindenütt halottakra és haldoklókra akadtak, nemcsak a kerítések mentében, hanem a bozótok és cserjések között, valamint az erdőkben is. Az irgalmasságot is gyakorolták, mert kenyeret és bort osztogattak szét ama haldoklók között, kik még enni voltak képesek; három vagy négy ily szerencsétlent a hintó mögé is felültettek, kiknek az inasok vitték fegyvereiket; ily módon megmentették őket az éhhaláltól és a magyaroktól. Sok hullát találtak tovább is; többek között egy kerítés alatt egy szegény asszony hulláját is látták két gyermekével karjában. Az asszony és egyik gyermeke már kiszenvedett, de a másik, még csecsemő leány, holt anyja emlőjén csüggött ajkaival. Az urak egyike magához vette a csecsemőt és ápolta ezt, a mennyire az a körülmények közt lehetséges volt.

Ez volt valóban a háború első napja — mondja az író — reggeli 5 órától esti 10 óráig folyton meneteltek, mert alaposan félhetiek a törökök rajtaütésétől. A gyors és erőltetett menet miatt kénytelenek voltak a podgyászos szekereket egy jó óra járásnyira visszahagyni. Az éjszaka koromsötét volt. Végre tábort ütöttek egy völgyben, melyet erdővel borított hegyek zártak körül. Maguk sem tudták, hogy merre vezetett további útjuk. Miután pedig a málhás szekerek elmaradtak, sem kenyerük, sem sátraik nem voltak. Az éjszaka igen hüvös volt, mint rendesen Magyarországon, de jó tüzet sem rakhattak, mert a nyers fa nem akart égni; csakis kevés száraz gallyból sikerült kis tüzet rakniok, a mely körül összegyültek azután a fáradt vitézek és megbeszélték *főtisztjeik balgaságait, a kik ily gondatlan módon vezérelték őket.* A legbátrabbak közül egy kis csapatot küldöttek ki cserkészni. Ez azzal a hírrel érkezett vissza, hogy 14,000 tatár portyázott a vidéken oly czélból, hogy a kis csapatot elfogja. E hírt eleinte el akarták titkolni, de Brissac herczeg és a környezete is neszét vette a dolognak és nagyon megijedtek. Utóbb elterjedt a hír az egész táborban is és nagy nyugtalanságot okozott; a csapatoknak megparancsolták, hogy fegyvereiket készen és rendben tartsák. Különös, hogy e riadó ellenére, a lovakat mégis legelészni engedték! Két óráig pihentek még így, a mialatt papunk meggyóntatta környezetét, a herczeg pedig szétosztotta pénzét a pap és úri társai között, 200 aranyat (ducats) adván egyenkint. Közöttük volt egy franczia úri ember is, aki Konstantinápolyban megtanulván törökül megtanította a többit arra, hogy mit kell mondaniok törökül, ha esetleg elfognák őket; nevezetesen azt kellett kérniök, hogy állítsák őket a nagyvezér elé. Különben az egész éjszakát álmatlanul töltötték minden pillanatban várván az elindulást; senkisem nyugodhatott le, miután a sátrak nem érkeztek meg, viskók építésére pedig nem volt elég idejük. Ő maga, Brissac meghivására, ennek kocsijában pihent egy ideig, de a mint mondja, annyi ideje sem maradt, hogy egy «Miserere»-t elmondhasson, mert kiszállt a hintóból, miután képtelen volt nyugodni abban a tudatban, hogy 14,000 tatár leselkedik a közelben!

Hajnal hasadtával «lóra» (boute-selle) fújtak és a csapat

tovább indult az ország belsejébe azon reményben, hogy nemsokára reáakadnak bajtársaikra (nos gens). Páristól idáig a herczegnek hatlovas hintójában utazott a pap, de most *inkább lóra szállt biztonságból, mert a törökök esetleges támadása esetében könnyebben megmenekülhetett volna!* De mivel a málhásszekerek még két mérföldnyire voltak (2 lieues) mögöttük, be kellett várni ezek megérkezését, nehogy esetleg az ellenség kezébe essenek. Ezalatt egy falat kenyeret kaptak és vízzel nagyon is meghigított bort, a mi elég kevés volt oly embereknek, kik már 24 óra óta koplaltak. Négyen egy sou (5 filler) ára (un soi de pain) kenyeret ettek meg. Végre megérkeztek a társzekerek s velük az ennivalók; de sajnos esti 8 óráig nem juthattak hozzájuk. A mint az első szekér behajtott a táborba, gödörbe jutott és megakadt, a mi további késedelmet okozott. Végre más irányba terelték a vonatot, a mire valamennyi szekeres mind első akart lenni. Felbomlott a rend és kivont kardok és lövésre szegzett pisztolyok kiséretében iszonyú káromkodások hangzottak el.

Végre együtt voltak az összes szekerek; de ekkor minden felesleges holmit ledobáltak róluk, hogy a törökök közelsége miatt gyorsabban menetelő csapatokat is követhessék. Ez ellen azonban az önkéntesek tiltakoztak hangosan, mert a kátyúban épen az ő szekerük rogyott össze s mindenük, még a ruhájuk is, odaveszett. A mint azután a franczia csapat elindult, előjöttek az erdőben rejtőzött parasztok és zsákmányul ejtették a visszamaradt málhát. Már-már attól is féltek, hogy a csapat utóvédét is meg fogják támadni; ez azonban vak lármának bizonyúlt, mert a parasztok csak a visszamaradt holmira voltak éhesek. Az utak állandóan nagyon rosszak voltak. A vidék hegyes és sürű erdővel borított volt mindenfelé. A szoros helyeken egyenként, a nyilt térségeken ellenben hadi rendben menetelt a sereg az ellenségtől való félelmében. Négy vagy öt ily szoros úton (défilé) haladtak át, a melyeknek egyike, egy erdőn át, nagyon is hosszú volt.

Az első útszorostól mintegy 4—5 mérföldnyire (lieue) sürű füstgomolyokat láttak s így tudták, hogy a törökök nincsenek már nagyon messze tőlük, mert azok mindenütt mindent felgyujtanak. Alig mentek tovább egynegyed mérföldnél, midőn

balkéz felől, mintegy két puskalövésnyire, egy égő falut pillantottak meg. Az ide és jobbra küldött cserkészek azonban senkire sem bukkantak. A törökök azonban már nem lehettek messzire, mert minél tovább hatoltak előre a francziák, annál sürűbben emelkedtek égnek a füstoszlopok.

A következő nap élményei után ítélve — írja a pap — alapos volt a gyanúnk s valóban közelebb voltunk az ellenséghez, mintsem hittük, mert cserkészeink azt jelentették, hogy egy szomszéd magaslatról mintegy 4—5 ezernyi hadsereget pillantottak meg, mely egy völgyben egy nyomorult falu (bicoque) közelében szállott táborba; csak azt nem tudták (!), valljon keresztény csapatból vagy törökökből áll-e az? Ezért kivont karddal, támadásra készen csatarendben vonultak föl szabad kantárral, igen előnyös rendben és pedig úgy, «mint az szokásban volt egy hegyen». Ez állásban maradtak reggeli 11 órától esti 7-ig, a midőn parancsot kaptak a továbbindulásra. A míg itt vártak, a pap fölkereste a sövények tövében heverő sok beteg embert, kiknek legtöbbjük már haldokolt s nem ügyeltek vígasztaló szavaira, mert vagy nem hallották őt, vagy ha igen, nem hederítettek reá, mivel németek és valószinűleg még lutheránusok is voltak; ott is hagyta őket.

Míg így a hegy tetején csatarendben vártak a francziák, parancs érkezett hozzájuk *De la Feuillade* maréchal de camptól, hogy küldjenek ki néhány lovas kompániát 3000 török ellen, a kiket föl akart tartóztatni. A pogányok ugyanis átkeltek a Rábán, a melynek partján a keresztény sereg is táborba szállt. Engedve a parancsnak, egy lovas osztályt küldöttek ki, még pedig azt, melyet *Baradas* vezérelt. Ehhez csatlakozott Brissac herczeg is és pedig véglegesen, mert a franczia király megparancsolta, hogy az önkéntesek ne tegyék ki magukat veszélynek minden alkalommal, hanem válasszanak maguknak egy bizonyos kompániát és ennél maradjanak meg mindvégig. Brissac herczeg, a ki ekkor még sehova sem volt beosztva, azért szegődött Baradas hadosztályához, mert ezt rendelték ki elsőnek. Ő azonnal a csapat élére állott, ámbár sem nem evett, sem nem ivott semmit tegnap dél óta, kivévén azt a falat kenyeret és korty vizes bort, a melyet velünk megosztott. A kirendelt csapatoknak

egy hidat kellett volna megszállaniok, a melyen, a hír szerint, a törökök átkeltek, s a melyen ezeknek vissza is kellett volna térniök. De a hír hamisnak bizonyult és semmi sem történt e napon, kivévén egy kis csatározást néhány törökkel a folyó tulsó partján; a törökök közül néhányat megöltek a nélkül, hogy a francziák közül valaki megsebesült volna. Ezután a francziák visszatértek a derékcsapathoz.

A míg a kiküldött francziák a hidnál lesték a törököket — írja a szerző — ő egy úri emberrel lement a völgybe, nem kiváncsiságból, hanem éhségtől hajtva, mert mint a hogy említette már, 24 órán át csupán $^1/_4$ solt (1·25 fillér) érő kenyérrel kellett beérnie. Kirándulása azonban, legalább a kenyér dolgában, sikertelen volt, a miért is megint kifakad a császár miniszterei ellen, kik a csata küszöbén éhen halni engedik a 400 mérföldről (lieues) segítségre jövő vitézeket. Ezután lefeküdt s a midőn fölébredt, megszemlélte a hadsereget és a tábort, mely valamivel hosszabb volt mint széles; árkot is ástak körülötte védelmül a törökök ellen. A bejáratot két apró ágyú védte; ezekben azonban nem volt nagy köszönet, mert csak 7—8 fontos golyót vethettek. A tábor igen szomorú látványt nyújtott: mindenütt nyomoruság és nélkülözés jelei mutatkoztak. A maroknyi német gyalogság valóban szánalmat keltett; szegény nyomorult emberek mind le voltak soványodva a hosszú böjttől és alig tudtak a lábukon állni gyengeségük miatt.

Az egyik katona, ki a város árkába húzódott természeti szüksége elvégzése végett, gyengeségében összerogyott és két órán át fekve is maradt.

Szent-Gotthárdra nézve, a hol sétálgattak a francziák, ezeket mondja a napló írója: kis város, a mely époly sajnálatra méltó látványt nyújt, mint a tábor; falai fölötte gyöngék (faiblesse mesme); kerítése több helyen egyszerűen fából összetákolt, mely kívül és belül sárral tapasztott (claies de bois enduites de boue); a falakon kívüli árok keskeny és inkább békáknak szolgál lakóhelyül, mint a város védelmére. A falakat hitvány kőtornyok védelmezik, melyeknek tetején az oda menekült szerencsétlen magyarok álldogáltak feleségeikkel és gyermekeikkel

még pedig mind egy szál ingben. A templom tornyában (le clocher) is menekülteket láttak.

Este 6 órakor a franczia a lovasság, a mely eddig csatakészen a hegy tetején állott, parancsot kapott az indulásra és az átkelésre a Rábán Szent-Gotthárdnál. A podgyászával együtt felkerekedett lovasság átment a szegény helységen (bicoque), majd átkelvén a hidon, a folyó túlsó partján, mintegy jó fél mérföldnyire (lieue) Szent-Gotthárdon alul (au dessous), táborba szállott a folyó partjának mentén. Táboruk a mezőn volt, melyen még kaszálatlanul állott a vetés. Gyönyörű mezőségen haladtak át mindenhol. A vetés török (blé de Turquie) és szerecseny buzából (blé sarrazin), árpából, zabból állott; volt még mindenféle zöldség is, u. m. kelkáposzta, borsó, bab, czékla és más egyéb; ezekben tehát bővében lettek volna, ha a lovak le nem tapossák. A csapatok sátrakat ütöttek (on planta nos pavillons) és meg is vacsoráztak, még pedig jobban mint az előző estén, mert ezúttal velük volt az eleség; a nyugvó csapat egyideig zavartalanul pihent, de később, a keresztény sereggel egyenlő magasságban és a Rába túlsó partján fölvonultak a törökök előörsei (valószinüleg előcsapatai), a melyek kellemes zenéjükkel végét vetették az alvók álmainak (ils jouaient, assez agréablement). Az ellenséges had trombiták helyett sípszó, furulyák és hobóék (hauts-bois) hangja mellett vonult fel. Papunk nem tudta, hogy mire magyarázza e hajnali zenét (aubade), fölkelt és óvatosan félrevonta a sátora nyilását eltakaró vásznat. Valószinüleg meg is rémült a midőn látta, hogy e szép zenebona (tintamarre) a törökök megérkezését jelenti, mert ezt irja: ki hihette volna el, hogy ezek a csunya pogányok ily szép zeneszóval pusztítanak és öldökölnek! Majd igy folytatja: A török gyalogság dobszóra menetelt, a mi azonban már kellemetlen zajt okozott, mert a dobok nem olyan formájuak, mint a franczia katonaságé, hanem hosszúkásak (itt egy szó olvashatatlan) és nincs bennük összhang; azonkívül úgy verik a dobot, mint Franczia országban a temetéseknél szokás, vagyis az adott hangok fölötte kellemetlenek és szomoruak. A törökök különben oly közel jöttek a folyó partjához, hogy pisztollyal akármelyikünket könnyen agyonlőhették volna, mert a Rába itt nem volt szélesebb, mint nálunk

otthon a Marne. Nemcsak a turbánjaikat láttuk, hanem még az arczvonásaikat is fölismerhettük; vörös zászlóikon tisztán láttuk a kis fehér félholdat is. Sok ilyen zászlót vittek, de ezek kisebbek voltak a mieinknél, kivévén a főzászlót, mely ép oly nagy volt, mint a miénk. Az apró zászlóból mintegy 20 volt minden kompániában, vagyis mindenfelé libegett-lobogott a sok apró zászló.

A különös zene és a törökök közelsége úgy látszik félelemmel töltötte el elbeszélőnket, főleg a mikor észrevette, hogy a hitetlenek átkelni készülnek a Rábán. Tüstént elhozatta lovát és egy csendesebb lövőtávolságon kívüli helyre vágtatott, mert, a mint írja: sátorában a nagy zenebona miatt nem olvashatta el a breviáriumot!

A keresztény sereg teljes nyugalommal nézte az ellenség fölvonulását; a táborban semmi riadás nem volt, csakis azok a keresztény csapatok keltek át a Rábán Szt. Gotthárdnál és telepedtek le a francziák mellé ezekkel egy vonalba, a melyek a francziák megérkezése alkalmával a megelőző napon a Rába jobb partján tanyáztak és tűrhetetlennek találták ott a hőséget.

A törökök megérkezésük után azonnal fölgyújtottak egy falut és fölpörzsöltek egy elég csinos templomot is, a mely a Rábához közel a dombon feküdt. Azt mondja továbbá a napló írója: a pogányok azonnal fölpörzsölnek minden házat és templomot, a mi útjukba akad; szerencsénk volt, hogy idejében ide vonultunk, mert ha még egy félnapot késünk, a törökök körmei közé kerülünk! Hamar bekövetkezett, hogy — a mint a Rába tulsó (jobb) partján ütött táborunkat elhagytuk — a törökök, a mi táborhelyünket is elfoglalták.

Az író nem valami fényes bizonyítékát adja bátorságának azzal, a mikor ezeket írja: Puskalövésen kívül eső csendes helyen elolvastam a breviáriumot, majd visszamerészkedtem a sátoromhoz, hol éppen reggeliztek; de kimentvén magamat, nem maradtam sokáig a veszélyes helyen, a mi miatt ki is nevettek. Ámde azzal védekeztem, hogy a puskaporláz kileli még a legbátrabb embert is («metus cadens in constantem virum» teszi hozzá latinul) és különben is már megtanultam a hadseregnél

azt az üdvös szabályt, hogy csak bolond ember ölcti meg magát olyan helyen, a hova nincsen kirendelve!

Némileg megvigasztalódott papunk akkor, mikor nemsokára ezután egy puskalövésnél valamivel messzebb hátra rendelték a tábort, a mire ezt az épületes megjegyzést tette: lám a tábornokok, kik többet értettek a haditudományhoz, mint én, szintén veszélyesnek tartották a helyet!

A tábor hátravonulása közben apróbb csatározások történtek. Ezeket egy önkéntes a *Des Fourneaux* kompániájából kezdette meg és pedig: *Marquis de Manon d'Alègre.* Ez ugyanis a folyó tulsó partján egy törököt pillantott meg, a kinek jelekkel értésére adta, hogy lőni készül. A török megértette őt, a mire a franczia vállához emelte fegyverét és czélzott. De a török megelőzte a francziát, mert a következő pillanatban egy golyó (un coup de choc) járta át a nyakát (a szöveg szerint a torkát).[1] A lövés elég szerencsésen érte a marquist, mert a golyó jobbfülén kissé alul találta őt, de mintegy négyujjnyira alább ismét kijött, a nélkül, hogy több kárt tett volna benne, minthogy meghorzsolta a bőrét. Hogy a törökkel mi történt, azt a marquis maga sem tudta megmondani, csak annyit tudott, hogy a pogány testének közepére czélzott.

Ezen epizódot komolyabb csatározás követte. A pap azonban nem sorolja fel őket, kitér a részletezés elől, noha érdekesek lehettek, mert azt mondja, hogy sok szép haditettnek volt szemtanuja. Egyet azonban mégis elmond (és pedig vakmerő dolgot, mert azt írja: bravado): Egy tuczat franczia gyalogos összebeszélt, hogy átuszszák a folyót és elcsípik a túlsó parton legelő török lovakat. Hárman közülök csakugyan átusztak, kilenczen pedig az innenső parton elbujtak a bokrokban. A szabadon legelésző lovakból hármat a francziák elfogtak, magukkal hoztak és beugrottak velük a vízbe. Szerencsétlenségükre azonban a lovak békót viseltek, a mi miatt ezek úszni nem tudván, a vízbe fultak. Közben a törökök észrevévén a csinyt, lovaik

[1] A napló írója szerint «choc» volt a neve a török lövőfegyverének. Ennek két ravasza volt, egy fönt és egy alant. Mind a kettő a serpenyőre csappant (qui portent sur le bassinet).

megmentésére siettek. A bokrokban rejtőző francziák azonban sortűzzel fogadták őket s mintegy nyolczat vagy kilenczet lelőttek közülök.

A körmendi harczra nézve nem találtam érdemleges dolgot a naplóban. Az író nem volt jelen ennél s így keletkezik ama téves állítása, hogy a törökök itteni átkelését *csupán a franczia csapatoknak a fele akadályozta meg.* Említést érdemel azonban azon följegyzése, a melyben ismét összeszidja a császár miniszterei és pedig azért, mert a franczia *csapatoknak oly golyókat adtak, a melyeket előbb meg kellett faragni, hogy betolhassák őket a puskák csövébe!*

KROPF LAJOS.

SOBIESKI LITVÁNJAI A KURUCZ TRENCSÉN MEGYÉBEN.

Az 1682 november 19-iki fegyverszünet, Thökölynek biztosítá Felső-Magyarországot a Garamig. Kassáról, mint székhelyről igazgatta fejedelemségét, országgyűlést tartott 18 megye és 9 szabad királyi város követeivel s legszebb, legcsábítóbb jövő integetett feléje, a mikor Kara Musztafa nagyvezér «egész birodalmából kisepré a baromi sokaságot» évek óta táplált terve végrehajtására, Bécs elfoglalására.

A török veszedelem mozgásba hozta a császári diplomatiát. Belátták, hogy a török békét áhítozó politika már meg nem állítja a csillagvezér hadait, s a Habsburgok hatalmát csak a fegyverek ereje oltalmazhatja meg a nagyravágyó török ellen. Szövetséges kellett s a pápai diplomatia segítségével sikerült is megnyerni a lengyelek törökverő királyát, III. vagy Sobieski Jánost s 1683 márcz. 31-én megkötötték a véd- és daczszövetséget.

A lengyel királynak tetszett a szövetség. Régi, természetes ellenség a török, új szövetséges a most szorongatott császár, a ki azonban győzelem után erős támasz lehet otthon a franczia-párti főurak s a litvánok ellen s családjának fényét emeli, esetleg dinasztiát alapíthat, ha fiának, Jakabnak a segítség fejében megszerezheti Lipót császártól leányának kezét.

A lengyel nemesség azonban nem helyeselte teljesen királya politikáját. Ellenségnek tartotta a törököt, kívánta vesztét, de a szepesi városok miatt nem egyúttal Thökölyét is. Érdekükben s a Habsburg-politika ellen működött Vitry, a franczia követ. Pénzzel s a bekövetkezendő királyválasztás esetére kilátásba helyezett támogatás igéretével többeket megnyert, köztük a

litván sereg fővezérét s vilnói palatinust, Sapieha Kázmért, testvérét, Benedeket, a litván kincstárnokot és Ferenczet a litván főlovászmestert. E franczia párt nem akarta Sobieski családja hatalmának emelkedését, még kevésbé Sobieski-dinasztiát, hisz' pártjuk jelentékeny tagja Jabłonowski Szaniszló a vörös-oroszok fővezére és palatinusa vágyott a királyságra és XIV. Lajos igéretét már is bírta.[1] Ezen okoknak tudható be, hogy a lengyel országgyűlés csak a franczia politika leleplezése s a litvánok ellenzésének megtörése[2] után, április 16-ikán szentesítette a véd- és daczszövetséget s másnap 12.000-ben állapították meg a litván sereg számát.[3] S hogy Sobieski magát és országát távollétében, Thököly esetleges támadása ellen biztosítsa, kijelentette a magyar követeknek, hogy a császárral kötött szövetség «még nem jelent háborút Thököly vagy a magyarok ellen; s csak azokat tekinti ellenségeinek, kik a törökhöz csatlakozva, hadakozni fognak a lengyelek ellen.»[4]

A lengyel szövetség biztosítása után Károly lotharingiai herczeg s fővezér egységes haditervet alkotott, hogy a török és Thököly egyesülését és közös támadását megakadályozza. Először a Rába és a Vág-folyók védelmi vonala volt a hadi működés alapja. Volt is itt császári sereg, mivel a Thökölyvel kötött fegyverszünet a császáriaknak biztosítá Trencsént s hadaik a Vág völgyében táboroztak, Zsolnán gr. Thim és gr. Schulcz, Trencsénnél gr. Caprara, lejebb gr. Starhemberg vezérlete alatt, Nyitrában pedig a magyar-horvát hadak gr. Eszterházy Pál nádorral.[5] Mivel azonban a császári seregben jelentékeny volt a gyalogok száma, ezért ezek csak részleges oltalmat nyujtottak a megyének, de nem biztosították teljesen Thököly portyázó kuruczai ellen. Már 1680 juniusában egy kisebb kurucz csapat — Suhajda népe — felverte Budetint, pusztított Tren-

[1] Acta historica res gestas Poloniæ illustrantia VI. k. (Acta regis Joannis III.) 62., 63. l.

[2] U. o. 87. l.

[3] U. o. 81. l.

[4] *Angyal Dávid:* Thököly Imre, II. rész 11. l.

[5] Sztrányay György gr. Caprarához Lietava 1682 aug. 25. — *Országos Levéltár* (Missiles) — és *Angyal* I. 281., 283.

csénben s a szomszédos Árvában és Liptóban; majd ugyanezen csapat gyalogsága tutajokon tért vissza Trencsénbe s a lovassággal egyesülve Morvába tört.[1] Augusztus 10-én a sztrecsnói kapun Nagy Ádám és Rácz Ádám tört be 200 lovassal, 12-én pedig maga Thököly látogat el a megyébe. Birócztól Zablátig a Caraffa-ezred mintegy 350 katonája volt a falvakban elszállásolva; ezeket meglepték és felkonczolták, majd a Varinka-völgyében a Rovnahorai-szoroson Árvába távoztak.[2] Augusztus 30-ikán visszatért vagy 30 kurucz Belára, Nagy Ádám pedig Rajeczre.[3]

Keserves panasz hangzott Trencsén megyében. «Annyira jutott a felsőjárás, hogy már nemcsak nemes ember, de értékes paraszt ember sem maradhat házánál és ha magát a paraszt embert nem kaphatják, feleségét vagy gyermekét viszik el s úgy kell kiváltani.»[4] A megye maga iparkodik önmagáról gondoskodni. 1682-ben nemesei felkelnek[5] s a közgyűlés utasításában meghagyja a fő- és alkapitányoknak, hogy jól kémleljék ki az ellenséget, tudják meg szándékát, a seregnek csak kis részét bocsássák előre, a többi pedig csak nyomában járjon. Vigyázzanak, nehogy a sereget biztos veszedelembe vigyék, mert vele együtt elpusztul a megye is.[6]

Trencsén vármegye eddig is súlyosan érezte Thököly erejét, pedig még bent táboroztak a császári hadak, de mit csinál akkor, ha Kara Musztafa rengeteg népe megérkezik s a császáriak Bécs oltalma végett védtelenül hagyják a megyét. Nehéz volt a helyzetük. Egyik részről hűtlenség bűne alatt a személyes felkelést parancsolták, más felől pedig a kuruczság fenyegette.[7] A veszedelmet meg kellett előzniök; 1683 tavaszán Bécsbe felküldték

[1] *Angyal* I. rész 225. l. és *Bashalmi levéltár* 31. cs. 130. sz.

[2] U. o. I. 226. — *Ottlyk Gy.* Önéletírása. — *M. H. H.* II. o. XXVII. k. 10. l. és *gr. Pongrácz cs. bashalmi levéltára*, 31. cs. 137. sz.

[3] *Bashalmi lvtár*, 31. cs. 140. sz.

[4] Labsánszky János id. br. Pongrácz Ferenczhez. Óvár 1680 szept. 7. — *Bashalmi levéltár*, 31. cs. 141. sz.

[5] Lustrájuk 1682 okt. 26. — U. o. 32. cs. 79. sz.

[6] Utasítás 1682 nov. 4. — U. o. 32. cs. 80. sz.

[7] 1683 ápr. 2. — U. o. 32. cs. 102. sz.

Ottlyk Györgyöt és Benyovszky Imrét, hogy engedélyt nyerhessenek Thököly «salvaguardáinak behozására» és véleményt kérjenek, mit csináljanak ha Thököly hada nyakukba jön. Könnyű válaszszal tértek vissza: «accomodent se tempori,» mit jó magyarsággal úgy értelmeztek: «a mely felől jobb szellőnk kél, arra fordítjuk kormányunkat.»[1] A megye tehát Ottlykot és Nedeczky Jánost Lőcsére küldte Thökölyhöz oltalomnyerés végett. Útjok sikerrel járt, mert Thököly 30 lovassal beküldte Horváth Ferenczet «fősalvaguardának.»[2]

Szükség is volt erre, mert ápr. 19-ikén már török-tatár had járt Barsban s Oszlány körül sokat pusztított, rabolt és foglyokat ejtett, de a hol Thököly oltalomlevelét felmutatták, ott kiméletesebb volt. Ezért kereste Trencsén is az oltalmat, de Thököly emberei nem tetszettek gr. Schulcz generális Zsolna körül levő hadának és folyton háborgatták őket. A megye ápr. 22-ikén a haditanács elnökét, Badeni Lajost keresi meg kérésével, hogy tiltsa el Thököly embereinek bántalmazását, hiszen jól tudja a haditanács, hogy a király tudtával és csak éltük fenntartása végett cselekszenek így.[3]

Még tartott a fegyverszünet, de a kuruczok már nem nyugodtak. Májusban Likava környéken 22 muskétást leöltek s ugyanott a várnál levő hidat lerombolni akarták a felkelők. A parancsnok muskétásokkal odasiettet, de a talpasok előtörtek, a parancsnokot 30 muskétással együtt elfogták.[4] Lietava várát csellel hatalmukba kerítették, a mi elég könnyen sikerülhetett, mert csekély őrsége lehetett.[5] E vár oltalmat nyújtott a kuruczoknak, biztosabban érezhették magukat, a szomszédos Sziléziába beüthettek, másrészt hadi szempontból az volt a rendeltetésük,

[1] Apponyi Miklós apósához id. br. Pongrácz Ferenczhez. 1683 ápr. 5. — U. o. 32. cs. 104. sz.

[2] Ottlyk György Önéletírása. — *M. H. H.* II. o. XXVII. k. 12. l.

[3] Trencsén megye Bádeni Lajoshoz 1683 ápr. 22. — *M. Nemzeti Múzeum.* Törzsanyag.

[4] *Angyal* II. 15., *Tört. Tár.* 1887. 112. l.

[5] 1682-ben Sztrányay 15 vagy 20 muskétást kér bele, 1684-ben az őrségből 8 megszökött, 9 beteg volt és csak 20 volt szolgálatra alkalmatos. — Sztrányay György levelei gr. Caprarához. Lietava 1682 aug. 25 és 1684 jún. 17. *Országos Levéltár* (Missiles).

hogy megakadályozzák Schulcz és Lubomirski csapatainak egyesülését, kit Sobieski előre küldött Varsóból. Ez ugyan nem sikerült, de júniusban ötszáz kurucz Bittse mellett megtámadta Tetwin János Kázmér lengyel ezredes csapatát s negyvenet belőlük levágott.[1]

Thököly egyébként is attól tartott, hogy a lengyel csapatok egy része betör Felső-Magyarországba s ezért ő a június 10-iki eszéki találkozáson Kara Musztafától 50.000 török-tatár hadat kért, hogy a lengyel támadást megelőzze s Sobieskit elvonva Bécs megsegítésétől saját országának védelmére kényszerítse. A nagyvezér azonban nem akarta hadát megosztva, vállalata sikerét koczkára tenni.[2] Különben is a török sereghez kellett alkalmazkodni a császári hadaknak s a Rába vonalának elvesztése után feladták a Vág vonalát is.

Még május elején gr. Eszterházy Pál nádor várta seregéhez Trencsén felkelő nemességét, midőn azonban a magyarok látták, hogy július elején Schulcz, Caraffa és Veterani tábornokok 8000 némettel és Lubomirski harmadfélezer emberrel Zsolnától és Trencséntől először Lipótvárig húzódtak s onnan Lotharingiai Károly július 7-iki parancsára a császári hadak Morvába távoztak, a nádor semptei magyar tábora is eloszlott, kiki haza sietett tűzhelye védelmére s Trencsén megye nyitva lett Thököly számára. Nem volt császári had a felvidéken, mely a kuruczoknak útját állhatta volna s Thökölynek hódolt minden megye és város a Dunától a keleti határig Árva, Likava, Trencsén és Lipótvár várak kivételével. Pártjára állott Bercsényi Miklós, a ki a semptei táborban a nádor helyettese volt, gr. Illésházy György főasztalnokmester, Trencsén megye főispánja.[3] Thököly Liptóba és Turóczba Petneházyt, Trencsénbe pedig Géczy Zsigmondot küldte, a kinek Beczkón tartott asztalára július 29-ig 13 és fél akó bort küldött el Csejthéről az ottani salvaguardia, Bodoky István, a kinek elismervénye szerint «ezenkívül ezen

[1] *Angyal* II. 32. l.

[2] U. o. II. 22.

[3] *Thaly:* Az 1683. évi táborozás történetéhez. (Ért. a tört. tud. XI. k. 10., 11., 21., 25. l.) és *Angyal* II. 33., továbbá *M. Nemzeti Múzeum* törzsanyaga 1683 júl. 7. — *Ottlyk* i. m. 13. l.

föl s alá járó kegyelmes urunk ő nagysága vitézlő rendeire és tisztviselőire egyszer is, másszor is 26 és fél akó bor költ el.«[1]

Mire a fegyverszünet július 21-ikén letelt, Trencsén megye már kurucz volt főispánjával együtt s Thököly seregébe álltak számosan, köztük Labsánszky János, ifj. br. Pongrácz Ferencz és Madocsányi hadnagy. Augusztusban már Thököly táborába várták a megye felkelő nemességét s 13-ikán a királyfalvi táborból ifj. Pongrácz Ferencz figyelmezteti atyját, hogy siessen a had, mert feles tatárt várnak, a kik még levághatják őket, ha egyenkint szállingózva jönnek.[2]

A felkelés azonban lassabban haladt, mint I. Lipót segélyhadai. A lengyelek erősen készültek, mire a császári s főleg a pápai diplomaták arra kérték Sobieskit, hogy Felsőmagyarországra is küldjön hadakat s Thökölyt elvonva Bécstől és a töröktől, saját területe védelmére kényszerítse.[3] Sobieski azonban nem akarta Thökölyt ingerelni, hanem aug. 9-ikén követe Ghiza Kázmér által erősen figyelmeztetette, hogy be ne törjön Lengyelországba, mert ha egy szalmaszálat is eléget, válaszul birtokait fogja elpusztítani.[4] Egyébként ügyeltek a szorosokra, hogy Thököly hadai rajta be ne törhessenek, az utakat bevágatták, s mivel augusztus közepéig a jablunkai-szoros nem volt eléggé elzárva, Sobieski rendelt oda hadat gr. Thim megsegítésére.[5] Seregét már előre küldte és augusztus 15-ikén maga a lengyel király is elindult Krakkóból, mivel *nem győzte várni a litvánokat* és a kozákokat, de meghagyta nekik, hogy sietve *jőjjenek utána.*[6]

A lengyel sereg közeledtére Thökölynek kellett gondoskodni a szorosokról. Aug. 23-ikán a cseklészi táborból utasította is Szentiványi Menyhértet, hogy kémeit járassa, a szorosokat őriz-

[1] *Ottlyk* i. m. 13. l. és Bodoky István 1683 júl. 29-iki elismervénye. *M. N. Múzeum.* Törzsanyag.

[2] Bashalmi lvtár 32. cs. 116. sz. és Labsánszky János, id. br. Pongrácz Ferenczhez aug. 30. Cseklészi tábor. — 118. sz.

[3] Acta regis Joannis III. — 409. l.

[4] *Angyal* II. 54.

[5] V. ö. Acta stb. 244. és *Tört. Tár.* 1886. 126. l.

[6] Acta stb. 258. l.

tesse, mert valóra kezd válni az a hír, «hogy Lengyelországbul feles lengyel hadak akarnak megegyezni az némettel.» S bár Trencsén várát ostromoltatta gr. Illésházy Györgygyel és Géczy Zsigmonddal, mégis Sobieski közeledtének hírére aug. vége felé Szakolczára küldte őket és Ottlyk Györgyöt a szorosok védelmére, hogy a lengyelek be ne törjenek magyar területre.[1]

De maga Trencsén megye sem vehette tréfára a dolgot és nem várhatta a jó segítséget, hisz a veszedelem első sorban és közvetlenül őt fenyegette. A várak és városok őrségét kirendelte a szorosokhoz és szept. 10-ikén maga Zsolnára ment, bár a Dubniczon tartott megyegyűlés felmentette a személyes felkeléstől, 180 gyalogost és 5 lovast Csaczára küldött a szliéziai határ őrizetére, nem jószántából, hanem a felső járás kapitányának, id. br. Pongrácz Ferenczneк követelésére, mi ellen a főispánnál tiltakozott is.[2]

Még csak a készületnél tartott a kurucz Trencsén megye, máris szeptember 12-ikén eldőlt a nagy küzdelem Thököly pártfogójának a töröknek súlyos vereségével. De a győzelem s azt követő események oly váratlanok voltak, hogy benne kételkedtek s még 27-ikén is azt írta haza gr. Illésházy György Trencsén megyének «századik része sem igaz annak, a kit mind győzhetetlen török császár ereje, mind peniglen urunk ő nagysága fényes tábora felől hamisan költöttek.»[3] Bár a főispán már levelezett a szliéziai szorosnál álló gr. Thim ezredessel,[4] kitől mindent megtudhatott, mégis szept. 22-iki parancsa értelmében, hogy a bittsei, budatini, óvári, sztrecsnói és ljetavai uradalmakból «viritim insurgálván, menjenek Kiszuczákra,» a megye a személyes felkelést szorgalmazta és gyülekeztek is a hadak a felső járási kapitány: id. br. Pongrácz Ferencz zászlaja alá.[5]

Szept. 28-ikán Kiszucza-Újhelyen táboroztak a korabeli

[1] Thököly levele — *Országos levéltár* (Missiles), — *Angyal* II. 55. és *Ottlyk* i. m. 16. l.

[2] A zsolnaiak levele gr. Illésházy Györgyhöz 1683 szept. 16. *Bashalmi lvtár.* 32. cs. 121. sz.

[3] *Tört. Tár.* 1895, 396. l.

[4] *Bashalmi lvtár.* 32. cs. 131. és 132. sz.

[5] U. o. 32. cs. 123. sz.

vitézi élet hibáival egyetemben. Mivel «hadi tisztek is nagy italokban és vendégségekben elmerülvén, hadakat zablában nem tartották,» [1] Koczany Illés és Morecz Lőrincz éjjel rátört tizedes tisztjére Noszkó Jánosra, kardjukkal és kővel megsebezték, mivel intette őket, hogy a megye hadi parancsa ellenére ne kóboroljanak és ne részegeskedjenek. Az ügy a hadi bíróság elé került, melynek tagjai voltak, Pongrácz Ferencz, Nedeczky János és Zsigmond, Hrabovszky János, Köröskényi János, Kelecsényi Pál, Szulyovszky János, Lehóczky Gábor és Sztupiczky Mózes. Ítéletet a bíróság nem hozott, hanem fenntartotta gr. Illésházy Györgynek, mert őt tette meg főkapitánynyá Thököly Imre, Magyarország vezérlő fejedelme s ők csak helyettesei, illetve tisztjei.[2]

Kiszucza-Újhelyről azonban nehezen indultak tovább. Az élelmezéssel három uradalmat róttak meg, t. i. a sztrecsnóit, ljetavait és budatinit. Az utóbbi helyen különben is nagy mennyiségű liszt volt, mit a megye még gr. Schulcz hadainak gyűjtött. Most lefoglalták és a zsolnaiakat bízták meg a sütéssel. A szorosokhoz Suhajda és Kajszy hadnagyok népét küldték, mivel azonban gr. Thimmel folyt a tárgyalás, okt. 1-én meghagyta nekik a főispán, hogy be ne törjenek Sziléziába,[3] Pongrácz Ferencznek pedig 5-én azt az utasítást adta, hogy a vármegye zászlajával mind Kiszuczára, mind Rovnahorára vigyáztasson s azonnal küldjön lovast Árvába, mint állanak ott a dolgok. Ha igaz, hogy a litván hadak bejöttek, a vármegye egész hadát a Varinka völgyébe, a rovnahorai szorosba kell vinni, Suhajda a Kiszuczák védelmére maradjon Csaczán, Kajszy pedig gyalogjaival siessen be a városba t. i. Zsolnára, mert nagy szükség lesz reájuk.[4]

Folyt a levélváltás Thökölyvel, Thimmel s a hírek csak a császári hadak győzelmét erősítgették s a litvánok közeledését jelentették. A nemesek helyzete mind tarthatatlanabb lett. Velük volt Thököly két hadnagya, Suhajda és Kajszy, — a kinek

[1] *Ottlyk* i. m. 14. l.
[2] *Bashalmi lvtár.* 32. cs. 130. sz.
[3] U. o. 32. cs. 134., 135. sz.
[4] *Bashalmi lvtár.* 32. cs. 136., 137. sz.

harczvágyó hajdúi Balassa Ádám faluját, Rakovát pusztították,[1] — szemben a jablunkai szorosnál a császári sereg Thimmel s Árvából közeledett a litvánság. A bajhoz még a vezetők viszálykodása is járult s Illésházy keményen írta Pongrácznak, «aki engem nímetesnek tart lenni, magát annak ismerje.»[2] A megyei sereg pedig északra vonult Csaczára, a hol okt. 21-ikén a főispán parancsára id. br. Pongrácz Ferencz tartotta meg a seregszemlét.

Jelentős volt a sereg, hisz 498 gyalog és 60 lovas, fél ezer ember sorakozott a megye zászlói alá. A bittsei uradalom 69, a beszterczei 35, a ljetavai 87, a sztrecsnói 123, az óvári 50, Zsolna 65, a kisebb nemesi birtokok 16 gyalogost adtak, s nemesek 53-an voltak, míg 33 hiányzott. Ott találunk 3 Nedeczkyt, 2 Lehóczkyt, Balogh Istvánt, Szúnyogh Istvánt, 2 Szeghyt, 6 Závodszkyt, Horeczky Jánost, Fratrik Andrást, 3 Csernyánszkyt, Dobránszky Miklóst, 2 Spányikot, Sztupicsky Mártont, Marsovszky Gábort, Hliniczky Györgyöt, 2 Harayt, 2 Benyovszkyt, Baranyay Tamást, Kardos Miklóst, 3 Sarlayt, Zahorák Istvánt, Bajczy Lőrinczet stb. A lovasok 6 tizes csapatba voltak osztva, élükön a tizedessel. Az *első* tagjai voltak: Kereskényi János, Bárdy András, Grassalkovicz István, Giczey Péter, Molnár Miklós, Visnyóvszky Ferencz, Borcsiczky András, Sütő Ferencz, Czigány János, Paló Mihály; a *másodiké:* Kelecsényi Pál, Hliniczky Ferencz, Marsovszky Dániel, Michalik Márton, Turchányi György, Pribis Illés, Rusznyák Simon, Saskó György, Wozatar István és Mikos Mihály; a *harmadiké:* Lehóczky Gábor, Pongrácz András és Zsigmond, Szádeczky György és a zsolnai armalisták: Gombkötő János, Sztoczek Vilmos, Kovács János, továbbá Noszkó Dániel, Sárkány János és Bujna János; a *negyediké:* Kvassay János, Akay György, Kardos Gáspár, Benyovszky Ferencz, Závodszky György, Gyurkó János, Csorba János, Dornyik György, Polyacsek Márton, Vajda Jakab; az *ötödiké:* Sztupiczky Pál, Szopek Ádám, Kalay Miklós, Fábián András, Kardos Zsigmond, Baross Ádám, Csaplovics István, Klinovszky

[1] U. o. 32. cs. 139., 144. sz.
[2] 1683. okt. 17. U. o. 32. cs. 141. sz.

János, Kucsera György, Szlezak János és a *hatodiké:* Nepel György, Borovszky András és ismét zsolnai armalisták: Suller János, Rozmis István, Sztranyavszky Boldizsár, Hromada Jakab, Szvitek János, Wawro Miklós, Janacz Gáspár, Grodeczky András.[1]

Pongrácz Ferencz kapitány számot vetett hadaival, mert közeledett az ellenség, a litván sereg. A litvánok vezére, Sapieha Kázmér, vilnói palatinus franczia párti volt. Az áprilisi országgyűlésen nem sikerült a Lipóttal kötött véd- és daczszövetség elfogadását megakadályozni, s bár törvényes határozat kimondotta, hogy 12.000 litván megy Sobieskivel I. Lipót megsegítésére, a kitűzött határidőre nem érkeztek meg Krakkóba, s Sobieski a teljes litván és némi kozákhad nélkül volt kénytelen elindulni.

Lassan vonultak szűkebb hazájukból délfelé s késedelmük mindjobban kedvezett annak a tervnek, hogy északról törjenek be Magyarországba és Thöhölyt hátrálásra s a Felvidék védelmére kényszerítsék.[2] A császári követ, a pápai nuncius ezt ajánlta, hogy legalább Thököly hadai dúlásainak vessenek gátat.[3] Sobieski hiába sürgette őket aug. 29-ikén, 31-én, neheztel is reájuk,[4] de még sem jönnek, s a bécsi diadal után szept. 13-án azt a parancsot adja nekik, hogy Magyarországon át egyenesen hozzá csatlakozzanak.[5]

A nagy győzelem híre s királyuk parancsa 18-ikán még Krakkóban találja őket.[6] Szept. 28-ikán már a csallóközi Szentpéterről ismétli meg parancsát a lengyel király, de a litvánok lassan haladnak, taktikáznak s csak október közepe táján mentik fel a kuruczok ostroma alól Árva várát, mit Kiechler Ferencz, a Knigge-ezred zászlótartója kevés muskétással és 16 ágyúval védelmezett.[7] Sapiehának hazánkból Krakkóba küldött jelentése,

[1] U. o. 32. cs. 146. sz.
[2] Acta stb. 409. l.
[3] U. o. 317., 320., 322. l.
[4] U. o. 326. l.
[5] U. o. 382. l.
[6] U. o. 409. l.
[7] A parancsnok okt. 16-iki jelentése. — U. o. 479. l. és *Angyal* II. 32. és 77. l.

hogy az ellenséges nemzet centrumán át siet és mihamar szemben találja magát az ellenség hadával, gúnyos mosolyra fakasztotta a pápai követet.[1] Sietett, annyira, hogy okt. 21-ikén már várták a trencséniek, de veszedelmességük felől Illésházy főispán megnyugtatta Pongrácz Ferencz kapitányt: «Minemű lengyelek alámennek, semmi hostilitást nem tesznek.»[2] Csak itt, e ponton találkozott össze a litvánság politikája Sobieskiéval, aki Thököly és a magyar felkelési ügyét vette oltalmába és közvetíteni próbált a császárnál.

A főispán levele — hogy a litvánok nem pusztítanak — ugyan biztató volt, de teljes megnyugvást nem adhatott. Kaptak már a megyeiek oltalomlevelet kurucztól, némettől; mégis búlátott, puszta föld lett hazájok. A kapitány tehát Zsolnáról Árvába küldte fiát, Pongrácz Gáspárt 30 lovassal, hogy megtudja, mi szándékkal jöttek a litván hadak, de a kémcsapat nem tért vissza. Utána küldte másik fiát, Ferenczet, az sem tudott kielégítő választ hozni s így tanácstalanul állott a sereg, mivel nem tudták, hogy Illésházy már 23-ikán tárgyalt a litván fővezérrel, kölcsönösen biztosítván egymást, hogy a Sobieski-Thököly egyezség alapján minden ellenségeskedést kerülnek.

Mivel egyidejűleg északról a jablunkai szoros felől Thim fenyegette támadással a megyét, keletről pedig a császár szövetségesének, Sobieskinek litvánjai jöttek be, a megye serege Kajszy gyalogjaival együtt Csaczáról Dlhopolyéra (ma: Trencsénhosszúmező) húzódott. A litván-lengyel hadak pedig 24-ikén már Várnánál táboroztak[3] s a Vágvölgyében húzódtak tovább. A teplicskai tarlóban találta őket Pongrácz Gáspár 30 lovasával s mivel szerte táboroztak, legeltettek, a fővézér, Sapieha szekereit felverték, majd gyorsan visszafordulva elszáguldottak, a zsolnaiak juhait elhajtották s a zsákmányul esett gazdag pánczélokban felöltözvén, másnap szilaj kedvvel délnek fordultak Brezány falura, a majoroknál Szkalka uram juhait meglövöldözték, az útjokba került litvánokat ismét felverték, legelőre

[1] L. okt. 24-iki levelét. — Acta 503. l.
[2] *Bashalmi lvtár* 32. és 147. sz.
[3] U. o. 32. cs. 148. sz.

csapott 17 lovukat elhajtották s onnan a zsákmánynyal Rajeczra szaladtak.[1]

Várhatta Pongrácz fiait, Gáspárt s a csapatban levő Jánost is, s hogy meg nem érkeztek, miheztartás végett 25-ikén maga fordult levélben Sapiehához, melyre megérkezett a panaszkodó válasz, hogy szekereit felverték, bár ők nem a vidék népe, hanem a kereszténység közös ellensége ellen jöttek s az okozott kárért elégtételt kért.[2]

Már előbb is fiatalos könnyűvérűséggel, mint szilaj koruk ifjai többször rossz fát tettek tűzre, apjuk hallani sem akart róluk, a fejedelem elfogató parancsot adott ki ellenök, most meg a litván hadakat verték fel. Az elégtételadás késett, mivel Pongrácz Ferencz nem tudta visszaadni Sapiehának az elrablott tárgyakat, hisz fiai elszöktek velük, a sértett litvánok viszonzásul rászabadították 20.000 főből álló hadaikat a vidékre. A hol csak kvártélyoztak, pusztult termény, állat, vetés. Felélték Zavadát (Szúnyog Z. — ma: Szúnyogfalu) s tönkretették Felső-Hricsót, a hol négy napig táboroztak.[3] Útjok a Vágvölgyön lefelé kisebb tatárjárás volt s még a császárpárti cseh udvari kancellár is megsokalta azt a sok kihágást, mit a kuruczok Trencsénben és Nyitrán október folyamán elkövettek.[4] Sobieski nagyon helytelenítette[5] s korholta is őket, hogy csak kóborolnak, de ismételt sürgetéseire sem csatlakoztak hozzája, csak november 18-ikán Rimaszombatban.[6] Dúlásuk a föld népét lázadásba hajtotta s maga a lengyel király írja: «Nemes, paraszt, katona, szóval mindenki reánk vadász, mint farkasokra.[7]

Ezzel azonban még nem fejeződött be a csapások sora.

[1] Gr. Illésházy levelei br. Pongrácz Ferenczhez 1683 okt. 26.. 27. — U. o. 32. cs. 149., 152. sz. és a Dlupolyen levő felkelő nemesek igazolványa 1683 okt. 28. — U. o. 32. cs. 153. sz.

[2] U. o. 32. cs. 164. sz.

[3] Hrabovszky Zsigmond szolgabiró és Ghillány István esküdt 1683 dec. 18-iki becslése szerint Zavada kára 500 frt, míg Felső-Hricsóé 4038 frt. *M. N. Múzeum.* Törzsanyag.

[4] Acta stb. 522., 531. l.

[5] U. o. 485., 492.

[6] U. o. 522., 525., 531., 615., 627. l.

[7] Magyar Nemzet Tört. VII. 426. l.

Idáig dél felől nem fenyegette veszedelem a megyét, most azonban a császárpárti labanczok jelentek meg. Liptay András lovas labanczokkal Bánba jött, hogy Hidvéghy Mihályt elfogja. Mivel kézre nem keríthette, Ugróczon rabolt.[1]

A sok csapás megtörte a kurucz megyét, de nem a vezetőket. Pongrácz Ferencz november 1-én tartott gyűlésen a hűségre térést javasolta, mire Illésházy György főispán a kapitányságtól megfosztotta, s helyébe Balassa Gábort tette. Gr. Thim három ezreddel bevonult a megyébe, mire a nemesek is keresték az utat, mint térhetnek vissza a király hívségére.[2] A főispánt állásától megfosztotta I. Lipót, s helyébe gr. Illésházy Miklós jött, a ki egyengette az útat a nádor révén.[3] November 25-ikén már Pongrácz Ferencz és sógora, id. Labsánszky János is oltalomlevelet nyert Károly Lotharingiai hercegtől[4] s erősen munkálódtak azon, hogy a béke és nyugalom visszaálljon a sokat zaklatott megyében. Labanczok lettek, de nem azért, mintha hazaszeretetük kisebb lett volna a kuruczokénál, hanem mivel az észszerűség, a politikai meggyőződés parancsolta nekik, hogy a császári sereg torkában levő megyéjüket megkíméljék és az uralkodóval megbékülve egyesült erővel segítsék elő sokat zaklatott hazájuk boldogulását.

Dr. Závodszky Levente.

[1] Ottlyk 18. l.
[2] *Bashalmi lvtár.* 32. cs. 155 és 158. sz.
[3] U. o. 32. cs. 156. sz.
[4] U. o. 32. cs. 155. a. sz.

DOBORKA VÁRA
ÉS A NAGYSZEBEN KÖRNYÉKI TEMPLOMERŐDOK.

Szeben vármegye északnyugati határa mentén a szászok három parasztvárat építettek védelmül az ellenséges betörések ellen. Ezek közül kettőt: a kelnekit és szászorbóit a Hadtörténelmi Közlemények XIII. és XIV. évfolyamában már megismertettem, most a harmadikat, *Doborka várát* óhajtom bemutatni.

Doborka községe Szászorbótól keletre 4 km.-nyire ugyancsak a Székás-patak egyik oldalvölgyében, Szeben vármegye északnyugati részében fekszik. Egyike azon községeknek, melyeket Magyarország e délkeleti részébe a XII. század második felében bevándorolt szászságnak az Erdőelvén (Unterwald) megtelepedett második raja hozott létre. A község déli szélén, magas térszíni ponton áll a vár.

A várteret 51 m. hosszú s 40 m. széles szabálytalan elipszis alakú, külsején számos támasztópillérrel megerősített, 92 cm. vastag, felsőrészén számos lövőréssel áttört fal veszi körül, melyből 3, a fal magasságát meg nem haladó négyszögü faltorony ugrik ki. Keleti részében pedig emeletes négyszögű kaputorony emelkedik ki, melynek déli falához szintén emeletes épület van hozzá ragasztva. A kaputorony előtt négyszögű előudvar van, melynek falában lövőrések tátonganak, ajtaja felett pedig kettős szuroköntő padmaly tátong. A falakat átaljában terméskőből rakták, némely helyütt azonban, ahol az ostromok alkalmával megsérültek, terméskővel vegyes téglából javították ki.

A vártér nyugati részében áll a 13·37 m. oldalhosszú tömzsi öregtorony, illetőleg egymásba illesztett két torony. A külső torony 1·35 m. vastag falú s 13·80 m. magas, kétemeletes. 2·43 m. van tőle az 5·52 m. oldalhosszú, 1·40 m.

falvastagságú s 17·50 m. magas, kétemeletes belső torony. A külső torony folyosószerű földszintje dongaboltozottal fedett, míg emeletén gerendaplafond van. Eredetileg az emeleti rész déli falában lévő ajtón jártak be, ma földszintjén is van később vágott ajtó. A belső torony földszintje és I. emelete dongaboltozatos. Beléje az I. emelet keleti és nyugati oldalán lévő ajtón lehet bemenni, míg a két fal közötti, folyosószerű zárt földszintre a déli falban lévő lépcső vezetett le. Azonkívül csapó-

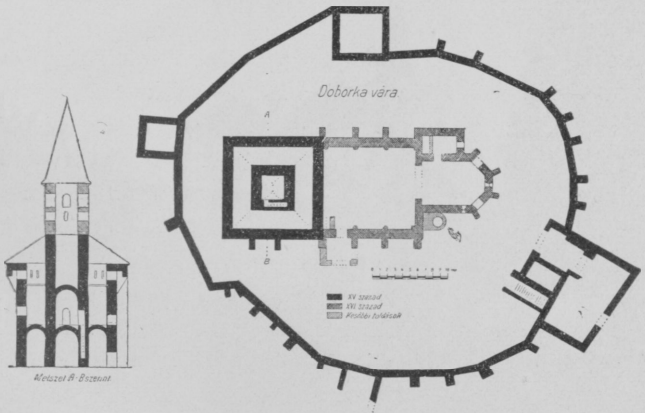

1. ábra. A doborkai vár alaprajza.

ajtóval elzárható négyszögű nyiláson át létrán is lehetett lejutni a belső torony földszintjére.

Az eredetileg 17·50 m. magas belső tornyot a XV. században, amikor hozzá építették a templomot 6·90 m.-rel megtoldották, úgy hogy ma a torony 24·40 m. magas, s ezen nyugszik a sisak. A régi fal terméskőből, a toldalék pedig 29—14—5 cm. méretű téglából való.

A külső torony földszintjén — nem tekintve a később vágott ajtót — nyilás nincs. Az I. emeleten, hová a déli falban lévő ajtón lehetett bemenni, keskeny, befelé táguló lövőrések vannak. A II. emeleten, melyet az I-től gerendaplafond választott el, az északi, keleti és déli oldal közepén a falsíkjából kiugró iker szuroköntő-kas van. Az északi és keleti 3 ferdén lenyesett

konzolon nyugszik, míg a délinél csak a középső ilyen, a két szélső pedig egészen a földig nyulik le, támasztópillért formálva. A II. emeleten ezenkívül több, részint a fal síkjára merőleges, részint ferdén álló négyszögű keskeny lövőrés tátong.

A diadalív felett levő fölirat tanusága szerint az öregtorony keleti falához 1481-ben megkezdett s 1515-ben befejezett egyhajós templomot építették. Hogy pedig ez később történt, s nem

2. ábra. A doborkai vár keletről.

egyidőben az öregtorony felépítésével, mely eredetileg szabadon állott, misem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a templomban jól látható a keleti falon lévő szuroköntőkas, s ide is benéznek a lövőrések.

A templom falát kívül 4 támasztópillér erősíti, melyeknek megfelelően a hajó belsejében nyolczszögű, tetejükön egyszerűen párkányzott falpillérek vannak, melyeken nyugodott és nyugszik a boltozat. Mert a mostani boltozat nem az eredeti, hanem az, a fölirat szerint 1741-ben készült dongaboltozat. A falpillérek közeiben van mindkét oldalon 3—3 csúcsíves ablak.

A 13·00 m. hosszú, 10·55 m. széles hajót csúcsíves diadalív választja el a jóval alacsonyabb 5·68 m. széles kórustól, melyet keleten a nyolczszög 3 oldalából álló apsis zár be, rajta utólagosan tágított ablakokkal. A kórus északi falában lévő ajtó vezet a sekrestyébe, s ezen ajtó mellett van *Czek András* pap († 1685.)

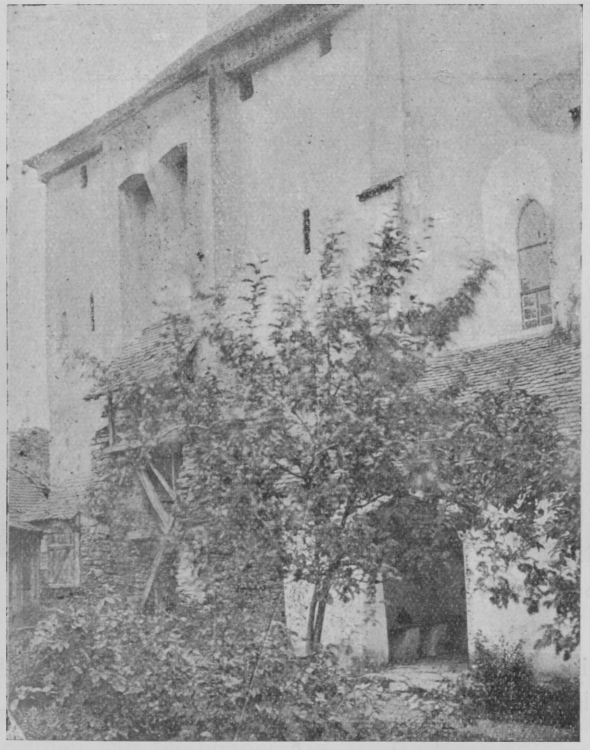

3. ábra. Az öregtorony szuroköntő-kasa.

szép renesszans sírköve.[1] A szentély felett nyílt, faoszlopokon nyugvó helyiség van, ahol régebben lógtak a harangok, s hová a déli falhoz utólagosan épített torony csigalépcsője vezet föl.

[1] Képét közöltem az Archaeologiai Értesítő, U. f. XXVII. (1907.) kötete, 219. oldalán.

Irott adat — sajnos! — nem értesít arról, hogy mikor épült ez a vár. Tekintetbe véve azonban egyrészt azt, hogy Doborka Szászorbótól csak 4 km.-re, Kelnektől pedig 10 km.-nyire fekszik; másrészt pedig azt, hogy e három vár alaprajzi elrendezésében sok hasonlót tüntet föl: bátran azt mondhatjuk,

4. ábra. A doborkai vár északról.

hogy mind a három közel egyidőben, a XV. század első felében, Zsigmond uralkodásának idejében épült.

*

Doborka vára azáltal, hogy a XV. század végén öregtornyához templomot építettek hozzá: átalakult a középkori védőművek más tipusává: *templomerőddé.*[1]

[1] A szászok ezt a védőművet *Kirchenkastell*-nek nevezik, amit némelyek hibásan templomkastélynak mondanak. Nem tekintve azt, hogy a szórul-szóra való lefordítás már magában helytelen, mert ami az egyik nyelvben eredeti kifejezés, az szószerinti fordításban a másikban visszatetsző, mert

Míg a gazdagabb városok, az ellenséges rajtaütésüktől megvédendő a lakosságot, a beépített területet övezték fallal körül, addig az igénytelenebb falusi nép, a község legszolidabb épületét: a templomot vette körül fallal, s ide menekült ha ellenség fenyegette, s innét védekezett az ellenséggel szemben. A védelemnek ez a tipusa, a templomerőd, szerte el volt terjedve az országban, de meg kell adni, hogy a szászoklakta földön fejlődött ki legszebben, s ezek a község legmagasabb pontján lévő templomerődök tömzsi tornyaikkal, nagyon szépen beleilleszkednek a falusi környezetbe, élénken emlékeztetnek a középkori harczos időkre, és szakadozott falaikkal előnyösen emelik a falu festői arczulatát. Sajnos azonban, hogy a békés idők bekövetkezése következtében, a czélját vesztett templomerőd falait számos helyen lerombolták, köveit széthordták az újabb építkezésekhez, eltünt a festői templomerőd. Sok helyütt azonban napjainkig fönmaradtak többé-kevesbbé jó állapotban a falak, amit főleg annak köszönhetni, hogy a szokásaikhoz görcsösen ragaszkodó szászság még manapság is az e falakhoz épített kamrákban raktározza el terményeit, vagy ahol, a szolidabb építkezés következteben már otthon tartja buzáját, kukoriczáját, — szalonnáját még mindig a templomerőd kevély tornyában helyezi el. S ez a szokás mentette meg az elpusztulástól az alább megismertetendő templomerődöket.

Az alczinai templomerőd.

Alczina községe Szeben vármegye keleti részében, a Hortobágy-patak jobb partján terül el, s északnyugati szélén, emelkedett térszínen van templomerődje.

Magát a községet a II. *Géza* uralkodása idejében (1141—1161) Magyarország e délkeleti részében megtelepedett szászság első raja alapította. Tanuskodik erről a templomerőd középső pontjában levő templom, mely eredetileg a XIII. század első

ritkán fedi a fogalmat, — ezek a védőművek nem kastélyok, ami alatt urilakot értünk. Magam részéről a *templomerőd* szót tartom jónak e fogalom megjelölésére.

feléből való bazilikális elrendezésű három hajós románstílusú templom, melyből azonban ma még csak az árkádos középhajó, az oldalhajók s a kórus van meg. A kórus déli falában lévő, a mai sekrestyébe vivő, külsején faragott kőbéleletű s félköríves timpanonú ajtó s a mellette lévő ablak még e korból való. Templomunk a török és szövetségeseinek 1493. évi beütésekor, amikor a Hortobágy patak mentén is erősen pusztítottak, meg-

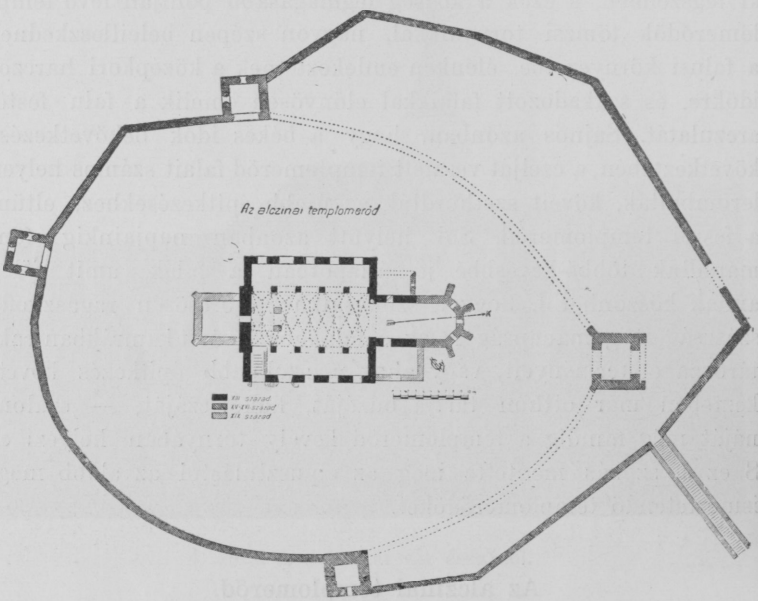

5. ábra. Az alczinai templomerőd alaprajza.

rongálódott s a XVI. század elején csúcsíves stilusban javították ki, építvén hozzá a nyolczszög 3 oldalából formált apsist, s a középhajót az ép e korra jellemző hálós boltozattal fedték be. A XVIII. századból való orgonakarzata; 1859-ben pedig, a régi helyén, a mostani, sem a falusi környezetbe, sem a templomhoz nem illő karcsú tornyot építették.

Maga az ovális alaprajzú s 92 cm. falvastagságú templomerőd sem maradt meg teljes egészében, mert keleti részét nem rég lebontották s köveit építkezésekre használták fel. De meg-

van az emeletes kaputorony, keleti falában az a rés, melyen át a gerendából összerótt rácskaput bocsájtottak le, elzárván ekkép a bejárást.

A törökök és szövetségeseinek 1493. évi beütésekor a templomerőd is erősen megrongálódott, s kijavításakor építették déli, nyugati és északi részében a tömzsi négyszögű faltornyokat, még később pedig keleti részén poligén második falat émeltek.

6. ábra. Az alczinai templomerőd északról.

Bizonyítja ezt egyebek között az is, hogy amíg a régi fal termés- és patakkőből épült, addig az újabb rétegesen váltokozva terméskőből és 16—13—5 cm. méretű téglából való.

A fal felsőrészén számos keskeny négyszögű lőrés tátong; míg a tornyok földszinti részében ki-betáguló ágyú-lőrések vannak. A falak belső részén körülfutó védőkarzat fából lehetett, ez már rég elpusztult, de a gerendák lyukai a falban még láthatók. Az északkeleti részben lévő kapu mellett az őr részére újabban készült földszintes épület van; a délkeleti részhez pedig fedett lépcsőt építettek, melyen a hívek járnak föl a templomba.

Az újegyházi tornyok.

Alczinától délre, ugyancsak a Hortobágy-patak jobb partján van Újegyháza községe. Szintén a szásztelepesek első rajának alapítása és eleitől fogva e vidék központja: egykor esperességi, később széki, ma járásbiróság és szolgabiróság székhelye. A község közepén épült temploma rég nincs már meg, templomerőd-

7. ábra. Az újegyházi tornyok.

jéből is a XIX. században, a mikor az új templomot és községházát építették helyére, csak a délkeleti és a nyugati rész három tornyát hagyták épen. A délkeleti, délnyugati és északnyugati torony tömzsi négyszögű, míg a nyugati részben a kettő között lévő, kerek, emeletén konzolokon nyugvó védő karzatával változatosságot hoz létre a templomerődök képében. Az északnyugati torony párkány alatti részében két oldalán is bemélyedt, felül ikerívvel határolt mező van, melyről azonban a feliratot az eső már rég lemosta.

A tovább délre, a Hortobágy-patak egyik keleti mellékvöl-

gyében fekvő *Márpód* községe templomerődjéből is csak még két négyszögű torony emlékeztet a régi harczos időkre.

A holczmányi templomerőd.

Még tovább délre, a Hortobágy-patak balpartján terül el ugyancsak az első raj alapította Holczmány községe s keleti szé-

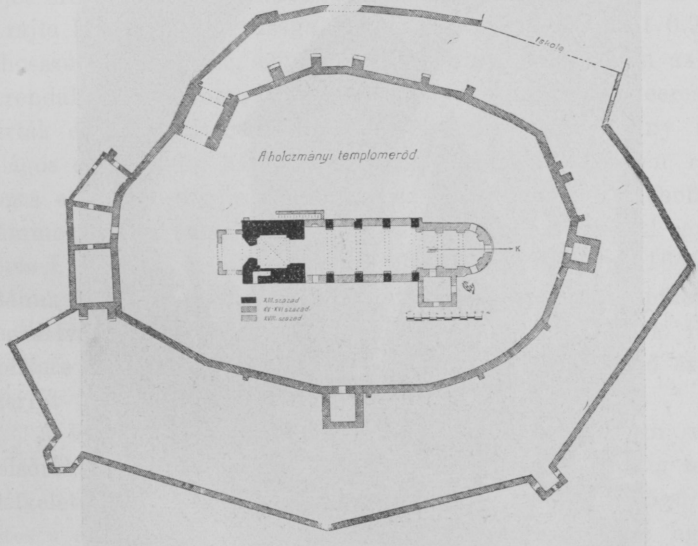

8. ábra. A holczmányi templomerőd alaprajza.

lén emelkedettebb helyen van temploma és jól fönntartott, restaurált templomerődje.

Az ágost. ev. templom eredetileg románstilusú tornyos, három hajós, bazilikális elrendezésű volt. A régi, a XIII. század első felében románstilusban épült templomból azonban ma már csak zömök tornya, melynek keresztboltozattal fedett földszintje előcsarnokul szolgál nyugati falában domborművekkel díszes kapuzattal, és a középső hajó arkádjai vannak meg. Az oldalhajók eltüntek. Mai formáját, a bejárat felett lévő vert-vasrácson lévő évszám tanusága szerint 1794. évben nyerte, a mikor a régi alapfalakon, az arkádok közé húzott falon s a megerősített oszlo-

pokon nyugvó boltozattal fedték be, s átaljában barokkstilusban építették át.

A torony földszintje és I. emelete, a hová a déli falban lévő lépcső vezet föl, és melynek nyugati falában kőből faragott rózsa van,

9. ábra. A holczmányi kaputorony.

eredeti állapotában van meg, s ez a rész terméskőből épült. A II. III. IV. emeletet azonban (valószínüleg a XVI. században) újra építették; ezt a falat már terméskőből vegyes téglából rakták, s befelé táguló lövőrésekkel látták el. A II. és III. emeleten mind a négy oldalon egy-egy, míg a IV. emeleten két-két lövőrés van.

A templomteret kettős fal kerítette be. A belső, mely sok-

helyütt még teljes magasságban van meg, s melyet a Műemlékek Országos Bizottsága költségén kijavítottak s tetőcserepekkel biztosítottak a további rongálástól, szegletes elipszis alakú, melynek hossza 30 m., szélessége pedig 21 m. Eredetileg, a falrakás tanusága szerint, csak felényi magas volt s csak később emelték a mai magasságára. Körüskörül futó védőkarzata fából való volt s ebben a magasságban számos lövőrés tátong rajta. Külsejét erős támasztó pillérek erősítik. Északnyugati részén van, a rajta lévő fölirat tanusága szerint, az 1572-ben épült 6.90 m. élhosszú négyszegletű, emeletes kaputorony, külső falán az erős gerendákból összerótt rácskapuval, melyet a hornyokba leeresztve, zárták el a bejárást. Hetykén kevélykedik ez a torony holdvilágos éjjel, pedig hát békés czélnak szolgál: emeletén raktározza el a lakosság szalonnáját, ez a holczmányiak «boflischkämmer»-je. A belső várfalból keleten és délen ugrik ki egy-egy tömzsi, a falnál nem magasabb faltorony, a délin az 1644 évszámmal. A fal nyugati részéhez pedig emeletes épület van ragasztva, egykor tán a pap és tanító, ma a várőr lakása. Ha az építésre vonatkozik s nemcsak tatarozásra, a rajta lévő évszám szerint 1780. évben épült.

A külső alacsonyabb várfal 7—16 m. távolságban van a belsőtől, a kapútoronynál kezdődik s a várőr lakásáig terjed. Délkeleten négyszögű bástya, délnyugaton pedig ötszögű emeletes s ágyúkamrás torony szökik ki síkjából. Északon egy részét lerombolták, mikor ide az iskolát építették. Északnyugati részében van a kapú, melyen át a kaputoronyhoz visz az út.

A falak vastagsága és szerkezete nem egyforma, úgy hogy többszörös javításra következtethetünk ebből. Az e vidéken előforduló, s ma is építkezéseknél használt homokkő szürke színű, a falban lévő azonban, különösen az alsóbb részben, sokhelyütt veres, a miből nagyobb tüzekre lehet következtetni, a mikor is a homokkő megpörkölődött s nyerte veres színét.

A vízaknai templomerőd.

Vízakna r. t. város Nagyszebentől északra már Alsófehérmegyéhez tartozik, mindig megyei s nem királyföldi terület volt.

10. ábra. A holczmányi templomerőd délről.

11. ábra. A vizaknai templomerőd.

A város nyugati részében van a reform. templom, mely a XIII. század első felében bazilikalis elrendezésben, románstilusban épült. A többi e vidéki ekkori templomoktól annyiban különbözik, hogy tornya nem nyugati, hanem keleti részében a kórus felett emelkedik ki és annyiban figyelemreméltó, mert déli ajtója timpánonját a bizancziasan megmintázott lapos domborműben két leopárd között az istenfája dísziti.[1]

Egykor erős támasztófalakkal megerősített templomerőd vette körül, belőle azonban — sajnos — csak déli fele van meg, de ez is elég arra nézve, hogy a város e részének festői arczulatához előnyösen hozzájáruljon.

A keresztyénszigeti templomerőd.

Keresztyénsziget községe Nagyszebentől nyugatra 10 klm.-nyire a Szeben-patak mindkét partján terül el s közepén van, a patak balpartján, templomerődje, mely csúcsíves stilusban épült templomot vett körül. Sajnos, ez sincs meg teljes egészében, hanem csak déli kétharmada, az észeki részt a paplak építésekor még a XVIII. században lerombolták. A meglévő részletből következtetve, sarkain legömbölyített négyszögű lehetett. Régi falai terméskőből épültek, a későbbi javítások azonban terméskővel vegyes téglából rakvák, s kívül erős támasztópillérek támogatják. Északnyugati sarkában négyszögű emeletes tömzsi faltorony szökik ki a falsíkjából; a délnyugatinak csak részletei vannak meg. A déli részi faltoronyhoz 1764-ben kaput építettek. A keleti is még teljes magasságában van meg. A déli részben később épített falba van befoglalva a templom boltozatának egyik záróköve, rajta Krisztus-fej s felette a vakolatba bekarczolva ANO 1731. D 25 APR. Végül délkeleti sarkában szabadon áll egy nyolczszögű, emeletes, lőréses torony, párkányán ferdén lemetszett konzolokból tátongó lőréseivel festőivé teszi e templomerődöt. E saroknak fala követi a torony szögleteit.

[1] Részletes leírását l. Archaeol. Értes. U. f. XXIX. (1909) köt. 198. l.

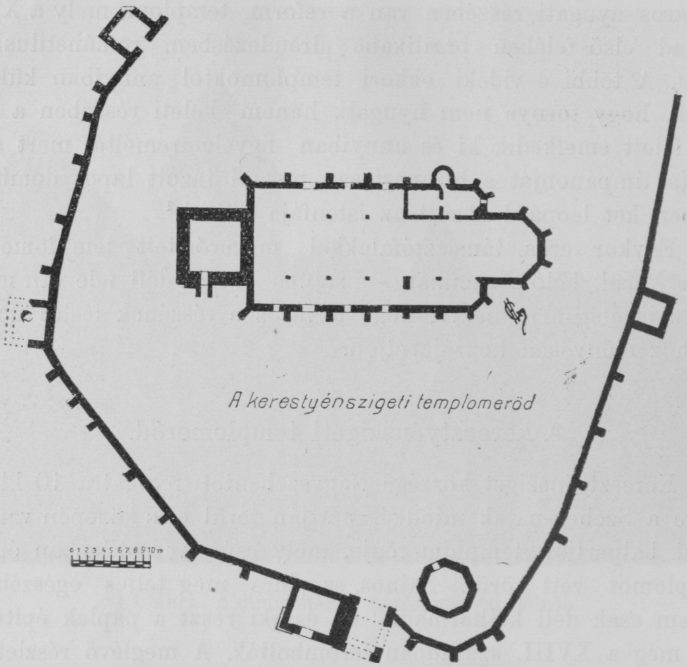

12. ábra. A keresztyénszigeti templomerőd alaprajza.

A nagydisznódi templomerőd.

Nagydisznód községe Nagyszebentől délre 9 klm. távolságban lankás dombok között a Silberbach völgyében elterülő nagy, városias arczulatú község s közepén van temploma, melyet erős, jól fönntartott erődítmény vesz körül.

A templom a XIII. század első felében, románstilusban épült, tornyos, háromhajós bazilika, magasan kiemelkedő középhajóval s felényi oldalhajókkal, melyeket keleten félkörívű oltárhely (apsis) zár be. A középhajóhoz nyugaton csatlakozik a torony, melynek dongaboltozattal fedett földszintje 4 zömök oszlopon nyugszik s nyugati falában lévő díszes ajtón járnak be a templomba. A torony I. emeletére a nyugati fal jobb- és baloldalán lévő lépcső vezet föl. E torony tehát nem készülhetett védelmi czélra, mint azt sokan hiszik, mert akkor ép a legex-

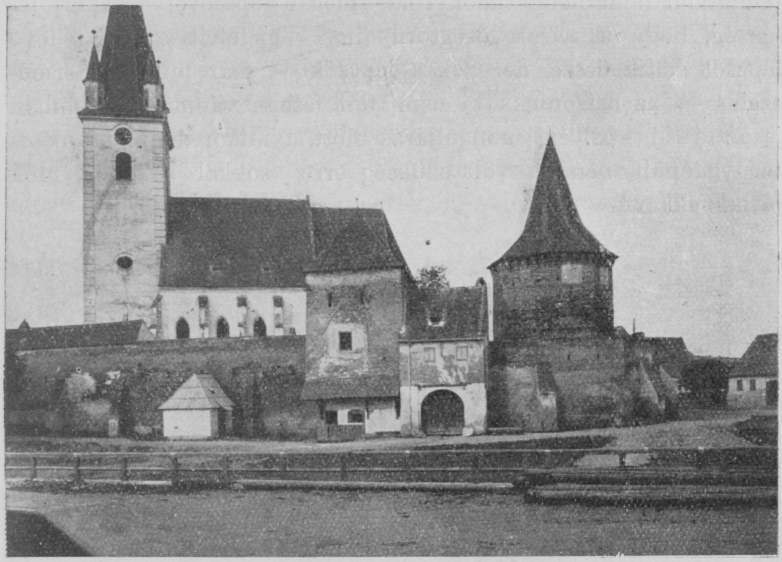

13. ábra. A keresztyénszigeti templomerőd.

14. ábra. A nagydisznódi templomerőd.

ponáltabb falat nem vékonyítják meg e lépcsővel. Gyakori jelenség, hogy a várak öregtornyainak emeleteit a falban lévő lépcsők kötik össze, de ezek a lépcsők — már mint az természetes — az ostromnak ki nem tett falban vannak. Különben is az 1241—42. évi mongoljárás előtt, a mikor templomunk és tornya épült, nem is volt szükség erre, sokkal békésebb idők jártak akkor!

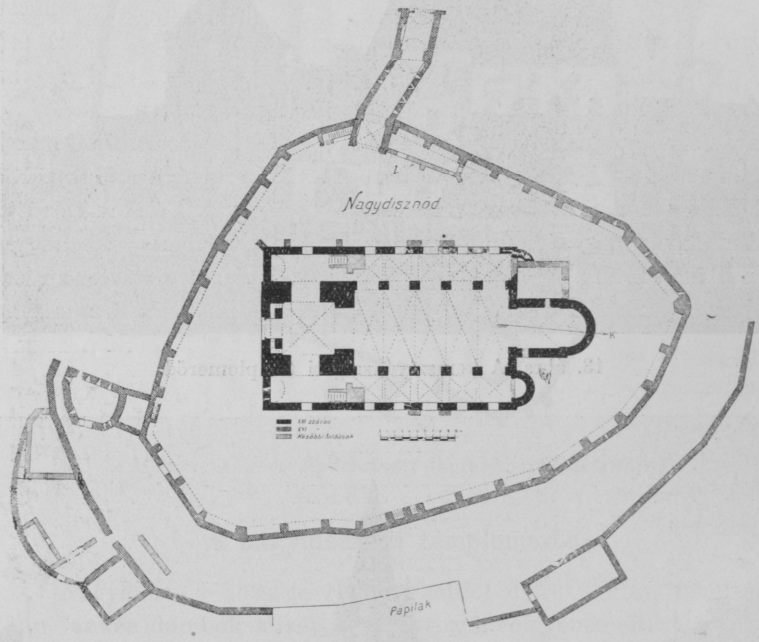

15. ábra. A nagydisznódi templomerőd alaprajza.

A templom testéből kinyuló torony emeletenként lépcsőzetesen keskenyedik, s emeleteit csak gerendaplafond választja el egymástól s I. II. III. emeletét mind a négy oldalon csak szűk, befelé táguló ablak világítja meg, míg IV. emeletén mind a falon két-két, V. emeletén pedig egy-egy széles, közepén oszlopos ikerablak van. A tornyot négy szögletein pedig fióktornyokkal ékes, magas nyolczszögű sisak fedi. A mai torony 53 m. magas, melyből a falra 32, a sisakra 21 m. esik.

Templomunk is a törökök és szövetségeseinek 1493. évben

Ali-bég vezérlete alatt Nagyszeben vidékére történt beütésekor, a mikor Nagydisznódot is fölégették, megrongálódott s a XV. század végén csúcsíves stílusban kijavították. Valószinűleg ezzel egyidőben a kórus s az oldalhajók közepe fölé, a két oldalbejáratnak megfelelőleg, téglából toronyszerű, lőrésekkel ellátott falakat építettek, úgy hogy a templom kívülről mai formájában kereszthajósnak tetszik. Hogy ezek, a védelmet szolgáló ráépíté-

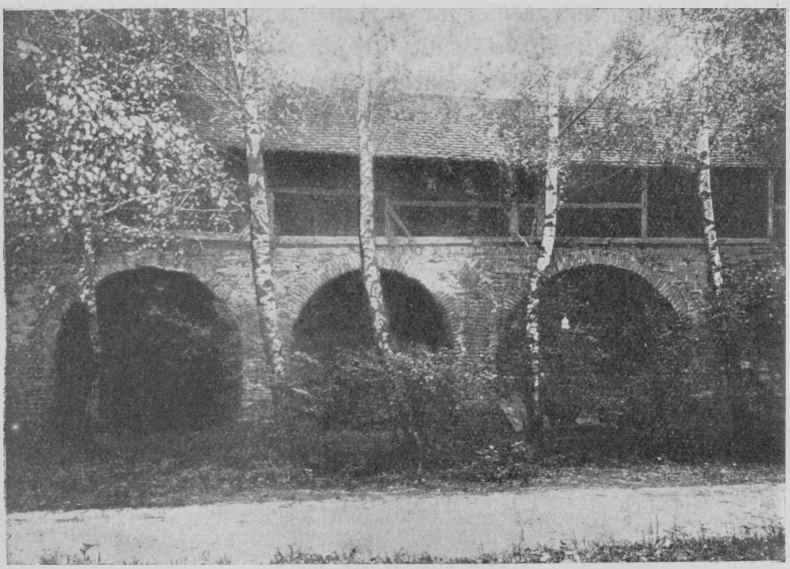

16. ábra. A belső fal védőkarzata.

sek nem XIII. századbeliek, azaz nem egykorúak a templommal, hanem későbbi toldások, mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a míg a románstílusú templom és torony falai terméskőből, addig e toldalékok téglából épültek.

A templomteret a tojásdadalakú templomerőd övezi. Belső fala teljes hosszában és magasságában ránk maradt. Az átlag 92 cm. (3 láb) vastag s alsó részén nehány befelé táguló lőréssel áttört fal belső részéhez átlag 4·20 m. távolságban, átlag 1·20 m. vastag, félkörívű boltivekkel összekötött oszlopok sorakoznak, melyeken nyugszik a körülfutó védőkarzat, hová három

helyütt karos lépcsők vezetnek föl. Ezek a védőkarzatot tartó, boltivekkel összekötött oszlopok az erődítmény szolidabb és fejlettebb voltára vallanak s hiányoznak az előbb tárgyalt templomerődöknél, hol ezt esetleg faoszlopok helyettesítették, vagy tán a védőkarzat csak ferde támasztó gerendákon nyugodott s így a nagydisznódi templomerőd újabb tipust képvisel. A védőkarzat fölé emelkedő falon számos, már lőfegyverekre való, keskeny, befelé táguló négyszögű lövőrés tátong. Az egészet teljes hosszában, a védőkarzat oszlopain nyugvó sátortető óvja meg a légbeliek rongálásától.

A templomerődbe eredetileg az északi oldalon lévő keskeny, 3·40 m. széles, könyökszerűen megtört, lövőrésekkel bőven áttört falú s dongaboltozatos, emeletes folyosón jártak be, mely a belső falból kiugró kaputoronyban végződött. E mellé később, ugyancsak emeletes épületet ragasztottak, melyen a vakolatba bekarczolva az 1554. évszám látható. Falán ezenkívül bemélyedt mezőn a sarlókészítő-czéh, mely itt hajdan virágzott, jelvényei vannak. Másik ugyancsak bemélyedt mezőn

FELIX
CONCORDIA FA
BRORVM
VERITAS NVTRIT
ET ODIVM DISPERCIT
Luſt und lieb zu einem ding
macht alle arbeit gering
✶ DIE 27 APRIL

fekete festékkel készült fölirat olvasható.

A délnyugati sarokhoz pedig ugyancsak emeletes poligén tömzsi torony csatlakozik, melynek emeleti részében raktározza el még ma is szalonnáját (Boflischkämmer) a lakosság; míg pinczéjében nem rég, a kitakarításkor, sok embercsontot találtak. Ide a torony nyugati oldalán vezet le ajtó.

A belső falon kívül még egy, ettől körülbelül 9 m. távolságban huzódó, alacsonyabb falgyűrű is védte a teret, melyből azonban már csak a déli részből vannak hosszabb részletek, a többit az ideépített házak és szinek építésekor eltávolították.

Még később délnyugaton, a külső falon kívül még két emeletes épületet ragasztottak hozzá, a hol ma a várőr lakik és a mindennapos bejárat van.

A kisselyki templomerőd.

Nagyküküllő vármegye nyugati szélén, a Nagyküküllő folyó egyik, termékeny domboktól övezett mellékvölgyében terül el Kisselyk községe s közepén állott templomerődje.

A templom, melyet az erődítmény körülvett, 1463. évben épült, csúcsíves stilusú, három hajós bazilika, nyugati falához

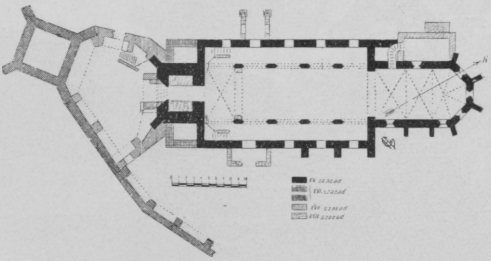

17. ábra. A kisselyki templomerőd alaprajza.

nozzáragasztott, díszes kapuzatú toronynyal, mely mellé a XVI. században emeletes, lövőrésekkel áttört falú helyiségeket építettek, melyekbe a torony I. emeletéről van a bejárás s az emeletről a földszintre magában az épületben lehetett létrán lejutni.

A templomtér kettősfallal volt körülvéve, melyből azonban — sajnos — már csak részletek állanak, bár ép a legérdesebb részletei, a többit már elhordták.

A belső magasabb falból csak nyugati része áll még, melyből kitetszik, hogy a nagydisznódihoz hasonlóan, erős, boltivekkel összekötött oszlopokon volt a védőkarzat, a mely fölé emelkedő mellvédet számos lövőrés törte át. Magát a falat több féleresztű faltorony is erősítette, melyek közül az északi és keleti részben szabadon három még áll. De a megmaradt nyugati

részben is van egy 5 m. belvilágú s 1·28 m. falvastagságú, szögletein támasztó pillérekkel megerősített faltorony, melyet a XIX. század 20-as éveiben magasabbra építettek, harangtoronynyá alakítottak át s itt lóg a XIX. században öntött három harang.

Úgy látszik mindez nem felelt meg teljesen a védelemnek, mert később a belső fal és a templom nyugati homlokzata közé, a belső falnál még vastagabb falakat húztak, melyeknek belső

18. ábra. A kisselyki templomerőd.

részét erős boltivekkel összekötött falpillérekkel erősítettek meg. A falpilléreket összekötő boltozaton van a körülfutó védőkarzat, melyre az északkeleti szögletben lévő lépcsőn juthatni föl, lövőréses mellvéddel s délnyugati sarkán kis őrtoronynyal. Ekkép szabálytalan ötszögű 15 m. hosszú s 13·40 m. széles belső udvar keletkezett, amelybe az északi falon lévő, gerendákból összerótt, leereszthető, csapórácscsal elzárható ajtó vezet be. (A déli ajtót később vágták.) E felett az ajtó felett a külső részen szuroköntőkas is van. Ez a meglévő belső udvar nemcsak különlegessége a kisselyki templomerődnek, de sarok-őr-

tornyával igen festői képét adja a régi harczos idők e ránkmaradt erődítményének.

*

Az Árpádházból származó királyaink idejében — mint azt már előadtam [1] — Magyarország e délkeleti részében voltak

19. ábra. A kisselyki templomerőd őrtornya.

ugyan már védőművek, de ezek csak föld-, legjobb esetben favárak voltak. Kőből várat I. Lajos, a ki még féltékenyen őrzi a várépítés királyjogát, épít és amikor 1369-ben az oláh vajda a verestoronyi szoroson át ide betör s pusztítja ezt az ország-

[1] Hadtörténelmi Közlemények XIII. (1912) köt. 49—50. l.

részt, megkezdi a kővárak építését s maga építteti Talmácsnál 1370-ben a királyi várat s Brassó városával átalakítatja a Német Lovagrendtől a Bárczaságban épített favárakat kővárakká. De már utódja: Zsigmond, a törökök és szövetségeseik mindinkább fenyegető föllépésének hatása alatt megengedi az ország e délkeleti része városainak a fallal való védekezést. Az 1360. év táján városi rangra emelt Nagyszeben ebben az időben építi első körfalát; Brassó körfalát 1421-ben kezdik építeni; Szászsebesnek Zsigmond 1381. évi november 23-án kelt levelével engedi meg a körfal építését,[1] mely majdnem egész hosszában még megvan.

A városok példáját utánzó falvak is Zsigmond uralkodása idejében kezdik fallal körülvenni a templomteret. Az ekorbeli védelem műve azonban csak egyszerű, kb. 3 m. magas kőfal volt, ez is megfelelt az akkori kor támadó fegyvereinek. Később azonban, amint meghonosodnak és fejlődnek a lövőfegyverek: ez az alacsony, egyszerű körfal már nem felel meg a védelemnek és magasabbra építik. Szászsebes körfalát megtoldják.[2] A tárgyaltak közül a holczmányin határozottan látszik, hogy utólagosan kétszer olyan magasra rakták.

Különben is a szóban forgó országrész a mindinkább megerősödő törökök és szövetségesei ismétlődő beütéseitől sokat szenvedett. Így 1432. és 1438. években a török *Vlád* oláhvajda csapataitól támogatva Nagyszebent is ostromolja s valószínű, hogy a közelében lévő falvakat nem kerülték el. 1493. évben Ali bég vezérlete alatt álló török sereg irtóztatóan pusztítja e vidéket, nem kímélve semmit, pörzsöli föl a falvakat. Különösen ennek a pusztításnak nyomaival találkozunk gyakran a templomoknál, melyeknek nagyrészét a rajtok lévő dátum vagy az e korra jellegző stilusbeli motivumok tanusága szerint a XV. század utolsó éveiben, illetőleg a XVI. század kezdetén, a használható falak megtartásával átépítik. De a templomerődök is megerősödnek, a körfal síkjából kiugró tömzsi emeletes faltornyokkal. Mindezek a XVI-ik századbeli megerősítő toldások

[1] *Zimmermann u. Werner*, Urkundenbuch, Bd. II. pag. 615. (No 1219).
[2] *Baumann F.* Zur Geschichte von Mühlbach.

szépen konstatálhatók a falrakásban. Mig ugyanis a régi, a XV. század első feléből származó falakat termés- vagy patakkőből építették, addig a XV. század második felében, illetőleg a XVI. századi javítások, toldások, ráépítések terméskővel vegyes, sokszor rétegesen rakva, vagy kizárólag 29—14—5 cm. méretű téglából vannak rakva. A XV. században ágyúvá fejlődött lövőfegyvernek ugyanis jobban ellenáll a ruganyosabb tégla, mint a rideg terméskőfal. A lövőrések is mindinkább a lőfegyverek elterjedésére vallanak.

Ezek a védelmet öregbítő toldások azonban később is folynak. Így a holczmányi kaputornyot 1572-ben, egyik faltornyát 1644.-ben építik. Magában Nagyszebenben is a harteneck-utczai tornyok közül a posztósok czéhe tornyát 1668-ban emelték. Mert még mindig háborús idők jartak. A törököt az erdélyi fejedelmek váltották föl, kik a renittenskedő szászságot támadták meg jogaik elismerése végett. II. Rákóczi Györgyöt a balsikerű lengyel hadjárat után a szultán lemondatja az erdélyi fejedelemségről, a fejedelem azonban 1568-ban visszatér Erdélybe s fegyverrel kényszeríti a népet, hogy őt fejedelemnek ismerjék el. Többi között ez alkalommal Nagydisznódot is megostromolja, a községet fölperzseli, a templomerődbe menekült népség váltságdíjúl összes ezüstneműjét átadja és 1300 tallért fizet neki; a szomszédos Kisdisznódnak pedig összes lábasjószágát elhajtja.

A XVIII. századeleji kuruczjárás nyomaival is találkozunk azokban az ágyúkamrákban, melyek teszem föl az alczinai tornyok földszintjén s a holczmányi külső fal délkeleti bástyájában tátonganak.

Azóta békés idők járnak, nem kell többé kőfalakkal védekezni az ellenséges betörések ellen, a templomerődök jelentősége megszűnt, nincs többé szükség rájok. Amit a régiek építettek, azt nem az idő hagyományos vasfoga, hanem a kegyeletet nem tisztelő utódok rombolják le, kőbányának tekintve e tiszteletre méltó falakat, hordják szét köveit. Így pusztult el nem egy templomerőd, s legfeljebb egyes faltornyai állnak még, hogy ott raktározhassa el a szász ősi szokás szerint szalonnáját. Hogy azonban az újabb időben tudatára jöttek ezen ócska, szakadozott

porladozó falak mivelődéstörténeti jelentőségének: azt ami megmaradt, daczára, hogy gyakorlati czélt nem szolgál, kegyeletesen őrzik a régi harczos idők önérzetét emelő emlékei gyanánt. Dicséret illesse Holczmány és Nagydisznód községét, mely megértette mindezt, s templomerődjét kijavítva, a további rongálástól megóva, tartja fönn az utókornak.

HALAVÁTS GYULA.

TÁRCZA.

ADATOK PALOTAI FRIMONT JÁNOS GRÓF ÉLETTÖRTÉNETÉHEZ.

BIHAR vármegye levéltárában magyar hadtörténelmi emlékeket kutatván, kezembe került annak az oklevélnek hiteles másolata is, a melylyel Ferencz király 1823 januarius 31-én, Frimont János báró lovassági tábornokot a magyar indigenák sorába emelte.

Miután szokva vagyunk ahhoz, hogy a polgári vagy katonai életben kitünt, nem magyar eredetű, de úgy nyelvükben, mint gondolkozásukban magyarrá vált jeleseinket, német, horvát, rácz és oláh egyaránt el akarja tőlünk vitatni: nem lephet meg az sem, ha a lotharingiai származású Frimont Jánost hol mint németet, hol mint osztrákot halljuk emlegetni. Pedig Frimont, ha családjának bölcsője német földön ringott is, attól fogva, hogy felesége útján magyar nemes családokkal került közelebbi kapcsolatba s Bihar vármegye egyik nagybirtokosa lőn: mindenkor a magyar haza hű fiának vallotta magát, a miről nemcsak Bihar vármegyének hozzá közelálló közönsége, hanem maga a király is tudott.

A magyar indigenatust adományozó, latin szövegű, okmány másolata[1] két, fekete-sárga fonallal összefüzött, nagy alakú ívből áll, melynek hat oldala egészen, a hetedik félig van teleírva. A nyolczadik oldal üres.

[1] Bihar vármegye levéltára: 1824. fasc. V. Doc. 41.

Ennek az írásnak tartalma már csak azért is érdekes, mert főbb vonásokban összefoglalja azt a sokféle érdemet, a melyet Frimont addig, 46 éves katonai szolgálata közben, szerzett.

Utal egyszersmind arra is, hogy a Habsburg-háznak már a jeles katona nagyatyja: Frimont Ker. János is hasznos szolgálatokat tett, melyeknek jutalmául, 1756-ban, német birodalmi nemességet kapott.

Unokája, János, 1776-ban kezdette meg katonai pályafutását,[1] s ettől az időtől fogva, valamennyi azóta lezajlott hadjáratban, mindenkor és mindenütt hősies bátorságával, valamint nagy katonai tudásával tünt ki, melynek elismeréseként fokról-fokra a lovassági tábornok magas rangjáig emelkedett.

Már 1796 május 11-én a Mária Terézia-rend kiskeresztjét kapta, 1806 május 9-én pedig a 9. számú huszárezred ezredese és parancsnoka lőn. 1808 márczius 25-én az osztrák bárói méltóságot, 1809-ben pedig a Mária Terézia-rend középkeresztjét kapja, majd 1813 július 27-én azokért a kiváló szolgálatokért, a melyeket 1812-ben, mint az Oroszországba küldött segítőhadtest ideiglenes parancsnoka tett, a Lipót-rend középkeresztjével tüntette ki a király.

1815-ben a belső titkos tanácsosi méltóságot, s mint az Olaszországban működő osztrák hadak parancsnoka, a Lipót-rend nagykeresztjét nyerte el. Majd 1821 május 29-én, mint a nápolyi királyságba küldött osztrák hadsereg parancsnoka, az ott kitört felkelés sikeres és gyors elfojtásáért, Ferencz királytól az I. osztályú vaskorona-rendet kapta,[2] míg Ferdinánd — mindkét Sicilia királya — ugyanazon év deczember 17-én, az «antrodocoi herczeg» czímmel tünteti ki őt s egyúttal a királyság kincstárából 220 ezer arany jutalomdíjat utalványoztat számára.

Tudva azt — mondja a diploma — hogy Frimont, magyar nemes származású felesége Mitterbacher Katalin útján, számos magyar nemes családdal jutott kapcsolatba; *ismerve továbbá az ő, Magyarország és a magyar nemzet irányában mindenkor megnyilatkozó különös szeretetét:* Frimont Jánost s vele együtt Mitterbacher Katalintól született gyermekeit: Bélát és Theodorát, nemkülönben unokaöcscsét, nemes Frimont Péter főhadnagyot, a nápolyi Szent György-rend lovagját, a ki magát az ellenség előtt már ismételten

[1] Itt csak az oklevélben említett életrajzi adatokat közlöm.

[2] Egy kissé különösen hangzik, hogy Frimont előbb kapja meg a nagyobbik kitüntetést, a Lipót-rendet, s csak azután a kisebbiket, a vaskorona-rendet.

kitüntette, törvényes házasságból származandó mindkét nembeli utódaikkal együtt, a magyar indigena bárók sorába emeli a király.

Ez az újabb kitüntetés nagy örömöt keltett Bihar vármegyében, a mely Frimont Jánost már azelőtt is a magáénak vallotta, s a vármegye 1824 április 22-ére, Váradolasziba összehívott közgyűlése, mint a magyar főnemességnek formaszerint is elismert tagját, az őszinte szeretet és ragaszkodás hangján üdvözölte őt.[1]

Ime az üdvözlő írás teljes szövege:

Nagyméltóságú Liber Báró Antrodocoi Herczeg, Császári Királyi Belső Titkos Tanácsos és fő Hadi Kormányzó Úr, Különös tiszteletű Kegyes Jó Urunk!

Felséges Királyunknak e' mai napon előttünk kihirdetett Kegyelmes Királyi Petsétes Leveléből Herczegségednek a' Magyar Hazafiak száma közzé lett béírattatását annyival nagyobb örömmel értettük, minél jelesebbek azon megkülönböztetett Érdemek melyek ennek a' minden Hazafiak által már régen óhajtott czélnak elérésére kedves alkalmatosságot Szolgáltattak.[2]

Neveli érzékeny örömünket az a' kellemetes környülállás, hogy Herczegségednek igen Betses Személyében mind régi barátságos esmeretségünk szerént, mind felséges Királyunkról ezen Bihari Megyében nyert nevezetes birtokánál és vélünk közelebbről történt Hazafiui egybeköttetésénél fogva Megyénknek egyik nagy érdemű Tagját tisztelni szerentsénk légyen.

Megvagyunk a' felőll győzettetve, hogy Herczegséged, a kinek fedhetetlen szíve ez előtt is oly sok és nyilván való jelét adta ezen Nemzet eránt viseltető különös vonszódásának, és valóban Magyar érzésének, ezentúl a' Nemzeti egyesülés szent ösztönétül még inkább lelkesíttetvén, mind Hadi mind Pólgári számos érdemeinek legbetsesebb Díszét Hazánk javának és különösen ezen Vármegye díszének s' bóldogításának gyarapitásában fogja helyheztetni.

Kik egyéberánt Kegyes jóvoltába Hazafiui szíves barátságába ajánlottak, mindenkori megkülönböztetett tisztelettel maradunk

Kész kötelességű szolgái.[3]

[1] Bihar vármegye levéltára: 1824. fasc. V. Doc. 41. (fogalmazvány).

[2] «... Ő Excellentiájának jeles hadi és pólgári érdemei már az 1811 Eszben tartatott Ország Gyűlése alkalmatosságával is ara bírták ezen Megye Rendeit, hogy ő Excellentiájának a' Magyar Hazafiak közzé leendő számláltatása eránt az akkori Követeknek útasítást adtak.» (Bihar vármegye levéltára: 1825. fasc. VIII. Doc. 49.)

[3] Aláírva a fogalmazvány nincs. Szövegét, egy helyen, Rhédey Lajos gróf főispáni helytartó kijavította.

A Nápolyban időző Frimont, az akkori postajáráshoz képest nagyon hamar, 1824 május 25-én válaszolt a vármegye üdvözlésére alábbi, szintén szószerint közölt írásával:[1]

Méltóságos Tekéntetes és Nemes Vármegye Közönsége!

Különös örömmel vettem a' Méltóságos Tekéntetes és Nemes Vármegye Közönségének, a' közelebb múlt Szent György Havának 22-ik napján tartatott Köz Gyűléséből hozzám útasított betses tudósítását, a' melyben énnékem hírül adta; hogy felséges Királyunknak Petsétes Levele foglalatja Szerént, a' Magyar Hazafiak Száma- közé be irattattam, a' mely felséges Rendelés ugyan az említett napon, a' tisztelt Vármegye Közönsége által ki is hirdettetett:

De még inkább nevekedett Szíves érzésem, midőn a' fenebb érdekelt Levélnek foglalatjából azon megbetsülhetlen jóvoltát a' tisztelt Vármegye Közönségének értettem, melyel az e' beli Szerentsémnek örömében véllem együtt részesültnek lenni magát kinyilatkoztatni méltóztatott.

Régi tapasztalásból tudom a' Magyar Hazafiuságot becsülleni s' a' jelenvaló eset által lelkesítetve fő kötelességemnek lenni tartom, hogy minden tekéntetben én is igaz Magyar Hazafi légyek.

Kevés vala még az Alkalmatosság a' melyben a' Ditső Magyar Nemzet eránt viseltető tiszteletemet hatható képen kinyilatkoztathattam volna; hanem ezen a' Nagy Magyar Nemzettel való öszvekaptsoltattatásom mint önn magamnak mint pedig a' Maradékomnak leg-nagyobb ösztönül fog szolgálni arra, hogy buzgó Magyar érzeményeim által indíttatván, mint Hadi mint Polgári Szolgálatommal az egész Magyar Hazának, de kiváltképen ezen Nemes Vármegyének, a' melly a' maga kebelében engemet olly barátságosan befogadott, Díszét 's Javát, a' mennyire tehetségemtől ki telik, örömmel gyarapítsam.

Ki magamat Szíves Hazafiui indulatjaiban továbbra is ajánlott, tellyes tisztelettel vagyok

A' Méltóságos Tekéntetes és Nemes Vármegye Közönségének

Kész köteles Szolgája
Frimont János m. p.

Nápolyban Pünkösd Havának 25-ik napján 1824-ik esztendőben.

[1] Bihar vármegye levéltára: 1824. fasc. V. Doc. 285.

Azt, a mit Frimont a fennebbi sorokban Magyarországhoz és a magyar nemzethez való hű ragaszkodásáról ír, nem lehet, nem szabad semmitmondó szóvirágnak tartanunk. Az az egyeneslelkű kemény katona, a ki a halállal annyiszor nézett farkasszemet, s a ki csak épen akkor fojtotta vérbe a nápolyi lázadást, nem volt a hangulatvadászó frázisok és olcsó udvariaskodások embere. El kell tehát hinnünk neki, hogy úgy érezett, úgy gondolkozott, a hogyan írt.

Bihar vármegye és Nagyvárad közönségével azután is még sokszor érintkezett s jellemző, hogy nálunk mindig csak magyar bárói czímét használta,[1] jóllehet antrodocoi herczeg s 1828 óta, osztrák gróf is volt. Mikor pedig arról volt szó, hogy a «magyar nemzeti játékszín» Nagyváradon is állandó hajlékot kapjon, e nemzeti kultúrintézmény megvalósulását anyagilag is támogatta, a 'mint azt itt következő levele tanusítja:[2]

Tekéntetes Karok és Rendek!

Hozzám mutatott 's minden kedvelt Hazánk javára tzélzó bölts és hasznos Elintézeseikre kész hajlandóságomban helyheztetett bizodalmokkal hogy megtiszteltek, nem tsak különös jó szívvel veszem, de minthogy Nemzetünk és hazai nyelvünk kimívelésére 's előmozdítására és ez által a' Közjóra törekedő szándékjokat helyes' és dítséretesnek tartom, a' fel állítandó Nemzeti Játék szin épületnek felvetett költség számára tsekély segédadományomat örömmel nyújtom ezen idekaptsolt kétszáz ötven váltó forinttal.

Ki is minden ki telhető illendő tisztelettel vagyok

A' Tkttes Nemes Karok és Rendek

alázatos szolgája

Frimont János m. p.

Bétsben Aug. 22-dikén 1829.

Már sírjáról írott ismertetésemben[3] szólottam arról, hogy Frimont, a neki előnevet adó Újpalotán díszes templomot emelt s örök nyugodalma helyéül annak sírboltját jelölte ki.

[1] Bihar vármegye levéltára: 1830. fasc. V. Doc. 525.

[2] U. o. 1829. fasc. VII. Doc. 82.

[3] Hadtört. Közl. 1913. 615. l. — Ebbe a közleménybe, megbízhatlannak bizonyult forrásból, egy hiba csúszott be, melyet itt helyreigazítok. Újpalota német lakosai ugyanis nem Frimont jóvoltából, hanem már jóval az ő birtoklása előtt — 1786-ban — települtek oda.

Így hát attól a földtől, a melyet mindenkor büszkén vallott hazájának, a halál sem választhatta el többé a vitéz katonát.

*

Nálunk is megtörtént, hogy tősgyökeres magyar családok, külföldre szakadván, utódaik idegen ország polgáraivá lettek. Kicsiny nemzet vagyunk s így elfecsérelni való erőnk sem lévén, sajnáljuk az elszármazottakat, de azért más nemzettől nem pöröljük vissza őket. Ellenben nemcsak jogunk van hozzá, hanem kötelességünk is, hogy azokat, a kik magukat szóval és tettel magyarnak vallják, mi is a magunkénak tartsuk, akármilyen messze földről származtak légyen is hozzánk.

A fennebb közlöttekkel, azt hiszem, eléggé igazoltam, hogy Frimont Jánossal szemben is ez a kötelességünk.

GYALOKAY JENŐ,
tűzér-százados.

GRÓF TELEKI SÁMUEL FEGYVERGYŰJTEMÉNYE.

Mária Terézia és II. József s a franczia háborúk nagy korának nálunk Magyarországon is sok kiváló embere között egyike a legérdekesebb egyéniségeknek *gr. Teleki Sámuel* a kanczellár (1739—1822), ki ősi családjában talán mindjárt a Mihály utáni helyet érdemli meg úgy egyéni jelességei, mint azon érdemei miatt, melyeket közéleti tevékenysége, mint híres marosvásárhelyi könyvtára megalapítása által is a hazai tudományosság terén szerzett. A nemes gyűjtőszenvedélynek ez a fényes eredménye eléggé ismeretes nemcsak a hazai, hanem a külföldi tudományosság körében is; annál kevésbbé találunk megemlítést Teleki Sámuel életrajzaiban arról, hogy könyvtárán, ásványtani és képgyűjteményén kívül tekintélyes fegyver- és lovasfelszerelés-gyűjteményt is halmozott fel a könyvtár melletti helyiségekben.

A fegyverek legnagyobb része díszes lőfegyverekből állott, volt közöttük sok pisztoly, flinta, u. n. stutz, török és magyar s más egyéb kardok stb.

A gyűjtemények első lajstroma 1802-ből való, mikor négy ládával érkezett meg egy részük Bécsből és tétettek a vásárhelyiekhez. Maga a kanczellár írta alá a jegyzéket azzal a megjegyzéssel, hogy átadta a számtartó gondviselése alá. 1805-ből újabb jegyzék szól a gyűjteményről, a kanczellár egyes bejegyzéseivel: «ez az uton velem jár,» «Bécsben vagyon» stb. 1814-ben újból leltározzák a gyűjteményt, mert új számtartóra bizatott, de csak azok a darabok szerepelnek a jegyzékben, melyek «az első Inventarium szerint nem találtattak.» Ezek pedig a Bécsben, vagy a család egyik-másik tagjánál levő darabok. 1818-ban új számtartó van, ekkor ismét jegyzékbe foglalják a gyűjtemény minden darabját.

A fegyverek osztályozása mindenik jegyzékben ugyanaz. Mi alább következően az 1805-ki összeírást követtük, melyben a kanczellárnak sajátkezű bejegyzései olvashatók. Ezt úgy látszik ő maga pontról-pontra átvizsgálta, sőt valószínűleg a saját tollbamondása alapján készült.

I. Pisztolyok.

1. Egypár három csövű, ezüst készületű, lapos kápájú. 2. Egypár olasz csövű, teknősbéka agyú lapos kápájú, aranyos készületű. 3. Egypár aranynyal incrustált, olasz csövű, elefántcsont agyú, sisakos fő kápával. 4. Egypár Cominazzo olasz csövű, virágosan metszett, aczél készületű. 5. Egypár ezüst agyú és ezüsttel borított csövű török pisztoly. 6. Egypár spanyolcsövű, ezüst készületű, horgas kápájú, virágos. 7. Egypár ugyanolyan, kerek kápájú, mely general Barcoé volt. 8. Egypár ezüst készületű, horgas kápájú, Ant. Sebert csinálta Karlsbadban, 200 lépésre szolgál. Hozzávaló flinta, ágy kápával, golyoformával, pormértékkel, tisztító vesszővel. 9. Egypár lüttichi, ezüstös készületű, horgas kápájú. Gen. Laudoné volt. 10. Egypár franczia virágos csövű, ezüst készületű, kerek kápájú. Jos. Qualek neve rajta. A gen. Devinsé volt. 11. Egypár olasz csövű, ezüst készületű, kerek kápájú. Rovira csinálta, karabin horoggal. Gen. Devinsé volt. 12. Egypár vont lyukú, ezüst készületű, lapos kápájú. Ant. Szell csinálta Linczben, golyobis formával, pormértékkel (Ez az úton velem jár). 13. Egypár két csőjű, ezüst készületű, horgas kápájú. 14. Egypár olaszcsőjű, ezüst készületű, sasfő kápájú. Gen. Preisé volt. 15. Egypár hosszú csőjű, vasas készületű, horgas kápájú. Az öregebb Kuchenreiter csinálta. 16. Egypár aranynyal incrustált csövű, szerszámú és aczélvirágos készületű. U. a. csinálta, 300 lépésre szolgál. 17. Egypár kék csőjű, aranyos virágos készületű, horgas kápájú, Kuchenreiter Jakab csinálta. 18. Egypár lüttichi, kék csőjű, vasas készületű, horgas kápájú. Gen. Alvinczié volt. 19. Egypár aranyozott, rezes készületű, gyökér agyú, Olaszcsövű pisztoly, horgas kápájú, Maffeo Francino csinálta. Herczeg Kaunitzé volt; hozzá való golyóbis formával, pormértékkel, tisztító vesszővel. 20. Egypár kék csövű, karlsbadi pisztoly, aranyozott sasfő kápával. 21. Egypár virágos, aranyos, kékcsövű, karlsbadi pisztoly, vasas, kerek kápájú, ezüst blattal. General Barcsé volt. 22. Egypár Spirkenpickler, horgas kápájú, rezes pisztoly. 23. Egypár kék, ezüst, virágos csövű, horgas kápájú rezes pisztoly. Klevi csinalta. 24. Egypár rezes kerek kápájú és szerszámú, franczia, vont lyukú pisztoly. Guiot csinálta. 25. Egypár karlsbadi Musqueton-pisztoly, aranyozott rezes lapos kápával. 26. Egypár vont lyukú, vasas mordály, kerek kápával. 27. Egypár zsebbe való igen szép anglus mordály. Londonban csinálták, ezüstös horgas kápával. (Ez az uton velem jáz.) 28. Egypár igen régi kerekes aczélú, kerek agyú, csontos

pisztoly. 29. Egypár közönséges rezes pisztoly. 30. Egypár huszárnak való rezes pisztoly. 31—34 Négy pár detto.

II. Flinták.

1. Egy spanyol flinta, ezüst virágokkal kirakott spanyol aggyal. szerszámmal. 2—3. Két egyforma spanyol csövű, ezüst készületű flinta. G. Althan czímerrel. 4. Egy spanyol flinta, arannyal beöntött gyújtó lyukkal, vasas készülettel, spanyol aggyal és szerszámmal. Repoll neve rajta. 5. Más spanyol flinta, rezes spanyol aggyal, szerszámmal. 6. Egy anglus flinta, fekete egész aggyal, rezes készülettel. 7. Egy kétcsövű lüttichi flinta, vasas készülettel, hozzá való golyóbis formával, saskörömmel együtt. 8—9. Két egyforma Schrotstutz drót csővel, 16 szegletű arany gyújtó-lyukkal, aranyozott rezes készülettel. Fruhairt csinálta. 10—11. Két egyforma Schrotstutz Ig. Klein csinálta, ezüstös, virágos csővel, rezes készülettel. 12. Egy ezüstös damascirt török flinta végig ágyazva, aranyozott rezes készülettel. 13. Egy ezüstös damascirt török flinta, félig ágyazva, rezes sima készülettel. 14. Egy damascirozott rövid török flinta, félig ágyazva, rezes sima készülettel. 15—16. Két egyforma, félig ágyazott rezes flinta, virágos aczéllal Vedelmayr csinálta. 17. Egy félig ágyazott flinta aranyozott réz készülettel. Becker csinálta. 18. Egy félig ágyazott rezes flinta Becker csinálta. 19. Egy útravaló rövid, csinos rezes flinta félig ágyazva. 20. Egy kis flnta, rezes, végig ágyazva Karlsbadban Poltz csinálta. 21—22. Két egyforma félig ágyazott flinta, rezes készülettel. Spirkenbickler csinálta. 23. Egy Spirkenbickler flinta, félig ágyazva, rezes készülettel. 24—27. Négy egyforma Schrotstutz aranyozott, virágos készülettel; Karlsbadban. Poltz csinálta, egész ággyal. 28—29. Két egyforma Schrotstutz, sima aranyos készülettel. Poltz csinálta. 30—31. Két egyforma síma rezes Schrotstutz, Poltz csinálta. 32. Egy szegletes csövű damascirt flinta, spanyol ággyal. 33. Egy ordinarium vadász flinta. 34—35. Két egyforma musqueton karabély, ezüstözött réz készülettel. 36. Egy Lazarino Cominazzo hosszú olasz flinta, vasas készülettel. 37. Egy igen hosszú csövű, virágos fa-agyú, vasvesszőjű régi flinta. 38. Egy szép damascirt csövű, nagy kaliberű hosszú flinta, kerekes szerszámmal. 39. Egy damascirt csövű rézzel kicifrázott agyú Arnot-flinta. 40. Egy régi kerekes, nagykaliberű flinta. 41. Egy régi kerekes karabély. 42. Egy rezes Poltzbüchse, hozzá való federdrückerrel.

III. Stutzok.

1—2. Két egyforma vont lyukú kerekes, gyöngyházzal és elefántcsonttal kirakva, aranyozott rezes szerszámmal, feltekerő acél kulcscsal. 3. Egy kisebb gyöngyházas, kerekes Stutz, feltekerő kulcsával. 4—5. Két egyforma rezes agyú Stutz. Jos Planer csinálta, golyóbis formával, töltés mértékkel, tisztító vesszővel. 6. Egy aranyozott virágos rezes Stutz. Taddeus Poltz csinálta. Golyóbis formával, töltés mértékkel. golyóbis vonó, sas-körömmel, tisztító veszszővel és irányozó aufzatczal. 7. Egy sima Tad. Poltz csinálta aranyos rezes, hasonló hozzátartozó 5 drb. készülettel.

IV. Más egyéb fegyverek és pálczák.

1. Egy damascirt török kard ezüst készülettel, mely a Novi Basáé volt, kardszijjal. 2—4. Három török handsár-kés, egész ezüst hüvelyekben: az egyike nagyobb és kék bársonyos, a más kettő kisebb, egészen ezüsttel borított, egyike klárissal kirakott. damascirozott vasakkal mindenik. 5. Egy handsár-kés német hüvelyben, acél készülettel. 6. Egy handsár-kés német hüvelyben, aranyozott virágos hüvelyben, egy pár belejáró késsel. 7. Egy kis handsár-kés, fekete czapás török ezüstös, sima hüvelyben. 8. Egy ezüstös Hirschfänger. 9. Egy vadkecske szarvú kis úti Hirschfänger. 10 Egy ezüsttel egészen beborított aranyos virágos buzogány, arannyal kivarrott tartójával. 11. Egy brillantirozott acél gála kotzperd. Schvarz csinálta fekete tokban. 12. Egy aranyozott ezüstös régi pallos, veres bársonyos hüvelyben. 13. Egy aranyozott veres francia kard; a Marengónál elesett franczia generálisé volt, kardszijjal. 14. Egy virágosan metszett acél spanyol spádé, négy mordály csővel. 15—16. Két sima, kék zománcos gyászkard. 17. Egy sima acél kis kard, fekete anglus bőrszijjal. 18. Egy aranyozott rezes kis kotzperd. 19. Egy zománcos aranyos francia acél kotzperd. 20. Egy fekete, gyászhoz való kotzperd. 21. Egy ezüst postasip, fekete selyem, arannyal elegyes kötőjével. 22. Egy angliai Ramsdon perspectiva, ezüstös. General Laudoné volt. 23. Egy kis ezüst török puskaportartó palack-, ezüstös szijjal. A Novi Basáé volt. 24. Egy halforma, szépen kimetszett, figurás elefántcsont puskapor tartó. 25. Egy fagyökér kerek puskapor palack, ezüst virágokkal. 26. Egy lapos szárú rezes pnskapor palack, veres zsinor kötővel. 27. Egy sima egyenes szárú puskapor tartó. 28. Egy tengeri csiga rezes vadászkűrt. 29. Egy Hirschfänger-

kötő, szarvasbőrből, ezüst csattal. 30. Egy jagernek való bagaria bőrtáska töltésnek való 20 pléhcsővel. 31. Két rapir. 32. Három korbács kettő veres, egy fekete. 33. Egy pávatollal kötött kocsis korbács. 34. Egy teknősbéka csont kis pálcza, a gombja letörött, bernsteinból van. 35. Egy nagy arany gombos nádpálca, fekete selyem aranyos kötővel. A genuai követé volt. 36. Egy kisebb nádpálca heliotrop gombbal, srófos arany karikába foglalva. 37. Egy kis vékony nádpálca aqua marina gombbal. Srófos arany karikába foglalva. 38. Egy arany gombos nádpálca. Gen. Barcóé volt. 39. Egy veres fenyőfa pálca, erdélyi fakó jáspis gombbal. 40. Egy hosszú fekete ébenfa udvari pálca, elefántcsont gomb alól-felűl. 41. Egy bőrrel borított fegyveres pálca. 42—43. Két lakkirozott csontgombos pálca, egyik kisebb, másik nagyobb. 44. Egy közönséges rézgombos nádpálca. 45. Egy Laufernek való ezüstözött, nagy, gombos nádpálca, ezüsttel elegyes kék selyem kötővel. 46. Egy tatár nyíl, kéziv halhéjból aranyos veressen feketén lakkirozott. 47. Egy nyiltartó tegez, zöld bársonyos szironnyal kivarrva, négy nyil vesszővel. 48. Egy aranyos réz kopia hegy Apaffy Mihály fejedelemé volt. 49. Egy hegyi kristály gombos közönséges nádpálca. 50. Egy fakó bőrtarsoly arannyal varott, hozzávaló dirib-darab varrott szijjakkal. Rákóczy fejedelemé volt. 51. Egy arannyal varrott veres lóding, hozzá való varrott szijjal. 52—55. Négy rezes huszár kard, viseltes. 56. Egy fekete zománcos hussár kard. 57. Egy kis rezes francia bajonet. 58. Egy magyar kardvas. 59. Három bagaria bőr flinta tokok. 60. Egy aranyos, ezüst kard, arany paszománt kötővel. 61. Egy aranyos, ezüst, gála köveskard, égetett topázzal kirakva, aranyos fekete kötővel. 62. Egy sima ezüst medaillonos kard. 63. Egy fillegran munka, ezüst-aranyos gálakard, ezüstzsinor kötővel, vörös futerálba. 64. Egy brillantozott aczél, gálakard, felkötő lánczczal. 65. Egy más, viselő aczélkard, felkötő lánczczal. 66. Egy virágos aczél, viselőkard, fakó, szijkötővel. 67. Egy török vas útikard, aczélos, német hűvelyben, ezüstdrótos magyar markolattal. 68. Egy kékzománczos gyászkard. 69. Egy sima, aczélos, viselőkard. 70. Egy aranyos, bronzirozott nagy kard, török vassal, aranynyal kivarrott szijjal, tarsolylyal. A biharvármegyei uniformishoz való. 71. Egy kisebb kerek. 60—70-ig Bécsben vannak. 71. Egy kis kerek puszpángfa puskapornak való palack. 72. Egy fekete damascirozott marokkói horgas szép kardvas, rezes hüvelyben. A keresztje is damaszk vasból van.

V. Lóra való szerszámok.

1. Egy Portai ezüst és arany fonallal tömötten kivarrott cafrang. Hozzávaló két puska takaróval. 2. Egy török ezüst pléhből készült páncél, szines kövekkel kirakva. 3. Két aranyozott oldalbör, török nyereghez való. 4. Két pisztolytokra való arannyal varrott bör. 5. Egy viseltes zöld bársony, régi magyar nyeregtakaró, ezüsttel varrva. A közepe kivágva. 6. Egy igen gazdag ezüst aranyos és nyakravaló láncos kantár kék karmasínból, kantárszárral, kivarrott hevederrel, lekötő szijjal, egy pár veres kengyelszijjal, zabola nélkül. Hozzá való ezüsttel borított szűgyelővel, farmatringgal. 7. Egy aranyozott kantár, szűgyelő, farmatring veres karmasinból, hozzá való varrott kantárszárral, ezüsttel platirozott zabolával, hevederrel, lekötő szijjal, kengyelszijjal és egy cérna hevederhaslóval. 8. Egy fekete angliaibőr, ezüsttel platirozott lószerszám, kantár, szűgyelő, farmatring, springrieme, hozzá való platirozott zabolával, egy pár platirozott kengyelvassal, fakó bőr kengyelszijjal. 9. Egy aranyozott szép zabola külön. 10—12. Három ezüsttel platirozott zabola: ketteje aranyos bonclival; egyike ezüsttel. 13—14. Két trenzli, ezüsttel platirozva. 15. Egy ónos zabola aranyozott bonclival. 16. Egy ónos anglus zabola. 17. Egy pár aranyozott virágos kengyelvas, rézből, magyar szerszámhoz. 18. Egy pár ezüstös aranyozott, virágos kengyelvas, rézből, magyar szerszámhoz. 19. Egy arannyal varrott ezüst skófium, gombos, régi kantárszár. 20. Egy régi török farmatring. 21. Egy tarka selyem lekötő szijj. 22. Egy tarka selyem trenzli szár. 23. Egy kék selyemmel borított lekötő szijj. 24. Egy veres selyemmel, karmasinnal borított lekötő szijj. 25. Egy veres selyemmel borított trenzli fék. 26. Egy ezüstös Nohajka teknősbéka csontnyelű. 27. Egy pár török kengyelvas, ónos pléhből; kék selyem kengyelszijjal. 28. Két karra való vaspléh. 29. Egy pánczélos aranyozott pléhsisak. 30. Egy fél keztyű, vas és ezüstös pléhből, a hüvelyke darabjai elvesztek. 31. Egy pálcába való hegyes vas, réz pálca gombbal. 32. Ezüstös, aranyos, varrott magyar nyereg. Ezüstös és aranyos lóra való szerszámok, kengyelek, zabolák. Ezüsttel és arannyal kivarrott török cafrang. Arany paszomántok. 33. Egy anglus nyereg, szarvas bőrrel botríva, angliai platirozott fekete kantárral, platirozott pár kengyelvassal; lekötő és hasló hevedderrel, verejték posztóval. 34. Két hegyes tőr, egyike aranyos, hüvely nélkül. 35. Két keskeny, hosszú, magyar kardvas, hűvely nélkül, egyike aranyos.

Eddig terjed a jegyzék. Sok értékes darabot tartalmaz. Nevezetes

emberek, Rákóczi, Apafi fejedelmek, az Alvinczi, Laudon és más híres katonák egykori tulajdonai is szerepelnek közöttük. Ma már azonban csak egy nagyon csekély része van meg, bizonyára Bécsbe vitték legértékesebbjeit és az ottani muzeumok tárgyai közé kerültek. De itt Marosvásárhelyt is sok baj érte a gyűjteményt. Leginkább akkor fogyott meg, mikor az 1848—49-iki szabadságharcz ideje alatt a székely nemzetőrség között is osztottak ki a fegyverek közül. Gedeon osztrák tábornok megszállása alkalmával is nem egy szép darabja kallódhatott el. Pedig a nagy kanczellárnak utódai és kivált a gyűjteményeknek mostani birtokosa *Teleki Sámuel gróf a híres afrikai utazó*, kinek sáromberki kastélya maga is a mostani gazdája világutazásaiból gyűjtött értékesnél-értékesebb tárgyaknak valóságos muzeuma, mind nagy érzékkel rendelkeztek az ily tárgyak megbecsülése iránt.

A saját korában is csak nagy anyagi áldozatokkal, sokszor magas és tágkörü összeköttetésekkel, sok fáradtsággal és érzékkel összehordott s nagy becsű darabokban bővelkedő egykori gyűjteménynek azonban fönnmaradt jegyzéke is értéket jelent. A fegyvereknek pontos leirása adja meg azt; s az a körülmény, hogy sok helyt a fegyverkészítők Planer, Schvartz, Cominazzo, Arnot, Poltz nevei is föl vannak említve, még fokozza ezt az értéket, úgy hogy a kutatónak hadtörténelmi tekintetben is sok értékes adata kerülhet ki belőle.

Dr. Dékáni Kálmán.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

szendrői tábor rendjét szabályozó edictum.

Primum et ante omnia. Az tábor rendesen, a mint kinek ki szokták mérni helyét, zászlóval szálljon, egyik a másik seregében nem egyeledvén; az táborhely tisztán tartassék, holmi döggel és tisztességgel szólván, maga ganejával ne bőszétse, mivel valaki ez edictumnak ellen találtatik cselekedni, gyalázatját vallja, azért vigyázzon azon seregnek kapitánya, hadnagya, vajdája és egyéb tisztviselője, az ellen ne impingáljon.

Secundo: Minden estve s reggel rézdobot üttetvén magunk sátora előtt, avagy in absentia nostra, a ki fő lészen annak sátora előtt, az egész dobokat renddel megveretvén, kiki maga kapitánysága sátora előtt, s kiki gunnója eleiben állván, az Jesus nevét háromszor megkiáltsa és azt segítségül hiván, kiki azon keljen föl és annak nevén feküdjék is le.

Tertio: Estve mikor nyolc órakor tájban takarodóra megverik az dobokat, azután az táborban senki imide amoda világ nélkül ne járjon és nagy szép csendességben lévén az tábor, semmi bort, sert, pálinkát, se semminémű részegítü italt árulni ne merészeljen; dobolás, trombitálás, zaj, kiáltás ne légyen, italnak, dormizolásnak azután minden ember békét hadgyon, egyébiránt az fő tábor- és strázsamestereknek gondgyok lévén reá, bizonyos strázsával járván, a kin mi esik, mint afféle edictum rontó ellen törvényt láttatván, magának tulajdonítsa.

Quarto: Az Isten eő Sz. Fölsége boszuállására ingerlő káromkodó szitkoktul, úgymint eördeglölkű, eördeg, teremtette, ebannyájú, eördöghütü és ehez hasonló mostani nyalka fölvett szitkoktul ója magát; a ki penighlen azokkal szitkozódik, ha közlegény, — comperta rei veritate — elsőben három pálczával meghverettessék, másodszor, ha rajta érik, akkor is három pálczával, harmadszor is úgy; negyedszer törvény szerint haljon megh érette. Ha pedigh tisztviselő

lészen, az kinek magának is jó példát köllenék adni, mindgyárt első vétkeért — compesta rei veritate — gyalázatosan vettessék ki tisztibűl.

Quinto: Asszony-embert, kiváltképpen jövevént, paráznát, ... senki feje vesztése alatt zászlója alatt ne merészeljen tartani; sőt intyük felette igen és emlékeztetjük Eleink dicséretes magyarink példájára az mostaniakat is, nem hogy ..... és afféle ocsmány, bűnt szaporító, Isten haragját s ostorát reánk huzó lottyókat tartottak volna, de inkább még magok hütves feleségeket sem hordozták táborban, kit hogy most is kövessünk, méltó; egyébiránt senki törvényes büntetését el nem kerüli.

Sexto: Tüztűl, kiváltképpen valahun faluban, asszony ember erő-szaktételtűl ki ki ója magát, egyéb eránt — comperta rei veritate — sine ulla misericordia — meghöletik érette.

Septimo: Előtte járója s feje ellen kapitánya s hadnagya, strázsamestere és akármi névvel nevezendő tisztviselője légyen az alatta való, nemhogy fegyverrel s verekedéssel oponálja magát, de csak kemény szóval se ugordgyék szembe, mert érdeme szerént vészi büntetését. Zászló alatt táborban senki egyik az másikára kardot s egyébféle fegyvert vonni ne merészeljen, annyival inkább vagdalkozni feje elvesztése alatt, hanem kinek-kinek lévén kapitánya, büntetődgyék törvény szerént; Kordéban senki lődezni ne merészeljen s ha puskáját próbálja, nappal és az táboron kivűl lőjen; a ki külömben cselekszik;

A seregek, midőn mennek, zászló alól imide amoda ne mennyenek, ne lődezzenek, erős pálcza büntetés alatt. Senki maga kezével ne merjen magának eleget tenni és haragbul se zászló alatt, se az táborban kardot, avagy valami más fegyvert vonni, mert a ki külömben cselekszik;

Octavo: Az szekerek, ha meghindulnak, az mint tábor-mester és az fő szekér-mester elrendeli, úgy járjanak és egyik az másika eleiben ne hajtasson erős pálczázás alatt; sőt elől, ha az tábornak egyik helyrűl az másikban köl meghmozdulni, senkinek az tábor-mester előtt nem szabad menni, mert valakit előkaphatnak bizony fájdalmas lesz a teste érette. A strázsát pedigh kirendelvén, az kinek személyére jut, vagy nemes vagy nemtelen, akár úr, úgy vigyázzon minden zugolódás nélkül, ha az strázsán aluva találtatik, meghverik érette, aszt is magának tulajdonétsa. Ha pedigh aluvása miatt az táborban kár következik, életével fogja pöcsételni.

Nono: Marha hajtást, kóborlást, asztagh hányást senki feje vesztése alatt, ne merjen cselekedni.

Decimo: Az ki a táborban akárminemű élést' hoz az ollyanokat senki feje vesztése alatt ne merészellje meghháborgatni.

Undecimo: Egyik az másika zászlója alól katonát, avagy hajdut hitegetni, se fogadni ne merészelljen, büntetés várván mind az hitegetőt, s mind az elhitegetet.

Duodecimo: Sákmányra menvén az keresztény országban az egy szénánál, szalmánál egyebet senki el ne merjen venni erős büntetés alatt. A kik penighlen sákmányra avagy csatára az táborból kimennek, azoknak úti levelek légyen generálissátul, kapitányátul; iratassék peniglen az úti levélben: hova s mi végre mennek és mennyi ideig táboron kivül való járásra lészen szabadságok. Az kiknek úti levelek nem lészen, azokat az réveken és passussokon sohun által ne bocsássák, az ollyan kapitánya levele nélkül járó katonákat és legényeket szabadon akárhun is megh foghassák, generalisa, vagy kapitánya kezében vévén.

Decimo tertio: Az kik töröket fognak, avagy valami más prédát, akár az ellenségtűl, akár pedigh az törökes földen nyernek, azt minden jószágok, valami nálok találtatik, elvesztése alatt, az táborban kottyavetére vigyék.

Decimo quarto: Valaki az táboron, avagy pediglen kivűl, akármely zászló alatt társától, avagy mástul valamit lop, minden kegyelem nélkül megh öletessék. Hasonlóképpen valaki szegény embertül valamit erőszakkal veszen — comperta rei veritate — erőssen érette meg büntetessék. Datum in Castris Hungaricis ad Szendrő positis, die vigesima quarta mensis Septembris, Anno Domini 1664.[1] Gróf Nádasdy levéltár másolati példányáról (I. nro 707).

Sebestyén József.

Egy vitéz katona czimerlevele. Rudolf király az 1605-ik évben kibővítette egy vitéz magyar katona czímerét s az okiratban felsorolja, hogy mely csatákban forgatta vitézül fegyverét Thoposházi Thopos Bálint, a ki atyai részről rokonságban volt néhai Thelekessy Imre, felsőmagyarországi főkapitánynyal. Az okirat szerint Thopos részt vett a tizenötéves hosszú háborúnak majdnem minden epizódjában, így «imprimis anno *nonagesimoquarto supra millesimum et quingentesimum* in conflictu ad *Albam Regalem* tum bassa Budensi habito et gloriose illius victoriæ a turcis reportatæ in exercitu nostro

[1] Ez edictumot Wesselényi Ferencz nádor bocsátotta ki és intézte a törökök ellen fölkelt és Szendrő váránál összegyűlt nemességhez.

existens fidelem et utilem operam navasse, deinde tum eodem, tum vero aliis annis subsequentibus in prima et secunda obsidione arcis *Strigoniensis* ac recuperatione præsidi *Hathuan* animose militando et postmodum tempore primæ obsidionis *Budensis* itidem interfuisse, item anno *millesimo sexcentesimo primo* in illo quoque congressu cum turcis per serenissimum principem *Matthiam* archiducem Austriæ etc. fratrem nostrum charissimum et illustrem ducem *Emanuelem Mercurii* ad *Albam Regalem* facto, sicut et *sexcentesimo tertio* anno postremæ obsidioni *Budensi* ac eliberationi de manibus hostium turcarum civitatis *Pesthiensis* et exinde in profligatione etiam beghy *Zigethiensis* penes fidelem nostrum magnificum Georgium Turzo de Bethlemfalva baronem etc. in castris nostris militasse sat.»

Topos tehát résztvett első ízben az 1594-ik évben a Székesfehérvár mellett vívott győztes csatában s még ez évben Esztergom ostromában, melyben Balassa Bálint, a költő elesett. Ott küzdött ismét Esztergom alatt s a hatvani erősség visszavívásánál s Buda alatt, továbbá Mátyás, a későbbi magyar király alatt 1601-ben Székesfejérvárnál, majd 1603-ban Buda megismételt ostrománál s az akkor lejátszódó harczokban. Mindezért nyerték úgy Bálint, mint testvérei [1] Mihály és György a címerbővítést.

Hadi renátariás 1607-ből. Bizonyos rendtartások, kiket szükségnek idején publicálván, tartozzék minden ember megállani személyválogatás nélkül.

1. Hogy minden ember megemlékezvén hitéről, az hivséget igazán megtartsa feje fönállottáig.

2. Confœderátiót csinálni minden rendek között hit alatt, hogy egyik az másik mellett kész legyen meghalni és az várost az koronás királynak megtartani. És ezekkel az hajdukkal hogy senki ne szóljon, se titkon, se nyilván ne irogasson, se szót ki ne adjon, se titkon együvé ne gyüljön, senki se sugva ne szóljon, hanem az mit akar szólani, fönt szóljon és igaz legyen feje vesztése alatt.

3. Az bástyákat elosztani és egyik kapura Forgacz Zsigmond uram, másikra Doczi uram vigyázzon. Gyulai István uram Kovacz Péter legényével Forgacz uram mellett, Fay Ferencz uram Doczi uram mellett Lantos György legényével vigyázzon, de így hogy az városi rend közül is egy fő ember, kit biró uram és az egész tanács oda rendel az commissarius urak ö nagyságok mellett bizonyos számú

[1] Kassa város levéltárában. Topos. Nr. 27.

városbeli néppel az belső kapukon vigyázzanak, hogy mi is tudjuk, kit bocsátnak ki az város kapuján avagy be és mind az bebocsátás, mind az kibocsátás közönséges akaratból legyen. És az város hite és akaratja ellen ö nagyságok mi reánk ide be *idegen nemzetségből való segítséget* ne hozzanak.

4. Valaki helyét elhagyná szükségnek idején, fejével érje meg.

5. Az város népének egy része álló seregben legyen az piaczon. hogy onnan, ahová szükség leszen, segítséget adhassanak.

6. Hogy minden ember előttejárójának szavát fogadja és ellene ne cselekedjék feje vesztése alatt.

7. Hogy minden visszavonás, garázdálkodás, mód nélkül való kardvonás és háborúság megtiltassék feje vesztése alatt.

8. Senki házából részegen ki ne menjen és ezt ne vesessen három pálcza büntetése alatt.

9. Hogy senki házából ki ne menjen takarodás után jel nélkül, hanem az ki hová rendeltetett, ott vigyázzon.

10. Az strázsán valaki vétket teszen, fejével érje meg. És ha valaki az strázsára megyen, megkérdjék, ki jele, és ha az jelt nem tudja mindjárást. az ki előbb éri vagy városbeli vagy más leszen, megfogják és az commissariusok eleiben hozzák és ha városbeli ember leszen, biró uram kezében adassék és érdeme szerint büntetessék. Ha penig az ő kegyelme vitéze közül lenne, tehát az commissarius urak büntetése alá adják. Egy generalis strázsamestert rendelvén az commissarius urak rendéről, másikat az város rendéről.

11. Az élés (= élelem) dolgából módot rendelni és vásárbirákat, hogy mindenféle élés képes áron tanáltassék.

12. Az száraz molnák (malmok) megcsináltassanak, hogy abból se legyen fogyatkozás az szükségnek idején.

13. Az tüzet minden ember oltalmazza gyuladástól feje vesztése alatt; minden ház előtt és ház héján viz legyen kádakban.

14. Vas lámpások legyenek minden bástyán, aszufával rakva az piaczon minden éjjel aféle világ legyen és ha szükség, minden bástyán meggyujtassanak, hogy láthassa, ki jár közel és lőhessen az ellenségre.

15. Az fokokra üres hordókat szerezzenek és földdel megtöltsék.

16. Hamis hirhordozó embereket ha megkaphatni, szabad legyen megfogni és érdemek szerint meg is büntetni.

Sigismundus Forgacz
comes Nogradiensis.
(L. S.)

Andreas Doczy
comes comitatus Barsiensis.
(L. S.)

Kívül más kézzel: Anno 1607. Beschluss wie sich zu halten, da for Gott behiete, den die Stadt Caschaw mechte belegert werden.[1]

Kassa város lvtban. 5216. sz. alatt.

KEMÉNY LAJOS.

Portyázó csapatok Ujbányán a XVII. század elején. A felvidéki alsó bányavárosi kerület sokat szenvedett a portyázóktól a XVII. század elején. Rendes zsold hiján mindenfelé zsákmányoltak s a lakosság valóságos ostorává lettek.[2] Ujbányának is kijutott belőle. Noha a főútvonaltól messzebb esett, mégis gyakran felkeresték és tetemes kárt okoztak az amúgy is elszegényedett városnak.

Első sorban a szabad hajdúk portyázásától szenvedett. Gyakran ellátogattak a határába és útját állták a Szécsénybe zsoldot szállító polgároknak.[3] 1600-ban négy izben lepték meg. Első alkalommal négy zászlóalj tört be s a mi fegyvert, ruhaneműt csak talált, azt elrabolta. Ehhez a polgárság bántalmazása is járult (krumb und lamb geschlagen), úgy hogy sokan belehaltak. Nemsokára ismét négy zászlóalj jelent még és öt napig garázdálkodott. Ez alkalommal 2000 frtnyi kárt tettek leszámítva a mit a bányászatnak okoztak. A harmadik betörés Ujbánya tartozékát, Magosmart községet érte. Zólyomban tanyázó vallon katonák a község korcsmájára törtek és a hordókat megnyitották; a lakosságtól élelmet raboltak, melynek értéke megfelelt 317 frtnak. Több házat felgyújtottak.[4] A negyedik betörést ismét a szabad hajdúk két zászlóalja intézte. A kár 200 frtra rugott. Ugyan akkor az esztergomi hajduk rontottak Magosmartra és fosztogattak.[5] A sokat zaklatott polgárság Pogrányi Benedek kapitányhoz fordult, de a mint a következmények igazolták, eredménytelenül.[6] Még az országgyűlési határozatnak, mely szerint a katonák eltiltandók a kóborlástól,[7] sem volt eredménye.

[1] Ez évben a hajdúk fenyegették a várost.

[2] *Ortelius:* Chronologia stb. 184. l. *Takáts Sándor:* A magyar gyalogság megalakulása. Budapest, 1908., 94. l. *Matunák Mihály:* Korpona várkapitányai. Korpona, 1901., 36. l.

[3] *Századok.* 1913. évf., 530. l.

[4] *Ujbányai levéltár:* irat az 1590—1610-ig terjedő fasciculusban. Századok: 1913, 531. l.

[5] Említett irat.

[6] U. o.; *Századok* u. o. 530. l.

[7] *Corp. Juris:* 1600 év, 19. art.

1601-ben háromszor törtek Ujbányára. Részint erdélyi hajduk, részint ismét az esztergomi hajduk nyugtalanították a várost. A kárt 400 frtban állapították meg. A bányavárosok közgyűlésén Ujbánya követei keservesen panaszkodtak miattuk: nem kiméltek sem lakást, sem ládát; lovaikat gabonával etették; a sörfőzőben nagy kárt tettek.[1] Panaszt emeltek Esztergomban is, melynek eredményeképen Eörfy Péter parancsnok október 9-ikén kelt levelében akasztás büntetése alatt megtiltja hajduinak a fosztogatást.[2] Hasonlóképen intézkedik Mátyás főherczeg is.[3]

Mivel e parancsoknak sem volt foganatjuk, a város kénytelenkelletlen beletörődött a sarczolásba. Hogy azonban kedvező hangulatot teremtsenek a portyázók körében, önként juttattak eleséget. A tanácsülésen a biró két tagot küldött ki, hogy a polgárságot a portyázóknak szánt élelem szállítása ügyében tájékoztassák.[4]

1602-ben ismét jelentkeztek a hajduk. A városok közgyülése most Pogrányi Benedekhez utalta Ujbányát.[5] Ez évben még Petz János ezrede is átvonult s noha a szükségesekkel u. m. étellel, itallal, 100 db. nagy kenyérrel, 20 db. tyúkkal, egyéb eleséggel, barommal, takarókkal összesen 53 frt értékben ellátták, mégis erőszakoskodott. Ruhaneműt és pénzt raboltak; az olvasztókat elpusztították, a fujtatókat elvágták, úgy hogy a kárt még megbecsülni sem tudták.[6]

Mivel az egész bányakerület szenvedett, a városok 1603-ban az országgyűléshez akartak fordulni.[7] A következő évben ismét a hajduk törtek Magosmartra.[8]

E portyázások beleolvadtak a Bocskay hajduk betörésébe s csak a bécsi béke után értek véget. Dr. Relković Néda.

Egykorú jelentés Belgrád visszavételéről. (1717. aug. 18.) A törökök magyarországi uralmát végképen megdöntő hadjárat egyes mozzanatait, köztük Belgrád visszafoglalását, részletesen

[1] *Körmöczi ltár.:* közgyűlési jegyzőkönyv 1601. év 276. l.; említett irat Ujbányán.

[2] Levél a ujb. levéltárban az 1590—1610-ig terjedő fasciculusban.

[3] *Körmb. ltár.*: fons 26, fasc. 1, nro 160/228.

[4] Ujb. ltár.: Aur. prot. 1601. év 454. l.

[5] *Kör. ltár.:* közgy. jegyzők. 1602. év 241. l.

[6] Említett irat Ujbányán.

[7] *Közgy. jegyzők.* 1603. év 288. l.; *Bars* várm. monografiája: 341. l. *Ortelius* i. m. 27. l.

[8] *Közgy. jegyzők.* 1604. év 313. l.

ismerjük.[1] Az alábbi jelentés közlése azért még sem felesleges, mert írója rövidre fogva pontosan adja az események egymásutánját s a közvetlen értesülés alapján, tehát mint szem- és fültanú tájékoztat a lényegesebb részletekről. Írója, kinek személyét nem ismerjük, bizonyára a hadjáratban részt vevő tisztek egyike lehet; a szerző erdélyi származására, de mindenesetre erdélyi összeköttetéseire abból következtetünk, hogy a jelentés Bethlen Gábor gróf keresdi levéltárában maradt fenn.

A jelentés, mely 1717 augusztus 7-től kezdődik, de csak augusztus 19-ről tartalmaz bővebb tudósításokat, így szól:

«*Die 7. Augusti.* Délelőtt az megszállott belgrádi népek fejér zászlót kitévén, az capitulatiohoz siettek és ámbár ők megnevezett fortalitiumot őherczegségének (Savoyai Jenőnek) kezében bocsátani igyekeztek, de mégis annak feladását annyira halasztották, hogy másodszor ismét őherczegsége bombákkal s ágyúkkal hozzá látott.

Estve felé két ablegatus jött a várbul, kik őherczegségénél mindjárt audientiát nyernének, kire nézve az ágyúkkal való lövés is intermittáltatott.

Die 18. Hosszú beszéd egymás között lévén, röviddeden az ellenségnek mit néki cedálni akarnak, megmondottak, kiknek is pro consideratione csak egy órát determináltak.

Die 19. Három bataillok (így!) exmittáltattanak, hogy a kaput occupálnák és osztán a várat 20. granatiros compagniával és 12. bataillokkal megszállották, az artilleriát is megnézették és a bástyákhoz, melyekben a puskapor vala, istrását rendelnének. A várban vagyon már nehéz ágyú 115., mozsár 40., a szigetekben pedig és a sajkákon érczbül öntött 47., vaságyú 105. Mit és mennyit még találnak, ma vagy holnap megválik. Az ellenség táborban szép török ágyúkat 131. és 35 mozsárokat, 600 puskaporbéli hordókat, 300 üst ónnal, 3000 bombákat, 3000 granatokat, 200,000 ágyúglóbisokat, 53 zászló, 9. lófarkokat, 4 dobot, 1 nagyot, 1 középsőt, 2 pár kis dobokat találtattanak (így!) eddig, többet is még találnak.

Die eodem Eugenius herczeg a fő törökvezér sátorban, mely zászlókkal, lófarkokkal és egyéb victoria czimerekkel felékesíttetett vala, «Te Deum laudamus»-(t) tartott.

Az lovasok közzül maradtak 1044. Sebben estenek 1582. Lovak vesztenek 2744., megsebesedtenek pedig nr. 1358. A gyalogok közzül marad 810., sebben estenek 1358.

[1] V. ö. *Arneth:* Prinz Eugen von Savoyen. II. Bd.

Mennyi bizonyossan az ellenség részérül maradott, nem tudhatni, de nyilván vagyon, hogy számtalan sok holttestek az utánna küldött ráczokkal s katonákkal együtt elestenek, mivel nemcsak a sánczokon, hanem az három utokon is, honnét kijövén a miénket aggrediálta. A mostani harczon több hogy sem 200,000 török 50,000 német ellen hadakozott, mivel az környül való contravallatio túl s innét levő liniákat, holott 4 Dunabeli sánczok a 8 hadnak való hajókat és egyéb nagy istrásákot kelletett tartani. A köd először ugyan használt, de azután azt szerzette, hogy az ellenség később elszélesztetett.

Ma adának nékünk a nándorfejérváriak circiter 300 rabokat és elszökteket. És ha a töröknek kell hinnünk, circiter 3000 embereket az ég felé vetett.

A török kiköltözése egynéhány nap alatt meglészen, kiknek még nagy száma a lakosokkal együtt vagyon, kik közzül egyik része Orsova és Nissa felé fog menni.

P. S. A mai napi parolánál parancsoltatott, hogy ezek a regimentek, úgymint Bareuth, Schönborn, Battel, Mercy és Graven a marshoz készülnének, kik Pancsova táján Montecuccoli, Schultzbach és az katonákból álló öt regementekkel magokat conjungálnának és hova menjenek, ordert várjanak. Ezen commandoval talán a commandirozó generalis gróf Mercy a temesvári bánátban levőkkel Orsovára megyen. A Duna mellett lévő Semendriát és Rám(át), nem különben a Száva mellett Sabácz helyeket félbenhagyta, kiben sok hadbéli eszközökkel együtt 12 ágyúkat hagyott.

A valóságos relatio jövő póstával következik.»

Dr. Lukinich Imre.

Tekintetes Györkönyi[1] Compossessor Urak helyettálitatott három Insurgens katonára tett költségnek föl jedzése.

	Frt.
Három legénynek hadi geld	70.—
Verbungra tett költség	8.—
12 napi lóval együtt tartozásuk	9.36
3 lónak az ára a 65 frt	195.—
és ezeknek patkolása	1.36

[1] *Györköny* tolnamegyei nagyközség, ebben az időben a *Meszlényi* leszármazók birtoka volt.

	Frt.
3 csákó	2.18
3 vitéz kötés	2.54
33 ½ réff posztó	38.32
gombok	1.33
sinor	4.23
Szabónak munkáért és hozzávalóért	23.35
3 lóding szijastul és föstéssel	8.—
3 pistol vesszö vasbul	—.40
3 pár pisztol tok	—.40
3 árnyék tartó bőr	—.21
3 pár pisztol tok	3.30
3 kard szij	3.44
3 bádog palaczk szijastul	2.18
3 nyereg fa	3.30
3 nyereg bőr	9.45
3 nyereg szerszám	25.—
3 nyereg pakrócz	9.45
3 pár kengyel vas	1.45
3 zabla	2.51
3 trenzli és ennek igazitása	2.54
3 vakaró kefe és ló fésü	4.26
3 abrakos tarisznya	—.36
3 sör tarisznya	—.48
3 pár kés és kalán	—.56
3 fésü	—.54
3 nyakra való	1.—
6 pár fehérruha	15.27
3 kék ümög	3.36
3 pár csizma	9.45
3 czövek	3.36
3 futrás kötél	—.54
3 montli zsák és füző	7.24
3 tarsoll	7.33
3 fokos nyéllel	2.42
10 réff hajpántlika	—.30
3 pár pistol és három kard	33.—
3 ruha kefe	—.45
3 pár csizma kefe	1.12
3 sipka	1.30

	Frt.
3 abrakos zsák	3.—
3 lovagló nadrág	7.12
3 stal kidli	6.—
3 csákora való pántlika	1.—
6 sebbe való kezkenyő	1.30
summa	546.46
Ezen költségekre adatott első izben kezemhez	450.—
Három ló katonaság elosztása után eladatott	112.—
Teszen tehát perceptionak summája öszvességesen	562.—
melyből ha az erogatiot lehuzuk	546.14
marad	15.14

Pro bono titulált Uraknak marad még 3 nyereg szerszám minden készlettel 3 loding, 3 kard, 3 pár pisztol és 3 padog palaczk födél nélkül.

Sig. Kajmád 3-a May 798.

Naszvady Károly m. p.

Eredetije Kapuváry lt. Nemz. Muz. Fasc. I. reg. 49.

Közli: Daróczy Zoltán.

Az oroszok 1849-iki betöréséhez. Most, midőn az északi nagy ellenséggel mérkőznek vitéz szövetségesünkkel együtt bátor hadaink s legkapósabb olvasmány a hadi jelentés, nem lesz érdektelen, ha az oroszok 1849-iki vereczkei betöréséről egy-két hivatalos jelentést mutatunk be. Az Országos Levéltárban található jelentések világosan elárulják, hogy a betörő fegyveres erő segítői voltak kaszás parasztok s bár a túlnyomó ellenség nemcsak visszaszorította, de be is kerítette előőrseinket, a kik azonban vitézül keresztülvágták magukat.

1849. I 22. éjfél után 2 óra. — Eötvös, Beregmegye nemzetőri őrnagy jelenti, hogy ez órában kapta az ugocsai század századosa levelét, mely szerint 21-ikén reggel a *Beszkidek*-en előőreit felmenet az ellenség tüzeléssel fogadta. *Vereczké*re haza érve kapta a tudósítást, hogy a laturkai völgyön *Laturká*ra 200 főnyi orosz előcsapat alászállott, szintúgy 600 kaszás paraszt, és a hegytetőn volt 2000 kaszás. Mind beereszkedett Laturkára.

1849. I 27. *Vereczke.* Matheides Károly a 22-ik honvéd zászlóalj I. századának századosa jelenti, hogy délfelé az ellen a laturkai

csapatot körülkerítette, de ez kivágta magát s a patakon által a hegynek menekülvén, a bilaszoriczai őrséghez csatlakozott s onnan lassan Vereczkéig húzódtak, hogy be ne kerithesse őket a hegytetőket biró ellenség. — 2 nemzetőr elfogatott. 1 honvéd meghalt, 1 sebesült, oda van 1 tizedes 3 közhonvédal. — Kér segítséget a mármarosi, ugocsai, beregi és ungi főhadi parancsnokságtól, a mely erre

1849. I 29. *Máramarosszigetről* jelenti Klapkának, hogy nem viheti hadait Schlick ellen, mivel az ellen hadai szaporodnak Vereczkénél, Körösmezőnél és Borsánál.

A premontrei guerilla. Midőn 1849-ben hazánk élet-halálharczát vívta, Szemere Bertalan, Felsőmagyarország teljes hatalmú országos biztosa guerilla-csapatokat szervezett, hogy a fel-feltünedező, rabló ellenséges csapatoktól megvédelmezzék az országot. Hogy felhivása milyen lelkesedésre talált, élénken elárulja, hogy egyháziak is kérték felvételüket. Répássy Flórián premontrei áldozópap is kéri Szemerét, hogy mint hadnagyot vegye fel a védseregbe. Az Országos Levéltárban őrzött levele a Hurbán betörésről is megemlékezik s megérdemli a lelkes egyházi férfiú, ki vérével, életével tett tanubizonyságot honszeretetéről, hogy levelét a feledéstől megóvjuk.

1949. III 26. *Jászó.* Répássy Flóris premontrei rendű áldozópap, mivel vadász ember és a vidéket jól ismeri, a védseregben hadnagyi rangot kér Szemerétől. — Irja továbbá: «Fekete főbíró úr hallomás szerinti előadása szerint Hurbán rabló csapatja Fogel vezérrel szövetkezve tegnap azaz vasárnap Eperjesről Kassa felé indult, előőrei tegnap 7 órakor estve Lemcsányba (Lemesány?) voltak. Ennek hallatára a bizotmányi gyülés, mely Kassán tartatott, szétoszlott. Komáromy[1] tegnap éjjel elment és az újonczszedés, mely itt legalább Jászon nagy lelkesedéssel folytattatott, fölföggesztetett.

Hej! be jó volna most a védsereg, de itt közel semmi fegyveres erő nincsen. — A védsereg haszna határtalan, szüksége elkerülhetlen; Uram! igyekezzen azt minél elébb létre hozni és áldani fogja méltóságodnak még porait is minden hű keblü hazafi.

Z. L.

[1] Abaújmegyei alispán.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

FOLYÓIRATOK.

zázadok. — A Magyar Történelmi Társulat Közlönye. Szerkeszti: Dr. Domanovszky Sándor. — XLIX. évf. 1915. 1—2. sz. *Marczali Henrik*: A hadsereg élelmezése az 1788—1790-iki háborúban cz. czikkében bevezetésképen a magyar hadsereg élelmezésének vázlatos történeti fejlődését adja épen azon pontig, a mikor II. József császár 1787-ben a hadsereg élelmezését államügygyé akarta tenni. Az 1787 szept. 4-én elrendelt mozgósítás azonban a terv keresztülvitelét meggátolta. Levéltári adatok alapján pontosan adja a kivetett gabonaneműek és széna mennyiségét. Czikkének azonban legtanulságosabb része az előállítás körüli nehézségek részletes ismertetése a háború gazdasági s még inkább a jelentékeny politikai hatása. Láthatjuk belőle, hogy II. József a sereg élelmezésének terhét elsősorban Magyarországra rótta, hiába fejtegette gr. Zichy Károly országbíró, hogy a rossz termés következtében az ország nem bírja a kivetett mennyiséget beszolgáltatni. Növelte a bajt az ár maximumának megállapítása, mert az a meglevő készlet elrejtésére vezetett, abban a hitben, hogy még nagyobb árat is kaphatnak. Vállalkozókkal is kisérleteztek, a mi az árak felhajtását eredményezte. Katonai lefoglalással fenyegetődzött, de végrehajtani tétovázott. Utasítására új hadiadót tervezett gr. Chotek, de javaslatát nem fogadta el. A megyék lehetőleg kihúzták magukat, országgyűlést, a sérelmek orvoslását sürgették. A hadi commissariusok csaltak, a szállítók vesztegettek, mikről Farádi Vörös Ignácz idézett emlékiratai beszédes bizonyságot szolgáltatnak. A készpénzfizetést a kincstár nem győzi, kincstári jegyeket bocsát ki. Színte kényszerárfolyamot állapítanak meg a gabonaneműekre, szénára és a húsra. Nagymennyiségű ökröt vásárolnak Moldvában, Bukovinában, a szalonna ára pedig majd háromszorosára

emelkedik. Néhány kereskedő összevásárol mintegy 70,000 mérő életet, a mi a gabona árát majd kétszeresre hajtja fel. De nagyon gyenge volt a hüvelyes és a kapás növények termése is, úgy hogy a Beszkidekben három éven át táplálékul használták a bükkmakkot. A császár még sem akart engedni és Belgrád elfoglalása után a hátralék behajtására rendelte a felszabadult haderőt. Az ország azonban ellentállt és II. József keserves kiábrándulás után 1790 január 28-ikán visszaállította a törvényes állapotot. A hibás belpolitika így semmisítette meg, hogy a szépen kezdődő háború tartós sikert eredményezhessen.

Zayzon Sándor: Károlyi és a szatmári béke cz. érdemes czikkében — mely 1—6. füzetben folytatódik — tárgyával kapcsolatban érinti a Rákóczi-kor hadi eseményeit.

A 3—4. szám tanulságos czikkei után a történeti irodalom rovatában nagy melegséggel és méltánylással ismerteti Marczali Henrik *Jean Jaures*: Die neue Armee cz. művét.

Az 5—6. számban egészen hadtörténeti czikk *Gyalokay Jenőé* a perlaszi tábor megvételéről. Családi levéltárának adatai alapján megállapítja és vázlaton térképezi a tábor fekvését, adja a terep leírását, Kiss Ernő dandárának összetételét, majd a rajtaütésen alapuló hadiszervet. A szerbek mintegy 4000-en, a támadó magyarok 3600-an lehettek. A szerbek kémei ezt azonban meghiusították, mire rendszeres csatát kellett vívni, a melyben a középet Vetter Antal alezredes, a jobbszárnyat Kiss Pál százados, a balt pedig Waldstein gr. alezredes vezette. Szeptember 2-án hajnalban három órakor vette kezdetét a harcz s tűzérségi előkészítés után félnyolczkor Vetter rohamra vezette seregét. A támadást győzelem kísérte. A szerbek 250—300 halott, illetve sebesült hátrahagyásával menekültek meg, mivel Waldstein gr. vezérlete alatt levő lovasság nem vett erélyesen részt az üldözésben.

A Nagy Háború írásban és képben. «Felejthetetlen időket élünk. Majdnem az egész földkerekségét elönti a háború véres viradata s mi kortársai és küzdő részesei vagyunk olyan eseményeknek, a mik az emberiség történetében példa nélkül állanak. Természetesnek találjuk, hogy e monumentalis események szinte maguktól váltják ki a szükségét annak, hogy megfelelő művek meg is örökítsék. Hatalmas szövetségesünknél óriási irodalmat teremtett [1] a nagy

[1] A leipzigi *Heinrich-féle könyvkereskedés* által kiadott bibliographia szerint Németországban a háború kezdetétől 1914. évi deczember elejéig összesen 1400 oly nyomtatvány és könyv jelent meg, a mely szorosan

háború és nálunk is korán kezdetét vette a kisérlet több-kevesebb sikerrel.

A feladat helyes megoldásának lehetőségét azonban az *Athenaeum r. t.* biztosította magának, midőn vállalatához a legjobb hadtörténetírók működését nyerte meg és ez által a mű sikerét biztosította.

Az írók sorában látjuk *Veltzé Alajos* alezredest, a bécsi cs. és kir. hadilevéltár osztályfőnökét, *Pilch Jenő* honvédőrnagyot, a Ludovika Akadémia könyvtárosát, *Döbrentei Károly* honvédőrnagyot, a Ludovika Akadémia tanárát, dr. *Szilágyi Lajos* m. k. honvéd és *Seeliger Emil* cs. és k. századosokat, elismert katonai írókat. — A németek közül három tábornok: Baron von *Ardenne*, Frh. v. *Dincklage-Campe*, *Imhoff* pasa és W. v. *Massow* százados egészíti ki az írói gárdát. A munka czélja, hogy a főhadiszállások hivatalos jelentései, valamint a haditudósítók mindenesetre helyesen megrostált följegyzései és ugyanilyen háborús levelek, nemkülönben szavahihető szemtanúk bemondásai alapján *korszerű, magyar és összefoglaló oly művet adjon a közönségnek, melynek emlékezetében már elmosódtak a nagy események.* E mellett arra törekszik a kiadó vállalat, hogy olvasóközönségünket, a mely a katonai dolgokban nem igen volt járatos, ezekkel is megismertesse és így fokozatosan előkészítse jövőbeli tudományosabb szinezettel megirott munkák és értekezések olvasásához.

A vállalat két részben indult meg: az egyik rész *Északon és délen* gyüjtőczím alatt egyesíti a szerb-montenegrói és az orosz küzdelmeket, a másik pedig: *A nyugati harcztér* czímű füzeteiben örökíti meg hatalmas német szövetségesünk vitézi tetteit.[1] A bevezetés *br. Hazai Samu honvédelmi miniszter* tollát dicséri.

Az első 6 füzetben pragmatikus sorrendben élénkülnek meg előttünk az izgalmas esztendő változatos eseményei. Az első rész *A háború küszöbén* czímmel vezet be az események forgatagába, adva az előzményeket a hadüzenet megtörténtéig. A második a mozgósítás szövevényes művével ismertet meg, majd bemutatja az ellenséges orosz,

összefügg a világháború lefolyásával. Az első két hónapban, augusztusban és szeptemberben 478 krónika, térkép, hadtörténelmi és politikai, valamint gazdasági stb. értekezés jelent meg, míg október és november havában a kiadványok száma szinte megkétszereződött. Különösen felszökkent a háborús levelekkel tarkított krónikák és térképek száma.

[1] A harcztér bővülésével a vállalat harmadik rész kiadását is tervbe vette, a mely az olasz harczokat, a gyarmati és a tengeri háborút írja majd le.

szerb és montenegrói haderőt. Az események helyes megértéséhez elkalauzol a két hadszíntérre is. Feltárja előttünk Oroszország szervezetét, közlekedési útvonalait, hatalmas folyó- és mocsárvidékét, erődítéseit, megismertet Galicziával és a Kárpátok hegyrendszerével és a jóhangzású Mazúri tavakkal. Hasonlóképen bemutatja a déli hadszínteret, a Duna, Száva, Drina, Kolubara, Morava völgyét, Belgrád, Valjevo környékét s a montenegrói karsztvidéket. Legfőbb hadvezetőségünk megismerése után bizalommal térünk át a hadi eseményekre.

A határvédelemnél váltódtak ki délen az első harczok, a melyeket vitézeink vakmerő vállalkozásai jellemzik. A jelentősebb események csak a haderők felvonulása után következtek be. Magunk előtt látjuk a Szerbia ellen irányuló offensiva tervét, szinte átéljük a Száván való átkelést, a sabáczi véres harczokat, a lesnica-losnicai csatát, a visegrádi győzelmet, a montenegrói előnyomulást egészen addig a pontig, amíg az északi kolosszus szép reményekkel induló déli harczaink megszakítására és ellene való felvonulásra kényszerített.

A *második rész* első öt füzetében Németország háborús készenlétének bemutatásával veszi kezdetét. Egy hatalmas nép szívének lelkes dobbanását, lelkének felemelő megnyilatkozását látjuk a német mozgósítás eleven leírásában. Az ellenséges franczia, belga és angol erők szakszerű irmertetése után a harczteret tanulmányozhatjuk Belgium és a párisi medencze geológiai vonatkozásaival együtt, a mely, a mint értesültünk: *Cholnoky Jenő dr.* egyetemi tanár tollából ered. Gyorsan érünk a tettek mezejére. Szinte száguldunk a német hadakkal. Luxemburg megszállását *Lüttich* megrohanása, a 42-esek földrengető munkájának bemutatása, Brüsszel, Namur megszállása követik. A szakavatott, s a mellett eleven előadás a belgiumi német katonai uralommal ismertet még meg, hogy az időrend biztosítása végett a franczia harczokra térhessen át.

Francziaország határainak és erősségeinek bemutatása után, a gyászos véget ért franczia offenziva kerül elő. A mühlhauseni, a lotharingiai, a metzi s a Vogézekben lefolyt diadalmas harczok után örömmel olvassuk a német trónörökös seregének győzelmeit, Longwy elestét és Montmédy behódolását. Szinte sajnáljuk, hogy élvezetes olvasmányunkat a Maubeuge felé való előnyomulásnál kell megszakítanunk.

Mondanom sem kell, hogy díszes illustratiók, rajzok, térképvázlatok ékesítik az egyes füzeteket. A munka jó kezekben van. — Egységesebb, természetesen lendületesebb is a nyugati harczter.

A vállalat folytatásához — tekintettel a kitűzött czélra — őszintén sikert kívánunk. Z.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

I.

Török szökevény vallomása.

1555 május 30-án.

Nova, quæ Mwztaffa natione Arnoth transfuga Jaurini penultima mensis Maÿ 1555 retulit.

Dicit se fuisse mancipium Zÿnan passe, et cum in quodam conflictu maritimo optime ac strenne se gessisset Budæ idem Zÿnan passa pro gÿmÿlÿe * creaverat, quo officio a duobus annis functus est.

Item decem dies elapsos esse, quod Buda aufugerit Albam Regalem deinde Wesprimium, postremo ad Dewechÿer in medium christianorum. Suum fratrem Memheth Zpahÿam Budæ fuisse, nunc antem in exercitu imperatoris Thurcarum esse, cuius proventus omnes ad racionem fratris sui percepisset. Nomina vero possessionum quas frater et post eum ipse possedit, hæc sunt: Kÿskarmach, Naghkarmach, Cÿegleh in comitatu Zaladiensi existentes.

Új hirek, melyeket az Arnót nemzeti Musztafa szökevény Győrött 1555 május utolsóelőtti napján jelentett.

Azt mondja, hogy ő Szinán basa rabszolgája volt és a mikor egy tengeri csatában jól és bátran viselkedett, Budán ugyanaz a Szinán bssa «gÿmÿlÿe»-vé tette, mely hivatalt két évig viselte.

Azután, hogy tíz napja, hogy Budáról Székesfehérvárra, onnan Veszprémbe, majd Devecserbe a keresztények közé szökött. Fivére Memhet szpahia Budán volt, most pedig a török császár hadában van. Ennek minden jövedelmét a fivérének nevében felvette. A birtokok nevei, melyeket fivére és ez után ő bír: Kiskarmacs, Nagykarmacs, Czegle, Zala vármegyében.

* talán egyik török katonai rang.

Dicit se motum fuisse ad aufugiendum ex eo, quod superioribus mensibus a quibusdam latronibus aliquot currus in itinere fuissent spoliati, quod factum et scelus ipsi fuisset imputatum et ob eam rem passa quatuor mensibus cum dimidio in vinculis teneri, duobus equis ac rebus etiam omnibus, nec non officio Gÿmÿlÿe privasset ad singulos menses undecim aspras pro stipendio recepisset.

Azt mondja, hogy az indította a szökésre, hogy az elmult hónapokban némely rablók útközt kiraboltak néhány szekeret, és ezt a bűnt ő rá kenték, a miért a basa négy és fél hónapig rabságban tartotta, két lovától, minden holmijától, gÿmÿlÿe hivatalától megfosztotta és csak tizenegy oszporát kapott hópénzül.

Præterea Orozlanbegh superioribus diebus dicit: ad imperatorem Thurcarum suum Allÿ thÿaÿa, qui suam personam repræsentat, misisse, qui nunc sex dies essent, quod Albam rediisset, retulit idem thÿaÿa tale mandatum ab imperatore ad passam Budensem attulisse, ut Palotha aggeribus et terra repleatur, ac una cum Thÿhan expugnetur, ea de causa, quod ex his arcibus nunquam de Alba Wesprimium securrum iter habere possunt.

Ezenkívül jelenti, hogy Oroszlán bég az elmult napokban azt mondta, hogy a török császárhoz küldte Ali tihaját a maga személyében, a ki hat napja hogy visszajött Székesfehérvárra, és a császártól olyan parancsot hozott, hogy Palota sánczokkal és földhányással vétessék körül és Tihanynyal együtt ostromoltassék, mert e két vár miatt Székesfehérvártól Veszpremig soha sincsen biztos útjuk.

Imperatorem Thurcarum a Constantinopoli duodecim dierum itineribus fuisse, qui partim ob metum Kazwl passæ, partim vero Georgianorum, se cum exercitu movere non audebat.

Azt mondja, hogy a török császár Konstantinápolytól tizenkét napnyi útban van, a ki részben Kazul pasától, részben a georgiaiaktól való félelmében hadseregével nem mer megmozdulni.

De pace nullam spem, neque fieri eam aliquo putet, et statim tempora mutari ac arma concitari.

A békéről semmi reménye sincs, és a helyzet rövidesen meg fog változni és háborúra kerül a sor.

Imperatorem Thurcarum statim Transilvaniam ac omne dominium quondam Joannis Regis filio restiturum.

A török császár Erdélyt és néhai János király országát annak fiának fogja visszaszerezni.

Oratorum duos Constantinopoli in quadam domo, alios vero Galathæ esse.

Idem transfuga ipsas possessiones supradictas fratris sui et hic possidere velle, super quibus et litteras thurcicas penes se habere.

Quidam thurca hic Jaurini captus affirmat ea omnia, quæ idem transfuga de se et de fratre suo dixisset, vera esse.

Kivülről: Nova quæ transfuga Jaurini de penultima præsentis mensis retulit.

Két követ Konstantinápolyban van egy bizonyos házban, mások Galathában vannak.

A szökevény a fent mondott birtokokat, melyek fivéréi, továbbra is meg akarja tartani, ezekről neki török levelei vannak.

Egy Győrnél elfogott török megerősíti mindazt, a mit a szökevény magáról és fivéréről mond.

Új hírek, melyeket egy szökevény Győrött május utolsó napján jelentett.

Országos levéltár. Limbus. Militaria. 1. csomó.

II.

Miksa főherczeg a lévai helyőrséget értesíti, hogy a király a várat Dobó Istvánra bízta.

(1558 márczius 1.)

Nos Maximilianus dei gratia rex Bohemiæ, archidux Austriæ, dux Burgundiæ, Silesiæ etc. Marchio Moraviæ etc. Comes Tÿrolis etc. Universis et singulis sacræ romanæ regiæ majestatis, domini et genitoris nostri colendissimi capitaneis, castellanis, præfectis, officialibus, cæterisque cujuscunque ordinis, dignitatis et status militibus in arce Lewa existentibus gratiam nostram regiam et omne bonum. Quod regia sua majestas magnifico fideli nobis dilecto Stephano Dobo arcem illam Lewa cum omnibus suis pertinentiis ex singulari gratia et suorum fidelium serviciorum intuitu cle-

Mi, Miksa, Isten kegyelméből Csehország királya, Ausztria főherczege, Burgundia, Szilézia s a t. herczege, Morvaország s a t. őrgrófja, Tirol s a t. grófja. Mindannyinak és egyeseknek, a szent római felség, legtiszteltebb urunk és atyánk Léván levő kapitányainak, várnagyainak, tisztjeinek, és minden renden levő katonáinak, minden jót és kegyelmet. [Tudtul adjuk], hogy a királyi felség kedvelt hívünknek, nagyságos Dobó Istvánnak Léva várát minden tartozékával, különös kegyéből és tekintettel hűséges szolgálataira, kegyelmesen átengedte és neki adta a várat, hogy azokat, a kiket

menter concesserit. Eidemque fortalicium dederit, ut quos inutiles, et ad rem militarem minus idoneos cognoverit, removendi, atque in locum eorundem alios aptiores substituendi. Quare vos omnes et singulos nomine et authoritate ipsius regiæ majestatis harum serie firmiter hortamur, et requirimus, quatenus eidem Stephano Dobo in præfatis omnibus per eum constitutis dictis et mandatis suis ejusdemque majestatis et nostrum commodum, nec non arcis illius conseruationem concernentibus obedienter parere studeatis. Volumus præterea, vobisque in præsentiarum firmiter mandamus, quod si contigeret, ut ipse Stephanus Dobo vices suas in sua absentia aliquovis capitaneo demandarit, ita ut loco et nomine eius omnes res secundum suam constitutionem gerere atque dirigere debeat, vos eidem vice gerenti in omnibus occurrentiis non minus quam ipsi Stephano Dobo obedientiam præstetis. In quo sacræ majestatis regiæ et consequenter nostram exequuturi voluntatem omnimodam. Præsentibus perlectis, exhibenti restituendis. Datum in civitate Vienna prima die Martii. Anno Domini Millesimo quingentesimo quinquagesimo octavo. Regni nostri Bohemiæ decimo.

használhatatlanoknak és a katonaságra alkalmatlanoknak itél, mozdítsa el és helyökbe másokat állítson. Miért a királyi felség nevében erősen meghagyjuk ezek rendjén, hogy Dobó Istvánnak az lőbb mondottakban a királyie felség és a mi szolgálatunkban, és a vár megtartásábau hűségesen engedelmeskedni igyekezzetek. — Azonkívül akarjuk és jelen levél sorában nektek jelen levélben meghagyjuk, hogy ha úgy esik, hogy Dobó István távollétében valamelyik kapitányra bízza, úgy hogy az ő nevében és helyette tartozik intézkedni, minden előforduló esetben, nemkülönben mint magának Dobó Istvánnak tartozzatok engedelmeskedni. Ezzel a felséges király és következőleg a mi akaratunkat fogjátok teljesíteni. Jelen levél elolvastatván, bemutatójának visszaadandó. Kelt Bécs városában, márczius elsején, az Úr 1558-ik évében. Csehországi uralkodásának tizedik esztendejében.

Országos levéltár. -- A pozsonyi kamarához intézett levelek. I. sorozat. 1. csomó.

III.

Horváth Bertalan feltételei, melyek alatt a lévai prefektusságot elfogadja.

(1554.)

Primo ut defectum municionis arcis Lewa, quem commissarius, qui ipsum introduxerit, in ea invenerit, in prima fronte ingressus sui in eam reparari et reedificari incipiant.

Először, hogy Léva várának erődítési hiányát, melyet a megbízott, a ki őt be fogja iktatni (a vár birtokába) észrevesz, első sorban és mindenekelőtt kezdjék kijavítani és újra építeni.

Item, ut commeatus ad futuram necessitatem castri, qui finitimis in locis esse debet, tam farina, quam aliarum victualium, quovis nominis vocabulo vocatorum in habundantia esse debeat: præsidiaque bombardarum, pulverum bombardicorum, armorumque locis finitimis deesse non debentium, copia esse debeat.

Azután, hogy az élelem a vár jövendő szükségére, mely a végvárakban szükséges, — úgy liszt, mind más élelmiszer — bőségben legyen. És ágyúk, lőpor és a véghelyeken szükséges fegyverek nagy mennyiségben legyenek.

Item præsidia equitum quadringentorum, peditum vero totidem ad eandem arcem postulat, et ut solutio eorum abssque dilatione singulis mensibus fieri debeat, hos antem omnes sub potestatem suam locari optat, ut si qui eorum aut rebelles, aut extracommodum et opportunitatem loci forent, dimittendi, aliosque in locum eorum sustituendi habeat potestatem. Ex quibus quadringentis equitibus, centum ad suam personam futuros, et ut menstruæ eorum pecuniæ manibus ejus assignentur, postulat. Reliquis vero trecentis equitibus peditibusque quadringentis sive lustracionum, sive solu-

Azután helyőrségül négyszáz lovast, ugyanannyi gyalogot kér a várhoz, és hogy azok fizetése késedelem nélkül havonkint essék, azokat pedig a maga parancsnoksága alá óhajtja rendeltetni, hogy ha közülök vagy lázadók támadnának, vagy a vár szolgálatában alkalmatlanok, legyen hatalmában, hogy azokat elbocsássa és másokat állíthasson helyökbe. A négyszáz lovas közül százat a maga személyére kér és hogy azok hópénze az ő kezére adassék. A többi háromszáz lovas és négyszáz gyalogos fizetéséről vagy ő felsége lustramesterei, vagy számadómesterei számoljanak el. Kíván még a hely-

cionum magistri Regiæ Majestatis solucionis debeant rationem. Ad hæc postulat ad eundem locum vigiles octo, quorum solutio ab eodem a quo reliquorum equitum peditumque esse debeat.

hez nyolcz őrt, kiknek fizetéséről a lovasok és gyalogosok fizetője számol el.

Cum antem tanta tamque ingens sibi est subeunda provincia: ad propriam suam personam duos castellanos (qui ex præcipuis erunt personis) eorumque duos vicecastellanos, præter quos etiam (quemadmodum notum est) debebit intertenere, extra menstruales sive stipendiarios diversos servitores ut puta tubicines, timpanistas, tibicines, cocum, pistores, et id genus servitorum, quibus ex suo sallario solvere cogitur, ad singulos menses postulat dari pro sallario flor. _ _ _ _ _ _ 100

Minthogy pedig ekkora nagy kötelességet fog elvállalni, a maga személyére két várnagyot kér, a kik érdemes férfiak legyenek, és azoknak két alvárnagyát, a kiken kívül, a mint tudva van, a hópénzeseken kívül különféle szolgákat, úgymint trombitásokat, dobosokat, síposokat, szakácsot, sütőket és másfajta szolganépet tartozik a maga pénzén fizetni, — havonkint a maga fizetésére kér 100 forintot.

Præterea pro subsidio postulat sapone Posoniensi, tritici sapones _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 200
Avenæ antem sapones _ _ 400
Feni plaustra _ _ _ _ _ 100
Larda 25. Boves mactules 12. Oves 200. Vini Akones 500. Sales camerarios _ 200

Azonkívül segélyül kér 200 pozsonyi szapu búzát, 400 szapu zabot, 100 szekér szénát, 25 oldal szalonnát, 12 vágómarhát, 200 juhot, 500 akó bort és 200 kamarai sót.

Item proventuum nundinarum, quæ in pertinentia castri eiusdem annuatim celebrantur, medietatem sibi dari posulat.

Azután a vár tartozékán évenkint tartatni szokott vásár jövedelmének felét kéri.

Item muneralia, quæ coloni ad idem castrum pertinentes aliqua de re supplicaturi adferunt, medietatem sibi dari postulat. Muneralia antem, quæ ab extraneis, utpote questoribus, aliisque nego-

Azután az ajándékok felét kéri a maga részére, melyeket a vár jobbágyai ügyes-bajos dolgukban hoznak, és az ajándékokat, melyeket idegenek és mesteremberek szoktak hozni, mert azoknak meg-

tiatoribus adferuntur, eo, quod tutela et defensio tam bonorum eiusdem castri, quam etiam talium questorum et negotiatorum, ad se pertineat, sibi concedi postulat.

Item, officiolatum, quem priores castellani possiderunt, sibi dari postulat.

Præterea cum iam ab olim id observatum extiterit ut officium comitis comitatus Barsiensis semper ad præsidem loci eius pertinerit, nunc quoque sibi concedi postulet, non quod ex eo aliquid commodi sibi futurum speraret, sed tamen honoris, plectendorumque malefactorum gratia.

Cum autem idem Bartholomeus Horwath pro viribus et honore suis, sacratissimæ Regiæ Maiestati, regnoque huic Hungariæ fideliter serviverit: nunc quoque eadem agere intendat, quod si divina sic disponente providentia, hostis nominis Christiani eum in eo loco obsidione cinxerit, quemadmodum moris est, intra spatium dierum quindecim ab ipsa obsidione sacratissima Regia Majestas suis præsidiis ipsum eripiat, super præmissis autem ab eadem Majestate Regia literas informacionales, et instructionales sigillo Majestatis suæ Regiæ munitas sibi dari postulat.

Tandem res bellicæ exploratoribus carere haud quaquam possunt. Cum autem locus iis finitimus sit, per omniaque Thurcis pervius, nobisque ad incursiones védése és biztonsága az ő kötelessége.

Azután az officiolátust, mely előbb a várnagyok tisztsége volt. magának kéri.

Azonkívül, minthogy már régebb idő óta megtartották, hogy Bars vármegye főispánsága a vár parancsnokát illeti, most is ezt engedélyezni kéri, nem azért, hogy ebből haszna legyen, de csak becsületből és hogy a gonosztevőket üldözhesse.

Miután pedig Horváth Bertalan tehetségével és becsületével szolgált eddig is ő felségének és Magyarországnak, és most is azt akarja, — ha az isteni gondviselés úgy rendelné, hogy a keresztény név ellensége (a török) őt e helyen megostromolná, a királyi felség tizenöt nap alatt mentse fel az ostrom alól, erről pedig a felségnek saját pecsétje alatti értesítő és utasító levelét kéri.

Végül pedig a hadügy nem nélkülözheti a kémeket. Minthogy pedig a hely a törökkel szomszédos és azok útjában esik, nekünk pedig a támadás ellen kell őriz-

erit excubandum, eapropter peto, ut pro sustinendis exploratoribus fiat etiam solutio.

Item postquam idem Bartholomeus Horwath legittimo anni tempore transacto, mansioneque eiusdem loci sibi displicente, officio cedere proposuerit, tunc sua Regia Majestas, vel domini camerarii ipsum non retinent, benivole dimittant: postulat.

Kívülről: 1554. Postulatio Bartholomei Horwath.

kednünk, kérem, hogy a kémek tartását is fizessék meg.

Továbbá, miután Horváth Bertalan egy év leforgása után, ha neki az ottmaradás nem tetszenék, le akarna mondani hivataláról, akkor se a királyi felség, se a kamarás urak ne tartóztassák, de kéri, hogy bocsássák el.

1554. Horváth Bertalan feltételei.

Országos Levéltár — Limbus. Militaria. 1. csomó.

Közli: dr. Kárffy Ödön.

MAGYAR HADISZABÁLYZATOK GYŰJTEMÉNYE.

I.

A MAGYAR LOVASSÁG REGULAMENTUMA 1722.

Zászlók föll szenteléserül, és kiadásárul, s régieknek pedigh cassatiojárul.

AZ regiment compagnianként kinyomakodik azon templom vagy sátor elejben, ahol az föll szentelés rendeltetett és aufmacsirozva közel megh allapodódik rendben, az fegyver ell titetik és az zásló minden Compagnia elöt leüttetik, az szokot strásák azhoz rendeltetvén azomban pedigh a nép is le szál, melynek harmadrésze az lovakat tartya velek maradván minden compagniabul egy alltiszt, a két-harmadrész fő s alltisztekkel együt közegessen s rendessen említet templomban vagy sátorban megyen az hova már annak előtte az új zázlók s azok mellyet az dob zászlók is vitettek, csak három-négy szeggel az koplákhoz verve és az koplan koronája, vagyis hegye hasonlóképpen már reájok csinálva s egy separalt asztalra letéve lévin, és ugy egyben gyülekezvén, oberstertül foghva az regimentbeliek s az kik talán invitáltattak, az regiment pátere az cantatumot ell kezdi (sokszor püspökök vagy más nagy papok reqviráltatnak pro tali functione) és a midőn az evangelium jön tehát az oberster az maga kargyát kiráutya s aszt követik az többi tisztek is, ell vigézvin pedigh ésmint elltitetik, mellyel az jelentetik, hogy az tisztek ujabban az zászlojhoz esküdnek, s azokat utolsó csöp virekig fegyverekkel oltalmazni fogják.

Az mise után szenteli megh az pap a zászlókat, az megh lévin pedig, az ahoz rendelt alltisztek által valamint odahozattak, ugy ki is vitetnek az regiment közepe elejbén állítot két vagy három asztal-

kára lerakván, holot az alat már az regimentbeliek is az templombul vagy sátorbul prævie kimentek s föll ültek az strásamesterek alván előttök, az feőtisztek ellemben az obersterel stabalisokkal együtt minnyájan említett uj zászlók körül álván, mely asztalkákon az szügséghes szegek, fogók, ár s kalapácsok és egyéb reqvisitumok in promptu vannak hollot is az melegh ellen vagy más okbul is sátorok szoktak föll verettetni és ugy az papi ember ütt legh először is in nomine Ss^ae Trinitatis három szeghet mindenikében, azután az oberster vagy comendans az elszőt fölséghes római császár kegyelmes urunk nevében, masékat az comendérozó generalis és harmadikat maga tulajdon nevében, igy seqvitálván az többi stabalis és feő tisztek mindenike az elszö szeghet fölseghes urunk, másodikat az comendérozó generalis, harmadikat az oberster és negyediket az compagnia nevében üttvén, ezek után in continenti compareálva minden compagniabeli strásamester, két kaprál és három közkatona, kit is ollyformán egy más asztalkán a latere, rang szerint, mellyeket az adjutant, vagy valamely strásamester dirigál, négy szeghet üttnek, compagnianként járolván oda s ell vigezvén azonnal visza is mennek, és igy continúltatik ezen functio, méglen a standárok az koplákhoz rend szerint vervén jó le nem szegesztetnek: hogy ha azomban valamely más idegen tisztek invitáltattak pro tali solennitate, tehát az pater után azokat kénálja megh az oberster az előtte való szegh verissel.

Observáltatik emellett, hogy a zászlótartók pro invitatione extraneorum applicáltatnak ezen functiora ez előt való délután, és amidőn az szegezéshez fogadtatik, minnyájan az asztalkáknál jelen vannak, subministrálván az kiket invitáltak s fölleb valóknak az kalapácsokat, szegeket s reqvisitumokat, ugy hogy az extraneusokra nézve az obersternek adgyák kezében az kalapácsot s az offerálja az vendigeknek, ugyan eők az cornétek furnak lukat is az árral az szeggek könnebbé veréssére nézve, kéirt elegendő árt köll készíteni az asztalkákra, egy vagy más ell talalván törni fogyatkozás ne legyen, s azzal az föll veretis ne retardáltassék: az kapitányok közül pedigh mindenike megh köszöné finito opere, hogy azzal megh böcsültetett, és jövendőbeli standarja föll szeghesztetisiben szegéttetet.

Melly is véghez menyvén minden compagniábul az üdősb kaprál megh jelenik, és ki ki az uj zászlót magányossan az compagniához viszi lóhátton, holot az zászlótartónak bal kezére béáll ez rendben, aki már ott vagyon (valamint a többi tiszt minyájan az standárok fel szegesztetise utan az compagniaihoz takarodnak) az ó zászlót

kezében tartván és az oberstvachtmaister is már az regiment előtt lévén, a ki az oberstert az vendigekkel bé várja s trombita és dob szó alat præsentáltat, ámbár ollyan személ nem volna is köztök, kit az præsentatio illetne, mert ugyanis illyen sollennitással szabadságban áll az regimentnek vendigeit minden böcsülettel excipiálni következendő képpen:

További parancsolattyára az obersternek job s bal szárnyárul egycsersmind csavarodván circulust formáltat az oberstvachtmaister s intimálya az regimentnek, hogy az oberster parancsolattyábul az comendérozó generális tudásával az réghi zászlók cassáltatnak s az ujak installáltatnak s helyeikben adatnak: arra pedigh ugyan az oberstvachtmaister az leibcompagniához lovagol (azután pedigh az többihez is.) ki veszi az kapralnak az kezibül az uj zászlót és a zászlótartó kezében adgya, az ót azonközben az kaprál foghván és az hátulsó rendben vévin öszvö csinálya, a tokban teszi és az koplya fölső véghét foghja, megh fordíttya és az vállára veszi, mely után az zászlótartók frissen le szallannak s ki ki az cornétet kezében foghván, gyalogh három-négy lépésnére az compagnia előtt megh allapodik, ugyan gyalogh mindeneke mellet két köz katona mezítelen fegyverrel két felől mint zászló strása lévén, és ugy migyen az egyházi személy az első compagniánál kezdvén s rendében egyenkint benedicallja az zászlókat, mellyet minden cornet csak magha (az két strása megh nem mozdulván) fél térden álva excipiál, az zászlónak hegyit az fölld fele megh hajtván, veghivel pedigh ismit föll áll s bé várja méglen egészlen véghez nem ment s akkor eczesmind lóra ülnek s az zászlókat kezekben fogják: sokszor az eghész zászlók az regiment közepére vitetnek az zászlótartók által s ott egyszesmind benedicáltatnak.

Ez után az oberstvachtmaister megh szollétya az auditort s parancsollya, hogy az hadi articulusokat olvassa ell, prævie mindazonáltal admoneálya eőket az uj hütesztetésre és explicálya, quid sit perjurium et in conscientia qvid efficiat, ellemben minimő dicséretes légyen az állandóságh, hasznyos és dicsőséghes annak követése et similia plura; ell olvasván pedigh az articulusokat a szokot juramentum præstáltatik, (melynek formája fol: 206 N° 90 adnectáltatot) qvibus pariter finitis az pater ha tetsék egy prædicatiot tehet és az Miattyánkot minyájokkal ellmondhattya: Az regiment pedigh az circulust az után megh nittya és ismint helyére áll, onnend dob s trombita szóval bényomakodván valamint az parada helyére macsérozot.

Ha táborban történik ezen sollennitás, tehát csak az regiment numerussa fronta elejben nyomakodik ki az regiment s oda visza tér annak végivel az uj zászlókat szokot helyekre helhesztetvén.

Az réghi zászlók az comendansoknál hagyatnak, vagy egyenlő akkarattal templomban adatnak s ezen utóbbé legh éllendőb és úgyis practicáltatik.

Urnapi Solennitásrul.

Legh inkáb erősségekben ahol garnizon vagyon, az gyalogságh által mégyen vighez ezen solennitás, de ahol az lovasoknak stábja, kivált mi kéretet [1] városokban qvártélyoz, cantonéroz, vagy stationáltatot, maghányossan tudni illik és az várostul s egyházi rendtül az oberster vagy comendans reqviráltatik, tehát egy kapitány vagy hadnagy 100. vagy 40. 30. emberrel s azokhoz illendő tisztekkel comendéroztatik, aki az neppel az ki jedczet parada helyére gyalogh csak az karabinyokkal nyomakodik s rendben veszi, egy s más fiók strását ki állítván aki vigyaz s jelt ad mikor köllessik salvet adni, ugy mint a midőn in cathedrali az cantatum mondatik és az Gloria in excelsis az oltárnyál intonáltatik, legh először, másodszor mikor az kiment processio az templomban ismint viszament az Te Deum laudamus kezdetivel és harmadszor annak véghivel midőn az benedictio adatik.

Minek utánna az nagy mésenek végével az processio kimigyen az nép bé várja az parada helyén, közelgetvén pedigh præsentáltatik az fegyver, de midőn már az Venerabile az baldagin alat, melyet nigy cornét viszen, és két felül két kaprál, és huszon négy köz ember késére (kik is az négy oltárnyál a benedictiokor salvet adnak) közelet, tehát az comendérozó tiszt az népet jól térdre parancsolya esnyi, az karabint az job térdéhez, mellyel tudni illik le térdepelt helhesztetvén és az csűnek az közepén föllül job kezivel megh fogván, bal kezével pedigh az süvegkit kiki levévén, illendő veneratiójokat s devotiókat azzal contestállyák.

Ell halladván az Venerabile, ismint föll kelnek s præsentálnak: trombitás gyalogh nem szokot igyen comendéroztatni, de ha az is parancsoltatnék, annak ideiben eő is megh fúja a trombitáját.

Mind addig kölletik pedigh az népnek az parada helyin megh maradni, méglen az processio ismint visza takarodik az templomban, hollot az után amint föllül jelentetet az Te Deum laudamus kez-

[1] Kerített, fallal körülvett.

detivel második salve, és az harmadik az benedictiokor adatik, melly után az comendérozó tiszt az népét azon helyre visza véssé a honnend kinyomakodot és ott ell bocsájtya.

Ugy is tartatik ezen solennitás, hogy a nép directe (trombita szóval, ha comendéroztatik.) ugyan gyalogh az parada helyérül az nagy templomhoz vétetik s ott az elsző salve után, midőn az processio ki jön az Venerabilét közben fogják és ell késérik az szokot négy oltárokhoz s ott is mindenütt mikor az evangelium ell olvasássa után az benedictio adatik, egy salvet ad, visza érvin pedigh az processióval az templomhoz eghisz az ajtóigh migyen s onnend ellőbbi helyire veszi maghát s ugy adgya az Te Deum laudamus kezdetin az második és az benedictiokor az harmadik salvet, melynek végivel visza vétetik a honnend ki nyomakodot s ell bocsájtatik.

Observandum, hogy az fiók strása le nem térdepell, hanem fön álva præsentál, amint már föllül attingáltatot.

Husvéti Observatiokrul.

Nagy csötörtökön midőn a nagy mése alat az Gloria énekeltetik, az eghés harangok megh vonyatnak, azután pedigh nagy szombatigh ugyan azon ideig nem harangosztatik.

És igy valameddik az harangok halgatnak az fegyver megh fordétva, mint valamel temetisnél viseltetik és az lábhoz is az vigivel föll fele hagyván az agyát titetik, az csűt kifele fordítván és az kezivel az acsilon föllül az fogásánál tartván præsentáltatik: hogy ha pedigh az fiók strása föll s alá sétál az posztján, az karabint az balkarja alá veszi, keresztül bocsájtván az derekán job kezivel az véginél belleb egy arasznival megh fogja, ki felé esvén akkor az csűje és ill formán macséroznak az gyülekezet helyrül ki az gyalog valcságok: lóháton ellemben az kardnak a hegyit fogja ki ki keziben és az markolattyát a job válára ereszti, mind præsentátiokor máskint a hegyit. az trombitás pedigh ha a trompal vagy compagniával vagyon sártinon szokot fujni: az patrolok s más szolgálatban levők is ill képpen observállyák.

Az nagy mise után az monstrantia és az ciborium az nagy oltárul a sekristeben vitetik baldagin alat, mellyet negy zászlótartó viszen.

Nagy pénteken midőn az passionak vigivel az oltárnyál az collecta ell olvastatot az zászlótartók az baldaginnal az sekreste ajtója

előt várakoznak, kihozván az pap az Venerabilet a nagy oltárig kisirigh a honnend annak cseremoniaj után az koporsóban vitetik.

Nagy szombaton az mise szolgáltatásával ésmint megh vonyattatván az harangok és az Gloria ell mondattatván, az fegyver is ismint visza fordítatik; esztve pedigh nolcz órakor hollot az föll támodás tartatik hasonlóképpen mind Urnapján némel nép comendéroztatik amint ki telhetik.

Mikor az pap az szent koporsónál harmadszor az alelujját inekli akkor adatik az comendérozó néptül az első salve, arra az processio kijön vagy a templomot vagy a piarczot megh kerülvin visza migyen; mind ki s mind bé menet, ha közel iri az paradában álló népet az Venerabile, ugy cseleksig, mind az urnapi solennitáskor említetett, minthogy pedigh ordinarie kisőn iczaka esik ezen processio és már az retiráda után, observálni köll, hogy a trombita megh ne fujattassik.

Visza érvin az processio az templombul a Te Deum laudamus énekeltetik s akkor adatik, mind urnapján, az második salve és az benedictiokor az harmadik, melly után az nép ell bocsájtatik.

Az oberster vagy comendanson kivül senki más az regimentnél hír s engedelem nélkül amint sokszor ell szilesztve vannak stationálva az compagniák erre az urnapi s más illyen functiokra népet nem adhat, hanem megh jelentvin magokat, ha máskint az üdő s alkalmatosságh engedi soha sem szokot denegáltatni.

A Te Deum Laudamus valamely obtineált victoriával vagy más okokbul mékint tartatik.

Az eghis regiment compagnia vagy tromp az hova parancsoltatik, ki állítatik és rendben vettetik, annak paradaja szerint két szorban s minek utánna az ágyukat ki lőtték az Gloriánál adatik az első salve (mind Urnapján) a második a Te Deum laudamus kezdetivel s az harmadik az benedictiokor.

Mind az parada helyre, mind pedigh az táborban vagy statioban visza, trombita és dob szóval macséroztatik.

Régenten olly szokás vala, hogy az generalisséghon kivül az stabbeli tisztek is, két kapitány, két hadnagy és két zászlótartóval minden regimentbül az haubqvartélyban az comendérozó generalishoz pro aggratulatione megh jelentek s azután az paradat megh tekinteni vele együt kimentek, ugy hogy a midőn az után az eő numerusokra került, előre takarodtak, magok kötelességhek contestatiojára, az ha

már közelgetett az comendérozó generalis az brigadához, mellyben az regiment állot, frissen előre mentek s ki-ki maga helyire állot ad reverendum, solita sua præsentatione s azután kezdődöt csak (a midőn az comendérozó generalist az templomban vagy sátorban az miséhez kisirtik) az Te Deum laudamus, de az mostani időben mindenkor előb tartatik ugyan dél ellőt az isteni szolgálat az hova az generalisságh és az tisztek concurrálnak, s ahoz minden regimentbül az dobok trombitásival együt compareálnak, délután pedigh mégyen ki az comendérozó generális az parádát megh nézni az generalisséggal s tisztekkel és akkor adatnak a salvek; midőn az Te Deum tartatik, az regimentbeli páterek is bé mennek az pater superiorhoz néki in illa functione assistálhassanak.

Mit observallyanak az tisztek az kik ell comendéroztatnak, ell menetelekkel és visza érkezisekkel.

Valamint ha az regimentül egy vagy más tiszt ki comendéroztatik, tartozik maghát az obersternél, oberstlaidinantyánál és oberstvachtmaisterinél megh jelenteni s ha visza jön is (minekutánna az brigadabeli generalisnak vagy néha az comendérozó generalisnak magának is a honnend vette directe instructioját, amint történik, hogy megh parancsoltatik ott vagy másnál pro tali jelencse maghát, a kimenő tiszt reportált) reportálni ugy szintin az aki valamel detachement, az az ki szakaztot nép comandója ala adatik, előb hogy sem föll veszi az generalvachtmaisternél, feldmarchal laidinontnál és cavalleria generalissánal megh jelenti maghat s oretenus parancsolattyokat veszi az után pedigh migyen az comendérozó generalishoz irásban ki vévendő orderiért.

El vigyezvin ellemben az comandot s visza térvén jelensighet az comendérozó generalisnál kezdi s ugy continuállya az lovasságnak generalissa, feldmarchal laidinont, generalvachtmaisternél azután az regimentnél vigzi.

Oka pedigh ennek, mert az illy formán comendérozot tiszt ki indulása előt az alacsonabnál jelenti maghát az hogy mintegy gradatim comandójok alól az armádától dimitaltassik és senkitül mástul, hanem az comendérozó generalistul dependéallyon, mert az parola is onnend adatik néki, hanem ha adtul máshova assignáltatot, hogy azomban az comandók végivel vice versa az comendérozó generalisnál jelenti maghát azért esik, hogy attul megh ismértessik,

hogy az comandóját ell vigzette, conseqventer ismit azok alá tartozandó az kiktül az előtt említett insinuatiok által föll szabadult.

Kire nizve igyen errálna valamely tiszt, ha aszt kivánna manuteneálni, hogy az comendójának vigivel más generalisnál jelencse bé magát előbb, hogy sem az comendérozó generalisnál volt s ha történnik, hogy egy vagy mástul prætendaltatnék, tehát az præmittált jó fundált argumentum az ellen szolgálhat, melly mindenüt jelesnek fogh találtatni.

Hogy ha pedigh az illen külső comandókon valaki mit vét, vindicatiója az comendérozó tisztet, vagy az comendérozó generalist illeti 24 óráig de azoknak ell folyása után az regiment keziben szolgáltatik arestom alatt, kiért az regiment az előtt mi afféle comandon vagy strásán levőtt megh nem büntethet, vagy corigálhat, méglen, ha ott dissimuláltatnék, vagy talán nem advertáltatnék defectusa, az regimenthez viszsza nem migyen.

Kinek köllessék az trombitát megh fujatni s a dobokat megh üttetni és præsentálni.

Egyedül az general-laidinantnak vagy vice-királynak az provincsiakban aki egyszersmind kapitaneus generalis fujatik megh az trombita és verettetnek megh az dobok, vagy comandérozó generálisnak az maga teritoriumjában, ha nagyob in caractere valaki jelen nem volna.

Ha valamely mezzei fő generalis némel időre az armadatul ell távoznék, de az országbul ki nem mennye, amint többször is törtinik, igyen illetlen volna, hogy más aki utanna comandéroz, magának az dobokat megh veretni és az trombitákat megh fujatni præsummálna s annival inkáb nem prætendálhattya az lévő szerszámok generalissa vagy feöldmarchal laidinont ezen bocsületett, ámbár az armadatul mé népel máshova ell comendéroztatik, de az országhon kivül nem mennye, hanem:

A holl egy armadanál töb földmarchal vagyon egynél, ez nem observáltatik, mivel eőket azonnal, ha valahova mi corpussal küldetnik, hogy dob s trombita szóval excipiáltassanak, illeti: minden fő tisztek a midőn strására, comandóra vagy más szolgálatra mennek. mingyart az gyülekezet helyirül megh indulván megh fujattyák az trombitat, méglen táborban az feöldvachtokon kivül, gvarnizonban vagy posterungban pedigh az kapun, stabsqvartélyon is station kivül irkeznek, vagy az hova kölletik menni az táboron vagy státion belül

adig, ha visza jünnek hasomlóképpen ott kezdik ahol kimenetelekkel le fujatot, eghis az regiment, tronp vagy casarma elejben, vagy ha bizonyos parada helyek vagyon adik fujatnak.

Az obersternél vagy regiment comendansánál dob s trombita szó máskint nem hallatik, hanem ha a sátoránál vagy szállásán az isteni szolgálat tartatik, mely solennitas más ahoz rendelt sátornál is mezőben statiokban pedigh ahol az regiment az cathedralist tartya respective annak ajtaja előtt suo more observáltatik: item ha az commendérozó generalis vagy más s valamely méltóságh az obersternél vagy comendansnál ebiden találna lenni, akkor is ha teczik elől vétetnek, de ha az comendérozó generális ott nem volna, tehát megh jelentetik az statiokban, vagy gvarnizonokban s ha jelen volna is, és maga nem hoszta volna elő megh kérdeztetik kedve tartása.

Mi illeti az fegyverek præsentatióját, akinek dob s trombita szóval megh adatik az böcsület, annak præsentáltatik is; nem külömben az földmarchaloknak, lovasságh generálissainak is köll præsentálni, de az földmarchalleidinontoknak s generálvachtmaistereknek csak az magok brigadajbeliek tartoznak præsentálni, ugy mint az obersternek az regiment. — Minden fiók strása præsentál az fő tiszteknek, hanem az profoznal levő strása senkinek sem sőtt az retiráda uttán esztve nem is szóllít megh senkit is, csöndösségben lévin vigyaz szolgálattyára, egyedül aki éppen reá menne s nem ismirhetni megh aszt szóllíttya, de ne olly nagyon, elég hogy amaz megh érthesse s a strása is megh tudhassa kicsoda, hollot idegen embert olly hellyre ugy sem szabad ereszteni.

Az strásák mellyek az generalisoknál vannak az obersternek fegyverben állanak az karabint lábhoz vévén, de az kapuknál vagy máshol lévő strásák, amint sokszor történik gyalogság nem lévin mindenkor præsentál az három stabbéli tiszteknek, az kiknek mi gvarnizonban lévő fő strása és az commendans strásája is, csak ugy mint az generalisok strásái fegyverben állanak.

Cæterum se az fiók se eghis strása ollyas tisztnek nem præsentál, kinek oldal fegyver nem volna, valamint hogy az parola sem adatik annak az ki annélkül vagyon.

Az temetisrul.

Valamint egy actualis oberster az eghés regiment előtt az zászlók lobogása alat installáltatik, ugy szintin el is temettetik, egyedül, hogy az zászlókra fekete fátyol, mint az szokot jásznak jele köttetik, az

dobok fekete posztóval bé buríttatnak és az trombitákra is fátyol adatván, csak az sartin által fujattatnak megh.

Az regiment comendánsát ellemben csak hat compagnia késéri, mind a kettőt pedigh az hadnagyok viszik mindazonáltal olly különbséggel, hogy az elsőt egy eghis vasban öltözött ember illeti és egy jászban öltözött paripa földig fekete posztóval bé burítva, ugy hogy az hátulsó része tiszen eött lépisnire üszszik utánna, mellyet két hasomló képen jászban ruházot szolga szokott vezetni s ezek az koporsó előtt mennek.

Oberstlaidinantot, ha nem regiment comendansa, ugy az oberstvachtmaistert négy compagniák késérisivel az zászlótartók viszik.

Az regiment qvartélymester, auditor, káplán s adjutant temetisihez egy hadnagy az szügséghes all tisztekkel, s 60 közember adatik, a két elsőt, ha hadnagy titulusok volt az strásamesterek viszik, másként az furirok az elsőt, más hármat pedigh az kaprálok, az többi kis stabbeli személleknek ell takarítására ellemben egy strásamester 30 emberrel rendeltetik s minnyájokat az kapralok viszik az regiment borbélyán kévül, a kit az alatta levő borbélyok tartoznak vinni.

Az kapitánt az eghis compagniája késéri zászlóstul, mellyhez egy más kapitány comendéroztatik s ha in complete volna másokbul pro tali actu compleáltatik.

Hadnagy és zászlótartót pedigh csak az compagniak fele zászló nélkül, a hova hasomló képpen egy más hadnagy comendéroztatik az elsőt az strásamesterek vévin, az másikat az kapralok, az többe prima plana személjeket, kapralokat s köz embereket az magok pajtássai. Egy strásamester, két káprál s 30 ember késérvén amazokat, kaprált pedigh az kaprálsághа, vagy husz ember egy kaprálal, és az köz katonát egy vice-káprál tisz emberrel.

Temetiskor az három fő stabbeli tiszteknél és kapitányoknál az zászlók koronája alá köttetnek az fátyolok és mind fő s mind all tiszteknek, trombitásoknak s akik az tisztet viszik fátyolok adatnak, és tisztek az bal kezikre kötik az fátyolt az trombitások az trombitákra.

A három stabalis tiszteknél az dobok is fekete posztóval borétatnak bé.

Nem külömben az fő tisztek koporsója az crucifixus mellet az pakája és kardja és kereztül titetnek, de az actualis obersternek koporsójára egy sisak is és egy vas derik is helhesztetik.

Hogy ha az kölcséget kimileni akarnák, tehát az fátyol csak az zászlókra, akik az koporsót viszik s a szolga rendnek adatik.

De ha még nagyob kölcsiget kivánnanak impendálni, tehát étcsaka instituáltatik az temetis s anni all tiszt comendiroztatik amenni teczik. kik is két felül az koporsó s igaz paripa mellyet igő faklákkal mennek, az vendigek is az kik az koporsóhoz rendelt tisztek után párossan járnak, hasomló képpen egy fakla és fátyol adatik, az kik alacsonab rendnek pedigh egy viasz gyertya; ha valamely religiobeliek invitáltatnak akik az koporsó előtt mennek azoknak is egy egy fákla adatik s ugyan az teszt előtt migyen az regiment paterja is az eő egyházi ornátussával s reqvisitumival, az dobok s trombitások pedigh strásajval mingyart az koporsó után vannak; az regimentnek hat compagniája az idősb kapitányal elől migyen, az oberstvachtmaister pedigh az többe hét compagniával, ugy hogy azok közül az leibcompagnia legh első lígyen az késérő vendigek után.

Hasomlóképpen tartatik midőn az compagnia maga kapitányát zászlóstul ell temeti, holot az hadnagy 30. lóval elől járóban vagyon, az ahoz rendölt más kapitány az zászlóval az gyalogh késérők után hátul jároban.

Minek utánna illy formány az temetisnek helyihez érkeztenek, az oberstvachtmaister kinek keziben az kard visza fordétva ugy hogy az hegye a markában, az markolattya pedigh föllül, mellyen az fátyol fügjön, légyen (valamint hogy az eghis regiment is ugy fogja az kardokat) aufmachiroltattya az népet frontal az temető hely fele, ugy hogy az leibcompagnia a közepin álljon, amaz tizenkét compagnia pedigh amint macsirozot két felől rangjok szerint az többi stabbalis compagniák az két szárnyát az regimentnek tartván következendő képpen job és balra be fele az leibcompagniáig az kapitányok idősbsiges mivoltyához képest, mellyet már kimenetelkor kölletik rendben venni állanak compagniaival.

Ell vigezvin pedigh pater functioját s prædicatioját (ha tartatik) az test az sirban titetet, benedicáltatot s az Mi Attyánk ell mondatot, parancsolla az oberstvachmaister az fegyvernek præsentatioját és hogy ell tévén az kardot s fölvévin az karabént, amellet föltakarván az háti bőrt is, hogy az pisztolokhoz férhessenek, az tüzelléshez készen tarcsák magokat, mellyre az karabénbul s két pisztolbul egymás után annak intermediuma szerint három salve adatik s arra az regiment dob s trombita szóval, mely már az tüzellis alat kezdődik, az compagniák rangja szerint az parada hellyre visza vitetik s onnend ell bocsájtatik. Illyen képpen observáltatik más kisseb haloti functioknál is.

Az tüzellis az all tisztek s közemberek temetisihez igen abobeál-

tatot, kivált mezőben a holl közel áll az ellensigh, más az megh kéméltetik az puskapor is sőt, ha a főtisztek utolsó böcsületekre salve adatik és az magazinumbul porok nem volna, hanem magoknak köllene venni az comendirozottaknak, ex substantia defuncti bonificáltatik nékik.

Előb hogy sem kinyomakodik az nép azomban megh hagyatik, senki máskint hanem csak tiszta fujtással tölcse megh az karabényát s pár pisztolát mellyet is az all tisztek megh viszgállanak glóbus ne ligyen bennek, mi kár ne következheshessik, ugyanazért is föll felé fogadtatik az fegyver s ugy adatik az salve, amint az exercitiumban föll találtatik.

Notandum akinek római pápista keresztin az fönt megh irt négy egyházi ceremoniákkal nem temettetik, hanem csak egyedül az hadi solennitássokkal mint más minden képpen vitetik ki, s az mezőn vagy aféle kitalált alkalmatos helyen takartatik ell.

Az mezzei strásárul.

Mi illeti az mezzei strását amint parancsoltatik regvel vagy estve az leibcompagniánál vagy trompnál azon a vigre comendérozot tisztel együt öszve gyülvin az megh hagyott parada helyire s megh nevezendő comendérozó tisztnek igazgatása alá, akinél is mihelt oda érkezik a tiszt magát megh jelenti, migyen az többivel együtt annak rendi szerint formálya magát a holot is valamint fölosztatik s mi tivő légyen néki megh parancsoltatik a szerint cselekedgik; concsedált mezei strása postyára mint éjel s mind nappal minden figyelmetessiggel és ébredenséggel vigyázván az fiók strásáit ugy előre mint az nyomra s oldalt lóháton s gyalogh annak szügséghe szerint a comendérozó tisztnek approbatiojával állítsa ki, s mindenekben szemes légyen: hogy ha pedigh már valaki volna azon strása poston s azt néki föl köl váltani, tehát az fegyvert annak szokásához képpest præsentálván s amaz is népivel ki álván bal kéz felül melléje áll trompjával s ugy azon tisztel öszve léptetetvin mi parancsolattya vagyon legh először is tüle megh tudgya, az után pedigh az fiók strásákot az strásamester vagy kaprál által föll váltatván a midőn az másik ell migyen akkor nyomakodik helyre s amint megh hagyattatot, ahoz tarcsa magát.

Az paroláirt a strásamestert vagy kaprált s ha az nem volna egy régi értelmes köz embert külgyön estve fele, vagy amikor szokás, comenderozó tisztihez, egyszersmind reportálván általa azon ideig mi

occurentiairul; de másnap regvel föll váltásával minekutánna alatta valóival az mezzei strásának eghis corpussához, visza nyomakodik az parada helyre, maga személe szerint reportál comendérozó tisztinek minden törtinetekrül.

Éczakának idein az ki állítot fiók strásák senkit sem eresztenek közel magokhoz, hanem távulrul megh szóléttyák és az mezzei jelt tőle hakkal[1] megh kérdik s ha nem tudgya, megh alétyák, méglen az egyike (mivel ordinarie ketten szoktak az ollyan mezei fiók strásán állani) az postjára rugaszkodik s megh jelenti s megh kérdi mi tivők legyenek, ha előb már megh nem parancsoltatot volna nekik, hogy directe be viszi föl vont karabénnyal: minden megh szóllétáskor éczakának idein tudni illik, ut præmissum, eöt-hat lépésnire álló helyekbül az fiók strásák mint egy égetve egyszersmind kirohannak s ugy szóllétya az edgyik közülök, hogy a feléjek jövő megh halhassa s ha felel jámbor megint megh kiáltsa: áll megh és arra mindgyárt szóllyon ismint mondvan: micsoda az jel, ha tudgya ell bocsájtya ha nem ugy cselekszik, mint föllül attingáltatot, observálván a mellet mi parancsoltatik omni tali passu nékik, mivel sok féliek az illjen coincidentiák az időknek s alkalmatosságoknak mivoltára nézve.

Előb hogy sem az előbbi mezzei strása poszt ell nyomakodik föl váltása után mindenkor bizonyos distantiaira a táékat[2] is recognoscéroztattya, mi ellensig nem láttatik-e vagy a félle.

Az parada helyrül elbocsájtatvan az mezei strásán volt nép, minden regimentbeli tiszt az maga alatta valóit suo ordine ismint visza viszi az leib standarja eleibe a honnénd kiindult s ott eő is ell bocsáttya compagniáihoz.

Valamikor kimigyen az ilyen (s akar más) commando és az comenderozó generálist elő találllya megh fujattya az trombitát, ha vagyon, praesentálva egész aufmarchban oldalag nyomakodik lassan, de ha szoros volna az terrenum aufmarchiroltat s ugy megh allapodván praesentál, méglen előtte el mígyen, S így cseleksik, ha ismét visza is takarodik az regimenthez valameddig oda nem érkezik. Az feldmarchalloknak és cavalleriabeli generalisoknak ellemben csak praesentál s a trombitát megh nem fujattya, méglen pedigh az mezzei strása tart hasonlóképpen csak az fő comendirozó generalisnak fújattya avagy fujat ha megh nem téltatik s praesentál, nem külömben az föld-

[1] Halkan.
[2] Tájékot.

marchaloknak s cavalleriabeli generalisoknak, de trombita szó nélkül, és illy formán az egész mezei strásákot inspiciálya generálisnak is, kinek visitatiójara ugyanis vigyázni köl, valakit gondviseletlenül ne talályon, mert élete s' böcsületibe jár; a többi generalisoknak s oberstereknek, amint eőköt illeti, az fő vagy all tiszti postokon gyalog fegyverben álván, spalíroztatik, praesentáltatik is, ut superius de praesentatione, máskint ugyan ezen ceremóniákrul, mikint observáltassanak praevie informályak magokat az tisztek, az mezei fiok strása mindazonáltal minden fő tisztnek praesentál zászlótartóig inclusive, ha azon talál menni valaki közülök.

Az fiók strások ha ki allítatnak az all tiszt által ennihan lépissel előb, hogy sem az változó helyre érkeznek, az karabinnait föl fogják az agyait az térdükre tívin és az csűnek közepit fogván s ugy léptetnek az előbbi fiók strások mellé bal kéz felül, hollot az parancsolatot (s étsaka az mezei jelt is) tűlök ki vívin, midőn amazok már ennihán lépísnire ell mentek az karabinnait az nyeregben teszik keresztül magok elejbe s ha valakinek praesentálni köll onnéd veszik föl és avval praesentálnak olly formán amint föllül attingáltatott; az kik az föl váltottak közül visza mennek azokat is ennihán lépísnire mennenek el praesentálva és ugy erezik le a vígivel job felül s ne is az nyeregben az lévin jelensíge, hogy már föl váltottak és az tronphoz visza mennek; ha ki megyen ellemben váltani, mihelt föllül mingyárt az karabinnyát az horogban akaszsza s praesentálva nyomakodgyík ki a tronptul egy kis distantiáig, azután az neregben eresze maga elejbe, s midőn már közel íri az föl váltandókat, ugy cselekszik mint már előb repetáltatott: Az fiók strása, ha étsaka valakit feléje menvén meg szóllít, föll vont karabinyal, magossan tartván mindazonáltal de készen ha ellenség volna mingyárt élhessen vele, éget [1] eleiben, ut proxime supra.

Patrolérozásrul.

Ki küldetvin patrolérozni valamely tiszt, az parancsolattyának minden bötűire vigyázon, mert ugyanis sokszor nem kevés áalapot fügh az afféle szolgálaton az egyenes országuttyán maradgyon s abbul ki ne térjén, figyelmezen, kiért is hakkal és csendessen minden zaj nélkül léptessen, tovább ne mennyen mind parancsoltatik, hanem ell érvin azon helyt onnend megh fordullyon egyenessen s a megh agyot üdőre visza térjen, arrul a mit látot s halot valóságos relatiót tévén.

[1] Üget.

Ha étsaka migyen ki az táborbul s ugyan hajnaligh visza is kölletik jönni a parolat ell ne feléjcse, ki s be az strásákon az jelt megh adhassa.

Néha az erősségekben is patroléroztatik lóháton, holot is observálya magha distantiáját és ha a köszt valamöl más patrolt vagy rundot (circálót) elő találna, megh szóllíttya, felelvén pedigh mi járatbeli ell bocsájtya s maga is tovább indul, de az jelt meg nem kéri, ha csak expresse parancsolattyában nincsen.

Az parolát a hol mi afféle patrolékozásban és circálásban egymásnak megh kölletik adni, tehát lóhátton kivont fegyverel egymás melle fele szegezvén adgyák meg s veszik az lovasoknál ugy kint mezőben is sokszor étsakán öszve akadván, de az gyalogok ha lóháton vannak is le szállanak akkor az mezei strásán belül.

Senki ell ne felejcse az parolát se meg ne másollya tisztiben s életiben való büntetés alat.

A midőn a parola ki vetetik vagy tisztül vagy adjutanttul, akor az lovassak is (akar hol találták is elől egymást) le szállanak és szövegvetve adgyak 's veszik ki.

Piqvetrul.

Ollyas szolgálat, mely táborokban s erőssegekben pro subsidio eventuali rendeltetik bizonyos generalis, oberster vagy más tiszt inspectiója alat, aminő az corpus vagy 'praesidiumnak mi volta s onnend a mely helyre parancsoltatik öszve jövetele, oda meg jelenik ki ki és a tivő a mi parancsoltatik; ordinarie étsaka szokot rendeltetni ezen pigvet.

Táborban ugyan legh inkább minden regimentek előt nappal ellemben be nyomakodik, de minden képpen kíszen tartatik ugy hogy azonnal föl ülhessen ha kivántatik.

Az patrolérozó vagyis viszitáló inspector generalisra vigyáz a tiszt, hogy oda írkezése előt [1] lóra s rendben vehesse alatta valoit, megh szólítatván az fiók strásája által s ha felel és megh mondgya ki lígyen az jelt is megh adgya, tehát a parola megh adatik néki, vagy az adjutansának, de az stabbeli tiszteknek az kik vizitályák magoknak adgya megh a tiszt.

Dependeál az inspiciáló generálistul, ha az regimenten kivül rendeltetik, atul vezi a parolát s annak is reportál; de ha az regiment

[1] Kétszer írva.

numerusa előt áll az regimentül hozattya s ide teszi reportumát, vagy mi külömböz ezekben parancsolattya szerint cseleksik.

Portárul.

Ha valaki portára küldetik bizonyos helyre s ideig aztot observálni kölletik s akar mi okbul is máshova divertálni nem szabad, ez pedigh maid mindenkor ugy eresztetik ki, hogy vagy rabot hozzon, vagy hadgyon, kéirt noha arra nem kötelesztetik hogy egyenes uton uton járjon, mind az patrolérozásban, de az helyre a hova csiloztatot, vagy a tájkára ell köll menni, hogy ha pedigh megparancsoltatik directe oda mennyen aval is tartozik; más azért az szabad porta holott valamely tiszt az elensígre ki kírezik, akkor maga akarattyán s tecsése szerint intézheti járását de ha mi idő praefigáltatik neki az visza jövetelre el nem mulathattya, melly az passusban inseráltatik, anélkül senki sem mehetvin ki, az pedigh az comendérozó generális adgya.

Furagerozásrul.

A midőn furagerozni ki migyen a nép éfél után vagy regvel, vagy a mikor parancsoltatik, a zászlók eleibén kiál minden compagniabeli lóháton csak könnyű szerrel mi viselt öltözetben az furagérozó reqvisitumokkal ugymint, casákkal, sátrokal s kötelekkel, fegyveressen vagy a nélkül a mint megh hagyatatot, de a zászlótartó mellet minden compagniábul ugyan enihány comendérozot szokot lenni, a mellet egy kapitány s egy hadnagy 50, 60 vagy töb lovakkal is comendéroztatik az eghész regimentbül, ezek közben vévín a compagniákat és az szekérmesterel az tisztek szekerein megh indulnak, az furagérozók ugyan csak csuportossan minden compagniabeli tudni illik együt, de a comendérozottak annak rendivel s kimennek az megh nevezet districtusban (valamint hogy minden regimentnek bizonyos hely assignáltatik a holl furagérozhat, hogy egyik a másikat ne turbállya, mivel sokszor szárnanykint sokszor pedig az fél armada is egy nap furagéroz) holot az comendérozottak posztot vesznek s ki állitván strásáit vigyáznak az ellensígh hirtelen megh ne üsse eőket, a többi le szálván compagnianként szaporán kaszál, kötíseket csinál, az szekerek ellemben rakodnak s az comendérozotak számára is anni füvet vágnak, (vagy színyát, szalmát takaritanak amint az illen furagérozás megh engedtetik) hogy azok is megh rakodhassanak az után és igy ell kíszűlvén lassankint visza eresztetnek az táborban egymás után az

compagniák, az comendirozottak pedig az kapitányal hátuljáróban maradnak, tartószkodás nélkül követvén az compagniákat, mert ugyanis ezeken kívül más comendérozot nép is vagyon kín az armadatul, melly az furagérozásnak szokot oltalmára távuldadon előtte állani, s vigyázni; az regimentekel ki menyő comendérozottak pedigh csak mi casu pro majori securitate adjungáltatnak.

Az egy füvön, színya s szalmán kívül amint, vagy egy vagy másnak ideje vagyon, parancsolatnál kiadatik, szenki élete böcsülete elvesztísivel semmit mást ne merészel furagerozni s ell venni.

Közli: Dr. Tóth Zoltán.

II.

A KHEVENHÜLLER-FÉLE HADI UTASÍTÁS.

(Kilenczedik közlemény.)

A' Tábor és *Campirozás rendöléſirül.

1 Midőn a' Tábor ki jegyeztetik, tehát a' Parada Piartz avagy helnek (** place d' Armes) négy Lineája a' Regement vagy Battallion 4. Izinek az első sátortul három lépésnyire vagyon.

* Campement, annyit téſzen mint Tábor-fekvés, vagy mezei Fekvés, ehez ſzép egyenes jó tágos hel ſzokott váloſztattni, holl az Armada sátor és Gunyhói föl-állittattnak, hogy ott le telepedheſſenek, mell bizonyos Quartirok és utzákra föl-Oſztatik. Ezenn köllemetes hely mellett, minden Quartirnak elégséges alkalmatoſsága ſzokott lenni, viz és Furázſi megſzörzésére, ezeken kivül a' hell ollan légyen, hogy az ember magát bésántzolhaſſa (verretranchiren) és mindétig artzal az ellenség felé fordulhaſſon, 's-aztott ſzeme elött láthoſſa. A' Lovaſok a' két ſzárnyán, a' Gyalogok a' közepin, az Artilleria penig Bagágiával együtt, hátul. Minden Eſcadron fekvésének 60. és minden Battallionnak 90. lépés ſzükséges. A' Daragonyoſok mindenkor a' Frontó elött Campiroznak, vagy a' ſzárnyoin, hogy ha ſzükség magával ugy hozná, azonnal kéznél lennének. A' Campamentumot vagy Tabort ki jegyezni (abſtechen) annyit téſzen, mint azonn helet, a' Táborozásra a' földön le-rajſzolni és föl-Oſztani.

** Place d' Armes, annyit téſzen mint Fegyver hele, az Eröſségben a' ſzéles ſzabad Piartz, mell vagy a' város közepinn mint Győrött, kire a, fő utzák ſzolgálnak, vagy a' házok, vagy Báſtyák között fekſzik, arra való' hogy ott a' nép egyben gyülheſſen, ha lárma talál lennyi, avagy ha a' Comendánt parantſolattyának végben köll menyi. A' Táborban avagy mezönn nagy Dülő föld a' Tábor elein vagy oldalán váloſztatik, ott a' sereg az ütközetnek állittatik: Továbbá minden Lovas és Gyálog Companiának

2 A' Záſzlók Strázsái a' Regement vagy Battallion kőzepin elő állyanak, ugy hogy kőzőnségeſſen a' Záſzlók a' főllebb-nevezett vonyatott negyedik vagy utólsó Lineájján állyonak, a' mellike penig a' Strázsán áll, tehát a' tőbbiek előtt a' harmadikán, előbbre-állyon; de tſak fele légyen ki-bontva, és ez előtt az egéſz Záſzlók Strázsájja poſtiroztaſsék, vagy allittaſsék.

3 A' Companiák uttzájja ſzéleſsége 20. hoſzſzasága penig 50. lépésnyi légyen.

4 A' Campania Utzájjától 20. lépésnyire hátra, a' Hadnagy, Záſzló-tartók és Vice-Hadnagy sátorja egy Lineában fől-állittaſsék: annak első sátorfájjától viſzſza, avagy hátra ſzámlálván, 30. lépésnyire a' Kapitányok sátorjai állittaſsanak fől: tovább a' Kapitány sátora első-fájjától 60. lépéſt ſzámlálván, a' Stabalis tiſztek, első-Sator fájja űtteſsék-le, ugy hogy az Oberſter a' kőzepin, az Oberſt Lieutenant, jobbjára a' Fő-Strazſa-Mester penig a' Regement vagy Battallion ballja felűl Campirozzon; továbbá a' Kapitányok Bagagiájja, a' meg nevezett 60. lépéſtűl, nem tovább hanem 30. lépésre állittaſsék, hogy igy a' Stabalis Tiſztek sátorja előtt 30. lépésnyi Parada hel maradhaſſon.

5 A' Regement kis Stabja, ugy a' Huboiſták a' Stabalis Tiſztek Bagaggiája után állyanak, az-után a' Profoſzt, és végtére Markotányos, Méſzáros, Kiknek kőzőnségeſſen a' Kis-Stabalis és egyéb ſzemélekkel egyűtt, a' Stabalis Tiſztek első Sator fájjoktul ſzámlálván 70. lépés hoſzaſzaságra engedtetik.

6 A' Markotányos és Méſzáros utánn 20. lépésnyire hely űreſſen hagyatik.

7 A' Konyhák a' Regement előtt, az első sátortul ſzámlálván, leg-alább 50. lépésnyire, ha a' főld-fekvéſe engedi, tſináltoſſanak.

8 Az első és utólsó fől-Oſztatott hel kőzőtt a' tőbbi lépéſeken kivűl, a' Markotányos és egyéb sátoroktul, űres-hel hagyatik, hogy az * Eſcadronok azonn marchirozhaſſanak.

meg-vagyon az illen Fegyver hele, mell nem egyéb hanem a' Gyűlekezet hele. Az Ataque avagy Trenchée Fegyver héle, mell nem egyéb egy Aroknál, ki-is mellékezettel vagyon megerősitve avagy bé-fődve, hová Lovaſok vagy Gyalogok állittattnak, hogy a' Trenchenen munkálkodók az Erősségbűl ki-tſapandók ellen, ezekkel oltalmaztattaſſanak.

* Eſcadron egy Lovas ſereg, mell viaskodnyi rendben allittatik, ez akár rendelt űtkőzetben, akár penig hirtelen elő adatott tſatázásban légyen (Rencontre) Némelkor 100. vagy 150. avagy 200 lővasbul álló, kik mindétig három lineában állanak, ezek vagy a' Majór, vagy penig a' Regement legőregjebb Kapitányától comandiroztattnak.

9 Hogy ha a' Regement vagy Battallion az Armáda első ſſata helén, Campiroz, és meg-ſzál. tehát (ha a' ſituatió és egyéb circumſtantiák engedik) 300. lépésnyire előtte ; ha penig a' Regement vagy Battallion, a' második ſſata helre ſzállott ſzintén ugy 300. lépésnyire utánna, árok, ſzűkség kedvéért áſottaſsék. és az ágokkal kőrűl űlteſsék.

A' Tábor helérül miként kölleſsék ki nyomakodnyi, és a' Marchirozásrul a' ſzoros utakon és Hidakon.

1 Miheleſt a Roſtálozás (Vergatterung) Doboltatik, mind a' nyájjan marchiroznyi kéſzűllyenek, a Fulerok két űtéſſel Dob által kihivatnak és a' mint nékiek a' Marche czédula adatott, eſzve mennek ; a' sátorok penig a' Roſtélozás (Vergatterung) és Raſt pihenés kőzben el-bontaſſanak ; hanem ha más parantſolat adatnék a' Generálitáſságtu', el-ottan ugy a' Tiſztek, mint a' kőz nép a' Parada piartzra mégyen, a' holl rendel állittattnak. és imádság utánn, mint a Generalitáſság parantſollya, megindul.

2 Midőn a' Regement vállára tett fegyverrel marchiroz, tehát az Oberſter a' Regement előtt, az Oberſt-Leutenant penig a' Regement utánn, Gyalog Dárdájjával meñyen ; leg-inkább ha valamell Generalitás jelen vagyon : a' Fő-Strázſa-Meſter penig mindétig Lóháton jelennyék meg, ha penig vállokon forditott fegyverrel Marchiroznak. ugy a' ſſatában minden Stabalis Tiſztek Ló-haton legyenek már a' mint az alkalmatoſság hozza magával. Az illetén Marchban az első és máſodik Diviſioi Tiſztek Paripáj- és vezetikej vitetnek, ez utánn a' Tábori Papok, Auditorok és Regementek-Barbéllyai egymás mellett, utánnok az Átſok, kik Kaplár által, ſor és izekben vezettettnek. ezeket kőveti az első Granadiros Compagnia, utánnak a' Furirok, Barbélok és Furir Schitzek ſorban, és Izekben a' Quartir-Meſter által vitettnek, hátul ezeknek állittattnak a Hubóiſták vagy Muſikuſok, mingyárt ezek utánn megy az Oberſter, utánna a' Kapitány, Hadnagy és a' Doboſsak 2. lépésnyire az első Iz előtt ; A' Regement Doboſſa penig az előbbi mellett jobbrul, ez után megyen a' Battallión, a' főllebb meg-nevezett mód ſzerint, utóllyára a' harmadik Diviſióbéli Tiſztek Paripái és vezetékjei kővetkeznek : ſſak hogy mindenik nyilás előtt egy kőz Tiſzt az Izből ki-lép és a' nyilás előtt Marchiroz.

3 Ha a' Doboſok meg-ſzűnnek Marchot Dobolnyi, a' Huboiſták fujják muſikájjokat, és igy változva continuállyák, ha penig

Huboiſták nem volnának, tehát a' Doboſok a' Diviſiónál változva Dobollyanak, ugymint előſzőr az első, ez utánn az utólsó és ezen utánn a' kőzépső, úgy hogy a' Dobolás mindétig hallaſsék.

4 A' Fő Strázſa-Meſter Lovagol, ha a' Regement a' Commandirozó Generális előtt által megyen, a' Granadiros Compagnia előtt, más kűlőmben az Oberſter mellett a' Kapitány felűl, és a' Hadnagy Strázſa-Meſter (Wachtmeiſter-Leutenant) a' Regement mellett, ha penig el marchiroz a' Generalis előtt, avagy Defiléhez áll, tehát a' Fő Strázſa-Meſter kőzépen az Záſzlóknál, hogy alkalmatoſſabban Comandérozhaſſon, meg-állapodik: a' Hadnagy Strázſa-Meſter penig meg-marad az Oberſternél avagy a' Regement Comendantyánal, hogy az adandó Ordertűl távul ne eſsék, ez mind addig meg-áll, meddig a' Regement által megyen, jól vigyázvan, hogy minden nyiláſok rendel viſzſza marchirozzanak, Diſtantiájjokat meg-tártsák, jól lódullyanak, és fegyvereket heleſſen vigyék: Midőn 6. nyilás avagy fél Battallion viſzſza marchirozáſa utánn, kővetkeznek a Hadnagyok, Záſslók, Vezérek és Doboſok a' 7. tedik nyiláſſal, és igy a' máſodik fele.

N. Hogy ha egy Regement magán marchiroz, tehát a' Próſoſt
5 Strázsájjával és rabjai vagy Areſtanſival a' Battalliomnak hátul mennyen, azutánn a' harmadik Diviſio Tiſztei Paripái, utánna az Aſzſzonyok kőzűl egy Záſzlótskával lép teſſen, ki utánn a' tőbbi kőz-tſeléd mosónék, Markotányos és a' félék mennyenek, leg-utóllyára penig a' ſzekér-Meſter a' Bagagiéval nyomakodgyék; ezeknél minden Companiábul 2. ember 1. Kaplár alatt, a' Fő Strázsábul maradgyon. Ha penig a' Regement Armádával marchiroz tehát a' Generalitás parantſolattya ſzerint az Ateſtánſok vitetteſſenek, de ugy hogy mindenkor ha Generalis előtt kőllene nékiek mennyi, oldalaſt marchirozzanak.

6 A' midőnn a' Fő Strázſa-Meſter, avagy a' nyiláſt vezető, Tiſzt áſtal, ezen Comandó ſzó-adatik; Marche, azonnal minden Izek egy ſzer-ismind bal-lábbal, elő lépjenek, igyeneſſen főn álva azon Tempora Marchirozzanak.

7 Ha az ember jobb vagy Ballra Marchiroz, vagy a' nyiláſokkal meg-lódul, mindenik Fő és Kőz-Tiſzt maga nyiláſa előtt meg-marad, és vigyáz, hogy a' lódulás jól végben vitetődgyék, a hátusó Izek nyomakodgyanak és az előttők lévőkhőz Zároltaſſanak.

8 Ha egyes Nyiláſokkal el-Marchiroz, és meg-nyilt izekkel lódul, (Schvenken) az Izek azon helig ki nyomakodnak, a' holl nekiek lódulnyi kőlletik, és a' kővetkezendő nem lódul előbb, vala meddig

oda nem ér, a' holl az első lódult, ugymint ha az előtte lévő Iz ſzélső emberével egy eránt vagyon, mellre azon Kaplárok kik a' ſzárnyokon marchiroznak igen jól vigyázzonak.

9 Midőnn az ember egéſz nyiláſſal fél avagy egéſz Diviſióval lódul, vagy el-marchiroz, tehát az izek előbb, előre bé-zároltaſſanak, leg-inkább a' midőn az egéſz Nyiláſok vagy Diviſiók egyben kaptſolt izekkel ha lódulnak.

10 A' marſchban midőn az első Battalliom Ki-Dobolt, a' fegyver forditva tétetik a' vállra, a' Záſzló-tartók Záſzlóikat a' vezéreknek adgyák, kik azokat eſzve hőmbőlgetik, és ball vállokon viſzik, az izek mindetig fél Diſtántiára magokat bé zárják, a' Tiſztek Lovokra űlnek és elől Lovagolnak avagy jól kaptſolt Diviſiójjok nellett, hogy a' Nyiláſok egymáſtul távul ne eſſenek; ha penig az alkalmatoſság nem engedve, ódalt Lovagollyanak, hogy igy a' népet porral vagy máskép ne terhellyék, de még-is magok nyilai mellett meg-maradgyanak, és midőn a Fő-Tiſztek Lóra űltek, egy kőz-Tiſzt a' ſzárnyrul a' nyilás eleiben állyon, és ugy a' Fő mint kőz-Tiſztek, nem tſak azon nyilásra, mellett vezetnek hanem az előtt valókra-is vigyázzanak, hogy mindétig izek és ſorjokban megmaradgyanak, és ha egy kőz katona fére megyen, fegyverét társának a' nyilásban adgya, ha penig ſokáig el-maradna, mingyárt Tizedes utánna küldeſſék. Miheleſt az (Abſchlag) parantſoltatik a' Dobosnak, tehát Diviſios vagy Oſztáloſſan légyen, és a' máſodik előbb le ne obollyon, meddig az első Diſtántiájjára nem ér, a' holl az előbbi Diviſiónak kőz-Tiſzte és Doboſſa más következők által fől váltottnak.

11 A' nagy Marchban kőz vagy Fő-Tiſzt, és ha ſzűkségesnek itéltetik lenni, egy Capitány proportió ſzerint a' Comandirozottakat utóllyára Zárja, ezek a' beteg és egéſségteleneket, kik a' Marchban hátra maradtak utánnak ſietteſsék, vagy magoknál tartsák és a' Regement utánn viteſſek.

12 Hogy ha a' Regement ſzoros uthoz érkezik, és nékie Nyilás ſzámmal kőlletik marchirozni, nem Dupláz fél Izzel hanem az ſorokat jobbrul és ballrul, mint már mell ſzárnyan állanak, és nem egy eránys ſzámnak, előre 5. utólra 4. embert ereſzt belé; holl az első ſor marchiroz; és a' tőbbi marcholás alatt, a' mellette levő ſzomſzédgya után bé lép, az izek és nyilak ſzoroſſan egy másmellett marchiroznak: ha a' ſzoros uton által mentek a' Dupláztottak, egy lépéſſel előbb lépjenek; ha penig egy gyalog hidon ſzoronkodnak ſor ſzámal marchiroznak, nem

ſzaladnak vagy meg-állapodnak, hanem mindétig mozdulnak és laſſan lépve egymáſt kővetik, az elsők a' mint marchiroznak, ugy a' kővetkezendők-is azokra jól vigyázzanak.

13 A' March Kőzben a' Comandirozó Generális ha mellettek Lovagolna, a' fegyver keminnyen válloztaſsék és ha hátul jőnne, előre onnan Doboltaſsék a' March, a' Záſzlók lobogtaſſanak, elottan mindenik Fő-Tiſzt le-ſzállyon lovárul; ez a' Feld Marchalnak-is meg-tetetődgyék, a' lobogtató Záſzlókkal, de nem a' Doboláſſal, ugy a' *Feld-Zeigmeiſter és más Gyeneraliſoknak.

14 Midőn a' Parada piartza Marchiroznak, tehát az Izek megnyillyanak, és a' lépés ſzokott Diſtantiájját jól obſervállyák, a' Strázſa-Meſter (Feldvaibl) ki a' nyiláſokat vezette, azok előtt megállyon a' Kaplárok jobbra fordullyanak, egyik iztől a' máſikához a' 3. lépéſt meg-mérjék, és az után megént az első izben lépjenek, a' holl ez előtt állottak.

15 Ha a' Táborbul ki Marchiroznak, a' Fő Strázſa-Meſterhez illik, hogy jól vigyáztoſſon, hogy a' Tűz mindenűtt jól el óltaſsék hogy Fa, ſzalma vagy más Fourage a' Táborban meg-ne gyulladgyon, hátul mennek a' Strázſa Meſterek és Kaplárok, ezeket kőveti a' ſzekér Meſter, ugy a' Bagagiához rendőltetett Strázsák, hivatallyoknak eleget tegyenek és elő állyanak.

A' Táborban való bé ſzállásrul.

1 A' Táborban való bé-ſzállás, három féle módon ſzokott meg lenni, ugy mint előſzőr lóduláſſal, midőn jobb felűl ki és ismét ball felűl, a' Battalliom Utzájján által, bé marchiroz, akár mikor és mi-módon legyen az, ugy hogy az első Diviſio az utólsó Compania Záſzlójját ball kézrűl hátája, annyira tovább Marchiroz, mennyit az ő kőzőnséges álláſok hoſzſzaſága téſzen, ugymint 9. lépés hoſzſzaságára, meddig a' Quartir Záſzlóval egyeránYoſſan (Parallel) ezen Diſtantiára jőnnek, a' holl jobbra el Marchiroznak. De még-is annyi hely hagyaſsék a' Quartir Záſzlójjáig, mennyi a' ſséleſsége, azért hogy ha az utánn a' Major Comandéroz: Jobbra lóduly, jobbja az első iznek azon záſzlóhoz érheſſen. Az utánn az egéſz Battalliom az ő Diviſiójjával egyſzer-is mind, a' Major Comandéroz: Marche, és az egeſz Bättalliom vagy Regement elő

* Feld-Zeig-Meiſter a' ki a' Hadi fegyverre, Agyukra Puska por, glóbitsók, ásók, Kapákra, és egyéb ſzerſzámokra gondot viſel.

áll és frontet tſinál igyenes Lineával előre a' föl űtőtt Quartir Záſzloig, hogy az első iz azokkal egyenes Lineában eſsék, az utólsó penig ott meg állapodgyék, a' holl meg-ſzűnt lódulnyi; mert igy az izek meg-nyilattattnak, mellek az előtt egyben voltak kaptſolva, ez nem lehetne ha a' Quartir Záſzló ballra maradna, és annál a' fronte lódulna.

2 Ha ſor ſzámban bé Marchiroznak oll móddal, mint előbb mondatott; ugy mint há jobbra ki marchiroztak és jobbra bé, tehát az első Diviſió első izével, avagy Avant-Gardéval a' ki ſzegezett Quartir Záſzlóhoz, a' Battallion ballja felűl a' tábortul hátal marchiroz, hogy jobb kéznek első ſorja a' főllebb nevezett záſslóhoz érheſſen; az utánn mind a' 4. Iz fél jobbra ſordullyon, és igy ſor ſzámban kőzelgetvén a' Quartir Záſzlóhoz, oda nem meſzſze a' holl jobb ſzárnya ki jegyeztetett marchirozzon, minden Iz hozzá illendő Diſtantiával, mellyet a' tőbb Diviſiók ſorjokban kőveſsék; Ha jobbra ki Marchiroztak, és a' jobb ſzárnyra hátul érnek, mint ez előtt a' ballra Marchiroztak, hogy igy megént ballra bé marchirozhaſsanak, tehát a' főllebb nevezett mód ſzerint vitetődgyék végben, ki-vévén azt, hogy a' jobb ſzárnynak Quartir Záſzlójja Diviſiójja ballja felé legyen, fél ballra fordul, és annyi ſzéleſségre marchiroz, hogy a' Diviſió utólsó ſorja az emlitett Záſzlóhoz érjen; A' kővetkezendő Nyiláſok penig, ippen azon hellhez marchiroznak, a' holl az első Diviſió a' forduláſt tette, fél balra fordulnak, és ſorſzámban által marchiroznak. A' maſt föl marchirozott Diviſió Ize, által, ugy hogy az első ize a' máſodik Diviſiónak, első és máſodik ize kőzé az első Diviſiónak; a' máſodik a' máſodik Diviſónak, a máſodik és harmadik ize kőzé az elsőnek, a' harmadik ize az utólsó Diviſiónak az első harmadik és negyedik iz kőze; a' negyedik ize a' máſodik Diviſiónak az első utánn mell föl-marchirozott, és annak utólsó izen által marchiroz: Haſonló-képpen ſor ſzámban marchiroznak a' tőbbi Diviſiókon által, és a' mellett a' ki előbbe föl-Marchirozott, frontet tſinálnak. Ezen főlső forduláſt kőlletik értenyi, ha az ember a' ſzárnyokra, vagy penig igyeneſſen hátul Marchiroz; Ha tőrténik hogy az ember előről vagy a' Tábor oldalárul marchiroz, tehát azon nyilás mell a' Battallión kűlsőbb Záſzlójjához (akár jobb, akár ball-ſzárnyrul) marchirozott, jobbra vagy ballra lódullyon, azaz előre marchirozzon, fél kerittésben; ódalrul penig egy fertál kerittés avagy Kreiſzban lódullyon, és elő fordullyon, és igy ballrul vagy jobbrul ſorjával bé marchirozzon a' Regement vagy Battallión uttyájján; és

ha az ember az első Diviſió jobb ſorjával a' föl-állitott Quartir Záſzlójjához ér, fél-ballra fordul, és mind a' négy izzel a' jobb ſzárnyra marchiroztatik, eztet a' többi Diviſiók-is követik.

3 Diviſió ſzerrel bé marchirozni, ez történik midőn a' Tábor fekvése hátullya felűl jönnek, az első Diviſióval ugy marchiroz föl, hogy a' ſornak jobb keze, közel a' Quartir Záſzlójjához eſik, az Izek mint a' Marchban Diſtantiájjokat meg-tartyák, és a' többi Diviſiók követik, és ballrul magokat hozzájja zárják, meddig az egéſz Battaliom föl Marchirozva meg-áll; ha penig elő felűl Marchiroznak, tehát az első Diviſióval a' Regement, vagy Battalliom utzájjára bé Marchiroznak, hogy a Quartir Záſzlójja a' Diviſio jobb-keze felűl hagyattaſsék, Marchiroz az utólsó Quartir Záſzlójjához, ha penig a' nem volna, tehát 9. lépésnyire az első eleiben, ettűl olvas 9. lépéſt az első Iznek Diviſiójjához, azon a' helen lódul egéſz jobbra mint-egy fél Circuluſt tſinálván, és igyenes Frontevel a Quartir Záſzlókhoz marchiroz, hozzájja állván, hogy igy az-Izek a' ſzűkséges Diſtantiára meg-nyilhaſſanak; ha penig a' jobbik Flanquerűl a' Tábornak bé marchiroz, tehát az első Diviſió a' föl-űtőtt Quartir Záſzlói felűl 9. lépésnyi ſpatiumot hagyon, és igy jobbra fertál Circuluſsal a' Frontehez lódullyon, a' második Diviſió eztet követſe ugy hogy mindenik az előtt föl marchirozott hátusó Izihez jobb kezével marchiroz, meddig az utólsó ſorját éri, azonnal meg-lódulnak és Diviſió ſorral a' Táborbul ki-marchiroznak. És igy ezen, Táborban bé marchirozás nemeirűl mindenűtt a' Contrarium értetſék; ha ballrul le-marchiroznak; ugy ha egy Regement, egy Battallionál tőbből alló, ezek egy-más utánn Marchirozzanak, hogy penig az idő nevetſzetſék, mindenike a' főllebb-mód-ſzerint magányoſſan bé marchiroz.

4 Valamint előrűl, ſzintén ugy hátul-is ſzokott a' bé-menetel lenni, és mindétig a' Quartir Záſzló az első Izzel egy eránt allyon, mell történik, ha a' Regement Bagagiájja még a' Táborban nem érkezett, ſe a' Tiſztek sátori még föl nem állittattak, és ezáltal a' föl marchirozáſra való hel el nem foglaltatott volna; A' marchirozás alatt minden Diviſiónál a' holl Doboſok vannak, a' Duplás March mind addig Doboltaſsék, meddig föl-nem marchiroztak, azutánn tſak az első Diviſiónál veretik a' March, a' többi penig meg-ſzűnnek, hogy igy a' Fő Strázſa Meſter parantſolattya annál jobban meghallaſsék, mell meg nem lehetne, ha azon időben minden Diviſiónál a' March egyſzer-is mind Doboltattnék.

5 És igy ha a' Regement vagy Battalliom Frontet tſinált, bé-

menételkor a' Fő Strázſa Meſter jelt adgyon, a' Doboſok megſzűnnyenek, és Comandiroztaſſanak: Fegyvered præſentáld. Ha penig a' Feld-Marchal-Lieutenant a' ſzárnyárul jőnn, hogy a' Regementek *Brigade-bé menését láthoſſa, tehát a' Comendánt a' Fő Strázſa-Mestert hozzájja kűldgye, kérdeztettvén hogy nem kivánnya è hogy bé ſzállyanak, ez meg-lévén, a' Fő Strázſa-Meſter Comandéros: Lábhoz a' fegyvert, azután jelt ád, és imádtságra Doboltatik; Az imádtság alatt mind az obſerváltotik, a' mi a' ki marchirozásrul mondatott, ugy mint a' jobb ſzárnyán lévő Dobos duplás űtéſt téſzen, az utánn a' ball-ſzárnyán lévő és igy utóllyára a' kőzépső: Erre a' Major abſchlagra Comandiroz, mellet mindenik Dobos végben viſzen, a' nép fől kél és fegyverét lábánál tartya.

6 Ez után a' Compagniak uttyájjokhoz alkalmaztattyák magokat, és mindenik Záſzló Tiſztyeivel egyűtt Compagniájjához megyen, mell által a' Battalliom oſztallya meg-ſzűnik, a Comendánt a' jobb-ſzárnyán, az Oberſt Leutenant a' balon, a' Fő Strázſa Meſter penig a' kőzepin meg marad, és ha a' Compagniák Utzákban állanak, ott fől-oſztattnak, hogy igy fél Izzel ſor ſzámban a' meg-nevezett utzákban ball és jobbra bé marchirozhaſſanak.

7 A' Compagniák ugy, mint a' Battalliomok vagy Regementek az ő Marchokban meg ne változtattaſſanak, ugy hogy ma egyik az Avant, holnap az **Arriere Guardéban eſsék, hogy ezen változás által Confuziók ne okoztaſſanak, mellek a' Contra Marchban meg-eshetnek, eztett a' Compagniáknak kőll tſelekedni, midőn a' Táborban bé-ſzállonak, hogy igy tulajdon helekre juthaſſanak; miheleſt a' Compagniák nékiek ki-jedzett Compagnia Utzájjokon rendel állanak, vállokra veſzik puskájjokat; a' Záſzlók Strázsájja a' Companiának Comandiroztatik: Jobbra forduly, azután Marchiroz el-ottan march doboltatik és mind anyájjan meg-indulnak, olly

* Brigade bizonyos ſzám gyalog vagy Lovas népet jelent; Francia-Orſzágban egy Armáda Brigadéja vagy lovas 10. vagy 12. Eſcadronbul, vagy penig Gyalogság 5. vagy 6. Battalliombul álló: a' mint-is egy Armada 8. Brigadéra ugymint 4. lovas és 4. gyalogra föl-oſztatik: ugy ha 2. vagy tőbb Regementek egyben mennek, és egy Brigadier által Comandiroztattnak, Brigadenek hivatik. Egy lovas Compagnia Brigadéje, harmad réſzé a' Compagniának, hogy ha 50. labul álló, ha penig 100. bul tehát ennek hatod réſze Brigadének neveztetik. Brigadier ez egy Fő-Tiſzt, kinek Comandójja alatt 2. három Regementek is állanak.

** Avantgarde, az Armáda elől járó ſerege: Ha az útkőzet rendiben áll, tehát annak az első Lineájját jelenti: ugy a' Tábor fekvésben-is.

móddal, hogy a' Záſzlók Strázsájja, nékie ki jedzet hellre mégyen, és a' fegyverét igyeneſſen előre præſentállya; ezt penig minden Strázſa Generális Regulájjának meg-tartſa, ugy hogy ſemmi forduláſt ne tſinállyon; a' Regement Záſzlói jobb és ballrul mind a' két ſzárnyrul mindenik Compagniájjátul ſzokott heleire vitettnek, mell végben vitetődik mindenik ſzárnynál Kapitány által, ki mellékezet Marchirozván Compagniátul Compagniához magához veſzi és utánna állittattya; és vigyázzon, hogy előbb azon hellre (Poſten) ne érjen, hová a' Záſzlok tartoznak, meddig a' Compagniák uttzaikban bé nem marchiroztak, és fegyvereket kezdik præſentálnyi; éz utánn marchiroz egy Hadnagy, ki-után a' Záſzló-tartók mennek, Záſzlójjokat kezekben tartván, utánnak egy Dobos par Compagnie, ki-után a' vezérlő (*Führer) Ezen March alatt a' Záſzlók laſsán eſzve tſináltottnak, azon kivűl kire a' Strázſálas eſett, mellnek tſak fele lobogtatik. A' Compagniák ill móddal jobbrul és ballrul félIzekkel for ſzerint Uttzájjokban marchiroznak, hogy az első embere mindenik ſornak kik el-marchiroztak a' fől-űtőtt Quartir Záſzlójjával hoſzſzattyara eſsék, fegyvereket egymás ellenében egyſzer-is mind praſentállyák, ha a' Fő Strázſa-Meſter Comandiroz; Minek-utánna a' Záſzlók egyſzer-is mind heleikre hozattak, azonn ſeregnek Doboſſai dobolnak, kik a' Strázsán maradnak, ugy a' Compagniákban-is mind addig continuállyák, meddig a' Fő Strázſameſter jelt nem ad, ez meg-lévén mind meg-ſzűnnek: A' Major, ki mindetig kőzépen ſzokott lenni, a' Battallion fele utzájjáig lovagol, è végre, hogy mindenektűl meg-hallhaſsék, comandiroz, hogy a' nép 3. lépésre egy-más ellenében marchirozzon, és præſentállyon, és fegyvereket láboknál tartsák, mell azért eſik hogy elegendő hell hagyaſsék, hová a' ſátorok fől-állittatthaſſanak és ne legyen ſzűkséges fegyvereket, mell már le-tetetett, onnand el-venni, hogy a' sátorok hele ki-telheſsék; A' főllebb nevezett Poſiturában a' nép mind addig meg-marad, meddig a' Parantſolat ki-adatott, azért è végre mingyárt a' parantſolatra Dobbal jel-adatik, és a' Strázsán lévő Záſzlóhoz hivattnak, a holl mindenik Compagnia Fő-Tizedeſſe (Feldvaibl) meg-jelenik, és a' midőn parantſolatot vett, és aztot Tiſztyeinek bé mondotta volna, aztot a' Tizedeſeknek meg-jelenti, kik-is azutánn az alattok valóknak meg-parantſollyák;

* Führernek hivatik egy Kőz-Tiſzt, ki a' Záſzló-tartó utánn ſzokott járnyi, és ſzokás ſzerint a' Záſzlót utánna hordozza. Ez a' betegekre ſzokott vigyáznyi, és őket meg-látogattya: fegyvere kőzönségeſſen egy puska, vagy penig Ugró paltza (Spring-Stock.)

Azonnal minden Compagnia Comandirozója Comandiroz, hogy fegyverjeiket le-botsáſsák, mell meg-lévén, azonnal sátorjokat föl állittyák; miheleſt penig a' Parantſolat ki-adatott, a' Záſzlókhoz rendeltetett Strázsák fegyvereket lábokhoz állittyák, és a' (Wachtmeiſter-Leutenant) föl oſztya a' Regement Strázsáit az ő heleikre; a' Záſzlótartó a' Strázsa Záſzlójahoz 6. Strázsát állit-ki, ugymint egyikét a' fegyver eleiben, máſikat föl-ſzegezett Pagnétával a Záſzló után, tovább a' Regement mindenik ſzárnyoira elől, ugy hátul-is mindenik ſzárnyára a' Regementnek, kik a' fő-Tizedeſek (Gefreiter) által, és ugyan mind a két ſzárnyán egyſzeresmind föl-állittattnak.

8 Ha a' sátorok föl-allittattak, a' Gyalog Katona fegyverét tiſztittſa, és éjjel mágánál tartſa, és mindenkor ſzerentsétlenség eltávoztatásáért a' tsévében gyukót tegyen, a' kakas és atzéllyát hűvellyével bé-födgye, miheleſt penig a' Strázsára mennek, a gyugaſztót ki-vegyék, és tſak a' ſzerſzám hűvellyét hagygyák rajta, hogy igy a' midőn fegyvereket le teſzik, valami ſzerentsétlenség ne történnyék, ha penig a' Strázsára föl-állonak, ezen hűvelt-is le-vegyék: a' Hadnagyok jó-idő ſzolgálván gyakran a' Compagniák fegyverét meg-viſzgállyák, hogy belűl és kivűl tiſztán tartatik-è, és ſzolgálotra elégségeſſek.

Mivel a' Tábor vagy Regementek vagy penig a' Companiak fekvéſe, nem mindeneknél vagyon tudva, azért itten tſak 6. Compániák fekvését vagy Táborozását tettzet föl-tennyi: Tiz, Gyalog Companiak Táborozásához, elégséges 64. Ölnyi és 2. lábnyi ſzéleſségű, ugy 60. Ölnyi hoſzſzaságu ſzép Mezőség, mell igyenes ſzegletre ki jegyeztetik: és igy akár mellik ſzéleſsége oldalábul A. B. 4. ölnyi ſzéleſségre és 6. ölnyi 's 4. lábnyi hoſzſzaságra elől, a' Kapitanyok sátorja helei C. C. mettzetnek-ki; ugy hogy mindenike között egy ölnyi és 2. lábnyi utzátska hagyaſsék: Ezek között az Oberſter sátora hele D. ugyan 6. ölnyi, 's 4. lábnyi hoſzſzaságra, és XI. ölnyi 's 2. lábnyi ſzéleſségre, adaſsék: Ezen ki jedzett sátor helei, ugy az Oberſt-Leutenant E. mellnek ſzéleſzége az Oberſter-Satorja helével egy erányos, hoſzſza penig 7. öl; három Ölnyi és két lábnyi hoſzſzaságu uttza a által meg-által az Atul, Béig hagyatik: Ugyan az Oberſt-Leutenant és a' kis-Stabaliſok között F. a' Páter Secretarius, Quartir-Profunt-Meſter &c. sátorjai-is lévén, egy öl és 2. lábnyi ſzéleſzégű Utzátska hagyatik; ezek sátorja helei, ſzintén akkorák mind egyben vévén, mint az Oberſt-Leutenanté. F. után G, 16. ölnyi és 4. lábnyi hoſzſzaságú Spatium a' Bagagia Szekereknek rendeltetik. h. h. h. &c. a' Gyalog Hujduság Sátorjai, mindenikének hoſzſza I. ölnyi és két-lábnyi, ſzéleſsége penig 4. vagy 5. lábnyi, két embernek 6. vagy 7. lábnyi ſzéleſségnél több nem adatik, mindenik sátor között 2. lábnyi heletske hagyatik ſzéleſségre, a' satorok egymás

A' Tábor-fékvése alatt a' Gyalogságnál mire kölletik vigyáznyi.

1 Ha a' nép minek-utánna Táborában ſzállott, a' Fő-Strázsára, vagy máshova, fáért, ſzalmáért, vagy vizért ſzámoſſan megyen, mindenkor egy kőz-Tiſzt rővid fegyverrel vélek mennyen, hogy őket együtt tartóztaſſa, és reájjok vigyáz, hogy valami egyenetlenség

ellenében nyitva vañak, mellek kőzőtt igyenes Utza hagyatik 1. ôlnyi és 2. lábnyi ſzéleſſégre, ez itten i. i. i. vel vagyon jegyezve. A' Hadnagy és Záſzló-tartó Satorai mingyárt a' Kapitány sátorja előtt vannak, kik-is a' Kapitány felé nyilnak, a' kőz-népé penig az Uttzájók i. felé. Az Utólsó sátorok a' Markotányos felűl a' Sergenteké, ezek a' Markotányos felé nyilnak; kik, és a' Markotányoſok kőzőtt, 3. ôlnyi, és 2. lábnyi Utza hagyatik. A' Markotányosnak K. 4. ôlnyi ſzéleſségű, és 1. ôlnyi, 4. lábnyi hoſzſzaságu hel. adatik: Annak végiben, Tűzhelnek, és égyéb ſzűkségre, ugyan annyi ſzéles és hoſzſzaságu.

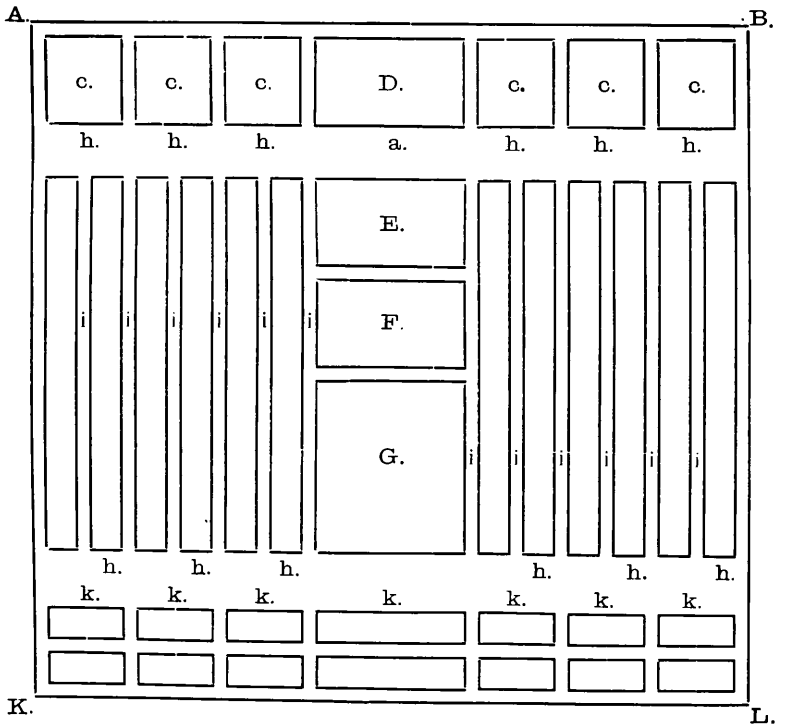

kőzőttők vagy altalok ne légyen, sővényeket ne tőrjék, ſe gyűmőlts fákot le ne bottollyanak.

2 A' Comandirozó Generális hire nélkűl, egy Regement se meréſzellyen fegyverrel ki mennyi, vagy Executiót tartani, hanem ha exerciroznyi mennének.

3 Ha valamellik Fő-Tiſzt a' Regementűl ki mégyen, tehát a Comandirozótul, ſzabadtságot kérjen, ugy a' Fő-Strázſa-Meſter, a maga fő-Tizedeſsének (Feldveibel) hirűl adgya, hogy hová megyen, hogy igy ha a' ſzűkség magával, ugy hozná tehát fől lehetne kereſtetni; ugy a' kőz-Tiſztek, és a' kőzőnséges nép a' Compagniát Comandirozótul, ſzabadtságat kérjen; azon Tiſztek penig és kőz ember mellen a' Comandó vagyon, ſoha a' Regementűl el-ne távozzék.

4 Ha a' *Piquet kéſzűlettel ki-állott és egy helben vagyon, mindenkor a' Generalitáſság fegyverben állyon, de a' nyugodalom Dobolás után (Zapfen-Streich) nem ſzűkséges, és hogy ha a' Regementnél a' sátorban vagyon, tehát ki ſem jőnn.

5 Ha a' Comandirozó Generális a' Táboron végig Lovagol, tehát mindenik Regement, nem Puskájjával, hanem kardal az oldalán az ő Parada Uttzájjokra ki állyonak, és annyi Izt a' mennyit tſinálhatnak, tſinállyanak, a' kőz-Tiſztek rővid fegyverjekkel, ſzokás ſzerint az Izek kőzé állyanak és mindenik Compagniábul két nyiláſt formállyanak; a' Doboſok haſonlóképpen három réſzben állanak az első Iz előtt; a' Fő-Tiſztek pedig mindannyájjon a' Regement kőzepin a' Záſzlók után, ugy hogy a' Stabalis Tiſztek egy Izet, a' Kapitányok máſikát, Hadnagyok és Záſzló-Tartók harmadikát formállyák és egymáſtul két lépésnyire állanak, hogy igy a' Generalitáſság nálok lévő Tiſztekkel, a' Regement Tiſztyei, és a' Záſzlók kőzőtt minden akadál nélkűl járhaſſon, és ha a' Fő-Strázſa-Mestereknek annyi idejek vagyon, Battalliomok első lineájja (Fronte) előtt ló-háton legyenek.

6 A' Záſzlók Strázsái fegyverjeket láboknál tartsák, és mindétig ki-felé Frontet tſinállyonak, a' Comandirozó Generálisnak, ugy a' tőbbi Generalitáſságnak és a' Regement Stabalis Tiſztyeinek, de a' Fő Strázſa-Meſternek nappal tſak egyſzer præſentállyák fegyve-

* Piquet, a' Táborban erös Strázsát jelent, mellet az ember előre állitt, hogy mindenkor kéſzűlve legyen. Piqué ez régi, gőmbőlű fábul a' végén, ſzéles hegyes vaſſal erőſittetett fegyver volt, mellel a' gyalogság a' bé tſapó ellenség lovaſſa ellen magát oltalmazta, de ez már nagyobb réſzint megſzűnt, és helettek a' Granatiroſok állittattak fől.

reket, a' Záſzlók penig, melleken a' Strazſa ſor vagyon egéſzlen ki-bontva lobogjanak; ugy ha jó-idő vagyon, a' többi Záſzlók hűvellyei le vonyattaſſanak, a' Záſzlók Strázsájja ſe éjjel ſe nappal fegyverétűl el ne mennyen, a' Záſzló után egy Strázſa állyon flintájára fől ſzegezett Pagnetával, ki-is meg ne engedgye hogy valaki ló-háton a' Záſzlóhoz kőzel járjon; a' Strázsa Tűz, óldalaſt belűl tſináltoſsék, hogy a' Záſzlók Strázsájja minden akadál nélkűl, előre, jobbra és ballra el-láthoſſon; a Regement négy ſzárnyaira, négy Strázſa állittatik előre igyeneſſen a' Záſzlók Strázſájjával, és ezek tartóztattyák hogy ſenki a' Paráda helén által és viſzſza ne lovagollyon, a' Hadnagy és Compagnia sátori kőzőtt kőrőſztűl kutſul ne kóſzállyon, ezek-ſzorgalmatoſſan a' tűzre-is vigyázzanak, és mind azokra a' mik történnek, leg-inkább étzaka ſenki, leg-inkább videki examen nélkűl bé ne-botsáttoſsék, éjjel a' Záſzlók Strázsájja a' fegyver előtt 6. lépésnyire Strázsát áll; a' Záſzló-tartó valamit hall és lát, leginkább mell a' Regementett illeti a' Stabalis Tiſztéknek bé jelentſe, a' mint-is iparkodgyék minden alkalmatlanságokat el-távoztattnyi, ha a' Fő-Tizedes (Gefreiter) éjjel a' Strázsát a' ſzárnyaira vezeti, tehát a' fől-váltott Strázsákkal az egéſz Regement kőrűl, a' Tiſztek Bagagiájja, és a' Markotányos sátorjai kőzőtt patrollirozon, hogy vizſgálhaſſa ha a' Stabalis-Tiſztek Strázsái ébren vannak è; a' Tiſztek Strázsái a' Tűzre és Tolvajokra igen vigyázzanak.

7 Regvel és eſtve azon Tizedes mellen a' ſor vagyon az Udvarláſra, az egéſz Compagniát el-olvaſſa, és éjjel őket viſitallya, ha valaki magát az el-olvasás utánn a' Compagniábul félre nem vette è, a' Compagnia tűzet el-oltaſſa, regvel a' Feldveibelnek, és a' Hadnagynak, a' Hadnagy a' Feldveibellel egyűtt a' Kapitánynak, ugy a' Feldveibl a' Stráſza-Meſter Hadnagynak (Wacht-Meiſter-Leutenant) és a' Fő Strázſa-Meſternek, egyſzer-is mind az Oberſt-Leutenant, és Oberſternek, és a' Fő Strázſa Meſter haſonlóképpen a' Comendantnak a' Regementről Raportumot avagy hirt ád; ez jelentését a' Brigade Generalis Strázſa-Meſternek irásban kűldi, hogy igy a' a' Comandirozó Generális tudhaſſa, mi hibányoſsága vagy-is haſzna vagyon a' Regementnek; ugy minden héten, rend ſzerint Héti-Tabella mellből ki-leheſſen látnyi, mitſoda haſzon hajtatott, hányon ſzőktek-el, hány botsáttatott-el, hányon kűldettek a' Lazaretumban, vagy más kűlőmben hibányoznak, hasonló-képpen minden holnap Uj ſzolgálot-Tabella bé adaſsék.

8 Midőn a' ſzokott imádtság az el-marchirozás előtt a' Tábor

meg-ſzállásakor és a' Strázsákan végben vitetődik, a' főllebb nevezett Ceremonia ſzerint végeztessék; ha penig az Ur-Teſte vitetik minnyájjan az első Tempon jobb lábokkal le-térdepűllyenek, a' a máſodik Tempó alatt, az Agyát térdekhez tegyék, hogy a' Tséve vége fől-felé allyon, és a' harmadik Tempora sűvegjeiket le-vegyék ball-kezekkel, és meddig térdepűlnek March ne veressék, hanem mikor a' Miſe ſzolgálat alatt a' változás vagyon háromſzor a forgó (Virbelt) Doboltaſsék, és a' negyedik tempora megént fől-állyanak.

9 Az imádtság a' mennyire lehetséges, mindenik Regementnél egy órában és egyſzer-ismind légyen, mellre nizve a' johb ſzárnyrul a' Dobos által a' többinek forgó veréſsel jel-adatik; regvel nyoltz órakor, eſtve penig az Agyu-lővés, avagy Nap le-nyugta utánn 2. Dobos az egéſz Regement kőrűl jelt adnak, a' nép oldalán fűggő fegyverével ki-vitetik, és Compagniájjok előtt, ſorban és Izekben állittattnak; miheleſt a' Doboſok a' Regement kőrűl Doboltak, Dobjaikat a' Pap eleiben le-teſzik, ki-Ortzával a' Tábor felé fordul, azután a' Pap, kőrnyűl bé kerittetik Circalom formára, el-ottan a' Záſzlók Strázsái, ugy a' tőbb Strázsák-is ha mingyárt a' Generális arra menne-is, mind addig fegyvereket, a' láboknál tartyák, és Czircalimoznyi Patrolla kűldetik, hogy minden dőzsőlés és zőngés meg-ſzűnnyék, leg-inkább a' kártyázás és egyéb játék a' Markotányosnál ne találtoſsék; Vasárnap és egyébb innep napokon, ha Iſteni ſzolgálat tartatik, tehát előſzőr egy Doboſ, máſod és harmadſzor kettő ugyan azon Sátornál Dobol, a' holl fog tartattnyi.

10 A' Dél haſonló-képpen az ő rendivel tartaſsék, és előbb egyik Regement a' máſikánál imádtságra ne doboltaſſon; hanem 12. órakor, és a' mikor a' Fő Generalis Strázsán, vagy a' jobb avagy ball ſzárnyon, mellike kőzelebb el-kezdetett; erre mind az egéſz Doboſok, kiket a' Regement Doboſſa a' Záſzlóknál rendben és izekben állitott a' Regement kőrűl Strázsára dobolnak; azon idő kőzben mindenik Compagnia Vezérje egy Tizedeſſel, és két kőz gyalogkatonával fegyvereket keminnyen mellyekhez ſzoritván a' Záſzlóért mennek, és aztott lobogtattva a' Compania eleiben viſzik, hogy mindenik meg-emlékezzék hivségek és le-tett hitek avagy eskűvéſekrűl, ezek mind addig ott maradnak, meddig az uj Strázſa Záſzló fől-áll, mell azon Záſzló mellé állittatik mell felűl az Armádában a' Regement fekſzik, ugymint ha ball-felűl, tehát ballrul: erre marchiroz és az előbbi Strázſa mellett ball felűl állittatik, holl-is a' fegyver præſentáltatik; ha a' Regement Doboſſa a' Rege-

ment kőrűl dobolt, és a Záſzlók mellett fől-marchiroz, a' Záſzlók Strázsájja és a' többi Doboſok mindnyájjan Marchot dobolnak, erre a' Regement két ſzárnyárul két Hadnagy, a' Vezetők, a' Záſzlókat a' Regement kőzepire viſzik, és a' midőn fől-tekertettnek Troup doboltaſsék és a' midőn igyeneſſen fől állittva egy-más mellé helheztettnek, megſzűnnyenek, és a' fegyver forditva változtaſsék, azutánn mindenik Vezető (Führer) embereivel tsőndeſſen Compagniájjához mégyen, ez után a' Strázsák egymás mellé állanak, és præſentálás alatt egymásnak a' parantſolatott meg-mondgyák, továbbá fegyvereket lábokhoz le-botsáttyák; még az egéſz Strázsák fől-váltottnak mind az Ó, mind penig az Uj-Strázſa fegyverét præſentállya, az Ó el-megyen helérűl és oda all, a' holl az Uj állott, az utánn a' fegyver præſentáltatik a' Strázſa el-botsáttatik, meg fordittya fegyverét és kezét lebotsáttya, ezen el-marchirozás alatt a' Strázſa helére áll, fegyverét három Comandó-ſzó alatt 9. Tempivel vállárul le botsáttya, és mivel a' Fő Strázſa Meſter ezen idő közben ſzűntelen maga jelen nem lehet, azért mindétig egy Kapitány a' Regement Frontéja előtt legyen, hogy láthaſſa, ha mind ezen Ceremoniák végben vitetődnék é?

11 Minek utánna eſtvéli-imádtságra doboltak, vagy Agyuval lűttek, tehát a' ki rendeltetett Strázſa (ha ſzűkséges vagy-is meg-parantſoltatott) mellet * Bereitſchafftnak vagy is Biouacnak hivnak, kiállyon, az éttzakai Strázsák helekre állittaſſanak, minden a' Táborban bé-mennyen, és ſenki egy lűvéſt ſe meréſzellyen tenni, a' Regement Doboſſa az eſtvéli imádtság után a' többi Doboſokkal a' nyugováſra való jelt (Zapffenſtreich) az egéſz Regement kőrűl Dobollya, a' Markotányos tovább bort nyilván ne árullyon, és minnyájjon a' Fő Quartirrul Profoſzt és Patrolirozók a' Regementnél penig egy Feldveibel és két Tizedes által, kik idején rővid fegyverekkel oda mennyenek, haza küldetteſſenek, ez utánn egy Dobb-ſzó ſe halaſsék, hanem tſak éfélkor a' ** Fóka-Strázsával, mell régi Német Marchbul, ugy midőn a' nap kezd világoſodnyi a' *** Napi Strázsával, ez is régi Német Marchbul hallaſsék, mindenkor elő egy Fő-Tizedes (Gefreiter) és két kőz-gyalog-katona

* Bereitſchafft, ez extraordinari Strázſa ſzokott lenni, mell étzaka által az egéſz Armadán tartatik, és Eſquadron vagy Battalliomoſsan ſereggel jár, és ez a' Contra vagy Circumvallatio lineájjára állittattnak, hogy penig az ellenség véletlen be-tſapását tartóztaſsák.

** Schaar-Wacht.

*** Tag-Wacht.

hátul kőveſſe a' Doboſt; ha penig a' roſtélozás (Vergatterung) doboltatott, tehát a' napi Strázsállás doboláſa nem veretik.

12 Egy Tiſztnek ſe legyen ſzabad kőz-gyalog-katonát magányos ſzolgálottyára tartóztattni, hanem ha a' Regement Comendántya hirével.

13 Minden titkos játékja ugy az alább való Tiſzteknek mint a' kőz-népnek, meg-tiltaſsék; de még-is meg-engedteſsék, hogy Kugliznyi, és nem meſzſze a' Záſzlók Strázsájjához játékra föl-állittatott aſztalkán mulatoznyi, nékiek leheſſen.

14 Minden ki-járások, égetéſek, lopáſok, foſztáſok, huzás és vonyáſok tőbb vétkek és főrtelmeſségekkel, élet elveſztéſe alatt megtiltattnak, mellet-is ſe ne himezzék, ſe el-ne hallaſzſzák a' Tiſztek, meg-foſztáſa (Caſſation) bűntetése alatt.

15 Minden irott és eleven Salva-Guardie élet el-veſztéſe alatt, bőtsűletben tartaſsék.

16 A' kémek, vizſgálók és által jőttek (Deſerteurs) ha tſak ſokan nem volnának, a' fiók Strázsán (Vorpoſten) ne tartóztaſſanak ſe examináltoſſanak; hanem azonnal a' Generális Strázsára viteſſenek, ha penig Trombitás vagy Doboſok volnának, kik az ellenségtűl küldettek, előbb bé-jelenteſſenek.

17 Ki a' Táborban eleséget hoz, akár ki légyen, meg-ne bántoſsék, ſe a' Tabor előtt tőle ſemmi meg ne veteſsék.

18 Semmi-féle éretlen Gyűmőlts a' Táborban bé ne botsáttoſsék, és ha megtőrténnék, azonnal a' Profoſt által el-ſzedetteſsék.

19 Ha valami lárma tőrténnék, azonnal minden a' maga Záſzlójja Paráda helére fegyverével ſieſſen, ſenki ſzekérben ne fogjon, ſe Bagagiát hunvalót vagy dibdábot-el-ne viteſſen, meddig nem parantſoltatik, ugy a' Bagagiához tőbben ne mennyenek, hanem tſak a' kik rendőltett vagy-is Comandiroztattak.

10 Miheleſt egy Stabalis Tiſzt váloſztatik azonnal a Generalitáſság és ő Főlsége Udvari hadi Tanátſoſinak hirűl adaſsék.

21 Valamikor a' gyalog-katona Strázsára állittatik, vagy Comandiroztatik, tehát a' kőz-Tiſztek mind fegyverét, mind penig tarſolyát jól meg-vizsállyák, ha meg-tiſztittatott-è, meg-vagyone tőltve, és ha mindenike elégséges por, glóbits és puska kővel vagyone provideálva.

22 A' Comandirozó Generáliſt 100. gyalog-katona egy Kapitány egy Hadnagy egy Záſzló-Tartó egy Vezetővel Záſzlóſtul, Strázsájja, ezek ſzokás ſzerint tiz óra utánn regvel föl-váltoſſanak, egy Feldmarchalnak ki nem Comandirozó Generalis, 1. Kapitány, 1. Had-

nagy, 1. Feldveibel, 2. Tizedes, 2. Dobos, 4. Fő-Tizedes (Gefreiter), 49. kőz gyalog-katona, ſummában 60. ſzemély: Egy Fő Tábori eſzkőz Meſternek (Feld-Zeug-Meiſter) 1. Hadnagy, 2. Kaplár, 1. Dobos, 2. Fő-Tizedes és 30. kőz gyalog-katona, ſummában 36. ſzemély: Egy Feld-Marchal-Leutenantnak, 1. Feldveibel, 1. Tizedes, 1. Dobos, 2. Fő-Tizedes, 15. kőz gyalog-katona, ſummában 20. ſemél: Egy Fő-Strázſa Meſternek, 1. Tizedes, 1. Dobos, 12. kőz gyalog-katona, ſummában 14. ſzemély. Az Artilleriát, 1. Hadnagy, 1. vagy 2. Tizedes, 1. Dobos, 30. vagy 40. ſzeméllel, ha penig erős volna egy Kapitány Tiſzt és kőz-néppel a' proportione őrzi. A' Generális Quartir-Meſtert, 1. Tizedes, 1. Gefreiter, 10. kőz nép, ſummában 12. ſzemély: Egy Generál Adjutántott, 1. Gefreiter, 3. kőz gyalog-katona; Ö Főlsége Hadi Cantzellariájjat, az ott lévő iráſok Miatt, 1. Tizedes, 1. Gefreiter és 6 kőz gyalog-katona; A' Fő Tábori Patert, a' Kápolna kedvéért 1. Gefreiter, 3. kőz gyalog-katona; Fő Hadi és Profont Comiſſariuſt, ugy a' Hadi Pénz-adót (Kriegs-Zahl-Ambt) az ott lévő iráſok jóſzág és pénz miatt 1. Gefreiter, és 3 kőz gyalog-katona; A' Quartir-Meſtert Hadnagyot, Staab-Quartir-Meſter Hadnagyot. Staab-Quartir-Meſtert, és * Guides Kapitánt, mindenikét 1. Gefreiter és 3. kőz-gyalog-katona; Az ő Főlsége Hadi Apothékájját 1. Gefreiter, és 3. kőz. Az ő Főlsége Generál-Auditorját, és a' Generál Adjutánt Hadnagyot, 1. Gefreiter és 3. kőz: A' Generális hatalmut (Generalgevaltiger) és a Profoſt Hadnagyot, 1. Gefreiter és 3. kőz; ha penig ſok rabjai vannak, a' Strázſa azok ſzámához ſzaporittaſsék. A' rendőltetett Oberſter, maga Regementyéből 1. Tizedes, 1. Dobos, 1. Gefreiter, és 8. kőz-gyalog-katonái által Strázsáltoſsék, mell téſzen mindeneſtől, 11. ſzemélt. Egy Oberſt-Leutenantot 1. Tizedes, 1. Gefreiter és 6. kőz, ha penig együtt Regement Comendántya-is, tehát 1. Dobos hozzájjok adaſsék és igy 9. leſznek: Egy Fő-Strázſa-Mester, 1. Gefreiter, 6. kőz által, ſummában 7. ſzeméllyel; minden Kapitány maga Compagniájjából éjjel 1. Gefreiter, 3. kőz és igy 4. ſzemély által Strázsáltoſsék.

23 Az Ordinántzra adatik a' Comandirozó Generálisnak 1. Záſzló-Tartó, és ha ſzűkséges kettő; a' Feld-Marchalnak, 1. Záſzló-tartó: és mindenik Fő-tábori-eſzkőz Meſterének 1. Záſzló-tartó egy Furirral együtt; a' Hadi Marſchall-Hadnagynak, ugy a' Fő hadi Strázſa-

* Guidon, egy gyalog Compagnia Záſzlóját jelenti. Nem kűlőmben a' Gyalog ſereg Záſzló-Tartójja-is Guidonnak hivatik.

Meſternek, mindenikének 1. Fourier, és mindenik Brigadebűl, 1. Fourier-Schütz.

24 Midőnn a' Strázsák fől-váltottnak, tehat egy Tizedes, vagy Gefreiter azokat kik a' máſokat fől-váltyák ugy nevezze, a mint numeráltottak; azonnal mindenike fegyveréhez lépik, és ha fől-volnának támoſztva, lábához teſzi, erre Comandiroz: Vállodra a' fegyvert, mell a' földtűl 9. Tempi vagy 3. Comandi, a' lábától penig 6. Tempi avagy 2. Comandi alatt vitetődik végben, azutánn Comandiroz Marche; erre 4. lépéſſel az első Izből előbb ki állanak, azutánn a' Tizedes vagy Gefreiter 2. vagy 3. Izben állittya őket, már ha mennyen vannak, és azokkal el-marchiroz; A' ki (az ó) állott Strázsát fől-váltya, vallán tartva puskával a' mellé áll, erre a' Tizedes vagy Gefreiter Comandiroz: Præſentállyad fegyveredet, mell azonnal mindenikétűl végben vitetődgyék, azutánn fűlel reájjak ha egymásnak hivatallyokat jól adgyák è fől, hogy álláſokon mire vigyázzanak; azon Strázzák kiknek Pagnetájjokat Puskájjokra kőlletik fől ſzegeznyi, ugymint a' Záſzlók, a' Comandirozó Generális Quartéllya előtt, Comandéroztattnak a' Pagnétát a' tsévére, és labodhoz a' Fegyvert: a' kik fől-váltottattak, le-veſzik Pagnétájjakat és præſentállyák Fegyvereket, ezutánn a' Tizedes vagy Gefreiter tovább Comandéroz: Vállodra a' fegyvert, és igy máſik állásra megyen, a' főll váltott Strazsák hátul járnak; ha mindenik álláſok fől-váltottak, azon főll-váltottakat ismet Izek és ſorjokban allittya, a' honnand az őket fölváltók állottak, és Comandiroz, Tedd-le fegyvered, erre mind-a' nyájjan egyſzer-is mind vállokrul, 9. Tempi avagy 3. Comandi alatt le-teſzik.

25 A' Comandérozó Generális, egy Feld-Marſchall, vagy * Fő Hadi Eſzkőz-Meſternek 2. Strázsájja vagyon Pagnettával: egy Feld-Marſchal-Leutenantnak 1. Pagnetával, és Fő-Hadi-Strázſa Meſternek egy Pagnetta nélkűl.

26 A' Generál vagy egyébb Strázſa fől-váltáſa alatt, ſenki helét el ne hagya ſe abbul ki ne mozdullyon, hanem mind addig várokozzék, meddig fölváltottnak, és az Uj Strázſa mindétig az ó mellé, vagy ippen ellenében, ha a' helly engedi állapodgyék; Ha a' Strázsák mind fől-váltottak a' Comándirozó Tiſzt præſentáltott, és ahoz a' Regementhez, a' néppel együtt, hová a' Záſzló tartozik marchiroz, és ha a' Comandirozó Generálist uttyában elő-találná és menne, Comandót tſinállyon és præſentáltoſſon.

* Obriſt-Feld-Zeug-Meiſter.

27 Ha ki a' Comandórul jönn, vagy-is valahol a' kűlső álláſon helheztetett, bé menet vállán a' melléhez erőſſen ſzorit fegyverével mégyen, Marchot doboltat és az első Regementhez marchiroz, a' holl a' tőbbi népét el-botsáttya.

28 Mi a' fiók-Strázsákat illeti ſzokás ſzerint az ó Strázſa mellé 1. vagy 2. Izben állanak, vagy-is igyeneſſen egymásnak ellenében, a' Fő vagy kőz-Tiſzt Doboſsával előttők kőzépen; a' kőz-Tiſztek a' ſzárnyoin,* és mind addig præſentállyák fegyvereket, meddig egymásnak hivatallyokat fől-adgyák, hogy álláſokban mire vigyázzanak; azutánn fegyvereket lábokhoz állittyák meddig az egéſz Álláſok fől-váltottak, és ha az Ó Strázſa diſtantiájjárul el-marchiroz, az Uj-Strázſa fegyverét vállára teſzi, és az előbbinek helére áll, az utánn præſentál, a' tőbbi láboihoz teſzi vagy-is a' falhoz fől-állittya fegyverét.

29 Ha valamely Strázſa Izben ál, és nékie marchiroznyi kőlletik, tehát 2. 3. vagy 4. Izre oſztatik, már a' minemű ſokan vannak, ugy a' fegyver præſentáltatik, vállra tetetik, jobb vagy ballra ſor és Izekkel merre a' March vezettetik, lóditt avagy fordittatik, és minden ſzokott Ceremoniák az elbotsáttáſig, az első Regementnél végben vitettnek, minek utánna Comandéroztatik, hogy fordittva vigye vállán a' fegyverét.

30 Hogy ha valamely Tiſzt a' Strázsárul vagy Comandórul megyen, a' Comandiroztakat, minek utánna, a' Parada helén vagy az első Regementnél, imádtságra doboltatott, és az utánn fegyvereket fordittva vállokra vették, együtt tartſa, a' mint-is minden Fő és kőz-Tiſzt, a' magáit egyben vegye, és a' Regementhez vezeſſe, hogy fegyverek ki-lővéſe és egyéb rendettlenségek el-távoztattaſſanak; Maga penig Regementye Comendántyánál magát béjelentſe; 'E-kőzben akár Generális akár penig Tiſzt-előtt fegyverrel menő gyalog-katona, a' sűvegét le ne vegye.

31 Kőz-Tiſzt Dob-ſzó-hallásával, Strázsára ne mennyen, ſe ottan imádtságra ne Doboltaſſon, ha penig valamell álláſon (Poſt) vagy lineán, vagy penig a' Tábortul meſzſzebb fől hányottatott ſchántzban * (Redouten) állittattna avagy ** detachiroztattna és Doboſſa

* Redouten, é Tábori Kitsiny Sántz, mellnek a' ſzeglétin ki álló Bástyák nintsenek, ez fől-ſzokott állittattnyi a' fő Strása (Corps de Garde) Circum, Contravallatio, és az *(a)* Aproch oltalmazására. Ennek figurajjá 4. ſzegletű a' mint-is a' két ſzeglettyeivel a' Circum vagy Contravallatión lineájához ragaſztatik, mindenik oldala, hoſzasága hol 16. hol penig 25.

volna, megmutattnyi hogy vigyázáſſal légyen, ennyihány űtéſt tetetthet, ha penig az ellenségtűl ſzorongattatnék, tehát lármát Doboltatthat.

32 A' Tábornak kűlső Strázsái a' Mezőn vagy Schántzokban (Retrenchementern.) mindenkor Frontet az ellenség felé tſinállyan és fegyverét præſentálla, ugy a' Hajóhidnál álló-Strásák, mindétig â viz-ellen ortzával fordullyanak, hogy az arra menőket jól megtekintheſsék, á mint-is hogy Bokros Lovak által â vizben né vetteſſenek.

33 Ha â Kűlső-Strásán (Vor-Poſt) mell távubb vagyon a' Többitűl, álló, első kérdésére, a' jővő, éjjel nem felelne, azonnal præſentálván fegyverét a' lővéſſel kéſzſzen legyen, és máſodſzor kiáltſon, melre ha felelet nem adatik, azonnal tűzet adgyon, azért a' Stráſa ſoha fegyverét le ne tegye, ſe kezéből ki ne adgya.

34 Éjjel a' Strása Senkit kőzel magához ne botsáſſon, valami jőnn és magát meg nem-ismérteti, meg-állitassék, a' Tizedes vagy *** Gefraiter ki-hivatasſék, ki ennyihány néppel visgállya meg,

ölnyi, ennek árka 1½. ölnyi, ſzélesſégű és mélségű ſzokott lenni, hasonló vaſtagsága vagyon a' Mellékezettyének-is (Bruſtwehr) a' belől lévő partolattya * allyánál 2. vag * 3. győpből tsinált padotskák vannak, mindenik egy lábnyi magaſságu, hogy ha kivántatik, hogy a' hajdú arra fől-álhosson, ezt az Agyu globitsa meg-nem járhottya.

(a) Approche annyit téſzen, mint egy Futó-Arok ez méll Arok, mellből a' föld ki hányatik a' város felől, a' mint-is nem vitetik az Erősség felé igyenesſen, hanem gőrbén Oldalast, hogy a' város bástyáirul belé ne lűhesſenek, ezen árokban nyomakodnak közelebb, kik az Erősséget meg-akarják vennyi: Azonn Arkolások penig, mellek az Erősségből a' meg-ſzálló Tábor felé hányottattnak, hogy igy emezek munkájja meg-gátoltasſék Contré Approchennek neveztettnek.

** Detachement, ez bizonyos hadi Sereg, mell nagyobb és Sokakbul egyben vetetik, hogy igy evvel, vagy valamely helség be-keritesſék, vagy penig bizonyos ſzűkségre a' Taborban tartoztasſék. Azon ki valoſztott ſereg Detachement, melly valamel erősség bé-kerittesére rendőltetik nem olly ſzámos, mint, a' melly a' Táborbul ki-marchiroz, ez ſokſzor távurul ugy tetzik mint ha egéſz-Tabor volna: Az Erősségben lévö Detachirte munka a Bástyától kűlőmb vagyon, mellel a' győngebb réſz vagy a' Contreſcarpe az város árka kűlső oldala, ott lévő hellel égűtt, oltalmaztatik.

*** Gefraiter (Anspesſades) ezek a' Gyalog Compagniánál a' kőz-Tiſztek után leg-elsők, kiknek-is, hivatallyok, hogy a' Test őrző Seregnél

hogy ki légyen? azutánn a' Comandirozó Tiſztnek meg-jelentse, minek-utánna meg-állittatott; de még-is ha erőſzakoskodik, a' Strása reá tűzet adgyon; miheleſt távulrul valami éſzre-vetetik, azonnal egy Strása a' Dupláztatott hele állásárul (Poſten) a' Fő Strása helére ſutamodgyon, és Lasſan bé-jelentse, hogy a' Nép, fegy-veréhez állhosſon, ezenn okbul minden veſzedelmes étzakai és kűlső Poſtirumok duplás Strásával ki-állittattnak, hogy egyike a' Fő-Strására mehesſen, másika penig helében meg-állhosſon, a' Záſzlók Strásái, ugy egyéb Strások-is hasonló-keppen állittattnak ki, hogy egyike a' Fő Strására mehesſen, máſika penig helében meg-állhosſon. A' Záſzlók Strázsai, és egyeb Strázsák, ugy nappal mint éjjel, az ő módgya ſzerint vállokra tetetett fegyverrel állyanak, és az egyéb Comandóra várakozzanak.

35 A' Strások és Beratſchaftok Comendántyaik és Fő-Strása Meſterjektűl gyakran viſitáltaſſanak.

36 A' Generalis Strása fegyverét, a' Comandérozó Generálisnak præsentállya, a' Záſzló-Tartó lobogva a' záſzlót meg-hajtya, és Marche doboltatik, ugy az egyéb Generalis Strások, kiknél Fő Tiſzt vagyon; A' Feld Marchalnak midőn a' fegyver præſentaltatik, tehát a záſzlótartó a' Záſzlót egéſzlen ki-bontván lobogtaſſa, de a' Dob ne hallaſsék; A' Fő Hadi Eſzkőz Meſterének, vagy Cavalleria Generállissának tehát a' Záſzló-tartó a' lobogó záſzló egyik Szárnyát kezében tartya; a' Feld-Marchall-Hadnagy nak, a' fegyver præſentáltatik, és a' Záſzló tartó a' záſzlót kezében tartya, fől bontás nélkűl; a' Fő Tábori Strása mesternek (Obriſt-Feld-Wachtmeiſter) a' fegyver præſentáltatik, a Záſzló penig a' Dobon nyugſzik.

37 A' Fő-Tiſztek midőn a' Feld-Marchalhoz és Obriſt-Feld-Zaigmaiſterhez mennek a' fől és le-Marchirozáskor doboltattnak; de a' Doboláſt tiſztesſég kedvéért, egyedűl a' Stráza, a' Comandirozó Generálisnál hallattya; ha penig az Obriſt-Feld-Zaigmaiſter valamellik ſzárnyán, vagy falukon távul a' Comandérozó Generaliſtul Campiroz, hasonló-keppen Dobbal hallatthattyák magokat, ugy midőn a' Generalitás Quartirban vagyon, tehát a' Dobolás egyedűl

(Corps de Garde) Strások a' fől váltásra és föl állittásra vigyázzanak. A' mezőnn a' leg veſzedelmesſebb lineák és Strázsákra (Verlohrne Schildvacht) rendeltettnek.

Gefraiter Tizedes, ez-is a' Gyalogság köz-tiſztye, ki a' népet az ó Státiójjokra vezeti, és a' Strását tanitván rendeli: A' Postirumokat visgállya, és a' Strázsákat ſzokta fől-váltonyi.

az első Generalisnál halasſék, a' Strásák penig, kiknél Fő-Tiſzt vagyon a' fől, és le-menetelkor a' Dobbal hallassák magokat.

38 A' kőzőnség és imádtság órájján, Prædicátiókor, Eſtvéli nyugodalomra való Dobolåskor (Zapfen-Straich) fóka (Schaar) és Napi-Strása járásakor, a' Kapitány az egéſz Strázsával fegyverben állyon, és aztot lábánál tartsa.

39 A' Fegyver præſentálásakor a' Fő-Tiſztek a' Comandirozó Generálist fegyverek viſzſza és előre hajlásával, ugy ſővegek levételével, a' tőbbi Generalitás penig, mint ſzokás kőzőnségesſen, kőſzőntsék.

40 Az Oberſterek nyilaznak (roulliren) az Armádánál hivatallyok végben vitele eránt, az ő Rangjok vagy-is érdemek ſzerint, a' Fő-Hadnagy (Obriſt-Lieuthenant) és Fő-Strázsa Meſter penig a' Regementek rangja ſzerint, mellben állanak.

41 Ha valamell Tiſzt Comandiroztattnék, mellen a' Comandó ſor nem volna, a' Comandó előtt ne proſteſtállyon, ſe panaſzolkodgyék, hanem meg-lévén, azutánn remonſtrálhottya, hogy penig a' Comandi, hibányos ne légyen, a' Regementeknél mindétig a' Fő Strázsá-Meſter a' Laiſtromot vagy Listát magánál tartsa, mell ſzerint a' Comandók fől vannak jegyezve.

42 Jó-gondviselésſel legyenek a' Tisztek, hogy a' Pajtások jól főzzenek, mivel ez legnagyobb gondviselés hogy a' nép égésſégben meg-tartassék..

A' Parola Ki-adásárul.

1 Az Armádánál a' Comandirozó Generalis a' leg őregjebb Gyalogság Generálissának, ha jelen vagyon, ugy a' jelen, lévő Lovasság, és *Artilleria leg-Őregjebb Generálissának mindenikének

* Artilleria tulajdon magyarazattal annyit téſzen, mint nagy lővő ſzerſzám, ugy mint az A'gyuk, Mosarak, Petárdak és más hadi eſzkőzt minden nemei, hozzá tartozandó eſzkőzőkkel eggyűtt, melleknek mind a' Táborozás mind penig az Erősſégek oltalmazåſa vagy oſtromlásában az ember haſznát ſzokta venni; Ez a' Generalis Feld-Zaigmaiſter Comandójáro vagyon bizva, ki Generális, Oberſter, és egyébb Tiſztyeit Comandirozza. Ezen ſzó által azon tanittás vagy tudomány-is jelentetik mellben az Iffjuság gya-koroltatik, miképp kőllesſék a' fegyvert el-Kéſzittenyi, és annak haſznát vennyi, ugy a' Puska-port-is. Errűl lévő fogásokat; Pyrobilia vagy Pyrotechniának hivnak, mellyekben némelleknek titkos fogáſi vannak, mind a' mulattságos Tűz-játékban, mind penig az irtòztató veſzedelmes, Bommák, Tűzes, Glóbitsok és Dőg-halálos Glóbitsok hányásában, ezenn utólsó ugyan már meg-ſzűnt.

adgya-ki a' Parolát, kik az egyſzer-s-mind ki adatott parantsolat mellet, a' Gyalog és Lovasokhoz által-viſzik.

2 A' Fő Strása Mesterek mindétig magok hozzák az Armádától a' parolát, és ha a' Generalitás előtt valamit bé-kőllene jelenteni, a' Fő-Tábori Strása Meſternek, kin azonn nap a' ſor vagyon, magok meg-mondgyák, vagy a' helében a' Regement Kapitánnya által, hirűl adgyák.

3 Ha eſtve a' Beraitſchafft ki-állittatik, és az ő Poſtirumján meg-áll, és a' Fő-Strázsa-Meſter, vagy Kapitántul előſzőr visitaltatik tehát a' Strázsa ezektűl vegye a' jelt (Loſung) a' tőbbi-Tiſztek penig kik azutánn visitalnak, tartoznak a' jelenseget, a' Strázsának meg-mondanyi, mivel éjjel alig tetetthetik elégséges præcautio;

4 A' kűlső veſzendő Strázsának a' jelenség ſzava ne adaſſék.

5 Midőnn a' Comandirózó Generalis a' Parolát ki-adgya, tehát a' Strása fegyverét præſentállya, mellet a' General * Adjutánt a Kapitánynak megmondgyon, és a' midőn a' General Adjutánt a Generál-Strázsa eránt a' Kapitánynak meg-jelenti, tehát ez a' fegyvert præſentáltottya, és meg-halgattya Dárdájját (Partiſan) vagy flintájját, és ſűvegét kezében tartván.

A' mi Gyalog Regementyeink Doboláſi felül.

A' Regementek kőzőnségesſen a' Régi Tsáſzárok ſzokási ſzerint' doboltasſanak, és ugyan oll formán mint Guido Stahrnberg Regementyében ſzokás, mell minden Gyalog Regementyei kőzőtt ő Főlségének leg-régſebb, ez meg ne változtasſék ſemmi módon, ſe vidéki mód bé ne vétesſék: Mi a' Granadiros Compagniákat illeti, tehát nékiek meg engedtetik, hogy magányos Marchotveresſenek, de ezeken kivűl minden Regementeknél a' Dob-vérések egyenlők legyenek.

* Adjutánt a' Regementnél, mindenkor eſtve a' Majortul a' parolát ſzokta hoznji, az ő 3. Stabalis Tiſztének és a' Fő-Strázsa Meſter quartirja elött a' parantsolatott, kioſztya. Ez Szokás ſzerint a' Fő Stráza Meſter Orderjét viſzi vegben, a' Kapitányoknak meg-mondgya hogy mikor jelennyenek-meg az Oberſtérnel. O veſzi ſzámban a' Regementek kőltségét, és a' Parada helre a' Májórnak mi kivántotik el-kűldi: a' Regementeket Battalliomban allittya, és ſzokta a' Fő Tiſztek rabságát meg-jelenteni. General Adjutánt, ez mindétig a' Generalis vagy leg Főbb Tiſzt kőrűl az Orderek expeditióiban foglalátoskődik.

A' Közönséges Generalitásság parantsolattyán Kivül a' Fouragirozásban vagy eleség ſzerzésében mire Kölletik vigyáznyi.

Midőn az eleség meg-ſzerzésére parantsolat adatik, tehát az el-menők, a' Regement előtt eſzve gyűlekezzenek, egy záſzló-tartó, vagy ha ſokan volnának egy Hadnagy és a' Szekér-Meſter menyen velek, kik-is irásban teteſſenek a' meg-nevezett Záſzló-Tartó vagy Hadnagy kőteleztetik minden excesſusrul ſzámot adni, ugy a' vele ki ment népet egűtt tartanyi, nem kűlőmben ha viſzſza jőnnek, mindenikét megént Regementyéhez állittanyi, ugy ha valami el-veſzett volna, tehát a' Regement Comendántyának meg-mondanyi.

A' Tiſztek, elö-állittàsárul és azok el-botsáttásokrul.

1 Az Oberster kinek egy Gyalog Regement ajándékoztatik, vagy-is engedtetik, tehát ezen actushoz magányoſſan rendeltetett Generalis, az Obriſt-Liethenant penig ugy a' Fő-Stráza-Meſter a' rendeltetett Oberſter által az egéſz Regementnél lobogó Záſzlóval jobb és ball-ſzárnyrul lóditott bekerittésſel, elő állittaſſanak; Ha penig a' Regement együtt nem volna, tehat a' Parolánál a' Batallion Comendántyánál bé-mondatik; A' Kapitány, Hadnagy es Záſsló-tartók a' nékiek rendeltetett Compagnia előtt a' Fő-Strása-Meſter által elő állittassanak, ehez ugyan, az egéſz Compagnia lobogó Záſzlóval ki-mégyen, de kerekes kerűletett nem tsinál, hanem tsak előtte az izeket bé-zárja.

2 Valamint elő állittattnak, ugy hasonlőképpen el-is botsáttattnak (Quittirt).

3 A' Quartir-Meſter, Wachtmaiſter-Laidenant, és egyéb kis Stabalis, Tiſztyei Regementyeinknek, a' Parola alatt állittattnak elő, a' Kapitány a' Tizedeseknek a' parantsolatott ki-adgya; ugy állittattnak-elő a' Tizedesek-is és Gefraiterek.

4 Minden meg-engedtetett Titulatis-Tiſztek, es aggregatusok, hasonlò módon a' Parolánál állittaſſanak elő.

A' Tiſztek-Temetésirül.

1 Ha valamell Fő-Tiſzt el-temettetik, tehát ugyan olly Fő-Tiſzttségben lévő Comandirozzon.

2 A' Záſzlò-tartó vagy Hadnagy temetésénél, ugyan hasonló Záſzló-Tartó vagy Hadnagy vigye a' Comandot, a' hozzátartozó

kőz-Tiſztekkel, Dobosſal és 50. néppel; A' Kapitány temetésénél, ugyan egy Kapitány, 1. Hadnagy, 1. Záſzló-tartó, és 100. nep a' meg-holtnak Compagniájjábul Záſzlóval, ha penig annyi ki nem telnék, vagy kőzűlők Strásán vagy jelen nem volnának, téhát már Compagniábul azonn 100. nép ſzáma helyre állittaſſék; A' Fő-Strása-Meſter temetésen, megént Fő-Strazsa-Meſter megjelennyen, ha jelen találtottik, ha penig nem, tehát ennek helében egy ſzolgálotban lévő Kapitány vigye véghez, 2. Kapitány, 3. Hadnagy, 2. Záſzló tartó és 200. Nép. Az Oberſt-Laidenant, ugyan Oberſt-Laidinant által, ha jelen volna, ha penig nem tehát Fő-Strása-Meſter, és egy egéſz Battallion által el-temettetik. Egy Oberſtert, és Regement Comendántyát, Megént Oberſter, vagy ha az jelen nem volna, Oberſt Laidinant, temeti-el, egy Granardiros Compagniával, és egy Battálliommal: Ha penig a' Regement rendeltetett Oberſterje, tehát az egéſz Regement Megyen a' temetésére.

3 A' Fő-Tábori-Strázsa-Meſter temetésénél-megént ugyan Fő-Tábori-Strása-Meſter Comandéroz, az ő Brigadéjja 3. Battalliomjával 3. Agyuval: Feld-Marchal-Laidinontot, ugyan Feld-Marchall-Laidinant, egy Fő-Tábari-Strása-Meſterrel, 4. Battalliommal és 4. Agyuval: A' Fő-Tábori eſzkőz Meſterét (Obriſt-Feld-Zeigmeiſter) hasonló Fő-Tábori-Eſzkőz Meſtere, ha jelen volna, ha penig nem tehát Feld-Marchall-Laitinant 1. Fő-Tábori Strása-Meſter 8. Batallion, 8. Agyuk; utóllyára Feld-Marſchal temetésére, 1. Fő-Tábori-eſzkőz Meſtere, 2. Feld-Marſchall-Laitinant, 2. Fő-Tábori Strázsa Meſter. 12. Battalliom és 12. Agyu.

4 A' Kapitántul fogva, a' meg-holtnak Compagniájjában vagy Regementyében lévő Tiſztyei, fekete fátyollal ötet mind addig jáſzollyák, meddig helében más nem allittatik.

A' Zászlók föl-Szentöltetésérül.

1 Minek-utánna a' Regement a' ki-váloſztatott hellre, Compagnia ſorral ki marchirozott, és Oſztál avagy Diviſióra fől-oſztatott: a' Záſzlók penig Strázsaikkal a' Compagniák eleiben késértettek, és a' Regement rendben állittatott a' fegyver le-tetetett, és a' záſzlók a' Dobokra hélheztettek, azoknál nem tsak egy Strázsa állittaſſék, hanem mindenik Compagniánal egy Gefreiter 4. emberrel tartaſſék, kik idő folta alatt, a' Strázsát végben vihessék meddig a' tőbbi a' Templomban vagynak.

2 2. A' Templom vagy Sátorban (holl a' Záſzlók fől-ſzentelése

vitetik-végben, mell a' Regementűl távul ne legyen) az Uj-Záſzlók a' Vezérlők (Führer) által, kiket egy Feldvvaibl, Iz-ſzerben vezet, minek-előtte a' Compagniák ki-nyomakodnának, tsőndesen oda vitettnek, holl ez-előtt nyeleikre enyihány ſzeggel vagy Kapptsokkal meg-ſzegeztettek, és a' koronátskájjok fől tsináltottak.

3 A' Regement Paterje vagy más Clerus ki ezenn functio végent kérettetett, él-kezdi az Iſteni ſzolgálatott, ha midőn már a' Compagniák Fő-es kőz-Tiſzteiktűl a' Templomban vezettettek.

4 Idő-kőzben, midőn a' Pater az Evangeliomot énekli, az Oberſter vagy Regement Comendántya kardját ki-huzza, ezután a' többi Fő-Tiſztek hasonlóképpen, és az Evangeliom el-végeztetésekor, ismet hűvellyekben teſzik, evvel jelentvén, hogy magokat Ujra Záſzlójokhoz kőtelezik, és aztot utólsó tsőp Vérek ki-ontásáig oltalmaznyi kivánnyák.

5 A' Mise után kővetkezendő mód ſzerint ſzentőli-fől a' Pátér az Záſzlót.

6 A' Fől ſzentőlés utánn a' Regement megént fegyveréhez, a' Vezérlők penig meg maradnak, és az Uj-Záſzlókat tsőndeſsen hozzák (valamint ezelőtt a' Comendántul hozták volt) a' Regement eleiben, egy, két vagy tőbb Aſztalra, mellek, a' ſzegek bé-verettetésére oda helheztettek; ezeken kéſzen legyenek a ſzegek, kalapáts, fogók, és Arok.

7 El-ottan a' Pater a' Sz. Háromság nevében 3. ſzeget vér belé, ezt kőveti az Oberſter vagy Comendánt, az 1. ſzeget belé veri a' Királyné ő Főlsége nevében, a' 2. kát a' Fő Comandirozo nevében a' 3. madikát kedve ſzerint lévő nevében; ez utánn a' Stabalis es a' Compagnia Tiſztyei érkeznek, és mindenike az első ſzeget ő Főlsége nevében, a' másodikát a' Fő-Comandirozó nevében, a' harmadikát az ő Oberſterje nevében a' negyedikét penig a' Compagnia nevében veri belé, ez meg-légyen a' Fő-Tizedes (Feldvvaibl) Führer, és egyéb Tiſztek ugy mint 2. Tizedes, 2. Gefraiter, nem kűlőmben 2. kőz gyalog-katona által-is minden Compagniábul, az ő Rangjok vagy érdemek ſzerint egymás utánn, a' mellette lévő aſztalon, meddig mindenik Záſzló nyelére jól és erősſen fől nem ſzegeztetett.

8 Ha penig a' Regement vidékieket invitalt, tehát rá érthetnyi magától-is, hogy a' Patert ki vévén ugy az Oberſter, mint a' tőbb-Tiſztek-is a' Vidékieknek engedgyék az elsőséget.

9 A' Záſzló-Tartók ezenn Solennitas előtt való-eſtve nem tsak az Invitatiora ki-küldetnek hanem a' fől-ſzegezéskor-is jelen legye-

nek, és a' kalapátsot kézhez adgyák; ha vidékiek jelen vannak, tehát a' Comendántnak adgyák a' kezében, ki-is aztott a' Vendégeknek præſentállya; Ez-is a' Záſzló-tartók hivatallya, hogy az Arral, lyukat tsinállyanak, a' mint is ſzűkség hogy tőbb Ar tetesſék az Aſztalra.

10 A' Compagnia Kapitánnya mindenikének meg-kőſzőni, hogy záſzlójját fől-ſzegeznyi ſegitették.

11 Ezek meg-lévén a' vezérlők (Fűhrer) a' Záſzlókat tsőndesſen iſmét Compagniájjokhoz viſzik, és a' Záſzló-tartó mellé bal felűl állanak, ki még az ó-záſzlót a' kezében tartya.

12 Mind ez-utánn a' Tiſztek Diviſióikhoz állanak, és el várják a' Regement Comendántyát vendégjeivel, kiknek a' Fő-Strázsa-Meſter fegyverét præſentállya, és Doboltatt; ha ſzintén oll ſzemélek jelenn nem volnának-is, kiket a' Dob-ſzó hallása illetne.

13 A' Comendánt további parantsolattyára, a' Fő-Strázsa-Meſter jobb és ballſzárnyrul lódittva, kerekes kerittes formál, és a' Regementeknek meg-jelenti, hogy az Oberſter parantsolattyábul az ó-záſzlók cassaltottnak, és az Ujjak fognak fől-állittattnyi, erre a' Lórul le-ſzáll, az Compagniákhoz rangjók vagy præcedentiájjok ſzerint megyen, el-vévén a' Vezetőktűl (Fűhrer) az Uj-Záſzlókat, azokat a' Záſzló-tartóknak adgya, el-veſzi az ó-záſzlókat, és Compagniáknak adgya, kik forditva vállokra teſzik, és eſzve tſinálva az utolsó Izben vitetik, a' Páter penig térdepűlve a' záſzló-tartóra adgya az áldáſt, így egymás utánn a' tőbbi Compagniáknál-is. Ezutánn

14 A' Fő-Strázsa Meſter megént Lóra űl, és az Auditornak (kihasonlókeppen Lovon-űl) meg-parantsollya, hogy a' Hadi Articulusokat nagyon el-olvassa; Ez az egéſz Regementhez tartozókat inti, és a' párt-ütéſtűl feddi, rővideden meg-magyarázván, minemű nagy sértésére a' leli isméretnek a' hamis eskűvés le-tétele légyen, ellenben minemű ditséretes Iſten és ember előtt kedves zfc. Erre a' Regement ſzokott eskűvését végben viſzi.

15 Ezek meg-lévén a' Regement Cápitánnya rővid beſzédet tart, mellben őket hivatallyok végben vitelére inti, és végtére meg-hajult térdel a' Mi-Atyánkat nagyon el-mondgya.

16 Tovább midőn a' Dobosok jelt adnak a' Keregditett kerittés meg-nyittatik, és a' Regement az előbbi Diſtantiájjára nyomódik, ugy midőnn a' záſzlók az Uj-záſzlók-Strázsáihoz vitettnek, a Comendánt Quartirja előtt marchirozván, azután megént bé-ſzáll Dob-ſzó hallásával, valamint a' Paráda helére marchirozott.

17 Ha az Armadánál az ember a' Táborban Battalliom rendivel Campiroz, a' záſzlók föl-ſzegeztettnek, tehat a' nevezett Regement Frontejjánál legyen meg, és a' Regement a' Föl-ſzentőles utánn. a' Compagnia Utzájjában Marchirozzon, az záſzlók penig az ő illendő Diſtántiájjokra vitettnek.

18 Az Ó-Záſzlók a' Compagniák Comendántyának tiſztesſég kedvéért hagyattattnak, de ugy hogy azok minden bőtsűlettel kezénnel 24. óránál tovább ne tartasſanak.

A' Muſtráláskor miképp Kölletik magát viselni.

1 Midőn egy Regement, vagy Battalliom vagy magányos Compagnia Muſtráltotik, mell Muſtráláſt akár Fő-Hadi Comiſſarius, akár Hadi Comiſſarius-Tiſztye vigye véghez, tehát a' Regement, Battalliom vagy Compagnia az egéſz záſzlókkal, Puskával és kardal a' parada helre ki-állittatik, de ill kűlőmbséggel hogy miheleſt a' záſzlók a' Battalliom kőzepire, a' záſzlók Strásájja által hozattattnak és föl-állittattak, mindenik záſzló Compagniájja jobbja felűl áll úgy a' Dobofok, Tizedeſek, és a' többi Companiájjoknál megjelennyenek.

2 Az után az Imádtságra három Dobofok által, miheleſt a' Fő-Strázsa-Meſter nékiek jelt adott, doboltatik.

3 Mikoron a' Muſtráló Comiſſarius a' Regement, Battalliom vagy Compániához jőn, a' Fő-Strázsa-Meſter midőn még harmintz-lépésnyire volna, a' Fegyvert præſentáltottya és Doboltatt; de a' Záſzlók meg nem hajtattnak, kinek-is eleiben lovagol. Őtet az Oberſterhez, vagy-is a' Regement Comendántyához vezeti, és ha Kivánnya az Izeket meg-tekinteni, véle együtt lovagol, ha penig a' Muſtráló Hadi-Comiſſarius a' Muſtrá-Aſztalhoz ért, tehát a' Fő-Strázsa-Meſter lovárul le-ſzáll.

4 A' Muſtra-Aſztalhoz tőbb ſzék nem ſzűkséges, hánem tsak mennyi a' Stabalis-Tiſzteknek és a' Comiſſariusnak kivántatik, mivel a' Kapitány nem ſzokott le-űlnyi, ha penig a' Comiſſarius valamel dolgot kivánna megvizsgálnyi, mell Stabalis Tiſztet illetne, tehát kérje őtet, hogy pro tali actu ſpecifico egy-kevesé fére menne.

5 A' Reviſióknál a' Compániák Záſzló nélkűl nyomakodnak-ki, és ezen Reviſiót végben vivendő Comiſſariusnak, fegyvereket præſentállyák; de Dobolás nélkűl.

6 A' Midőn meg-Muſtráltottnak, tehát az első Compánia a' Muſtra Aſztalhoz meg-állapodik, fegyverét præſentállya, ha ez

egéſzlen által ment a' Muſtrán, tehát a' Máſodik, és igy egymás után: Miheleſt a' Compania fegyverét præſentállya, azonnal a' Furir a' Muſtra-Aſztalhoz áll, a' Comiſſariusnak két, a' Regement Comendántyának penig egy Muſtra Liſztát kezéhez ád, és más haſonló Liſztábul az egéſz Compania émbereit elő-olvaſſa, oll móddal, hogy ha eggyik a' Muſtrán által-ment. azonnal a' kővetkezendőt hivja, midőn ő a' Kapitánt nevezi, Ez meg-parantſollya hogy fegyverjeiket lábokhoz le-botsáſsák, és ſemmit nem ſzólván illendő kőſzőnettel a' Muſtráló Comiſsárius előtt által-megyen, hasonlómódon tſelekeſznek a' tőbb Fő-Tiſztek-is; A' Feldbabltul fogva a' Fő-Tizedesek, ha hivatnak, mindenike Rővid fegyverét a' vállára véſzi, és a' Muſtra-Aſztalnál álva, lábához le botsáttya, le-veſzi a' Sűvegét fegyvérét iſmét vállára teſzi, és tovább marchiroz, Záſzlójjához állván mell 10. lépéſnyire a' Muſtra-Aſztaltul vagyon, meddig az egéſz Compánia Gefraiterjeitűl kőrűl vétetik, azutánn a' Záſzló azon diſtantiára vitetik, a' hol a' Compánia fog formáltatni, a' Dobra tetetik, ennél egy Gefraiter Ugró-Páltzával (Spring-Stock) Strázsál, ha a' Dobos hivatik e ſem felel ſemmit-is, hanem vvirblt vér egéſz a' Muſtra-Aſztalig.

7 A' Mustra-Aſztalnál mindenike egy kevesé meg-állapodgyék és varjon, hogy a' Muſtráló Comiſſarius őtet valami eránt nem kérdezi-é? kinek-is minden bőtsűlettel tsőndeſſen felelteſsék, az utánn mindenike Záſzlójjához viſzſza mégyen.

8 A' Fő-Tizedes kőz gyalog-katonák ha hivattatnak, felellyenek: Itt vagyok, vállán az ő módgya ſzerint fegyverrel a' Muſtra-Aſztal eleiben állyanak, ott azt præſentállyák, és azután iſmét Záſzlójjokhoz mennyenek.

9 Az Őreg és kitſiny Regement-Staab, minek utánna az égéſz Regement meg-muſtráltatott egyedűl a' páltzával áll a' Muſtráló Comiſſarius eleiben, a' Muſtra-Aſztaſznál.

A' mi Királyi Gyalogságink Jurisdictiójjárul.

1 Tudva vagyan a' nélkűl-is, mikép hogy ő Főlsége Gyalog Regementyei Oberſterjeinek a' Jus gladii una cum jure aggratiandi kegyelmeſſen megengedtetett, az első in Cauſis criminalibus annálinkább, hogy a' mennyire a' Regement bűntetése meg-érdemletik illendő-képpen exequaltotthaſsék, ad inſtituendum Proceſſum inquiſitorium, & ſententiam debitè ſerendam a' meg-hallgatáſok és Hadi-Tőrvények bé-hozása ſzerint; mell mellett kivántotik hogy

tovább-is meg-maradgjon; ez még hozzá tetetthetik, hogy a' Regement ezen Jurisdictiójja nem tsak az alatta lévő Stabalis Fő és kőz-Tiſzteket, ugy a' kőz-népet-is; hanem még a' kis-Stabot, Markotányosokat, és ki a' Companiánál tartózkodik, nem kűlőmben azok Feleségeit, Gyermekeit, ſzolgait és egyeb-ſzolgálotban lévőket is-illeti.

2 Valamint minden Capitalis-Dolgok a meg-halgatásban, megvizſgáltottnak, és a' Hadi-Tőrvény ſzerint eránta itélet tétetik, ugy ez alatt haſonlókeppen azonn Vétkek bé-foglaltattnak, mellek ſzázpáltza űtéſt, vagy a' két linea kőzőtt lévő uttzán való futás alatt a' veſzſzőzéſt meg-érdemlik, mivel ezektűl, gyakran meg rokkannak, némelkor meg-is haláloznak, azért ſenki ne veſzőzteſsék vagy ſzáz-páltza űtésſel ne veretteſsék, hanem ha a' Hadi-Tőrvény erre őtet Condemnálná.

3. A' Táborban a' Regementek Jurisdictiójja egyedűl a' ki-jedzett zőld-ágokig, vagy jel tzégérig tartatik.

A' Törvényes meg-halgatás vagy Examenrűl.

1 A' Tőrvényes Examen két féle ſzokott lenni, ugymint ſummás és Articularis, az első a' Militianal ritka ſzokás, a' másodika penig abban áll, hogy a' ki az Examenre vonyatik a' főll-tett kérdésekre ſzóval meg-hallatik, mell kérdés és felelettel maga a' vádoláſt vagy pőrt meg-bizonittya.

2 Ez illetén Exament ha Capitalis vagy Criminalis dolog a' Feldvvablin kezdven a' kőz-emberig, Egy Kapitány, 1. Hadnagy, 1. Feldvvabl. 1. Tizedes, 1. Gefraiter és 1. kőz-ember az Auditorral eggyűtt. A' Fő-Tiſztek Examennye penig, és leg-inkább a' Stabalis ſzeméleké a' Hadi Tőrvény Gyűlésében tartaſsék.

3 Ha az Examen elő-vetetődőtt in Criminalibus, ſenki, de még lőlki Atya ſe botsáttoſsék a' Delinquenshez mind addig, meddig az Inquiſitio végben nem ment.

Közli: Dr. Szendrei János.

A MAGY. TUD. AKADÉMIA HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A Hadtörténelmi Bizottság legutóbbi ülésén *báró Forster Gyula* akadémiai tt. és bizottsági tag elnökölt, mivel a bizottság eddigi elnöke: *Rónai Horváth Jenő* cs. és kir. altábornagy az északi harctéren szerzett betegsége következtében meghalt. *Báró Forster Gyula* tt. tag az ülést megnyitván, elsősorban is mély megilletődéssel és kegyeletes szavak kiséretében hozta a bizottság tudomására a valóságos elnök: *Rónai Horváth Jenő* elhunytát és azt, hogy az akadémia főtitkári hivatala, az Ügyrend alapján, annak idején gondoskodott a végtisztelet megadása iránt. A bizottság elhatározta, hogy *Rónai Horváth Jenő* emlékét kegyelettel örökíti meg jegyzőkönyvében.

Ezután a bizottság, hivatkozással az akadémia ügyrendjére, *báró Forster Gyula akad. tt. és bizottsági tagot választotta meg elnökéül.*

Pilch Jenő őrnagy, segédtag és a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztője, jelentést tett a folyó ügyekről, majd *dr. Angyal Dávid* és *dr. Komáromy András* ltagok *Tiszaujhelyi Ujhelyi Péter* vezérkarhoz beosztott m. kir. honvéd századosnak a bizottság segédtagjainak sorába való meghívását terjesztették elő. A bizottság elfogadta a javaslatot és az osztály útján az összeülés elé terjesztette.

KÉRELEM.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának igazgatósága elhatározta, hogy egybegyűjti az összes írott emlékeket és nyomtatványokat, a melyek a most dúló háborúra, ennek előzményeire és okaira vonatkoznak. Mivel azonban minden gondosság és buzgólkodás mellett is megeshetik, hogy a múzeumi könyvtárnak nem lesz módjában minden háborús írott emléket és nyomtatványt megszereznie, kívánatos, hogy ehhez a gyűjtéshez a nagyközönség is hozzájáruljon, hogy így a gyűjtemény minél teljesebb legyen.

A Magyar Tudományos Akadémia kebelében alakított Hadtörténelmi Bizottság is szolgálatába áll e nemes eszmének, hogy ez úton is teljesítse ama magasztos hivatását, mely kötelességévé teszi, hogy nemzeti közérzületünkre fölemelő hatással biró magyar hadi történelem adatait gondosan összegyűjtse a jövendő nemzedék és a történetírók számára, egy esetleg később alakítandó magyar hadilevéltár anyaga gyanánt.

Felkérünk tehát minden hazafit, hogy gyűjteményünk gyarapításához hozzájárulni szíveskedjenek.

A gyűjtendő tárgyak:

könyvek, önálló füzetek és különlenyomatok, a melyeknek tárgya a mostani háború, ennek előzményei és okai, vagy a melyekben a mostani háborúra vonatkozás találkozik. Hogy e füzetek vagy könyvek és különlenyomatok versben vagy prózában vannak-e írva, van-e valami tudományos vagy szépirodalmi értékük, az a teljességre törekvő gyűjtés szempontjából nem veendő figyelembe;

önálló füzetekben megjelent egyházi és világi beszédek, előadások és felolvasások, a melyek a háborúval, előzményeivel és okaival foglalkoznak;

önálló füzetekben, vagy csak egyes lapokban nyomtatott egyházi és világi, hivatalos és nem-hivatalos körlevelek, köriratok, felhivások, buzdítások, tanácsok, lázítások, utasítások, rendeletek, katonai buzdító és lelkesítő napi-parancsok, rendszabályok stb.;

önálló füzetekben, vagy egyes hirlapokban lenyomtatott háborús, vagy háborús vonatkozású énekek, dalok, nóták, versek és imádságok;

a ponyvairodalom mindenféle terméke, a melynek tárgya a háborúból való vagy vele összefügg;

háborús vagy a háborúval összefüggő statisztikai kimutatások;

háborús naptárak;

háborús térképek;

szöveges és szövegtelen háborús hangjegyek;

szöveges és szövegnélküli képes ábrázolások (képek, képecskék, képes levelező-lapok, *műkedvelők által a helyszínen készített fényképfelvételek* stb.);

egyesületek és társulatok, ipari és kereskedelmi vállalatok jelentései, ha bennük valamely vonatkozás van a háborúra;

mindenféle hivatalos és nem-hivatalos, hatósági és magán plakát (falragasz), a melynek tartalma összefüggésben van a háborúval;

színlapok, ha rajtuk a háborúval bárminő vonatkozásban levő előadás szerepel, vagy ha az előadást háborús jótékony czélra hirdetik;

a háborúban elesett hősökről kiadott gyászjelentések;

mindenféle értékpapirok, értékjegyek, hitelpapirosok, hivatali és üzleti nyomtatványok, ürlapok, czímkék, meghivók és sokszorosított fényképfelvételek, a melyek a háborúval bármiként összefüggésben vannak;

legyezők, szalagok, kokárdák, zászlócskák, gyujtóskatulyák, kávéházi, vendéglői és czukrázdai papiros szalvéták, a melyeken háborús szöveg, térkép vagy kép van és

akárminő más itt fel nem sorolt tárgy, a melyen háborús felírás, vagy háborús ábrázolás található.

A magyar katonai kultúra legértékesebb anyagát fogják alkotni a gyűjteményben azonban *az irott emlékek, a melyek közé: a hadi naplók, a táborokból érkezett levelek és tábori levelező-lapok, harcztéri jelentések, hadi foglyoknál talált följegyzések stb. tartoznak, melyeknek gyűjtésére — az enyészettől való megmentésük végett — különösen felhívjuk a magyar közönség becses figyelmét.*

Nagy hazafias és tudományos szolgálatot tesz az, ki a háborús források után kutató magyar történetirásnak bárminő, de főleg ritkább, nehezebben hozzáférhető, vagy értékesebb magyarországi vagy külföldi, magyar- vagy idegen nyelvű háborús nyomtatványnyal vagy irott emlékkel hozzájárul e gyűjtemény minél teljesebbé tételéhez.

A gyűjtött nyomtatványokat és kéziratokat akár *a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi könyvtárának*, vagy a Magyar Tudományos Akadémia által kiadott *Hadtörténelmi Közlemények szerkesztőségének* (Budapest, VIII. Ludoviceum-utcza 4. szám) kérjük beküldeni.

A naplókra és levelekre nézve megjegyezzük, hogy ezek zárt, lepecsételt és a fölbontás határidejének megjelölésével ellátott boritékokban is beküldhetők; ezek nyilvánosságra hozatala tárgyában kifejezésre juttatott kivánalmak a fennálló szabályok értelmében föltétlenül tiszteletben tartatnak.

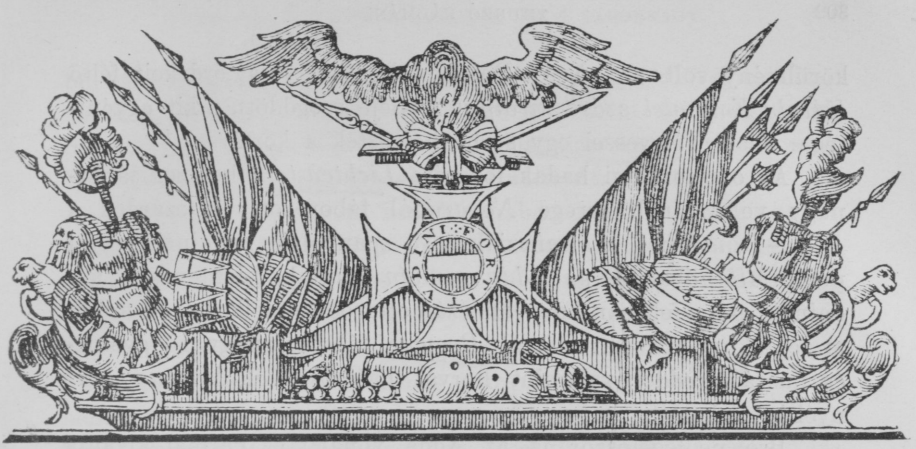

FOGARASI NÁDASDY FERENCZ GRÓF TÁBORNAGY,
A KATONAI MÁRIA TERÉZIA-REND NAGYKERESZTESE.

(1709—1783.)

Élet- és jellemrajz.

Pályadíjat nyert munka.

(Második közlemény.)

III.

Az olaszországi hadjáratban.[1]

Az drezdai békekötés után Mária Terézia és szövetségese az angol király csak Spanyol- és Franczia-országgal állott szemben. Seregeik a Németalföldön és Olaszországban viaskodtak. Az olaszországi harcztéren az elmúlt évben sok csalódás érte a királynőt; az év végén egész Felső-Olaszország a szövetséges spanyol, franczia és nápolyi seregek kezére került. A Frigyessel történt békekötés következtében azonban a királynő némi reményekkel folytathatta a hadjáratot; biztató

[1] Forrásművek: *Streffleurs Mil. Zeitschrift* 1835. IV. kötet: Der Feldzug in Italien 1746. — U. o. 1842. Der Feldzug in Italien 1747. (IV. köt.). *F. Vanicsek* Specialgeschichte der Militärgrenze stb. Wien. 1875. II. köt. 381. és köv. l.

körülmény volt az, hogy a Bourbonok miatt saját érdekeit féltő *Károly Emánuel szárd király* is melléje szegődött, a kit egyénisége miatt Frigyessel egy sorba helyeztek a kortársak.[1]

Az olaszországi hadak fővezére *Lichtenstein* herczeg tábornagy volt, kinek serege *Novará*nál táborozott; a szárdok a *Felső-Tanaró*nál, a francziák és a spanyolok hadainak részei pedig *Milánó*ban és az *Adda mentén* állottak. Lichtenstein hadainak ereje február havában számottevően emelkedett, a mikor az északnyugati harcztérről *Browne* táborszernagy 15 gyalog- és huszárezreddel, valamint horvát határőrökkel *Mantua* környékére érkezett.

Browne legelőször is az Adda vonalát és Parmát kívánta hatalmába ejteni, a hol a spanyol Castellár állott seregeivel. Előnyomulásának biztosítására Nádasdyt küldötte előre azzal, hogy leplezze átkelését a Pó folyón. Nádasdy huszárokból és szávamelléki határőrökből alakított különítményével Casal-Maggiorenél átkelt a Pón és megtámadta Castellár előőrseit; ezzel annyira elterelte a pármaiak figyelmét, hogy Browne Borgoforte mellett harcz nélkül kelhetett át a folyamon.

Most egymást követik Nádasdy sikerei. Hogy a Guastalla körülzárolására rendelt Roth tábornok feladatát megkönnyítsék a hídfő elfoglalására Nádasdyt küldötték ki. Nádasdy 3 gyalogzászlóaljból, 8 gránátosszázadból, 2 karabélyosszázadból és 1 varasdi határőr osztályból álló különítményével márczius 27-én elfoglalta a hídfőt és ennek 8000 főnyi védőrségét kardélre hányta és elfogta; csakis elenyészően csekély rész menekült meg.[2] Castellár megtudván Guastalla veszedelmét, Parmá-

[1] *Gróf Gyulay Ferencz tábornok* emlékirataiban írja róla: .... az szárdiniai király, a ki mindenütt velünk volt végig, meg kell vallani, nagy okosságú úr volt, úgy is kell lenni, mert ha az esze nem hadakozott volna, a truppja bizony nem derék vala; azt tartották, hogy ebbe az üdőbe a prussiai király és a szárdiniai király a többinek præponderált. Közli: *Torma Károly* Hazánk, V. k. Budapest, 1886. 521. l.

[2] Egy alkalmi költemény meg is énekli a huszárok vitézségét a guastallai harczból kifolyólag ekkép: «insequitur profugos alacri levis Hussarus ausu, Hussarus in cursu, quam formidabilis ense!

. . . . . .

Horrida tempestas Belli! caligat Olympus: Semirecisa pluunt fracta cer-

ból segítségére sietett a városnak. Háromezer főnyi elővédjét azonban Nádasdy Gualtierinél szétugrasztotta és még aznap (márcz. 27.) Brescellóig üzte. Erre Castellár Pármába tért vissza, Browne pedig azonnal megszállta Gualtierit.

A Párma felé vezető útnak azonban még egy akadálya volt, nevezetesen az Enza folyó. Nádasdy ezt az akadályt is elhárította, a mennyiben április 11-én elfoglalta a sorbolói és sanilárói hidakat, a mi által megnyitotta az utat Párma felé.

Időközben Lichtenstein átvette a parancsnokságot és a míg hadserege a Tarónál álló *Gages* marquis spanyol hadával szemben tétlenül állott, Nádasdy azt a feladatot kapta, hogy fogja körül Parmát. Castellár azonban, csekély őrség visszahagyása után, április 20-áról 21-ikére való éjjelen Parmából kivonult. Erre Nádasdy 2 gyalogzászlóaljjal, huszárokkal és határőrökkel a spanyolok után vetette magát, a kiket Marzolarónál utólérve elszorította Castellárt a Tanarótól, úgy hogy ez 3000 főnyi veszteség árán csakis a hegységeken keresztül folytathatta a visszavonulását. Április 22-én, rövid ostrom után, Parma őrsége is megadta magát Nádasdynak.

Május 5-ikéről 6-ára Lichtenstein is átkelt a Tarón, hogy a Piacenzára visszavonult spanyolokat megtámadja. Nádasdy a hadsereg elővédjével a Nure átlépése után elfoglalta S.-Paolót. Ennek visszafoglalása végett május 6-án Gages 600 főnyi csapatot küldött ki. Ezt azonban Nádasdy csapatai szétverték és foglyul ejtettek belőle 10 főtisztet és 143 közembert.

A Piacenza fala alá vonult spanyol-franczia hadsereg élelmezésének megnehezítése végett Lichtenstein a vár elővédműveinek és előretolt erődházainak elfoglalását látta jónak, a mivel egyszersmind alkalmat kivánt szolgáltatni könnyű csapatainak a portyázásra, a mely hadviselési mód sok értékes gyümölcsöt termett az északi harcztéren.

Nádasdy már május 15-én a Piacenzától egy óra járásra fekvő Gossolongo erődházat vette be, május 18-án pedig, a

vice virorum Corpora, sanguineus stillat de nubibus Imber...» (Descriptio victoriæ et cædis in Italia etc. Névtelen. Egyetemi könyvtár. Kéziratok. S. 110. II. Folio.)

Browne vezette nagyobb szabású vállalatban, a galianói házcsoportot (Casine Galiano) ejtette hatalmába.

A könnyű csapatok ezen előnyomulása folytán a spanyol-franczia hadakat teljesen elzárták a Trebbia és a Pó által alkotott és Piacenzától délre elterülő vidéktől. Még inkább elszorultak innen, a midőn Lichtenstein serege megközelítvén Piacenzát, ettől délre, a Pó jobbpartjától a Trebbia partjáig, foglalt állást, sőt még Piacenzát is ostrom alá vette. Nádasdy most portyázásait a Trebbia jobbpartjára is kiterjesztette. Junius 2-án átlépte a folyót és huszárjaival, valamint határőreivel megtámadott egy spanyol őrállást, a melynek 1 alezredesét, 2 főtisztjét és 24 közemberét elfogta.

A Piacenzába szorult szövetségesek elhatározták, hogy junius 15-én megtámadják Lichtensteint. Támadásuk Nádasdynak a Quartazzolo erődházat megszállva tartó őrségét (60 huszár és 100 varasdi határőr) érte legelőbb, a melyet vissza is nyomtak. A későn este történő ellenséges csapateltolások azonban nem kerülték el az éber huszárok és határőrcsapatok figyelmét, a melyeknek jelentései a junius 16-án vívott piacenzai csata eredményére döntő befolyással voltak. Főként a balszárny sikere alapult e jelentéseken, a melyek mind Nádasdytól eredtek és a melyek egybehangzóan a spanyol-franczia jobbszárny kedvezőtlen helyzetét világították meg. E jelentésekből Browne az ütközet vezetésére nézve kitünő támpontokat nyert.[1]

A csata sikereinek sorozatát a balszárny lovasságának győzelmei nyitották meg.[2]

[1] *Hadilevéltár* Beiträge stb. 202. és 206. l.: Die österreichischen Hussaren Nádasdy's haben bei Piacensa im Sicherungs- und Nachrichtendienste hervorragendes geleistet, sie waren *recht eigentlich Auge und Ohr des Feldherren gewesen.*

[2] A balszárny vezére Browne tábornagy volt. Alája tartozott: *Balayra* dragonyos (ma 15. huszárezred), *Berlichingen* (ma 9. dragonyosezred), a *Kohary* dragonyosezred (feloszl.), a *Lobkowitz* vértesezred (feloszl.), a *Holly* dragonyosezred (parancsnoka *Lucchesi d'Abarra József* gróf altábornagy; feloszl.). A könnyű lovasságot Nádasdy vezette, a mely a következő ezredekből állott: *Trips* (feloszl.), *Baranyai* (ma 8. sz.), *Bertolotti* (v. Bartolotti Hussaren-Freicorps) huszárezredek és a varasdi határőrök.

Igazságosan megosztja a dicsőség pálmáját a nehéz és a könnyű lovasság között *Nádasi Terstyánszky Károly*, a ki a Kavalleristische Monatshefte 1908. évfolyamában e lovas csatát különben is az osztrák lovasság legszebb diadalai közé sorolja.[1]

Arra nézve, hogy Nádasdy könnyű csapatai mennyiben vettek részt a harczban nem találtam adatokat.[2]

A *piacenzai* csatavesztés után a szövetséges seregek nagyobbrésze *Gyulai* szerint «általkotródék a Pó vizén Majland felé»[3] visszahagyva Piacenzában egy védőrséget.

A visszavonuló ellenfelet a megbetegedett Lichtenstein helyettese: *Botta tábornagy* vette üldözőbe a császári csapatokkal, Piacenza ostromát pedig Nádasdyra bizták. Nádasdy a védőrséget megadásra szólította fel. A spanyol parancsnok azon büszke válaszára azonban, hogy «könnyű csapatoknak nem adja meg magát», Nádasdy erélyesen hozzálátott a rendszeres ostromhoz. A midőn azonban augusztus 11-én a vár a megrohanásra megérett s a varasdi határőrök már az ostromlétrákat hozták, kitüzték a fehér lobogót. Nádasdy a várparancsnokát és a 7000 főnyi védőrséget hadifogságba vetette; ezenkívül zsákmányul esett: tekintélyes mennyiségű hadianyag, 70 ágyú és 27 mozsár.

Botta tábornagy a visszavonuló Malleboist a Pó jobbpartján követvén, *Bronit* érte el, a mikor Nádasdy augusztus 15-én hozzá csatlakozott. Nádasdy rögtön új feladatot kapott, nevezetesen, hogy üldözze a franczíákat. Nádasdy augusztus 16-án Ponte Curonenál beérte a franczia utóvédet és belőle 100 embert elfogott.

Károly szárd király legközelebbi szándéka Genova elfoglalása volt, a mivel egyszersmind Mária Terézia hő óhajának is

[1] «Die Doppelschlacht bei Piacenza am 16. Juni 1746 ist eines der glänzendsten Blätter in der Geschichte der österreichischen Reiterei, denn sie zeigt, wie der aufklärende Cavallerist dem, der die Attaque ausführen soll, die Wege zu weisen hat. Sie ist besonders interressant als Beispiel für die erfolgreiche Verwendung von Reiterei auf diesem Kriegsschauplatze.» (*Kavalleristische Monatshefte*, 1908. Wien, 129. és köv. l.)

[2] *Hadilevéltár* Beiträge stb. 205. l.

[3] *Gyulai* emlékiratában, i. h., 518. l.

eleget kívánt tenni. Míg Tortonát egy kisebb különítmény fogta körül, addig az egyesült osztrák-szárd hadsereg Genovát akarta bevenni, majd a Provenceban álló spanyol-franczia hadakat kívánta megtámadni, a mi Anglia óhajával találkozott.

A Genova felé vezető Bochetta-szoros erődjének elfoglalása Browne hadtestének dicsőségéhez fűződik. Nádasdy már 29-én ott volt különítményével és a Macquir vezette oszloppal vett részt a szeptember hó 1-én történt viadalban. A vitézül védekező spanyol, franczia és genovai védőrséget Macquir oszlopa rendítette meg azzal, hogy a jobbszárny erőditményét elfoglalta. A szoros elfoglalása maga után vonta Genova behódolását is (szept. 6.).

Ezután a míg *Botta* Genovában maradt, addig Browne a Provenceba indult. Csapatai november 30-án lépték át a Vár folyót s lassan követték a franczia csapatokat. Gyulai szerint: az ellenséget előttünk hajtogatván, az apróságát, mivel az nagy ármádája a francziának és spanyolnak jó mélyen benn volt az országban Tulon (Toulon) felé, nekiek oly reménységek lévén, hogy jó mélyen bekapnak az országokba és ottan jól körülvevén bennünket, megszorítván bennünket fegyverrel, minden elementumokkal, minket jól megkorbácsolhatnak; de a mi fejeink is látván és tudván szándékjokat, abból semmi sem leve, nem is menék tovább *Antibó*nál (Antibes) *Frejus*nál és *Graes*nál (Grassa) . . .[1]

*Antibes*t a Nádasdy vezette könnyű csapatok már deczember 4-én körülzárolták, a midőn híre jött a genovai fölkelésnek s annak, hogy a Belle Isle alatt egyesült spanyolok és francziák újból támadást kezdtek. Ez megakasztotta a további hadműveleteket és Browne csupán visszavonulásának biztosítása érdekében foglalta le a le Verden folyómenti *Dragingnan* és *Castellane* helységeket. Ebben a vállalatban Macquir vezetése alatt *Nádasdy* huszárjai és határőrei Browne seregének legszélső szárnyára jutottak. Botta időközben *Gavi*ra volt kénytelen visszamenni és mivel Belle Isle előnyomulása is megkezdődött, Browne január hó 3-án a Vár mögé húzódott és Botta seregéhez csatlakozott.

[1] Emlékiratok. 519. l.

hogy segítségére legyen Genova visszahódításában. Botta már januárban körülfogta a várat, de eredményt elérni nem tudott, mivel a hátában működö népfelkelés (miquelettes) hadainak nagy részét a Bochettában lekötötte. A helyzet akkor sem változott, a midőn április hó 11-én Botta és Browne egyesült hadtestei a szárazföld felől, az angolok hajóhada pedig a tenger felől fogták körül Genovát. Az angolok minden ébersége sem tudta megakadályozni, hogy a tenger felől támogatást ne kapjon a köztársaság.

Julius 3-án Belle Isle tábornagy átlépte a Vár folyót, 14-én pedig már a Pó felső folyásánál állott a francziákkal és a Minas marquis vezette spanyolokkal. Erre Károly Emanuel fenyegetett birtokainak védelmére, elparancsolta Genova alól a szárd csapatokat és Schulemburgra bízta a további ostromot. Schulemburg a tábornokaival tartott haditanács után fölhagyott Genova ostromával és a francziákra vetette magát, vagyis junius hó 20-án a Bochettán át Piemontba távozott és a genovai határ elzárását Nádasdyra bízta. Nádasdy 5 ezreddel és határőreivel a Bochettától Campofreddóig állott fel és megszállotta Valeggiót és Gavit, maga pedig Noviban száll meg. Itt maradt akkor is, a mikor a visszahivott Schulemburg helyébe Browne lett a főparancsnok és ez az osztrák hadsereg legnagyobb részével téli szállásokra tért szeptember 29-én. Augusztus 26-án azonban Nádasdy különítménye 3 zászlóalj gyalogsággal és 3 gránátosszázaddal megerősödött.

Genovában Bussy marquis volt a főparancsnok, a ki a város élelmezése érdekében többször portyázó hadakat küldött ki Genova környékére, a melyek azonban Nádasdy csapatainak ébersége miatt igen kevés haszonnal jártak és csak kisebb csetepatékban végződtek. Az egyetlen nagyobbszabású vállalat is Nádasdy sikerével végződött.

Nagyobbszabású hadivállalat indult meg akkor, a mikor szeptember végén Duc de Richelieu franczia megbizottként érkezett Genovába, a ki legott Nádasdynak campofreddói állását akarta elfoglalni. Richelieu október 15-én nyolczezer emberrel indult meg. Ezerötszáz katonával elállotta a Bocchettát, Chauvelin tábornagyot pedig Voltri felől egy erős oszloppal Campo-

freddo körülzárolására küldötte; ő maga pedig serege egy részével Capanne di Marcolánál állott fel tartalékként. Chauvelin elfoglalta Rosiglione helységet, de Campofreddo megtámadását tüzérség hijján nem kísérelhette meg és visszavonulni kényszerült. Ekkor Nádasdy összegyűjtött seregével Ovada felől megtámadta Richelieut és Genovába űzte.

A campofreddói ütközettel Genova területén véget érnek a hadiesemények. A császári seregek Parma és Modena területén töltötték a téli időt, míg Nádasdy 16 zászlóaljból és 6 gránátosszázadból álló megfigyelő seregével továbbra is a *valeggio-campofreddói állásokban maradt.* Hogy meddig maradt itt, arra nézve nincsenek adataink.[1]

A trónöröklés körüli harcznak további hadieseményei a délnyugati hadszintéren az 1748-ik év folyamán Corsikára szorítkoztak és ezekben Nádasdynak nem volt része.

Az 1748-ik évi október hó 23-án kötött *aacheni béke* véget vetett azon nyolcz esztendei háborúskodásnak, mely Törökország kivételével szinte egész Európa nyugalmát felborította, de megállapította egyszersmind három nagy tényezőnek világtörténeti jelentőségét e kor nagy egyéniségének: Mária Teréziának és II. Frigyesnek államfői értékét, valamint a *magyar nemzetnek a Habsburgok iránti hűségét és áldozatkészségét.*[2] Utóbbiról joggal írhatta a magyar történetírásnak egyik neves ápolója «*cuius et bellica virtus et intemerata fides omnem Europam in admirationem toto hoc bello rapuit*»[3] és a melyről majdnem kétszáz esztendővel később lovag *Hoen Miksa* osztrák hadtörténelmi író is igen meleg szavakkal emlékezik meg.[4]

[1] *Rónai* i. m. 414. l.

[2] *Marczali Henrik* Magyarország Története III. Károlytól a bécsi kongresszusig stb. 250. l. és *Szilágyi Sándor* A Magyar Nemzet Története VIII. k.

[3] *Katona* Historia critica etc., i. m. 360. l.

[4] «Mit Staunen beochtete Europa, wie sich all diese Völker (t. i. Ausztria népei) opfermuthig um ihre Königin scharten; doch dieses Staunen wurde noch durch *den gewaltigen Eindruck überboten, welchen das Verhalten der Ungarn erregte. Die Ungarn, welche in den verflossenen Jahrhunderten in beständigen Gegensatze zum Hause Habsburg standen, ein Gegensatz, der beim geringsten Anlasse zu offener Empörung*

A magyar csapatok minden dicsősége együvé forrt most már Nádasdynak nagyra vergődött nevével. A sziléziai háborúk és a trónöröklési harczok emlékei között a magyar csapatok sikerei mindenütt Nádasdy nevével fűződnek össze egy babérkoszorúba. Nádasdy érdemeit a magyar nemzettel szemben hálás Mária Terézia akkor sem felejtette el, mikor mindkét birodalmában annyi megpróbáltatás után végre a béke verőfénye árasztott el mindent.

IV.

A budai várparancsnokság és a horvát bánság.

Az aacheni béke után Mária Terézia meggyőződött arról, hogy tulajdon államainak ereje is fenntartani képes örökségét, ha ezt az erőt kellően ápolják és fejlesztik; nincs szüksége «*gőgös, a rendelkezést bőven, a pénzt meg szűken mérő*» szövetséges társakra.[1] Katonai hatalmának erősbitését, a haderő fejlesztésének és szaporitásának szükségét elismerte és méltányolta a magyar nemzet is abban a tudatban, hogy királynőjének örökségét meg kell védenie, bár az 1741-iki országgyülés óta felgyülemlett sok sérelem és jogos kivánság orvosolatlanul, mint fájó seb, tovább éget. Az 1751-iki országgyűlés megszavazta az évenkint mintegy 16 millió forintra rúgó hadiszükségletnek 3 millió 200,000 frtnyi pénzbeli hozzájárulását. Ennek követ-

und blutigen Kämpfen führte; dieselben Ungarn, die stets bereit waren einen Angriff äusserer Feinde durch eine Schilderhebung im eigenen Lande zu unterstützen, ja, die sich oft nicht gescheut hatten, dem türkischen Erbfeinde die Hand zum Bunde zu reichen; dieselben Ungarn benützten eine Gelegenheit, wie sie günstiger nie gewesen war, nicht zu einem neuen Aufstande, nicht zur Losreissung vom Hause Habsburg, beschränkten sich auch nicht auf die Rolle des Zuschauers, sondern erklärten sich mit Entschiedenheit für ihre junge Königin und griffen mit Begeisterung zu den Waffen, nicht nur um das eigene Land, nein, um das ganze habsburgische Erbe zu schützen und zu beschirmen!» Maximilian Ritter v. Hoen Maria Theresia, ihr Heer und ihre Völker im österreichischen Erbfolgekriege. *Organ der militärwissenschaftlichen Vereine* stb. LVIII. Band. Wien. 1899. 388. l.

[1] *Marczali* i. m. 252. l.

keztében a magyarság, Erdély, Horvátország és a Határőrvidék kivételével, 9 gyalog- és 12 huszárezreddel (mintegy 55,000 fő) szaporította a királynő hadseregét.[1]

Nádasdyt, kipróbált hivét a királynő természetesen nem nélkülözhette a hadszervezés idejében. Nem hiányozhatott az, a ki a csatamezőn is immár majdnem 25 esztendei hűséges szolgálat tapasztalataival öregedve, magyar szívével és katonás lelkével mindig a szeretett királyné ügyét szolgálta. Így hát hamarosan olyan állásban találjuk Nádasdyt, a melyre nálánál jobbat nem találhattak volna, nevezetesen: a magyar birodalomban elhelyezett lovascsapatok felügyelői méltóságában.

A királynő parancsa 1752 elején szólította el csendes családi köréből, a melynek örömét második fiának és egy leányának születése még bensőbbé tette.[2]

Állásának hatáskörét részletes utasítás szabályozta, a mely meghatározta a szolgálat rendjét, a levelezést és a mely mindenütt hangsúlyozta, hogy különállóak a magyar és a Serbelloni lovassági tábornok parancsnoksága alá helyezett német lovascsapatok.[3] Állásának elfoglalása után terjedelmes jelentésben beszámolt tapasztalatairól, a mely beszámolójában a Magyarországon és Erdélyben állomásozó tíz huszárezred állapotát, fegyelmét, képzettségét és használhatóságát is ecsetelte.[4] Ebben korát meghaladó felfogásról tesz tanuságot a tisztikar elbírálásánál, a melynek érdekes példáját olvassuk saját ezrede történetében is.[5]

Az 1753-ik év azért nevezetes Nádasdy életében, nemkülönben Ausztria és Magyarország fegyveres erejének történetében is, mert Nádasdy volt a parancsnoka azoknak a lovascsapatok-

[1] *Szederkényi Nándor* A magyar hadi intézmény stb. Budapest, 1896. 135. és köv. l.

[2] *Tamás* (szül. 1749 augusztus 13.) és *Borbála* (szül. 1750 december 25.). *Wurzbach* i. m. 20. rész, 10. és köv. l.

[3] *R. Horváth Jenő* i. m. 414. l.

[4] U. o. 419. l. A fogalmazvány a Nádasladányi lvtrban van.

[5] Geschichte des k. u. k. Hussaren-Regiments Graf Nádasdy No. 9. 1688—1903. 75. l.

nak, melyek márczius havában *Köpcsénynél* (Mosonmegye) összpontosultak lovasgyakorlatok végrehajtása végett.[1]

A következő években a királynő mind több hatáskörrel ruházza fel és különféle más szolgálatokkal bízza meg Nádasdyt. Így 1755 junius havában a magyar-stájer határt szabályozó bizottság elnökévé teszi; a következő év április 3-án kelt rendelettel az elhalt gróf Styrum lovassági tábornok helyébe Budavár és város parancsnoka lesz.[2] Pest város tanácsa a magas polczra jutott magyar férfiút melegen üdvözölte,[3] a mire Nádasdy ugyanlyen módon válaszolt.[4]

Budai vár- és városparancsnoki méltóságában érte Nádasdyt lovassági tábornokká való kinevezése, még pedig 1754 junius havában, a mikor a királynő második fiának Ferdinándnak születése alkalmából, kívüle még Baranyayt, Kohárytt, Festetichet, Károlyit, Splényit és Eszterházyt is előléptette. Rangja 1754 november 25-étől számított.[5]

Várparancsnoki díszes állását 1756. őszének elejéig viselte, a mikor is a királynő helyes ítélete újabb és nagyobb hatáskörrel biró állásba helyezte, nevezetesen: *a horvát báni méltóságba.* Kinevezése 1756 szeptember hó 23-án történt meg.[6]

[1] *R. Horváth Jenő* i. m. 414. l.

[2] Természetben kiutalt lakása mellett évi fizetése 5000 forint volt. Meghagyják neki azonban, hogy «das Commando über die Husaren-Regimenter in Hungarn» le ne tegye és lelkére kötik, hogy «in die das Civicum betreffende Geschäfte keiner Dinge einzumischen ...» *Hadt. Közl.* 1894., 692. l.

[3] Április 14-én kelt üdvözlőirat: «seyndt ongeachtet aller angewendet Mühe doch nicht im Stande diesfalls Unsre empfundene grosse Freude mit der Feder genugsam auszu weisen ...» *Budapest levéltára.* Missiles. 1754. 2929. szám. Fogalmazvány.

[4] Április hó 20-án «wohledle, wohlweyse Herrn, Sonders Liebwerthe Freunde und Nachbarn czímzéssel: aus deren gütigen Erinnerung Eine wahre Freyde empfinde, also erstatte ebendavor Ergebendsten Dank und Wünsche nicht münder, wie dassz ich mit solch meiner Charge denenselben jederzeit was gefalliges Erweisen könne, der ich mich auch willigst dazu anerbiete ...» U. o.

[5] *Hadilevéltár* H. K. A. 1754, Prot. Reg., junius havi 190. sz.

[6] *Kerchelich Balthazár Ádám* Annuæ 1748—1767. (Monumenta spectantia Historiam Slavorum Meridonalium. Volumen XXX—I. Scriptores

A báni közjogi méltósággal egybekötött országos főkapitányi — supremus regni capitaneus — hatáskört az az instructio világítja meg, mely a bánnak úgy katonai, mint politikai tevékenységét szabályozza és bepillantást enged a horvát királyság és a határőrvidék akkori állapotaiba.[1]

Pest városának tanácsa október 12-én megint igen meleghangú levélben búcsúzott el Nádasdytól,[2] a ki ekkor Bécsben időzött. Itt kereste fel őt a horvát rendek üdvözlő küldöttsége is, még pedig: báró Skerlecz Péter protonotarius, a császmai apát, Paxi János Babtist és gróf Batthányi Tivadar.[3] A küldöttséget kegyesen és azzal bocsájtotta el Nádasdy, hogy installációja november 24-én lesz Varasdon. Ennek ünnepies végrehajtását a királynő a zágrábi érsekre bízta.

Nádasdy Marburgon, a hol öcscse József az ezredes fogadta, és Pettauon át november 24-én érkezett Varasdra, a hol a helyőrség élén Batthányi Ádám gróf fogadta. Másnap ünnepélyes formák között a zágrábi érsek: Thausi Ferencz iktatta be Nádasdyt a báni méltóságba.[4]

1757 elején, a mikor az északnyugati harcztéren ismét összemérték fegyvereiket az ellenfelek, Nádasdyban, a bánban, életre kelt a katona, kinek a lelke a harcztérre vágyik és a kinek ve-

volumen IV. Zagrabiæ 1891. Academia scientiarum etc.) 279. l. — A különösen díszes kiállítású kinevezési okmány a Nádasladányi levéltárban van *R. Horváth J.* i. m. 419. l. szerint. Báni reversalisát lásd: *Hdt. Közl.* 1889. 506. l.

[1] Nádasladányi levéltár. — *R. Horvát J.* i. m. 419. l.

[2] *Székesfővárosi Ivtr.* Intimata, 1756. 3586.

[3] *Kerchelich* i. m. 317. l.

[4] *Kerchelich* i. m. 318. l. U. i. (321. l.) olvashatjuk Nádasdy összes, ekkor őt megillető címeit is: Excellentissimus ac illustrissimus dominus comes Franciscus de Nádasd, hæreditarius in Felső-Lendva, comitatuum Comaromiensis perpetuus, Albensis autem supremus comes, sacratissimarum cæsarearum regiarumque Majestatum camerarius, actualis intimus, prouti et excelsi consilii bellici consiliarius, generalis equitatus ac legionis unius equestris Hungaricæ proprietarius colonellus, nec non arcis præsidiique Budensis commendans, regnorum Dalmatie, Croatie et Sclavoniæ banus, confiniorumque Vunnano-Colapianorum supremus regni capitaneus, duorumque banalium pedestrium ac unius equestris regiminum nationalium commendans colonellus et banalis tabulae judiciariæ præses.

szély idején a harczmezőn van a méltó helye. Maga kérte a királynőt, hogy a harcztérre küldje. Már márczius 3-án tudatja vele bátyja, hogy a királynő igen szívesen vette a működő sereghez való beosztása iránti kérelmét.[1] Ezt az előzetes értesítést Fröhlich J. Nádasdy bécsi tudósítójának (agens) márczius 14-én kelt azon közlése egészítette ki, hogy a királynő 30,000 főnyi hadtest élére állítja. Négy nappal később már a harcztérre küldendő csapatok részletes hadrendjét is közölte a megbizott.[2] Ténynyé vált kirendelése akkor, mikor 1757 április 13-án a királynő kézirata is megérkezett, a mely szerint a Morvaországban és Sziléziában felállítandó hadtestek egyikének vezérletét ő reá bízta.[3] Erre Nádasdy helyettesének adta át báni hivatalát[4] és a harcztérre sietett, hogy új dicsőséget szerezzen magának és az általa vezetett magyar csapatoknak. Életének legszebb korszakát kezdi meg most, a melyben félévnél alig tovább tartó működésével mint lovasvezér bebizonyította, *hogy a magyar lovasság nemcsak a megfutamodókat üldözni, hanem csatákat is tud nyerni*[5] *oly magyar hadvezér kardja alatt, a kinek meggondoltsága és erélye egyaránt megbénította Nagy Frigyes, Zieten és Seydlitz túlnyomó erővel megnyilvánuló törekvéseit*[6] *a kolini nagy napon, a melyet maga a királynő is a monarchia születésnapjának nevezett el!*[7]

[1] *R. Horváth Jenő* i. m. 422. l.

[2] U. o. 424. l.

[3] *Hadt. Közl.* 1889. 162. l. *R. Horváth Jenő* i. m. 417. l.

[4] *Kerchelich* i. m. 347. l.

[5] *Mindszenti dr. Szendrei János* A lovasság szervezése Magyarországon a hétéves háború idejében. *Hazánk* Tört. Közl. VII. köt. 171. l.

[6] *Hadilvtr.* Beiträge zur Geschichte stb. i. m. 317. l.

[7] Egészében saját kezével Daunhoz irott levele. Eredetije a *Hadilevéltárban.* Közli: *Dr. J. Hirtenfeld* Der Militär-Maria-Theresienorden und seine Mitglieder stb. Wien. 1857. 36. l.

V.

A hétéves háborúban.

A kolini csata.

A hadjáratot Frigyes király 1757 április közepén indította meg azzal, hogy a szövetségesek hadműveleteit megelőzve, Prága irányába nyomult elő, még pedig: a maga vezette főoszlopával az Elbe balpartján, Schwerin tábornagy pedig Jungbunzlauon át.

A császári hadsereg *Browne* alatt a Moldva jobbpartján foglalt állást, hogy a Serbelloni lovassági tábornok alatt Königgrätznél gyülekező hadtesttel egyesüljön és azután szembeszálljon a porosz hadsereggel. *Nádasdy* egy körülbelül 15,000 főnyi hadtest élén a morva-sziléziai határon állott. Az egész császári hadsereget *Lothringeni Károly* herczeg vezérelte.

A hadsereg tetemesen megerősödött a tél folyamán és a hadjárat elején 113,000 főre rúgott 200 ágyúval.

Magyarország is kivette részét a királynő örökének védelmében. A királynőnek 1756 októberi felszólítása nem hangzott el eredménytelenül. Pénzben, gabonában a vármegyék s a városok testületileg, az ország főurai pedig még külön is bőségesen segélyezték a királynőt; a magyar ezredek létszámának kiegészítése végett a vármegyék minden nádori kaputól egy vitézt állítottak ki; a jászkún kerületek főkapitányuk ösztönzésére felállították a Nádor-huszárezredet, a főúri családok, a Batthányiak, Eszterházyak, Pálffyak, egymással vetélkedve, sorra szerelték fel a lovascsapatokat. Maga Ferencz császár is magyarországi birtokairól egy huszárezredet (ma 1. számú *Császár*-huszárezred) küldött a harcztérre.[1] Megmozdult a magyar, harczi kedve új táplálékot kapott, a verbunkosok dala pedig dicsőséget és jó módot igért:

«Nosza kedves pajtás adjál parulát,
Vedd ki a nyakadból a zsiros bundát.
Kösd kardomat oldaladra,
Vesd dolmányom a nyakadba —
Lesz becsületed királyunk előtt!

[1] *Horváth Mihály* Magyarország Történelme. Pest, 1863. V. k. 202. l. *Ujhelyi Péter* Az állandó hadsereg története stb. Budapest, 1914. 352. l.

Mikor indul verbunk, zeng a muzsika,
Nem tartoztat minket a paraszt munka.
Azért kapjuk porcziónkat,
Mindennapi lenungunkat —
Hiven szolgáljuk mi királyunkat.

Mikor a katona jó bort ihatik,
Kedves pajtásával mulatozhatik.
Van akkor neki mindene,
Hat ökre, vasas szekere,
S pecsenyéje, fehér kenyere! [1]

De még többet mondott ennél a másik nóta:

Nosza gyertek legények,
Menjünk katonának.
Éljük vigan napjait
E hetván világnak!
Szép élet, gyöngyélet,
Annál szebb nem lehet,
Azért jöjjön katonának,
A ki minket szeret!

A szép lovas katonának
Arany az élete.
Csillog-villog az oldalán
Szép vitéz fegyvere.
(Refrain.)

Császáromnál bemehetek
Bátran személyéhez,
Éles fegyverem kivonom,
Állok a székéhez!
(Refrain.)

Nádasdy közlegényből
Ment fel marsallságra,
Mivel sokszor füzött burkust
A magyar pórázra!
(Refrain.)

[1] *Kun László* A magyar dal. Budapest. 1906, 71. szám. Verbunkon levő katonák víg éneke.

Splényi, Hadik, Siskovics
Arról hiresedtek,
Hogy a szakszoknak véréből
Csátot eresztettek!
(Refrain.)

Ha a portán kimegyen,
Nyér a ellenségen.
Ha a quártélyára megyen
Nyér a mennyecskétől ...
Szép élet, gyöngyélet,
Annál szebb nem lehet,
Azért jöjjön katonának
A ki minket szeret![1]

A míg a magyar contingensek lassan gyülekeztek,[2] addig a harcztéren fontos események játszódtak le, nevezetesen: a május 6-án vívott *prágai csatában* Lothringeni Károly serege (48,000 gyalogos, 12,000 lovas) vereséget szenvedett. A megvert császári sereg egy része Károly herczeggel együtt Prágába szorult míg a másik rész a *Sadskánál* (Prágától északnyugatra 32 kilométerre) álló Serbelloni lovassági tábornok hadtestéhez csatlakozott, a kinek helyébe Daunt rendelték ki.

A csata után *Frigyes* Prágát zárolta körül, Daun ellen pedig *Bevern herczeget* küldötte 20,000 főnyi hadtesttel. Daun a poroszok elől lassan meghátrált, a mi közben május 10-én *Planján*ra, 11-én *Kolin*ra, 13-án *Alt-Kolin—Kuttenberg*re ért. Itt csatlakozott hozzá Nádasdy, a ki előbb az egész haderő táborát, majd pedig a Csaszlaura visszavonuló oszlopot biztosította.

Daun a nyomában járó Bevern heczeggel minden komolyabb összetüzést kikerült, a minek egyik oka az is volt, hogy

[1] U. o. 70. szám. Huszárnóta. A hétéves háborúból. Dr. Fabo Bertalan közlése szerint B. Amadé László.

[2] A Nádor-huszárezred például csak május 24-én érte el Nádasdy hadtestét Kuttenbergnél. Journale Büchlein des Johann Mészáros von Szoboszló, worinn in den Krieg mit dem König aus Preussen merkwürdigst vorgefallene Begebenheiten nur in der Kürze vorgemerkt sind vom Jahre 1756 bis Ende des Krieges in Jahre 1763. *M. Tud. Akadémia könyvtárában.* Hadtudomány. 6. szám, 11. l.

I. szvázlat.

Nádasdy Ferencz élet-és jellemrajzához.

AZ ELLENFELEK FELVONULÁSA KOLIN ALÁ.

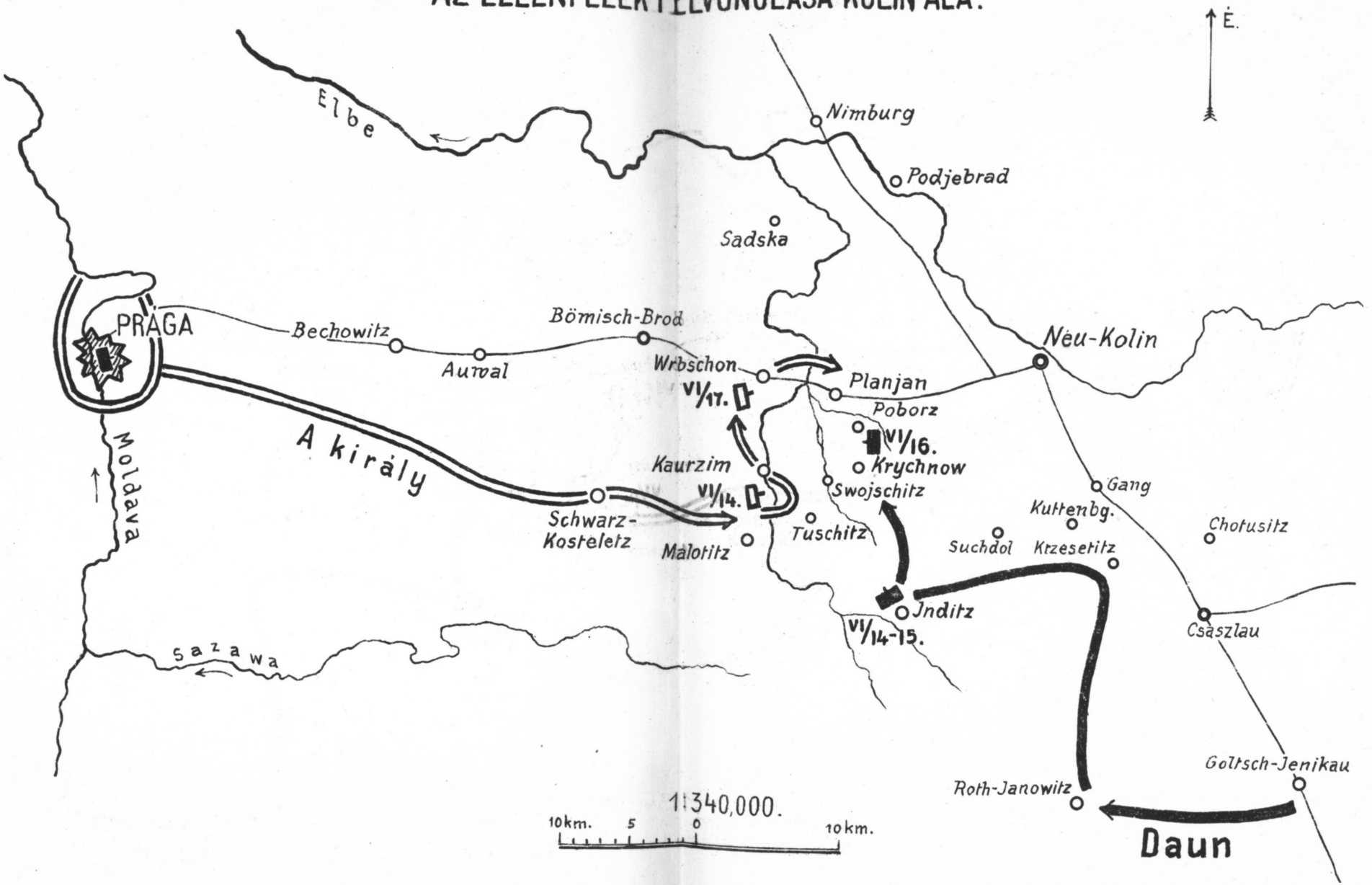

az útban levő segítőcsapatokat kívánta bevárni, másrészt pedig, mert minél inkább eltávozott Bevern Prágától, Daunra nézve annál kedvezőbbé alakultak a viszonyok, mert csata esetén Frigyes támogatása is kétségessé vált. Daun közelléte Frigyest izgatta, a mi kitünik a herczeghez intézett leveléből is. Féltette Prágát és féltette seregének élelmezését is.[1]

Nádasdynak beérkezése a porosz király aggodalmait igazolta. Habár az eredeti terv szerint Nádasdynak sokkal szebb és önállóbb szerepe lett volna 7000 főnyi könnyű csapatokból álló hadtestével,[2] Daun alatt is érvényesült vállalkozó szelleme!

Frigyes sürgetéseire Bevern herczeg junius 5-én újra előnyomult és Nádasdyt a *Gangnál* vívott csetepaté után visszaszorította. E harczban Nádasdy vesztesége 60 halott és 90 sebesült volt.[3] Nádasdy *Trzsebitz*re vonult vissza, a mi közben azonban fedezte a másnap *Csaszlau*ról *Goltsch-Jenikau*ra menetelő Daunt.[4] Nádasdy működése azonban nem merült ki a visszavonulás fedezésében csupán, hanem régi szokásához híven: gondoskodott arról, hogy portyázó különítményei állandóan zavarják Bevern hadtestének összeköttetéseit, nyugtalanítsák a Prágát körülzáró hadsereget, sőt kereste az összeköttetést a körülzárolt hadsereggel is.[5]

Prágából azonban rossz hírek jöttek: Károly herczegnek és

[1] «Also wenn nur gute Gelegenheit ist, sie auf den Hals zu gehen, so mussz man sie ergreifen, als wenn die Leute maschiereten oder sich bewegten, was sie thun müssen, um sich der Stadt Prag zu nähern mit einem Flügel; attaquieret sie brav mit unsere schwere Kanonen, mit Kartätschen beschossen und sodann ihnen die Flanke gewonnen.» *Schlieffen* Friedrich der Grosse. 54. l. *Vierteljahrshefte für Truppenführung u. Heereskunde.* 1912, I. Heft. Mellékfüzet.

[2] Nádasdynak eredetileg *Sternbergen* és *Reichenbachon* át *Schweidnitzre* kellett volna mennie, hogy zavarja a poroszok sziléziai hadtápvonalát, vagyis a porosz király seregének legkényesebb oldalát. A prágai csata azonban szükségessé tette, hogy Nádasdy hadteste a főharczterre vonuljon.

[3] *Hadilevéltár* Kriegschronik stb. I. Theil, 90. l.

[4] *Hadilevéltár* Beiträge stb. i. m., 238. l.

[5] U. o. 237. l.

51,000 főnyi seregének kifogyott az elesége, a miért is vagy meg kellett volna adnia magát, vagy megkísérli a kitörést.[1]

Frigyes vérmes reményeket fűzött Prága elestéhez.[2]

Mária Terézia Prága elesténck jelentőségét nagyon jól tudta és a nagy lelkekben megnyilatkozó remény öntötte belé valószínűleg azt az elhatározást, hogy junius elején meghagyja a tábornagynak, hogy ütközzön meg; ő, a királynő, szavát adja, hogy ha a csata vereséggel végződik, nem rójja fel bűnül Daunnak.[3] Ugyanekkor a királynő Nádasdynak is írt levelet, fényes bizonyítékát adván ama nagy bizalomnak és becsülésnek, a melynek már egyszer, Daunhoz május hó 13-án intézett levelében is meggyőző jelét adta.[4] A nagyérdekű levélben a királynő értesíti Nádasdyt, hogy a hadműveleteket illető felvilágosításokat Dauntól kapja, majd figyelmezteti, hogy erélyt fejtsen ki, bátran viselkedjék, a csapatokat pedig kötelességeik teljesítésére figyelmeztesse; az ejtett zsákmány jutalmazására nézve is tett intézkedést ezúttal a királynő.[5]

[1] *Hoen* Die Schlacht bei Kolin stb. *Streffleurs Mil. Zeitschrift*, 1911, 13. l.

[2] Nach den Verlusten, die wir gehabt haben — írja május 6-án a prágai csata után — bleibt uns als einzige Tröstung, die Leute, die in Prag sind, zu Gefangene zu machen. Und dann, glaube ich, *wird der Krieg beendigt sein.*» *Aus rhumvollen Tagen*, i. m. 20. l.

[3] U. o.

[4] *R. Horváth Jenő* Levelek, 418. l. A levélben a királynő tanácsokat ad Daunnak, különösen ajánlja a portyázó hadviselést és ennek minél kiterjedtebb alkalmazását. Ha ezt Daun Nádasdyra bízza, a királynő teljes sikert remél. Eredetije a cs. és kir. házi, udvari és állami levéltárban. Németországi háborúk, 181. sz.

[5] A levél másolata *Hadilevéltár*, Cabinets-Acten. 1757. 6/9. c. sz. alatt. Magyar fordítása *Hadt. Közl.* 1888. 307. l. Eredetije a *cs. és kir. udvari, házi és állami lvt.* Németországi háborúk, 180. sz. alatt. A levél szövege ez: Das Hauptwerk wird darauf ankommen, dass Eure Operationen mit allem Nachdruck und Herzhaftigkeit ausgeführt werden; als dass ein glorioser Ausschlag nicht wohl fehlen kann! Auf Eurer Diensteifer und Krigserfahrenheit setze ich ein so vollkommenes als gnädiges Vertrauen. Damit aber auch die Truppen ihre Schuldigkeit mit desto grösseren Muth ein behöriges Genügen leisten, so werdet ihr sie auf alle mögliche Art auffrischen, besonders aber allen unter Euch stehenden Generalen, Stabbs-

Daun engedelmeskedett a királynőnek, bár a végrehajtás nagy koczkázattal járt. Mert ha a reá bizott hadsereg is vereséget szenved, eltünt az utolsó remény is és a királynő országait a végveszedelem fenyegeti. De Frigyes feladata sem volt könnyű, mert Prága elfoglalása mellett Daunt is vissza kellett vernie, a kinek könnyű csapatai szilézíai hadtápvonalát portyázásaikkal érzékenyen zavarták.[1]

Daun junius 12-én indult el *Goltsch-Jenikau*ból 35,000 főnyi gyalog- és 10,000 főnyi lovashadseregével *Roth-Janowitz*ra. A *Kuttenberg*nél álló Bevern herczeggel szemben csupán Nádasdy maradt meg 6200 főnyi gyalogosból és 8720 lovasból álló hadtestével még pedig azon feladattal, hogy a Csaszlaunál elfoglalt állásából Daun oldalmenetét leplezze.[2]

offizieren und durch diese denen Subaltern und Gemeinen noch vor der Schlacht bekannt machen, dass sie ihre Ehre, das Gewissen und die wohlfahrt des Vaterlandes beherzigen würden, und ich fest entschlossen seye, ihr wohlverhalten zu belohnen ... Ihr habt ferner unter Verpfandung meines kays. königl. Wortes zu versichern, dass meine leichten Truppen für jedes Stuck (= ágyú; ez a szó a Hadt. Közl.szövegében hiányzik), Fahne oder Stantarte so wie dem Feinde bei dieser Gelegenheit abnehmen, Einhundert Ducaten Baar bekommen sollen. Wenn sie aber auch dergleichen Tropheen nicht erbeuteten und nur beweisen könnten, dass sie in ein feindliches Bataillon oder Escadron mit dem Säbel in der Faust eingebrochen und solche in Unordnung gebracht, so werden einem jeden Mann, so sich bei einem solchen Einbruch befunden, zwei Ducaten baar ausbezahlt ... Ihr aber könnt auf meine gantz besondere Gnadens Bezeugungen sichern Staat machen, wenn ihr, wie ich es nicht zweifle, bey einer so schönen Gelegenheit, wo der glückliche Ausschlag des Unter. nehmens und die Wohlfahrt der ganzen Monarchie hauptsächlich auf *Euer Anführung* ankömmt, mit verdoppelten Eifer und Sorgfalt zu Werke gehen werdet. Ich wünsche hiezu vom Herzen allen göttlichen Seegen und verbleibe Euch mit kay. königl. Gnaden Wohlgewogen. Ehhez a királynő sajátkezüleg még ezeket irta: Ihr wisset, wie ich danke (a Hadt. Közl. szerint: denke), machet, dass Ich mein Wort halten kann.

[1] Hier hilft nichts — írja junius 12-ikén Bevern herczegének — Daun muss nach Mähren herein, er mag stark oder schwach sein, sonsten kriegen wir Prag nicht, können wir die übrigen Feinde, die ankommen, nicht resistieren und die ganze Kampagne, so gut wie sie angefangen worden, ist verloren. *Aus rhumvollen Tagen,* i. m. 21. l.

[2] *Hadilevéltár* Beiträge stb. 238. l.

A Nádasdy vezette hadtest hadrendjét a mellékelt táblázat mutatja.[1]

Hadosztály	Dandár	Csapattest	Mai elnevezés	Alakitott: zászlóaljat	Alakitott: gránátos századot	Alakitott: lovas századot	Létszám (fő): gyalogos	Létszám (fő): lovas
Mórócz	Schröger	Festetics huszárezr.	3. h. e.	—	—	5	—	570
		Dessewffy «	4. « «	—	—	½	—	90
		Morócz «	10. « «	—	—	5	—	730
	Erdődy	Császár huszárezr.	1. h. e.	—	—	6	—	1300
		Károlyvárosi határőrhuszárok	—	—	—	2	—	150
	Nosticz	Szász könnyü lovasság	Károly hrczeg lvezr.	—	—	4	—	610
			Albert « «	—	—	3	—	460
			Brühl gróf «	—	—	4	—	650
	Starhemberg	nehéz lovasság	—	—	—	—	—	1000
—	Beck	Varasdi Kreutzer határőr gyezred	16. sz. gy. e.	1	1	—	700	—
		Gradiskai h. ő. gy. e.	78. «	2	1	—	1290	—
		Báni «	—	2	—	—	930	—
		Szluini «	79. «	2	1	—	1320	—
		Bródi «	78. «	2	1	—	1160	—
		A rendes (sorhadi) gyezr.vezényeltjei	—	—	—	—	800	—
Hadik	Széchenyi	A báni h. ő. huszezr.	—	—	—	3	—	190
		Varasdi « «	—	—	—	½	—	60
		Splényi huszárezr.	—	—	—	2	—	280
	Pálffy	Eszterházy huszárok	—	—	—	2	—	240
		Jász-kún (Nádor)h.e.	—	—	—	5	—	850
		Baranyai huszárezr.	8. h. e.	—	—	2	—	240
	Babocsay	Hadik huszárok	—	—	—	2	—	200
		Kálnoky h. e.	2. sz. h. e.	—	—	5	—	700
		Nádasdy h. e.	9. «	—	—	5	—	400
		Összesen — — — — —		9	4	56	6220	8720

[1] *Hoen* i. m. 1. függelék.

Nádasdy mindaddig kitartott csaszlaui állásában (álló oldalvéd), a míg Daun a főserеggel *Roth-Janowitz*ra érkezett; junius 12-én este azonban hadtestével a Malleschautól délre fekvő *Bikan*ra vonult.

Másnap Daun *Kuttenberg*re akart előnyomulni, hogy Bevernt elvágja visszavonulási vonalától.[1] Bevern viszont veszélyeztetett visszavonulási vonalának biztosítására 4 zászlóaljjal és 30 lovasszázaddal Zietent rendelte *Bikan*ra. A másnapi ütközetben (junius 13.) Zieten Nádasdy elővédjét mindaddig föltartóztatta, mig a főoszlop élei a harczterületre értek; azután azonban Kolinra vonult vissza és csatlakozott Bevern hadseregéhez. Nádasdy lovasságának nagy részével *Malleschaun* és *Suchodol*on át egészen *Petschkau*ig utána nyomult ugyan a poroszoknak, de ezeket utólérni nem tudta. Az üldözésben Nádasdy minden erélyét kifejtette: nyolczezernél több lovasával a *Bikan*tól *Petschkau*ig terjedő fedett terepen nemcsak hogy nagy küzdelmek árán vergődött keresztül, hanem lovasságát ismételten gyalog harczhoz kellett leszállítania, hogy a szorosokban állást foglalt porosz gyalogságot visszaszorítsa. De minden igyekezete hiába való volt. Bevern herczeg elérte *Kolint* és ezzel lehetővé vált egyesülése a porosz királylyal.[2]

Nádasdy *Petschkau*nál éjjelezett, Daun a főoszloppal pedig *Malleschau*nál; másnap Daun *Indic*re vonult, Nádasdy ellenben *Zasmuk*nál foglalt állást.

Frigyes tisztán látta, hogy Daun keresi a döntő mérkőzést és ebben a tudatban még a Prágát körülzáróló hadsereg gyöngitésének árán is összevonta seregét.[3] Bevern junius 14-én csatlakozott hozzá *Kaurzim* és *Maloritz* között, a midőn pedig Móricz herczeg is beérkezett, *junius 16-án a rendelkezésére álló haderő 33 gyalogzászlóaljra, 116 lovasszázadra, 28 nehéz ágyúra* emelkedett (19,000 fő gyalogság, 14,000 fő

[1] *Schlieffen* i. m. 54. l.

[2] *Hadilevéltár*. Cabinets Acten, 1757. (Nádasdy jelentése.) 6 13. és 6 25. Beiträge stb. i. m. 239. l. — *Vanicsek* i. m., 421. l.

[3] «Es kommt hier auf wenige Tage, zugleich aber auch auf wenige Stunden an», irja Moricz herczegnek, midőn 6 zászlóaljjal és 10 lovasszázaddal magához rendeli. *Schlieffen* i. m. 54. l.

lovasság) összesen 33,000 főnyi létszámban. Ezzel a haderővel határozta el Daun megtámadását még pedig *Suchodol—Kuttenberg—Neu-Kolin* irányába.[1]

Daun azt hitte, hogy Bevern még a Beczvarka vizétől keletre van és így egyesülését a porosz királylyal Planjan felől megakadályozhatja; ezért junius 16-án *Indic*ről *Svojsitz*ra vonult, ellenben: Nádasdyt *zasmuki állásában* meghagyta,[2] Beck tábornokot a horvát határőrcsapatokkal pedig *Planjan* megszállására különítette ki. A midőn junius 17-én Frigyes *Svojsitz*nál Daunt észrevette és mivel Nádasdynak hollétéről tudomása nem volt, és mert attól tartott, hogy ez hátba támadhatja, feladta szándékát és elhatározta, hogy észak felől támad. Ennek volt a következménye az, hogy junius 17-én a Kaurzsinka patak mögött *Planjan* és *Kaurzsim* között szállott táborba.[3]

Ugyane napon Daun arról értesült, hogy a porosz király serege 60,000 főt számlál; minthogy pedig annak Kaurzsimnál elfoglalt állását túlerősnek vélte, a saját jobbszárnyát (Planjannál) pedig veszélyben látta, este elhatározta, hogy állását megváltoztatja. Ennélfogva a *Planjan*tól *Kolin*ra vezető *Kaiserstrasse*től délre: Poborz—Chozenitz—Krzeczhorz vonalában a magaslatokra vonult. Az arczvonal megváltoztatása éjjel ment végbe olyképen, hogy a derékhad jobbszárnya *Chozenitz*re, a balszárnya pedig *Krychnow*ra támaszkodott; *Planjan* megfigyelésére Beck tábornokot rendelte ki a határőrgyalogsággal, a kinek támogatására szolgált még Babocsay huszárdandárja is; Nádasdy azt a parancsot kapta, hogy *Zasmuk*ról a császári sereg legszélső jobbszárnyára vonuljon. Nádasdy 17-én este 9 órakor indult el Zasmukról és másnap reggel *Radowesnitz* körül az ettől északnyugatra elterülő tölgyerdő mögött állította fel hadtestét.[4]

Junius 18-án reggel nagy köd ült a vidéken. Frigyes csak annyit tudott az ellenségről, hogy Planjannál könnyű csapatai

[1] *Schlieffen* u. o.
[2] *Hoen* i. m. 14. l. — *Hadilevéltár* Beiträge stb. 239. l.
[3] *Hadilevéltár* Beiträge stb. 239. l.
[4] *Hoen* i. m. 25. l. — *Hadilevéltár* i. m. 302. l.

2. vázlat.

Nádasdy Ferencz élet- és jellemrajzához.

Az ellenfelek helyzete nagyjában a kolini csatában.

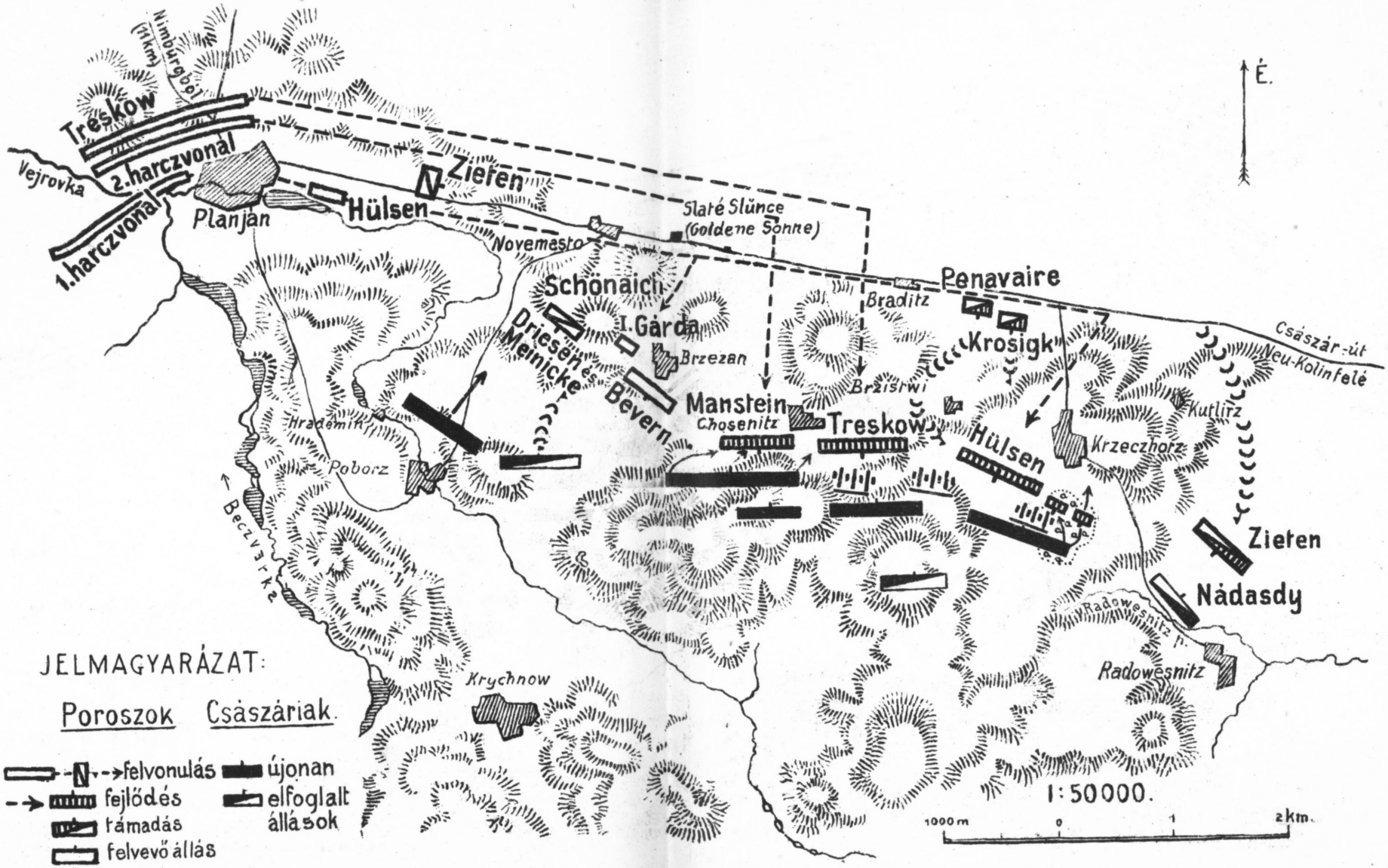

vannak, míg Daun hadának többi részéről semmi bizonyosat nem tudott. Így indult meg Planjanról a porosz sereg.

A csatát, a melyet a két ellenséges sereg ezután vívott, a *kolini csatának* nevezzük. Belőle a császári sereg került ki győztesen. Az erkölcsi sikeren kívül a győzelem maga után vonta *Prága felmentését* és azt, hogy *az év végén a porosz sereg kitakarodott az országból.*

A csata sorsát a krzeczhorzi magaslat és a tölgyerdő körüli harczok döntötték el. Mivel Nádasdy és hadteste itt küzdött, előadásunkban csupán az itteni harczokat részletezzük. Már előre is meg kell azonban jegyeznünk, hogy Nádasdy hadtestének, különösen a könnyű (magyar) csapatoknak szereplésére nézve, sajnos, nem állanak rendelkezésünkre megbizható és a részletekre is kiterjeszkedő harczjelentések,[1] sőt magára Nádasdyra, vonatkozólag is igen kevés adatunk maradt fenn.[2]

A midőn a porosz hadsereg elővéde reggeli hat órakor Planjanból kibontakozott, Nádasdy *Kurlitz* előtt foglalt állást azon szándékkal, hogy a *Kaiserstrasse*től az *Elbe*ig elzárja a területet, vagyis megakadályozza a hadsereg jobbszárnyának megkerülését. Nyilvánvalóan abban a hitben élt, hogy Frigyes a támadást a császári hadsereg balszárnyára irányítja.

Frigyes serege három oszlopban bontakozott ki Planjan felől és a Kaiserstrasse mentén a Slaté Slunce (Goldene Sonne) útszéli

[1] A csatában részt vett ezredek és csapatok működéséről a harczjelentéseket csak jóval később, 1775—1780 körül írták meg az életbenmaradt résztvevők még pedig csupán emlékezetük alapján. Ebben az időben pedig már igen kevesen éltek a magyar könnyű csapatok vezetői közül. A könnyű csapatok egy részét még fel is oszlatták 1763-ban. Lacy és Hadik (a haditanács elnökei) munkássága, II. József császár érzéke a hadtörténelmi emlékek megőrzése iránt és a hadilevéltárnak fejlesztése némileg pótolták a hiányokat. *Das K. K. Kriegsarchiv. Geschichte und Monographie.* Wien, 1878. 10—15. l.

[2] *Hoen* i. m. 30. l. — Nádasdy maga 1740 óta összes harczairól részletes, rajzokkal ellátott naplót vezetett. Ez azonban 1776-ban, varasdi házának leégésekor, elpusztult. Ezt jelentette ugyanis Nádasdy a haditanácsnak, a mikor az előbbi jegyzetben mondott hadtörténelmi adatok gyűjtésekor őt is az adatok stb. beterjesztésére hívták fel. *(Hadilevéltár. Hofkriegsrathacten.* 1780. január 9-iki 301. számú bej. Prot. Exped.)

korcsma magasságáig nyomult elő. Itt délelőtt tíz óra tájban megállapodott és a korcsma emeleti ablakából szemrevételezte Daun állását, majd elhatározta, hogy ennek a krzeczhorzi magaslaton és természetes támasztópont nélküli jobbszárnyát támadja meg. Terve értelmében a *Hülsen* vezette porosz elővéd Krzeczhorz helységet, valamint a mögötte fekvő tölgyerdőcskét ejti hatalmába, míg *Zieten* lov. tábornok 50 lovasszázaddal az osztrák csapatok szárnyát is megkerülve, azoknak hátába támad. Ezenkívül csatarendjének balszárnyán Frigyes még Penavaire altábornagy parancsnoksága alatt harmincz, Krosigk tábornok alatt pedig tizenöt lovas századot tartott készenlétben, a mi által *a támadás irányában összesen 100 lovasszázad felett rendelkezett.*

A támadáshoz való csoportosulás és a tikkasztó meleg miatt adott pihenés következtében a támadás csak délután félkét órakor indíttatott meg. A támadás czélja Nádasdy könnyű csapatainak visszaszorítása volt. A mint Nádasdy észrevette, hogy lazán felállított könnyű csapataival szemben a Kaiserstrasse mentén nagyobb tömegű ellenséges zárt lovas test (Zieten) nyomul elő, lassan Radowesnitz felé visszavonult és 36 huszárszázadjával a tölgyerdő keleti lejtőjén a Radowesnitz-patak völgyében állott fel, míg a *Starhemberg* vezérelte 1000 főnyi nehéz lovasságot és a *Nosztitz* szász könnyű lovasdandárt az erdőtől délre rendelte. Ugyanekkor az eddig Krzeczhorzot megszállva tartó báni határőrezred két gyalog zászlóalját az erdőbe vezényelte, a mely később a harcz lefolyását lényegesen befolyásolta.[1]

Zieten lovasságával egyidejüleg *Hülsen* is megkezdte előnyomulását. A mikor ezt a Poborznál álló *Daun* észrevette, a

[1] *Hoen*, kinek már többször idézett munkáját úgy a csatára, mint Nádasdy szereplésére nézve, irányadóul tekintettem, különösen kiemeli (370. l.), hogy a tölgyerdő megszállása *a szász Benkendorf alezredes* eszméje volt, a ki ezt Nosztitz előtt is hangoztatta. Sőt még ezt is mondja: so kam es, dass die Sorge eines Unterführers wegen der Sicherung eines im Rahmen der ganzen untergeordneten Bewegung zur ersten Massnahme führte, die Friedrichs Pläne empfindlich kreuzte. Nachträglich schien es freilich, als wenn Benkendorf die Ereignisse vorausgeahnt und die Bedeutung der Gegend beim Eichenbusch für den grossen Schlachtverlauf erkannt hatte! — Meggyőződésem szerint nem az eszme, hanem az eszmék sikeres és eredményteljes megvalósítása az igazi érdem.

szélső jobbszárnyra lovagolt, a hol *Nádasdy* jelentette neki a tölgyerdő megszállását, de azt is kérte, hogy sorgyalogsággal erősítse meg a gyenge határőr-zászlóaljat (csupán 930 ember) és hogy az erdő és a krzeczhorzi magaslat közötti hegyhátra is rendeljen gyalogságot. *Daun* engedett a kérelemnek és a *Wied* vezette hadosztályt rendelte a derékhad és az erdő közötti hézagba.[1]

Hülsen erőteljes támadásával délután 2 óra körül Krzeczhorz birtokába jutott. Ugyanekkor történt az első összeütközés az akkor már hírneves két lovas vezér: *Nádasdy* és *Zieten* között. Mindketten már régóta ismerték egymást. Zieten volt az idősebb (58 éves), a kit Frigyes «Der Alte aus dem Busch»-nak nevezett és a ki igen változatos multra tekinthetett vissza, a mennyiben már 16 éves korában (1715-ben) a gyalogságnál szolgált, 1724-ben dragonyos lett, 1729-ben összeférhetetlensége miatt megfosztották tiszti rangjától, 1731-ben újból alkalmazták, a két első sziléziai háborúban a testőrhuszárezred parancsnoka volt, 1745-ben Jägerndorfnál merész lovaglásával pedig hervadhatlan emléket biztosított magának a porosz lovasság történetében.[2] Egyéniségét *Kerchnave* osztrák hadtörténetíró jellemezte igen találóan a *Kavalleristische Monatshefte* 1907-ik évfolyamában.[3]

A mikor *Hülsen* támadása véget ért és Krzeczhorzból a gyalog csapatok és ezek tüzérsége (zászlóaljlövegek) visszavonult,

[1] *Hoen* i. m. 374. l.

[2] *Porth-Scheiberth* Illustriertes Militär-Lexikon. — *August Niemann* Militär-Handlexikon. — *Denison-Szeles* A lovasság történelme stb. Budapest. 1884. 265. l.

[3] Schlau und verschlagen, unermüdlich thätig und vorsichtig, rücksichtslos, tapfer und energisch innerhalb engumgrenzter Aufgaben, mangelte jedoch ihm in grösseren Verhältnissen rasches und sicheres Auffassen der Situation und selbstständige Entschlussfähigkeit. Seine Hauptverdienste im späterem Verlaufe des Feldzuges beruhten darauf, dass er «steets für die anderen wachte, — immer kampfbereit, immer noch mit einer Reserve zur Hand, daher steets in der Lage war, Überfälle und Unfälle zu parallisieren, den Überraschten Sammlung und den Geschlagenen Deckung zu bieten». *Kavalleristische Monatshefte,* 1907. 6. füzet, 476. l. *Kolin.*

Zieten lovassága is a helységgel egyenlő magasságba ért, még pedig úgy, hogy az első harczvonalban volt a porosz huszárság, a másodikban ellenben a dragonyosok és a tartaléklovasság.[1]

Most *Nádasdy* a saját gyalogsága visszavonulásának fedezésére huszárságának 36 századával (összesen 4900 fő) merészen rárontott Zieten első harczvonalára. Bár a roham különösen a porosz Zieten huszárezredben okozott nagy veszteséget, a porosz lovasság tömege mihamar nemcsak visszavetette Nádasdy könnyű lovasait, hanem üldözte is őket egészen a radowesnitzi völgyhajlásig. Itt azonban megtorpant a porosz lovashad a tölgyerdőből tüzelő osztrák gyalogság és tüzérség oldalozó tüzében. E tüzelés eredményének láttára Zieten gyülekeztette (sorakoztatta) lovasságát, míg Nádasdy a Radowesnitz-patakon túl vonta össze a magáét, a honnan állandóan fenyegette Zieten hadát.[2] Ő maga a tölgyerdőcske délnyugati szélén állott fel, a honnan a legjobban szemmel tarthatta a harczot. Közben azonban átátlovagolt a Radowesnitz alatt álló huszárjaihoz, a kik minduntalan összetűztek a velük szemben álló porosz lovassággal.[3]

Zieten helyzete kétségen kívül nehéz volt. Ha Radowesnitz felé támad a magyar huszárságra, akkor nagyon eltávolodik saját főerejétől és esetleg az erdőcskéből éri nemcsak az ellenséges gyalogság és tüzérség tüze, a mely már az első előretörésénél is visszavonulásra kényszerítette, hanem még az erdőcske mellett álló és a Stahremberg tábornok vezette 1000 főnyi nehéz osztrák lovastest oldaltámadását is várhatta. Ha pedig a császári sereg jobbszárnyára támad, akkor arczvonala előtt találja a krzeczhorzi erdőcskét, a radowesnitzi huszár-

[1] Összesen 75 lovasszázad, kereken 8000 emberrel. *Hoen* i. m., III. Függelék.

[2] *Hoen* i. m., 377. l. *Bethke* Friedrich der Grosse in den Kathastrophen seiner Feldzüge. *Beiheft zum Mil. Wochenblatt* 1912. 2—3. szám, 41. l.

[3] «... wo wier während der Bataille etlichemal über den Ravins gingen, um der feindlichen Kavallerie zu attackieren oder vielmehr zu necken, welches uns wegen der unendlichen Schwäche unserer Husaren-Regimenter garnichts nützen konnte, sondern eben so oft zurückgetrieben wurden, doch kamen über den Ravins uns niemand nach» — írja *Greven* altábornagy. Közli: *Hoen* i. m. 377. l.

3 sz. vázlat.

Nádasdy Ferencz
élet-és jellemrajzához

Az ellenfelek helyzete a kolini csata jobb szárnyán k.b. d.u. 5h kor.

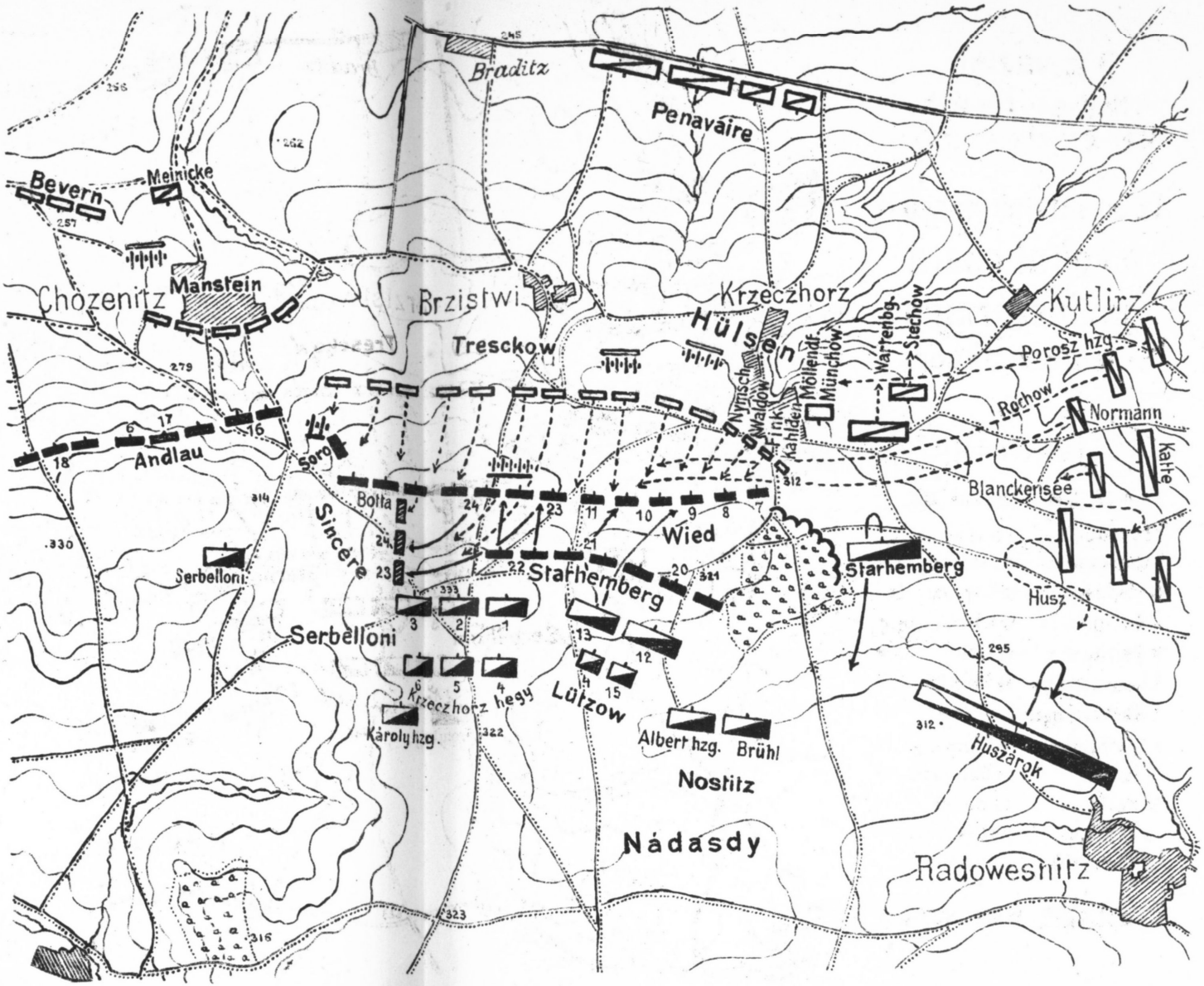

JELMAGYARÁZAT.

Császáriak.

1 Savoya dr.		13 Würtemb g dr.	
2 Kolowrat dr.		14 S. Karabélyosok	
3 Kalckreuth v.		15 Korporati dr.	
4 de Ligne dr.		16 Károly hzg. gyal.	
5 Portugal v.		17 Moltke	"
6 Schmerzing v.		18 Puebla	"
7 d'Arberg gyal.			
8 Starhemb g.	"	20 Neipperg	"
9 Platz	"	21 Gaisruck	"
10 Salm	"	22 Haller	"
11 Los Rios	"	23 Deutschm.	"
12 Birkenfd.	"	24 Baden	"

Poroszok.

hadtest pedig az oldalába és a hátába törhet.[1] Vagyis körülbelül ezer fővel nagyobb lovashadával egyelőre tétlenül kénytelen állani és csupán a harcz megfigyelésére szorítkozik.

A jobbszárny lovasságának e harcza alatt Frigyes derékhada *Braditz*ról *Brzistwy* irányába fejlődött és a király, azon hiszemben, hogy Hülsen és Zieten támadása sikerült, mellőzve minden további átkarolást, balszárnyával, a melynek első harczvonalában 18, a másodikban pedig 8 zászlóalj volt, *Brzistwy*nél támadásra indult és Penavaire 4 lovasezredét tartalékul a helység mögött készenlétbe helyezte. Így Daun határozottan megállapíthatta, hogy Frigyes támadása állásának jobbszárnya ellen irányul. Ennek következtében körülbelül délután 3 óra tájt csapatainak a jobbszárny felé vonulását rendelte el. Ez nagyjában d. u. 4 órakor befejezést nyert.

Hülsen előnyomulása Krzeczhorz elfoglalása után Wied hadosztályának megjelenése folytán megakadt, de a midőn a porosz derékhad 4 óra felé tért nyert, Hülsen is előretört és balszárnyának 4 zászlóaljával kiszorította az osztrák könnyű csapatokat az erdőcskéből. Hülsen sikere azonban rövid életű volt, mert egyrészt *Wied* a krzeczhorzi magaslatról két gránátos századdal, a melyeket a tüzérség és egy lovasszázad is támogatott, megtámadta az erdőcske nyugati szélét, másrészt *Nádasdy* határőreit ugyancsak az erdő déli széle ellen küldte, valamint ezek jobbszárnyának biztosítására a *Starhemberg* vezette ezer nehéz lovast rendelte ki.[2] A most már három oldalról fenyegetett poroszok erre elmenekültek az erdőből és Starhemberg lovassága által egészen Krzeczhorzig űzettek a porosz Stechow dragonyosokkal és Wartenberg huszárokkal együtt, a kik Hülsen baloldalát biztosították eddigelé. E merész előretörésnek azonban csakhamar gátat vetett *Zieten*, a ki *Krosigh* tartalék lovas dandárával (3 lovasezred) Krzeczhorz és az erdőcske felé előre rontott.[3] Erre *Starhemberg* visszahúzódott, a mire Zieten őt oldalba akarta kapni. Ámde alig hogy megmozdult, Nádasdy

[1] *Hoen* i. m., 378. l.
[2] *Hoen* i. m. 400. l.; *Vanicsek* i. m. 424. l.
[3] U. o. 400. és 404. l.

huszárjai vágtattak előre a radowesnitzi réten, tüzeléshez fogtak az erdőben álló csapataink is, úgy hogy Zietennek másodizben is meg kellett fordulnia és eredeti állásába kellett visszatérnie a nélkül, hogy kárt tehetett volna Starhemberg lovasaiban.[1]

Krosigh tábornok (Rochow, Prinz Preussen és Normann ezredekkel), valószínűleg arra, hogy Zieten látszólag Starhemberggel akarja összemérni fegyvereit, folytatta előnyomulását a krzeczhorzi magaslat felé és a *Wied* vezette hadosztály oldalába támadt. Ezzel *Treschownak* a Wied ellen intézett rohamát is támogatta. Treschow csapatai megrohanták az osztrák derékhadat és ezt vissza is vetették. Wiedet azonban ekkor megsegítette a *Lützow* altábornagy vezette *Württemberg dragonyosezred* (ma a 11-ik), a melyet a *Prinz Karl* könnyű szász lovasezred is sikeresen támogatott. Krosigh 3-ik ezrede, a *Rochow vértesezred*, a terep akadályai miatt lemaradt az első rohamban. *Seydlitz*, az ezred parancsnoka, Krzeczhornál, a hol ép volt, észrevette Lützow ellentámadását, a mire lovas vezérhez méltó gyors elhatározással, a saját, tehát porosz gránátosokon át a szász lovasezred oldalába rohant és ezt a Württemberg dragonyosokkal együtt visszavetette. Merész tettéért Frigyes tábornokká nevezte ki és a Pour le Merite rendjellel tüntette ki.[2]

Seidlitz végig söpörte Daun derékhadának egész jobbszárnyát és a krzeczhorzi magaslat lejtőjén le, elrobogott *Serbelloni* lovashadosztálya előtt is és csak *Bristwy*nél gyüjtötte össze merész ezredét.

Seydlitz sikeres támadása következtében Frigyes elérkezettnek vélte a pillanatot (5 óra után), hogy Daun felállítását keresztül törje. *Penavaire* 20 lovasszázadból álló lovashadtestének jutott ez a feladat;[3] támogatására azonban Zieten alatt még az összes nehéz lovasságot is (Normann lovasdandár) kirendelte. Penavaire támadása azonban nem vezetett eredményre, mert a nehéz terepen kifáradt lovak a császári gyalogság előtt 20 lépésnyire megállottak és a legénység csupán a pisztolyok-

[1] U. o. 581. l.
[2] U. o. 582. s köv. l.
[3] U. o. 588. l.

ból tüzelt;[1] az ellenséges gyalogság tüzelése miatt azonban csakhamar visszafordult az egész, a mely veszedelmes pillanatban érte: *arczban* a Prinz Albert és a Brühl szász könnyű lovasezrednek, *oldalból, az erdő alól,* Starhemberg ezer nehéz lovasának és még néhány, valószínűleg Nádasdy által küldött kisebb lovas osztagnak támadása, a melyek együttvéve teljesen szétszórták a porosz lovas hadtestet és ennek részeit egészen *Bristwyig* üldözték.[2] Ezzel a lovasságától megfosztott Tresckow gyalogsága is megrendült és óriási veszteség árán menekülni volt kénytelen eddig elfoglalt állásából. Esti 7 óra körül *Sincére* hadosztálya foglalta el állásait.[3]

Frigyes e kudarczok ellenére sem adta fel a küzdelmet, hanem összegyüjtvén a rendelkezésére álló és összesen 14 zászlóaljnyi gyalogságát, velök egyenesen a krzeczhorzi magaslatnak támadt. Támogatta e tömeget *Hülsen,* a ki a tölgyerdő mellett foglalkoztatta az ellenséges jobbszárnyat. A lovasság (Penavaire 20, Normann 10, Seydlitz 15 századdal)[4] feladatául tűzte, hogy a gyalogság sikeres támadása esetén a császári gyalogság sorait törje át, a porosz gyalogság oldalát kelet felé (Nádasdy) fedezze és általában támogassa a gyalogság előnyomulását.

A támadás eleinte eredményes volt, mert az amugyis megritkult császári gyalogság sorai hamarosan meghomlottak; a porosz gyalogság felsodorta a császári csatavonalat, sőt egyes porosz zászlóaljak még a császáriak hátába is jutottak. Nem úgy a porosz lovasság, a mely a terep akadályai miatt csak nehezen juthatott előre. Daun seregének helyzete valóban válságos volt, bár a csapatok és ezeknek parancsnokai hősileg és elszántan küzdöttek.[5]

Noha a Chocenitz felől intézett porosz támadás is kudarczot vallott (porosz jobbszárny), a porosz király erélyes támadó fel-

[1] U. o. 604. l. *Gaisruck* harczjelentése.

[2] U. o. 607—610. l.

[3] U. o. 610—612. l.

[4] U. o. 781. l.

[5] Így a Haller (ma 31.), a Deutschmeister (ma 4.), a Botta (ma 12.), az Erzhercog Karl (ma 2.) gyalogezredek; a parancsnokok közül kitüntek: *Siskovics* ezredes (2. ezred), *Bojanovszky* (Serbelloni vértesezred) stb.

lépése és megtörhetlen szívóssága a császáriak nehány magasabb állású vezetőjének önbizalmát megingatták és a visszavonulás gondolatával kezdtek foglalkozni.[1] A megingott önbizalmat azonban helyrebillentette a véletlen játéka. Az *O'Donell* lovashadosztály eddig tétlenül álló ezredei ugyanis egymásután önszántukból harczba léptek. Elsőnek a *de Ligne* dragonyosezred vágott bele; példáját követték: a *Kalckreuth*, a *Portugal*, a *Schmerzing* és végül a *Serbelloni* vértesezred, a melyek mind a császáriak állásába betört porosz gyalogságra vetvén magukat, azokat halomra döntötték, úgy hogy a mikor a *Normann* porosz lovasdandár (Blankensee és Katte ezredek) a krzeczhorzi magaslatot elérte, már csak a saját menekülő gyalogságával találkozott. Normann lovassága tehát nem változtathatta meg a helyzetet, mert egyfelől a *Porporati* és *Kolowrat* dragonyosezredek, másfelől Nádasdy hadtestéből a *Prinz Albert* és *Graf Brühl* könnyű szász lovasezredek, azután még az erdő felől *Starhemberg* nehéz lovasai is megpecsételték Normann dandárának sorsát és menekülésre kényszerítették.

A porosz gyalogság még $1\frac{1}{2}$9 óra körül is vitézül védekezett a krzeczhorzi magaslat északi lejtjén, míg végre 9 óra tájban az egész porosz sereg visszavonult.

Nádasdy huszárjai a Zietennel történt második összecsapás után farkasszemet nézve Zieten huszárjaival, radowesnitzi állásukban maradtak. A csatatéren már elült a csatazaj, a midőn végre Zieten is visszavonult. Nádasdy huszárjaival és a hozzá rendelt *Stampach* nehéz lovashadosztálylyal Kutliren át követte őt, de nemsokára megállapodott. Ezzel véget ért a kolini csata!

Frigyes még napnyugta előtt hagyta el a csatateret; talán vigaszt nyert azokban a szavakban, a miket egy öreg dragonyosa mondott, a midőn sisakjából vizet nyujtott neki: *Nun die Königin kann ja wohl auch einmal eine Schlacht gewinnen, davon wird uns der Teufel nicht holen.*[2]

Daun nem üldözte a porosz hadsereget, hanem sorakoztatta seregtesteit.[3] A beállott sötétség, a lőszer hiánya, a hadsereg

[1] U. o. 785. l.

[2] *Schliefen* i. m. 58. l.

[3] A veszteségek a következők voltak: a *császáriaknál* 40 tiszt elesett, 294 megsebesült, 17 fogságba esett vagy eltünt; a legénységből 1187 el-

kimerültsége, a vonat távolléte (Suchodólon állott) és ezenfelül Prága bizonytalan sorsa, egyelőre megállásra kényszerítették a szerencsés hadvezért. Másnap (junius 19-én) azonban a Beczvarka-patak mellé Krychnov alá menetelt és 20-án ünnepies Tedeumot tartott.

A kolini győzelem egy csapásra megszüntette azt a rettenetes kétséget, a mely a királynő birodalmának sorsa felett lebegett. Bécsben szorongva várták a harcztérről jövő hireket és szinte végnélküli öröm fogta el a lakosságot, a midőn junius 20-án a kolini győzelem hirét hozó Vettes alezredes 20 harsonás kiséretében és a zsákmányolt zászlókkal a királynőhöz Schönbrunnba megérkezett. Másnap (junius 21-én) Mária Terézia a Szent-István templomban tartott Tedeumon adott hálát Istennek, hogy sorsát jóra fordította. Második köszönete Daunnak szólott, a kinek 21-én kelt levelében[1] háláját fejezi ki, elismerését és köszönetét nyilvánítja a vezérnek, az összes tábornokoknak, valamennyi tisztjének, az egész hadseregnek és hangsulyozza azt, hogy a junius hó 6-án kelt levelében tett igéretéről nem feledkezik meg és csupán a részletes jelentést várja, hogy szavának ura lehessen. Ez alatt Mária Terézia régi kedves tervének megvalósitását, a *katonai Mária Terézia-rend* alapitását értette.[2] Már a sziléziai háborúk befejeztével gondolt arra, hogy katonái vitéz tetteinek megjutalmazására és a többi uralkodó példájára,[3] magas katonai rendjelet alapít és ennek ünnepélyes kihirdetését, miután Daun 1757 elején az előmunkálatokat befejezte, nevenapjára, május

esett, 4832 fő megsebesült, 2610 fő eltünt vagy porosz fogságba került. Az összes veszteség 8988 fő volt. *Frigyes vesztesége* igen nagy volt. Tisztjeiből elesett 79, 202 megsebesült, 115 pedig fogságba jutott; a legénységből elesett és elveszett 5458, megsebesült 3863. A fogyatékba jutottak száma kereken 14,000 volt. *Hoen* i. m. V. függ. Ezenkívül az osztrákok kezére jutott 22 zászló és 45 ágyú.

[1] *Aus rhumvollen Tagen* i. m. 26. l.

[2] Az alapítás részletes leirását lásd: *D. J. Hirtenfeld*, Der Militär Maria Theresien Orden und seine Mitglieder. Wien. 1857, 1—5. l. Hof- und Staatsdruckerei. *Hadt. Közl.* 1889. 274. és köv. l.

[3] Mária Terézia uralkodása kezdetén az osztrák birodalomban csak egy rendjel állott fenn, még pedig az 1429 január 10-én *Jámbor Fülöp* burgundi herczeg alapitotta *Arany gyapjas-rend.*

13-ára tűzte ki. A vereséggel végződő prágai csata dugába döntötte a szép tervet, de csak azért, hogy a kolini győzelem alkalmából még nagyobb jelentőséggel megvalósulhasson.[1]

Daunnal egyidejüleg a királynő *Lothringeni Károly* herczeget is kitüntette a rend nagykeresztjével, míg *a harmadik nagykeresztes Nádasdy* lett nemes egyszerűséggel irott kérvénye alapján.[2]

[1] «Die wirkliche Ausführung dieser Absicht — írja Mária Terézia 1757 junius 22-én — hat seithers an dem Abgang einer dem Vorhaben gemässen Veranlassung gehaftet. Nachdem aber solche nunmehr durch den von Euch und Euerer unterbegabten Armee erfochteten herrlichen Sieg verschaffet worden und Ich Euch die Ehre bei der späteren Nachkommenschaft mit Freuden gönne, dass der neue Orden seinen Anfang dem erwähnten Siege zu verdanken habe; so will Ich nicht länger verziehen, Mein Vorhaben in das Werk zu stellen und andurch dem Militair eine neue Probe meiner Gnade und danknehmigen Wohlwollens zu geben.» A legfelsőbb kézirat végéhez pedig maga a királynő sajátkezüleg ezt írta: Ihr habt eure Ordensproben vor den Augen der ganzen Armee schon abgelegt, Ihr seit also als der erste Grosskreuz aufgenommen. *Aus rhumvollen Tagen* i. m. 5. l. és *Hirtenfeld* i. m. 2. l.

[2] «Allerdurchlauchtigster, grossmächtigster und unüberwindlicher Römischer Kayser, Aller Gnädigster Herr!

Der Feldmarschall Graf v. Daun gebet mir zu wissen, wie dass Ihre Kayserliche, auch zu Hungarn und Böheim königliche Mayestät Allergnädigste Frau, zu unsterblichen Gloir allerhöchst derselben unüberwindlichen Nahmens einen Militair Orden auf zu richten und damit diejenige, so sich in einer feindlicher Gelegenheit, durch eine besondere tapfere That hervorgethan zu begnädigen allermildest entschlossen haben: Euer Kayserliche Mayestät seyend meine treu geleistete Dienste zweyfelsohne gnädigst bekannt und will mich deswegen an des Commandierenden Herzogs Carl v. Lothringen und Feldmarschallen Daun weiters unterthänigst berufen und eben dieser letztere und sämmtliche Armee wird die ohnfehlbahre Zeugnisse geben, was meine getreue Dienste zu der den 18. Juny gehabter glorioser Battaille beygetragen haben.

Als gelanget an Euer Kayserliche Mayestät als dieses Ordens Gross Meistern mein allerunterthänigstes bitten, Aller Höchstderoselben geruchen mich in gedachten Orden an und aufzunehmen und solchergestalt die Kayserliche Gnade anwiederum wiederfahren lassen, allwo hin mich in tiefster Ehrfurcht erlassend, ersterbe Euer Kayserlichen Mayestät aller unterthänigster allergehorsamster Franz Graf von Nádasdy. (Königsheim, augusztus hó 23.) Eredetije a *Katonai Mária Terézia-rend irattárában.* Fsc. IV. N. 1. sz.

A nagykereszt adományozásával a királynő Nádasdyt érdemei alapján, Daun mellé állítja, a mivel elismeri, hogy a magyar vezér ép oly részese a győzelemnek, mint a tábornagy. A nagyközönség azonban tovább ment: *egyenesen Nádasdynak tulajdonította a győzelmet,*[1] *a mivel szemben feltünő és rejtélyes az, hogy Daun a csatáról beterjesztett jelentésében Nádasdy szereplését elég szükszavúan érinti, a mennyiben ezeket írja: finde er sich schuldig das Zeugniss zu geben, dass er diesen Tag seine schon öfter an Tag gelegte kluge und tapfere Anführung seiner Truppen mehrmalen ganz ausnehmend bestättigt hat.*[2]

THURZÓ KÁLMÁN.

[1] *Hadilevéltár* Beiträge i. m. 311. l.
[2] U. o. 310. l.

FRANCZIA ADATOK AZ 1664. ÉVI SZENT-GOTTHÁRDI CSATÁHOZ.

(Második közlemény.)

A napló szövegének folytatása előtt röviden vázolni kívánom az eseményeket.

1664 *július 25-én* Montecuccoli lovas hadtestének elővéde, mely *Gucsenics* horvát ezredéből és a dragonyosokból állott, egyesült *Nádasdy* lovasságával *Körmend*nél. E nap volt egyszersmind az első összeütközés napja. A török lovasság megkisérelte az átkelést, de Nádasdy, támogatva a lovas hadtest elővéde által, e kisérletet meghiusította. *Július 26-án* a nagyvezir egész seregével Körmendhez ért s táborát a palánkkal szemben ütvén fel, ujabb kisérletet tétetett az átkelésre. E kisérlet e napon már a második volt, mert az elsőt — valószínűleg a nagyvezir útját előkészítendő — a tatárok tették; az elsőt *Nádasdy*, segítve hajdui és a horvátok által, meghiusította ugyan, de a horvátok azután egy janicsár-osztálylyal jutottak harczba, mely vereségükkel végződött. A nagyvezir által elrendelt második kisérletet maga *Montecuccoli* utasította vissza, ki a lovas hadtest zömével ép akkor érkezett Körmendhez. Leghevesebb volt azonban a harcz *július 27-én*, a mikor is a nagyvezir nagyobbszabású támadást intézett a Rába vonala ellen, az átkelést kierőszakolandó. A török csapatok már áthatoltak a hidon, midőn előbb a német, majd *a franczia lovasság által is hathatós támogatást nyerve*, az ellenséget ismét visszaüzték.

Július 28-án a nagyvezir serege a Rábán fölfelé húzódva, *Csákány* elé ért, míg lovassága Szt.-Gotthárd felé kalandozott. Montecuccoli követte a török sereg mozdulatát, míg Nádasdy és

Batthiány a magyar lovassággal Körmendnél hagyatott. A törökök átkelő kisérlete itt megujult, de ismét sikertelen maradt. *Július 29-én* a török sereg még tovább vonult a Rábán fölfelé s az est beálltával olykép szállott táborba, hogy balszárnya Szt.-Gotthárddal szemben állott.[1]

A mondott napok eseményeire nézve a naplóban a következőket olvastam.

«A törökök visszaverése után a franczia lovasság a körmendi hídtól visszatért a szent-gotthárdi táborba. Velük jött el a német lovasság is, mely ép oly kitünő volt, mint a milyen silány volt a gyalogságuk; ezek, szegény nyomorultak, a hosszú böjttől és inségtől nagyon lesoványodtak s kevés számba mentek, összehasonlítva őket a franczia gyalogokkal, a kik a 400 mértföldnyi út ellenére is oly friss színben voltak, mintha valamely közeli jó helyőrségből kerültek volna a harcztérre. Hát még a franczia lovasság, a melyet annyira megbámultak Németországban és utóbb Olaszországban is. Miután különítményünk megérkezett, elfoglaltuk szállásainkat. A németek a szent-gotthárdi híddal szemben telepedtek le, úgy hogy jobbkezük felől a *Weistrichs-patak*[2] folydogált, szemben a *Rába*, a hátuk mögött pedig egy eléggé nagy patak volt. A franczia csapatok a németek balszárnyánál ütöttek tábort, egy kis mértföldre (lieue) Szent-Gotthárd alatt (au dessous) és egy fenyőfából készült híd (pont de sapin) közelében; ezt a hidat nem rontották le, mert senkisem hitte, hogy a törökök át mernének rajta jönni a mi jelenlétünkben. Mi ép úgy táboroztunk, miként a németek, kivévén azt, hogy a . . . . .[3] folyó jobbkezünk felül nem volt oly közel hozzánk, mint hozzájuk (campés à la reserve que nous n'avions pas si proche de nostre droite comme eux la rivière de . . .)»

«Az első nap estéjén, a mint a nap leáldozott, a törökök mind együtt imádkoztak tele torokkal és igy borzasztó lármát csaptak kiáltásaikkal. Az imádkozást a tábor egyik végén kez-

[1] *R. Horváth J.* Az 1664. évi Mura-Rába melléki hadjárat és a szt.-gotthárdi csata. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1891. évf. 618. l.

[2] Későbbi toldás.

[3] Üresen hagyott hely.

dették el és hadoszlop hadoszlop után vágott bele, míg végre az egész tábor dörgött az ima hangjától (comme une traisnée de voit épouvantable = mint emberi hangok rettentő futó tüze). Imájukat háromszor megismételték és mindig ugyanazon szavakat ejtették ki: *Alla hű.* Azt hittem, hogy ez az iszonyú zaj megijeszti a francziákat.» De csakhamar megnyugodott a napló írója, mert a francziák hangosan és gúnyolódva utánozni kezdették az imát, s midőn a zaj végre megszünt, a csoportokba verődött török trombitások oly kellemesen harsogtatták trombitáikat (fanfares), hogy mindenkit valóban elbájoltak. A trombitások öten-hatan egy csoportban és kellő távolságban állván egymástól, szép símán vették át a harsonaszót. Ez a hangverseny minden este megismétlődött.

«Ily gyönyörű zeneszó mellett nyugodtunk le az első nap estéjén — írja a pap — melyet azonban másnap reggel egészen másféle zenebona követett: tiszteletünkre bombolni kezdettek a török ágyúk s tüzéreik minden szünet nélkül reggeltől estig folytatták a tüzelést. Tüzelő állásukból jól háborgathattak bennünket, mert fönt a magaslatokon helyezkedtek el, mi pedig, a folyó innenső partján, lent a völgyben állottunk. Az a domb, a melyet elfoglaltak, eléggé lapos volt és a Rába folyó mentében terült el, a mely a magaslatok lábánál folyt végig. A hátuk mögötti erdőség nem volt oly sűrű, mint a mi oldalunkon levőé. Egész hadseregük, ép úgy mint a miénk, hosszú egyenes vonalban táborozott. Táboruk két mértföld hosszú volt, még pedig egy mértföld Szent-Gotthárdon felül és egy mértföld azon alul. Táboruk gyönyörű látványt nyujtott; színkör formájában terült el a magaslatokon; sátraik különböző színűek voltak, kék, vörös, zöld vagy sárga; némelyikük finom, mások pedig közönséges vászonból voltak; a színvegyület pompás volt. A nagyvezir sátorát tisztán láthattuk táborunkból; zöld vászonfal vette körül, mely minden irányban ki lévén feszítve, nagy udvart alkotott; ezen belől sátorok voltak. A törökök igen fürgén ütik fel sátraikat; egy fél óra alatt az egész sátortábor fölépült. A legszükségesebb podgyász szállítása végett nagyon sok rabszolgát és tevét visznek magukkal. A törökök gyönyörű tábora mellett, a miénk sem volt rossz. Egy félszigeten feküdt, melynek hossza

kettő, szélessége pedig fél mértföld volt; határát két folyó és egy nagy patak alkotta. Nálunk elég volt a fű, sok a zöldségféle és a gabona és a Rába folyó megvédett a törököktől; ezeknek azonban nem volt elegendő eleségük, mert táboruk igen száraz helyen terült el. A foglyok bemondása szerint a törökök lovaikat falevelekkel etették; ezt a Rában átúszott szökevény rabszolgák is megerősítették. Mindkét félnek voltak tehát előnyei. A törököknek mintegy 100,000 emberük volt; a magaslatokon elhelyezett ágyúik egész nap folytatták a tüzelést bámulatos módon. Minthogy a franczia gyalogosok födözve nem voltak, semmi sem védte meg őket az ellenség golyóitól s így sokat szenvedtek; különösen sokat vesztett a biztosításra kirendelt ezred (régiment de la sureté), melynek több embere elesett, két zászlótartójának pedig eltörött a czombcsontja. Ennélfogva a vezérek nagy földsáncz (épaulement de terre) építését rendelték el a csapatok egy részének megvédése végett, a védelemre kirendelt ezredet pedig lovasságunk közelébe voltak kénytelenek visszavonni; ennek kárát vallottuk, mert táborunkban sok volt a tolvaj, a kik éjnek idején belopództak sátrainkba és ellopták holmijainkat. A védelemre kirendelt ezredünk visszavonása után is folytatták a törökök a tüzelést; de mivel nagyobb szög alatt lőtték golyóikat, nem sok kárt tettek bennünk, mert a golyók mind sátraink fölött röpültek el.»

Éles szemével észrevette a pap, hogy a keresztény sereg is viszonozni szerette volna a török ágyúk tüzelését; de csekély, csupán két apró tábori ágyújokkal nem sokat tehettek. Ez a két ágyú a folyó partján állott egy ütegben. Ezeket az ágyús [1] igen ügyesen kezelte, mert a czélba vett török sátrat mindenkor pontosan eltalálta és el is söpörte a föld színéről. Igen érdekes, a mit a pap itt megjegyez, hogy a tüzér több húsz *solos pénzdarabot keresett* ily módon magának! Nem kevésbé érdekes megjegyzése az is, hogy az ágyúzás nem sokáig tartott, mivel hat lövés után a tűzmester pihenni volt kénytelen, már csak azért is, mert elfogyott a puskapora és a golyója. Ez a körülmény elkeserítette papunkat, mert újra szidalmazza a császár minisz-

[1] A naplóban *egyes számban van!*

tereit, sőt még azt is megkoczkáztatja, hogy «úgy látszik, szövetségben voltak a törökökkel a francziák elvesztésére!» Ismét panaszkodik, hogy a keresztény táborban kevés a kenyér és a liszt, és hogy e miatt hallatlanul drága a kenyér; látta, hogy egy czipóért, a mely körülbelül két solt (2 sou) ért meg, egy aranyat fizettek (franczia pénzben számítva egyértékű volt 6 fonttal, vagyis a czipónak rendes körülmények közötti *hatvanszoros árával!*).

«Gabona volt ugyan elég — írja tovább a pap — de nem volt malmunk az őrlésre; a mi volt, azt a németek foglalták le mind és nem engedték át nekünk használatra, sőt még egy kis rakomány eleséget is elvettek tőlünk, a mit a magyar urak küldöttek a franczia csapatok élelmezésére. Ámbár nagy volt az élelemhiány, pénz volt elég! Ezért írta *de la Feuillade* a franczia királynak azt, hogy csapatainál minden hiányzott, kivévén a pénzt. Hús az volt elég; egy fontnak ára csupán egy sol (sou) volt; e nélkül a francziák éhen vesztek volna. Ivóvíz sem volt elég, ámbár csapataink egy félszigeten helyezkedtek el. A törökök közelsége miatt veszélyes volt a folyóhoz menni és vizet meríteni; ezenfelül a sok és tartós esőzés miatt a folyó megáradt, elmosta a partjait és iszapossá tette a vizet.» E bajon úgy segítettek, hogy megvárták, a míg a kimerített vízben az iszap leülepedett és azután még felforralták a vizet.

A táborban fakadó kevés forrásnak sem igen vehették hasznát, mert kicsinyek voltak és medenczéjüket a katonák úgy összetaposták, hogy a víz megzavarodott és ihatatlanná vált. A tisztek is ép úgy koplalhattak volna, mint a közkatonák, ha Gráczból nem hoznak magukkal eleséget. Még így is megesett, hogy egymáshoz és oda jártak vendégségbe, a hol több volt az enni- és innivaló, nevezetesen pedig o la, a hol kenyér, bor és víz volt. Még *Colignynak*, a franczia hadak fővezérének sem volt mindig elegendő kenyere.

«Július 30-án este — folytatja a pap — a törökök a szállásunk fölötti fenyőfahídon akartak átkelni; de a kirendelt lovasság, a franczia gyalogosok támogatásával oly szép rendben nyomult előre, hogy a törökök támadni nem mertek; a csapatok tehát csakhamar visszatértek szállásaikra. Türelmetlenül vártuk

az est beálltát, hogy ismét hallhassuk a törökök imáját; de semmi sem történt, még pedig vagy azért, mert kigúnyolták őket, vagy pedig valamely más okból. A mi trombitásaink azonban, mint rendesen, ismét vidáman harsonáztak az esti homályban. Másnap (július 31-én) a törökök fölszedték sátorfájukat és Szent-Gotthárd felé vonúltak oly hiedelemben, hogy a helységen fölül több gázlót találnak, mint azon alul. Úgy látszik, meg akarták kerülni jobbszárnyunkat. A mint azonban észrevettük e mozdulatukat, mi is parancsot kaptunk, hogy szedjük föl sátorfánkat, vonuljunk a folyó mentében fölfelé és lépést tartva az ellenséggel, akadályozzuk meg az átkelést. Elmozdultunk tehát a félszigetről eddigi szállásunkból és egy rozoga fenyőfahídon átkeltünk a Weistrichs folyón csekély távolságnyira Szent-Gotthárd fölött. Ha a törökök három vagy négy ágyút a híd felé irányoznak, nagy zavart okozhattak volna közöttünk ép az átkelés közben, mert nagy volt a tolongás a híd följáratánál, miután mindenki egy időben kivánt átjutni a szoros uton. Óriási mészárlást követhettek volna el, vagy legalább is lerombolhatták volna a hidat, hogy átkelésünket megakadályozzák; ez is könnyű dolog lett volna, mert egészen közel állottak hozzánk és jól láthattak bennünket, minthogy teljesen födözetlenül ki voltunk téve golyóiknak. Különben ha a császár miniszterei jobban gondoskodnak lőporról és golyókról, mi is sok kárt tehettünk volna a törökökben, mert ők is hasonló helyzetben voltak, mint mi; szerencséjükért nagy hálával tartoznak a császár miniszereinek.»

Tudjuk, hogy ezután mind a két fél a Rába mentén fölfelé és egymással egyenlő magasságban haladt tova. Végre megállapodott úgy a török, mint a keresztény sereg, még pedig előbbi a folyót kisérő magaslatokon, utóbbi ellenben a Rába lapályán. «Ezen emelkedett helyről ismét uralták a folyó mentében elterjedő alacsony térséget — írja a pap — de a folyó itt már messzebbre feküdt a magaslatoktól mint előbb s ezért nem igen zavarhattak bennünket puskatűzzel, hanem csak ágyúikkal, a melyekkel elég gyakran lövöldöztek reánk. A keresztény tábor nem alkotott egyenes vonalat mint előbb, hanem tört vonalat, mert ki kellett kerülni egy vízzel borított mezőséget. A néme-

tek, a kik az elővédet alkották, szembejutottak a törökökkel, de bennünket nem láthattak, mert a mi táborunk a hegyeknek egyik mellékoldalán helyezkedett el. Azok pedig, a kik láthatták a hitetleneket, födötten állottak, mert sátraikat terebélyes tölgyfák alatt ütötték fel, a melyek egyszersmind megóvták őket azoktól a záporesőktől, a melyek sok bajt okoztak nekünk. A hegyoldalról aláhömpölygő víz ugyanis annyira elöntötte sátrainkat, hogy köröskörül árkokat kellett ásnunk a víz elvezetése végett. Ezen a bajon tehát segítettünk valahogyan, de a másikon nem, mert a Bécsben vásárolt finom vászon ugyanis nem volt esőálló, áteresztette a vizet és az ágyunkban is teljesen átáztunk, valahányszor esett az eső; a föld is annyira fölázott, hogy csakis csizmában járkálhattunk a táborban.»

Augusztus 1-én a törökök a magaslatok és a Rába között állították fel ágyúikat (összesen tizenegyet), a melyekből hevesen lődöztek. A tüzelés korán reggel kezdődött és a körülfekvő erdőségek miatt keletkezett visszhang következtében igen kellemetlen volt, de nem félemlítette meg a kereszténveket, mint a hogy azt a törökök hitték. Az ágyúkat a törökök lassankint a folyó partjáig tolták előre, még pedig oda, a hol a Rába kanyarulata egy félszigetet alkot. Az előrenyomulásnak czélja az volt, hogy elősegítsék a saját gyalogságuk átkelését a folyón. Az átkelés simán ment végbe, mert a mint a napló írója mondja: a németek, a kik az illető hely védelmével bízattak meg, rögtön kereket oldottak, a mint a törökök megérkeztek. Ezek azok a csapatok voltak, a melyeket a szabad német városok küldöttek és a badeni herczeg vezérelt. E német ezredeket négy franczia ezred támogatta, t. i. a *Turenne, Grancey, La Ferté* és *Espagny*, a melyek az elillant németek helyét rögtön elfoglalván, csatlakoztak azokhoz a csapatokhoz, a melyek helytállottak. Ezek egy részét a franczia *loranei herczeg*, a másikat pedig a *nassaui* gróf vezérelte. Utóbbit a törökök teljesen legyőzték. A franczia ezredek lehajtott fővel mentek neki az ellenségnek, de meghátrálni voltak kénytelenek, mert a német lovasság nem jött segítségükre, hanem megszaladt; belőlök mintegy 5000 ember elszéledt és a vesztett csata hírével a 20 mértföldnyire fekvő Gráczig fölriasztotta az egész vidéket.

«A kudarcz azonban nem vette el gyalogosaink bátorságát, folytatja a napló irója, hanem a mint lélegzetet vettek, megfordultak és újból támadtak a végből, hogy visszaverjék a törököket, kik közül már sokan átjöttek a folyón. De ez a második összecsapás is ép oly sikertelen volt, mint az első, mert a törökök visszavetették a mieinket egészen egy faluig, a mely a mi népünk jobb oldalában volt. Ekkor történt, hogy az egyik ezred élén harczoló *Marquis de Mouchy* fejét karddal levágták. Nagyon nehéz volt a fegyverzete s azért képtelen volt átmászni azon a kerítésen, a mely útját állotta. Elesett még: *Marquis du Plessis Bélière* és vele a csak 16 éves *petit cadet de Puisieux*, ki enseigne colonelle volt az édesbátyja vezérelte ezredben. A midőn ez látta, hogy a törökök egész tömege fogja körül és a menekülésre nincs kivezető út, beburkolódzott zászlójába és így halt meg az ellenséges csapások alatt.»

A gyalogság hadakozásáról a táborban levők semmit sem tudtak. «Szépen csöndesen ebédeltünk — mondja a pap — még pedig jó társaságban, a midőn hirtelen riadás támadt. Mindenki lóra kapott és csak most tudtuk meg, hogy a törökök már nagy számban átkeltek a folyón; hevesen támadtak, sokan közülök oly merészek voltak, hogy elhagyták seregük zömét és fölgyujtották a közeli falut. Ezek azonban meglakoltak merészségükért, mert francziáink elfogták őket, még pedig kezükben a gyujtogató szerekkel; hármat közülök a németek, a kiknek kiszolgáltatták őket, elevenen megnyúztak.»

Minthogy a törökök mind nagyobb számban jöttek át a folyón és csatarendbe helyezkedve visszaverhetők nem voltak, a szövetségesek már-már föladták a reményt, hogy megverhessék őket és parancsot kaptak, hogy podgyászukat az elköltözködéshez készen tartsák. Az adott körülmények között — folytatja a pap — nem is tehettünk mást, mert nem igen remélhettük, hogy a franczia gyalogságot reábírjuk, hogy újra támadjon, mert már kétszer megverték és visszanyomták a hegy aljában elterülő erdőbe. Tisztjeik azonban szakadatlanul bátorították a katonákat, s a mikor látták, hogy a franczia lovasság is megérkezik támogatásukra, harmadszor is megpróbálták a dolgot és újra támadtak.

Itt a napló megismerteti a harcz terét. Szerinte az a félsziget, a melyet a Rába kanyarulata alkotott, minden oldalról zárt volt. A törökök háttal állottak a folyónak; a szövetségesek hátában inkább ritkás, de sudár fákból álló erdőség által borított hegy terült el. A szövetségesek jobboldalában egy kis falu állott, balról pedig egy kis irtás volt, a melyen a lovasság átvonulhatott. A térség általában véve szűknek bizonyult a csapatok fejlődése tekintetében. Ez volt oka annak, hogy a franczia lovasság 36 kompániájából csupán 12 vonulhatott át a szűk helyen. Hibáztatja a törököket, hogy a franczia lovasságot átengedték az irtáson és hogy nem akadályozták meg ezek csatarendbe való fejlődését. «A pogányoknak ez a mulasztása bátorságot öntött a mi katonáinkba, mondja továbbá, miután látták, hogy az ellenség képtelen fölhasználni a kedvező alkalmat és mert szentül hitték, hogy könnyen visszanyomhatják a törököket a folyó túlsó partjára.» Reményekkel teli, lehajtott fővel újra rohamra indult a már említett négy ezred (az ötödik, vagyis a *Piemont*-ezred, Szent-Gotthárdban maradt mint őrsereg). A törökök sokáig tartották magukat. A támadás előtt a szövetséges csapatok parancsnokai szigorúan megtiltották, hogy senki se szakadjon el a sereg zömétől, mert észrevették, hogy a kardjukat mesterileg forgató törökök a laza sorokban, a hol elegendő helyük volt, felülkerekedtek, holott a zászlóaljak és a svadronok zárt és tömör soraiban nem igen tehettek kárt. Mindazok az emberek, a kik hetykén elváltak svadronjuktól azért, hogy a törökökre lövöldözzenek, eklatáns módon bizonyították be a kiadott parancs helyességét, mert valamennyinek a feje a törökök zsákjába került, a miket azok az oldalukon viseltek azért, hogy a levágott fejeket beléjük tömjék. «Az összecsapás igen heves volt — írja a pap — és a törökök eleinte nem engedtek, mert a folyón átkelt csapataik mind a harczban legjobban edzett janicsárok voltak, a kikkel nekünk franczióknak kellett megmérkőznünk. Én annak a hegynek a tetejére mentem fel, a melynek lábánál folyt a harcz. Hátamat a magaslaton álló kis kastély[1] falának vetettem és így mindent egészen jól láttam. Körülöttem elég német lovas volt,

[1] Chateau. A hegy a «Schlossberg».

a kik portyázásról jöttek vissza, de nem igen siettek a csatázók közé. Hiába buzdítottam őket, hogy gyorsan menjenek bajtársaik segítségére a harczba, de úgy látszik, nem igen volt kedvük viaskodni és mind gyáva ficzkók voltak.»

«Egy ideig itt álltam és mindent jól láttam, míg végre, a mikor két ágyúgolyót lőttek a kastély felé, gyors lépésben otthagytam helyemet. Különben végig néztem volna az egész támadást, a melyben a francziák egyedül 4000 emberükkel visszanyomtak 12,000 törököt a folyóba, a kik mind odavesztek, mert vagy belefultak a folyóba, mely a néhány napig tartó esőzés miatt igen megáradt, vagy pedig a mi lovasságunk és gyalogságunk folytonos tüzelésében hullottak el.»

«A meddig az ütközetet szemléltem, addig úgy láttam, hogy mindenki kiszemelte áldozatát és azután a legnagyobb nyugodtsággal agyonlőtte azt. Nagy zavar támadt a pogányok között. Súlyos ruházatuk nagyon megnehezítette az úszást; azokat pedig, a kik úszni tudtak, az úszni nemtudók fojtották a vizbe. Sokan ugyan elérték a tulsó partot, de vagy nem tudták megmászni a partot, mert igen meredek volt, vagy pedig a franczia lövészek lőtték le őket, főként pedig azokat, a kik a szárazra jutottak. Óriási öldöklés ment végbe: alig jutott a tulsó partra egy-két török. A megöltek között egy basa is volt, a nagyvezirnek testvére. Ez az *Espagny*-ezredben szolgáló kadétnek esett a kezébe, a kinek fölajánlotta arany buzogányát (masse d'or) és kegyelmet kért tőle. A kadét megharagudott és reá lőtt a basára, a ki nyomban összerogyott. Egy másik basát, a «janicsárok kapitányát» szintén megölték számos emberével együtt. A többi török fölzendült a nagyvezir ellen és tiltakozva elment Kanizsa felé, hogy nem fognak többé harczolni, mert a mi csapataink rosszul bántak velük és sokat szenvedtek az eleség és takarmány hiánya miatt. Ezeket a foglyok és a vizen hozzánk úszott rabszolgák mondták el.»

Az előbb említett franczia előkelőségeken kívül elesett még *Mons. Richard* lovaskapitány is; a franczia katonák soraiban kétszáz ember esett el. A németek veszteségét a pap sokkal nagyobbra becsülte. A *Nassau-ezred* például már az első rohamnál elpusztult. A többi német csapatból mintegy ötezer ember

megfutamodott. Ezek azonban visszajöttek zsákmányolni, a mikor hirét vették, hogy a francziák legyőzték a törököket. «Igaz, hogy nem sokat zsákmányolhattak, írja a szemlélő, mert a midőn a franczia tisztek észrevették, hogy a németek fosztogatják az elesett törököket, reájuk lövettek, mert véleményük szerint a németeknek semmi joguk nem volt ahhoz, hogy fosztogassák azokat a törököket, kiket a francziák öltek meg saját életük koczkáztatásával.»

A zsákmány nagyrésze a francziák kezébe került, a kik minden olyan lovat elfogtak, a mely ép volt vagy csak könnyen sebesült meg. A nagy fosztogatás azonban nem ezen a napon ment végbe, mert a szövetségesek csapatai hadi rendben maradtak, tartván attól, hogy a törökök, szokásukhoz híven, visszatérnek és fokozott erélylyel támadják meg őket. A törökök elvonulása után vették észre a szövetségesek, hogy a vereség teljesen váratlanul érte a törököket, mert a 11 darab ágyút a folyó partján hagyták. Ezután a keresztény csapatok elsánczolták magukat, a mi által elvették a törökök még egyszeri támadási kedvét. A zsákmányul esett ágyúkat arra a gyalogezredre bizták, a melyet az állások védelmére rendeltek ki.

«A pogányok veresége, írja a pap, meglepte az egész *világot, magunkat sem véve ki! Alig értettük meg, hogy a folyón átkelt 12,000 törököt hogyan verhette meg 4000 olyan emberünk, kiknek fegyelme gyenge lábon állhatott bajtársaik futása miatt!* A törökök is igen meg voltak lepetve, a midőn megtudták, hogy milyen kevesen voltak a francziák. Valaki, a ki a török seregből jött el táborunkba, azt beszélte, hogy a nagyvezir karóba húzatta azt a kémet, a ki azt jelentette neki, hogy csak 6,000 franczia van a keresztény hadseregben; ő (t. i. a nagyvezir) sehogy sem értette meg, hogy oly maroknyi csapat mi módon verhette vissza a folyón átkelt nagyszámú török csapatokat. Azt hitte, hogy legalább is 20,000 franczia vett részt a harczban, hogy ily győzelmet arattak.»

«A németek, bár igen irigykedtek a francziákra, a mióta ezek megverték a törököt a körmendi hidnál, nem állhatták meg, hogy a dicsőséges győzelemnek hirét ki ne kürtöljék. Az öreg Montecuccoli is eljött hozzánk és kivonult ezredeink előtt köszö-

netet mondott: Colignynak, tábornokainknak, továbbá maréchal de camp-jainknak, kapitányainknak, tisztjeinknek s legénységünknek, hangosan hirdetvén, hogy e napon megmentettük a császárságot; megigérte továbbá, hogy jelentést tesz a dologról a császárnak, hogy ő felsége is megköszönhesse szolgálatainkat a franczia királynak».

Itt a pap közbeszövi két franczia úrnak, még pedig: *Marquis de Grace*-nak és *De Bandeuille*-nak esetét, a kik még Metzben összeszólalkozva, párbajra hívták ki egymást. A kihívott fél azonban nem fogadta el a kihívást, mert a király szigorúan megtiltotta a páros viaskodást. A kihívót el akarták fogni, de ez elillant és mint önkéntes a német csapatok soraiban harczolt Szent-Gotthárd alatt. Hősies viselkedésének szemtanuja volt a kihívott tiszt, a ki erre kibékült vele.

A csatában a franczia csapatok közül 12 lovas kompánia és 4 gyalogezred vett részt; a Piemont-gyalogezred Szent-Gotthárdban maradt vissza, mint őrsereg; a többi 24 lovas kompánia pedig a tábor közelében és nyeregben várta a további parancsokat. A csata után az idő esősre fordult. Másnap (augusztus 2-án) délig az egész tábor azt hitte, hogy a törökök, legalább is ágyuik megmentése végett, korán reggel visszatérnek. Az esős időben — mondja a pap — e szolgálatra az ijjakkal felszerelt tatárok igen jól alkalmazhatók lettek volna, mert a franczia gyalogság az esőben nem használhatta lövő fegyvereit. «Nyilván ilyen tervet eszeltek ki, írja a pap, mert visszajöttek és csatarendbe helyezkedtek; de a midőn látták, hogy csapataink a folyó partján, a sánczok mögött, harczra készen állnak, ismét visszavonultak és nem tettek mást, mint hogy két üteget állítván fel a lejtőn, egész napon át és elég gyakran tüzeltek bár kevés eredménynyel.»

A törökök eltakarodása után a szövetséges seregekből nehány katona, még pedig tisztjeik biztatására és néhány louis d'or-ért, átúszott a Rábán és leszerelte a török ágyúkat, nevezetesen a talpakat a vízbe dobták, az ágyúcsöveket pedig a földön heverten otthagyták.

A napló ezután több oldalon át azokat a kegyetlenkedéseket írja le, a melyeket úgy a franczia, mint a német katonák követtek el a hatalmukba került török harczosokkal szemben.

Augusztus 3-án a törökök mind messzebb vonultak, a szövetségesek pedig, cselt sejtve, a Szent-Gotthárdban álló őrsereg támogatására segédcsapatokat küldöttek ki ugyanide. Maga a szövetséges derékhad is készenlétben maradt, hogy, ha kell, közbevágjon és megsegítse a Szent-Gotthárdnál megtámadottakat. A törökök azonban a következő napokon sem tértek vissza és nem bocsájtkoztak hadi vállalatokba, hanem még tovább eltávolodtak a szövetségesektől. Ennélfogva akadálytalanul átvonszoltathatták azt a 11 ágyút, a melyeket a törökök gyáván a Rába mellett visszahagytak és a melyeket a francziák már előzőleg leszereltek.

Reánk nézve mindenesetre igen érdekes fejezete a naplónak az, a melyben a *magyar csapatokról* esik szó. Erre nézve ez áll a naplóban:

«A mai napon 6000 magyar harczos csatlakozott hadseregünkhöz. Reggeli 10 órakor vonultak be táborunkba nagyon szép rendben; mind jól megtermett és jól fölszerelt ember. Nem maradtak sokáig velünk; de a rövid idő ellenére is alkalmam volt főbb embereikkel beszédbe ereszkednem, különösen Budiani (Batthányi) gróffal, a ki e csapatokat vezérelte. A magyarok mind könnyen beszélik a latin nyelvet, a miért is a külföldi ember társaloghat velük. Elmondtam a grófnak a csata történetét; a gróf igen udvarias és őszinte ember volt. Elmondtam, hogy szeretve kívántuk, hogy velünk lehessenek a csata napján, mert ők nem szöktek volna meg oly gyáván, mint a németek. A gróf nagyon sajnálta, hogy nem érkeztek meg idejekorán, mert a magyarok hozzá lévén szokva a folyók átúsztatásához, a Rábán túl is üldözőbe vehették volna a törököket. A magyarok rövid ideig közel maradtak hozzánk, de később a sziget[1] felső végénél táborba szálltak ott, a hol mi táboroztunk azelőtt. Ott sem maradtak sokáig, mert a számukra táborhelyül kiszemelt mezők posványosak voltak és kényelmesebb helyet kellett keresniök. Mielőtt fölszedték sátorfájukat, táborunkba jöttek, hogy a katonáink által zsákmányolt különféle holmikat összevásárolják. A zsákmány kapóra jött nekik,

[1] T. i. a félsziget.

mert majdnem úgy öltözködnek mint a törökök, csakhogy nem viselnek turbánt. Ezt kivéve, nagyon hasonlítanak a törökökhöz. Fejükön prémmel szegett hosszúkás posztósüveget viselnek; ez az egyedüli, a miben a törököktől különböznek. Ugyanolyan lovakon ülnek, hasonló nyeregben; kantárjuk és csótárjuk van; a törökökhöz hasonlóan ülnek a nyeregben, tudniillik igen rövid kengyellel, a mi által lábszáraik rendkívül meghajlanak. Mindkét nemzetbeliek, a magyarok éppúgy mint a törökök, egyformán fegyverzettek, tudniillik van: baltájuk, puskájuk és szablyájuk. Balkezükben vasból való karvédőt, paizsot (brassard) viselnek (kis paizs), a melyet igen ügyesen használnak a törökökkel való harczban; e pajzszsal védik meg nyakukat, fogják föl a szablyavágásokat, a melyeket a törökök rendesen a testnek ezen részére mérnek. Ezt különben egy magyar úr beszélte el nekem, a kivel később együtt utaztunk Bécsbe.»[1]

Sorra veszi ezután a följegyző a franczia sebesülteket és betegeket, a kiket tábori viskóikban látogatott meg. A látottak miatt ismét kifakad a császár miniszterei ellen, a kik nem gondoskodtak kórházakról, a hol a betegek és sebesültek kellő ápolásban részesülhettek volna. Úgy mondja, hogy az ápolást a jezsuiták vállalták el és hogy ezért már előre 2000 écu-nyi fizetést vettek fel. Más forrás szerint azonban ezt az összeget csak azért kapták, hogy mint gyóntatók működjenek a hadseregnél; hat szentatyának kellett volna tehát jelen lennie a táborban; de csak egy jött el, a kinek 6000 katonát és a hadsereget követő szolganépséget kellett meggyóntatnia. Ez az egy meglehetősen jólelkű ember volt, a ki elpanaszolta a napló írójának, hogy társai mind elszéledtek és magára hagyták. Az utolsó még Salzburgban vált el tőle oly czélból, hogy bejárja Olaszországot. Nem csoda tehát, ha papunk furcsának találja ezt az eljárást s ha ezt jegyzi meg: ezek a jó urak nagyon sokat kérkednek jótékony- és missió-szolgálataikkal; a pénzt zsebregyűrik és azután kevésbé veszélyes helyen töltik el az

[1] A napló későbbi följegyzése elárulja, hogy ez a magyar úr *Muzsai Vitnyédy István* volt, Zrinyi Miklós meghitt barátja vagy pedig ennek fia.

időt, mint a magyarhoni harcztéren. *Langlois*, így hívták a jezsuitát, szintén franczia volt, a ki továbbra is nagyon panaszkodott, hogy miután rendtársai elhagyták, nagyon sok a dolga és kérte a mi papunkat, hogy segítse őt munkájában; de ez így felelt neki: a keresztény katonák, a tisztek és az önkéntesek legtöbbje oly irtózatosan gonosz életet él, hogy nem érti, miként adhatja fel nekik a szentségeket a halálos ágyon kívül. Ilyenre — úgy mondja — csak egy jezsuita képes. «Nem tudom — folytatja — valljon a német jezsuiták jobbak voltak-e a mieinknél; mindenesetre szorgalmasabbak voltak, de föltétlenül többen. A táborban ki és bejárni láttam őket eléggé harczias magatartással és szép fehér nyakravalóval. Noha jezsuitánk csak egy volt, nem voltunk szerzetesek hiányában, mert mások is voltak velünk, különösen barátok, kiknek legtöbbje akasztófára való hunczfut csavargó volt,[1] és a kik csak azért csatlakoztak a hadsereghez, hogy ingyen jól éljenek. A lutheránus lelkészek közt ellenben soha sem láttam megróni valót, ellenkezőleg igen gyakran a svadrónok és a zászlóaljak előtt láttam őket föl és alá lovagolni, a mi közben buzdító szavakat intéztek a katonákhoz és a tisztekhez, a kik tisztelettel teljes módon hallgatták meg intelmeiket.»

Másnap, azaz augusztus 4-dikén, a törökök korán reggel ismét fölszedték sátraikat és trombita- és dobszóval elindultak, de nem haladtak messzire. Miután pedig Szent-Gotthárd irányába meneteltek, a szövetségesek azt hitték, hogy ezt akarják megtámadni. A támadás azonban nem következett be, mert a törökök a hegyek mentén elvonultak. «Ez — írja a pap — bennünket, francziákat, arra indított, hogy a vízbe fúlt törököket kihalásszuk és megmotozzuk. Ez meg is történt. Sok jó dolgot találtunk, különösen azokban a zsebecskékben,[2] a melyeket, mint a kapuczinusok, a hónuk alatt viseltek, s a melyekben sok arany- és ezüstpénzt találtunk; néhány magasabb rangu kabátujja pedig teli volt franczia 5 sólos Louis-darabokkal. Embereink közül többen szablyákat és drága csótárokat szed-

[1] Pendards et vagabonds, grands fripons.

[2] Pochettes sous les aisselles.

tek össze. Brissac herczeg egy katonától 3 Louis d'orért vett meg egyet, a mely finom munka és aranynyal és selyemmel himezett volt. E csótárok nem olyanok, mint a miéink, mert a lovat minden oldalról betakarják és majdnem a földig érnek, a minek következtében szerfölött és különösen a harczban akadályozzák a paripákat.»

Augusztus 4-ének alkonyán szemtől-szembe került a pap török hadifoglyokkal. Egy szállásabeli úriember kísérte útjában, a ki törökül is beszélt. Ennek révén megkérdeztette a foglyul esettet, hogy nem akarna-e a keresztény hitre térni? A fogoly nem-mel válaszolt és ezt fűzte hozzá: *becsületes ember nem változtatja meg a vallását!* Erre a fogolyőrséget vezénylő kapitány tudtára adta a töröknek, hogy miután vonakodott áttérni, levágatja a fejét. A fogoly erre is csak ezt mondta: erre teljes joga van, mert foglya. Most a kapitány egy nagy kést húzott elő és ezt fölemelvén, úgy tett, mintha le akarná vágni a török fejét. A töröknek egyetlen egy izma sem rándúlt meg és csak ezt felelte: Uram, tégy a mi tetszik, hisz foglyod vagyok!

Augusztus 5-én korán reggel trombita- és dobszó mellett a török hadsereg ismét megindult és Szent-Gotthárdon alúl tábort ütött ugyanazon a helyen, a hol a csata előtt is táborozott. A török sereget a szövetségesek is követték és átkelvén a Weistrichs folyón, szintén ugyanazon a helyen telepedtek le, a hol a Rábához való vonulásuk után táborozták.

«Azt hittük, írja a pap, hogy a törökök a közelünkben levő fenyőfa hidat támadják meg; de szerencsénkre nem tették meg ezt, mert ha visszavernek bennünket, akkor a németek nem jöhettek volna segítségünkre, minthogy a Weistrichs folyó elválasztott bennünket s a híd a melyen átjöttünk a folyón, összerogyott az első podgyászszekér alatt. Közlekedésünk a németekkel teljesen el volt vágva. Ezt tábornokaink gondatlanságának köszönhettük, a kik nem vették észre, hogy a híd nagyon is rozoga s hogy a följárónál oly feneketlen a sár, hogy még a legerősebb lovak sem voltak képesek a tehernélküli szekereket átvonszolni rajta.»

A híd beomlása következtében a francziák az augusztus

5-dike és 6-dika közötti éjjelt étel és podgyász nélkül, és igen hüvös időben, vizzel telt barázdákban töltötték el. Itt ismét kifakad a pap a németek ellen, mert a szerinte nagyfontosságú híd helyreállítása iránt még másnap délelőtt kilencz órakor sem intézkedtek.

Augusztus 6-án csupán lényegtelen és hadiesemények nélküli följegyzések vannak a naplóban. Másnap, augusztus 7-én,[1] a törökök folytatták elvonulásukat. «Elmentem megnézni őket, mondja a pap, és oly közelből láttam őket, hogy megkülönböztethettem egymástól az egyes személyeket, mert csakis a folyó választott el tőlük. Minden különös elővigyázat nélkül közel mentem a folyóhoz és csak arra ügyeltem, hogy az ő oldalukon levő kerítések átellenébe ne kerüljek, nehogy a bokrok mögül meglőhessenek.»

Most a napló szélén ez áll: *Augusztus 7. a Kiescheni*[2] *erőd közelében táborban.* A szöveg pedig ezt mondja: Mai menetük[3] ugyancsak zavarba ejtett bennünket, mert nem tudtuk, hogy Körmend alá térnek-e, a hol a francziák egy izben már megverték őket, vagy hogy Kanizsa felé kivánnak letérni. Minthogy takarmány dolgában nagy inség uralkodott táborukban, arra a következtetésre jutottunk, hogy Kanizsára térnek üdülés végett. A bizonytalanság miatt a csapatok mozdulataik közben minden elővigyázati rendszabályt megtettek és a csapatokat a körmendi híd közelébe rendelték. Montecuccoli, a fővezér, valamely olyan parancsot adott ki, hogy a francziák valami mást tegyenek. De Mons. de Coligny határozottan értésére adta, hogy ha katonái, a kik már majdnem éhen haltak, kenyeret kapnak, tetszése szerint bárhová elmegy, de kenyér nélkül semmit sem várhat tőlük. A császár minisztereivel való elégedetlenségnek jeleit a mai napon tisztán észrevettük; az ő gondatlanságuk miatt a hadseregnél minden hiányzott, de külön-

[1] Az ezen napra tett följegyzések valószinüleg augusztus 6-ára vonatkoznak. E mellett szól a napló szélén és a szövegben az alább megemlített azon megjegyzés, a mely szerint augusztus 7-én Németújvár alatt állottak a francziák.

[2] Azaz *güssingi* = németujvári.

[3] T. i. a törököké.

ben is megúntuk már a németek irigykedéseit. Elhatároztuk tehát, hogy elválunk tőlük és ennivalót keresünk magunknak.

A napló szerint a franczia sereg tényleg hátat fordított a Rábának. De csakhamar akadályra bukkant, mert az útbaeső közeli folyó hídja hasznavehetetlen volt. Az egész had tehát megállapodott, a mi veszélyes volt, mert a törökök ágyúkkal nagy zavart, sőt nagy károkat is okozhattak volna a tömegben. A nagy bajtól megóvta a francziákat a köd, a mely e nap reggelén sűrűen ült a vidék felett. Az akadályt hamarosan elhárították, rőzsét hordtak a híd elé, a mely munkában maga de la Feuillade is segédkezett és jó példát mutatott a többi gavallérnak. A munka befejeztével az egész had átkelt a patakon, de rajta túl posványos mezőségre tévedt, a melyen a gyalogság csak levetkőzötten juthatott előre. Később a had egy erdő alján megállapodott, a hol pihent és megetette lovait. «Magunk is ettünk valamit, mondja a pap, és azután a magaslatra mentünk fel, honnan, nagyon messzire tőlünk, szintén egy magaslaton, megpillantottuk a török hadsereget. Menetük egyideig nyugtalanságot okozott, mert azt hittük, hogy ismét visszatérnek oda, a honnan őket ma reggel elmenni láttuk. Távcsövekkel jól megfigyeltük útirányukat és jól meghányva-vetve minden körülményt, arra a következtetésre jutottunk, hogy Kanizsa felé vették útjokat. Ezért tehát lovasságunkat azonnal a Kieschen melletti szállásokra küldöttük. Majdnem az egész napon szoros útakon vonultunk át, mert erdőkön kellett áthaladnunk, míg végre egy magaslaton egy elhagyatott faluhoz értünk, a honnan igen messzire elláthattunk. Itt találtuk az első gyümölcsöt is. A dúsan megrakott almafák nem maradtak sokáig így, bár gyümölcsük még éretlen volt. A majdnem éhenhaló legényeknek végtelen sokasága csakhamar letarolta a fákat. A míg ők ezzel valának elfoglalva, addig én a magas helyről megszemléltem a vízzel borított nagykiterjedésű vidéket, a melyen ép ekkor vonultak át a magyarok. Első pillanatra azt hittem, hogy ismét a törökök vannak a nyakunkon és nagyon megijedtem; de végre megnyugodtam, miután láttam, hogy seregünknél semmiféle előkészületet nem tettek fogadásukra, sőt ellenkezőleg, a mieink tovább folytatták útjokat anélkül, hogy reájuk hederítettek volna.

Egy igen magas hegy lejtőjén szőlőkön is áthaladtunk, majd egy másik erdőbe értünk, a melyen át egy bevágott út vezetett; a mély és tapadós sár sok fáradságot okozott. Az út a síkságon át sem volt jobb ennél, a midőn végre elértünk egy másik faluhoz. A sok eső miatt annyira felázott a talaj, hogy igen fárasztó volt az út. Az útak mindenhol nagyon rosszak voltak. Alig hogy áthaladtunk a falun, ismét úsztunk a sárban és a vízben, mely a lovak hasáig ért. Ez mintegy negyed mértföldön át tartott. A gyalog katonákat valóban sajnáltuk, mert az egyik vállukon ruháikat, a másikon pedig fegyvereiket voltak kénytelenek hordani. Mi, a kik lóháton voltunk, még meglehetősen jól jártunk. Végre egy fahídhoz értünk, a mely szintén be volt szakadva; ez tehát ma már a második beszakadt híd volt. Újabb zavar támadt, mert az egész lovasság egy csomóban annyira összetorlódott a híd feljárójánál, hogy a rőzséket odahordani nem lehetett. Ennélfogva a galyakat kézről kézre kellett adogatnunk. Ez is igen nehéz dolog volt, mert a már hosszabb idő óta kiáradt víz annyira föláztatta a talajt, hogy a följárónál mély kátyú támadt, a melyen át a lovak csak a legnagyobb nehézséggel tapostak át. Sokszor egy-egy ló elesett, egy ízben pedig egyik úri emberünk majdnem belefulladt a sárba, mert annyira össze voltunk zsúfolva mindenhol, hogy senkisem siethetett segítségére. Én is remegtem egy kissé, mert az egyik sarkantyúm beleakadt a lovam heveredébe s a nagy tolongás miatt képtelen voltam megmozdítani lábamat. Ha ebben a helyzetben lovam elesik, mint akárhány más, eltörhettem volna a lábszáramat.»

Augusztus 7-én és 8-án a franciák *Németujvár*[1] alatt, 9-én pedig *Porknik*[2] határában táboroztak. Idevaló útjokban megint két órai késedelmet szenvedtek egy beszakadt híd helyreállítása miatt. A míg így várakoztak, beérkezett a franczia gyalogság, a melynek élén a Szt.-Gotthárd alatt zsákmányolt 11 török ágyút hozták nagy diadallal. Augusztus 12-én Brissac-ék

[1] Már előbb is jeleztem, hogy *Kirschen* = Güssing.

[2] Valószínüleg *Pernau*, a mai *Pornó*, a mely Németujvár és Kőszeg között fekszik.

fölkerekedtek és nem a mint eleinte tervezték Szt.-Mártonon át a Csallóköz felé, hanem Kőszegnek vették irányukat, hogy Bécsbe jutva, kipihenhessék magukat. Magukkal vitték d'Espagne kapitányt is,[1] a ki Szt.-Gotthárdnál súlyosan megsebesült, mert a mellett hogy puskagolyó járta át a karját, össze-vissza volt szabdalva. A harczban ugyanis a törökök reátámadtak és le akarták vágni a fejét. A kapitány azonban megfordított rövid kópjájával oly ügyesen védekezett, hogy fölfogta a törökök csapásait, bár kópjája darabokra szakadt a súlyos vágások alatt.

Kőszegen *Muzsai Vitnyédy Istvánnal* találkoztak, a ki itt átutazóban volt. Ugyancsak itt találkoztak a császár mintegy 50 ágyújával. «Akaratunk ellenére nagyot kellett nevetnünk, írja a pap, mikor ezt a sok és szép hadiszert megpillantottuk a befejezett háború után;[2] a császár úgy látszik azért tartogatta vissza ágyúit, hogy ezeket megmutathassa nekünk. Sehogy sem értettük meg, hogy miért nem küldötték hamarább e nagyon is szükséges védőszerszámokat és hogy miért mutogatják ezeket most, a mikor már nem volt szükségünk reájuk. Kőszegen, a hol a császár e magaviseletét a magyarokkal is megbeszéltük, ezek is furcsának találták a dolgot. Még furcsább volt, hogy miután eddig a császár minden eleség nélkül hagyta a hadsereget, ép e napon indított el a sereg részére lisztet, mintegy 50 apró szekéren. A szállítmánynyal útunkban csakugyan találkoztunk is.»

Kőszegről Sopronba mentek Brissac herczegék, augusztus 14-dikén pedig Vitnyédynek és fiának kíséretében Bécsbe érkeztek, a hol Zrinyi Miklós, a ki már betegeskedett, meglátogatta Brissac herczeget. Kilencz napig maradtak az osztrák fővárosban s miután nem volt kilátás arra, hogy a császáriak még ezen évben hozzá látnak Érsekujvár ostromához, augusztus 23-dik napján Olaszországba indultak.

Kropf Lajos.

[1] A szöveg zavaros. Meglehet, hogy *Espagne-ezredbeli* kapitányról van szó.

[2] ... en voyant un si bel equipage hors de saison.

AZ 1800-IKI NEMESI FÖLKELÉS TÖRTÉNETÉHEZ.

Horváth Mihály, Wertheimer Ede és Marczali Henrik csak röviden szóltak az 1800-iki fölkelésről. Gömöri Gusztáv a *Hadtörténelmi Közlemények* 1888-iki évfolyamában bőven ismertette a fölkelés történetét. Elmondotta, hogy a főparancsnok József nádor volt, úgy mint 1797-ben, hogy kerületi parancsnokok a Dunán innen báró Benyovszky, Dunántúl hg. Esterházy Miklós, majd Ott altábornagy; Tiszán innen Mészáros János altábornagy, Tiszántúl báró Splényi Gábor voltak. A nádor mellé Magyarországon báró Alvinczy táborszernagy, Erdélyben gróf Mittrovszky József táborszernagy, Horvátországban gróf Erdődy János mellé Jellasich vezérőrnagy voltak beosztva. A nádor október 20-ikáig a vármegyék és városok közt vagy 21 ezer puskát és pisztolyt osztott szét. A nemesi fölkelés eredetileg 30—45 ezer gyalogosra és 15,000 lovasra volt tervezve, de csak 37,378 főből állott; a horvát-szlavon fölkelés teljesebb volt: 3763 főnyi, a mi körülbelül megfelelt a tervbe vett számnak. Erdélyben is terveztek fölkelést, de ez abban maradt. A szép számú fölkelő sereg nem jutott a harctérre. Deczemberben az egész sereget összevonták a Lajta mellé, a király egy szemle után Sopronyban deczember 14-én kiadott napiparancsban megdícsérte a felkelőket. 1801 januárjában átvezették a sereget a határon Bécs-Ujhely tájékára; a lunevillei béke (február 9.) után nem bocsátották el, hanem 1801 április havában Fischamend mellett gyakorlatokat tartottak a fölkelők, innen újabb szemle után haza bocsátották őket.

Gömöri után Hermann Győző írt e felkelésről; *Temesvármegye négy utolsó felkelése, Temesvárlt 1911.* című doctori dissertatiójában. Ebből tudjuk, hogy a lunevillei béke napján az

insurgens sereg már nem volt együtt teljes létszámban, a temesi lovas insurgensek már február 9-én Török-Becsén voltak. Azonban a nagyobb rész folytatta a gyakorlatokat. A király 1801 április 15-én bocsátotta el a felkelőket a szemle után. A nádor április 14-iki parancsában búcsuzott el a seregtől német levélben. «Kedves emlékem marad az, hogy e sereg fővezére voltam — így szólt — őszinte kívánságaim kísérik haza a csapatokat és ha valaha tehetek valamit érdekükben, mindig készen találnak erre.» Úgy látszik, a kerületi parancsnokok is külön levélben búcsuztak el. Hermann közlése szerint gróf Gyulai Albert, báró Splényi utódja, Sopronyból április 24-én kelt magyar levélben értesíti Temesmegyét az eloszlatásról. «A háborúnak vége — úgy mond a levél — a nélkül, hogy a fölkelők vére ontatott volna.» «Megtartatott az ő betses életük» — írja szóról szóra. «Nagyobb örömet szül ez minden igaz hazafinak szivében, mintha bármely nagy győzedelmeknek fényes koszorúival is térnének meg.» Ez nem katonás beszéd.

Gróf Gyulay szerencsétlen stilusgyakorlata azonban aligha jellemzi a fölkelt nemesség hangulatát.

Gömöri és Hermann adatait kiegészíthetjük a bécsi állami levéltár egyes actái nyomán.

A magyar kanczellária 1800 október 10-én ő felségének jelentést tett a nemesi fölkelés ügyében. Ekkor már 14 vármegye fölterjesztéseiről és felkelő seregeinek számáról szólhatott. Mind a 14 vármegye — így szól a kanczellária jelentése — elismeri a felségtől egybehivott nemesi fölkelés sürgős szükségét és ünnepélyesen biztosítja a kormányt buzgalmáról, pontos és gyors készségéről ő felsége akaratának teljesítésében; hűségüket és ragaszkodásukat ő felsége és a haza iránt nem mulasztják el kiemelni, de némelyek ez alkalommal különböző óhajtással és kérelemmel járulnak a felség elé. *Barsmegye* (184 lovas és 552 gyalog) reményli, hogy a veszély elmultával, ha már nincs szükség az insurrectióra, rögtön feloszlatják azt.

Komárommegye (184 lovas és 344 gyalog) közjogi sérelmet fejtegetett. Hangoztatta, hogy nem tartották meg a törvényes eljárást e fölkelés egybehivásakor, valamint 1797-ben sem törődtek vele. A megye azt kívánja, hogy nagy veszély esetén,

ha hosszú ideig lesz szüksége a királynak az insurrectióra, a törvény értelmében országgyűlést kell összehívni.[1]

Ungvármegye (40 lovas és 160 gyalog) azon panaszkodott, hogy az érczpénz szükében van. A lakosok csak bankóval rendelkeznek, melynek értéke hanyatlik s még a kamarai pénztárak sem fogadják el azt a névérték szerint.

Győrvármegye (146 lovas, 320 gyalog) arra kérte a kormányt, hogy az insurrectió tisztjei a feloszlatás után elért rangjukkal átléphessenek a rendes katonasághoz.[2]

Turóczvármegye 1797-ben 85 lovast állított, most azonban a lovak hiánya miatt egyetlen lovas insurgenst sem szerelt fel, hanem csak 170 főnyi gyalogságot. A megye kéri a kormányt, hogy az érczpénz hiánya miatt utalja a körmöczi pénzverő hivatalt a bankóczédulák beváltására. Máskülönben kéri a kormányt, hogy oly békét kössön, mely az uralkodóház méltóságának megfelel és az örökös tartományok fenmaradását és nyugalmát biztosítja.

Zalamegye (386 lovas, 736 gyalog) arra kéri a kormányt, hogy az ő lovas insurgenseit karddal és pisztolylyal szerelje fel a szertárakból az érték kifizetése ellenében. Igéri, hogy nagyobb veszély esetén még nagyobb számban fog felkelni a trón védelmére és oly végből, hogy «e vészes háborúnak halállal vagy győzelemmel véget vethessen.»

Somogymegye (160 lovas, 960 gyalog) kijelenti, hogy a terület védelméért még más szükséges intézkedésre is hajlandó. Ajánlja insurgens tisztjeit a csapatok elbocsátása után ő felsége kegyébe.

Pestmegye (320 lovas, 1200 gyalog) arra kéri a kormányt, hogy azokat az insurgenseket, a kik a háborúban kitünnek, nemességgel, jószágadománnyal vagy rendjellel jutalmazza. Kegyeskedjék a kormány az elesett insurgensek özvegyeiről és árváiról is gondoskodni az 1222. X. tvcz. értelmében. (A tvcz.

[1] Téved abban Gömöri, hogy az 1800-iki fölkelést már korábban megajánlották a rendek.

[2] Hermann értekezéséből is tudjuk, hogy ez megadatott. Magasabb ranggal léphettek át.

így hangzik: Si quis jobagio habens honorem, in exercitu fuerit mortuus, ejus filius vel frater congruo honore sit donandus. Et si serviens eodem modo fuerit mortuus, ejus filius sicut Regi videbitur, donetur).

Nyitravármegye (377 lovas, 2221 gyalog) szerint a felségnek az a kívánsága, hogy az insurrectio *nagyobb része gyalog keljen fel,* ellenkezik az ország törvényeivel és különösen az 1741. 22. és 63. czikkelyekkel; a nyitraiak mégis hódolattal vannak ő felsége iránt és tekintettel a mostani sürgős és veszedelmes állapotra, jelentékeny számú gyalogost állítottak ki, de reménylik, hogy az ő mostani készségüknek nem lesz káros következése az országos törvényekre nézve. Kéri a vármegye a királyt, hogy bocsássa haza a csapatokat rögtön az insurrectio eloszlatása után.[1]

A kanczellária jelentésében nincs szó arról, hogy Pozsony, Mosony, Veszprém, Bács, Bihar és Esztergom vármegyék minő kérelmekkel együtt terjesztették fel a felajánlott csapatok számát. Pozsony 356 lovast és 1000 gyalogost, Mosony 105 lovast és 210 gyalogost, Veszprém 184 lovast és 516 gyalogost, Bács 368 lovast és 1032 gyalogost, Bihar 366 lovast és 1332 gyalogost, Esztergom 82 lovast és 164 gyalogost ajánlottak fel.

A kanczellária a sérelmekre nézve a következőket jegyzi meg: Mivel a megyék, melyek a fölkelésre vonatkozó törvényekre hivatkoznak és köztük különösen Nyitra, nagyszámú insurgensek ajánlásával tüntették ki magukat, észrevételeiken nem kellene fennakadnia az udvarnak.

Az érczpénz ritkaságára és a bankó csekély értékére nézve a kanczellária már tárgyalt a pénzügyi főhatósággal.

Zalamegye és azok a vármegyék, melyek lovasságuk fölszerelését kérték a cs. k. szertárakból, az udvari haditanáccsal egyértelemben már megkapták a szükséges utasítást.

A mit Győr-, Somogy- és Pestmegye az insurrectió tisztjei

[1] Az 1741. 63. tvcz. valóban csak lovas fölkelést említ, a gyalogságot az állandó hadsereghez szavazza meg. A XXII. tvcz.-ben nincs szó lovas vagy gyalog felkelésről, hanem arról van szó, hogy az insurrectio országgyűlési megajánlását csak a végső szükség esetén szabad kikerülni. Úgy látszik ez fájt Nyitramegyének, valamint más megyéknek is.

számára kérnek, azt már a nádornak jegyzéke alapján ő felsége rendelete elintézte. A kanczellária az özvegyek és árvák ellátására vonatkozó kérelmet ajánlja ő felsége kegyeibe.

Az államtanács tagjai többnyire helyeslik a kanczellária indítványait. Grohmann megjegyzi az ungvári panaszra nézve, hogy a pénzügyi hatóság intézkedjék a kamarai pénztárak ellen, melyek a bankók értékét csorbítják, végül a király az államtanács indítványa szerint leküldötte az egész jelentést a nádornak véleményadás végett.

1800 október 31-én a magyar kanczellária Borsod-, Mármaros-, Csongrád-, Szatmár-, Liptó- és Kőrösmegyék ajánlatairól is beadja jelentését. E vármegyék felterjesztéseiről a kanczellária általában véve megjegyzi, hogy szintén panaszkodtak az országgyűlési ajánlás mellőzése miatt. A kanczellária most is azt mondja, hogy ezen túlteheti magát a kormány, mert a legfelsőbb czél el van érve a megyék áldozatkészsége által. A legfontosabb sérelem ilyformán elintéztetvén, a kanczellária fölsorolja az egyes megyék kívánságait. Csongrád a gyalog és lovas fölkelés rögtöni elbocsátását kéri a hadjárat befejezése után. A kanczellária ezt megengedhetőnek véli, csak azokat kívánja tartóztatni, a kik önkénytesen jelentkeznek a további szolgálatra. Szatmár nemességet, jószágot és rendjelt kér az insurrectio érdemes tagjai számára. Ezt természetesnek véli a kanczellária, mert ez iránt már igéretet is tett a felség, midőn a felkelést összehívta. Liptómegye az érczpénz hiányáról és a bankóczédulák felváltásának nehézségeiről panaszkodott. A bécsi pénzügyi kormány ezért egy bizonyos mennyiségű réz- és ezüstpénzt és kis bankóczédulát küldött Magyarországba és megigérte, hogy folytatja a küldeményt. A kőrösi főispán azt kéri, hogy ne csak gyalogságának, hanem 205 főnyi lovas fölkelőinek élelmezéséről is a kincstár gondoskodjék. Ez iránt a felség már kedvezően intézkedett; a kanczellária ezt annál inkább helyesli, mert Kőrösmegye azokhoz a megyékhez tartozik, melyek kitüntették magukat. Noha csekély a lakossága, 947 főnyi fölkelő csapatot ajánlott fel. Ezért a kanczellária a vármegyének és Széchen főispánnak, kinek a siker leginkább köszönhető, királyi elismerést indítványoz.

Az államtanács ezt a jelentést is tárgyalta. Izdenczy a

következő jegyzettel kisérte a kanczellária véleményét: «Salus Rei publicæ suprema lex esto, necessitas non novit legem; a mostani insurrectio csak folytatása az előbbinek, melyet csak ideiglenesen oszlattak el. Ezért tehát bajos megérteni, hogy miért kivánják a megyék az országgyülést?»

Ezt a jelentést is leküldötte a király a nádornak véleményadás végett.

A megyék felterjesztéseiben fölemlített közjogi sérelem nem volt oly csekélység, mint a minőnek Izdenczy szerette volna feltüntetni. Valamelyik Bezerédy egy megyei gyülésen azt vitatta, hogy országgyülésen kivül a nemesi fölkelés meg nem ajánlható. A kormány rossz néven vette ezt a kijelentést, az államtanács egyik tagja hajlandó volt részben Bezerédy felszólalásának is tulajdonitani a somogymegyei véres zavarokat.

Mert tudnunk kell, hogy az 1800-iki nemesi fölkelés mégis csak ontott vért, noha nem a csatatéren.

Gróf Széchenyi Ferencz somogyi főispán november 13-iki jelentése szerint, a somogyi gyalogfölkelők felgyujtottak néhány falut, néhány tisztviselőt megsebesitettek, sőt meg is öltek. Az államtanács erélyes rendszabályokat követelt. Rottenhan államtanácsos kijelentette, hogy ezek a botrányos jelenetek aligha lesznek az utolsók. Ezek is bizonyítják, hogy az insurrectio, melyet kellő számú al- és főtisztek nem vezetnek, nem tekinthető igazi katonai szervezetnek. Annak a czélnak, amelyre használni akarják, hogy mint tartaléksereg szolgáljon az ellenséggel szemben, nem igen felel meg. A katonai körök úgy látszik osztoztak e nézetben és a fölkelést inkább csak tüntetés czéljából hivták össze.

A nádor a somogyi rendbontók ellen megindította a törvényes eljárást.

A somogyi kihágás elszigetelt jelenség volt. A közjogi sérelmet az ország átérezte ugyan, de fegyverrel megtorolni nem kivánta. Sőt az országnak legkülönbözőbb osztályai kedvében akartak járni az udvarnak.

A nemesi fölkelésen kivül az ujonczozás is el volt rendelve 1800-ra. Az udvari haditanács meghagyta a sorozó tiszteknek, hogy ne nézzenek a testi mértékre, hanem a szívósságot vegyék

tekintetbe. Az 1800 január 11-én kelt királyi leirat 26,000 emberben állapítja meg a sorozandó ujonczok számát Magyarországban. Ez a rendelet egyszersmind önkénytes adományokra is szólítja fel a lakosságot, még az indigenákat is.

Az ujonczozás sikere igen gyors volt. Már április végéig 16,697 ember volt besorozva, a kanczellária örömmel jelentette, hogy Zala és Baranya vármegyék tekintélyes fölösleget szolgáltattak. Szeptember végén már 23,476 ember volt besorozva, a hátralék ekkor tehát csak 2524 emberből állott. Egyes vármegyék jelentékeny többletet adtak. A jászok, kúnok és hajduk, kik összesen csak 537 ember kiállítására voltak kötelezve, egy egész huszárezredet állítottak ki 6 századdal.

Az önkénytes adományok is szépen gyarapodtak. Esztergom megyében a felajánlott élelem és takarmány mennyisége jelentékeny volt. Temesmegyében egy *Georgievich Bazilius* nevű görög nem egyesült plébános 16 ujonczot állított ki, adott nekik foglalót és ruházatra is pénzt, sőt kötelezte magát, hogy ha rokkantak lesznek, maga fogja ellátni őket és nem hagyja az ellátást a rokkant alap terhére. Mivel már más alkalommal is kiállított 10 embert, a királytól arany emlékérmet kapott. Két szlavóniai alattvaló is kiállított két ujonczot egyenként 60 forint foglalóval és ruhapénzzel látván el őket, a miért királyi köszönetben részesültek. Georgievich 1800 áprilisában úgy buzgólkodott, hogy mások is kiállítottak ösztönzésére 25 ujonczot. *Gabrieli*, gyöngyösi városi physikus 6 huszárt küldött a császári huszár ezredhez 24 forintnyi havi zsolddal és kenyérilletékkel, a miért aranyérmet kapott, tekintetbe véve már különben is tanusított jóviseletét és kötelességtudását. *Tarródy* helytartótanácsos 100 mérő árpát és ugyanannyi buzát szolgáltatott a hadseregnek, a miért királyi elismerésben részesült. 1800 augusztus 25-ikéig az önkénytes adományok ezüstben és aranyban 56,698 frt 46 kr.-ra emelkedtek. Ez összegből adomány volt 18,341 frt 40 kr., kölcsön 38357 frt 6 kr.

Már gyülekezett a nemesi fölkelés, midőn *Ostoics János*, tekintélyes ujvidéki polgár, két lovas insurgenst szerelt fel s még kettőnek kiállítására is vállalkozott. A király elismerését fejezte ki neki. *Bárány-Szeniczey Pál*, tolnamegyei prédikátor, egyik

fiát a tolnamegyei insurgensekhez állította saját költségén, másik fiát a Kinski-ezredbe soroztatta, harmadik fiát is hűsége kimutatása végett katonai szolgálatra ajánlotta fel bármely ezredhez. A helytartótanács ezért külön decretumba foglalt királyi elismerést indítványozott a tolnamegyei papnak. Novemberben egy zágrábi kalapos ötven forintot adott hadiköltségre. Királyi elismerést kapott.

Összefoglalva ez adatokat, úgy látjuk, hogy a nemesség, noha elégületlen volt a törvények mellőzése s az atyáskodó absolutismus miatt, mégis készséggel szolgált a királynak nemcsak mint insurgens. A pénzbeli adományok jó része is a nemesek köréből került ki, de a polgárok sem maradtak mögöttük készségök, hűségök kimutatásában. Érdekes jelenség az, hogy az áldozatra kész s név szerint ismert alattvalók közt egy magyar evangélikus lelkészt, egy görög keleti plébánost, egy városi főorvost, egy helytartótanácsost, egy városi előkelő polgárt és egy iparost találunk. A középosztály úgy látszik, a hódító forradalmi eszmék ellen csak úgy átérezte a küzdelem szükségét, mint a nemesség.

Még egy magyarországi felekezetről kell megemlékeznünk. A magyarországi zsidóság az iránt folyamodott a nádorhoz, hogy mentse fel a katonáskodás terhe alól és váltságul 20,000 forintot ajánlott fel. A nádor pártolta a kérést a zsidók harcziatlansága miatt. Csak a szekerészek közt volnának használhatók és ott sem sokan, fogadjuk el tehát pénzöket — mondotta a nádor. Az államtanácsban Izdenczy a nádor mellett szavazott azzal az indokolással, hogy a zsidók úgyis évenként 80,000 frt türelmi adót fizetnek. Eger tanácsos azonban kifejtette, hogy az állam védelme állampolgári kötelesség, a zsidó is védköteles, a míg az állam védi és pártolja, a zsidók a német örökös tartományokban is fizetnek türelmi adót, a 20,000 frt nem sokat számít. A keresztyének közt is vannak félénk emberek, nekik sem vidám szinházi mulatság a csatatér.

A conferentia többsége s így a király is Eger véleményét fogadta el.[1]

ANGYAL DÁVID.

[1] A bécsi udvari és állami levéltár Staatsrat actái nyomán. 1800. év, 3743., 409., 732., 871., 978., 2092., 2884., 3776 3353., 3568., 3615., 3782., 3822., 4009. sz. iratok.

MÁTYÁS KIRÁLY ELSŐ KÉT TÖRÖK HADJÁRATA.

(1463—1464.)

Bosznia végnapjai.

A hadjárat ismertetése előtt főbb vonásokban feltüntetni kívánjuk: Bosznia középkori történetének zárófejezetét, utolsó királya végső napjait s a győzelmes II. Mohammed betörésének sikerét.[1]

Tudnunk illik azonban, hogy Mohammed szultán, noha biztonságban ringatta a bosnyák királyt — fegyverszünetet engedélyezvén követe útján — a néhai novi-bazári szandzsák (akkoron Boszniához tartozott) egyik határhelyénél *Szjeniczá*-nál nagy sereggel meglepte az ottani kövesgyepű parancsnokát. A szervezetlen védősereg vezére, Kovácsevics Tvartko podrinjei vajda megrémült s menten megadta magát.

A szultán hathatós szövetségese az a határtalan ijedelem, melyet Konstantinápoly meghódítójának váratlan megjelenése keltett. Ennek esik áldozatául 1463 máj. 19—21. *Bobovácz*[2] a király mentsvára és kincsesháza, melyet Radak nevű várnagya gyáván föladott, kit jogosan tart árulónak a hagyomány.

[1] *Truhelka* Die Königsburg Jajce. Sarajevo, 1894. II. fejezetében 8—10. l. *Klaić V.* horvát története IV. fejezetében lelkiismeretesen elbeszéli a katasztrófát. Mohammed seregét 150,000 emberre teszi Hammer: Gesch. des osm. Reiches II. 75—78. l. Erről szó sem lehet, ezért a seregléttszámokat, hacsak nem pozitiv adatokon sarkallanak, legföljebb kérdőjelre méltatjuk.

[2] Bobovácz Kraljeva Szutjeszkához közel meredek sziklafalra épült. (Viszokoi járás.) Ha a szultán Szófiából Szerbián át vezette seregét, valószínű, hogy Rogacsiczánál a Drina mellett, Bojna-Basta és Fakovics közt lépte át a határt s így került Bobovácz alá. Ellenben, ha a szandzsáknak került, akkor Novi-Bazáron és Szjeniczán át Pribojnál (Uvácz) tört be.

Tamásfia István a király hadseregét akarta-e sebtiben összeszedni s Mátyás segedelmével a szultán hadaival szembeszállani, vagy csak vagyona megmentésére gondolt, bajos eldönteni. Meglehet, hogy mindkét ok közrejátszott ebbeli elhatározásában. Bizonyosabbnak látszik, hogy István királyt *meglepte* a gyors támadás s eleinte maga sem tudta, hogy mihez fogjon. Föltetszik abból, hogy a szultán közeledtének a hírére annyira megriadt, hogy környezetével lóhalálában menekül.

Mindenekelőtt biztonságban akart lenni, ez a gondolat vezérli a nem várt csapás hatása alatt. Előbb székvárosába: Jajczába tart, mert onnan közelebb van a Szávához s a tengerhez. Azonban Jajczában csekélyszámú kíséretével, fölkészületlen hadával sem érezhette magát biztonságban s csakhamar Jezeron át Szokol (Sólyomfészek) várát érintve, az akkor nehezen megközelíthető Kljucsba vonul. (Kljucs s Bobovácz között 180 km a távolság.)

A szultán Bobovácz (törökül Babicsa-Odzsak) bevétele után Mahmud? [Mohammed][1] pasával [20,000 lovassal?] üldözőbe véteti az egérútat nyert királyt. Az események sorozatából következik, hogy a szultán mindenáron hatalmába akarta keríteni a királyt. Nagyon jól ismerte a három felekezetet valló bosnyák állam szervezetlenségét s tudta, hogy a királyság megszüntével a behódoltatásnak nincsen többé «koronás» akadálya, lévén a nép öntudatlan nyáj, igazában rajah. Mahmud pasa katonai szempontból még akkor is nehéz feladatot oldott meg, ha megbízható kalauzok vezették hadait. Jobbára útakban szűkölködő, előtte ismeretlen tájakon végigszáguld a király Bosznián s csakhamar eléri Jajczát, a székvárost. A bosnyák király csak lóváltásig maradhatott, s mint említők, kljucsi síklavárában keres menedéket.

[1] Mahmud pasa két izben nagyvezér (megöletett 1474-ben) görög atyától s «illyr» anyától született. Ugyancsak görög eredetű Rum Mohammed pasa, a ki 1464-ben lett Mahmud utódja. A források e részben zavarosak. Nem látjuk tisztán, hogy Mahmud Angelos Mihály fia-e, vagy az a Mohammed, a ki a nagyvezérségben utóda volt, tekintendő Mihály fiának. Mi Mahmudot véljük a szultán bosnyák háborúja vezérének. *Hammer* Gesch. des osm. Reiches II. 123. l.

A szultán, Mahmud vezére nyomában ugyancsak gyorsmenetben a székváros: Jajcza felé tart. Ez alatt a vezér *Omerbeg Turchan-oglut* portyázókkal a király kinyomozására előreküldi. Mindaz, a mit krónikások István király elfogatásáig írnak, részint sebtében alakult mende-monda, részben — ha van is valami magja — nehezen egymáshoz illeszthető mozaik. Annyi bizonyos, hogy Mahmud, a vezér, mikor megtudta a király tartózkodásának helyét, Kljucs alá vonulván, előnyomulásában nem talál jelentékenyebb ellenállásra.[1]

A török hódításnak a várak és erődök ostroma alkalmával három eszköz állott rendelkezésére: megrohanás, fegyvererejes egyezség. Így járt el a császár a Peloponnezus meghódításánál is, a hol ugyancsak Mahmud, a rumilii beglerbeg volt a vezére.

Előrebocsátjuk, hogy a közkeletű források hagyományai szerint Mahmud Tomasevics István királylyal szemben az egyezség útját választotta. Hitlevelet adott neki, melyben életét s vagyonát biztosította, ha behódol. Erre megadta magát s rendelkezésére bocsátá Kljucs városát s várát a vezérnek. Más forrás szerint[2] a király Jajczába menekült. A szultán odaérvén, ostrom alá vette a várat s vívta, e közben megdől a védőfal nagy része. Erre a jajczaiak félvén, hogy fegyverrel hódíttatnak meg, fejedelmök tudta nélkül izennek a császárnak, hogy megadják magukat. A király ezt megsejtvén, elmenekült. De a tábori őrök fölismerték s utolérték, elviszik a császárhoz, a ki azonnal megölette. A várost pedig a szokott évi adó kötelezettsége mellett kegyeibe fogadta s életöket biztosította. Örséget helye-

[1] Velenczében június 14-én már tudták, hogy a királyt elfogták. Jajczától Spalatóig 3 nap alatt eljutott a híre, onnan 3—4 nap (maximális idő) multán már értesülhettek a katasztrófáról. Három hetet számítva a hadjáratra Szjeniczától Jajczáig (máj. 16.), a kljucsi események körülbelül máj. 27—jún. 5. közt játszódtak le. *Kritobulosz* Mehemet életében (IV. 99. §.) írja, hogy Boszniára villám gyanánt csapott «s *néhány* nap alatt beszáguldozta (IV. 100. §.), a nélkül, hogy valaki ellentállott volna». Általában így is áll a dolog.

[2] *Kritobulosz* i. m. 100—103. §. Ez az elbeszélés azonban Bobovácz bevételére is illik.

zett — 7000 embert(?) — az erődbe s harambégnek — a vár parancsnokának — Jussufot tette meg.[1]

A második változatban hibás adat, hogy a szultán *azonnal* megölette a királyt, a kljucsi végepizódot pedig meg sem említi, pedig az hitelesen megállapítható. De nem akarunk abba a hibába esni, hogy elütő, vegyesen igazat mondával elegyítő változatokból egy harmadik verziót állítsunk össze.[2]

Egyet azonban meg kell állapítanunk. Mahmud vezér a császár bizalmasa volt. A peloponnesusi hadjáratban Demétriosz spártai deszpotának ugyancsak ő tétetett barátságos ajánlatokat a császár irnoka útján, hogy adja meg magát és a várost: «legjobb lesz neki és a vele levőknek magát és birodalmát bizalmasan a császárra bízni és teljességgel nem ellenkezni vagy ingadozni, mert ennek *nem lesz jó vége* ránézve.» Megadta azután a hitlevelet s másnap a császár fogadta a jelentkező deszpotát, kezet adott neki s tisztességgel bánt vele.[3]

Ugyanígy járt el Mahmud bizonyára Tomasevics Istvánnal is, ha ugyan a szultán tényleg megbízta hitlevél adásával. A hagyomány azt mondja, hogy Mohammed szultán azt találta, hogy vezére túllépte a megbízást s Ali Bestami perzsa sejktől fetvát kért, vajjon tartozik-e a szultán szolgája igéretét megtartani. Állítólag a szentéletű és tudós sejk megbizonyította,

[1] Jajcza megkímélése tény. A fiatalságot mindenütt besoroztatta, a vagyonos elemeket kitelepítette s csak a szegénységet hagyta meg a meghódított helyeken. A ferenczes-barátok rendkívüli ügyességgel kivívták híveik megtürt vallásgyakorlatát.

[2] Hogy miképen száll a pletyka, arra fényes példa Werdenberg Hugó cs. biztos beszéde a nürnbergi bir. gyűlésen 1480-ban. Azt mondja Mátyás királyról, hogy voltakép ő az oka a bosnyák király halálának s Bosznia vesztének. «Két testvér volt Boszniában, ő egyiket a másik ellen uszította. Az egyik a törökkel tartott, a kit testvére elűzött, azonban a másik, kit testvére elárult, hitére megadta magát a töröknek, de ez fejét vétette. Így járt az áruló is.» Tisztára össze-vissza beszéd ez. István király s ennek nagybátyja, Radivoj, a testvér! Az áruló meg a bobováczi renegát Radak, a kit a szultán a hagyomány szerint megöletett, mert áruló nem kellett neki. Ebből szövődött a pletyka. *Würzburg, Kreisarchiv, Reichstagsakten* I. fol. 60. v. 6. Fraknói V. szívességéből.

[3] *Kritobulosz* i. m. 189. l. III. könyv 118—121. §.

hogy az úr nem köteles rabszolgája egyezségét megtartani s dühében maga szelte le a hitlevelét szorongató megrémült király fejét. Ezt a naiv mesét nem szabad komolyan vennünk. Ha a vezér szultáni felhatalmazást kapott, a szultánról föltehetjük, hogy honorálja az ő nevében adatott kegyelmet. Tegyük föl azonban, hogy a vezérnek tényleg volt meghatalmazása a szultántól, melyet az utólag nem honorált, akkor Tomasevics Istvánról — noha ő maga, nagybátyja s ennek a fia,[1] meg az úgynevezett bosnyák vezérek is fogságba kerültek s a szultán kezére adták váraikat — azt kellene föltételezni, hogy valami olyasmit követett el, a miért őszinteségében kételkedtek. Ámde ez a halálra megrémült fejedelem már annak is örült, hogy életét egyelőre meghagyták s mindent megtett, a mit kívántak tőle. Ezért hiszszük, hogy az egész hitlevélhistória mondaszerű s Mahmud vezér esetleg nem is kapott a szultántól felhatalmazást garanciák adására. A szultán erre az ingadozó királyra épp úgy haragudott, mint annak idején Mátyás király, mert nem *bízott* benne. Nem fizette meg az adót, erődítményt épített a Száva partján s a mi a fő, elzárta előle a *rövidebb* útat nyugat felé. Mindez elég ok volt arra, hogy — miután a bosnyák erősségeket behódoltatta — fejét vétette. Ezt az eljárást még lélektani okokból is magyarázhatjuk. Ugyanis Mohammed szultán csak oly kegyetlen, mint byzanti szevasztokrator elődjei, perverz zsarnok, kit néha fellobbanó jobb szeszélye tett engedékenynyé, póz és természetesség, tettetett kegyességgel váltakozván eljárásában, nem feledte el soha az egyéni hiúságán ejtett sérelmet. Bizvást föltehető tehát, hogy voltakép ezzel *bosszulta meg* azt a sérelmet, melyet az «áruló király» azáltal követett el, hogy legyőzőjének, Hunyadi Jánosnak a fiához pártolt. Természetes, hogy byzantinmódra járt el most is, a mennyiben az ellenségből kisajtolta előbb a még a benne rejlő csöpp erkölcsi hatalmat, a mennyiben általa parancsoltatta meg, hogy várai hódoljanak be neki, azután pedig megölette.[2]

[1] Állítólag féltestvére Zsigmond.

[2] Előadásunk, melynek exakt voltáért nem erősködünk, sok tekintetben ellentétben áll az eddigi egymást átíró hagyományos fejtegetésekkel. *Truhelka* i. m. 8—10. II. *Klaić* i. m. 39—44. l.

A szultán gyönge fának utolsó száraz hajtását törte le. Egyet zizzent s a megölt király alattvalói nyugton maradtak. Csak az úri osztálynak különben egymással viszálykodó azon felekezete, mely a királyhoz közelebb állott, menekült mindenfelé. Ki Horvátországba, ki Velenczébe, ki Raguzába s Dalmáczia parti városaiba.

Természetes, hogy mindegyik mást akar. Egy része Velencze segedelmével kíván felszabadulni, ha pedig nem vállalja a köztársaság, akkor inkább beállanak töröknek. Az öreg Vukcsics István, Szent-Száva herczege adatokat gyüjt a spalatói menekülteknél, hogy mit is míveltek voltakép a törökök, mikép lehetne egy szomszédokból alkotta liga segedelmével Boszniát felszabaditani.[1] Megtudhatta tőlük, hogy a törökök úgy jártak el, a mint ők maguk is cselekedték, ha ellenségkép dúlják szomszédaikat. Jajcza környékén elvitték az összes egyházi értékes fölszerelést, melyet azután eladtak — kereszténynek.[2] *Európa,* ha szabad úgy neveznünk a középitáliai államokat, jelesül Franczia-ország, Spanyolország, Burgund, Anglia s Németország Velenczétől s a római kúriától ugyan már előbb is hírt vőn

Érdekes Tomasevics István sírjának s teteme hitelességének a kérdése is, melyet *Truhelka* tárgyal i. m. 11—14. l.

Mindenesetre tény, hogy a szultán Jajczán ölette meg június hó derekán a bosnyák királyt, az is föltehető, hogy tisztességgel eltakarította ugyancsak a város körzetében. Truhelka a hagyományok alapján kutatta a tetemet azon a helyen, melyet a nép *Kraljev* grobnak — királyi sírnak — nevezett. Truhelka az ásatások eredménye alapján csak azt konstatálta, hogy a néphagyománytól támogatott sírhelyen egy lefejezett ember csontváza került elő, abból a korból, a mikor Nagy Lajos király pénzei ott még járták. A ferenczes-barátok jól tették, hogy mint a bosnyák néphagyomány őrei, ezt a tetemet kegyelettel jajczai templomukban helyezték el. Újabban Augustinus Čičić bosnyák ferenczes, a kitől a történetírás még sokat várhat, tudatja velünk, hogy Fra Branko Skarica a jajczamelléki prodmilacsjei ferenczes-plébános Jajcza mellett a nép közt megtalálta az «*Ercegovina*» elnevezést az egyik csúcsra nézve, a Hum hegycsúcs meg úgyis ismeretes volt. Ez az Ercegovina Hervojáról maradt emlékképen. Nem áll tehát az a krónikás beszéd, hogy a szultán Tomasevics Istvánt a mai *Herczegovinában* ölette meg.

[1] *Ljubić* Listine X. 247.

[2] *Fermendžin* Acta Bosniæ stb. 279. l.

Bosznia romlásáról, de mire a levelek odaértek, a halott királyon már nem segíthettek. Nem csoda, hogy a részvétnek inkább csak stylaris jellege van, hát segítettek-e a nyugati hatalmak az utolsó byzanti császáron?

Mindamellett a bosnyák királyság romlása — az akkori közpolitikai viszonyokat tekintve — mély hatást keltett. Ösztönszerű érzést váltott ki ez a hirtelen jött katasztrófa a Nyugat vezérlő fejedelmeinél. Közérzésnek adott hangot a pápa, mikor a biborosok collegiumában sírva fakadván, imigyen szóla: «Bosznia elesett, királyát megölték, remegnek a magyarok s remegnek az összes szomszédok.»

Segiteni voltakép akartak mindnyájan, a pápa mint a kereszténység feje, szóval és tettel helytállott, buzdított, de a kereszténység akaratát csak a főérdekeltek hajthatták végre: Mátyás, a magyar király szárazon, a velenczei köztársaság a tenger felől.

Ismételve meg kell azonban jegyeznünk, hogy úgy Mátyás királyt, mint Velenczét, egyaránt meglepték az események. Mohammed szultán hadjárata 1463 május 19—21-én indul meg, azután kezdődik a szultán vezérének nyargalása Jajczáig: május 24-én odaérhetett s május 28—29-én fogoly a király. Bérczoromról bérczoromra hamar hírt vettek erről Dalmáczziában, úgy hogy június 10-én bizvást tudhattak Velenczében az elfogatásról.[1]

[1] Bobovácz elfoglalásáról már jún. 5-én tudtak Velenczében. Malatesta Novello de Malatestist tudósítják erről Velenczéből. A király kincsei állítólag Bobováczban voltak elhelyezve. *Milanói levéltár.* Extera. 1463 jún. 10-én a velenczei államtanács tudósítja római követét Bosznia meghódításáról: «regem ipsum Bossine in miserabilem captivitatem Turcorum devenisse». Truhelka i. m. téved, mikor a királyt e tudosítás alapján már akkor halottnak véli. MDE. I. 211. — 1463 jun. 14-én ugyanezt megírják a firenzeieknek: *Firenzei lt.* Resp. Cop. signori, carteggio filza 3. carta 114 t. — Velencze levele a pápához 1463 jún. 14. U. o. 216 M. s római követéhez a törökök dúlásairól u. o. 218—19., 1463 jún. 28-án a magyarországi követhez, hogy Mátyást buzdítsa a török ellen u. o. 221. l. — 1463 aug. 14-én a magyarországi követhez, hogy máris megkezdte a háborút u. o. 223. l. Aug. 23-án a burgundi herczeggel és a franczia királylyal már tárgyalnak nemzetközi akczióról. J. Dielemans. Cod. 9363. 182. l. *Bécsi udv. ltár.*

A király kivégeztetése természetesen csak június első felében mehetett végbe. A szultán Boszniában a le nem rombolt várakba őrséget helyezett, helytartót — a török források szerint Minnet-oglu Mohammedet — rendelt s a zsákmány egy részét magával vitte, sokat elosztott s az ország többi részét: jelesül Uszorát is pusztította.

Herczegovina behódoltatása nem sikerült. Közben a velenczeiek a Peloponesus visszaszerzésére hadat indítottak. A mint erről értesült a szultán, Mahmud pasát a derékhaddal odaindította, ő meg július legelején Drinápolyba tért.[1]

Előrebocsátottuk a szultán hadjáratát, hogy Mátyás király ellenakcziójáról lehetőleg folyamatos képet adhassunk.[2]

Az 1463. évi hadjárat.

A magyar király tisztában volt vele, hogy Bosznia s az Alduna vonala menti Balkánországok miatt a törökkel döntőharczot kell vívnia. Ez nem a posteriori okoskodás, hanem érthető a sohasem szünetelő határharczokból. Tudatában volt annak is, hogy a szultán, mint az akkor legnagyobb haderő korlátlan hatalmú intézője, sokkal kedvezőbb körülmények közt támadhat, mint ő, a kinek bár földrajzi távolság dolgában kedvezőbb a helyzete, de sokkal kisebb, nem annyira fegyelmezett és nem kellően fölszerelt erő áll rendelkezésére. Pénzforrásai a mozgalmas korszakban, három arczvonal felé indítandó hadjáratra: csehek, németek, törökök ellen elégtelenek, s a mint maga is

[1] Melchior de Imola Albániának kormányzója Skutariból 1463 július 19-én jelenti, hogy a szultán Szjeniczán át vonult ki Boszniából, a hol 20,000 főnyi őrséget hagyott hátra az erődített helyeken. Ilyen 126 volt. *Makusev* Mon. Slav. Mer. II. 261.

[2] A feldolgozott munkák közül első helyen *Fraknói Vilmos* Mátyás életét említjük 127—636. l. — *Horváth Jenő* Mátyás király hadjáratai. — *Hazai Samu* Védő alkotmány, haderő és harczászat Mátyás király alatt. — *Hadtört. Közlemények* III. 159., 210. l. Főforrása a jajczai eseményeknek Mátyásnak 1464 január 27-én Dombrón a pápához intézett levele, melyből mindazok merítettek, a kik Jajczával foglalkoztak. *Jajczai* Oklt. XIV. v. ö. XXVI. A régibb munkák közül *Engel I. K.* Gesch. v. Serwien und Bosnien még mindig jól használható.

megvallja, a megfogyatkozott emberanyagot nehezére esett összegyűjteni. Még Mohammed szultánnak, a mondhatni világverő hódítónak állandó testőrsége, fegyelmezett gyalogsága, fölösszámmal könnyű lovassága, nagy ágyúkészlete, hadserege kereteiben gyorsan kiegészíthető s a romjaiban is gazdag byzanti birodalom zsákmányából könnyen élelmezhető, Mátyás hadserege mindössze 7000 ember (5000 gyalog, 2000 lovas), a főpapok, főurak dandárai 12,000 emberre tehetők, az egész had, ha ideszámítjuk a zsoldos gyalogosokat s a műszaki csapatokat, 25—26,000 főre rugott. Ámde a főurak s a főpapok csak három hónapig kötelesek katonáskodni, ha tovább tart a háború, a király tartozik a hadviselés összes költségeit viselni.[1]

Az ország az 1463-iki tolnai országgyűlésen megszavazta a hadkiegészítési törvényt: a birtokos nemesség 10—20 jobbágy után egy, 20—30 jobbágy után két s ilyen aránynak megfelelő lovassal tartozván Péterváradon május 29-én, a felvonulás indulóhelyén megjelenni. A fegyverzetet megszabja az 1463 : XII. t.-cz.[2]

Mátyás király Tolnáról Fejérvárra[3] ment, ott április első felében teljesen megbízható tudósításokat kapott, hogy a szultán Szófiában összpontosítja seregét s onnan fog megindulni vagy Nándorfejérvár, vagy a Duna felé a déli részek elfoglalására.

[1] A velenczei köztársaság 60,000 aranyat engedélyezett, ebből 20,000 rögtön, a többi Zárában fizetendő részletekben. Ez 720,000 koronát tesz, mai értékében ez összeg (a mai olasz viszonyokhoz arányosítva) 15-szörösen számítandó. Magyarországi relatióját ma még nem állapíthatjuk meg. A pápai segély sokkal pontosabban került a király kezéhez, mint Velenczéé, mert a köztársaság maga is hadat viselt. A segély jelentőségéről Ep. Matthiæ C. P. II. ep. XIX.

[2] Kard, lándzsa, pajzs, vagy tegez íjjal, kard s lándzsa. V. ö. *Kovachich* Suppl. ad Vest. Com. II. 178. l. Ez a megajánlás az ország határainak a védelme szempontjából történt. Ha azonban a szultán csak Boszniát támadná, az általános fölkelés helyett a király minden öt kapu után egy aranyforintnyi adót szedethet, hogy dandárát megnövelhesse. Erre értelmezte némely történetírónk Mátyás királynak a Kovachichnál i. m. 161. l. idézett 1463-ban Jajczán kelt oklevelét. Ebből azonban nemcsak az tűnik ki, hogy 5—5 portánként 1 arany fizetendő, hanem éppen ellenkezőleg, hogy az országot védelmezni tartoznak, bárhonnan érje a támadás.

[3] *Teleki* A Hunyadiak kora. XI. CCCXLIV. Pozsony városának rendelete, 1463 ápr. 14-én, melyben hajókat requirál.

Érthető, hogy a király a hírek alapján megtesz minden előkészületet a Duna vonala irányában. A hadak bevonulása 1463 márczius végétől május elejéig aránylag gyorsan ment végbe. A seregnek gyülekezési napja ugyancsak május 29-ére tűzetett ki, de a király már május elején megkezdhette a szervezést. Naszádokon (tetős dereglyéken) szállítottak élelmet — akkor szalonna, kenyér, füstölthús — Péterváradra, Nándorfejérvárra.[1] A király főhadiszállása Battán, Bácsmonostoron, de június 1—28-ig jobbára *Futakon* van.[2] Felkészülve várta, hogy a szultán hadai merre veszik útjokat, mert a szultán előcsapatai Nándorfejérvár körül jártak. Katonai hírszolgálata ez esetben nem vált be. Egyik azt a hírt hozta, hogy a szultán derékhadával a Duna felé vonul, a másik egyebet mondott. Miközben a király teljes erejét az alvidék védelmére szánja, a szultán merész és gyors elhatározással (május 19-én) a bosnyák királynak az akkori fogalmak szerint legerősebb védővára, Bobovácz előtt terem (május 19). Mátyás király mondja, hogy előkészített árulás nyitá meg a szultán előtt a Boszniába vezető utat s mielőtt még kardot rántott volna, máris hatalmába került áruló s elárult egyaránt. Csellel ejti hatalmába a királyt s végre is megölette, összes várait s megerősített helyeit birtokába vette s őrséggel látta el.

A szultán bosnyák hadjárata folyamán azonban éppen a szultán ügyes fordulata következtében egy külön török-magyar hadjáratot kellett Mátyásnak megvívnia a Duna vonalán. A mennyiben a nem mindig ellenőrizhető és nagyon mozaikszerű, korrendileg fölötte nehezen összeilleszthető adatokból az egyes diversiók közti összefüggés megállapítható, előttünk kétségtelen, hogy Szendrő vára a török támadás bázisa. Erre támaszkodik a szandzsák bég: Ali (ugyancsak Angjelovics Mihály fia — oglu — tehát Mahmud nagyvezér testvére?), a szultán egyik jelesebb alvezére. *Szendrő* 40 km Nándorfejérvártól, 125 km Temesvártól s Kevi várából Erdélyhez sem messze, mióta török kézen van, valóságos kalóz-menedékhelyet példáz. Már

[1] *Magyar Sion* II. 733. s *Teleki* i. h.

[2] *Ráth K.* A magyar kir. tart. helyei s az országos levéltár adatai alapján Csánki D. szivességéből.

1460 óta pusztítják ezek a portyázók a dunamelléki helységeket s ha nem találnak ellenállásra, beljebb száguldoznak: égetnek, rabolnak, ölnek s zsákmányt tesznek.

Bevezetésképp egy nagyobb betörést kísérel meg Ali bég. Nándorfejérvárt elkerülve, beüt a Szerémségbe, felgyújtja Kölpényt (Kupinovo) nyd. Zimonytól, Száva-Szt.-Demetert (Mitroviczát) s Futakig (76 km Nándorfejérvártól) végigdúlja a vidéket. Nem messze Futaktól Mátyás végbeli alvezére, Szokolyi Mihály és Péter rácsapnak a dúlókra. Valósággal egész sorozata következik azután a kisebb-nagyobb ütközeteknek, melyeknek az a végök, hogy Ali bégtől elszedik a prédát s a királyi huszárok a menekülőket átkergetik a vizen. A portyázó had erős veszteség után visszafut Szendrőbe. Ez a beütés 1462-ben történt-e, vagy 1463 tavaszán, nem tudjuk, de mindenesetre megelőzte Mátyás fölvonulását s csak azért volt lehetséges, mert a királyi hadak még nem gyűlhettek össze.[1]

Jobban szervezte Ali bég a temesmegyei végek, illetőleg Erdély ellen intézett beütést, miután hadát ismét rendbeszedte. Ezt a vállalatát azonban Dengelegi Pongrácz János erdélyi vajda és testvére András, Temesvár s a Temes vize között ügyesen csalogató hátrálással tették tönkre.

Egy harmadik, az előbbi beütéssel kapcsolatos török portyázás ugyancsak a Szerémségben dúlja a falvakat. Ezeket már a király parancsára Csulai Móré László veri tönkre.

Egybevetve ezt a három vállalkozást, nyilvánvalóvá lett, hogy a szultán a maga szempontjából nagy előrelátással megakadályozta Mátyás offenziváját Bosznia ellen. Ali bég csikszerű mozdulataival foglalkoztatta a magyar királyt s rákényszerítette, hogy Szerbia felé operáljon. Mátyás átkelvén a Dunán, a szendrői török csapatokat szétverte s Nándorfejérvárra teszi át a főhadiszállást. Ezek a hadműveletek augusztus 1—szeptember 8. közt történtek. Azonközben a szultán végezvén Boszniával, derékhadával ugyancsak az ú. n. Ó-Szerbián át (Novi-Bazár) Üszküb felé, Konstantinápoly felé tartott. Erre a hírre az előle mene-

[1] *Bonfini* Dec. III. lib. IX. a forrás, de humanistánk nevezetes a chronologia iránt viseltetett ellenszenvéről.

külő oldalvédet Dengelegi Pongráczékkal üldözteti s Ráczország határáig hatol s 15,000 foglyot kiszabadít.[1]

Ali bég hadait mindenünnen elzavarván, a király útja nyitva állott a Drináig, Bosznia s a macsói bánság közötti határfolyóig.

Igaz, hogy a szultán megakadályozta Mátyást a bosnyák király megsegélésében s feldönthette Boszniát, mert a Duna-vonalának védelmére késztette. De éppen ezáltal bírta rá Bosznia felszabadítására. Azt a mély gyűlöletet, a melylyel Tamás fia István bosnyák király iránt még egy esztendővel ezelőtt viseltetett, szomorú halála után szánakozással elegy engesztelődés váltotta fel. Fidelis nosternek, hívének nevezi most a halála után. Hozzájárult ehhez még a bosszú érzése is. Mert bár árulást, cselt emleget a király, mikor Bosznia elestéről szól, elsősorban a magyar korona tényleges igényeit sújtá porba Mohammed szultán. Most, hogy a szultán kivonult hadaival Boszniából, erélyes akczióra határozta el magát; ki tudja — úgymond — nyilik-e még alkalom Bosznia visszahódítására? Számbavette, hogy a kereszténységen mély sebet ejt Bosznia elvesztése s készen állott elhatározásával: visszafoglalja Boszniát.

Fáradt seregének pihenőt engedett s gondoskodott a hadjárat folyamán előállott fogyatékok pótlásáról.

Mátyás egyelőre csak annyit tudott, hogy a szultán mozgósitotta seregét s támadó hadjárat lészen valószínűleg észak felé, tehát neki a Duna—Száva vonalát kell védelmeznie.

Mátyás királynak ezen csak körvonalaiban ismeretes[2] szerbiai hadműveleteiből végeredménykép megállapítható, hogy a szultán, bár hódítólag lépett föl Boszniában s Mátyást távoltartotta, mégis kénytelen volt elvonulni. Egyszerű oka az élelemhiány, a lakosság elfutott s a herczegovinai karsztban nem tudott takarmányra szert tenni a lovas.[3]

[1] Mátyás király 1464 május 28. adománylevele. *M. k. Orsz. Ltár.* DL. 15988. V. ö. *Fraknói* i. m. 128. l. 2. Ezt a hadjáratot kronológiai szempontból még tisztázni kell.

[2] Ezt a hadjáratot még tisztázni kell, a chronologiai egymásután nehezen lehet megállapítani. Tény, hogy Mátyás Ráczországig vonult, de az összefüggés a hadjárat egyes phasisai között nem világos.

[3] *Makušev* Mon. Hist. Slav. Meridionalium. II. 159. l. «Turchi in

Ezt a körülményt használta fel Mátyás s elhatározta Bosznia visszafoglalását.

Hadbaindulása előtt szövetségre lép a velenczei köztársasággal. Velencze oratora, Aymo (Emo) János kedves embere a királynak, benne *bízik*. Péterváradon (szeptember 12) köttetett meg a szerződés, melynek főpontjai:

1. A szultán ellen védő- és daczszövetségre lépnek.
2. Egymás nélkül nem kötnek békét.
3. A köztársaság 40 gályát állít hadilábra s összes dalmát és peloponesusi vezéreit rendelkezésre bocsátja.
4. *A szerződő felek országaik területi épségét nem fogják megsérteni.*[1]

Mátyás eladdig, míg seregét újra szervezte s haditervét megállapította, Péterváradon s Verőczén tartózkodott. A jajczai török őrsereg csakhamar értesült a király szándékáról s a Banja-Luka és Jajcza közötti völgysikátorokban torlaszokat emelt. Előreküldött csapatokkal, a hozzácsatlakozott keresztény lakosság segélyével útjából eltakaríttatá az akadályokat s megindult az ország székhelye ellen, «melyet a természet és mesterséges erődítés a többinél erősebbé tett.» A török megigázta bosnyák lakosság hangulata nagyon kedvezett a király vállalatának. A ferenczesbarátok lángbuzgalommal vezették s buzdították a népet a keresztény hitben.[2] A király tudósításaik alapján a török minden lépéséről pontosan értesült.

Mátyás király ennek folytán a derékhaddal október elején indult meg Gradiska: a Száva réve felől, honnan könnyűszerrel űzte el a török őrcsapatokat. A Száva védelmére, az eleség- és fegyverszállítmány biztosítására — a hogy ma mondják — hadtápparancsnoknak Dengelegi Pongrácz Jánost rendelte ki.

Gradiskától Banja-Lukáig a 45 km-nyi út sík vidék, melyen

Bosina stano cum grande dixaxio de victuali e cossi del vivere per loro cavalli i quali parono mezzo morti». 1463 julius 1. jelentés.

[1] *Theiner* Mon. Hung. s. II. 380—82. Velencze akkor komolyan vette a dolgot s mindenről értesítette peloponesusi hadvezérét; Emo János követök levelét Jajczáról mellékletkép megküldték. Sathas Doc. inédits à l'histoire de la Grèce I. 246, 39.

[2] *Fermedžin* i. m. MCXXVII. sz. 272. l.

akadálytalanul haladhatott a sereg. Megérkezvén Banja-Lukára, innen Jajczáig három menetirány között kellett választania:[1]

1. A Verbásztól keletre a Vrbanja völgyén át Kotor városnak, Szkender-Vakufnak — az Ugar és Verbász folyón áthaladva — menetelve érhetett Jajczába.

2. Banja-Lukától a 72 km hosszú völgy-sikátorokon át a verbászmenti veszedelmes ösvényeken, egyenesen nekivághatott Jajczának.

3. A Verbásztól nyugatra Szitniczán, Varcar-Vakufon, Borcin át vezetett az akkori kaldrma (köves út) Jajcza felé.

Az útirány vázlata a következő oldalon van.[2]

Hadtörténetíróink szerint Mátyás két oszlopban indította meg seregét: az egyiknek vezére Szapolyai Imre, a kincstárnok, a kinek birtokainál és eredeténél fogva nagy személyes összeköttetései voltak a vidéken. Ez az oszlop állítólag a Verbász völgyében nyomult előre, a király pedig a derékhaddal, de mindenesetre a Szana folyón át[3] Kljucsot érinté, a honnan a jajczai út belétorkollott a 3. útirányba. A műszaki csapotok, ostromgépek s az ágyúk mindenesetre errefelé vonultak.

Természetesnek találjuk, hogy a király táborába sietö horvátországi csapatok Bihács felől siettek Jajcza felé. Így a Frangepán Márton vezette contingens.[4]

[1] *Sarkotić István*, Bosznia és Herczegovina parancsnokló tábornoka oly szíves volt *Weigel Ferencz* cs. és kir. tüzérkari százados hazánkfiát, jajczai vizsgálódásaink folyamán mellénk rendelni. Jajczai Oklt.-ban közölt műszaki megjegyzései s talpraesett megfigyelései, a terep szemléje közben nyert benyomások eredményét képviselik. Egy 1463-iki ostromot adatok nélkül rekonstruálni alig lehet. Azonfelül még az is megnehezíti a vizsgálódást, hogy a jajczai vár többször átépíttetett s ma nem lehet a régi állapotot szemléltető módon, szabatosan megérzékíteni. Hálára kötelezett Rollinger altábornagy, az elismert várépítő szakember, midőn Weigel százados fejtegetéseit megjegyzésekkel kísérni volt szíves.

[2] Megjegyezzük, hogy minden leírásnál többet ér a szemléltető rajz, melyet az olvasó jobban ellenőrizhet.

[3] E. M. C. I. 73. 116.

[4] *Frangepán-család oklevéltára* II. 57—60. «Regni nostri Hungarie corone consequenterque nostro maiestati fideliter complacere satagens» elsőnek gyűjtötte össze hadait, s pénzt és vért áldozott. 1463 november 23. Jajcza.

A király hadiútjában úgyszólván a magyar szent korona főtényezői vettek részt. A főpapság közül *Váradi István* kalocsai érsek, *Vitéz János* váradi, *Csezmiczei János* pécsi püspökök, *Gúti Országh Mihály* nádor, *Ujlaki Miklós* erdélyi vajda, *Szapolyai Imre* kincstartó, *Frangepán István* horvát bán,[1]

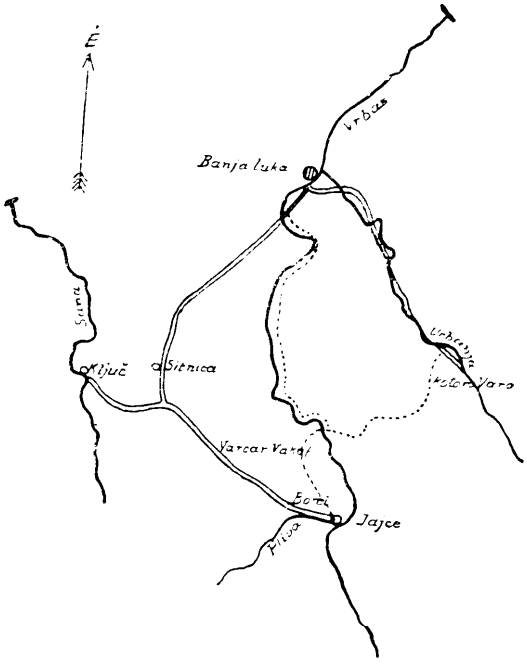

Mátyás király felvonulásának iránya.

Frangepán Márton, *Dengelegi Pongrácz András* főpohárnok, *Vitovecz János* Zagorje comese szlavon bán, *Drágffy Bertalan*. A testőrségben szolgáltak *Kállay Pál*, *Parlagi György* aulæ milites,[2] alighanem *Vingárti Gereb Mátyás*,[3] s hányan maradtak említtetlenül a névtelen magyar és horvát vitézek közül?

A müszaki csapatoknál lőszer- és hadigépparancsnokként

[1] *Frangepán Oklt.* II. 61. 1463 deczember 6.
[2] *Jajczai Oklt.* XVI.
[3] *Rátkay* Mem. banorum 100. l.

Berendi Back Gáspár csanádi pap,[1] később szepesi prépost «decretorum doctor» szerepel.[2]

A király esetleg 4—5 nap alatt tehette meg az utat Jajczáig. Ezt a menetelést az akkori utakon, illetőleg ösvényeken eléggé kiadósnak ítélhetjük. A hadak elhelyezése, az ostromterv megállapítása meddig tartott, arra nincs adat. Némi fogalmat nyujthat az ostromműveletekről az a körülmény, hogy a király az első rohammal (október 5—6) betört a *város* falain[3] s csapatai kézitusába elegyedvén a város őrségével, elkeseredett küzdelem után, a törökök a tulajdonképeni várba vonultak.

Kérdés, hogy a mai Jajczának melyik részén keresendő ez a város? Eleinte a várhegynek körfalain, illetőleg gyámfalazatán belül eső házcsoportot véltük alsóvárosnak, a Saleffendić-kula, Szahat-kula s a travniki, vagyis bosnyák kapu szeggvényét.[4]

[1] *Katona* H. C. XV. p. 7. 118., 462.

[2] U. o. 618. Szirmay: Szatmár vármegye leírásából (III. 303.) idézik, hogy Gerendi István Jajczán lelőtt egy a királyra leselkedő törököt s 1463 november 11-én ezért czímeradományban részesült. Ámde Szirmay nem Gerendit, hanem *B*erendit említ, kérdés, hogy a pattantyús Berendi Gáspárnak nem rokona-e, föltéve, hogy Sz. állítása megfelel a tényállásnak. Vajjon czigányok kisérték-e a tábort mint golyóöntők, ezt a kérdést csak azért vetjük fel, mert II. Ulászló 1496-ban Bolgár Tamás czigányvajda sátoraljának erre szabadalmat ad. *Pray*, Ann. IV. 273.

[3] Az ostrom dátumát nehéz megállapítani. *Bonfini* Dec. III. l. IX. azt állítja, hogy: A calendis Oct. tamen urbem ceperat, tehát október 1-én foglalta el a várost. Ámde a király szeptember 29-én Verőczén időz, október 2-án pedig Grubisinczen (Morović közelében, nyd. Mitroviczától, ma Szerém megyében, akkor Valkóhoz tartozott. *Csánki* i. m. II. 284., 312.), tehát Jajczát nem foglalhatta el október 1-én. Föltéve, hogy október 3-án indult el Banja-Lukára, 7—8-án érhetett Jajcza alá, s ha az első rohamra bevette a várost, ez 9-énél előbb nem történt, de 4 napba telt, míg a törökök teljesen visszavonultak. Ezért okt. 12—14-énél előbb nem kezdődhetett a vár ostroma, később igen. A vár elestét Bonfini decz. 16-ra teszi, holott az decz. 26-án történt. *Jajczai Oklt.* XXVI. 31. l. Értelemzavaró hiba, hogy 1464-el jeleztetett ez a később még elemezendő 1463-ból való darab. Osztroviczai Konstantin szerint Mátyás nyolcz hétig: 56 napig ostromolta Jajcza várát. A kalendárium tehát — ha az ő számítását veszszük hitelesnek — ekkép alakul: 1. az ostrom kezdete okt. 30.; 2. a város bevétele nov. 4.; 3. a felső vár bevétele decz. 25.

[4] Lásd az ábrát.

Majdnem bizonyosra vehetjük, hogy az a város, illetőleg alsóváros, melyet Mátyás bevett, a mai banja-lukai, régebben magyar kapu[1] előtt elterülő katholikus városrész lehetett, mely a várat uralta.

Ennek a podgradjenak: alsóvárosnak mindenesetre voltak védőfalai. Kiterjedését ma bajos megállapítani, mindenesetre lennie kellett oly megerősített belső védővonalaknak, melyek lehetővé tették, hogy a török őrség csak négy napi küzdelem után adta föl. Hogy Weigel Ferencz százados nem találta meg emez erődítményeknek s az ároknak látható nyomát, nem csodáljuk. 1528 óta általán véve békességes fejlődése, illetőleg megnyugvása volt a városnak s az alsóváros csakhamar szabad helylyé vált. Falait lebontották s a védőfalazat köveiből új házakat építettek, az árkokat pedig apródonkint feltöltötték.

Hogy Mátyás a *város* bevételével oly gyorsan végezhetett, azt bizonyára a katholikus lakosság egyetértő segítségének köszönhette. Ugyancsak az *al-*, jobban mondva *külső* városban volt a ferenczeseknek még egy templomuk — hogy a mainak a helyén, vagy egyebütt állott-e, azt nem tudjuk —, a honnan a magyar actiót előmozdították. Kétségtelen, hogy a városban a többséget katholikusok és a sebtében iszlámra áttért patarének alkották. Ezeket térítették át a barátok a király pártjára s ily módon sikerült a török őrséget a felső várba visszaűzni.

A vázlatok katonai szempontból adják vissza a helyszini benyomásokat s ideális vázlatát nyujtja az ostrom megkezdésének föltételezett fázisairól.

A megrohanás s a vár körülzárolása a Pliva folyása mentén, a Verbász-Pliva összefolyása irányában történhetett. Az ágyúkat s az ostromgépeket hihetőleg Borcitól kiindulva a Carevo poljen s a Katina-n át Baščeluči-ig hozták s ott helyezték el, úgy a hogy a vázlatok feltüntetik.

A Pliva s a Verbász-Pliva összetorkolása déli vonalát a törökök valószínűleg mindvégig birtokukban tartották. Az a föltevés, hogy Mátyás király a tél folyamán nagyobb erőkkel közelebb jutott Jajcza déli oldalához, nem tartozik ugyan a lehetet-

[1] *Jajczai Oklt.* 98. l.

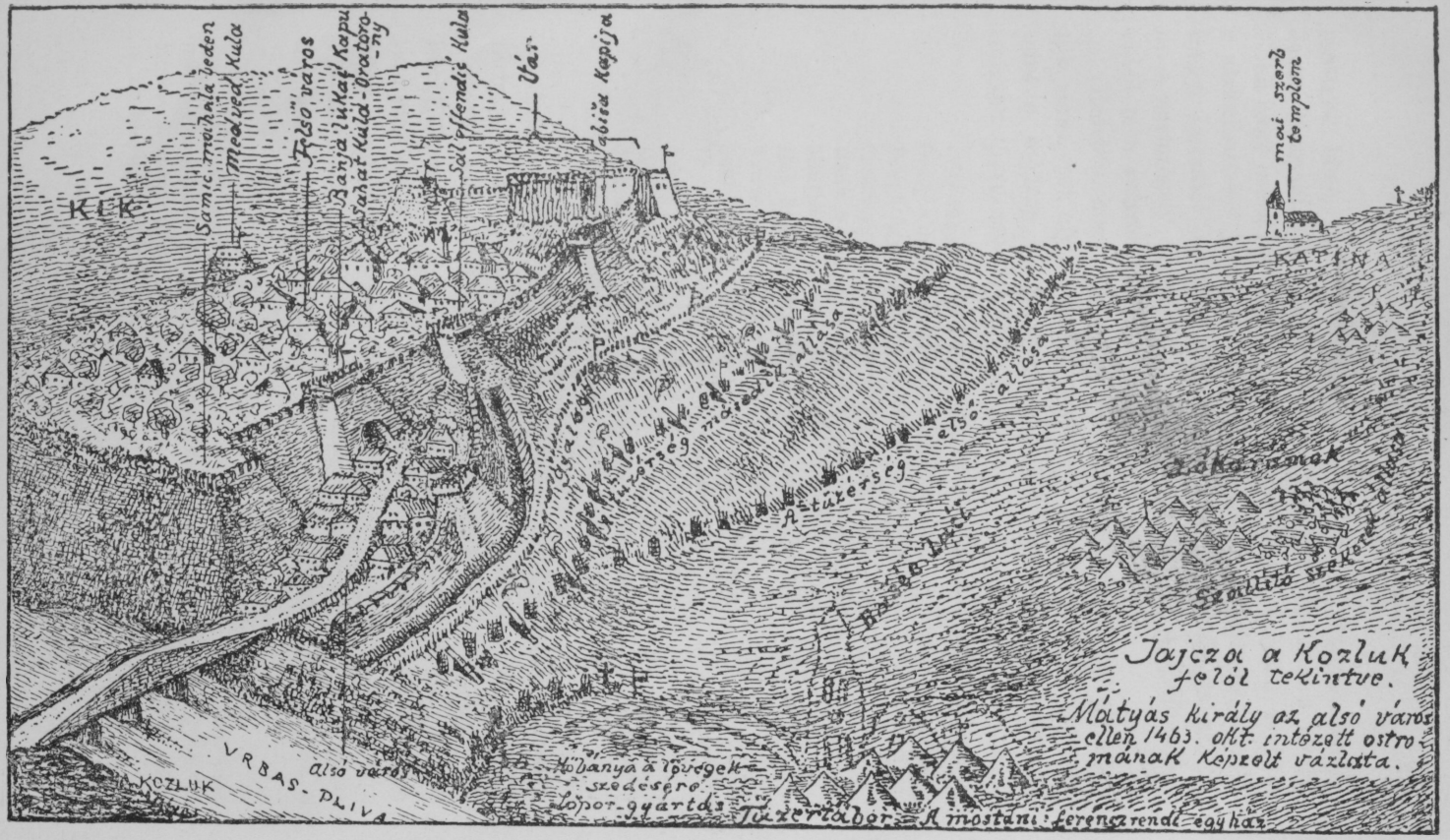

Jajcza a Kozluk felől tekintve.

Mátyás király az alsó város ellen 1463. okt. intézett ostromának képzelt vázlata.

lenségek közé, de nem valószínű. «Téli hideg szigorát» említi Janus Pannonius a költő-püspök, esőről, hidegről szól a király. Noha nagy hideg járta, vajjon befagyott-e a sebesfolyású Verbász s alakulhattak-e járható jéghidak rajta, csak hypothesis számba megy. Jajczától északnak a Verbászon át vezetnek ugyan gázlók, de a partszegély olyan menedékes, hogy valami különös előny ebből nem származott.[1]

Érdekes, hogy Janus Pannoniusnak, *a szemtanunak*, idéztük verse csak oly híven adja vissza az ostrom terepnehézségeit, mint a modern tanult katona, Mátyás királyt megszólaltatva, imígyen fűzve szólamait:

«Vár függ fönt az imént hódolt város falain túl,
Őrség s jó fekvés állta el ahhoz utam.
Dörgő ágyúim elkezdik hát zúzni a bástyát,
Csakhogy a védő had megveti gépeimet.
Ránk a magas tornyokból sokszor úgy eregette,
Mintha szakadna a hó, nagy szaporán nyilait!
Hej, hányszor ki-ki mert ránk rontani éjnek ivadján,
Virrasztóimnak káruk okozva sűrűn!
Sem zúgó viharában szörnyű északi szélnek,
El nem csüggedt az téli hideg szigorán.
Végre szünetlen fáradság és vízbeli inség
Ostromot állóknak megtöri vas szívüket.
Jött az a nap, kin megváltásunk szülte meg a Szűz,
S vár megadása felől, ím, jön a várt követ is.»

Ezt a függő várat könnyen lehetett védelmezni. A meredek várhegy, a déli oldal járhatatlansága s az akkori ostromágyúk s gépek kisebb hatékonysága fölötte megnehezítették a támadást. Ebből, valamint a zimankós időből, s a mit első helyen kell vala említenünk, a védők szívós, vitéz ellenállásából következik, hogy a vár oly huzamosan ellenállott.

Elismerte ezt a király is, csak a török történetírók végeznek könnyen Jussuf harambéggel, röviden árulást hozván fel a

[1] Weigel százados i. munkája e két Panuska bosnyák-herczegovinai mérnök megrajzolta sikerült vázlat. Természetes, hogy Weigel százados katona szemével nézte a terepet, ha egy s más hypothesise nem igazolható is, de tényleg szóvá tehető.

vár eleste okául.[1] Nem mondják a valót, mert csupán a királynak még nagyobb állhatatossága vehetett erőt a vitéz védelmen.

Tűrte a hideget, buzdította katonáit, jutalmazta az érdemeket[2] s maga is részt vett a harczban. Nagy kitartás kellett hozzá sátrakban, barlangokban s beásott gödrökben éjjel-nappal készenlétben lenni a folytonos kirohanásokkal szemben. Az ágyútűz s az ostromgépek aránylag kevés kárt okoztak a falakban. A XV. századbeli ágyúk öntöttvas- és kőgolyói 400—1200 lépésre (300—900 méter)[3] hordtak, s az ostromgépeket csak közelben lehetett használni az őrtornyok ellen. «De az őrség megveti a gépeket s szorgosan nyilaz.»

Mátyás taktikája mindamellett sikerre vezetett, mert elfárasztotta az ellenséget. A hosszas lövetés mégis megrongálta a falakat, kivált a fellegvár *felső* kerületét: az ikindzsi (második) vár falkerületét s az őrség számban erősen lefogyott, víz- és élelemhiányban pedig különösen szenvedett.[4]

Nem hiszszük, hogy a várban 1500—2500 védőnél több lehetett, betudva a családokat és nem harczosokat. Ez az elernyedés annak a körülménynek tudható be, hogy Koszacsa Vukcsics István a szent-szávai herczeg s fia László herczeg hadaikkal Prozor felől Bugojno, Dônji-Vakuf felől Jajcza déli részét elzárták.

Az öreg István herczeg, de különösen László október havában Velenczének felajánlották Boszniát, nem tudván, hogy Velencze szeptember 12-ike óta szövetségese Mátyásnak. A köztársaság erre csak azt felelte, hogy a magyar király már megtette Bosznia felszabadítása érdekében a szükséges lépéseket,

[1] Idézett *Oklt.* X—XIII.

[2] Kanczelláriája mellette működött.

[3] *A. Dolleczek* Geschichte der österr. Artillerie von den frühesten Zeiten bis zur Gegenwart. Wien, 1887. V. Károly idejében már 500—3675 m-nyire hordtak vízszintes beállításban a lövegek. List udv. múzeumi kormánytanácsos szíves közlése. A magyar tüzes- és lövőszerszámokról l. *Takács S.* tanulmányát Századok, 1908. évfolyam 49., 130. l.

[4] A várban egy városszerte ismert ásott, kifalazott kút volt, melyből lánczczal húzták ki a jó vizet. Valószínű, hogy időnként kifogyott belőle a víz. Ma nyoma sincs. Ma reservoir van a várban. Dr. Milassin jajczai főszolgabíró közlése.

hadai bevonultak Boszniába, Jajcza városát elfoglalták s a többi erősséget is birtokukba kerítendik.[1]

Erre aztán fölkínálkoztak Mátyásnak s miután szívesen fogadta ajánlatukat, hadaikkal november hó végén megérkeztek. A szövetség ára az volt, hogy Mátyás magyar zászlósúrrá tette László herczeget, két zsupát igért neki[2] s az öreg herczeg birtokaiért szavatosságot vállalt. Minthogy ez az ünnepélyes adomány deczember 6-án kelt, a herczegovinai hadoszlop november végén állhatott be az ostromlóseregbe. Ezen időponttól kezdve hanyatlik az ostromlottak ellenállása.

Deczember 25-én követ érkezett a várból a királyi táborba. A király nem várta őket. Ellenkezőleg, az általános ostromra minden előkészületet megtétetett. Az ostromgépek, ágyúk beirányoztattak. Az Úr születése napját áhítattal ülte meg a sereg. A katonák meggyóntak, megáldoztak s deczember 26-án, Szent István vértanú ünnepén, reggelre kiadatott a támadásról szóló parancs.

Éppen nagymisével ülték meg a ferenczesek templomában a szent napot, midőn a tábori őrségnek egy vitéze besietett a szentegyházba, hírül hozván, hogy a törökök egyezkedés czéljából hírnökeik részére sértetlenséget kértek a királytól. Megadatott nekik. Előbb két előkelő vitéz, utóbb még kettő érkezett a főhadiszállásra. Egyikök, Eliász bég, egykor maga is parancsnok, minden fenntartás nélkül kijelenté, hogy a várat lőszerestül, éléstárostul s minden, még személyes ingóságaikkal egyetemben átszolgáltatják a királynak. Az egyezség azonnal megköttetett s még aznap éjjel egy fegyveres királyi csapat bement a várba s birtokba vette.

Deczember 26-án reggel megannyi török elhagyta a várat, csak — a mint mondják — az asszonyok maradtak benn. Megszámláltatván, 430 derék fegyverbíró harczos lustráltatott. A király tetszésökre bízta, hogy zsoldjába lépjenek, azok részére

[1] *Ljubić* Listine X. 278.

[2] L. Bosnyák élet- és nemzedékrajzi tanulmányaink német kiadását 195. s köv. l. Az uszkopljei és rámai zsupákról van szó.

pedig, a kik haza akartak térni, kalauzokat rendelt, nehogy a felbőszült népnek áldozatul essenek.[1]

Körülbelül négyszáz erősebb fajtájú török állott át a király szolgálatába, élükön Jussuf, a várőrség parancsnoka.[2] Jajcza, mint Alsó-Bosznia központja, immár a magyar király kezén lévén, a kerületébe tartozó apróbb erődök önkényt behódoltak. A jelentékenyebb váracs közül való: Zvecsáj, Banja-Luka — Vrbász felől emelt — vára is, melyet 50 janicsár s 50 dizdár (várvédő) védelmezett. Ezt a várat Mátyás körülzároltatta s néhány ágyút s egy csapatot küldött alája. Zvecsáj addig vitézül állotta az ostromot, míg Jajcza megadta magát. A föltételek ugyanazok, mint Jajcza átadásánál. Bizonyára a többi várat is szemmeltartotta a király, mert a fővár átadása után azok is kezére jutottak. Körülbelül 30 ilyen őrtornyot s várat vettek be s majdnem ugyanannyi tért a király hűségére. Ha a nagy

[1] J. *Okltár.* XXV. A király «in eodem castro nostro Jayce» hálát adva Istennek, értesíti Pálóczi László országbírót Jajcza decz. 25-én történt elfoglalásáról; XXVI. sz. Lukács egri prépost, alkanczellár szemtanu részletes levele ugyancsak Pálóczi László országbíróhoz. Az alkanczellár közvetetlen tudomáson alapuló tudósítása bizonyság rá, hogy árulásról szó sem volt. A török történetírók a maguk szempontjából csak a király zsoldjába állott törököket nevezhetik hűteleneknek, de az őrség vitézül kitartott. Osztroviczai Konstantin is árulást emleget Jajcza feladása okának. Akkor, mohammedán lévén, hitsorsosai így beszélték el neki. Mátyás, illetőleg az, a ki ezt a tanácsot adta neki, nagy lélektani belátással hűségére téríti a hitben, úgylátszik, amúgy sem állhatatos őrséget. Nem tekintjük szabatos forrásnak Kritobuloszt, de megemlítjük, hogy ő sem beszél árulásról. A megadás okául felhozza, hogy az őrség fellázadt s egymást ölte s *önkényt* állott a királyhoz. A mit Lukács alkanczellár az asszonyokról említ, hogy azok a várban maradtak, nekünk az a meggyőződésünk, hogy ezek az őrség keresztény asszonyfoglyai, a kiket ágyasaikká tettek. Ezekre vonatkozhatik Bonfininak (Dec. III. lib. IX. Okltár. II.) az az állítása, hogy Jussuf várparancsnok a keresztény rabokat is magával akarta vinni, a mit a király kereken megtagadott, hogy a legutolsó keresztény szolgát sem hagyhatja kezeik közt. Lehettek ugyan várszolgálatra alkalmazott bosnyák rabjaik is, de az élelemre való tekintettel csak kevesen, azért ezt a kikötést, ha ugyan igaz, a mit Bonfini állít, az asszonyokra kell vonatkoztatni.

[2] Ennyit említ a király.

hideg megengedi, az összes török hódoltságot föl lehetett volna szabadítani.[1]

Mátyás a jajczai vár birtokba vétele után elsősorban elrendelte a vár kijavítását, válogatott őrséget helyezett el a felső várban, ellátván lőszerekkel úgy a jajczai anyavárat, mint az imént behódolt váracsokat s őrtornyokat (kulákat). A vár parancsnokságával a vitéz *Hidvégi Székely Jánost* bízta meg.[2]

A téli hadjárat egyaránt erősen megviselte a csapatokat s vezéreket.[3] A király még később is fölemlegeti, hogy mily fáradságos küzdelemmel hódítá meg Boszniát. Ily körülmények közt egyelőre befejezte a hadjáratot s beérte vele, hogy a töröktől elhódított területet végleg a magáénak tekintse. Érezte új szerzeménye fontosságát, midőn a pápához írott levelében abbeli nézetét fejezte ki, hogy megorvosolta azt a sebet, mely Bosznia romlása következtében nemcsak sarkán, vállán, hanem szívén is érte Európát, mert hisz innen minden irányban portyázhatott a hit ellensége. Ő kettős czélt tartott szeme előtt: megtisztítani az országot belső ellenségeitől az egyik s leverni a külső pogány ellenséget, ez örökbe maradt főkötelessége.

Mátyás királynak ez a hódítmánya nem a magyar királyi *Ruma* néven ismeretes *igényfenntartás* Boszniára nézve, nem is a nemzetközi jellegű souverainitás érvényesítése a bosnyák volt uralkodóház kihalta után annak az örökségére, hanem, a török legyőzése után, hódítás alapján előállott teljes felségiség. Ezt a területet már Boszniának nevezi a Mátyás-korabeli államjog.

A háború sikeres befejezésében, valamint az új berendezésben főszerep jut Szapolyai Imre kincstárnokának s fővezérének, kiről azt írja, hogy Jajcza visszaszerzését «legelőbb az isteni

[1] J. *Okltár* XII.

[2] 1464 január 2-án Jajczán kelt levelében a király Székely Jánosnak és Miklósnak a szanamegyei Kozara (Kozarac) várat, szerintük in perpetum, a nádor szerint pro descensu seu loco descensus durante beneplacito Suæ Maiestatis adományozza. Közelében voltak a *bilickii* és *novi stružići* erődített torony is. Erről az érdekes adományról l. Aszl. Oklt. CXXXVIII. sz. 218. l.

[3] U. o. XLI.

gondviselésnek, azután ezen előharczos éberségének és munkájának tulajdonítja».[1]

Szlavóniai, pozsegamegyei törzsökös birtokos,[2] a Borics-bán híres nemzetségéből, rokon az odavaló családokkal s nagy összeköttetései vannak a Száván túl is. Szapolyai szavát véljük hallani, midőn Mátyás király később azt írja: «Boszniát csak oly fontos feladat *megtartani*, mint elfoglalni». Nincs más módja, minthogy a Boszniával szomszédos területek összes tisztségeit ráruházta (Szapolyai Imrére, a kinek főérdemét ünnepélyesen elismerte), jelesül Dalmáczia, Horvátország s Szlavónia bánságát, meg a vránai (auraniai) perjelséget.[3] A perjelség várainak birtoka nélkül Boszniát nem lehet megvédelmezni. Pontosan alig tudnók meghatározni, hogy mely várakat értette a király: Dubiczát, Kosztajniczát, Pakraczot, Nasiczet-e,[4] vagy a dalmát parti helyeket, de bizonyos, hogy Jajcza s az alsó-szlavón megyék bizonyos fokú védelmi együvétartozása lebegett a király szeme előtt. Közvetlen megvédelmezésének a súlya a szomszédság okából Szlavóniára nehezedett.

Ezek az okok vezették Mátyás királyt elhatározásában, midőn Szapolyai Imrét *regni Bozne gubernátorrá* kinevezte. *A szervezés elején* tehát egy teljesen *önálló* tisztség: a gubernátorság alkottatott. Hogy Mátyás Bosznia alatt ekkor nemcsak

[1] *Wagner* Analecta Scep. I. 146—147. a szepesi comesi mélt. kiállított oklevélben.

[2] *Csánki Dezső* Magyarorsz. tört. földr. a Hunyadiak korában II. 446. A vrbászmegyei nagybirtokosok (Orbovaiak, Oresjaiak stb.) Pozsegához gravitálnak. Forgách Ferencz Szapolyaiékat (168. l.) bosnyák eredetűeknek véli, ámde az adatok Pozsegamegyére utalnak, mint törzsfészkükre. Boszniában is van Zapolje hely, de ez typikus délszláv elnevezés. Zapolia Zapolje nevű hely, mely «Jaicza haud procul aberat» nem található. Van ugyan egy *Zapolje* község (melyhez Bregovica, Klupci, Lokve, Operci, Orlice Ciganska, Rjeka és Zapolje tartozik), de ez a srebrenicai járásban fekszik közel a Drinához.

[3] J. *Oklt.* XXXVI. A király II. Pál pápát arra kéri, hogy a perjelség igazgatása, illetőleg számadási kötelezettsége alól 8—10 évi időtartamra mentse föl.

[4] *J. Kukuljević* Priorat Vranski Rad. LXXXII. 22—23. l.

az elfoglalt jajczai kerületet, illetőleg Dônji Krajt értette, magától következik.

Hogy a kormányzóság *külön* tisztség, annak bizonysága, hogy úgy az oklevelekben,[1] mint Mátyás király Decretumában[2] a tisztségek sorában külön említtetik a *regni Bozne gubernator*, azután az erdélyi vajda, az országbíró, majd ismét Szapolyai Imre, *mint* Dalmáczia, Horvátország és Szlavónia bánja és Ujlaki Miklós, a macsói bán. Bizonysága ez a középkori magyar állam közigazgatási ruganyosságának, mely minden változásnál megtalálta a megfelelő s a korona egyetemébe illő czímet.

Jajcza elfoglalása s Mátyás időközben történt megkoronáztatása a szent koronával «a miben a kir. méltóságnak ereje foglaltatik», melynél Jussuf harambég és a hozzá átállott díszbe öltözött török őrség élő tanui voltak diadalának, csak kezdetét jelzék a szultántól elhódított részekért folytatandó harczoknak.

De nemcsak Mátyás érezte, hogy a szultán bosszuló hadjárata küszöbön áll, hanem az akkori «európai konczert» is.

Az európai segítséget azonban ismét csak a pápa s ezúttal Velencze vette komolyan. A köztársaság Mátyás boszniai sikerét, melyet az Isten dicsőségére s nevének örök emlékezetére vívott ki, a saját érdekében is kihasználta, midőn menten a király hadjárata után, mikor ez 1464. évi januárban még Szlavóniában tartózkodott, megindította a nyugati udvaroknál a segély-actiót. XI. Lajos 10,000 fegyverest ígér, ha a pápa békét közvetít az angol királylyal, IV. Henrikkel, ez meg 5000 embert helyez kilátásba Jó Fülöp burgundi herczeg vezérlete alatt. Pénzforrások tekintetében Velencze utal a pápa által hirdetendő búcsú-jövedelmekre.[3] Mindez ígéretekből csak annyi valósult meg, hogy a köztársaság két aranyozott kárpitot küldött neki ajándékba. A pápa lelkesen toborzott, pénzt gyűjtött s junius havában tengeren akarta megtámadni a szultán birodalmát, kikötvén, hogy addig ne induljon el hadaival a király.

[1] *Frangepán Oklt.* II. 79., 87. l.

[2] 1464: II. Decretum külön említve; előbb, mint gubernator, azután az erdélyi vajda s országbíró után külön, mint dalmát-horvát-szlavón bán.

[3] MDE. I. 266 s köv. l.

Ezzel, az akkori viszonyokat nézve alig megvalósítható tervezgetéssel szemben Mohammed már 1463 vége óta erősen készült a hadjáratra. Nagy ágyúparkot rendezett be, vasat, rezet nagymennyiségben gyűjtött, mert hosszabb ostromoknál mívesei helyben öntötték az ágyúkat.[1] Mátyás király hasonlíthatatlanul nehezebb viszonyok között mint a szultán és megfelelő lassúbb tempóban ugyancsak komolyan vette feladatát, úgy a felvidéki városokban, mint Szebenben, ágyúkat öntet s lőport gyártat.[2] Mindezen előkészületeket úgyszólván hitelbe tette meg a kereszténység közérdekében, mert a segély ugyancsak lassan gyűlt.[3] Ezt a részletet hangsulyozni kell, minthogy Európában mindenki csodálkozott, hogy a törökverő király miért késik a háborúval. A különféle jegyzékekből kiérzik a király felelete: azért, mert nincs elegendő költsége. A fiatalság tüzével készült a háborúra, de nem lát semerről segedelmet: az ígéreteket nem váltják be. Ha nem bíztatják, az ügyet rendszeresebben készítette volna elő. Bezzeg a török tudta, hogy miként dolgoznak a keresztények s a nagynehezen elfoglalt Boszniát «a kereszténységnek azt az úgynevezett kulcsát s révét, a honnan nyugat s észak felé nyílik kiút», máris megszállta s várait ostromolja. Bosznia várait ugyan elfoglalásuk után nagy sebtiben, a mennyire tőle telt,

[1] Mohammed készülődéseinek pontos idejét, valamint megindulását a török történetírók nyomán sem lehet eldönteni. Az egyik szerint *megindult* 869 Rebi ül evvel 12. napján, tehát 1464 november 1-én (J. Oklt. XXX.), a másik szerint 870 Rebi ül evvel havában, ez meg éppen 1465 november 2-nak felelne meg. A keltezés tehát hibás, mert Mohammed már 1464 julius havában ostromolja Jajczát.

[2] Buda, 1464 junius 27. *Teleki* i. m. X. 96—98. l. CCCLIX. Jajcza második ostromára s a zvorniki hadjáratra nézve legbővebb Teleki feldolgozása: III. 378. s köv. l. A régibb munkákat *Engel* Gesch. v. Servien und Bosnien, néha becses utalásait mondanunk sem kell, hogy felhasználtuk.

[3] Igértek 458,000 ℍ-at, Velenczét letudva (a köztársaság 60 ezret részletfizetésre helyezett kilátásba) megannyian kibújnak szavuk beváltása alól, sőt Nápoly, mely 80,000 ℍ fizetésére kötelezte magát, még intrikál is. Ep. M. C. I. 79., 186. II. Pius, a nagy Balkán-pápa ráhalt († augusztus 15.) eredménytelen vállalatára. Halála előtt kénytelen volt elbocsátani a kereszteseket, a kik éhségből eladták fegyvereiket. S erre ne izguljon fel a király?

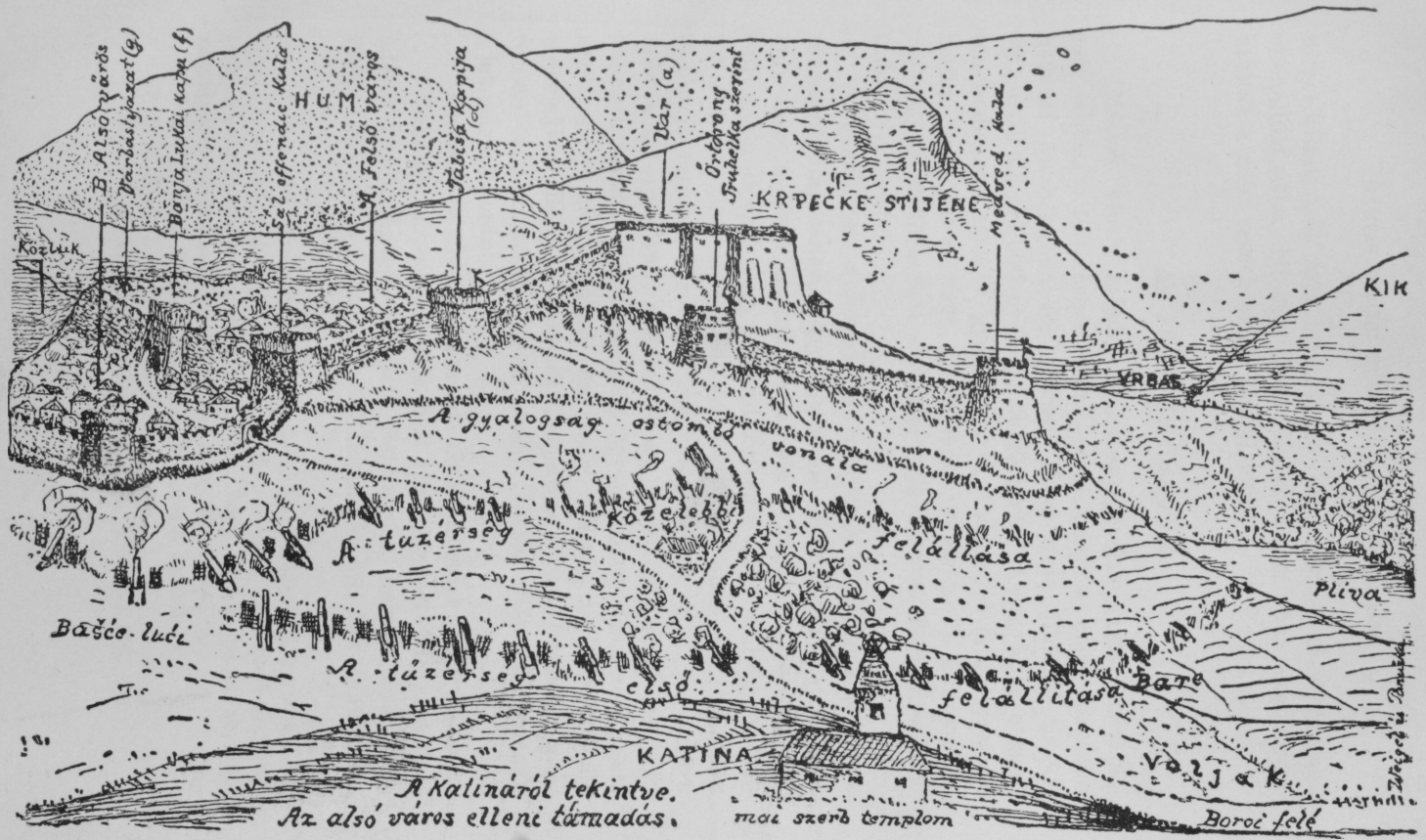
B. Alsó város
Várbástyázat (g)
Bánja Lukai kapu (f)
Sal. offendic kula
A. Felső város
Jabisa kapija (d)
HUM
Vár (a)
Őrtorony
Fruhelka szerint
KRPEČKE STIJENE
Medved kula
KIK
VRBAS
Kozluk
A gyalogság ostomló vonala
A tüzérség közelebbi felállása
Pliva
Bašće lući
A tüzérség első felállítása
Bare
KATINA
Voljak
A Katináról tekintve.
Az alsó város elleni támadás.
mai szerb templom
Boroi felé

megerősíttette, de nem hiszi, hogy oly nagyszámú ellenségnek ellenállhatnak-e. Mindez nem történt volna, ha segedelmére vannak s nem vetnek elébe akadályokat.[1]

Az 1464. évi hadjárat.

Mátyás király mindazonáltal seregével augusztus havában még abban a föltevésben *indul meg*, hogy a pápa keresztes hadával összhangban fog eljárni. Hadi ereje állítólag 22,000 emberből áll: 14,000 gyalog s 8000 lovas.[2] Arról, hogy a szultán hadserege szokott gyorsaságával váratlanul már Jajczához került, csak julius vége felé értesült Budán — a hol augusztus elejéig tartózkodott —, 1464 julius hava *elején* még nem tudott.

Augusztusban a veszedelem tudatában megindítja seregét s megiratja Raguzának, hogy Jajcza alá siet.[3] Arról már is értesült, hogy a török császár 30 nap óta (julius 10—augusztus 11.) ostromolja Jajczát s az *ő* várait. Értesült arról is, hogy a szultán aknákat ásatott a falak alá, bombákat öntet s mindenáron el akarja foglalni. Fridrik császárral menten közli ezt a hírt, mint a ki legjobban megérti, hogy mekkora jelentősége van ennek a várnak a kereszténység ügyére nézve. Noha senki sem segíti, sietve siet hadaival, bár még odaérne idejében.[4] Gyors menetekben halad a bosnyák hadiúton. Előbb Futakon, majd Szatán van, augusztus 14-én aztán Újlakra (Illok) ér s onnan Djakovárnak fordul.

Boszniában a harcz ekkor már eldőlt. Történt pedig ekképen: Mohammed szultán második hadjáratának körvonalai az adatok gyér világánál akképen jelentkeznek, hogy a török hadsereg 1464 julius havában már Boszniába ért. Létszámát pon-

[1] *Mon. Vat.* 30. l. *Fraknói* Mátyás király külügyi levelei I. 53—54. A királynak 1464 juliusban a pápához intézett levele. A keltezés nem állapítható meg pontosan, azért nem bizonyos, hogy Fridrik császár embereinek soproni portyázására czéloz-e. Ep. M. C. I. 72., 159. l.

[2] Ep. M. C. I. E. LXXXV. Idézi Fraknói i. m. 145. l.

[3] U. o. XXVII.

[4] *Fraknói* M. kir. lev. I. 62—63. Ep. M. C. I. 75., 176. l.

tosan megállapítani nem lehet. A portyázók, illetőleg a Mahmud nagyvezér vezérlete alatt állítólag 40,000 emberből (?) álló had Boszniába tört, hadai eljutottak Modrus vármegyéig s Frangepán István birtokait pusztították. Ezalatt Jajcza várának körülzárolása már végbement. A város rendszeres ostroma julius 12-én kezdődött s augusztus 22-ig, 41 napig tartott.[1]

A szultán dél s nyugat felől közeledvén, a Mátyásénál[2] szerencsésebb helyzetben volt, a mennyiben az egész várost körülzárolhatta, tehát a nehezen megközelíthető déli oldalt is. Valósággal megtelepedett a vár körül s mint említők, tetemes ágyúparkját s ostromműveit a vár minden pontjára kényelmesen beállíthatta.

A vár védelmét arravaló ember vezette. Úgylátszik, hogy a vár fölszerelése s élelmezése is megfelelő volt. A falak állták a folytonos, alig szünetelő tüzelést.[3] A szultán a vár védőinek nem engedett pihenőt, ezáltal akarván megtörni az ellenállást. Két okból nem sikerült erőt vennie a jajczai őségen. Egyik, mert az egész környék lakossága velük tartott s a várvédők s az erődített város lakossága között teljes volt az egyetértés, ezért állották erős szívvel a tüzet s az ellenségtől is csodált szívósággal védték a várat. «A gonosz hitetlenek, a vár bevehetetlenségében bízva, megmaradtak makacsságuk mellett», pedig «a várat oly erősen lőtték, hogy a vár tornyát, melyről úgy látszott, hogy a csillagokat éri, a föld színével egyenlővé tették».[4]

A másik körülmény, mely a védőknek kedvezett, hogy észak, tehát a Száva felé titokban kilopózhattak s híradással lehettek Budára, illetőleg a király hadiszállására.

A szultán kisérletei kárba vesztek. Csak phrasist monda-

[1] J. *Oklt.* XXI. Jajcza második ostroma korrendi meghatározásához egyetlen vezéroklevelünk. V. ö. még ugyanazon Oklt. XVIII—XIX. sz.

[2] Bonfini 20,000 emberre teszi az ostromlók számát, más jelentések 30,000-re.

[3] *Bonfini* Dec. III. lib. 9. Elnézve szokott czifrázataitól, néhány jó adatot tartalmaz. Ezt a tudósítását Szapolyai Imre valamelyik emberétől kaphatta.

[4] Turszun bég tárikhja. J. *Oklt.* XXX.

nánk, ha keresett jelzőkkel dicsőitenők a védők hősiességét s a perversitásig kegyetlen szultántól ösztökélt támadó sereg elszántságát.[1] Az ostrom katonai leirására nézve hallomás után feljegyzett tudósítás[2] azt mondja, hogy a szultán naponkint megújuló rohamait akkép intéztette, hogy a megszálló sereget három hadosztályra osztatván, mindig pihent csapatok támadhattak. A védők pedig nem értek rá a folytonos készenlét miatt a megrongált falak kijavítására. A támadókat a szultán maga biztatta. A helyett azonban, hogy egy pontra irányította volna tülerejét, a vár minden pontján támadt. Így érthető, hogy a várost ennyi roham után sem tudta elfoglalni.

Az ostrom folyamatában a magyar király már Gara városáig jutott. (Ma *Gorjan* Verőcze megyében, akkor Valkóban, Diakovártól északnyugatra. A vár romjai maig is föltetszenek.) Megállapított terv szerint, míg a király a derékhaddal megindult, gyorsított meneteléssel Szapolyai Imre vezérlete alatt már augusztus első hetében két hadtestet[3] előreküldött. Szapolyai pedig seregéből száguldókat küldött előre, a kik Vrbász megyében a jajczai határig, vagyis Banja-Luka környékéig csakhamar eljutottak. Az apróbb előváracsokat: Zvecsájt, Komotint s egyéb helyeket ostromló kisebb török különitmények útján a szultán jó eleve megtudta, hogy a felmentő sereg útban van. Hírvivői, kémei szokás szerint, túlon-túl nagyították a király seregeinek számát. A szultán erre általános rohamra határozta el magát, vezéreivel szemben is eltitkolván, hogy a várat fölmentő sereg közeledőben van. Ezek azt tanácsolták neki, hogy még egy

[1] *Truhelka* i. m. 18. l. Makušev után egy jelentést idéz 2000 elesett törökről, 600 sebesültről s a várbeliek közül csak *4* halottról tesz említést. Azonban a védők közül alig maradt valaki épen. Ez a tudósítás azonban nem 1464-ben, hanem 1492 okt. 29-én kelt. I. Oklt. LX. Eltekintve ettől, az efféle tudósítások kósza hírek alapján keltek. Ilyen p. o. az is, hogy ezer törököt darabokra vagdalt egy jajczai magyar kapitány. I. Oklt. XVIII. Érthető, hogy a török ostromló többet vesztett, mint az őrség. I. o. Toldalék VI. 3. sz. Kritobulosz V. 37. §. írja, hogy a védők közül is sokan elestek, 200-at közülük élve elfogtak. Ezeket Byzanczba vitette a szultán s ott mind megölette őket (!).

[2] V. ö. *Jajczai Oklt.* Toldalék VI. 3. sz. *Kritobulosz* V. 23—28. §.

[3] E két hadtest, 8 zászlóaljat véve alapul, 6200 embert számlált.

hétig legalább töresse a falakat, de ő augusztus 22 alkonyán megszólaltatta az összes ágyúkat s a várhoz közel férkőzvén, égő nyilakat röpített az épületekre. Az ágyúzás estétől másnap délig tartott. A várvédők azonban szivósan és vitézül állták az ostromot, serényen lövöldöztek s a falakra törekvőket ledobták az árokba.[1] Bizonyosra vehető, hogy a királyi hadak közeledéséről a védők is értesültek. Azonban a vár «elfoglalása nem látszott megvalósíthatónak» így szól a török forrás.[2] Az ostrom folyamán azután valami váratlan dolognak kellett bekövetkeznie. A császár egyszerre csak visszavonulási parancsot adott, ostromszereit, ágyúit részben otthagyta, részben a verbász-plivai zuhatagba dobatta. A visszavonulás menekülés számba megy, tehát a szultán kényszer hatása alatt állott. Hogy a király eljöveteléről tudott,[3] azt már megjegyeztük. De akár vaklárma, akár a sereg hangulata, akár az éhség indította a visszavonulásra, valami váratlan körülmény okozhatta a pánikot.[4]

A szultán elvonulása következtében Jajczától elnézve, az elővárosok is fölszabadultak. A visszavonuló török sereg sok kárt szenvedett úgy anyagilag, s nem nagy becsületet vallott. («Con suo dampno et pocha reputatione.»)[5]

[1] Olyan Dugonics Titusz-féle jelenet, a minőt Bonfini leír, nem egy ment végbe. V. ö. *Jajczai Oklt.* Toldalék VI. 3. sz. *Kritobulosz* V. 22. §. Néhány részlet használható, de a 30—38. §. összezavarja Jajcza ostromát a Drina-hadjárattal. Ugyancsak ilyen zavaros a Turszun bég krónikája is. J. *Oklt.* XXX.

[2] J. *Oklt.* XXXI.

[3] Velenczében tudtak róla, hogy a szultán egy hadosztálylyal figyelteti a király Száván történendő átkelését s ez az állítólagos 20,000 ember — mialatt Jajcza ostroma folyik — Frangepán István birtokait pusztítja. J. *Oklt.* XIX.

[4] *Heltai krónikájában* II. 265., közli azt a mesét, hogy Mátyás Banja-Lukáig jutott s árpakereskedőnek öltözvén, kikémlelte a török tábort. Ettől ijedt meg a szultán. Annyi tény, hogy Mátyás a döntő ostrom napján még a Duna mentén halad. A ki szereti a combinatiókat, elképzelhet olyan esetet is, hogy a szultánnak ostrom közben hírül hozták, hogy Mátyás személyesen nagy haddal már közeleg. Ezt el is hihette, mert ő azért rendelte el az ostromot, hogy Jajczát még a király Boszniába érkezte *előtt* foglalja el s most íme megjelenik.

[5] Előadásunk Mátyás királynak a bártfaiakhoz, Garából 1463 szep-

Mátyás király mindezekről szeptember 2-ika előtt értesült, tehát oly időben, mikor a szultán már elvonult és pedig «azon az úton kellett neki visszatérni, a melyen jött». Mátyás szándékainak szemmeltartására a Száva környékére a Drina folyása északi szeggvényéhez figyelő hadcsapatot küldött.[1] E visszavonulásnak — úgy, mint első ízben az éhség mellett — egyik főindoka az is lehetett, hogy a szultán Mátyás seregét «temérdeknek vélvén», nem akarta egy esetleges vereséggel súlyosbítani jajczai kudarczát. Vajjon hagyott-e hátvédül csapatokat Jajcza előtt a szultán, a mint a zavaros török kútfők írják, vagy a jajczai őrség és Szapolyai Imre előcsapatai üldözték-e a szultánt, nem állapítható meg bizonyossággal.

A király szeptember havában nem ment az immár szabadjáratú Jajcza irányába, szeptember 14-én még Ujlakon (Illokon) tartózkodik. Arra a kérdésre, hogy miért indult Mátyás a Drina mentén Zvornik várának, nem adhatunk kielégítő feleletet. A szultán derékhadának utóvédét akarta-e megsemmisíteni, vagy a Boszna- s drinaközi uszorai és sói bánságot óhajtotta-e mentesíteni s így Boszniát teljesen behódoltatni, avagy a macsói bánság birtokában az akkori Szerbiát kívánta-e biztosítani a maga részére, bajos eldönteni. Az utóbbi két czélt mindenesetre föltételezhetjük, de a mi a hadjárat közvetlenül kitűzött pontja: a drinamenti Zvornik elfoglalására irányzott taktikát illeti, arra nézve eltérők a nézetek.

A szultán, a foglalt részek biztosítása czéljából, boszniai helytartóját, Minnet-oglu Mohammed pasát rendelte ki. A mint a helytartó tudomást szerzett, hogy Mátyás király «óriás» hadával (ekkor tán 26—30,000 ember) a Száván hidat veretett, Zvornik várába Mihal-oglu Iszkender pasa parancsnoksága alatt őrséget menesztett. A török csapatok a hídtól kétnapi járóföldre álltak lesben.[2] Mátyás átkelése ennek következtében-e, vagy technikai nehézségek miatt, csak szeptember végén történt meg.

tember 2-án kelt tárgyunkra nézve alapvető levele i. Oklt. XXI. s az Oklt. XIX., XX., XXIX—XXXIII. sz. egybevetésén alapszik.

[1] J. *Oklt.* XXII.

[2] U. o.

Október 8-án a Száva Rácsa nevű gázlójánál van a főhadiszállás (Mitroviczától Szerémmegyében nyd.).[1]

Rácsától kezdve már tisztábban látjuk a hadjárat czélját. Szapolyai Imre a vezér, tehát az ő tanácsára indították a király hadát Bosznia keleti részében a Drina kulcsának: Zvorniknak az elfoglalására. Ha Zvornik a Drina jobbparti *Runjava*-hegységgel együtt magyar kézen van, mentesítve van az országnak délkeleti része a betörések ellen s főtáborhelye lesz egyúttal a magyar offenzivának. Az alvezérek Rozgonyi János és Laki Thúz János, Bosznia nyugatán, Jajcza körül maradtak.

Zvornik-nak, mint a Drina folyó átjárójának, nagy fontossága volt akkoron. A vár hasonló nevű alsóvárosa Racsától, a Drina torkolatától 74 km távolságra fekszik. A vár a város déli oldalán elzárja az útat s egyúttal elrekeszti Zapardi felé a Tuzlának vezető útat is. Őrtornyokkal s védőfalakkal függ össze a 470 méter magas Velavnik ormán meredékesen lehajló fellegvárral.[2]

Erős vár volt az akkori viszonyokhoz képest is, kiváltképen azért, mert az 53 km-re eső szrebreniczai ezüstbányák birtokát[3] biztosította.

Ha ez a vár a hozzátartozó területtel ismét magyar kézre

[1] *Csánki Dezső* i. m. 286. l.

[2] A Drina mellékén épített várak alapítását a néprege a «prokleta Jerina» (átkozott Iréne) császárné nevéhez fűzi. Monferrati Jolántha mint császárnő, Iréne, II. Andronikosz császár felesége s II. Uros Miljutin szerb király anyósa vészes szerepet játszott a Balkánon, meglehet, hogy ennek az emlékezetéből fűződtek össze a rege egyes szálai. Állítólag ő alapította *Szokol* várát a mai gracsaniczai járásban (Gracsaniczától 8 km), továbbá *Teocsákot* (zvorniki járás, 38 km. Zvorniktól) s *Zvornikot* is, melynek a neve — ugy mondják — a ferenczes-barátok egyházának *harangjától* (zvonik horv. harang) ered.

[3] Innen a Bosna argentina elnevezés. Ezüstbányászatáról már a római időben nevezetes (Wiss. Mitt. aus BH. Domaviaról). 1464-ben évenként 24,000 ℔ jövedelmez a bánya. A szrebreniczai vár voltakép két váracsból áll. Az alsó a Szrebrenicza városától délkeletre eső *Karaula*-hegy szélső nyulványán épült, állítólag ezt is Jerina királynő építette. Ez volt a főerősség s alapjai a római időkre vezetnek vissza. 1389 után Lazarevics István kenéz hosszabb ideig tartózkodott itt. 1439-ben magyar kézen volt.

jut, Boszniának a Száva és Drina befogta északkeleti része: tehát az *uszorai, sói* és *szreberniki*[1] bánság lehetővé teszi a «királyi» Bosznia (Várboszna) elfoglalását s a szentszávai herczeggel való együttműködést. Hogy ilyen a posteriori megállapítható hadi és politikai szempontok vezették-e a királyt — ismételve is megjegyezzük — nem tudjuk. Valamint a szultán stratégiai nagy előrelátása sem nyilatkozik meg e boszniai harczaiban. Mahmud pasa látszik a legkülönbnek vezérei között, alvezérei közt Mihal-oglu Iszkender bég, kit 500 válogatott vitézzel helyezett el Zvornik várában s ennek testvére, Ali bég játszanak jelentősebb szerepet. A szultán ezalatt Szófiában, 500 km távolságban ütötte föl a főhadiszállását s a hadjárat sorsára nem gyakorolt közvetlen befolyást.

A magyar sereg október 8.—október 19-ike közt vonult át a Száva hídján Zvornik alá, hol a király fővezérlete alatt megtették az ostromhoz való előkészületet. Ágyú s ostromgépek dolgában ezúttal derekas fölszerelést vitt magával,[2] az odaszállítása azonban sok időbe került, a mennyiben úgy vontatták fel emberek s lovak dereglyéken a nehéz ágyúkat Zvornikig. Az odavonulás megindítása előtt a Drina torkolatánál *Váradi István* kalocsai érseket csapataival hátvédnek rendelte Rácsába. Szapolyai Imre pedig a főhadparancsnok Zvornik ostroma előtt, a király jelenlétében, hamarosan elfoglalta Szrebreniczát, a hol sok prédát tőnek: emberben s értékben.[3]

[1] A szreberniki bánság székhelye a meredek szirtfokra épített Szrebernik, mely a magyar uralom idejében épült. Magyar vonatkozású a «madjarska kaldrma» *magyar út* elnevezés; a hegyhát «banov kukor» báncsúcsa neve.

[2] II. Pius hagyatékából 40,000 ♯-at fordíthatott hadjárata czéljaira. Pastor műve a római pápákról. II. 235., 259. l.

[3] J. *Oklt.* XVIII. Bonfini ezt a hadjáratot erősen Szapolyai-ellenes tudósítás alapján jegyezte fel. Bonfininál ez semmit sem jelent. Egyszer így, máskor meg éppen ellenkezőleg érez. A hadjáratban részt vettek a Dengelegi Pongráczok (I. Dengelegi Pongráczéknak adománylevelet állít ki a király 1464 nov. 12-én Pongrácz cs. ltár.), Szentgyörgyi Zsigmond gr., Monyorókeréki Elderbach Berthold, Szentgyörgyi Székely Miklós, Kanizsay László főlovászmester (*Teleki* X. 96—98. ll.) s többen, a kiket majd csak a teljes okleveles anyag alapján lehet megállapítani.

Zvornik körülzárolásáról annyit tudunk, hogy Mátyás tűzérsége minden megtámadható pontra be volt állítva. Néphagyomány szerint *a mai alsóváros* az ostrom idejében még sík tér. Akkor az alsóváros észak felé terjedt, a török időben épült föl, azután dél irányában a mai város.[1] A szófiai hadút szakadékos részeit magyar és oláh csapatok állták el, úgy hogy a vár fölmentése kelet felől lehetetlennek látszott.[2]

Magyar részről legelőbb erősen lövették a falakat. Az eredmény nem lehetett valami nagy, mert a várvédőknek mindvégig sikerült az erődben ejtett károkat helyrehozni. Október hava folyamán beállott az őszi eső, a talaj meglazult és síkossá vált, minek következtében szükössé lett az eleség, mert a szállítás rendkívüli nehézségekkel járt.

Ugyancsak megérezték ezt a szívós védők is. De azért félmeztelenül, rongyosan, éhesen is állották a tüzet, puskalövést és nyilazást.[3]

A lövetés után ostromot rendelt a király, de visszaverték; sok jó vitéze elesett, számosan megsebesültek, úgy hogy az ostromzár övén tágítottak. Azonközben a szultán vezére, Mahmud hírt vett az ostromlottak keserves helyzetéről s úgy, a hogy Szapolyai az 1463-iki jajczai ostromnál cselekedte, azonkép ő is portyázó martalóczokat (keresztény odavaló török zsoldba fogadott szabad legényeket) jó pénzért mellékutakon átküldetett

[1] A török időben a Fidahics bég család viselte az örökletes kapitányság tisztét 1839-ig. Nekünk 1892-ben beszélte Hadzsi Oszmán bég Fidahics a magyar ostromról keringő mondákat, de ezek Szead-Eddin és Turszun bég történetírók regébe foglalt elbeszélései. Előadásunkban felhasználtuk i. Oklt. XXIV., XXIX—XXXIII. számait.

[2] A zvornik—szófiai út a Drina folyása mentén egy nehezen járható völgyszoroson át vezet a *Rogačica*-ig; innen keletre fordul a Rogačica s a Derventa rjeka hosszában a *Kadinjače* tarajáig s a Volujac-patak völgyén át Uzsicebe ér. Idáig a völgyszorosokat Mátyás csapatai szállották meg s figyeltek a török hadra.

[3] A vár legfelsőbb őrtornya tetején 10—12 török figyelte az ostromot. Négy ágyúval lövette a király ezt a tornyot, a lövések találtak is, úgy estek le az őrök mint a zsákok. Alig szállott el a füst, helyökbe mások állottak. Keresztény forrás.

a Drinán. Ezeknek úgy látszik sikerült hírt adni a vár védőinek, kiknek örömrivalgása rémületet kelt az ostromlókban, mire ezek királyostul eszeveszetten futásnak erednek a Száva felé. Így adják elő a török források az ostromnak rájuk nézve szerencsés kimenetelét.

Rémületről beszél Bonfini is, csakhogy úgy adja elő a dolgot, hogy Szapolyai Imre a nagy ostrom alkalmával szemén megsérült, majdnem a szemevilága bánta meg. A király vezérének fájdalmas sebén megijedt s azon gondolkozott, hogy visszaküldi. Eközben híre jár, hogy Mohammed, a szultán közeledik 40,000 emberrel. Szájról-szájra növekedik a török sereg száma az ostromló sereg között.

Erre Szapolyai azt a tanácsot adja Mátyásnak, hogy vonuljon vissza. A sereg amúgy is fáradt, jobb, ha otthagyja a várat s a szerzett zsákmányt biztonságba helyezi. A szultán közeledtének híre mind nagyobb hullámokat ver s az ellenségtől üldöztetve, nagy zavarral vonulnak vissza. Megismétlődött tehát szerinte a jajczai visszavonulásnak Mátyásra alkalmazott zvorniki kiadása.

A dolog, azt hiszszük, úgy ment végbe, akár igaz a Szapolyai megsebesülése és tanácsa, vagy nem,[1] hogy a sikertelen nagy ostrom után rosszra fordult az idő s Mátyás elrendelte a visszavonulást. A csapatok a szó szoros értelmében az úti latyakba merültek; a mit egy nap alatt megléptek odavonulásuk idején, arra most három nap kellett. A szakállas puskákat s a lövőszerszámokat, melyeket magasabban fekvő pozicziókban ágyaztak be, kénytelenségből otthagyták, mert ha 400 lovat fognak is elébök, még azok sem húzták volna ki a meglazult földsánczokból. A nagy ostromágyúkat azonban a Drinán dereglyéken szerencsésen elszállították. A derékhad rendben elvonult, de híre csakhamar eljutott Mahmud pasa, illetőleg Ali bég les-

[1] Bizonyos, hogy Mátyás király Szapolyainak oldalán személyesen részt vett az egyik bástya ostromában. A szemtanu, a ki erről tudósít, a vár alatt állott, tehát nem látta, hogy megsebesült-e Szapolyai. J. *Oklt.* XXIV. Azon egyébiránt, hogy Szapolyai megsebesült, nincs mit kétségednünk, csak a Bonfini túlzását tehetjük szóvá.

ben álló portyázóihoz s a vízen átkelvén, a királyi sereg utóhadát megcsapdosták, prédát és foglyokat ejtvén.[1]

Időrendi tekintetben megállapíthatjuk, hogy a király november 9-én még a zvorniki táborban időz; 26-án és 27-én Bácsban keltez s deczember 13-án Budán van; a tényleges hadjárat tehát négy hétig tartott.

A háborúnak ezen éppen nem dicséretes eredménye lelke mélyében bántotta a királyt.[2] Tudatára jött, hogy a bosnyák drinamenti színtér nem csekély feladat elé állította seregét. Igaz ugyan, hogy az időjárás is késztette a visszavonulásra, de az ostromlósereg fegyelme tényleg meglazult.[3] Azt a czélt, hogy Boszniát egyesíti, nem érte el, mert csak Jajcza s kerülete, meg nehány kelet-boszniai vár maradt birtokában. A zvorniki hadjárat tehát szorosan összefügg a Jajcza elfoglalásával és megtartásával megkezdett történeti folyamattal s részletezése ideillik. Tagadhatatlan, hogy a török uralom sem vert gyökeret Boszniában, de Jajcza elfoglalása s védelme egy részről, Zvornik sikertelen ostroma s a visszavonulás másrészről ethiko-politikus eredője tekintetében fölér egymással. A bosnyák-*kérdés* most még nem került teljes megoldásra. Csak így érthető meg igazában, hogy Jajcza megmaradt katonai végvidéknek s mint ilyen alakult át azután bánsággá, melynek birtokára a zvorniki balsiker után annál nagyobb súlyt kellett helyezni.

THALLÓCZY LAJOS.

[1] A keményszájú Szead-Eddin, i. Oklt. XXXII., így fejezi ki magát: «A nagynehezen a Száva vizéig futott disznókat összetörte s közülök sokat foglyokká tett.»

[2] «Míg erőmből tart, nem hagyom abba a küzdelmet, inkább érjen az ellenség bosszúja, mint megvetése». Ep. II. Ep. XIX. Idézi *Teleki* i. m. III. 374. l. *Fraknói* i. m. 146. l.

[3] A hadjárat folyamán szerzett tapasztalatok alapján erősebb fenyítéket hozott be a seregnél. *Teleki* u. o.

TÁRCZA.

HADBAVONULT KATONÁK CSALÁDJAINAK ELLÁTÁSA II. JÓZSEF KORÁBAN.

A háborúban résztvevő katonaság otthonmaradottjainak segélyezésére az első, rendszeres intézkedés II. József nevéhez fűződik.

Az 1778—79. évi rövid porosz háború kitörésekor 1778 február 28-án még mint társuralkodó intézett a m. kir. udv. cancellárhoz egy levelet; ebben — mivel férjeiket a táborba kisérő asszonyok száma szabályzatilag volt megállapítva — elrendelte, hogy a tisztek otthonmaradt feleségei ingyen szállást, az altisztek (őrmestertől lefelé) és közkatonák feleségei pedig az ingyen szálláson kívül napi egy porczió kenyeret is kapjanak. Többet nem adhatott, mert mint maga megjegyzi, a kincstár egyéb rendkívüli kiadásokkal már amúgy is nagyon igénybe volt véve.

A m. kir. udvari cancellaria e parancsnak engedelmeskedve, kiadta a rendeletet a m. kir. helytartótanácsnak, hogy a főhadiparancsnoksággal való állandó együttműködésben az uralkodó akaratának kivitelére szükséges intézkedéseket a törvényhatóságoknál tegye meg s ezek jelentései alapján a segélyben részesítendőkről tabellaris kimutatást terjeszszen fel.[1]

Ennek az udvari leiratnak értelmében a helytartótanács 1778. márcz. 4-én 1273. szám alatt az összes törvényhatóságokhoz intézett egy körrendeletet, melyben meghagyja ezeknek, hogy a felség akara-

[1] *M. kir. Orsz. Levéttár.* 1778. évi 1048. m. kir. udv. canc. szám.

tához híven szolgáltassák ki a katonák otthonmaradottjainak az ingyen szállást és kenyeret, a segélyezettek jegyzékeit pedig terjeszszék fel.[1]

Ez a rendelet később csak annyiban szenvedett változást, hogy márczius 21-én a helytartótanács a főhadiparancsnokságnak a Felség újabb elhatározását közlő átiratára még tüzifának a kiszolgáltatását is elrendelte.[2]

Azonban még ez a bővített rendelet is nagyon hiányos. Nem mondja meg ugyanis pontosan a rendelet sem azt, hogy mely hatóságnak melyik ezred hátramaradott asszonyait kell ellátnia, sem azt, hogy az ily módon felmerült kiadások mi módon téríttetnek meg; hiányzik azonkívül a részletesebb meghatározása a segélyre jogosultságnak is. Ezeket a kérdéseket mind esetről-esetre tisztázták, a mi a végrehajtást nagyon lassította.

Legkönnyebben és leggyorsabban azok a törvényhatóságok intézték el az egész ügyet, melyeknek területén katonaság sohasem szállásolt. Igy Nagybánya és Selmeczbánya már 1778. márcz. 20-án jelentették, hogy náluk ellátandó asszonyok nincsenek, mivel ők állandóan ő Felségé bányáiban foglalatoskodnak és ezért a katonabeszállásolástól fel vannak mentve.

Torna-, Moson- és Somogyvármegyék jelentése szerint e vármegyékben sem találtattak ellátandó asszonyok, ennek okát azonban nem mondják meg.

Más törvényhatóságok a bányavárosokhoz hasonlóan megokolják, miért nincsenek náluk ilyen ellátandó asszonyok. Árvamegyéből pl. a Gyulay Sámuel-féle ezrednek ott tartózkodó részét Lőcsére vitték őrségnek; a Békésvármegyében állomásozó katonák, valamint az Abaujvármegyében Alsó-Meczenzéfen tartózkodó egy század D'Alton ezredbeliek feleségei elmentek férjeikkel, a Beszterczebányán tartózkodó Vogeriana ezredbeliek feleségei pedig Balassagyarmatra, az ezred törzsének székhelyére költöztek.

Igen könnyen végzett a segélyezés kérdésével Zalavármegye is, melynek területén csak Jagodics Elek báni ezredbeli hadnagy felesége tartózkodott s az is megélt férje jószágaiból és nem szorult segélyre.

Klobusiczky Antalnak, a 16 szepesi város administrátorának

[1] U. o. Helyt. o. Ideal. Milit. Nr. 34.

[2] A rendelet végrehajtására a főhadiparancsnokság, a helytartótanács és a törvényhatóságok közt történt levélváltás a *m. kir. Országos Levéltár* helytartótanácsi osztályában: Acta Militaria, Lad. L. Fasc. 3. Nr. 1. jelzet alatt őriztetik, azért a továbbiakban az idézést mellőzöm.

május 16-án kelt jelentése szerint ott sem volt a rendelet kiadásakor ellátandó asszony. Igaz ugyan, hogy később e helyzet megváltozott, mert ugyancsak Klobusiczkynak júl. 24-én kelt jelentése szerint Efflein Ferdinánd Königsegg-ezredbeli furir felesége Lublón szállt meg, de a segélyt ez sem vette igénybe, mert anyai örökségéből élt, különben is rövid idő mulva követte férjét a táborba.

Késmárk városában sem voltak segélyezendők, de azért a város május 31-én kelt jelentése szerint csupa előrelátásból megtette a szükséges intézkedéseket.

Nem ment azonban ily könnyen a rendelet végrehajtása olyan törvényhatóságoknál, melyekre ez nagyobb terhet rótt. Az ezekkel való tárgyalás folytán tisztáztattak egyes, a rendeletben magában ki nem fejtett körülmények is.

Trencsén városa már márcz. 23-án kelt feliratában azzal a panaszszal fordul a helytartótanácshoz, hogy a tartományi hadbiztosság a Gyulay Sámuel-féle ezredtől egy főhadnagynét, 54 altisztnek és közembernek a feleségét, 73 gyermeket, 46 katonát és egy hadnagyot utalt hozzájuk és a várparancsnok el is helyezte őket a városban; mivel azonban ők már amúgy is a parancsnokot, az alparancsnokot, a tüzérség főnökét, sok tüzért és a várbeli katonaságot tartják szállással, az újonnan odaküldötteket már nem tudják elszállásolni, helyezze el őket a helytartótanács a vármegye közeleső részein.

Mivel közben a főhadiparancsnokság is átírt a helytartótanácsnak, miszerint a Felség akarata az volna, hogy a katonák hátramaradottjai férjeik hadkiegészítő kerületeiben illetőleg állandó szállásheleyin láttassanak el, a trencséniek panaszát ezzel az átirattal együtt a tartományi hadbiztosságnak adta ki véleményezés végett a helytartótanács.

A hadbiztosság véleménye szerint — melyet a főhadparancsnokságnak adott feleletében a helytartótanács is magáévá tett — a hadkiegészítő kerület igen ingatag alap, mivel ezek a kerületek igen nagyok; azt indítványozta tehát, hogy határoztassék meg pontosan a hely, illetőleg törvényhatóság, hol minden egyes ezred hátramaradott asszonyait el kell helyezni. Trencsén városának panaszát is jogosnak találta, mivel hadkiegészítés szempontjából a Gyulay Sámuel-féle ezred Budára tartozott.[1]

A főhadiparancsnokság ezen átirat következtében meg is határozta az egyes ezredek asszonyainak elszállásolási helyét (úgy, amint

[1] Ápr. 6. 1645/1782. szám alatt, a már idézett csomóban.

azt a hadbiztosság is ajánlotta), melyek a következők: Pozsonyvármegyében: a Ferdinánd főherczeg-ezred Pozsony városában, Fejérvármegyében: a Batthyány Ádám-ezred Székesfehérvárt, Pestvármegyében a Gyulay Sámuel-ezred Budán, Sárosvármegyében a Preysach-ezred Eperjesen, Abaujvármegyében a D'Alton-ezred Kassán, Csongrádvármegyében a Károly-ezred Szegeden, Zólyomvármegyében az Eszterházy Miklós-ezred a vármegye által meghatározandó alkalmas helyen, Debreczenben a Siskovich-ezred. Egyuttal a Gyulay Sámuel-féle ezrednek Trencsénbe küldött katonáit és asszonyait Budára rendelte a főhadparancsnokság.

Ezzel azonban még nem volt vége a vitának az ellátás kötelezettsége felett. A törvényhatóságok — bár a főhadparancsnokságnak fenti megállapítása közöltetett velük — úgy értelmezték a márczius 4-iki rendeletet, hogy csak azoknak a csapattesteknek hátramaradottjait kell ellátniok, mely csapatok tőlük szálltak táborba. Ezért panaszkodik május 11-én Pozsony városa, hogy azokon az asszonyokon és gyermekeken kívül, kiknek jegyzékét már márczius 20-án felterjesztette, a tartományi hadbiztos a Ferdinánd főherczeg-ezred azon részeinek asszonyait és gyermekeit is — szám szerint 46-ot — hozzájuk utalta, mely ezredrészek máshonnan vonultak táborba, azonkívül az újonnanjöttek részére a hadbiztosság még gyertya és fa kiszolgáltatását is rendelte. Kéri tehát a város, hogy ettől az új tehertől mentsék fel, mivel neki a rajta átvonuló katonaságra úgyis sok kiadása van.

A helytartótanács a főhadparancsnoksághoz intézett átiratában elismerte ugyan, hogy a vele való megegyezés szerint a Ferdinánd főherczeg-ezred asszonyait Pozsonyban kellene elhelyezni, azonban a város kaszárnyákat tart fenn, azokra sokat költ, azért nem lehet kényszeríteni az asszonyok elszállásolására, továbbá gyertya és fa kiszolgáltatására, különösen mikor ez utóbbiakra még férjeikkel szemben sem volt kötelezve. A főhadparancsnokság elfogadta a helytartótanács érvelését s felmentette Pozsony városát ez alól az újabb teher alól, de ragaszkodva a fenti megállapodáshoz, a Ferdinánd főherczeg-ezred hadkiegészítő helyére Pozsonyvármegyére akarta kiróni ezen asszonyok elhelyezését.

Ez ellen azonban Pozsonyvármegye alispánja tiltakozott július 23-án kelt felterjesztésében. Felhozta, hogy a vármegye már úgyis tartja szállással a Trautmansdorf és Württemberg ezredek asszonyait és tartalékszázadait, ne csatoljanak tehát ehhez a kétszeres teherhez még egy harmadikat is, hanem hagyják a Ferdinánd fő-

herczeg-ezred asszonyait a katonaság elvonulásával üresen maradt pozsonyi kaszárnyákban, már csak azért is, mert ott az asszonyok könnyebben juthatnak némi keresethez. A mint látszik, így is maradt a dolog, míg a főhadparancsnokság szept. 5-én el nem rendelte, hogy a kaszárnyákat a toborzandó ujonczok számára ürítsék ki. Ennek kapcsán szept. 10-én újra elrendelte a helytartótanács, hogy a Ferdinánd főherczeg-ezred asszonyait a vármegye területén helyezzék el; ennek a rendeletnek a vármegye eleget is tett s nov. 12-én kelt jelentése szerint ezeket az asszonyokat Szent-György és Modor városokban szállásolta el és a kenyérporcziókat is folyósította. Igy azonban Szent-György városa — melynek ápr. 13-án kelt jelentése szerint csak négy asszonyról kellett gondoskodni — jutott új teherhez, azért nov. 10-én kelt feliratában felvetette a kérdést, hogy az asszonyok ellátásának költségei mely alapból fognak megtéríttetni. Azt vélte a tanács, hogy mivel a Bruckhaus-féle ezred az egész vármegye területén van elszállásolva, az egész vármegye a porták arányában járuljon hozzá a költségekhez. A helytartótanács azonban elutasította ezt a javaslatot s úgy határozott, hogy ellátás dolgában az asszonyok ugyanolyan szempont alá esnek, mint férjeik, ennélfogva a rájuk tett költség is ugyanazon az alapon fog megtéríttetni.

A pozsonyi esethez teljesen hasonló a kassai is.

1778 május 5-én átírt a főhadparancsnokság a helytartótanácsnak, hogy a kassai összes kaszárnyákat az ujonczok részére ürítse ki s a benne elhelyezett asszonyokat szállásolja el a városban vagy egyéb helyen. A helytartótanács azonban ellene volt ennek, azt hozván fel, hogy a kassaiaknak elég teher a kaszárnyák fenntartása, az asszonyok pedig ott egész jól elférnek, ne rójjanak ki a városra felesleges új terhet. A főhadparancsnokság előtt azonban már ott volt a pozsonyi példa, ezért azt kívánta, hogy a D'Alton-ezred asszonyai Abaujvármegye területén helyeztessenek el, sőt tovább menve, még azt is követelte, hogy az asszonyok elszállásolására eddig költött 119 frt 57 kr.-t is Kassa városa és Abaujvármegye fizesse meg.

A tartományi hadbiztosság, amelynek véleményadás végett a helytartótanács ezt az ügyet is kiadta, úgy vélekedett, mint Pozsony városánál. Hivatkozott a főhadiparancsnokság és a helytartótanács közt történt egyezségre, melynek értelmében a D'Alton-ezred asszonyait Kassán, mint az ezred állandó tartózkodási helyén kell elhelyezni, tehát azoknak továbbra is ott kellene maradniok a kaszárnyákban. Minthogy azonban ezekre az ujonczok részére szükség van, az asszonyok — mint a főhadparancsnokság is kívánja — Abauj-

vármegye területén volnának elszállásolandók; az asszonyok gyertyájára és fekhelyére a katonaság által eddig tett költségek megtérítéséről azonban szó sem lehet, mert a Felség csak szállást és kenyeret rendelt az asszonyoknak. A hadbiztosság előterjesztésére ki is adták a parancsot Abaujvármegyének az elszállásolásra. Ez azonban még hevesebben tiltakozott, mint Pozsonyvármegye; hivatkozott egyrészt a regulamentumra, mely szerint csak a területén állandóan tartózkodó, vagy átvonulóban levő katonaságot köteles ellátni, ennélfogva az asszonyok ellátására nem kötelezhető, másrészt pedig a helytartótanács és a főhadparancsnokság közt történt megállapodásra, mely Kassát jelöli meg a D'Alton-ezred asszonyai részére elszállásolási helyül; szerinte Kassán azért is alkalmasabban helyezhetők el, mert ott van két legénységi és egy tiszti kaszárnya, meg egyéb katonai épületek is rendelkezésre állnak. Azonkívül az ingyen szállás és kenyér nem elég a megélhetésre, az asszonyoknak magoknak is kell valamit keresniök, erre pedig csak a városban van alkalom. A helytartótanács azonban nem fogadta el a vármegye érvelését és nov. 2-án kiadta a rendeletet az asszonyok elszállásolására. Végrehajtotta-e, vagy sem, nincs rá adat.

A segélyben részesítendők pontosabb meghatározása azzal az alkalommal merült fel, hogy Klobusiczky Antal, a 16 szepesi város administrátora 1778 aug. 13-án kérdést intézett a helytartótanácshoz, hogy kiknek jár a segély? jár-e azoknak is, kik férjük hadbavonulásakor szüleiknél vagy rokonaiknál tartózkodtak, kik férjüket sohasem kísérték el állandó táborozási helyükre, vagy pedig azoknak, kik elkísérték férjüket a táborba s most onnét visszatérve, akarják igénybevenni a segélyezést? A helytartótanácsnak felelete a Klobusiczky által felállított összes kategóriákra igenlő volt s így ez a kérdés is tisztáztatott.

Ezektől a zavaró esetektől eltekintve, a törvényhatóságok legnagyobb részénél a segélyezés ügye símán és elég gyorsan ment.

Az eredmény végleges áttekintésénél azonban nagyon érezzük a hiányát annak a tabellaris összeállításnak, melynek elkészítését a cancellaria elrendelte ugyan, de felterjesztésének nincs nyoma sem a helytartótanács, sem a cancellaria levéltárában; valószínüleg a helytartótanács által vele is közölt jegyzékek alapján a főhadiparancsnokság készítette el — ha ugyan egyáltalában elkészült — és így talán a «k. u. k. Kriegsarchiv»-ban őriztetik. A meglévő jegyzékek alapján a végleges eredmény a következő táblázatban foglalható össze: [1]

[1] Megjegyzem, hogy a vármegyék által felterjesztett jegyzékek nem egyöntetűek. Egyik-másik csak rangot és számot ad, másik adja a nevet, ezredet, rangot, számot; a gyermekeket csak kevés hatóság veszi számba.

Törvényhatóság	Jelentés kelte	Ezred	Nők		Gyermekek
			Tiszt	Altisztek és legénység	
Bácsvármegye	ápr. 2.	Württemberg	6	57	89
Csongrádvármegye	szept. 2.	Károlyi, Gréven, Eszterházy, Preysach	—	23	—
Hevesvármegye	ápr. 29.	Anspach	6	22	—
Nógrádvármegye (Balassa-Gyarmat)	ápr. 10.	Vogeriana	19	13	—
Nyitravármegye	márcz. 2.	Miksa főherczeg	2	38	—
Pestvármegye	márcz.25.	Caramelli	1	29	—
Szepesvármegye	decz. 1.	D'Alton, Nádasdi, Preysach, Gyulay	—	10	—
Vasvármegye	márcz. 23.	Ferencz toscanai főhg.	2	27	—
Veszprém-vármegye	decz. 1.	a jegyzék elkallódott	—	—	—
Zalavármegye	jun. 30.	Báni	1	—	—
Buda	aug. 4.	Gyulay Sámuel-féle gyalogezred; 2. tábori tüzerezred	6	85	—
Debreczen	márcz. 21.	Serbelloni	12	2	—
Modor	1779. jan. 21.	Ferdinánd főherczeg Württemberg	—	22	—
Pozsony	márcz. 20.	Ferdinánd főherczeg D'Alton grán. zászlóalj Batthyány grán. zászlj.	9	27	36
Szatmár-Németi	jun. 13. és decz. 7.	Eszterházy Antal, Pálffy Károly, Siskovich	—	6	—
Szent-György	ápr. 3.	Brockhaus [1]	3	1	—
16 szepesi város	—	—	1	3	—

Dr. Zákonyi Mihály.

[1] Ehhez a számhoz járul még a Ferdinánd főherczeg ezredből 4 tiszt és 23 közember felesége; t. i. annyi maradt még azokon kivül, kiket Modor városa szállásolt el.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Adatok az 1644-ik évi hadjárathoz. *Rákóczy György* Esterházy Miklós nádor ellenségeskedése ellenére is megmaradt fejedelmi székében, sőt azt még fiának is biztosította, ki az 1642-ik évi márczius 4-én tartott gyulafehérvári országgyülésen utódjául választatott. Ily módon megerősödve, most már hajlandóbb volt a franczia és svéd követek azon ismételt felhivásának engedni, hogy a protestantismus védelmére a császár ellen fegyvert fogjon. Erre pedig ok volt elég; mert az eddigi békekötéseknek a vallásszabadságra vonatkozó részeit az udvar mellőzte s a sérelmek ellenében még a hatalmas nádor sem tudott orvoslást szerezni; alkalmat pedig egyrészt a svédek diadalai, másrészt a felsőmagyarországi rendek elégületlensége nyujtott. Csak a török volt még az akadály, mert a porta 1642-ben a császárral uj békét kötvén, Rákóczynak a hadjáratra engedélyt nem adott. A franczia és svéd követek fáradozása azonban nemcsak a fejedelemnél ért czélt, ki 1643 április 16-án a szövetséget megkötötte, de a portánál is, mely Rákóczynak az engedélyt 1643 deczember végén megadta.

A fejedelem az országos hadakat 1644 február 1-ére *Kolozsvár*ra rendelte és február 2-án hadaival megindult. A főoszloppal maga a fejedelem *Nagyvárad*nak, egy másik oszloppal Zsigmond fia *Nagy-Károly*nak, a harmadikkal legtehetségesebb vezére *Kemény János* Szatmárnak tartott. Magyarországi hadai *Piskolt*nál Bakos Gábor alatt gyülekeztek.

Rákóczy február 16-án *Nagy-Kállót* megadásra kényszerítvén, innen bocsátotta ki felhivását a magyar nemzethez, hogy az alkotmány és vallásszabadság kiküzdésére zászlói alá siessen. Serege rövid idő alatt 70.000 főre emelkedett s oszlopai diadalmasan nyomulnak előre. *Szatmár*, *Szendrő*, *Kassa*, *Fülek*, *Szécsény* és *Léva* egymás után behódoltak. A császár e támadásra nem lévén elkészülve, oly későn nyult védőrendszabályokhoz, hogy az erdélyiek diadalait megakadályozni

nem tudta. Április havában végre *Pucheim* és *Göcz* tábornokok alatt öt gyalog- és tizenöt lovasezred, összesen 14.000 főnyi erővel vonult be Magyarországba, míg a nemesi felkelés *Esterházy Miklós* nádor alatt *Nyitrán* gyülekezett.

Ezen időszakból maradtak reánk *Réwai László főhadibiztos* levelei, a melyeket gróf Esterházy Miklós nádorhoz intézett 1664. márczius és április havában. Összesen tiz darab van, a melyek közül az első 1664. márczius hó 15-éről kelt és ez a tartalma:

«Nagyságod engem Himpergrül azzal bocsátott, hogy a németség Fejérhegyre jön bé országunkba. Ezután 2.-da Martii azt parancsolja, hogy készen várjam őket prófonttal Ujhely táján, mert arra jönnek ki Hradistyérül. Tegnap megint ebéd előtt két levelét Nagyságodnak vettem Liptai követtül, mellyekben írja Nagyságod hogy megint emerre mennek, és hogy siessek Nagyságodhoz. Kihez képest én, falatozván. megindultam Beczkóbul, s im ezen órában érkeztem Szombatba. Holnap talán beverekedhetem Posonba, noha senki sem biztat véle. Bizony ha lehetne szárnyat csinálnék magamnak, éczaka is mennék ha lehetne, de nappal is gond most járni. Itt én kevés dispositiót hallok, a városiak az ezer *mécz* liſztet felsüttetik, de a többit, hogy csak liſztté tegyék is, lehetetlennek mondják. Nagyságodat kérem, ha lehet, a kapuval várjanak meg. Ezzel Isten éltesse Nagyságodat. *Szombatban* 15. Martii Anno 1644. 6 hora.»

Meglehetős nagy időközzel következik a második levél, a mely ekként szól:

»Nagyságodat kérem, ha consultus, mind a két had ſzálljon ki mezőre közel, innét osztán prófontolhatnánk őket jobban; itt el sem férnek, s ki is pörzselik nagy kárral magokat. Obeſter *Mercz*-nek ez igen tetszenék, de az iffjaknak nem; egyébaránt is kárhoztatja az illyen commendát. Szombatiaknak Nagyságod levelét megküldém. Irok én is nékik, de ha ma s holnap ide nem hozzák a kenyeret, azután oda érkezvén a hadak, el nem hozhatják, és így koplalni jönnek ide. A mint im nem régen értettem, a generál quártélymeſter ezeket a hadakat ki akarja szálítani falukra; mutatta is *Egresdi* uramnak a quártélyokat, de velem semmit sem beszéllett errül. Nagyságod méltóztaſſék disponálni mindenekrül; mind ők, s mind én csak Nagyságodtul várunk; ha mi jól esik Nagyságodnak tulajdonítatik, s ha valami fogyatkozás történik, azért én lakom. Csak idején értheſsem Nagyságod akaratját, tellyes erőmmel igyekezem azt véghez vinni; erőm fölött nem ajánlhatom magamot. öt kenyérrel öt ezer embert nem elégíthetek.»

«*Ghicziné* aſſzonyom megholt, minden substantiája *Balassi Simonra* fog ſzállani, feles bora gabonája vagyon Kürtön, *Balassinak* is volt ott majorsága. Ha tetſzik Nagyságodnak, az illyet pro communi köllenék elfoglalni s meg is őrzeni, prófontmester viselné gondját, egyébaránt bizony elé nem mehetünk. Az én assecurátiómra ha adnának is gabonát, nem veſzek; azután éntőlem várnák meg.»

«A lektikát alá hozatom; csakhogy ma *Tari Ferencz* oly hírt hozott hogy valami csónakos embere ment Bittcséről Nagyságodhoz, aki azt mondotta hogy már nálok vannak az Urnak előjárói. Nagyságodat kérem, mindenekrül méltóztaſsék parancsolni jó üdein. Ezzel Isten Nagyságodat éltеſse sokáig. *Galgócz* 2. Aprilis. Anno *1644.*»

Április 8-án két levelet is irt Réwai. Az első így hangzik:

«Az Nagyságod küldötte hirekkel mentem *Pucham* uramhoz; arrul nem is gondolkodik, hogy el ne verjék mieink *Kapronczait.* Ott létemkor hivatá magához *György király* póstáját. Csak azt mondá néki, hogy ajánlása szerint örömest megmutatta volna neki az ő fölsége ármádiáját, de *Kapronczai* uram tött benne egy kis akadékot. De rövid nap szép mezőben meg fogja láthatni ha akarja. Azomban amaz ajánlotta magát erdélyi módon; emez csak azt mondá kedvetlenül (mert megtanítottam volt): *quantum permittet servitium Suae Majestatis, ego etiam libenter serviem Dominationi Vestrae,* és ezzel expediálta. Értvén, hogy egy óráig akar itt mulatni, őrző német jancsárokat rendeltem ajtajához, a kik hirem nélkül senkit ne bocsássanak hozzája. Mivel póstán megyen, mondák néki, hogy nem szükséges az kisérő. Ezzel Isten éltesse Nagyságodat sokáig. *Galgócz,* 8. Aprilis.»

A második levél tartalma szószerint ez:

«Tizenegy órakor hozák ezeket a leveleket kezemhez, mellyeket Nagyságodnak küldöttem. Akarja Groff *Pucham,* hogy az innétső ſzeren mentek portyára a mieink. Ha mi hirt hallok felőlek, Nagyságodnak értésére adom. Nagyságodat kérem, vagy négy lovast küldjön ide, mert a hirek majd sűrűn jönnek, s nincs kinek vinni az leveleket. Vagy százezer font kenyeret parancsoljon Nagyságod Szombatiaknak sütetni mingyárást, mert itt ugyan semmi kenyeret nem süthetünk. Lisztet hagyhatunk itten, s ha innét eltakaroſzunk, megsüthetik s utánunk hozhatják, ha körül nem vesznek bennünket. Azt a kenyeret csak akkor osztanánk közikbe, a mikor indulnunk köllenék. Ezzel Isten Nagyságodat éltesse sokáig. *Galgócz,* 8. Aprilis. Anno *1644.*»

Április 9-én is két levelet írt, és pedig:

1. «Obester *Staal* a ki *Földvárival* csatára ment ez éjjel ir Groffnak, adja tudtára, hogy az ellenség ötezer lóval Illavánál át ment a Vágon, ugy érti hogy Galgócz felé akarna jönni más szeren. Irt néki, hogy utána menjen valahol tanállja. Irt tesseni Herczegnének is, Morvába is, hogy ha valahogy arra rohannának, kéfzen tanálná őket. Illavai hidra haragfzik, az urakra is, fzerencse ha füstöt nem vet, mert az a hire, hogy magok el jöttek a hidség mellett s a hidat keményre csinástatták otthon. Ir őfölségének is felőle. Mikor Lednicze táján volt is, azt mondja, hogy mind Illésházi uram, s mind az több körül lakozó nemefség küldtek jöttek hozzá, őkegyelmök nem; még fogdostak is az őfölsége fzoldátiba. Ugy látom ezennel megvásik fogok belé. Nagyságod küldjön poftákat ide bizony megfogyatkozunk benne. Ezzel Iften éltefse Nagyságodat.»

«*Galgócz* 9. Aprilis. Anno *1644*. *Révai* Lázló.»

«Gróff uram Nagyságodnak ajánlja alázatos fzolgálatját, maga nem írhatott Nagyságodnak.»

2. Vevén Nagyságod levelét, azonnal Generálishoz mentem, azomban hozák *Földvári* levelét is, mellyet Nagyságodnak küldöttem. [1] Maga

[1] Illustrissime Domine Comes, Domine mihi observandissime. Hodierna die circa 9. matutinam à *Beczko* appulimus, ubi etiam exercitus per illustrissimam dominationem vestram nobis post abscessum submissus se nobis adjunxit. Certo per exploratores sumus edocti, quod, ad unam *portya* 800, et ad aliam per termas *Trencsin* 500, excurrissent. Residua pars eiusdem exercitus ad *Besztercze* Balasianam stativam habet: numerantur circiter 5000, omnes hastati. — Quibus perceptis jam plane movemus, ea intentione, ut ambas *portya*, vel alterutrum, prouti occasio affulserit, aggrediamur; quibus peractis, et ponte *Illavensi* occupato, si sic videbitur, residuam etiam eorum partem sine cunctatione agrediamur. — Hæc sunt, quæ Illustrissimæ Dominationis Vestrae de nos-

Méltóságos Gróf Úr, a mai nap reggelén, 9 óra körül, *Beczkó* alatt csatlakozott hozzánk a távozásunk után Méltóságod által küldött segédhad. Kémeinktől biztosan érlesültünk, hogy egyik *portyával* nyolczázan, a másikkal a *trencséni* fürdőkön át ötszázan vonultak ki. Ugyane sereg többi része pedig Balassiék *Beszterczéje* mellett táboroz; vannak vagy ötezeren; mind kópjások. — Ezeket értvén, már éppen indulunk, oly czélzattal, hogy mindkét portyán, vagy az egyikén — ahogy a szerencse kedvez — rajtüssünk; ez megtörténvén, és az *illavai* hidat elfoglalván, a sereg többi részét is késedelem nélkül megtámadjuk. — Ezek volnának, a miket helyzetünkről Méltóságoddal közlendőnek itéltem. *Beczkó* várából 1644 április 8.

nem írhatott Nagyságodnak, orvoſſágot vett magához, holnap eret vágat. Ezek ha mind öſzve gyülnek, nyolcz napra való prófontot háromſzáz ezer font kenyeret köll adni nékik; bárcsak két ſzáza lehetne meg kenyérül, ſzázát liſztül toldhatnánk. Ezt csak akkor fogjuk nékik adni, a mikor meg kőll indulnunk, itt penig semmi kenyeret nem süthetni. Azt a két százezer fontot mikorra köllenék *szombatiaknak* elkéſzíteni, Nagyságod tudja jobban, indulásunk előtt csak harmadnappal hozhatnák bé. Sót Nagyságod küldjön; azt is csak akkor adnánk nékik. Nagyságod írja meg mennyire valót adhat. Ezzel Iſten élteſse Nagyságodat. *Galgócz* 9. Aprilis. 9. hora.»

A leghosszabb levele pedig ez:

«A mi portyásink felől semmi hirünk nem jöve, nyilván semmi bizonyoſt nem tudnak írnya. Beczkóbul bizonyosan írják hogy *Kapronczait* 7. Aprilis megvendéglette Beſzterczén *Balassa Simon*, elhittem valóba meg is adja az én Rozinémnek kürti gazdálkodásért, sajnálni ſogja feleségem kilencz ſzáz birkáját, de csak magok maradhassanak szegények békével, nem törődöm semmit is rajta. Ürmélyt volt még ſzegény nénémnek gabonája, s harmincz hordó bora; Nagyságod viselteſse gondját, csak ugy véſz már az el. Széna itt igen ſzükséges a tiſztviſelőkért, Nagyságod küldjön egynehány ſzekérrel nem jó volna innét oda ſzekereket küldeni; ha meg tanulnák az útját, fegyverrel sem verhetnék el onnét őket. Zabra is nagy ſzükség vagyon.»

«Nagyságodat kérem irjon egy kis levelet csejthei tiſzttartókra maga, *Nádasdi* uram réſzérül nyolczat, *Homonnai* uramrul négy jó juhász legényeket adnának. Magamé lesz 12. Közönséges jóban hadd ſzolgáljanak ezek is, igen ſzükségesek leſznek. Ételökről én provideálok, a jószág adjon valami költséget nékik. Ugy látom a dispositiókat Nagyságos Uram, hogy Galgócznál tovább is kéſzülünk, a kihez én fölöttébb kéſzületlen vagyok, s e' tudva semmi úton ezt a galibát

tra statu intimanda esse judicavi. Ex arce *Beczko* 9. aprilis 1644.

Illustrissimæ Dominationis Vestræ servitor addictissimus Nicolaus *Földvári*.

Kivül: Illustrissimo Dno Dno Joanni Kristophoro Comiti a *Puchaim* Sacræ Cæs. Regiæque Majestatis Exercituum Vice-Marshalco Generali etc. Dno mihi gratiosissimo.

Méltóságos Uraságod legkészségesebb szolgája *Földvári* Miklós.

Kivül: Méltóságos gróf Puchaim János Kristóf úrnak, ő cs. és kir. felsége hadai generális altábornagyának stb., legkegyelmesebb uramnak.

fejemre vállalni nem mertem volna, mert mind elmém s mind erszényem fogyatkozáſát tudom. Táborozáshoz nékem semmi készületem nincsen, hogy ne írjak egyébb alkalmatlanságrul. Bitanggal élni nem ſzeretek, eddig is mind pénzen éltem, kin nem kevéssé álmélkodnak az emberek; a mig jóſzágombul hozhatnak mind könnyebb, azután ha Nagyságod módot nem mutat állapotomban, nem tudok hogy el élni. Szolgám annyira való nincsen, a ki zsákmányozhaſson. Ezt én Nagyságos Uram csak csupán Nagyságod parancsolatjára vállaltam magamra, közönséges jóért, kevesebb réſzem lévén nékem abban másoknál, kevesebbet mívelhettem volna. Trencsin vármegye a mineműezer forintot adott volt kezemhez Turócznak segítségére, abbul én alkalmasint költöttem, mert liſztet hagytam volt Turóczban ezer mecczig kéſzíteni, ökröket vétettem, bort szerzettem, a ki elhíttem mind oda vagyon. Szombatban itt is vétettem 400 forint ára hust a ſzoldátoknak, remélvén hogy a falukra felvetett pénzbül helyére tehetem; de azokon semmit sem várhatok, mert ki elfzaladt, kin voltak hadak, és igy tartottak ſzótul hogy azt a pénzt csak magán szükségemre fordíttottam, ugy Turóczot is meg fogyatkoztatjuk. Én Nagyságos Uram utolſó pihenésemig minden tehetségemmel akarok Nagyságodnak ſzolgálni, csak leheſſen becsületes állapotban. Ezek mindnyájan Nagyságod után én reám néznek, mindenért reám futnak, azt tudják hogy itt is a *Generalis Commissariusnak* annyi autorítása s állapotja vagyon mint máſut. Nagyságodat alázatosan kérem megbocsáſson hogy ez egyſzer állapotom felől sok gondjai között busítom Nagyságodat. Ezzel Isten Nagyságodat élteſſe sokáig. *Galgócz,* 10. Aprilis. Anno *1644.*»

A nyolczadik levélnek csupán a toldaléka tartalmaz értékesebb adatot: «Kegyelmes Uram! Mint járának az mieink, megérti Nagyságod ez irásbul, gróf uram secretáriusával fordittatván meg, mert fölöttébb roſz az irás. Holnap azok vissza jőnnek, nem tudom, a rabokat hova parancsolja Nagyságod tenni. Ezzel Isten éltesse Nagyságodat sokáig. *Galgócz,* 10. Aprilis, 6 óra tájon. Nagyságod alázatos szolgája Réwai László.»

«*Faragó* Andrást elfogák, háromſzázat levágtak bennek, három záſzlót nyertek. — Illovai hidat megégették az mieink.»

Az április 11. kelt levél a kilenczedik, a mely igy szól:

«Tegnap estve irtam Nagyságodnak, reménylettem, hogy eddig válaſzunk jön reá, mihez tartsuk magunkat. Három óra tájon hozák bé *Faragót* sebesen, szintén akkor érkezék *Kovách* György is; mint jártak *Wadásziék* megérti Nagyságod. Reggel négyezer fegyveressel,

és ezer gyaloggal maga akar kimenni groff *Pucham*, taraczkot is akar vinni. Ha effélék Nagyságod hire s ordinantiája nékül fognak meglenni, nem tudom ha mind jól esnek-é. Itt az a hire, hogy *Bornemisza* is conjugálta volna magát *Kapronczaiékkal*, ahoz képest derekason akar reájok menni. Nagyságodat kérem, sietve parancsolja hova tegyük a magyar hadakat; *Wadásziék* is effelé jőnek. Öt zászlót nyertek, a mint beszélli *Ujheli* uram *Faragótul*, de szerencse ha Nagyságod kornétáját emezektül el nem nyerték. *Faragót* már kézbe espékelte egy német által, feje is sebes, nem akarja vala bekötetni magát. Nagyságod parancsoljon mindenekrül. Ezzel Isten éltesse Nagyságodat. *Galgóczon*, 11. Aprilis. Anno *1644*. Nagyságod alázatos szolgája Réwai László.»

Az utolsó levél április 14-én kelt és szövege a következő:

«Kegyelmes Uram! Ma reggel szemben voltam *Marsalk* urammal, sokat discurál az állapotrul, de Nagyságod nélkül semmit sem concludálhat. Mindeneknek előtte kétszáz szekeret kiván prófont alá. Négy öt napra való prófontolást egyátallyába nem javallja, lehetetlennek is mondja sok rátiókbul. Nagyságod mentől hamarabb lehet beszéljen ezekkel; ugy látom egy lépést sem tehetnek Nagyságod nélkül. *Kefenheller* megjött Bécsbül, *Traun* óberster is eljött; arra bízták, hogy ezt a két első embert öszve hozza, kiről sokat ma korán beszéllett *Pucham* uram. *Gallasra* panaszkodik igen, reá is irtak Udvarbul. Azt még tegnap megmondotta Marsalknak, ha Nagyságoddal jól nem fog tudni élni, mindenestül ruináltatik. Prófontmesternek egy derék ember minémű hireket irt Drezdából, ex paribus megérti Nagyságod. Ezzel Isten Nagyságodat éltesse. *14 Aprilis:* Anno *1644*.»

«Ezt elvégezvén, hozának Beczkóbul leveleket *Szunyogh* uram eljött Beczkóbul, talán Ujvárba ment. Im leveleit Nagyságodnak küldöttem.»[1]

Dr. Merényi Lajos.

[1] Mindannyi egészében sajátkezüleg irt eredeti levél a kismartoni Esterházy herczegi főlevéltárban.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

Válasz dr. Hóman Bálint bírálatára.[1]

Dr. Hóman Bálint a bonczoló kése alá vett szerény és úttörő dolgozataimról írt bírálatát azzal a megsemmisítő ítélettel zárta be, hogy tanulmányaim nélkülözik a kritikai alapot s nem állanak a tudomány mai színvonalán, mivel, a többi között, az általa is művelt háromesztendős társadalomtörténeti tanulmányait s a hazai és külföldi szakirodalom eredményeit látszólag figyelmen kivül hagytam, tényleg más kutatók eredményeit kritikátlanul használtam fel.

Erre nézve csak az az észrevételem, hogy a történelmi kritikát a magyar történelmi kritika nagymesterétől, Salamon Ferencztől tanulom, a ki a többi közt azt mondta, hogy intézményeink gyökerét ne keressük mindig külföldön, azután külföldi művekre ne nagyon esküdjünk, a feldolgozott monografiákat óvatosan használjuk, mert azok többé-kevésbbé «szubjektiv-szagúak»; a történelmi kritika módszerében egyedül biztos vezető az egykorú adat, de abban is ne a betűt vizsgáljuk csupán, hanem a valót és életet olvassuk ki.

Én tehát Árpádkori hadtörténelmi kérdésekben Hóman Bálintnak társadalomtörténeti szakművei után nem indultam, nemcsak azért, mert a tényleges eredmény, a mit «beskatulyázott» társadalmi osztályairól hadtörténelmi tekintetben kikutatott, nagyon sovány és a hadiszervezetben sem vezet biztosan, hanem főképpen azért, mert ha történelmi kérdéseket vizsgálok, akkor az egykorúak véleményét szeretem megtudni s a kortársak nézetét kérem ki.

Éppen azért az Árpádkori magyar apródok és udvari katonák történetében a bírálóm által hangoztatott külföldi és hazai szakirodalomra nem sok ügyet vetettem s kifogásolt tanulmányaimat *kizárólag* okleveles alapon dolgoztam ki, annál inkább, mert az Árpádkori

[1] Lásd *Hadtörténelmi Közlemények* 1914. évf. 660—663. l.

királyi apródok és udvari katonák történetének szakirodalma még nincsen, e téren talán az én szerény dolgozataim az úttörők.

Mások kutatásainak eredményeit itten már csak azért sem használtam föl, mert mások e kérdésekről — tudtommal — még eddig nem írtak. Nagyon lekötelezne a bíráló, ha közli velem, hogy az Árpádházi királyok apródjairól és udvari katonáiról kik írtak még önállóan rajtam kívül?

Az pedig alaptalan gyanusítás, hogy én csak újabb forráshelyeket gyűjtöttem Szekfű Gyula tételeinek bizonyítására, de új eredményeket nem tudok felmutatni, mert Szekfű egy betűt sem ír az Árpádházi királyok apródjainak udvari neveléséről, katonai kiképeztetéséről, ellátásuk- és jogállásukról s katonai szolgálatáról.

Ezt még inkább elmondhatom az udvari katonák történetét tárgyaló munkámról, mert a XI—XII. századbeli magyar udvari katonákul szereplő királyi *palotások* (palatini) és *jobbágyurak*, az udvar környezetében élő *királyi nemes udvarnokok* (veri aulites regales nobiles aulici regni nostri) és *udvari katonák* (aule nostre miles) osztályának kifejlődéséről én írtam először, a miből látható, hogy e tanulmányom éppen nem újból való feltálalása Szekfű eredményeinek.

Itt megjegyzem még, hogy az udvari katonai *rendet* az Árpádok korában nem használhatom *közjogi* értelemben, annyit még én is tudok.

Hogy az utolsó Árpádok idejében a kir. főtisztek és udvari katonák rendes pénzbeli *fizetést* húztak, nem egy adat bizonyítja.[1] Sőt a források arról tanuskodnak, hogy nemcsak a király, hanem az egyházi és világi főurak a XIII. században egy-egy hadjáratra felfogadott zsoldos katonáikat pénzbeli zsolddal is fizették.[2] És mert Szekfű ezt nem

[1] Gutkeled nembeli *István* udvari katona, IV. Béla feleségének, Laszkarisz Mária királynénak lovászmestere és tárnokispánja évenkinti *zsold* fejében (racione stipendii) 500 márkát húzott, a miből katonáit fizette. W. XI. 545. — Rokona Ernye bán fia *István* kir. udvarbiró és mosoni ispán évenkint ezer márkát kapott évi *zsold* fejében (pro stipendio annuali). H. o. VIII. 190. — IV. Béla 1263-ban Frangepán Bertalantól és (II.) Frigyestől 20,000 márkát vett kölcsön *zsoldosok* fogadására (pro assumendis stipendiariis) W. XI. 477. F. IV. 3 109.

[2] Udvari katonákul befogadott István goriczai ispán fiai, Baboneg és István vodicsamegyei ispánok saját pénzükön fogadott 250 zsoldos lovas vitézzel kisérték II. Endrét a keresztes hadjáratba. F. III. 1/245—249.

Türjéről való *Miklós* úr egyik katonájának (servientes) félmárkát, a másiknak egy fertót és egy nehezéket fizettetett ki *zsoldjuk* (stipendium) fejében. *Zalamegyei oklevéltár*. I. 5—6.

állítja, Hóman pedig Szekfűre esküszik, azért ezt nálam kétségbe vonja.

Az udvari katonáknak kapitányaik is voltak 1485 előtt is. Az esztergomi érsek udvari katonáit s a birtokain szétszórtan élő telepes és nemes katonáit az érsek nádora, a pannonhalmi apát katonáit az apát főkapitánya (principalis capitaneus) vezette.[1] A kapitányi állás az Árpádkori magyar hadakban katonatiszti és főparancsnok értelemben rendszeresítve volt, s az udvari katonaság élén parancsnoki minőségben hol ispán, hol kapitány állott.

Én Erdélyi László dolgozatait semmi tekintetben sem használtam ki, sőt a *civisekre* vonatkozó felfogását nem is osztom, mert művemben világosan megírtam, hogy a *cives* alatt magyar nemzetségekből való és várakban lakó *várőrző katonákat*, a *milites castri* alatt a várakon kívül élő és várföldekre telepített *magyar* várkatonákat értek s a bíráló úr ellenére most is azoknak tartom őket. E kérdésben is önálló felfogást és álláspontot foglalok el és Szekfű előtt is jól tudtam, hogy a *cives* és *milites castri* soha sem tartoztak a király környezetében élő udvari katonák sorába, hanem az udvaron kívül, a várakat szolgáló katonaságnak főcontingensét alkották.

Hogy Szent István korában a várőrző katonákat és a várakon kívül telepített várkatonákat magyarokból ujonczozták, azt még senkinek sem jutott eszébe kétségbe vonni.

A *várnépek* elnevezésben sem lehetek egy véleményen a bírálómmal, mert én a *várnépek* (populi castri) terminusát gyűjtőfogalomnak tartom és úgy vagyok meggyőződve, hogy abba az idegen *várvendégek* (hospites castri), a várak telepesei (coloni) s a várföldek másféle *bérlői* is bele tartoztak, mivel a várak földeit bérelték s azok használatáért pénzben földbért, állat- és termésadókat fizettek, a várak építésében és javításában résztvettek s a várakat szolgáló néposztályok közé tartoztak.

A *várföldbérlők* osztályának létezését és várszolgálatát sem Erdélyi kutatásainak eredményeiből vettem át, az «Első állami adó elmélete (Kolozsvár 1913)» cz. munkáját még nem is olvastam, hanem az adatokból merítettem és az által, hogy erre vonatkozó elméletemet az egykorú adatokból levontam és felállítottam, sem Erdélyivel, sem mással szemben nem vétettem az írói tulajdon tisztelete ellen.

Ellenben dolgozatomban *(úrbéres) várnépekről* sehol sem tettem említést. Ezt a bíráló mástól és nem az én dolgozatomból vette, mert

[1] W. VI. 533.

én *úrbéres várnépekről* egy betűt sem írtam. E terminus nálam még csak elő sem fordul.

Azt is alaptalanul fogja rám, hogy a *hetes várszolgák* szolgálatát Eckhartnak azon előadásából írtam le, a mit ő a csatári monostor alapító-oklevele nyomán állapított meg. Itt is csizmadiát fogott a bíráló, mert azt se tudom, hogy Eckhart melyik munkájában ír a csatári alapító-levélről, mivel egyetlen egy munkáját se olvastam, de ha olvastam volna is, még se indultam volna e tekintetben utána, mert jól tudom, hogy a csatári alapító-levélben szereplő *hebdomadarius*okról egy betűvel sincsen az mondva, hogy azok *hetes várszolgák* voltak, vagy valaha azok lettek volna. A *civiles hebdomadarii* elő sem fordul az egész oklevélben, sőt ellenkezőleg, világosan megállapítható, hogy a Márton ispán által a bodrogi lakosoktól vásárolt és öt háztartásban élő *szabadosok* (libertos = libertinos) s a János megöletéséért kárpótlásul kapott és nyolcz háznépet alkotó szolgák nem voltak várszolgák, hanem rabszolgaságból felszabadított, vagyis már szabados állapotban élő mezei munkások és háziszolgák, a kiket Márton ispán 1157-ben a csatári monostornak adott. Én azt tartom, hogy ez oklevél alapján *nem lehet* a hetes várszolgáknak a váraikkal szemben tartozó szolgálatát megállapítani és nem is írnám ki annak az előadását, a ki erre a csatári oklevél alapján vállalkozik.

Egyébiránt a hetes várszolgák közkötelességének megállapításában senkinek előadására nem szorulok, mert Kálmán törvényeiből és egyéb adatokból jól tudom, hogy hetenkint felváltva, nemcsak közmunkát végeztek a váraknak és királynak, nemcsak a várőrség eleségét, takarmányát, tüzifáját, a király palotáihoz, kertjeihez, műhelyeihez az épületfát, anyagot fuvarozták, hanem háború idején a hadra kelt sereg után a sátrakat, málhát, eleséget és várvívó gépeket szállították. A XIII. században a várépítés és útkészítés munkáját nem tartoztak személyesen ledolgozni, hanem azt fogadott napszámosokkal végeztethették és a szóban levő közmunkát pénzen is megválthatták.

Az pedig merőben légből kapott állítás, hogy a *castellanikban* Erdélyi nyomán «*várföldbérlőket*», «*vendégeket*» vélek felfedezni, mert a bíráló egy betűt sem talál nálam, a melyben én a *castellanikat* várföldbérlőkül, vagy várvendégekül hirdettem volna. Hogy a *castellani* alatt, a hol szükséges, *civiles*t és a hol indokolt, ott *várnagyokat* értek, azt a bíráló ellenére most is fenntartom, mert az adatok a *várnagyot* az Árpádok korszakában nemcsak *major castri* és *prefectus castri*, hanem *castellanus* alakban is nevezik.

Bírálóm az Árpádkori hadiviszonyok megitélésében egyik botlást

a másik után követi el. Egyik főbenjáró tévedése az, hogy a katonáskodásra kötelezett és legszigorúbb hadiszervezetben élő várjobbágyokat egyenest kisbirtokos *földműves* nyposztálylyá sűlyeszti és annyira megy, hogy egészen megvonja a katonáskodásnak élő hivatást attól az osztálytól, a melyet az Árpádok a XI—XII. századi törvényeikben és okleveleikben sohasem a várak földműveseinek, hanem mindig a király és az ország katonaságának minősítenek.

Midőn azt állítottam, hogy a várjobbágyok mintegy állandó katonái voltak az Árpádoknak, ez alatt nem modern állandó katonaságot értettem, a mely kaszárnyákban lakik és kadét-iskolákban nevelt tisztikar vezetése alatt áll, hanem olyan katonáskodó nyposztályt értettem, a melynek egész életében egyedüli kötelessége a *fegyverviselés* és az ország katonai védelmezése volt. A várjobbágyok is ilyen katonáknak tartották magukat és nem egyszer vallották magukról, hogy ők olyan katonák, a kiknek a háborúkban való hadakozás az élethivatásuk (*milites* quidam castri essent *ad belli gerendum* . . . .).[1]

Midőn Hóman bírálatát elolvastam, Salamon Ferencznek másik jellemző mondása jutott eszembe, még pedig az, hogy «a hisztorikusok nem eléggé katonák, a katonák nem eléggé — hisztorikusok». Bírálatából a többi közt arról győződtem meg, hogy sem eléggé katona, de nem is eléggé hisztorikus, mert az adatok mérlegelése helyett csak a források holt betűit, nem az azokban nyilatkozó életet és valóságot vizsgálja és homályban marad előtte az igazság.

Dr. Czímer Károly.

[1] Vár. Reg. 236.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

Eger 1690-iki tüzérsége.

NVENTARIUM was sich an Stuckhen, Haubizen, Pöllern, Munition, und andern unterschiedlichen Artiglerie Requisiten in dem kayserlichen Zeug Haus Erlau befindet, zu welcher Beschreibung Ihro hochgräflichen (Titel) Herrn Grafen Breiner als der Zeit Dellegirte Kayserliche Comissarii bewelht und vollzogen worden, den 3-ten Juny 690.

Jegyzéke mindazon ágyúknak, haubiczoknak, mozsaraknak, lőszernek, és más tüzérségi felszerelésnek, mely az egri császári hadiszertárban van, melynek összeirása a gróf Breiner ő kegyelmessége által ez időre kiküldött bizottság által 1690 junius 3-án történt.

Lista der sambentlichen artiglerie bedienten und konstabel wie sich selbige in der Vestung Erlau befunden den 3-ten Juny 690.

Az 1690 junius 3-án Eger várában állomásozó tüzérségi legénység és tisztikar névsora.

Antoni Ruodt.
Thobias Steinhüebel.
Hans Geörg Lang.
Hans Fridrich Nötter.
Jochann Zwifler.
Johann Conau.
Lorenz Röderer.
Hans Michael Zapf.
Geörg Heübel

Martin Appel.
Niclas Conrad Couen.
Joseph Hessler.

Mathias Freindlich kaÿs. Kriegs Rath und Zeigleitnandt, m. p. l. s.

Freindlich Mátyás császári haditanácsos és tüzérhadnagy. s. k. p. h.

Ein türkisch $^{3}/_{4}$ Carthaunen mit schadthafter Muntirung schüsst 36 ℔.

Ein $^{3}/_{4}$ Carthaunen 34 ℔ Eüssen schüssende mit unbekhanter Wappen und Jahrzahl 1569. auch verfaulter und ruinirter Verfassung.

Ein 20 ℔-ige verschrauffte Notschlangen von Kaÿser Maximiliano 2-do mit Jahrzahl 1565. Schadthaffter Muntirung.

Ein von Bischoff zu Erlau Vernantio (!) gegossene falkhaun mit Jahrzahl 1560. Schüsst 9 ℔ Eüssen auch völlig ruinirter Fassung.

Ein 8 ℔ Eüssen schüssende falkhaune von Kaÿser Maximiliano 2-do ohne Wappen mit Jahrzahl 1574. Liget auf türkischer Lauet und Redern.

Ein 8 ℔-ige Kaÿs. Ferdinandsche falkhaun mit Jahrzahl 1556. ohne Wappen an Lauet und ax guet und Redern schadhaft.

Ein Kaÿs. Rudolphische guete falkhaune ohne Wappen schüsst 8 ℔ Eussen mit Jahrzahl 1584. Ligt auf schadhafter Muntürung.

Ein 8 ℔-ige Kaÿ. Maxi. 2-di verschraufte falkhaune ohne Wappen mit Jahrzahl 1570 auf gueter Fassung.

Egy 36 fontos török $^{3}/_{4}$ kartaun, romlott szerelésen.

Egy 34 fontos $^{3}/_{4}$ kartaun ismeretlan czímerrel és 1569 évszámmal. Szintén romlott, korhadt felszerelésen.

Egy II. Miksa császár féle 20 fontos, ujra fúrott, 1565 évszámos, vész-csatakigyó, romlott felszerelésen.

Verancsics egri püspök által öntetett 9 fontos falkonéta szintén teljesen tönkrement felszereléssel.

Egy II. Miksa császár féle, czímer nélküli, 1574. évszámos, 8 fontos falkonéta, török lafétán és kerekeken.

Ferdinánd császár féle, 1556 évszámos, czimer nélküli 8 fontos falkonéta, lafétája, tengelye jó, kerekei hibásak.

Egy Rudolf császár féle, czimer nélküli, 1584. évszámos, 8 fontos, jó falkonéta, hibás felszerelésű.

II. Miksa császár féle ujra furott, czimertelen, 1570 évszámos, 8 fontos falkonéta, jó felszerelésű.

Eine 7 ℔-ige Kaÿ. Rudolphische falkhaun ohne Wappen mit Jahrzahl 1584 liegt auf schadhafter Muntirung.

Ein 7 ℔-ige falkhaune mit Erzbischöfl. Salzburgischen Wappen mit Jahrzahl 1563 ligt auf türkischer schadthaften Muntirung.

Ein Kaÿ. Max. 2-di 6 ℔ Eüssen schüessende falkhaune ohne Wappen und Jahrzahl mitl messiger Lauet, äx und Reder schadhafft.

Ein 6 ℔ falkhaune von Eüssen Ferd. 3-o mit Tüeffenpachische Wappen und Jahrzahl 1650 auf türkischer Muntirung.

Ein 5 ℔ Eüssen schüssende falkhaune in langen Feldt [1] mit ein Vogel und Jahrzahl 1519, auf ruinirter Fassung.

Ein 3 ℔ iges Stückhl von Ferd. 3-o mit Dieffenbachischen Wappen und mittlmässiger Muntirung.

Ein 3 ℔-ige Eüssen schüssendes Stükhl auf schadhafter Muntirung.

Ein 3 ℔ türkisches Stükhl auf schadthafter und ruinirter Fassung.

Ein 3 ℔ Eüssen schüessendes Stükhl von Türkchen hinterlassen auf mittlmässiger Fassung.

Ein 3 ℔ türkisches Stückhl, auf gueter Lauet, schadhafter ax und Reder.

Ein 3 ℔ Eüssen schüessendes Stückhl von Kaÿser Leopoldto mit Draunischen Wappen und Jahrzahl 1664 ruinirter Fassung.

Rudolf császár féle 7 fontos, czímertelen, 1584 évszámos falkonéta. Felszerelése hibás.

Salzburgi érseki czímeres, 1563 évszámos, 6 fontos falkonéta, török, hibás felszerelésen.

II. Miksa császár féle, czímer és évszám nélküli 6 fontos falkonéta, meglehetős lafétával, hibás tengelylyel és kerekekkel.

III. Ferdinánd féle, vasból való, Teüffenbach czímeres 1650 évszámos, 6 fontos falkonéta, török felszerelésen.

Egy 5 fontos falkonéta madár jellel, 1519 évszámmal, tönkrement szereléssel.

III. Ferdinánd féle, 3 fontos, Teüffenbach féle czímeres darab, középszerű szerelésen.

Egy 3 fontos darab, hibás szerelésen.

Egy három fontos török darab, hibás, elpusztult szerelésen.

Egy 3 fontos, a török után maradt darab meglehetős szerelésen.

Egy 3 fontos török darab, lafétája jó, tengelye és kerekei hibásak.

Lipót császár féle 3 fontos, Traun czímeres, 1664 évszámos, elpusztult szerelésű darab.

[1] Az ágyúnak egy része, talán a csövét érti alatta.

Ein 3 ℔ Ragozÿ Stückhl mit Jahrzahl 1533 gueter Mnndirung.

Egy 3 fontos, Rákóczy féle 1533 évszámos, jó szerelésű darab.

Ein Kaÿ. von Ferd. 3-o 3 ℔ Eüssen schüessendes Stüchl mit Dieffenbachischen Wappen und Jahrzahl 1651. Liegt auf schadthaffter Fassung.

III. Ferdinánd féle, 3 fontos, Teüffenbach czímeres, 1651 évszámos, hibás szerelésű darab.

Ein verschrauftes Stükhl mit Säxischen Wappen und Jahrzahl 1561, schüest 3 ℔ Eüssen, an der Muntirung schadthaft.

Egy 3 fontos, ujra fúrt, szász czímeres, 1561 évszámos, hibás szerelésű darab.

Ein 3 ℔-iges mit einen unbekhanten bischöfl. Wappen verschrauftes Stüchl ohne Jahrzahl an Lauet guett, äx und Räder aber untauglich.

Egy 3 fontos, ismeretlen püspöki czímeres, évszám nélküli, újra fúrt darab, lafétája jó, tengelye és kerekei alkalmatlanok,

Ein 3 ℔-iges Ferd. Stückhl so verschrauft mit Jahrzahl 1554 auf schadhafter Muntirung.

3 fontos Ferdinánd császár féle, újra furott, 1554 évszámos darab, romlott szerelésen.

Ein 3 ℔ Eüssen schüessendes Stükchl von Kaÿser Ferdinando in der Noth noch zu gebrauchen mit Jahrzahl 1650.

Ferdinánd császár féle, 1650 évszámos, 3 fontos darab, mely szükség esetén még használható.

Ein $2^1/_2$ ℔ Eüssen schüessendes Schlängel ohne Wappen und Jahrzahl auf schadthaffter Fassung.

Egy $2^1/_2$ fontos, czímer és évszám nélküli kibás szerelésű csatakigyó.

Ein $2^1/_2$ ℔ Stükhl von Türckchen hinterlassen, liegt auf mitlmässiger Muntierung.

A török után maradt $2^1/_2$ fontos darab, középszerű szereléssel.

Ein $2^1/_2$ ℔-iges türkisches Schlängel, die Fassung in der Noth zu gebrauchen.

Egy $2^1/_2$ fontos török csatakigyó, szerelése szükség esetén használható.

Ein $2^1/_2$ ℔-ige Eüssen schüessende Stückchl mit einen unbekannten Wappen ohne Jahrzahl, und schadthaffter Muntierung.

Egy $2^1/_2$ fontos, ismeretlen czímerű, évszám nélküli darab, hibás szereléssel.

Ein $2^1/_2$ ℔-igs Stückhl v. Rakozÿ Geörg mit Jahrzahl 1620 auf untauglicher verfaulter Fassung.

Egy $2^1/_2$ fontos, Rákóczy György féle, 1620 évszámú darab, használhatetlen, korhadt szerelésen.

Ein 2 ℔ Eüssen schüessendes Stückchl ohne Wappen uud Jahrzahl, liegt auf untauglicher Muntierung.

Ein von Kaÿ. Maximiliano 2-o 2 ℔-igs Stükhl mit einen Krebsen und Jahrzahl 1530, liegt auf türkiscer verfaulter Fassung.

Ein 2 ℔-igs verscraufftes Stückchl mit einen Hungarischen unbekhandten Wappen undt Jahrzahl 1541, mit ein Lewen, auch auf ruinirter Fassung.

Ein 2 ℔-igs Schlängl mit einen bischöfl. Erlauersch. Wappen und Jahrzahl 1552, schadthafter Mundierung.

Ein Kaÿ. Ferd. 2. ℔ igs Eüssen schüessendes Schlängl so verschrauft, doch zu gebrauchen, mit Jahrzahl 1532 ohne Wappen liegt auf ruinirt und verfaulter Mundierung.

Ein Kaÿ. Ferd. 1-mo mit Jahrzahl 1532 verschrauft und 2 ℔ Eüssen schüessend Stükhl guet von Montierung.

Ein 2 ℔-igs Kaÿ. Stükhl so verschraufen ohne Wappen und Jahrzahl mit untauglicher Fassung.

Ein 2 ℔-igs Stükhl Türckch. verschrauftes noch in der Noth zu gebrauchen ohne Muntierung.

Ein 2 ℔-igs türckch. Schlängl auf untauglicher Fassung.

Ein 2 ℔-igs Stückhl von Kaÿser Max. 2-do auch verschrauft, mit Jahrzahl 1569 auf untauglicher Fassung.

Egy 2 fontos, czímer és évszám nélküli darab, használhatatlan szerelésen.

II. Miksa császár féle 2 fontos darab, (czímerében rák) és 1530 évszám, török, korhadt szerelésen.

Egy 2 fontos, újra fúrt, ismeretlen magyar oroszlános czímerrel és 1541 évszámmal ellátott darab, szintén tönkrement szerelésen.

Egy 2 fontos csatakígyó, egri püspöki czímerrel, 1552 évszámmal, hibás szerelésen.

Egy Ferdinánd császár féle új fúrása, még használható 2 fontos csatakígyó, czímer nélkül, 1532 évszámmal, tönkrement, korhadt szerelésen.

I. Ferdinánd császár féle, 1532 évszámos 2 fontos, új fúrású darab, jó szerelésen.

Egy császári. czímer és évszám nélküli 2 fontos darab, ujra fúrva, alkalmatlan szereléssel.

Török 2 fontos, ujra fúrt, szükség esetén még használható, szerelés nélküli darab.

Egy 2 fontos török csatakígyó, alkalmatlan szereléssel.

II. Miksa császár féle 2 fontos, 1569 évszámos, újra fúrt darah alkalmatlan szereléssel.

Ein 2 ℔-igs Kaÿ. Ferd. Stükhl mit Jahrzahl 1532, ohne Muntierung.

Ein verschrauftes $1^1/_2$ Eüssen schüessendes Schlängl mit einen Pollnischen Wappen und untauglicher Fassung.

Ein $1^1/_2$ ℔-igs Schlängl ohne Wappen und Jahrzahl schadhafter Muntierung.

Ein $1^1/_2$-igs Stükhl mit einen 3 Thurm führenden Wappen und Jahrzahl 1509 liegt auf untauglicher Fassung.

Ein $1^1/_2$ ℔-igs Eüssen schüessendes Stükhl von Türkhen hinterlassen ohne Muntierung.

Ein $1^1/_2$ ℔ von Kaÿser Ferd. gegossenes Stückhl mit Jahrzahl 1532 ligt auf schadhafter Muntierung.

Ein Kaÿ. Schlängl ohne Wappen und Jahrzahl auf gueter Muntierung, schüesst $1^1/_2$ ℔ Eüssen.

Ein $1^1/_2$ ℔ Eussen schüessendes Schlängl von Ragozy mit Jahrzahl 1620, liget auf verfaulter Lavet.

Ein 1 ℔-igs Schlängl ohne Wappen und Jahrzahl ligt auch auf untauglicher Fassung.

Ein Metallenes Schlängl von Betlehem Gabor mit einen 7 bürgischen Wappen und Jahrzahl 1623. schüest 1 ℔ Eüssen ligt auch auf gueter Fassung.

Ein 1 ℔ Eüssen schüessendes Schlängl von Graf Badianÿ ohne Wappen, und Jahrzahl 1543 ligt auch auf gueter Muntirung.

Ferdinánd császár féle 2 fontos, 1532 évszámos, szerelés nélküli darab.

Egy $1^1/_2$ fontos új fúrású, lengyel czímeres csatakígyó, alkalmatlan szereléssel.

Egy $1^1/_2$ fontos czímer és évszám nélküli, hibás szerelésű csatakigyó.

Egy $1^1/_2$-es, három tornyos czimerű, 1509 évszámos darab alkalmatlan szerelésen.

Egy $1^1/_2$, a töröktől elhagyott, szerelés nélküli darab.

Ferdinánd császár féle 1532 évszámos, $1^1/_2$ fontos, hibás szerelésű darab.

Czimer és évszám nélküli jó szerelésű $1^1/_2$ fontos császári csatakigyó.

Rákóczy féle 1620 évszámos $1^1/_2$ fontos csatakigyó, korhadt lafétán.

Czímer és évszám nélküli 1 fontos csatakigyó alkalmatlan szerelésen.

Bethlen Gábor féle, erdélyi czímeres, 1623 évszámos, 1 fontos ércz csatakigyó, jó szerelésen.

Batthiány gróf féle, czímer nélküli, 1 fontos csatakigyó, jó szerelésen.

Ein 1 ℔-igs Schlängl ohne Wappen und Jahrzahl, die Fassung noch zu gebrauchen.

Ein 1 ℔-igs Kaÿ. Stüchl von Ferd. I-mo mit Jahrzahl 1554... Die Muntierung ... zuzurichten.

Ein 1. ℔-igs Eüssen schüessendes Schlängl ohne Wappen und Jahrzahl an Lavet Äx und Reder schadthaft.

Ein 1 ℔ igs türkisches Stückhl ohne Fassung.

Summa der brauchbaren Stückh 55.

Ein 2 ℔-igs Stückhl ohne Muntierung.

Czímer és évszám nélküli, 1 fontos csatakigyó, szerelése még használható.

I. Ferdinánd császár féle, 1554 évszámos 1 fontos darab. Szerelése kijavítandó.

Czímer és évszám nélküli, 1 fontos csatakigyó, lafétája, tengelye, kerekei kijavítandók.

Egy 1 fontos török darab, szerelés nélkül.

A használható darabok sommáju ⎓ ⎓ ⎓ ⎓ ⎓ ⎓ ⎓ ⎓ ⎓ 55.

Egy 2 fontos, szerelés nélküli darab.

Haubitzen und Camer Stuckh.
Haubiczok és különleges darabok.

Ein 20 ℔ Stein verfende türkische Haubitzen schadthaft.

Ein 15 ℔ Stein verfende Haubizen mit Jahrzahl 1587 mit einem Kaÿ. Adler ruinirter Muntierung.

Ein Kaÿ. 15 ℔ Stein werfende Haubiz ohne Jahrzahl Lavet guet die Reder zu repariren.

Ein Säxische Haubizen so 10 ℔ Stein wirft, ohne Jahrzahl gueter Lavet an Reder schadhaft.

Ein 7 ℔ Stein werfende Haubiz mit Kaÿ. Adler und Jahrzahl 1482 auf ruinirter Muntierung.

Ein 2 ℔ werfende eüsserne Haubizen.

Egy 20 fontos kő löveges, török, hibás haubicz.

Egy 15 fontos kőlöveges, 1587 évszámos, császári sasos haubicz, rongált szerelésen.

15 fontos kőlöveges császári, évszám nélküli, haubicz, lafétája jó, kerekei kijavítandók.

10 fontos kőlöveges, szász, évszám nélküli haubicz, lafétája jó, kerekei hibásak.

7 fontos kőlöveges, császári sasos, 1482 évszámos, rossz szerelésű Haubiz.

Egy 2 fontos vas haubicz.

Feür Mörser und Pöller.
Mozsarak.

Ein 40 ℔-iger türckh. Feÿermerser.	Egy 40 fontos török mozsár.
Ein 20 ℔-iger türckh. Pöller.	Egy 20 fontos török mozsár.
Ein grosser K. Ferd. larma Pöller.	Ferdinánd császár féle nagy riasztó mozsár.
Ein mittlmessiger K. larma Pöller mit Montekukolischen Wappen.	Császári középszerű riasztó mozsár, Montekukuli féle czimerrel.
Zweÿ ungefasste 7 ℔-ige türck. Pöller.	Két 7 fontos, szerelés nélküli török mozsár.
Ein klein larma Pöller.	Kis riasztó mozsár.
Dreÿ 8 ℔ Pöller.	Három 8 fontos mozsár.

Schadthafte Stückh und bruch Metall.
Hibás darabok és ércz töredékek.

Ein türck. 40 ℔-ige ¾ Karthaune so beÿ dem Kopf abgeschnitten auf türck. ruinirter Muntirung umb zu giessen.	Török 40 fontos ¾ kartaun, mely a nyilásán le van vágva. Ujból öntendő.
Ein 40 ℔-igs Eüssen schüessendes türck. Stuckh. Sehr ausgebrant liegt auf ruinirter türck. Fassung.	Egy 40 fontos, török, nagyon kiégett, rongált török szerelésű darab.
Ein türck. ¾ Karthaune schüsst 30 ℔ Eüssen auch zum umbgiessen ohne Fassung.	Egy 30 fontos, török ¾ kartaun. Szintén ujból öntendő, szerelés nélkül.
Ein Kaÿ. schadthaffte ¾ Carth. von Maximiliano 2-o schüesst 30 ℔ Eüssen liegt auf schadhaffter Muntierung ohne Jahrzahl.	II. Miksa császár féle, 30 fontos, évszám nélküli ¾ kartaun, rossz szerelésen.
Ein Kaÿ. von Maxi. 27 ℔ Eüssen schüessende falkhaune an Kopf abgesprungen mit Jahrzahl 1574 auf schadhaffter Mundierung.	Miksa császár féle 27 fontos, 1574 évszámos, nyilásán elpattant, rossz szerelésű falkonéta.
Ein 30 ℔-ige Türck. ¾ Carthaune auch schadhaft liegt auf ruinirter Fassung so verschrauft und sehr ausgebrendt.	Török 30 fontos, ujból fúrott, de kiégett, rossz szerelésű ¾ kartaun.

Ein 24 ℔-ige halbe Carthaune in der mitte entzwei gesprungen.

Egy 24-es ½ kartaun, mely közepén ketté pattant.

Ein 18 ℔-igs Notschlangl, welches aus einer Batterie verfallen und verschidt worden.

Egy 18 fontos vész-csataágyú, mely egy üteggel pusztult el.

Ein 15 ℔-iges Stuckh beÿ den Kopf abgeschnitten mit einen Bischöfl. Wappen und ohne Jahrzahl auf türkischer verfaulter Muntierung.

Egy 15 fontos, nyilásánál elvágott, püspöki czímeres, évszám nélküli darab, török, korhadt szerelésen.

Ein Kaÿ. 8 ℔-ige schadthafte Maxi. Falkhaune mit Jahrzahl 1570 liegt auf schadthaffter Fassung.

Miksa császár féle 1570 évszámos, falkonéta, rongált szerelésen.

Ein 3 ℔-igs türkisches Stückl dock auf gueter Muntierung.

Három fontos török darab, jó szerelésen.

Ein 3 ℔-igs Eüssen schüssendes und verschrauftes Stükhl mit einer Ungar. unbekhandten Wappen und Jahrzahl 1650 schadthaffter Muntierung.

Három fontos uj fúratú ismeretlen magyar czímeres, 1650 évszámos, rossz szerelésű darab.

Ein 3 ℔-igs Stückhl von Kaÿser Leopold an Kopf abgeschnitten mit Traunischen Wappen undt Jahrzahl 1664 ohne Fassung.

Egy Lipót császár féle, 3 fontos, nyilásánál elvágott, Traun czímeres, 1664 évszámos, szerelés nélküli darab.

Ein 2½ Eüssen schüessendes Stükhl ohne Muntierung umb zu güessen.

Egy 2½ fontos darab, szerelés nélkül. Ujból öntendő.

Ein 2½ ℔-igs türck. Schlängl schadhafft in der Muntierung.

Egy 2½ fontos török csatakigyó, hibás szerelésen.

Ein 2½ ℔-igs Schlängl mit einen Elephandt von Geörg Sutnokÿ mit Jahrzahl 1663. auf schadthafter Fassung liegend.

Egy 2½ fontos Sutnoky[1] György féle, elefántos, 1663 évszámos csatakigyó, hibás szerelésen.

Ein 2½ ℔ Eüssen schüessendes Schlängl von Türkhen hinterlassen, welches sehr ausgebrennt, auf ruinirter Lawet, Reder undt Äx zu brauchen.

Egy 2½ fontos, a töröktől hátrahagyott, nagyon kiégett csatakigyó, tönkrement lafétán, kerekei és tengelye használható.

Ein verschrauftes 2½ ℔ Stükhl

Uj fúratú, 2½ fontos, Bebek

von einen Hungarischen Grafen Franz Bebek auch mit vertorbener Fassung.

Ein 2 ℔-igs Kaÿ. Schlängl vorn mit einen Schneckh ohne Jahrzahl und Wappen liegt auch auf schadthafter Muntierung.

Ein 2 ℔ Eüssen schüessendes Schlängl sehr ausgebrendt. Von Gabriel Wakosch ohne Wappen mit Jahrzahl 1641. auch auf untauglicker Muntierung.

Ein 2 ℔-igs Schlängl verschrauft von Grafen Berenÿ mit einen Lewen doch auf gueter Muntierung.

Ein 2 ℔-igs Kaÿ. Rudolphs schlängl so abgeschnitten mit Jahrzahl 1569.

Fünf 2 ℔-ige türkische worunder 1 teütsches theils zersprungen so gar untauglich sambt dem türckischen Bruch Metall.

Zwei $1^1{}_2$ ℔-ige türckische schadhafte Schlängl auf türkischer untauglicher Muntierung.

Zwei 1 ℔-ige türkische Stückhl ohne Muntierung.

Ein 1 ℔-igs mit einen Lewen und an Kopf abgesprungenes Stückl mit Jahrzahl 1541. Ohne Fassung.

Ein 1 ℔ türck. Schlängl.

Fünf 1 ℔ türck. Schlëngl.

Ferencz magyar gróf féle darab, romlott szerelésen.

Egy 2 fontos, elején csigával ellátott, évszám és czímer nélküli csatakigyó, szintén rossz szerelésen.

Bakos Gábor féle, czímer nélküli, 1641 évszámos, 2 fontos csatakigyó, rossz szerelésen.

Bereny (?) gróf féle, ujból fúrt, oroszlános, 2 fontos csatakigyó, jó szerelésen.

Rudolf császár féle, elvágott, 1569 évszámos csatakigyó.

Öt 2 fontos török, köztük egy német, részben megrepedt, hasznavehetetlen, a török ércz töredékkel együtt.

Két $1^1{}_2$ fontos romlott török csatakigyó, török, hasznavehetetlen szerelésen.

Két 1 fontos török darab szerelés nélkül.

Egy 1 fontos, oroszlános, nyilásánál elpattant 1541-es évszámos, szerelés nélküli darab.

Egy 1 fontos török csatakigyó.

Öt 1 fontos török csatakigyó.

Schadthafte Pöller.
Hibás mozsarak.

Zweÿ türck. verschraufte zum umbgüessen Pöller.

Két török uj fúrású, át öntendő mozsár.

[1] Putnoky (?).

Kriegs Rüstung.
Hadi felszerelés.

3. Orgel, eine mit 15 die andre mit 14 Laufen auf schadthafter Fassung.	3. orgona, egyik 15, a többi 14 csövű, rossz szerelésen.
Toppelhaggen brauchbare 100.	Használható kettős puska 100
Schadthaffte 3	Hibás 3.
Alte Musqueten 100.	Öreg muszkéta 100.
Janitscharen Röhr 246	Janicsár puska 246.
Pfitzepfeill Pögen 600.	Ijj 600
Kasten mit Pfitzpfeil 3	Láda nyilakkal 3.
Türkische grosse Pulferhorn 800	Nagy török lőporszarú 800.
Kleine türkische Täschel 260.	Kicsiny török lőportáska 260
Grosse türkische Trummel 5.	Nagy török dob 5.

Munition.
Lőszer.

Pulfer 154 c.	Lőpor 154 mázsa.
Ein gross Quantität in 3 Gewelben liegendes undt in feuchten Cassamaten verdorbenes, türck Pulfer welches wegen Ermanglung der Vösser nit gewogen werden kann, beÿ leüffig 1000 ct.	Három boltban nagy mennyiségű, nedves raktárakban megromlott, török lőpor, mely hordók hijában nem volt megmérhető, körülbelül 1000 mázsa.
Lundten 13 ct.	Kanócz 13 mázsa.
Türckische Lundten in 12 Palln.	Török kanócz 12 kötésben.
Bleÿ an gantzen Stuckh 315.60 ct.	Ólom egész darabban 315.60 mázsa.
Stängl Bleÿ 33 ct.	Ólom pálcza 33 mázsa.
Pleÿene Cartätschen Scheidt 21.	Ólom kartács hüvely 21.
Pleÿene Musqueten Kugl 28.	Ólom muszkéta golyó 28.
Pleÿene Janitscharn Kugl 21.	Ólom janicsár golyó 21.
Schwebl 89 ct.	Kén 89 mázsa,
Salliter 3 ct	Salétrom 3 mázsa.

Bomben.
Bombák.

200 ℔-ige Bomen ungefilte 205.	200 fontos töltetlen bomba 205.
Spanische gefilte Biern Bomen 69.	Töltött spanyol körtealakú bomba 69.

60 ℔-ige gefilte Bomben ... 48.
10 ℔-ige metallene Granaten 3.
2 ℔-ige metallene Granaten 198.
Lehre metallene Granaten 56.
Hilsen Cartatschen 3 ℔ ... 71.
Trauben Cartatschen 3 ℔-ige 48.
Handtgranaten gefillte ... 7660
Ungefillte Handtgranaten 3000.
Grosse Bomben Brandtröhren 30.

60 fontos töltött bomba ... 48.
10 fontos érczgránát ... 3.
2 fontos érczgránát ... 198.
Üres érczgránát ... 56.
3 fontos kartácshüvely ... 71.
3 fontos szőlőfürt alakú kartács 48.
Töltött kézigránát ... 7660.
Töltetlen kézigránát ... 3000.
Nagy bomba-tűzcső ... 30.

Feüerwerckh.
Tüzi szerszám.

Verfertigte Feÿer Pallen ... 12.
Geförtigte Feÿer Lanzen 245.
7 Kasten schwarzes Pöch 28 ct.
1 Väsl türck. Brandrehr zeug 35 ct.
Terpentin ½ Väsl ... ½ ct.
Verfertigte spanische Carcassen ... 33.
Platen zu Feÿr Kugln ... 360.
Lehre Carcassen Corpora ... 73.
Pöch Pfannen ... 11.

Kész tüzi labda ... 12
Kész tüzi dárda ... 245.
7 láda fekete szurok 28 mázsa.
1 hordó török tűzcső töltelék 35 mázsa.
½ hordó terpentin ½ mázsa.
Kész spanyol karkassz ... 33.
(Ólom) lapok tűzgolyók öntésére) ... 360.
Üres karkassz hüvelyek ... 73.
Szurokvödrök ... 11.

Ezután az ágyúgolyók felsorolása.

Orsz. lev. Limbus. — Militare. 4 csomó.

Közli: Dr. Károlyi Ödön.

MAGYAR HADISZABÁLYZATOK GYŰJTEMÉNYE.

I.

A MAGYAR LOVASSÁG REGULAMENTUMA 1722.

Az inqvisitiorul.

AZ inqvisitiohoz, ha criminalis és amellet abban is notabilis állapot, comandéroztatik két kapitány, két hadnagy és két strásamester, ha pedigh könyeb dologh egy kapitány, egy hadnagy s egy strásamester s némelkor csak egy hadnagy s egy strásamester az auditorral.

Ez summarie vagy articulatim mégyen végh-hez, summarie tudni illik in generali inqvisitione majori ex parte ob captationem informationis necessariæ, de az articularis inqvisitio est magis in usu, mivel sokszor etiam specialiter inqviráltatik.

Az interogatiok constálnak ex generalibus et specialibus articulis, amazok contineályák az inqvisitusunk nevit, hazáját, religióját, előbbi professioját s ideit, ezek ex facto, indicijs et circumstantijs az auditornak találmánya szerint eruáltatnak.

Mely vígre tudni köll, hogy egy articulusban se compræhendaltassík töb egy interogationál, hogy az közönséghez és tudatlan katona ne confundáltassék és egyiket az másikával ne confirmállya, mellyet eő se nem hallot se nem értet.

Inqvisitus ahoz tartassík, hogy minden punctumra rotunde ugy, vagy nem felelljen, kivált képpen ha az kérdés maga saját factumát illeti.

Ha töb az inqvisitus egynél, mindenike külömb examináltassík (valamint hogy megh fogattatások után mingyárt separáltatni szoktak is, hogy az feleletek iránt magok köszt öszve ne beszélhessenek.)

Vigivel az inqvisitiobéli depositionak szügséghes, hogy az inqvisitusnak mind az inqvisitionalis articulusok, mind pedigh felelete

azokra egyenként clare és ugy hogy jól megh érthesse ell olvastassanak, következendő képpen, ha mi defectus találkoznék corrigáltathassík, vagy hozá titetődhessék ;

A holl bizonyságok vannak, előb jurato megh nem halgattatnak, míglen az inqvisitus modo prævio, articulatim litem contestatus non est, vel esset, mivel az bizonságok arra halgattatnak megh az után, amit ez in contestatione litis tagadot.

Mi reqviráltassék azomban továbbá az bizonságok s azoknak megh hálgátások végit,[1] az auditornak ex jure tudni köll ;

Lite pendente senki se bocsáttassék valamely delinqvenshez még az regiment kaplánya se, amint már föllül memoráltatot, mert ugyanis ha in criminali arestáltatot, ordinálya az admissiot az criminalis constitutio Caroli Qvinti articulo 102., csak post sententiam ; in alio leviori casu ugy sem szügséghes.

Az inqvisitio taliter peracta et a condeputatis cum auditore subscripta az üdősb kapitányal, vagy iffjab hadnagyal ex consessu az auditor által sine cooperatione, az obersternek vagy regiment comendánsának, ha az elsőtül ennek concredáltatot, megh vitetik és per totum de sua substantia declaráltatik.

Hadi törvényrül.

Illy formán, uti præmissum, az eghész processus usque ad conclusionem et deliberationem judiciariam elaboráltatván, főképpen attendáltatik arra, hogy az törvény sokára ne diferáltassik (az okát megh halhatni az oberstleidinant functiójánál) hanem az legh szaporáb dispositio az annak rende szerint való hadi törvényhez megh tétessék és az ex suo reqvisito cum præside et assessoribus competentibus constituáltassék, mellyek az oberstvachtmaisterbül, két kapitány, két hadnagy, két strásamester, két kaprál, négy közönséges katonábul és az auditorbul, conseqventer tiszennégy személybül állanak, in casu necessitatis ellemben a holl elígsíges tiszt nem volna és ad[2] idő dilatiót nem engedne, kevesseb s csak hét személy is, ad sensum articuli 86ti criminalis constitutionis Caroli Qvinti, elígsíghes.

Az törvényszék előtt való való estve mind az præsesnek s assessoroknak, mint pedigh az inqvisitusoknak s parsoknak indicáltatik az consessus, hogy az elsők ad depositionem juramenti judiciarii s

[1] végett.
[2] tollhiba «az» helyett.

másképpen is dispositusok legyenek, az utolsób pedigh ad tractandum proprium negotium magokat készen tarcsák, mert ugyanis sokszor mi balgatagságok concurrálhatnak s másként is az hadi törvényben az dilatatiok, disputatiok, allegatiok és hoszszas deductioi az prócatoroknak nem admitaltatnak.

Minek utánna ezért ad terminum et horam az præsesnél az assessorok legali numero compareálnak, az táblánál a capite az præses job kézrül foglal magának helyt, az auditor pedigh mingyárt mellette balrul (de nem az rangra nézve, hanem hogy referálhasson mindenekben, in continenti ad latus lévén) s azután az többi gradusok tiszti idősbségek szerint job és balrul, amint ezen schema világossabban mutattya ugymint:

Præses: auditor.

kapitány		kapitány
hadnagy		hadnagy
strásamester	Tabula judiciaria.	strásamester
kaprál		kaprál
2 közkatona		2 közkatona

Summa 14. személy.

De az közemberek az compagniák ragját observályák az ülésben.

Senkinek az assessorok közül s megh az præsesnek sem szabad az törvényszékhez pálcával belépni; hanem egyedűl az auditor viseli az pálcsát, vagy ugy nevezett istápot, mivel az directoriumot jelenti, mely az regiment auditorát competálya. Az profuznak ugyan, aki irva vagy szóval accusálya az delinqvenseket, megh engedtetik az maga pálcsája, de föl nem meri ömelni, hanem lefelé kölletik néki tartani.

Mely után az crucifixus és két éghő gyertya títetik az asztalra, holot az auditor mind az præsest, mint pedigh az assessorokat, ugy solitum reqvirálya ad depositionem juramenti de recte judicando s arra az juramentum formuláját ell olvassa, mely in Corpore Juris parte 2ª paragrapho 282. találtatik es az præsesnél s többi bírákkal együt fölömelvén az job kezeken levő három első újokat minnyájon esküsznek, hogy olly étiletet tesznek, amint az isteni és császári törvény az articulus levél, hadi rend tartás és az kereszténi lölki ésmiret magával hosza s minden birótul reqviráltatik præmonendo prævie de perjuris detestatione omnes.

Ez is megh lévén banizálya azaz obstringálya az audítor az törvént, hogy tudni illik ki ki maga helyíre le üllyön, s onnend nagy

szűgség s engedelem nélkül föll ne kellyen az törvények vígiig, 1.-mo az Isten nevében, 2-do fölséges római császár nevében 3-tio az actualis oberster nevében, vagy az regiment comendánsának virtute plenipotentiæ, melly az actualis oberstertül néki adatot, admonitiot tíszen a mellet, hogy csöndösség tartassík és az hadi törvények actáj in secreto maradgyanak: arra az maga palcsáját ístáp hellet az asztalra, az præses pedígh kardot vony és azt az pálcsán keresztül teszik, mely figura a sententiának publicatiója után az asztalon marad.

Hasonló képpen az hadi articulusok is és az Corpus Juris Militaris az asztalra tétetnek.

Mi elkerülhetetlenséghen kívül az delínqvensek vagy parsok compagniaibul pro assessoribus ne denomináltassanak; attyafiak, ellenség vagy ínteressatusok sem consídeálhatnák az hadi törvényben.

Az consessusnak közepén az ajtó felé mi nyílás és téresség hagyattatik, hogy az profoznak cum delinqvente is, az parsoknak is accessussa lehessen.

És így az auditor hís vel similibus ujabban megh szóllamlik; hogy akinek mi dolga s propositiója volna ezen hadi törvény szék előt, az állyon elől s mind panaszra, mind pedigh feleletre megh halgattatik és arra igazság szerint deliberáltatik is.

Melyre az profoz bé lépik és az tekéntetes hadi törvény széghtül szabadságot s engedelmet kér maga panaszát le tehesse; mivel pedigh az mostani időkkel szokászban vetetődöt, hogy a profoz maga panaszát irásban nyujta bé, minek utánna azért ad proponendum proponenda engedelem adatot néki, az auditor veszi ell tűle, de a mellet az profoznak ínstálni köll, hogy ell olvasztassék, post resolutionem hujus autem az delínqvensek bé hívattatnak s vas nélkül, melly az törvényes házon kívül levétetik s examenye után remittáltatván ismit abban verettetik, constituáltatván az auditor által ílly formán szolittatnak megh (akkár az egy akár többen légyenek, de ha in diverso facto találtatnak, mindenike magyányossan producáltatik) az examen mindazonáltal egyenkint mígyen véghez: hallátok az regiment profuza micsoda panaszt adot bé ellenetek s megh engedtetik azírt néktek annak punctumira stante pede akar magatok s akar valamely szószólló által felelletek; amellyet [1] avertáltatnak ezen delinqvensek ne talántán valamely assessor ellen excipiályanak egy vagy többen vagy minnájan is hollot föll vévén notitiáját az consessusbul ki kölletik lépni azoknak s mások substituáltatnak.

[1] amellett.

Illyen alkalmatossággal más regimentbeli auditor, kivált si ex officio proceditur, vagy causa esset criminalis, mint procurator nem admittáltatik.

Ell vigezvin pedigh az inqvisitiót s ahoz tartozandó actáknak irrotulatióját az auditor ell olvasza azt, azokat (így !) az delinqvensek előtt s tovább is megh tudakoza tűlök ha mentségekre és szegítsígekre valamit ezen kívül tudnának mondani s jelenteni; ha nem? és fassiok avagy fassiojok mellet perseverálnak kiküldetnek: értvén, ha többen vannak is valamint egyenkint examináltatnak, ugy egyenkint olvasztatik is ell előttök, az fassiójok.

Azomban az auditor maga elejbén vévén az actákot de puncto in punctum ruminálya és brevi relatione explicálya az concurrályó circumstantiakot juxta qvid rationes aggravantes vel lenientes azokbul ad definitionem delicti az assessorokkal lépvén, exempli gratia: mi homicidiumrul köllene törvént tenni, prævie ex circumstantijs eruálni köll, an sit homicidium dolosum, culposum, casuale vel necessarium, mivel külömös s nem egyaranso ezeknek az büntetise, mellet az auditornak köll tudni.

Arra az applicatio juris ad factum következik ex articulis vagy ha ezekben nem találkoznék máshonnend és ugy az assessorokat mindenben sufficienter et ad captum informálván, valamint hogy az auditor addig ne is desistályon, valameddig míndenike de exigentia nem nem capacitáltatot, az præses és auditoron kévül minnájan föll kelnek ís [1] recedálnak collegialiter, azaz egyík pajtás az másikával együt conferálván az causárul és omni cum discussione et reflexione de legali pronunciatione magok köszt concludálván holot az auditor ipso tempore eőket de præstito juramento judiciario et secreto continendo ismít præmoneálya.

Ezen magok köszt való concertatio s conclusio után viszont be lépnek az sátorban vagy szobában az assessorok és per classes keszdenek separative votizálni, az alszók kezdvín, először ugymint az négy köz katona, mellyek az auditorhoz közelleb mennek és in secreto magok votumát cum suis motivis kimondgyák, modo decisorio qvidem, ugy mint: talályuk, ítílyük, condemnályuk, erre vagy másra etc. et non dubioso, mert az illyen votum nem is acceptáltathatik és így prothocolálya az auditor fideliter de verbo ad verbum valamint néki bé mondatik, be írván pedigh conseqventer minden classis belieknek votumit. mindenike az maga votuma alá subscribálya maghát olly

[1] és.

formány amind consideráltak; Ezekre subjungála az præses és auditor is az maga votumát amint conveniáltak együt vagy separative mindeniknek egy magányos votuma lévén (hollot az assessoroknak csak collegialit[er], ugymint kettő s kettőnek vagyon egy votuma) az subscriptiojok ad medium essík, föllül az præses alatta pedigh directe az auditor subscribálván magokat pecséttyeket is hoszá tévin s az assessorok is.

Hogy ha pedigh amint az közönségessek köszt szokszor történék két pajtás contra rationem et omne jus votizálnának vagy magok köszt éppen megh nem alkhatnának tehát az auditor még egyszer in jure et facto mindenképpen informálya és de novo recedáltassa, mindazonáltal ha non obstante eo méghis az előbbi opiniokban megh maradnának, mégh egyszer informálya s kiküldi eőket, de ha ugyancsak perseverálnak votumokat föll jedcsi ugyan az auditor, de mellé teszi. hogy ezek habita denua informatione mást nem akartak votizálni.

Öszve szedvén olly formán az præses és auditor mind az votumokat gradatim (mellyek közi azok az ménímők nyilvánvaló nullitásban tapasztaltatnak nem computáltatnak) az sententia præcise per majora sive plura cum clausula salvi juris aggraciandi, si causa criminalis foret, formáltatik s ambár csak egy votum efficiálná is az pluralitást, mely is purizáltatik, és az præses s auditor altal in medio egyik föltül s a másik mingyárt allattya subscribálya s aval együt az egész processuális inqvisitio és acták egy coopertában zárva az præses pecséttével bé pecsételtetvén és az oberster vagy regiment comendánsának adressálván az iffjab kapitány és üdősb hadnagy által megh küldetik.

Minekutánna pedígh az oberster megh látta, vagy cum ratificatione ad publicandum in instanti visza küldi subscriptioja alatt in verbis: publicetur, et fiat executio, vagy megh üzeni, hogy pro tunc diferáltatik az publicatio s aval az birák ell oszlanak továbbé parancsolatig.

De ha publicáltatik a sententia tehát (si capitalis foret) az auditor az utolsó szóknál egy palcsacskát tör kétfele, s az földre veti, mellyet néki pro tali actu az profoz készen tartván kezihez nyujt, holot prævie az delinqvens vagy ha többen volnának is, coram figura judicij producáltatik és az auditor illy propositiot tíszen, mi képpen az oberster vagy regiment comendansa parancsolattyábul ezen hadi törvény tartatot és ezen sententia pronunciáltatot és ezen halgassa

azért az delinqvens, következendő képpen eletitül [1] fogva vigig ell olvastatik előtte az utolsó szókra jövén pedigh akkol töri kétfelí az palcsacskat, ut in præmissis, cum annexo: Isten irgalmazon lölködnek.

Az publicatio után dissolváltatik az hadi törvényszék s avval csessál azon comando ís kiki ell menvén: hogy ha ellemben cum dilatione publicationis sententiæ eresztetnek ell ad interium az assessorok, azon kívül ís tudatik mindeneket titkon tartani obligáltatnak.

Valameddíg az törvényszík tart ab obstrictione ugy ad dissolutionem más szolgálatra senki sem mígyen az assessorok közül, sőtt már az ell került szolgálatokat sem tartoznak helre hoszni.

Harmadnappal az executio előtt az condemnáltnak intimáltatik, az halálhoz készülön arra az regiment paterinek tudtára adatik hoszá mennyen és disponálya.

Az executiónak helyín pedigh még egyszer ell olvasztatik az delinqvens előtt az auditor által a sententia, és az pálcsácska is ismít kettő töretik, mellyet akkor ís az profoz subministrál s arra ezen profoz háromszor egymásután gratiáért kérve az oberstvachtmaístert vagy más azon executiót comendérozó tisztet, melyre felel: itt nincsen gratia hanem Istennél, s megh parancsolya, hogy az stekenknecht által vítesse le az vasat és consignálya az condemnáltottat az hóhérnak oda tasséttya néki.

Peracta executione az auditor egy succincta admonitiót tíszen, kiki példájül vévén az illyen rettentő és böcstelen essetet, távosztatván az gonoszságot, mellyeknek bűntetése ell kerülhetetlen: az után az circulus megh níttyatik és az oberstvachtmaister vísza víszi az parádát.

In reliqvo kötelessíghe az auditornak, hogy tempore executionis attendalyon, a sententiának tenorahoz képpest mennyen víghez az executio és az mester többet ne cselekedgyik.

Közli: Dr. Tóth Zoltán.

[1] így irva; talán «elejétől».

II.

A KHEVENHÜLLER-FÉLE HADI UTASÍTÁS.

(Tizedik közlemény.)

A' Hadi-Törvényekrül.

1 Hogy ha ő Fölsége gyalog Regementyeinél Kapitányra vagy a' leg-kisſebbikig, mellek a' Regement Jurisdictiójja alatt bé-foglalltattnak, ſzokott telles Hadi-Tőrvény tartatik, tehát 14. ſzemélyből állyon, ugymint Fő-Strázsa-Meſter mint Præſesből, 2. Kepitánybul, 2. Hadnagybul, 2. Feldvvablibűl, 2. Tizedesből, 2. Gefraiterből, 2. Kőz-emberből és az Auditorbul. Ha penig elégséges Tiſztek nem volnának, ſe penig az idő nem engedné hogy továbra hallaſztaſſék, tehát ezen ſzemélleknek fél-ſzáma-is az illetén Hadi-Tőrvény végben-vitelére elégséges léſzen.

2 Ha Fő-Strázsa-Meſterre Hadi-Tőrvény tartatik, tehát az Oberſt-Laidinont Præſideál, az Aſſeſſorok penig a' főlleb jelentett módſzerint meg-parantsoltattnak, egyedűl hogy 4. Hadnagy, 4. Feldvvabl és 4. Gefraiterek ahoz Comandiroztattnak: Ill módon a' Négy Hadgnágynak 2. Votumjok vagyon, ugy a' Feldvvabliknak és a' Gefraitereknek hasonlókeppen. Ha az Oberſt Leutinantra Hadi-Tőrvény tartatik, tehát a' Fő-Strázsa-Meſter Præſideál; a' holl a' Kapitányok, Tizedesek, és kőz-ember duppláztottnak, a' többi ugy kormányoztatik, valamint a' Fő-Strázsa-Meſter Hadi-Tőrvénnye foltatott. Az Aſſeſſorok mind a' nyájjon, vévén előbb parantsolatott megjelennyenek, a' Fő-Strázsa-Meſter mint Præſes, vagy a' ki helette præſideál az első helet vegye, az Auditor mingyárt mellette, hogy igy a' Præſes mint Hadi-Tőrvény Directorja az Actákot ſzemeivel láthoſſa; a' Præſes jobb-keze felűl az őrebbik Kapitány űllyon, ball felűl a' Második, tovább jobbrul az őrebbik Hadnagy és igy egymás utánn, mindenike az ő Rangja ſzerint, kiket a' kőz-Tiſztek és a' kőz-ember Companiájjok Rangja ſzerint váloſztanak.

3 Az Auditor és Profoſton kivűl ſenki a' Hadi-Tőrvényben páltzát ne hozzon, haſonlókeppen ſenki az Aſſeſſorok kőzűl keſztyűvel, Gyűrűvel, és Sarkantyuval a' Hady-Tőrvényben meg ne jelennyen; Ki ez ellen vétkezik a' Hadi-Tőrvény ſzerint, a' Páltza, Keſztyű, Gyűrű és Sarkantyu tőle el-vétetik; Ellemben mindenik

Aſſeſſor, minden Seſſio, vagy Hady-Tőrvénynél Paláſt vagy kőpőnyegben jelennyék-meg, a' mint-is mindannyájjoknál pőtsét légyen, ki ez ellen tselekſzik haſonlóképpen a' Hadi-Tőrvény bűntetése alá eſik, mell-bűntetések, az Auditor jővedelmi legyenek; mindeneknek előtte Józanon és éhónn legyenek, hogy igy a' Biró-eskűvését le-tehesſék.

4 Mell nap a' Hadi-Tőrvény fog tartattnyi annak előtte lévő eſtvén az Aſſeſſorok rendelteſſenek; Az Auditor penig haſonlóképpen azon eſtve Tőmlőtzben a' Rabnak és egyéb féléknek megjelentse, hogy igy magókat ſzűkségesképpen hozzá kéſzithesſék, ugy az Aſſeſſorok felűl-is idején tudóſittatthaſſanak.

5 Midőn a' főllebb nevezett mód ſzerint a' meg-nevezett napon regvel Hadi-Tőrvént tartanyi a' Præſes meg-jelenik, és a' többi Aſſeſſorokkal eggyűtt leűl, rővid beſzéddel a' Præſes, vagy mellette az Auditor meg jelenti az Aſſeſſoroknak hogy mitsoda parantſolatbul és mi-végre gyűlekeztek eſzve.

6 Ez minek utánna meg lett volna az Auditor a' Biro ſolennis Eskűvését kezében veſzi, és kérdéſt teſz, hogy ha mindannyájjon azon hit le-tételére diſponálva volnánake? és a' Hadi-Tőrvény foltatásához elég alkalmatos ſzemélek váloſztattake? az Eskűvéſt maga magyarázza meg, mindeneket intvén, hogy a' hamis-hit letételétűl magát ki-ki ójja, mivel az illent el-kővetőkőn minden bizonnyal az élő Iſten bűntetése főn marad, erre az Aſſeſſoroknak állva, két gyertya kőzőtt álló Feſzűlet előtt az Eskűvéſt elolvaſſa, az Aſſeſſorok penig utánna mondgyák és hiteket le-teſzik.

7 A' midőn már a' Hadi-Tőrvény tartásához le-űltek volna, tehát az Auditor az Aſſeſſorokat a' tőrvényhez le kőtelezi, Előſzőr az Elő-Iſten nevében: máſodſzor a' Főlséges Király nevében: Harmadſzor a' Regement váloſztott Oberſterje nevében, hogy egyike a' Máſikához engedelem nélkűl ne-ſzóllyon, ſe fől ne kellyen, ſe űlését meg ne változtaſſa: Az Auditor az Aſſeſſorokat arra-is inti, hogy mind azokat, mellek a' Hadi-Tőrvényben elő-vetettnek, igen titkon tartsák, éz az Actákra, melleket nékick el-olvas, jól figyelmezzenek; Ezenn Tőrvény le-kőtése utánn, a' Præſes a' kardgyát az Auditor penig a' páltzájjat az Aſztalra teſzik, mellek a' Sententia publicatiójjáig ott maradnak; Az Auditor azt-is jelenti, hogy ha kinek ezen Hadi-Tőrvényben baja volna, elő-állona, mivel ő a' Vádolás és feleletre tartozna, mint-is valami igaſságosnak fog tartattni, utóbban meg-ismértetik.

8 Erre ha Criminalis dolgot illet, a Próſoſzt bé-lép, a' Hadi-

Tőrvént kéri hogy-ſzabad légyen nékie panaſzſzát elő-hoznyi, mell jobbára irásban ſzokott lenni; Ha nékie meg-engedtetik, tehát az Auditor tőle panaſzſzát elveſzi, és a' Profoſt keri hogy el-olvaſtasſék: ez meg-engedtettvén a' Rab vagy Delinquent bé-hivatik, kinek az Auditor meg-parentſollya, hogy a' Prófoſt által, ellenebé-adatott vádolásra jól figyelmezzen, és nékie ſzabad légyen, állva, minden punctumokra hogy vagy maga ſzavával váloſzollyon, vagy penig más Defenſor által (a' mint-is in Criminali vidéki Auditor meg-nem engedtetik) felellyen: mindeneknek előtte penig mondaná-meg, hogy ha volna é valaminémű igaſságos Exceptiójja az Aſſeſſorok ellen, ha találkoznek, tehát a' kiket illetne azok ezenn tőrvényből ki-állyanak.

9 Ez-is midőn meg-lett volna, az Auditor a' Delinquentnek el-olvaſſa az előbb-tartatott Exament, erre adott feleleteket egyéb Actákkal, és kérdezi, hogy maga ſegittsége és mentségére nem tudnae még valamit, mell az el-olvasott Examenben nem volna fől-téve? ha volna, tehat a' Többi Actusok közé tetesſék, ez után a' Delinquens ki-küldetik.

10 Az Auditor a' Tselekedeteket Punctumrul Punctumra maga eleiben veſzi, és ebből téſsen rővid relatiot ſuper facto, circumſtantiis aggravantibus, & lenientibus, cum rationibus dubitandi & decidendi, utóllyára a' Tőrvént a' Tselekedethez alkalmaztattván, azonn heleket, mellek a' Hadi-Articulusokban, ugy in Conſtit. Caroli V. találtottnak Citalván, el-olvaſſa, ha penig ottan elégséges præcautiók nem találtottnának, tehát ó Főlsége bé-vett ſzokot Tőrvénnyeire recurrállyon.

11 Hogy ha már a' tselekedet valóban és nyilvánságoſſan az Aſſeſſoroknak meg-mondatott, a' Tőrvény ahoz heleſſen ſzabatott; és az Aſſeſſorok elégségeſſen informáltottak, mellre az Auditor jóvigyázáſſal légyen, a' Præſes és Auditoron kivűl a' többi fől-kél, féré mennek, és Collegialiter, az az egyik Pajtás a' Máſikával a' dolog felűl beſzélgetnek, és igy igaſságos vaksrul megegyeznek.

12 Ezen beſzélgetés, és egyenlő Votum után, az Aſſeſſorok a' ſzobában mennek, és az alsótul kezdvén, vakſolnak, ugy mint a' kőz-ember előſzőr és ugy gradatim tovább; de a' vaksolásban kéttséges ſzóval ne éllyenek; ugymint: Mi azt tarttyuk, véllyűk, és a' féle; hanem poſitive és tiſztán valóban vakſokat ki-fejtsék, ugymint: Mi iſmérjűk és igaſságosnak mondgyuk. Mind ezen Votumokat az Auditor ſzorgalmatoſſan inprotocollállya, és mindenik Aſſeſſor maga votumját alájja irja; Ha tőrténnék hogy 2.

Pajtás nyilvánságoſſan heltelenűl vakſolt volna, tehát az Auditor ujra in facto & jure őket világoſſabban tanitsa, mellre azok iſmét fére mennyenek; Ha penig még tovább-is Vélekedéſekban inhæreálnának, tehát az Auditor tsak ugyan az ő Votumjokat inprotocollallya hozzá tévén: hogy ezek az ujra nékiek magyaráztotás után másképpen nem akartak votizálni: Minek-utánna az Aſſeſſorok minnyájjon votizáltok, tehát a' Præſes és Auditor mind a' ketten egyűtt, egy vaksal az Aſſeſſorok votumjait alá-irják, és ezek ketten ſecundum vota majora, a' ſententiát ki-mondgyák, mellet az Auditor irásban fől-téſſen, és a' Præſeſſel ſine Aſſeſſoribus el-kéſzitti.

13 Igy az egéſz Telekedetek a' Sententiával eggyűtt a' Præſes és Auditor által bé-pőtsétőltettnek, és az Iffjabbik Kapitány, úgy Öregjebb Hadnagy által, az Oberſter vagy Regement Comendántyának a' meg-erőſittésre el-küldetnek, kikkel ha kivántottnék az Auditor, hogy eránta rővid relatiót teheſſen, meg-jelenhet.

14 Hogy ha a' fől-tett itélet meg-erőſittetik vagy-is ratificaltotik, és hogy publikáltoſſék meg-parantsoltatik, miként hogy az Oberſter vagy Comendánt parantsolattyábul ſzokott. Hádi-Tőrvény tartatott; és a' Sententia ki-mondatott, és háromſzor a' hivás (Ruff) vagy Apellatio doboltatott, tehát az Auditor a' Delinquenſt meg-ſzóllittya: N. N. Halgasd-meg a' Sententiádot, erre a' Sententiájját el-olvaſſa, ha oll Maleficans mell (vagy a' kik) halálra itéltettek, tehát az Auditor a' páltzikát az el-veſztendő-ember feje főlőtt, két-felé tőri, mondván Iſten irgalmazzon lelkednek.

15 A' Sententia publikálása után, ha valami magát idő-kőzben elő-nem-adta, ezen Tőrvény-tartás megént fől-oldoztatik, és a' Birák eskűvésektűl, mellel a' Hadi-Tőrvényhez le-kőteleztettek fől-ſzábadittattnak, ha penig a' Sententia nem Publikáltatik, ſenki azokbul mellek foltattak, ſemmit ki-mondani ne meréſzellyen, ezt penig akkor-is meg-kőll tartani, ha a' Hadi-Tőrvényben, egynél tőbb Seſſio tartatik.

16 Hogy ha az el-futottak felűl Inquiſitio tartatik nyilvánságoſſan citáltoſſanak, és a' Tőrvény eleiben hivattaſſanak; Ha tartózkodáſok tudva vagyon, a' meg-jelenésre iráſſal inteſſenek, kézhez küldeſſenek, és ezen Citatio, a' mennyire lehettséges, két Tanúk által, nékiek adaſſék, mellre magokkal Atteſtatumot hozzanak. Ezen főllűl az el-futamodtak akár legyenek (tartózkodások végent) tudva, akár ſe, tehát a' Citatio a' Regementnél meglégyen: Az Auditor, egy Feldvvablt, 1. Tizedeſt, 6. vagy, 12. Kőz-embert magához vévén, a' Dobos által Doboltatt, és az utánn a Citatiót, úgy a'

Táborban minden Battalliom előtt, ha-penig a' Regement valamell Erősség vagy városban volna, tehát a' Fő-Strázsánál, a' Piartzon, és az Uttzákon el-olvaſſa, hogy mindeneknél tudva volna.

17 A' Citáltottak hagy ha a' föl-tett időre meg-nem jelennének, tehát ſzokott Hadi-Törvény tartasſék, és az Abſenſek ellen, a' föllebb nevezett mód ſzerint, Sententia mondasſék, és publikáltosſék.

A' Kedvezetlen (unpartheiſch) Hadi-Törvényekrül.

1 Hogy ha kedvezetlen, vagy-is Kűlőmb Regementekből eſzveſzedetett Hadi-Törvény tartatik mindétig oll egy Fő-Tiſzt præſideál, ki a' bé-vádóltatt-vagy Rabnál, nagyobb Tiſztséget viſel; Ugy præſideál a' Fő-Strázsa-Meſter törvénnyénél, egy Oberſt-Läitinant, az Aſſeſſoroknak vetettnek 2. Fő-Strázsa-Meſter, 2. Kapitány, 4. Hadnagy, 4. Feldvvabl, 2. Tizedes, 4. Gefraiter, és 2. közember; Oberſt Laitenantra tartandó Hadi-Törvényben penig, Oberſter Præſideál, az Aſſeſſorok állanak két Oberſt-Laitenantbul, 2. Fő-Strázsa-Meſterből, és a' többi: Hasonló-keppen a' Generalis-Törvényében, Oberſtertől föl-felé, mindetig nagyobb Tiſzt Præſideál, és nékié mindenikéből azonn el-kezdett Tiſztségtől 2. Aſſeſſorok hozzá adattnak; Az Oberſterre tartóban, General-Fő-Strázsa-Meſter Præſideállyon, az utánn 2. Oberſter, 2. Oberſt-Laitinant és igy kővétkezendők legyenek az Aſſeſſorok: Generalis Fő-Strázsa Meſterre tartandóban, General-Feld-Marſchall-Laitinant Præſideál, kinek-is Aſſeſſori 2. Oberſter, és igy egymás-utánn minemű előbbi a' Charge.

2 A' kedvezetlen Hadi-Törvényben a' Nagy dolgok, valamint föllеb jegyeztetett Regementek Hadi-Törvénnyeiben ugy foltattnak, és mindenik pár Aſſeſſor maga Activum votumját Magánál megtartya.

Közli: Dr. Szendrei János.

KÉRELEM.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának igazgatósága elhatározta, hogy egybegyűjti az összes írott emlékeket és nyomtatványokat, a melyek a most dúló háborúra, ennek előzményeire és okaira vonatkoznak. Mivel azonban minden gondosság és buzgólkodás mellett is megeshetik, hogy a múzeumi könyvtárnak nem lesz módjában minden háborús írott emléket és nyomtatványt megszereznie, kívánatos, hogy ehhez a gyűjtéshez a nagyközönség is hozzájáruljon, hogy így a gyűjtemény minél teljesebb legyen.

A Magyar Tudományos Akadémia kebelében alakított Hadtörténelmi Bizottság is szolgálatába áll e nemes eszmének, hogy ez úton is teljesítse ama magasztos hivatását, mely kötelességévé teszi, hogy nemzeti közérzületünkre fölemelő hatással biró magyar hadi történelem adatait gondosan összegyűjtse a jövendő nemzedék és a történetírók számára, egy esetleg később alakítandó magyar hadilevéltár anyaga gyanánt.

Felkérünk tehát minden hazafit, hogy gyűjteményünk gyarapításához hozzájárulni szíveskedjenek.

A gyűjtendő tárgyak:

könyvek, önálló füzetek és különlenyomatok, a melyeknek tárgya a mostani háború, ennek előzményei és okai, vagy a melyekben a mostani háborúra vonatkozás találkozik. Hogy e füzetek vagy könyvek és különlenyomatok versben vagy prózában vannak-e írva, van-e valami tudományos vagy szépirodalmi értékük, az a teljességre törekvő gyűjtés szempontjából nem veendő figyelembe;

önálló füzetekben megjelent egyházi és világi beszédek, előadások és felolvasások, a melyek a háborúval, előzményeivel és okaival foglalkoznak;

önálló füzetekben, vagy csak egyes lapokban nyomtatott egyházi és világi, hivatalos és nem-hivatalos körlevelek, köriratok, felhivások, buzdítások, tanácsok, lázítások, utasítások, rendeletek, katonai buzdító és lelkesítő napi-parancsok, rendszabályok stb.;

önálló füzetekben, vagy egyes hirlapokban lenyomtatott háborús, vagy háborús vonatkozású énekek, dalok, nóták, versek és imádságok;

a ponyvairodalom mindenféle terméke, a melynek tárgya a háborúból való vagy vele összefügg;

háborús vagy a háborúval összefüggő statisztikai kimutatások;

háborús naptárak;

háborús térképek;

szöveges és szövegtelen háborús hangjegyek;

szöveges és szövegnélküli képes ábrázolások (képek, képecskék, képes levelezőlapok, *műkedvelők által a helyszínen készített fényképfelvételek* stb.);

egyesületek és társulatok, ipari és kereskedelmi vállalatok jelentései, ha bennük valamely vonatkozás van a háborúra;

mindenféle hivatalos és nem-hivatalos, hatósági és magán plakát (falragasz), a melynek tartalma összefüggésben van a háborúval;

színlapok, ha rajtuk a háborúval bárminő vonatkozásban levő előadás szerepel, vagy ha az előadást háborús jótékony czélra hirdetik;

a háborúban elesett hősökről kiadott gyászjelentések;

mindenféle értékpapirok, értékjegyek, hitelpapirosok, hivatali és üzleti nyomtatványok, ürlapok, czímkék, meghivók és sokszorosított fényképfelvételek, a melyek a háborúval bármiként összefüggésben vannak;

legyezők, szalagok, kokárdák, zászlócskák, gyujtóskatulyák, kávéházi, vendéglői és czukrázdai papiros szalvéták, a melyeken háborús szöveg, térkép vagy kép van és

akárminő más itt fel nem sorolt tárgy, a melyen háborús felírás, vagy háborús ábrázolás található.

A magyar katonai kultúra legértékesebb anyagát fogják alkotni a gyűjteményben azonban *az irott emlékek, a melyek közé: a hadi naplók, a táborokból érkezett levelek és tábori levelezőlapok, harcztéri jelentések, hadi foglyoknál talált följegyzések stb. tartoznak, melyeknek gyűjtésére — az enyészettől való megmentésük végett — különösen felhívjuk a magyar közönség becses figyelmét.*

Nagy hazafias és tudományos szolgálatot tesz az, ki a háborús források után kutató magyar történetírásnak bárminő, de főleg ritkább, nehezebben hozzáférhető, vagy értékesebb magyarországi vagy külföldi, magyar- vagy idegen nyelvű háborús nyomtatványnyal vagy irott emlékkel hozzájárul e gyűjtemény minél teljesebbé tételéhez.

A gyűjtött nyomtatványokat és kéziratokat akár *a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi könyvtárának*, vagy a Magyar Tudományos Akadémia által kiadott *Hadtörténelmi Közlemények szerkesztőségének* (Budapest, VIII. Ludoviczeum-utcza 4. szám) kérjük beküldeni.

A naplókra és levelekre nézve megjegyezzük, hogy ezek zárt, lepecsételt és a fölbontás határidejének megjelölésével ellátott boritékokban is beküldhetők; ezek nyilvánosságra hozatala tárgyában kifejezésre juttatott kívánalmak a fennálló szabályok értelmében föltétlenül tiszteletben tartatnak.

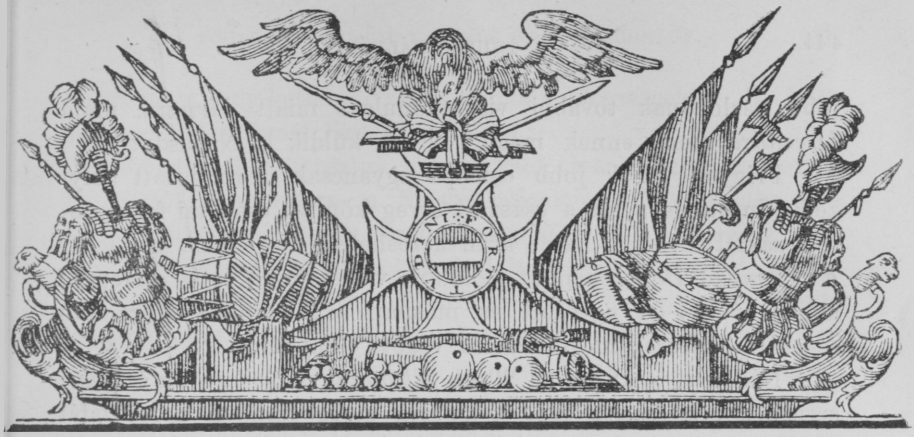

FOGARASI NÁDASDY FERENCZ GRÓF TÁBORNAGY,

A KATONAI MÁRIA TERÉZIA-REND NAGYKERESZTESE.

(1709—1783.)

Élet- és jellemrajz.

Pályadíjat nyert munka.

(Harmadik közlemény.)

VI.

Távozása a hadseregtől.

FRIGYES a kolini vesztett csata után *Nimburg*ra vonult, a Prágát körülzáró hadteste pedig felhagyván az ostrommal, az *Elbe mentén* visszavonult. Erre Lothringeni Károly és Daun a poroszoknak a cseh királyságból való kiüzését határozták el, még pedig úgy, hogy egyesült seregeikkel a *Lausitz*ba nyomulnak, míg a könnyű csapatok portyázásokkal nyugtalanítják a poroszok visszavonuló oszlopait.

Frigyes, kinek Drezdán kívül Sziléziát és a Lausitzot is védelmeznie kellett, ketté osztotta seregét. A maga vezette részszel *Leitmeritz*re vonult, míg a *Móritz* anhalt-dessaui herczeg és a *Bevern* herczeg által vezérelt sereget *Jungbunzlau*ra küldte. A császári sereg, a melynek elővédjét Nádasdy könnyű csapatai alkották, Móricz oszlopát követte. Később, a midőn Frigyes

jobb oszlopának további visszavonulása miatt *Pirná*ra, majd *Drezdá*ra ment, ennek megfigyelésére küldik ki Nádasdyt.[1]

Frigyes, kinek jobb oszlopa ugyancsak szorongatott helyzetbe jutott és a kit a császári sereg könnyű csapatai folytonosan zaklattak, csak harcz árán kereshetett megoldást. E végből a *Pirná*ról *Bautzen*en át *Löbau*ra visszavonult jobb oszloppal augusztus 14-én egyesült és másnap a Zittautól északra álló császári hadsereg megtámadása végett előnyomult.

Nádasdy, a ki julius 29-én *Zittau*nál csatlakozott a császári sereghez, *Osztrositz* alól a porosz sereg minden mozdulatát megfigyelte, a róla tett jelentései alapján pedig meghiusította, hogy az a császári sereg jobbszárnyát megtámadhassa. Erre Frigyes feladta támadó szándékát és a Neckars-hegyen és a Schanzbergen megtámadhatatlan állásban időző császári sereg megfélemlítése végett más módhoz folyamodott. A merészségéről hires *Winterfeldt* tábornokát *Hirschfeld* felől a császári sereg hátába küldötte, hogy ennek összeköttetési vonalát háborgassa. Ez a kisérlet sem sikerült, mert a tartalék hadtestből megerősített Nádasdy könnyű csapataival *Reichenau* és *Neisse* között oly jó állást foglalt el, hogy Winterfeldt tervét feladni volt kénytelen. Erre Frigyes bal oszlopát *Bernstadt* alá vezette, míg a Bevern herczeg által vezérelt jobb oszlop *Schönau* alá, Winterfeldt pedig a Neisse jobbpartján fekvő *Radmeritz* alá vonult (augusztus 20).[2]

A kolini győzelem Mária Terézia szövetségeseit is felbátorította, a kik most már veszedelmes közelébe jutottak Frigyesnek. Ha tehát Frigyes képtelen Lotharingiai Károlyt megtámadni, a szövetségesek egyikét kellett megrohannia, nehogy ezek egyesülvén, hatalmasabbak legyenek nálánál. A szövetségesek közül a legveszedelmesebb volt *Soubise* és *Hildburghausen* herczegeknek Thüringiában álló serege (57,000 fő). Gyors elhatározással és seregének kisebb részével (21,000 emberrel) szembeszállt tehát ezekkel, míg Bevernt 41,000 főnyi haddal a sziléziai részek védelmére visszahagyta. Frigyes határozottan számított

[1] *Hadilevéltár* Beiträge i. m. 241. l.

[2] *Hadilevéltár* Beiträge stb. i. m. 244. l. — *Schlieffen* i. m. 61. l.

arra, hogy egy-kettőre végez nyugati ellenségeivel és hogy október elején ismét Szilézíában lesz.[1]

Frigyesnek augusztus 20-án való elvonulása után Bevern *Görlitztől* délnyugatra, a Neisse balpartján, *Landskrone* és a folyó között vonta össze seregét, míg Winterfeldt a másik parton a *Moys melletti* állásokat foglalta el. Lothringeni Károly szeptember 2-án szintén előnyomult és *Bernstadt* és *Laube* között szállott táborba; szeptember 6-án pedig már *Friedsdorf* és *Beresdorf* között állott, a honnan Nádasdyt *Seildenberg*re küldötte, hogy a porosz felállítás balszárnyát, különösen pedig Winterfeldt hadtestét figyelje meg.[2]

Nádasdy nem elégedett meg a megfigyeléssel, hanem a két hadsereg közelségére való tekintettel és talán a hadvezér óhajtására, a ki valamely sikerrel kivánt beszámolni a királynőnek, Bevern szilézíai összeköttetéseit kivánta megzavarni. Károly hadműveleti czéljai, sőt még a királynő is kivánták a cselekvést. Vagyis e hadjáratban is Nádasdynak jutott az első nevezetesebb szerep.

Winterfeldt körülbelül 10,000 főnyi hadtestével Görlitztől keletre, *Hermsdorf* és *Leopoldshain* között futólagos erődítésekkel védett állásban táborozott; jobbszárnyának biztosítására, Moystól délkeletre, a *Holzberg*re (a mely *Jakelsberg* néven is szerepel) pedig 2 zászlóalj gyalogságot különített ki. Nádasdy szeptember 6-áról 7-ére való éjjel oly ügyesen közelítette meg hadtestével és az Ahrenberg tartalékhadtestnek alája rendelt részeivel a poroszok ezen állását, hogy a reggel 6 órakor kezdett támadás teljesen meglepte Winterfeldtet. Nádasdy Ahrenberg gránátosaival és a bánáti határőrökkel támadta meg a porosz jobbszárnyat. Ezek behatoltak a poroszok állásaiba és vitézül tartották magukat mindaddig, míg Ahrenberg gyalogsága is beérkezett. Most azután az egész megfutamította a poroszokat, a kik ugyancsak nagy erőfeszítéseket tettek a hegy visszafoglalására. A támadást hathatósan támogatta *Pálffy altábornagy* is a Nádasdy- (ma 9.), a Báni- és egy banderialis-ezreddel, a me-

[1] *M. Heilmann* Friedrich des Grossen Feldherrnthum von Mollvitz bis Leuthen. Milit. Wochenblatt *(Beiheft)*. 1904. 4. sz. 116. l.

[2] *R. Horváth Jenő* Lotharingiai Károly herczeg szilézíai hadjárata. Hadt. Közl. 1890. 89. l.

lyek a Roth-patak mentén nyomulván előre, a porosz gyalogság jobbszárnyát rohanták meg.[1] A rohamot maga Nádasdy vezette lóháton átugratván a sánczon és a mellvéden; a kézi tusában ő maga is a vállán megsebesült.[2]

A míg így maga Nádasdy a Holzbergen küzdött, addig jobbszárnya *Hermsdorf* felől intézte a támadást. A Leopoldshain felől *Vehla* ezredes alatt és a *Kálnoky* altábornagy vezette Császár (ma 1.), Dessewffy (ma 4.) és Kálnoky (ma 2.) huszárezredek (az utóbbinak csak egy része) nagy lendülettel visszavetették Zieten 35 lovasszázadát. Így tehát az ütközet a poroszok vereségével végződött. Maga Winterfeldt is halálos sebet kapott, hadteste pedig 1850 főnyi veszteséget szenvedett; Nádasdy csapatainak zsákmánya 7 zászló és 5 ágyú volt.[3]

Lothringeni Károly a királynőhöz intézett jelentésében kiemeli Nádasdy tapasztaltságát, eszességét és bátorságát,[4] Nádasdyhoz intézett levelében pedig megköszöni neki a sikert és megbizza, hogy alárendeltjeivel is közölje köszönetét és hálaját.[5] Daun tábornagy szintén üdvözölte Nádasdyt e győzelme alkalmából és melegen érdeklődött egészsége iránt is.[6]

A moysi ütközet tehát ujabb dicsőséget szerzett Nádasdynak. De nevezetes e csata azért is, mivel a császári könnyű lovassághoz tartozó *magyar huszárságot itt alkalmazták legelőször zárt rendben mint csatalovasságot, még pedig nem kisebb ellenséggel, mint Zieten hires porosz lovasságával szemben.*[7]

A csata után a vesztes Winterfeldt *Görlitz* és *Leopoldshain* között foglalt állást, míg Bervern, bár a császári hadsereg nem aknázta ki a győzelmet, már Görlitz alatt sem érezte magát

[1] *Hadilevéltár* Beiträge i. m. 244. l. — *R. Horváth J.* előbbi m. 90. l. — *Vanicsek* i. m. 428. l.

[2] Geschichte des k. u. k. 9. Husaren-Rgts. stb. i. m. 85. l.

[3] *Schlieffen* i. m. 63. l.

[4] *R. Horváth J.* Lotharingiai K. sziléziai hadjárata i. m. 91. l.

[5] U. o.

[6] U. o. és *R. Horváth J.* Levelek i. m. 422. l.

[7] «In jeder Richtung ein Beispiel sehr sachgemäser Verwendung der Reiterei» — mondja a hadilevéltár kiadványa, még pedig nyilván a harczjelentés nyomán! *Hadilevéltár* Beiträge stb. i. m. 245. l., — és *Geschichte* des k. u. k. 9. Hus.-Regmts. stb. i. m. 95. l.

biztonságban, miután hirül vette, hogy Hadik elfoglalta Bautzent. Nádasdy győzelme kétségessé tette összeköttetéseit Sziléziával, Bautzen elfoglalása pedig megszakította összeköttetését Frigyessel. Hogy legalább Sziléziát biztosítsa magának, szeptember 10-én Penzig—Bunzlau—Haynau—Liegnitz érintésével *Breslau* felé meghátrált.

A Bevernt nyomon követő császári könnyű csapatok között Nádasdy is ott volt, a ki jobbról Laubanon és Lövenbergen át Liegnitzig és mindaddig követte, míg az ugyanezen a menetvonalon előnyomuló derékhad Liegnitzre érve, elzárta a herczeg előtt a breslaui utat. Itt most Nádasdy elválik a császári derékhadtól s a míg ez Bevern herczeggel szemben megállt, addig reá *Schweidnitz* várának ostroma hárult. Schweidnitz birtoka azért volt fontos a császáriakra nézve, mivel Cseh- és Morvaország, valamint Szilézia között a központban feküdt és noha körül volt fogva, a császári sereg hátában mégis mindig veszedelmet rejtegetett magában.[1]

Nádasdy szeptember hó 23-án indult el *Jauer*ből, még pedig könnyű lovasságának visszahagyása után mintegy 20,000 főnyi sereg élén. Szeptember 30-án azonban a schönefeldi táborban volt kénytelen vesztegelni mindaddig, míg a segélycsapatok (10 zlj. bajor gyalogság, majd október 13-án a württembergi Spitznapf báró altábornagy vezette 10 zászlóalj) bevonultak. Csakis ezután foghatta körül távolabbról a várat; ebbeli hadműveletét október 15-én be is fejezte.[2] Hiányzott azonban az ostromló tüzérség. Ez október 9-én még Trautenaunál időzött és a rossz utak miatt csak kerülővel, Landshuton és Freiburgon át érhetett a vár alá.[3]

Végre október hó 21-én megérkezett Ahrenberg második oszlopa is (7 zlj. gyalogság), megtörtént a vár teljes körülzárolása és a most már 30,000 főre szaporodott sereg megkezdhette a várvívó munkálatokat.

[1] A várat Frigyes építtette 1747—1753 között. Részletes leírását lásd: *J. G. Tielke* Bayträge zur Kriegskunst und Geschichte des Krieges von 1756—1763. Wien. 1786. IV. Stück. Die drey Belagerungen und Laudonsche Ersteigung der Festung Schweidnitz von 1757 bis 1762. Erster Abschnitt. — Számos, az ostromzár részleteire vonatkozó térképpel és rajzzal.

[2] *R. Horváth J.* i. m. 99. l.

[3] U. o. 103—104. l.

A földmunkák azonban igen lassan haladtak, a miért is a vár lövetése is csak fokozatosan erősbült. Október 31-én csak 10 ágyú és 4 mozsár működik. Ennek ellenére is sikereket értek el, mert a IV. számú erődöt összelőtték,[1] a védőrségben nagy pusztítást vittek végbe, a minek következtében a szökések száma is szaporodott. November 2-án délután tűz ütött ki a várban, a mely az erős szél következtében a város felé is elharapódzott. E veszedelem láttára Nádasdy ostromló ütegeinél beszüntette a tüzelést, hogy az ostromlottak a tüzet elfojthassák és hogy a lakosság megmenekedjék a nagyobb bajtól. «E cselekedete — írja Tielke — megörökíti Nádasdyt a nemesen gondolkozók szivében ép úgy, a mint tetteit megörökítik az évkönyvek.»[2]

November 6-án már 43 ágyú és 8 mozsár, harmadnapra pedig már 56 ágyú és 17 mozsár szórta a tüzet, a minek következtében november 10-én a vár külső ütegei mind elhallgattak és az egyik kapu is romokban hevert.[3] Nádasdy ekkor megadásra szólította fel a várparancsnokot. Seers tábornok várparancsnok azonban csak fegyverszünetet akart és így időt kivánt nyerni. Erre Nádasdy a tüzelést folytatta, hogy minél előbb megadásra kényszeritse a várat és így széttépje azokat a vérmes reményeket, a melyek Frigyesnek rossbachi győzelme nyomán keletkeztek.

November 11-ikéről 12-ikére indult meg az a roham, a melyre a vár behódolt. Éjjeli 2 órakor ugyanis a vár 3 külső erődje Nádasdy csapatjainak kezére jutott, a mire Seers — belátván ellentállása sikertelenségét — a várat meglehetős kemény feltételek ellenében átadta. Hadifogságba jutott: 4 tábornok, 20 törzstiszt, 168 főtiszt és 5652 főnyi legénység; ezeken kívül zsákmányul esett: 355,576 forint készpénz, 164 ágyú, 16 mozsár, 1.581,183 drb ágyúgolyó, 13,000 drb bomba, 4500 mázsa puskapor, nagymennyiségű puska, töltény, egyéb hadiszer és nagymennyiségű élelmiszer.[4]

[1] *Tielke* i. m. 29. l.

[2] U. o. 30. l.

[3] U. o. és *R. Horváth J.* i. m. 687. l.

[4] *Tielke* i. m. 53. l., *R. Horváth J.* i. m. 691. l. A zsákmányul esett ágyúk nehányán ez a felirat volt: Ultima regum ratio. Az egyik magyar

Schweidnitz eleste nagy örömet keltett mindenfelé, Károly herczeg pedig meleghangú levélben köszöntötte Nádasdyt.[1] Maga a királynő november 18-án kelt legfelsőbb kéziratában mond köszönetet Nádasdynak, a csapatoknak és külön Riverson dandárnoknak és a hozzá beosztott hadmérnököknek,[2] majd pedig, a midőn Károly herczeg küldöttje, gróf Migazzi ezredes a zsákmányolt zászlókkal megérkezett, november 21-én a győzelem megünneplésére fényes Tedeum-ot rendelt. A nép nagy sokasága kisérte a menetet, a mely hangosan éltette Nádasdyt.[3]

De nemcsak Bécsben, hanem Mária Terézia más országaiban is megünnepelték Schweidnitz bevételét. Magyarországon a helytartótanács sietve tudatta a győzelmet az egyházmegyékkel,[4] hogy azok hálaistentiszteletet tartsanak. Az elismerésnek egyéni megnyilvánulásai is érik Nádasdyt. Mária Terézia még a tábornagyi pálczával is ki akarta tüntetni.[5] De a messze idegenből is gondolnak reá. Így *Giovanni Doria* marquese is üdvözli őt és azt írja, hogy gyermekei is imádkoznak *per il bravo General Nádasdy* és egy városszerte járó dalt is mellékelt leveléhez, a mely ezt mondja: vedra de versi superbi e magnifichi.[6] Sőt

huszárkapitány azután ezt a tréfás megjegyzést tette: Ultima si regum ratio sint arma — profecto Rex Friderice, minus iam rationis habes. *Fessler* i. m. 168. l.

[1] A levél így szól: Ich gratuliere deroselben hiemit nochmals, dass Sie bey dieser Gelegenheit ihren Rhum so staatlich vergrössert haben. Sie haben dadurch Ihre Kays. Königl. Mayestät einen neuen und so wichtigen Dienst geleistet, dass Höchstdieselbe solchen nebst all- vorhinnigen nimmermehr vergessen werden. Közli: *R. Horváth J.* i. m. 691. l. Jegyzet.

[2] *R. Horváth J.* i. m. 692. l. és *Hadt. Közl.* 1889. 696. l.

[3] Fröhlich tudósításai Nádasdyhoz. *R. Horváth J.* Levelek, 424. l. és *R. Horváth J.* Lotharingiai K. sziléziai hadjáratai, 692. l.

[4] *Katona* Hist. Crit. i. m. 565. l.

[5] Fröhlich értesítése Nádasdyhoz. *R. Horváth J.* Lotharingiai K. sziléziai hadjáratai i. m. 693. l. — Az egri püspök például többek között ezeket írta: Ohnvermögend bin das Frohlocken Hoch und Niederen Standes personen zu beschreiben: aller orten erhallet Ihro Namen, ja die von denen Dörfern hereinkommenden Bauern schreien auf in den Gassen: *Vivat Nádasdy — vivat unser Schutzvater!* *R. Horváth J.* czikke a Századokban, 1888., 424. l.

[6] U. o.

Nádasdy sikerével még a népies költészet is foglalkozott, a melynek egyik terméke Schweidnitz bevételét is megénekelte.[1]

Schweidnitz megvétele után Nádasdy hadtestével együtt Károlyhoz csatlakozott, a ki a bécsi udvarnak támadólagos hadműveleteket kivánó sürgetéseire végre Bevern herczeg hadának megtámadását határozta el. Bevern herczeg Liegnitz után észak felé kitért és az Odera jobbpartján Breslau előtt, a Lohe vízvonala mögött foglalt állást; vele szemben *Herrenpratsch—Kentschkau* között állott fel a császári hadsereg. Nádasdy, a ki 18-án *Marxdorf*nál csatlakozott Károly seregéhez, hadtestének zömével *Opperau* és *Bettlern* közt, előcsapataival pedig a Lohe jobbpartján, *Haertlieb—Krietern*nél foglalt állást.[2]

November 22-én vívták meg a *breslaui* csatát, a mely a császári sereg győzelmével végződött.[3]

[1] Des tapfern hungarischen Feld-herrn Grafen von Nádasdy auf siegender Heldenglanz bey erfolgter Eroberung der schlesichen Stadt und Vestung Schweidnitz Reim-weis vorgestellet. Wien. 1757. Közli: *Dr. H. M. Richter*. Öst. Volksschriften im siebenjährigen Kriege. Öst. Revue. 1866., VI. f. 41. l.

A bevezető sorok így szólanak:

Des erfochtnen Sieges Früchte
Sammeln sich nun mehr und mehr,
Es erschallet das Gerüchte
Schweidnitz hab nun auch die Ehr
Krieges Söhne anzuschauen,
Die es von des Preussen Macht
Endlich haben los gebracht.
Nun Nádasdy auf das Neue
Hat gezeugt sein Tapferkeit,
Abgeleget zugleich der Treue
Neue Prob der Gschwindigkeit,
Da er Schweidnitz hat bezwungen:
Auch ist dieser Streich gelungen.
Wo Nádasdy greifet an
Ist Victori sein Gespann.

Ezt követi a vár ostromának részletes leirása.

[2] *Hadilevéltár* Beiträge i. m. 247. l.

[3] Károly majdnem négyszeres túlerővel rendelkezett. A császári sereg létszáma 80,000 fő volt (73 gy. zászlóalj, 150 lov. század; Nádasdy hadteste 13 zászlóaljból és 44 lovas századból állott). Bevern herczeg serege csupán 28,000 embert számlált (41 zlj. és 110 lov. szd.).

A csatát Nádasdy vezette be. A mikor ugyanis *Krietern* és *Woischwitz* között felvonult, Zieten fenyegetett balszárnya a horvát gyalogságot visszanyomta; erre Nádasdy lovasságával, a melyet ő maga vezetett, ellentámadást kezdett és a porosz lovasságot *Herdam*ra visszaverte. A Kleinburg birtokáért folyó hosszú harczban Nádasdy számbeli alárendeltsége miatt Zieten 50 lovas századával szemben döntő sikert elérni nem tudott, úgy hogy megismétlődött a kolini eset, a mennyiben Nádasdy fogva tartotta Zieten lovasságát, úgy hogy ez nem vehetett részt a főerők harczában.[1] A három oszlopban támadó császári főerő ezután átjutott a Lohe-n és késő estig tartó harcz árán elfoglalván az ellenséges állásokat, a poroszokat Breslauba szorította, a honnan ezek, megfelelő őrsereg visszahagyása után, az Odera jobbpartjára húzódtak.

Másnap a beverni herczeget egy kémszemle alkalmával elfogták, Zieten pedig, a ki a sereg parancsnokságát átvette és miután a vár őrségét megerősítette, bántódás nélkül vonult vissza 15,000 főnyi seregével az Odera mentén *Glogau*ra. Károly ugyanis megelégedett Breslau birtokával (nov. 29-én Letvitz szabad elvonulás fejében átadta) és a téli szállások elfoglalásának gondolatával foglalkozott, noha Frigyes már közeledett azért, hogy a boroszlói sereggel egyesülve Károlyt visszaszorítsa. Frigyes ugyanis a rossbachi győzelem után (nov. 5.) nov. 14-én Lipcse alól elindult és erőltetett menetei ellenére sem érkezhetett be a beverni herczeg támogatására,[2] mert november 28-án csak *Parchvitz*on van, a hol csatlakozott hozzá Zieten a breslaui sereg maradványával. Most újjászervezte hadseregét, a melynek állománya a következő volt: 48½ gyalog zlj., 133 lovasszázad, 78 nehéz ágyú, vagyis összesen 35,000 fő. Ezzel kellett visszaszereznie mindazt, mit az év folyamán elvesztett.

Károly herczeget az eddigi sikerek felbátorították. Az óvatos Daun ugyan azt tanácsolta, hogy ne hagyja el a breslaui erős

[1] *R. Horváth J.* Loth. Károly szil. hadj. i. m. 699. és *Hadlvt.* Beiträge i. m. 247. l.

[2] 15 nap alatt (Lipcse—Parchvitz) 41 mértföld = 307 kilométer!

védőállást, a haditanács többsége azonban, Károly kívánsága szerint, az előnyomulás mellett döntött.[1]

Frigyes deczember 4-én indult Neumarktra, ugyanekkor Károly is megkezdi előnyomulását 65,000 főnyi seregével, a mi nagy örömet okozott Frigyes lelkében.[2]

A császári sereg másnap *Nippern—Frobelvitz—Saygschütz* vonalában várta Frigyes támadását, s azt hitte, hogy a döntés a jobbszárnyon következik be. Frigyes elővéde a *Borne*nál álló császári előhadat visszaverte, majd az előhad védelme alatt délkeletnek, Schriegwitz felé tért ki és ferde hadrendjének példás alkalmazása mellett[3] halomra döntötte Károly csatarendjét.

Nádasdy hadteste (20 lovasszázad, württembergi és bajor gyalogság) a császári sereg balszárnyán, míg a császári lovasság zöme a jobbszárnyon Lucchese alatt állott. Nádasdy idejében észrevette és tudatta is Károllyal Frigyes szándékát,[4] de nem hallgattak reá és mindössze csak a *Nippern*él álló tartalék hadtestet vonták közelebb a derékhadhoz. A midőn aztán a császári sereg balszárnyára irányított támadás nyilvánvalóvá vált és a hadseregnek dél felé arczot kellett váltania, Nádasdynak jutott a feladat, hogy ezt lehetővé tegye. Nádasdy, aránylag gyenge lovasságával, Zietennek, a terep nehézségei miatt rendetlenségbe jutott lovasságát a *Kaul-Busch* berek felől meglepőleg és oldalból megtámadta és visszaűzte ugyan, de a beverni herczegnek jobboldalát védő gyalogságának tüzében rohama megtörik és a gohlaui domb mögé kénytelen visszavonulni. Innen megritkult lovasaival másodszor is előretört Nádasdy, de Zieten rohamra jövő 11 lovasezredével szemben nem tarthatta magát és a Weistritz hídjáig volt kénytelen visszavonulni.[5]

[1] *Schlieffen* szerint (i. m. 73. l.), hogy Frigyest «aus denen Stellungen zu vertreiben, in denen er sich vielleicht allzusehr zu befestigen möchte.»

[2] Ezt mondta Frigyes: Der Fuchs ist aus seinen Loch gegangen, will ich auch seinen Übermuth strafen! *Schlieffen* (i. m. 13. l.) szerint.

[3] A ferde hadrend ügyes rajzát lásd: *Ujhelyi Péter* Az állandó hadsereg története stb. i. m. 345. l.

[4] *Kerchnave* Kolin i. czikkének 475. l.

[5] *Schliefen* i. m. 75. l. és *Helmes* Leuthen (Kav. Monatshefte, 1907. XII. füz.)

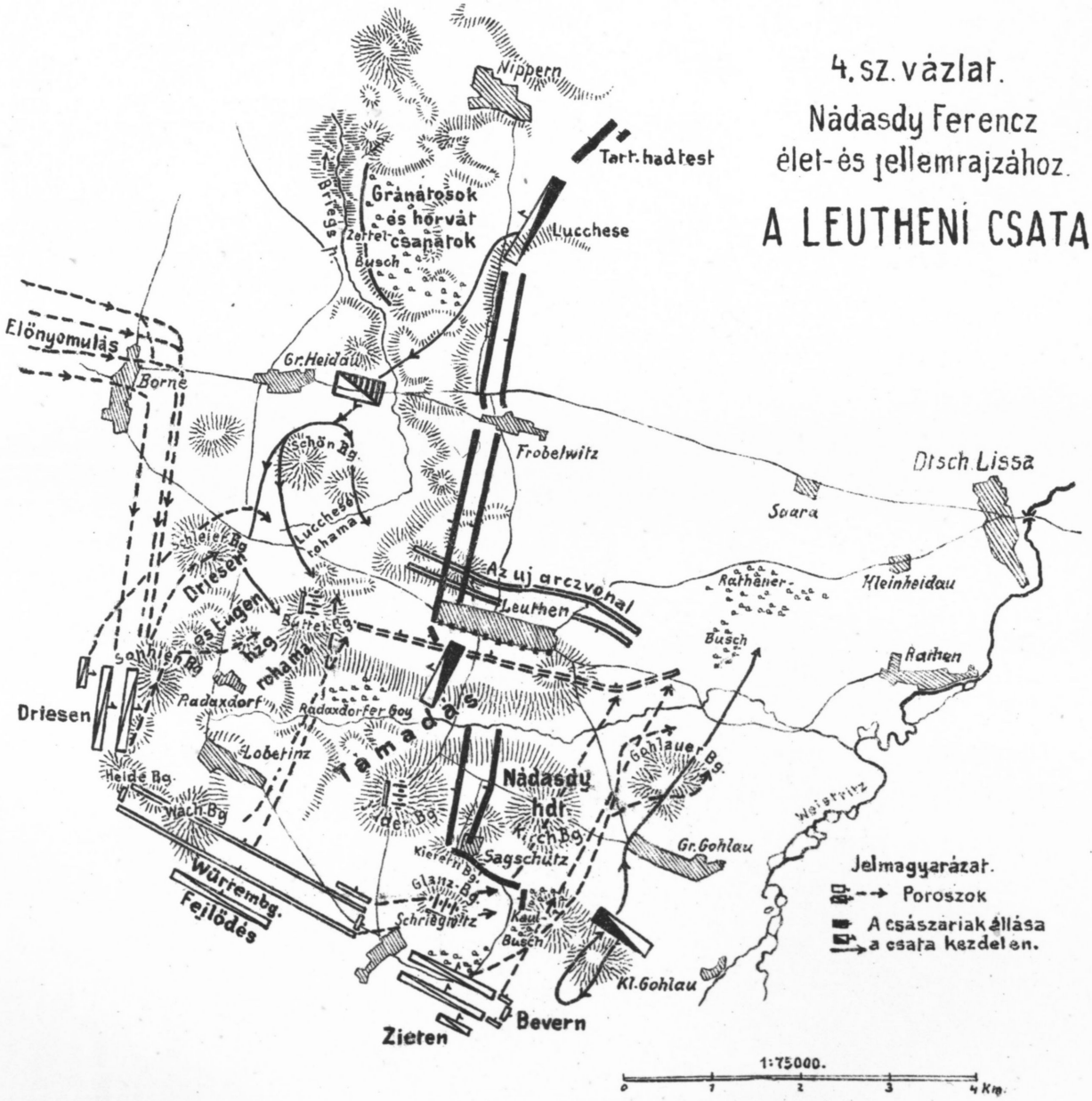
4. sz. vázlat.
Nádasdy Ferencz
élet- és jellemrajzához.
A LEUTHENI CSATA.
Nippern
Tart. hadtest
Gránátosok
és horvát
csanatok
Zettel-
Busch
Lucchese
Elönyomulás
Borne
Gr. Heidau
Frobelwitz
Schön Bg.
Lucchese
rohama
Dtsch. Lissa
Saara
Schleier Bg.
Driesen
Az uj arczvonal
Leuthen
Rathener
Kleinheidau
Busch
Rathen
Sophien Bg.
Driesen
Radaxdorf
Radaxdorfer Goy
Lobetinz
Heide Bg.
Wach Bg.
Nádasdy
hdt.
Gohlauer Bg.
Gr. Gohlau
Sagschütz
Würtembg.
Fejlödés
Schriegnitz
Kl. Gohlau
Bevern
Zieten
Jelmagyarázat.
Poroszok
A császariak állása
a csata kezdetén.
1:75000.
0
1
2
3
4 Km.

A leutheni csatát Károly a balszárnyon vesztette el. Az elkésett arczváltás folytán a poroszok támadása Leuthen nyugati oldalán érte, de az itt megakadt. Most Lucchese elérkezettnek látta a pillanatot, hogy a porosz balszárnyat és ennek tüzérségi támpontját, a Butterberget, Gross-Haidau felől oldalból megrohanja. A bátor terv meghiusult, mert *Driesen* 50 lovasszázada és *Jenő* württembergi herczeg tartalék lovasságának 30 százada oldalból és hátból előtörve, eldöntötték a csatát. A császári sereg a Weistritz felé menekült, a hol Nádasdy fedezte a visszavonulást. Maga Frigyes néhány önként jelentkező zászlóaljjal Lissáig üldözte a császáriakat.

A leutheni vereséggel a hadjárat összes eredményei elvesztek! Breslau 22-én, Liegnitz pedig 28-án megadta magát a poroszoknak, csupán Schweidnitz daczolt még 7000 főnyi védőrségével.

Károly sietve visszavonult eddigi diadalainak szinteréről és Csehországba vezette mindinkább kevesbedő seregét. A visszavonulás alatt Nádasdy — mint az összes lovasság parancsnoka — fedezte a visszavonulást, a mely Schweidnitzen át Königgrätz felé történt, a hová deczember 23-án ért be a sereg és téli szállásokra oszlott. Frigyes hadseregével Sziléziában állapodott meg és a visszavonuló császári sereget csak kezdetben és ekkor is igen lanyhán üldöztette. Még így is a felére olvadt le Károly serege a kiállott fáradalmak, az élelmezés szűkös volta és a szökések miatt.

Mária Teréziát a vereség ugyan nagyon bántotta, de legkevésbbé sem gondolt a Frigyes által felajánlott békekötésre.[1]

A közhangulat a vereségért leginkább Lothringeni Károly

[1] «Nicht der Besitz von Schlesien reize sie zur Fortsetzung des Krieges, lediglich um der Ruhe Europas und ihrer eigenen Willen strebe sie die Macht des Ungeheuers zu verringern.» Ez volt megokolása franczia szövetségesével szemben. Frigyes ugyan azt hitte, hogy tekintettel a császári sereg állapotára, a tavaszra meg lesz a béke, de azért «selbst wenn man dessen sicher wäre, müsste man darum nicht minder Anstrengung machen, um sich in eine formidable Situation zu versetzen, da das Argument *die Gewalt* das einzige ist, was sich gegen diese Hunde von Königen und Kaisern verwenden lässt.» *Schlieffen* i. m. 77. l.

herczeget vádolta és ennek különböző módon kifejezést is adott. Többek között gúnyos rajzok jártak kézről-kézre, a melyeket a bécsi Burg, a Szent István-torony stb. kapuján aggattak ki bátor emberek. A képek egyike például a három hadvezért: Károlyt, Daunt és Nádasdyt ábrázolja. *Daun* ezt mondja: Mit Schwert und Blut, *Nádasdy* pedig: Mit Verstand und Muth, míg a *herczeg* egy telt boros kancsóra mutat és így szól: Der Wein ist gut! Bécs egész rendőrsége talpon volt, hogy elfogja a merénylőket, sőt még 500 aranyat is tűztek ki a szerző kézrekerítésére. A bécsiek azonban nem árulták el azt, hanem másnap ugyanazokon a helyeken ott lógott a következő tartalmú írás: «Wier sind unsrer vier: Ich, Feder, Tinte und Papier.»[1]

1758 január 1-én Károly herczeg tudtára adta Nádasdynak, hogy a királynő felmentette a hadseregnél katonai szolgálata alól és hogy térjen vissza Horvátországba báni méltóságába. Felmentését különben maga Nádasdy is kérelmezte az előző napon a herczeghez küldött levelében, a mit Károlynak Nádasdyhoz intézett sorai is igazolnak.[2]

Nádasdy Ferencz, a magyar lovasság bálványozott vezére, a ki harmincz éven át északon és délen küzdve-küzdött, a ki törhetetlen hűséggel és ragaszkodással viseltetett királynője iránt, most végleg búcsút mondott az annyi dicsőséget szerzett katonai pályának és engedelmeskedett legfelsőbb hadurának, hogy ernyedetlen szorgalmával a báni méltóságban szolgálja a trónt és a hazát. Távozását nem kisérte a királyi elismerés, de zokszó sem érte s így hajlandók vagyunk igazat adni Friedjungnak, a ki a királynő korabeli császári hadseregre nézve ezt írta: rendszerré vált, hogy a kudarczot vallott hadvezért, mert mindig voltak befolyásos összeköttetései, elbocsássák a szolgálatból és enyhén itéljék meg.[3] Még Lothringeni Károly is csak figyelmes szavakkal búcsúzik el Nádasdytól: Womit übrigens in Hoffnung

[1] *Dr. R. M. Richter* i. m. 46. l.

[2] *R. Horváth Jenő* Lotharingiai Károly sziléziai hadjárata, i. m. 704. l.

[3] *Friedjung H.*, Harcz a német hegemoniáért stb. Junius fordításában. Budapest, 1903., II. köt. 5. l.

Euer Excellenz wiederum in Wien zu sehn mit ganz besonderer Consideration stets hin verharre.[1]

Nádasdy azonban nem egyedül távozott a hadseregből, hanem Károly is követte őt, a kit a királynő felmentett vezéri méltósága alól! A köztudat mind a két nevezetes férfiú távozását a leutheni vereségnek tulajdonította; a királynő kettőjüket okozta a vereségért![2]

Nádasdy maga némán és sértett önérzettel távozott, de mint katona engedelmeskedett. Csak sokára, 1759-ben, tört ki belőle a méltatlankodás mellőzése miatt, a mikor bátyjához, Lipóthoz intézett és egyedüli magyar levelében ezeket írja: meg köll engednem keservesen esik kinek-kinek, a ki magát minden alkalmatosságokban érdemesíteni igyekszik és érdemeit nyilván mutatja, ezeknek nemcsak jutalmát nem nyerheti, de még másoktul magát megelőztetni, neki köll tapasztalni. De ilyetén volt mind régente, mind most is a világ folyása . . . Jön ismét olyas idő, hogy az érdemesekre is lészen reflekszio.[3] Egy másik, még pedig 1762-iki levelében sejteti, hogy kinek tulajdonítja az ármánykodást. Ebben ugyanis egy báni intézkedésről ír, a mely az udvar kívánsága szerint történt: wann es nur nicht darumb reprobiert (repoussieret) wird, dass solche nicht der Feldmarschall *Daun* gemacht hat; es wird dem *Daun* zweifelslos ohne verdriesen, dass ich der Kanzlei und nicht ihm berichtet habe, allein da es Landessache, so habe unnöthig gefunden diese canale (valószínűleg canaille) hievon zu benachrichtigen.[4]

Bizonyos, hogy Lothringeni Károly és Nádasdy között feszült volt a viszony. De ez csak a leutheni csata óta állhatott fenn, mert a mint Lothringeni Károlynak nagyszámú levele bizonyítja,[5] a breslaui csatáig ép Nádasdy az, kinek tanácsát és véleményét kéri minden hadivállalatnál. A leutheni csata után megváltozik

[1] Károlynak említett levele.

[2] *R. Horváth J.* Lotharingiai Károly szilézíai hadjárata. 370. l. *Kerchnave* i. m. is.

[3] *Hadt. Közl.* 1890. 117. l.

[4] *R. Horváth J.* Levelek. 422. l.

[5] *R. Horváth Jenő* Lotharingiai Károly szilézíai hadjáratában közli e levelek nagy részét.

a viszony. Károly hidegen búcsúzik tőle, mert Nádasdy hevesen összetűzött vele, a midőn a porosz hadsereg oldaltámadását jelentvén és erősbítést kérvén, magára hagyatott.[1] Kézzelfogható olyan okot tehát nem találunk, a melynek alapján Károly Nádasdyt vádolhatta volna; a személyét érintő bántást pedig megtorolta Károly azzal, hogy a leutheni csatáról írott harczjelentésében kevés szóval érintette Nádasdy szereplését, holott Nádasdy tagadhatatlanul érdemeket szerzett. Erre később majd még visszatérek. Meggyőződésem az, hogy nem a leutheni vereség volt oka Nádasdy felmentésének, hanem oly mélyen szántó személyi és katonai körülmények, a melyek már a schweidnitzi ostrom idejében keletkeztek s a melyek a királynőt a nevezetes férfiú eltávolításának kényszere elé állították. Hogy ebben Lotharingiai Károlynak is része volt, nem hiszem. Ellene szól a schweidnitzi ostrom utáni bizalmas viszony. Majdnem bizonyos azonban, hogy Daun keze működött a kulisszák mögött, a ki a királynőnek is bizalmasa volt! Ebbeli gyanúmat megerősíti a cs. és kir. hadilevéltár *Memoires über die Haltung, das Aussehen und die Sanitäts- und Verpflegsverhältnisse der österreichischen Armee* stb. czímű kézirat, a mely behatóan foglalkozik a császári hadsereg szervezetével, belügyeivel és személyeivel.[2]

[1] Geschichte des k. u. k. Husaren-Rgts. Nr. 9. 87. l.

[2] *Hadilevéltár* Cabinetsacten. 1757. Belagerung von Schweidnitz. XIII 13. szám alatt.

A Nádasdy személyét érintő részek a következők: «*Einigkeit der hohen Generalität.* Unter der hohen Generalität ist einige *Desunion* eben nicht zu verspüren, und vann auch selbe in ihren Meinungen unterschieden sind, so kommt es doch von keiner *Disharmonie* her.»

«*Eigenschaften des Generalen Grafen Nádasdy.* Der General der Cavallerie Graf von Nádasdy scheinet noch allezeit die Betrübniss über das verlorene Ofner Commando zu empfinden.» (Érdekes körülmény a királynő felmentő, illetőleg báni kinevező okiratával szemben.)

«*Aus einer allzu grossen Accuratesse will er nichts, wo ihm buchstäblich nicht vorgeschrieben ist, thuen, sondern fraget sich ehender über jenes, wo er einen Zweifel hat, an, wodurch ein und anderes in Verzögerung gerathen ist; gleich wiedermalen, da es schon seit so geräumer Zeit um die Belagerung Schweidnitz zu thun ist, öfters Anstände sich ergeben, weilen er vorgegeben, dass die Belagerung ihm nicht aufgetragen seye,*

Az emlékirat szerintem nyilvánvalóvá teszi azt, hogy nem a leutheni vereség miatt megtorlásként távolították el Nádasdyt, hanem az ellentétek miatt, a melyek közte és a főparancsnok (Daun) között fennállottak és a melyek főleg a schweidnitzi ostrom alkalmával élesedtek ki.

Nádasdynak, a testestől-lelkestől huszárnak, a gyors cselekvés és a tettek emberének természetével nem fért össze a várak ostromlása, a mely elégtelen eszközök és ágyúk hiánya mellett lélekölő lassúsággal folyt; bizonyára nehezen tűrte, hogy neki, a ki eddig mindig a hadsereg előtt az ellenség nyakán ült, most a saját hadseregének háta mögött azt nézi, hogy miként czirkalmazzák a hadimérnökök a terveket, mint ásatják a futóárkokat, az ostromló tüzérség mellvédeit és az aknákat! Jelentéseiből kiérezzük kedvetlenségét, a magába fojtott haragot, hogy megfelelő ostromeszközök hijján oly feladat elé állították, a melyet tüzérség nélkül megoldani képtelen.

und er dahero um die Determinirung deren Örtern, wo ein und anderes provisorice zu arbeiten zu depositieren seye, sich nicht äussern könne.»

«*Besetzung des künftigen winterlichen Cordon.* Wann Schweidnitz erobert und die Lausnitz (sic!) von denen Feinden gereiniget seyen sollte, so möchten 60 bis 70.000 Mann zur Besetzung der winterlichen Cordon hinlänglich seyen, um von allen Winterlichen Anfällen sicher zu bleiben.»

«Für die künftige Campagne *konnte eine mindere Auswahl von Generälen* bestimmt werden, welche *aber auszuwählen wären, haben jene zu entscheiden, denen derenselben Eigenschaften bekannt sind.*»

«*Auswahl deren Generalen zum Commando, bey den künftig winterlichen Cordon.* Es erfordert aber das Beste des Allerhöchsten Dienstes *eine gute Wahl* von jenen Generalen zu treffen, welche durch diesen Winter in Schlesien zu bleiben haben, massen ein so remanenter Feind, als Preussen ist, schwerlich den Winter hindurch ohne aller Unternehmungen sitzen bleiben wird.»

Most az ajánlások következnek, még pedig: Eszterházy Miklós, Hadik András és Pálffy Rezső. Majd ez következik:

«*Der Cordon würde übrigens besonders wohl versehen seyn, wann der General der Cavallerie Graf Nádasdy hierzu destinieret würde, als welcher an Erfahrenheit und Vigilans niemanden etwas nachgebet,* von Schlesien eine vollkommene Känntniss besitzet, *alle, zu einem General-Commando erforderlichen Eigenschaften an sich hat und bey deme nichts zu erinnern scheinet, als dass er nicht gern von andere sich commandieren lasset.*»

A királynő sürgeti is,[1] még pedig türelmetlenül, ő meg csak csigalassúsággal haladhat a kitűzött czél felé a körülmények miatt. Ha már most az innyére nem váló feladat teljesítése közben csak azt teszi, mert hisz mást nem is tehet, a mit az emlékirat mond, nevezetesen: *Aus einer allzu grossen Accuratesse will er nichts, wo ihm buchstäblich nicht vorgeschrieben ist, thun, sondern fraget sich ehender über jenes, wo er einen Zweifel hat, an . . .* akkor megértjük, hogy miért intézett a királynő kérdést a főparancsnoksághoz, a melynek kötelessége volt Nádasdyt, az alparancsnokot támogatni.[2] Világos, hogy a most már fennálló ellentét daczára Schweidnitz eleste után a hódoltató Nádasdyt rögtön eltávolítani nem lehetett; de viszont bizonyos az is, hogy a királynőnek választania kellett a két hadvezér között, mert két kard nem fért meg egy hüvelyben! Hogy a királynő választása Daunra esett, azon nem csodálkozhatunk, bár nehezére eshetett az adott viszonyok között az egyformán hatalmas vezérek közül még csak egyet is elbocsájtani. Az elbocsájtásban a leutheni vereségnek befolyása nem volt, hiszen Nádasdynak ebben semmi bűne nem volt, hacsak az nem, hogy valószínűleg Daunnak és nem a herczegnek mondotta meg véleményét, amivel csak alkalmat szolgáltatott arra, hogy a kolini és a schweidnitzi győző őt állítsa oda bűnbaknak. Ez azonban nem sikerült teljesen, mert a bécsi vox populi ellene bizonyit és mert 50 évvel később: *Nihil tamen preterea Nadasdii gloriae detractum est* — irja Katona[3] és 150 évvel később pedig maga *a hivatalos udvari történetíró* is ezt mondja:[4] In der unglücklichsten Schlacht bei Leuthen erkannte er sogleich des Königs zweideutige Maneuvres, blieb aber ohne Unterstützung, und obwohl der beklagenswerthe Erfolg seinen richtigen Blick bestättigt hatte, wurde er dennoch von der Armee abberufen.

[1] *R. Horváth J.* Lothringeni Károly szilézíai hadjárata. 684. l.

[2] Nádasdy jelentései a királynőhöz. *Hadilevéltár*, 1757. Cabinetsacten. X/4. *a, b, c, d. Hofkriegsratacten:* IX 26*a*.—IX 26*d*. 28, X 5. 23, 23*a*, 44, 44*c*. XI 1. 7.

[3] *Katona* i. m. 572. l.

[4] *Dr. J. Hirtenfeld* Der Militär-Maria-Theresien-Orden stb. 39. l.

Későn, 1762-ben és talán öntudatlanul, Daun maga is elégtételt szolgáltatott Nádasdynak, mert mint a haditanács elnöke előterjesztést tesz, hogy a következő évben megindítandó hadjáratban Nádasdyt tegyék meg vezérnek a Sziléziát elárasztó felkelő sereg élére.[1] Teljesedésbe ment tehát Nádasdynak az a jövendölése, a melyet 1759-ben a bátyjához intézett levelében mondott, hogy «Jön ismét olyan idő, hogy az érdemesekre is lészen reflekszió.» A reflekszió azonban későn jött, a midőn beigazolódott, hogy «*Nádasdy's Entfernung nützte dem Könige von Preussen mehr, als noch drey Siege, wie der bei Leuthen*» ...[2]

VII.

Nádasdy hadtörténelmi jelentősége.

Joggal befejezettnek tekinthetjük Nádasdynak, a csatákban és ütközetekben naggyá lett lovas vezérnek szereplését, a mikor az 1757. év elmultával örökre búcsút mondott a csatamezőnek. Báni méltóságával egybefűződő katonai kötelességei már csupán a hadseregszervezés habár nehéz, de itt kellőleg és közelebbről nem méltatható munkálataira terjedtek ki.

Harmincz esztendő bőséges tapasztalataira hivatkozhatott és nehéz időkben szerzett diadalok fénye ragyogta körül.

Ha ma, immár majdnem két századdal később, visszatekintünk életére, legelőször is az ember köti le figyelmünket. A sors kegyéből fiatalon és a mai felfogás szerint elég magas katonai ranggal kezdette meg a reá annyi dicsőséget hozó katonai pályáját. Korára való tekintettel előremenetele ugyan gyors, de nem kivételes, habár bizonyos, hogy családi neve, atyjának és bátyjának befolyása ez irányban is érvényesült. De ez csak eleinte volt, mert később előremenetelét már a maga érdemeinek köszönhette. Ifjú korának szűk határok közé szorított szolgálati állásában első hadi sikereit kisebb harczokban vívta ki

[1] *Cs. és kir. házi, udvari és állami lvt.* Németországi háborúk. 181. szám. 1757. Közli: *R. Horváth J.* Levelek. 418. l.

[2] *Konjazzo* Geständnisse eines Veteranen. *Fessler* i. m. 173. l.

személyes bátorságával és merészségével. Az alig huszonnégy éves őrnagyot a vitézsége emelte ki az ismeretlenség homályából! Erélye, a mely ugyancsak csodálatraméltó a fiatal férfiúban, nem csökkent, a mikor négy évvel később, mint ezredparancsnok, felelősséggel teli állásba jutott és a mikor ezrede belügyeit kellett rendbeszednie. Talán nagyon is szigorú volt; fiatalságával természetesen együttjáró nagy buzgalmával talán többet tett és akart, mint a mennyit mi ma jónak itélünk. De én, figyelembe véve az akkori idők erkölcseit, úgy látom, hogy igaza volt, a mikor vasmarokkal szedett rendbe mindent. A meggyőződés vezethette tetteiben és nemcsak lobbanékonysága, mert hisz egy ideig még a haditanáccsal is szembeszállt.

Erélyes volt és meggondoltan cselekedett további katonai pályáján is, a midőn az északi harctéren a kissé fegyelmezetlen könnyű csapatok erőskezű vezérévé őt, a fiatal tábornokot nevezték ki. Ha nehéz tisztségében nem is fékezhette meg mindig az *air guerrier*-ben más erkölcsöket felvett emberi természetet, ezt, a legtöbb esetben, a harcz sikerének érdekében érvényesíteni tudta!

Az első és a második sziléziai, valamint a bajor trónörökösödési háborúban Nádasdy önálló csapatvezető. Sikerei, még pedig mindig önálló feladatok megoldásában, szinte rohanva, egymást érik, a mikor könnyű csapataival, majd mint az elő-, az oldal- és utóvéd szerepében, majd pedig mint önállóan kikülönített portyázó csapat a Szudeták lábától egészen a Rajnáig és vissza száguld.

Tettei messze földön ismertté teszik és keresett alparancsnokká válik az a Nádasdy, a ki *Neuhaus*nál, a Rajna mentén *Schreck*nél, a *lauterburgi sánczok* tövében, valamint az olasz hadjáratban *Guastalla*nál és *Rottofreddó*nál rettegetté vált és gyarapította a maga és az alája rendelt csapatok dicsőségét. Képességei igazán a harmadik sziléziai hadjáratban érvényesültek, a mikor egy seregtest vezére lett. E minőségében ér el dicsőségének tetőpontjára, a melyben önhibáján kívül és hirtelen megáll, hogy rajta is beteljesedjen az az ősi igazmondás, hogy *Quidquid agunt reges, plectuntur Achivi.*

A *kolini csatában* valóban tündökölt mint lovasparancs-

nok.[1] Érdeme az, hogy a védelemnek erkölcsi hátrányát a porosz szárnytámadás erkölcsi előnyével, a két harczmód taktikai súlyának és értékének kiegyenlítésével szemben, a maga egyéni, jellemben és katonai tudásában rejlett felfogását érvényre juttatta.

A porosz király itt is a jól bevált ferde csatarendet alkalmazta. Mivel Daun arcztámadást várt, csapatait is ennek megfelelőleg állította fel. A mikor azután a porosz támadás megindult, állását meg kellett változtatnia, vagyis bebizonyosodott: a védelem erkölcsi hátránya, hogy a védő akarata a támadótól függ, hogy a védőnek úgy kell cselekednie, a miként azt a támadó megszabja. Frigyes felismerte az osztrák jobbszárny gyengeségét. Ide irányította tehát támadását és egyelőre figyelmen kívül hagyta Daun csatavonalának többi részét. Vagyis függetlenül ellenfelétől, a maga akaratát érvényesítette! Maga Nádasdy is azt hitte, hogy Frigyes arczban támadja meg a császári sereget. De a midőn észrevette, hogy a porosz erők a császári sereg jobbszárnya előtt csoportosulnak és hogy a porosz lovasság tömege az ő figyelő állása irányába kezd előretörtetni, *mint afféle gyorsfelfogású lovas vezér átlát a szitán*, visszavonul a fenyegetett oldalra, megszállatja nemcsak gyalogsággal, hanem tüzérséggel is a részletes csataleirásnál annyiszor említett kis tölgyerdőcskét, vagyis azt a pontot, a melyet minden áron meg kellett tartani, nehogy kivessék állásaiból a császári sereget! A Nádasdy által szívósan védelmezett helynek birtokában Daun nemcsak hogy meghosszabbíthatta, hanem folytonosan meg is erősbíthette csatavonalának veszélyeztetett jobbszárnyát, úgy hogy Frigyes támadása végül is kudarczot vallott. *Ez Nádasdy legnagyobb érdeme, a melyet tőle senki el nem vitathat!*

[1] »Die Schlacht bei Kolin ist die Glanzleistung eines der tüchtigsten Reitergenerale Österreichs, ein klassisches, kaum je wieder erreichtes Beispiel, in allen Stücken regelrechter, wo nöthig kaltblütig besonnener, wo nöthig im Handeln rascher und energischer Führung der Reiterei. Die Geschichte dieser Schlacht ist, wie die keiner anderen geeignet, das hohe taktische Verständniss und die nicht minder hohe Manövrierfähigkeit der alten österreichischen Kavallerie, *die eminente Begabung, das besondere Geschick Nádasdy's in das rechte Licht zu stellen.*« *Hadilevéltár* Beiträge, 313. l.

Érdekes még Nádasdynak a szereplése a csata további lefolyásában is. Állandóan résen van a fenyegetett ponton; figyeli Zietent, a kit, tekintettel a maga gyenge huszárságára, meg nem támadhat a maga jószántából; e mellett szakadatlanul figyeli a krzsechorzsi támadásokat s a mint a poroszok sikert érnek el, azonnal alkalmazza a porosz gyalogsággal szemben nehéz lovasait és fürge határőreit, közben azonban a tétlenségre kárhoztatott Zietent sem tévesztette szem elől, hanem reáuszította huszárjait, a kik csipkedték és vagdalták a porosz lovasságot akkor, mikor ezek a tölgyerdőcske felé támadni akartak.[1]

Kolin után következett a *moysi* (Holzberg) *ütközet*. Nádasdy itt teljesen önállóan cselekszik. Támad! Éjjel közelíti meg Winterfeldet és ezt meg is veri. Maga a porosz vezér is halálra sérülten vált ki a csatából, a mi a 12 év előtti (Landshut, 1745 május 22) mérkőzésnek volt viszonzása.

Breslau alatt ismét szembe kerül a két lovasvezér: Zieten és Nádasdy. Noha Nádasdy a gyöngébb, mégis támad. Szinte ismétlődik a kolini csata, mert Nádasdy gyöngébb erejével leköti Zietent.

Végre elérkeztünk az utolsó állomáshoz, *Leuthen*hez, a hol a balszárnyat alkotó gyenge hadtestét éri a porosz támadás. *Idejében figyelmezteti a főparancsnokot a veszélyre.* A mikor ez aztán tudatára ébred a veszélynek, már későn van! A védelemhez tapadó átkot újra éreztette Frigyes erőteljes támadása, a melynek csapását az arczváltással kivédeni nem sikerült. Nádasdy megpróbálta ugyan a maga szerencséjét, de a szerencsének és a vakmerő bátorságnak is megvan a maga határa: Zieten 50 lovasszázadával és ennek gyalogságával szemben az ő kevés 20 huszár- és könnyű lovasszázada nem állhatta meg a helyét, habár az első rohamban sikert is értek el.[2]

[1] «Er hat den richtigen Moment zu Massenangriffen auf die feindliche Infanterie lange abgewartet, ihn aber dann mit aller Energie und mit unerhörtem Erfolge benützt. Er hat etwa 5000 Husaren für genügend gehalten Zieten abzuwehren, wenn er sich weiter einmischen wollte, und hatte Recht, denn Zieten mischte sich nicht weiter ein, so viel Ursache er dazu hatte und obwohl ihn nichts hindern konnte, als eben jene Husaren.» U. o. 316. l.

[2] «Auf den linken Flügel hatte die Cavallerie Nádasdy's (nur 20

Azokat a portyázásokat, a melyeket ő maga irányított és vezetett, már az előző fejezetekben ismertettük. Ezekben nem egyszer adta tanujelét személyes bátorságának. A moysi csatában, Schweidnitz ostrománál és Breslaunál rettenthetetlenül elől járt és kivette részét a kézitusából.

Jóakaró, következetes és igazságos bánásmódja mellett még egy szép tulajdonságát kell kiemelnem. Csapatainak jó hirnevéért mindent megtesz és érdemüket soha sem engedte kisebbíteni. Még Lothringeni Károllyal szemben is követelte a huszárjainak kijáró elismerést.[1] Ő az, a ki alárendeltjeinek érdemeit elismerésben részesíteni kivánja, s a ki őket ily irányú kérelmeikben hathatósan támogatja.[2] Ő, az erély embere, Schweidnitz ostroma alkalmával ép akkor szünteti be az ostromot, a mikor az amúgy is szűken megszabott ostromló eszközök teljes felhasználásával is csak alig érhetett el eredményt; bár a királynő sürgeti a vár bevételét, beszünteti a tüzérség működését akkor, a mikor a tűzvész végromlással fenyegeti a város amúgy is sujtott lakosságát.

Ha Friedjung véleménye szerint[3] hiányzott is Mária Teréziának az arisztokrácziából származó hadvezéreiben a határozottság, a bátorság, a férfias tettekkel járó felelősségérzet, ez a vélemény Nádasdyra nem vonatkozhatik. Találóan jegyzi meg *Rónai Horváth Jenő* Lothringeni Károly sziléziai hadjáratáról irott művében: «Nagytehetségű lovas vezérek ritkán születnek s a míg a poroszoknál *Zieten* után *Seidlitz* következett, *nálunk nem következett senki Nádasdy után. Daun szerencséje nagyobb volt, pótolhatta Lothringenit, de a magyar huszárok, a lovas*

Escadrons) einen schweren Stand, hat aber ihre Aufgabe rühmlichst gelöst. Wir sehen — írja *Denison* a lovasság történetéről irott művében — Nádasdy mit seinen Reitern über Zieten herfallen, bevor dieser sich zur Attaque hatte formieren können, und es war bei dieser Gelegenheit, wo die preussische Reiterei sich bei ihrer Infanterie für den Beistand zu bedanken hatte, welchen vier in ihrem Rücken aufgestellte Bataillone ihr leisten.»

[1] A herczeg egyik levele. *Kat. Mária Terézia-Rend lvtárában.* Fasc. IV. N. 1 1. szám alatt. (Másolat.)

[2] U. o. Pálffyhoz intézett levelének másolata.

[3] I. m. u. o.

vezérek eszményképét, Nádasdy Ferenczet nem pótolhatta és nem is pótolta senki.»[1]

VIII.

Utolsó évei és halála.

Nádasdy a hadseregtől távozóban Bécsen keresztül január 13-án ért Varasdra. A báni méltósággal járó teendőket azonban nem vette át rögtön,[2] mert lelke talán nyugalomra és békére vágyott, a miket gyermekei körében[3] leginkább megtalálhatott. Később azonban annál nagyobb buzgalommal lát báni teendőihez, a melyre a királynőnek is nagy szüksége volt, mert a háború sok pénzt, újabb és újabb emberanyagot kivánt a hadsereg számára.[4]

A csatákban szerzett érdemeinek külső megjutalmazása a világ elé Bécsbe szólította, a hol márczius hó 7-én folyt le a katonai Mária Terézia-rend első promotiója, majd május hó közepe táján tábornaggyá való kinevezése.[5]

Nagyérdemű bátyja, Lipót, 1758 május 30-án halt meg Bécsben. Halála fia elhunytával újabb méltóság terhét jelentette Nádasdyra nézve, mert reá szállott a komáromi örökös főispánság.[6] Bécsi időzése alatt vette át a katonai Mária Terézia-rend nagykeresztjét Lothringeni Károly herczeg kezéből.[7] Egy évre reá értesíti Kaunitz, a kanczellár, hogy a rendjellel járó 1500 forintnyi járandóságát folyósitották.

Habár távol volt a hadseregtől, érintkezése nem szünt meg azzal. Katonalelkével mindig ott volt, a hol vitézlő férfiak karddal szolgálták a trónt. Állandóan érdeklődött a harcztéri események iránt. A nádasladányi levéltárban őrzött levelek tanusága

[1] I. m. 704. l.

[2] *Kerchelich* i. m. 359. l.

[3] Felesége 1756-ban meghalt (jul. 28-án). *Würzbach* i. m.

[4] *R. Horváth J.* Levelek. 420. l.

[5] *Kerchelich* i. m. 360. és 361. l. A május 5-én kelt kinevezési okiratot lásd *Hadt. Közl.* 1888. 483. l.

[6] *Kerchelich* i. m. 366. l.

[7] U. o. 367. l.

szerint levelezői állandóan és pontosan értesítették a katonai hírekről, a személyi változásokról, a hadi eseményekről stb.-ről. Ezredének eseményeiről is pontosan értesült, mert ennek parancsnokai állandóan beszámoltak az ezred működéséről. De felkeresték még azok is, akikkel együtt szolgált és hadakozott.[1] A *bajor fejedelem* megköszöni azt a jó bánásmódot, melyben a parancsnoksága alá rendelt bajor segítőcsapatokat részesítette 1757-ben;[2] igen meleghangú levéllel keresi fel *Benckendorf báró*, a ki a kolini csatában tünt ki Nádasdy alatt. Levele megkapó tanuságot ad arról, hogy minő tisztelettel őrizték meg Nádasdy emlékét a szövetséges államok katonái is.[3]

Határőrvidéki kerületében 1762-ben indult körútra. Az elhanyagolt déli határon szükséges erődítészeti munkák kijelölésére kapott ugyanis meghagyást és öt olyan helyet jelölt meg, a melyeknek karbahelyezése szükségesnek mutatkozott, nevezetesen: Kosztajniczát, a régi Pedelét(?), Petrinját és még két helyet. A haditanács azonban csak az első kettőnek költségeit engedélyezhette, még pedig azért, «hogy a bán előterjesztésének valami füstje legyen», jegyzi meg Kerchelich.[4]

Az 1764-ik évi országgyűlés előkészületei Bécsbe szólítják. Nagy dolgokról van szó, elő kell készíteni ugyanis: az adó- és a katonai-létszámemelést, még pedig a régi nemesi előjogok megszorításával! Erdély határőrvidékét is ki kellett építtetni, mivel bár a hubertusburgi béke véget vetett az ellentéteknek, 1761 óta meglazult a jó viszony Oroszországgal, a törökkel pedig a békekötés a vége felé járt. Joggal tarthattak tehát attól, hogy Frigyes, a ki csak kényszerűségből békélt meg, keletről vihart támaszt.

[1] U. o. 423. l.

[2] U. o. 420. l.

[3] «Tout le monde s'est donné le plaisir despérer du jour au lendemain le retour d'un chef, dont le souvenier ne sera jamais effacé de nos coeurs, et de la perte duquel rien ne peut nous consoler; c'est la voix générale de tout les Saxon, depuis leurs généraux jusqu'au dernier de leurs dragons et illustre nom de votre Excellence nous sera éternellement respectable, cher et vénerable . . .» U. o. 425. l.

[4] I. m. 467. l.

Nádasdy május hó 4-én indult Bécsbe, hogy a magyaroknak kedvező és az érzelmi rugókra alapított Szent István-rend megalapításának alkalmából rendezett ünnepségeken is részt vegyen.[1] Harmadnapra, május 6-án folyt le a Szent István-rend megalapításának ünnepélye. A királynő díszmagyarban jelent meg és az egész aktuson csak a magyar főméltóságok voltak jelen; az udvaron kívül, a tróntól jobbra egy emelvényen a királyi család foglalt helyet, míg balról, a trón emelvényének lépcsőjén, a zászlósurak foglaltak helyet, még pedig: Nádasdy, báró Balassa Pál főpohárnokmester, gróf Pálffy Miklós főudvarmester, gróf Pálffy Károly főajtónállómester, Eszterházy, a magyar gárdakapitány, gróf Grassalkovich Antal főkamarás és gróf Batthányi Imre. A kanczellár üdvözlő beszéde után a királynő olvasta fel beszédét, majd maga akasztotta a kitüntetettek nyakába az érdemrendeket. A közvélemény azonban tamáskodott, a mire nézve *Kerchelich* is megjegyezte: nem igen kétkedett senki a felett, hogy a rendnek czélja a kincstárt gyarapítani.[2] Majd hozzá teszi még: minden jóérzésű ember kétségbeesett, hogy a bánt nem jutalmazták.[3]

A következő pozsonyi országgyűlésen Nádasdy is jelen volt, a honnan azonban nem valami kellemes emlékekkel távozhatott. A karok és rendek ugyanis akkor, a midőn az udvarral a királynő bevonult, szinte tüntetőleg és a Kollár-féle irányzat megtorlásaképen, nem a királynőt éltették, hanem *vivat Nádasdy* kiáltással fogadták a királynőt.[4] Nádasdyt bánthatta a dolog, mert a vivátozás szinte a mozgalom vezérének tüntette fel őt és irigyeinek ármánykodását látta benne.[5] A királynő azonban, úgy látszik, még zokon sem vette a dolgot. Nádasdy ott maradt az udvar körében és augusztus folyamán Pest-Budára is elkisérte a királynőt útjában, a mely alkalommal Szőny alatt, a mikor

[1] U. o. 474. l.

[2] U. o. 475. l. Az érdemrend taksája a következő volt: az I. oszt. 4000, a III-iké pedig 2000 forint.

[3] U. o. 476. l.

[4] U. o. 478. l.

[5] *Kerchelich* i. m. 478. l.

a hajó megállapodott, «a komáromi pártás szűzeket nagyon megkedvelte s azokat Mária Teréziának bemutatta.»[1]

Az 1766-ik esztendő nem okoz változást Nádasdy családi állapotában. Leányát, Borbálát, férjhez adta gróf Erdődy Lajoshoz január hó 23-án.[2] Két fia ekkor már serdülőfélben volt és így Nádasdy laka elárvulásnak nézett elejébe, ő maga pedig, sok emlékével és állása rideg fényével magára készült maradni. De a kit a harcz istennője is kedvelt, azt nem hagyta el a szerelem tündére sem. Bécsből, leánya esküvőjéről jövet, február 9-én nőül vette Bukoveczen, atyjafiának: *gróf Draskóczy Józsefnek* özvegyét, a liptói(?) származású *Malatinszky Zsuzsannát*, a ki «corporis forma omnino elegante» volt Kerchelich szerint[3] és «a mely házasságról sok szó esett.»[4]

Nádasdy életének őszi verőfényét a komoly munka kisérte. A határőrvidék szervezésének munkálataiban a sziléziai harcztérről jött kipróbált erők támogatták, így: *báró Bech* táborszernagy, majd lovag *Siskovits* táborszernagy (1768—1775). A mikor 1768-ban felterjeszti a határőrvidék hadiczikkeit és annak belső szervezetére vonatkozó szabályait, a határőrvidék szervezetére vonatkozó munkásságát joggal befejezettnek tekinthetjük.[5] De nem így a hadseregszervezés egyéb terén.

Az 1778—79-iki bajor trónöröklési háború megint fegyverbe szólítja Nádasdyt. Január havában kapja meg a már hatvan éves Nádasdy Camarelly tábornok útján azt a parancsot,[6] hogy Galicziában vegye át az ott felállítandó hadsereg feletti parancs-

[1] U. o. a jegyzetben.

[2] U. o. 517. l.

[3] U. o. 517. l.

[4] Malatinszky Zsuzsánna hajadon korában ág. ev. vallású volt; később, első férje kedvéért, a kath. hitre tért. Férjét a család kitagadta házassága miatt. Ebben a korszakban tehát, a melyben még jó sokáig a vallási türelmetlenség uralkodott, Nádasdy házassága sok szóbeszédre adhatott alkalmat. Ezen nem is csodálkozhatunk. Malatinszky Zsuzsánna különben igen régi magyar nemes családból származott. Erre vonatkozólag lásd: *Kerchelich* i. m. 455. l., a hol első férjével kötött házassága miatt szenvedett kalváriája is méltatást talál.

[5] *Hadt. Közl.* 1892. 415. és köv. oldalakon.

[6] *R. Horváth J.* Levelek. 417. l.

nokságot. Február hó 14-én maga József értesíti, hogy bár a háború kitörése nem bizonyos, gondoskodjék a csapatok együttartásáról és csupán azok felszerelésével várjon.[1] A helyzet kiélesedett és Nádasdy a harcztérre is indult, de a május hó 13-án Teschenben kötött béke után végleg letette kardját és élete végéig csak báni méltóságát töltötte be.

Az esztendő, ha harczi dicsőséget nem is, de apai szívének mégis nagy örömet hozott. Legidősebb fiát, nevének viselőjét, *Ferenczet*, ő vezette be Fejérmegye főispáni méltóságába. Morvaországon keresztül jövet tért be Komáromba, a honnan július 3-án lepsényi birtokára ment. Itt mint búcsúzó főispán fogadta Fejérmegye urainak tisztelgését, hogy aztán július 8-án, a primás jelenlétében és nagy katonai díszelgés közepette fiára ruházza át az általa viselt méltóságot.[2] Melegen érző atyai szívvel és a magyar nemes szavával szólalt meg, midőn fiának, a királynő kívánsága szerint, magyar beszéd kiséretében engedte át helyét Fejérmegye főispáni székében. «Megáldott a Jó Isten erkölcscsel s tudománnyal — mondja Nádasdy — melyre nézve kegyes Asszonyunk ezen hivatallal ékesíteni kívánt. Első gondod légyen azért. hogy legkissebbnek is, a kik hozzád inségökben folyamodni fognak, Igazság szolgáltassék, légy árváknak atyja s gyámola az egész nemes Statushoz hív szívvel és akarattal. Szivembül óhajtom, hogy oly szerencsés lehess, a nemes vármegyének kormányzásában, mint én voltam, mert oly subjektumokat találtam, a melyek távollétemben minden fogyatkozás nélkül a Nemes vármegyét igazgatták; oltalmazd, védelmezd azért mindennemű jussait s prerogativáit. Így tehát ezen Nemes Vármegye minden némü jurisdictioját haszonélvezetivel által adom Neked Méltóságos Főispán, egy szóval mind azon nemes hazánk szabadságival, a melyek ezen főispáni hivatalt követik. Az Ur Isten Tartson és Éltessen. Vivát!»[3]

[1] U. o. 422. l.

[2] *Pressburger Zeitung.* 1779. 54. szám.

[3] *M. N. Muzeum. Kézirattár.* Hungarica. Folio. 796. sz. Gróf Nádasdy Ferencz horvát bán beszéde fiához, midőn azt Székesfejérvármegye főispáni hivatalába iktatná. 1779.

Hátralevő életében már csak a csendes öregkor napjai következtek; öröme már csak gyermekeinek boldogulása, unokáinak szeretete, a családi körön kivül pedig a becsülés és a tisztelet lehetett. Ez a szeplőtlen becsülés és tisztelet meghatóan nyilatkozott meg akkor, a mikor a Mindenható magához szólította az élők sorából a hűség és a kötelességtudás mintaképét, valamint harczias időkben hőssé és a magyar huszárság felejthetetlen és dicsőséges vezérévé vált hatalmas egyéniségét. Nádasdy 1783 május 13-án tért meg nagynevű őseihez; *május 15-én zárta kebelébe az anyaföld: magyar fiának egyik legnagyobbikát,*[1] *királynőjének leghivebb katonáját és a míg magyar huszár lesz a világon, ennek tündöklő példányképét és eszményét.*

Halálakor az egész ország gyászt öltött. Az utolsó búcsúszót az ágyúk dörgése szolgáltatta. A végtisztességhez kivonult magyar huszárok, a harczok viharában edzett e marczona férfiak kezében valóban reszkedhetett a kard, a mikor vezérüket a sírba leeresztették. Ők tették a legbecsesebb koszorút vezérük koporsójára, a kitől megtanulták, hogy miként forgassák fürgén kardjukat és hogy mi módon arassanak diadalt a nehéz lovasság felett.

Nádasdy halálát nemsokára már csak a csendes megemlékezés ugyan benső, de tompított érzése követte. Megszólalt a névtelen verselő szava is:

«Oh Nádasdy! már nem vagy —
Ezen névre megint ujjul
Bé nem gyógyult Bánatom!
Veszedelmim, siralmim közt
Ő nevelte szép hiremet,
Magyar fegyver mit nem tehet,
Hányszor meg nem mutatta?
Török, frantzia, spanyol, Prusszus
S több nemzetek ma is félve
Emlegetik nagy nevedet!
Nemzetemnek, királyunknak,
Te tartottad Betsülettyét,

[1] A paulinusok varasdi kolostorában, a *Draskovich-család* sírboltjába temették el. A varasdi r. kath. plébánia-hivatal értesítése. Lásd: a varasdi r. kath. plébánia-hivatal 1783. évi halotti anyakönyvének Fasc. I. 155. l. a május 15-iki bejegyzést.

Te utánad nyerte tsak meg
Győzedelme koszorúját
Veszte partján Ausztria!
Oh! nagy vitéz, hát méltó vagy
Hunyadiak, Kinizsiek,
Zrinyiek, Báthoriak közt
Vitéz magyarok Diszének
Győzedelme templomában
Helyeztetem nagy képedet.»[1]

De megszólalt az a testület is, melynek tudományos törekvéseiben pártolója volt az elhunyt bán. Nevezetesen: a zágrábi főiskola professora és prodecanja, díszes gyülekezet előtt magasan szárnyaló beszédet mondott az elhunyt férfiúról.[2]

Ausztria és Magyarország fegyveres erejének kebelében örök időkre hirdeti Nádasdy dicsőséges emlékét az a legfelsőbb intézkedés, amelyet 1888 május 13-án, Mária Terézia bécsi szobrának leleplezésekor tett I. Ferencz József és amikor elrendelte, hogy a *9. számú magyar huszárezred örökre a «Fogarasi Nádasdy Ferencz Lipót gróf Tábornagy huszárezred»* nevet viselje.[3]

[1] Gróf Nádasdy Ferencz Főhadvezér halálára. Bétsben. Nemes Trattner Tamás udvari nyomtató és könyvárusnál. 1783. 4. l.

[2] «Occidit Sol Ille imperii nostri, cecidit Decus et ornamentum Pannoniæ et cujus fama totum, qua late patet, pervagatur orbem, Ipsius cineres jam brevi clauduntur Urna. Utinam saltem Supremum Numen Illum nobis adhuc conservaret Incolumen et quoniam tantam Eidem dedisset fortitudinem, cur quoque ominari non liceat totius Christiani Nominis hostem e sedibus suis, imo Regnis nostris avitis ac in Barbariæ et ferocia sua Thracia exultantem e vicinia nostra exturbari potuisse ... és befejezi: Hic jacet Comes Franciscus de Nádasd, hostium terror, Austriaci Nominis gloria, Hungariæ decus et Ornamentum.»

Oratio funebris dicta dum piis manibus etc. Domini domini Francisci e comitibus de Nádasd etc. Regia Zagrabiensis Academia III. Kalend. Junii MDCCLXXXIII. solenni ritu parentaret. Zagrabiæ. Typis Joannis Thomæ nobilis de Trattnern. etc. ab oratore Maximiliano Chiolich de Lewensperg procedano dicata. *M. N. Muzeum.* 10. l. Belőle vettem jeligémet.

[3] «In der Absicht, das Andenken meines Ahnen, sowie der hervorragenden Heerführer und Kriegsmänner des Vaterlandes in der Armee zu erhalten und zu ehren.» *Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer.* No. 20. vom 13. Mai 1888. Personalangelegenheiten. Allerhöchste Entschliessungen.

Szemben a bécsi királyi lakkal áll a nagy királyné hatalmas méretű szobra; körülötte, miként annak idején a nagy küzdelmek és harczok között, védve a királynőt, állanak hadvezéreinek szobrai. Közöttük van Nádasdy szobra is. Néma szobra örökké hirdesse huszárezredének jelszavát: vészes idők zord fergetegében a magyar szív és lélek mindig együtt van királyával: *Pro patria, rege et lege!*

THURZÓ KÁLMÁN,
honvédszázados.

RÁTHOTI GYULAFFY LÁSZLÓ.

A XVI. század nálunk a tehetségek érvényesülésének a korszaka. Politikai, hadi és társadalmi viszonyaink olyanok, hogy az egyéniségek fejlődésének, a tehetségek érvényesülésének mód nélkül kedveznek. Élet és küzdelem foly minden téren. Ezernyi mód és alkalom kinálkozik a feltünésre. Csak reá kell kelni a dologra; hajszolgatni a szerencsét; bátran szembeszállni az akadékokkal — s kész a siker! Igaz ugyan, hogy a mennyi a vágy, annyi a gát; de hát bátor szivvel társalkodik a szerencse. S a ki boldogulni akar, nem szabad a gátaktól visszariadnia, hanem mindenét koczkára kell vetnie. És ezer meg ezer ilyen ember akad. A kótyonfitty szolga úrrá, az úr kőváras és zászlós főúrrá, ez meg dinasztává óhajt lenni. S a ki a küzdelemben el nem bukik, a ki meg nem fárad: a czélját el is éri. Hiszen szemmel látjuk, hogy a XVI. században rongyban csühödő szabad legényekből jeles fővitézek lesznek; egyszerű nemesek hatalmas birtokosokká válnak s családjuk fényével legrégibb nemzetségeinket is elhomályosítják. Diplomaták, nagyeszű politikusok, kiváló írók s jeles hadvezérek támadnak s hírt, nevet szereznek maguknak is, meg a nemzetüknek is.

A XVI. század azonban nem csupán a tehetségek érvényesülésének a kora. A legnemzetibb s a legmagyarabb időszakunk ez. Szereplőinket a nemzeti sajátosságok, a nemzeti erények és bűnök át és áthatják. Alig akad még kor, melyben igazabb magyar jellemeket, sajátosabb egyéniségeket találnánk, mint a XVI. században. Igaz ugyan, hogy ezek legtöbbje egyazon szabású; dehát ez természetes dolog. A vágyódások és a törekvések közössége, a nemzeti élet és gondolkozás azonossága szereplőinknek lelkét úgy nagyjában egyformára ütötte. De azért tanulságos és hasznos ezeknek a megismerése egyenkint is. Hiszen ha vala-

mikor, úgy ebben a korban táplálkozott a nemzet az egyéniségekből. S ha a nemzeti szellemet és gondolkozást ismerni óhajtjuk, úgy először a hangadó egyéniségeinket kell alaposan ismernünk; mert az ő tanácsukon, az ő gondolkozásukon forgott igazában a nemzet dolga is.

Ráthoti Gyulaffy László, a kiről itt szólunk, a XVI. század egyik legjelesebb vitéze volt. Ő is azok közé tartozott, a kik tehetségükkel alacsony sorból magas polczra verték magukat. Évtizedeken át nehéz küzdelmeket küzdött; az életét százszor is koczkára vetette: míg végre sikerült a hajóját a révbe vezetnie.

Régi s jó nemes családból származott. A kies fekvésű Csobáncz vára e család ősi fészke. Ott született Gyulaffy László is. Valamikor jó módban élt a család, de most, a török betelepülése után majd mindene elveszett. Bár Gyulaffy László apjának (Istvánnak) sokszor az asztalát sem volt mivel táplálnia, gyermekeit azért nagy gonddal neveltette. László fiát nemcsak a hadi dolgokra oktattatta, hanem a tudományokba is bevezettette. S a tehetséges ifjú épp oly ügyesen forgatta a kardot, mint a tollat. A viszonyok s a saját vágyakozása mégis a hadi pályához terelték őt. Katona lett, könnyű háti lovas vitéz. Ott küzdött Somogyban és Baranyában, a hol Pekry Lajos és Verbőczy Imre hősi tetteiről regélt minden lantos és hegedős. Bár seregével akadt akkor a jeles magyar vitéz, Gyulaffynak mégis sikerült a nevét már ifjú korában ismertté tennie. Aczélkarú, sasszemű vitéz volt, a ki a kopjatörést, a gyűrűöklelést és a kardforgatást mesteri módon értette. Olyan bajvívó volt, hogy három országon félelmes híre támadt. Minden jóravaló török vitézbe belekötött; s addig ingerelte, addig csipkedte, míg a bajra ki nem jött. Reánk maradt egyik mocskos vitézi levele, melyben a legnagyobb budai basát: Musztafát igyekszik bajviadalra erőltetni. Elmondja őt e levélben hazug és álnok embernek, a ki latorsággal kereskedik. Ha — írja — a véletlen szerencse Török Ferencz uram kardjától megtartaná hitvány életedet, én akarom rajtad keresnem a tisztességemet; de nem hazug nyelvvel, mint te, hanem éles szablyával.[1]

[1] *Körmendi levélt.* Missiles, 1566.

Kortársa és rokona: Gyulaffy Lestár írja róla: életében csak halálos bajt ötször vívott nevezetes fő törökökkel. S Isten vele lévén, mindenik az ő keze miatt halt meg. A hegyesdi török vajda (Pajazyt) bajra híván őt ki, lóháton vívtak meg egymással. Gyulaffy a vajdát úgy találta öklelni, hogy a kopjája lobogóstul keresztül ment a pánczélon s a vajda hátán jött ki. Szekerczével kellett a kopját a meghalt török testéből kiverni. Ennél szörnyűbb öklelést — írja Lestár uram — senki nem látott.

Kopját pedig — folytatja Lestár — a törökkel szemben annyit tört sok helyen, de *főképpen a Balaton jegén*, hogy számát sem maga, sem más nem tudta. Mely dologban oly szerencsével forgolódott, hogy végre csak álruhában törhetett kopját; mert a török semmiképpen reá nem ment volna, látván nagy szerencséjét; mert ritkán tört valamely törökkel kopját, hogy vagy meg nem ölte, vagy meg nem sebesítette volna.[1]

Szamosközi is megemlékezvén munkájában a XVI. századi nagy bajvívókról, Pekry Lajost, Gyulaffy Lászlót és Sarmasághy Miklóst mondja a leghíresebb magyar bajvívóknak.[2]

E szerint bizonyos, hogy még Szamosközy korában is élt Gyulaffy László bajviadalainak az emléke.

Ismeretes dolog, hogy a XVI. században egész csomó királyi rendelet és törvény tiltotta a végbeli vitézeket a bajviadaloktól és a kopjatörésektől. S mégis azt látjuk, hogy a hadi pályán való emelkedés, a jó hír- és névszerzés legkönnyebben a szerencsés bajviadalok útján történt. Gyulaffy László is a szerencsés bajviadalaival vonta magára a figyelmet. Azt tartották ugyanis, hogy a kiben a személyes ügyesség, erő és bátorság oly nagy, mint Gyulaffyban, az nem lehet rossz tiszt. Hiszen *a XVI. században nálunk a harczok legtöbbje még személyes viadal volt s a győzelmet az egyének kiválósága döntötte el.* Az olyan embernek tehát, mint Gyulaffy, a hadban is nagy hasznát vehették. Nem csoda tehát, hogy a király is, meg a főurak is szivesen vették Gyulaffy szolgálatát. S ő mint hadnagy is megállta a helyét. A kardja alatt lévő száz huszárjával egyik vakmerő

[1] Gyulaffy Lestár: *Tört. Tár.* 1893. 203. és köv. l.

[2] *Szamosközy* Tört. Mar. I. köt.

kalandot a másik után vitte véghez. Mindég és mindenütt az elsők között küzdött. A lehetetlent nem ismerte; ő mindenre vállalkozott, mindent mert. S mivel a szerencse jobbára kedvezett neki, elbizakodottá lőn, vagyis beleesett abba a hibába, a mely legtöbb XVI. századi kapitányunknak közös tulajdonsága volt. S mint ezek, úgy Gyulaffy is nem egyszer vérrel fizette meg elbizakodottságának és könnyelműségének az árát. Különben mint századának igaz fia, más tekintetben is a kortársaira ütött. Erőszakos és kiméletlen volt. A sarlóját szivesen vágta a más vetésébe. Támadta, verte s üldözte az ellenségeit. A szerencsétlen hódoltsági falvak dúlása és égetése neki mindennapi mestersége volt. Mintha csak ezek népe is török lett volna, ádáz dühvel szabadította reájok a katonáit.

Századának attól a hibájától sem volt ment, hogy a katonáival együtt szivesen idogált! S ha sípszó mellett a boritalnak ereszkedett, minden óvatosságról megfeledkezett.

Ez a hibája különben könnyen menthető. A század fölfogása ugyanis az volt, hogy a játszi embernek, a jeles tréfájú jó katonának az iváshoz is értenie kell. És Gyulaffy értett is hozzá. Szerencsére e hibája mellett is tekintélyt tudott tartani a kardja alatt lévő katonái között. Az emberei félték és tisztelték őt, akár szolgált neki a szerencse, akár nem.

Gyulaffy valóságos ostora volt a dunántúli hódoltságnak. Nem ismert kiméletet, nem érezte mások szenvedését, nem irgalmazott senkinek, a ki szembe került vele. Úgy látszott, mintha a természet szelidsége teljesen megvadult volna benne. Ez azonban csak látszat volt. Nagyon is érző szív lakott hatalmas testében. A saját jobbágyait például vére hullásával védte s minden szabadságukban megtartotta. Példás életű és szerető családapa volt. Gyermekeit a legnagyobb gonddal neveltette s minden törekvése arra irányult, hogy családja jövőjét biztosítsa.

Igaz magyar vér csörgedezvén ereiben, a hazáját mód nélkül szerette. Isten a megmondhatója, hányszor vetette koczkára a fejét hazájáért. S e földért folytatott küzdelmében soha meg nem fáradott; lelkesedése soha el nem ült. Dicsőségét a költők három nyelven zengték; példáján az ország minden jóravaló ifja szivet és lelket vőn.

Gyulaffy László, mint a legtöbb birtokát vesztett nemes, néhány jargaló szolgával kezdte meg katonai pályáját. A XVI. század negyvenes éveire esnek az ő első vitézi tettei. Ebből az időből azonban még kevés írott emlék maradt reánk s így közelebbit nem is tudunk róla. Az egykorú krónikások és egy-két magánlevél ejtenek ugyan róla néhány magasztaló szót, de hát ez édes kevés arra, hogy világosságot vethetnénk vitézi pályája kezdetére. Pedig nagy dolgokat kellett mívelnie; jó nevének kellett lennie; mert különben a király nem hivatja magához Bécsbe. Még ifjúsága virágszakaszában volt ő kegyelme, mikor a király őt először szemre hivatta. Az 1549. évben történt ez. *Ferdinánd ez alkalommal fölajánlotta az ifjú Gyulaffynak a szigetvári főkapitányságot!* Gondolhatjuk, hogy e fontos fővégházat csak kipróbált vitézre, tapasztalt katonára bízhatta a király. Hiszen minden pillanatban attól lehetett tartani, hogy a török meglepi s elfoglalja. Gyulaffyra tehát nagy kitüntetés volt e megbizatás. Ő azonban nem igen kapott az efféle kitüntetésen. Bizonyos föltételekhez kötötte a szigetvári tiszt elfogadását. Ezeket a föltételeket írásba foglalta s átadta a király tanácsosainak.[1] Az első föltétel ez volt: őfelsége biztosítsa őt, hogy ha egy évnél tovább nem akarna Szigetvárban maradni, az övéivel egyetemben tisztességgel távozhasson. E föltételt a tanácsosok el is fogadták.[2] Gyulaffy második kívánsága az volt, hogy őfelsége 150 lovast és 300 gyalogost adjon alája. A tanácsosok azonban erre kijelentik, hogy Szigetvárra elégséges 150 huszár és 150 hajdú is.

Gyulaffy harmadik kívánsága az volt, hogy őfelsége előre jelölje ki a terminust, megszállás idején meddig köteles ő a várat védeni, s mikor küld néki őfelsége segítséget.

Ez utóbbi kivánság ellen semmi kifogást sem emeltek a tanácsosok, mivel bevett magyar szokás volt az a fából és föld-

[1] *Köz. pénz. levélt.* Hung. 1549. 14335. fasc. Postulatio Ladislai Gyulaffy ad suscipiendam præfecturam de Zygeth.

[2] U. o. «Majestas regia non coget eum innitum ultra annum servire. Ita tamen, ut per tres menses ante expletum annum majestatem suam faciat de sua voluntate certiorem.»

ből épített várakban. S akkor még Szigetvár is csak közönséges palánkerősség volt.

Mi lett ez alkudozásnak a vége, nem tudjuk. De minden jel arra mutat, hogy Gyulaffy László egy évnél tovább nem viselte a szigetvári tisztséget. Az 1551. évben ugyanis már Pápán találjuk őt, a hol száz huszárnak volt a hadnagya. Pápán ez időben igen jelentékeny magyar őrség volt. Csupán huszár 928 élt ott a király kenyerén. A tisztek a Dunántul legkiválóbb vitézei voltak. Ott szolgált például a hős Horváth Markó, a jeles Enyingi Török Ferencz, Podmaniczky Ráfael, Paksy János, Csaby Farkas, Horváth Gáspár, Bánffy István, Boczky Pál és Gyulaffy László.[1]

Hogy az ilyen vitézek nem ültek veszteg a pápai düledező palánkban, mondanunk sem kell. Az egykorú jelentések szerint a pápai őrség füstbe bocsátván a királyi tilalmat, nap-nap után kalandok után járogatott s nem egyszer véres csatában győzte le a portyázó törököket. Az 1551. évben például a nagyhírű fejérvári szandsákbég: *Velicsán*, nagy sereggel lopva Stájerország rablására indult. Megtudván ezt a mieink, elébe kerültek s a Bakony szélén lest vetettek néki. Velicsán ráment a lesre és bár vitéz módra küzdött, a serege teljesen megsemmisült. Ő maga is csak nagy nehezen menekülhetett Fejérvárra. Ott aztán dühében kivégeztette a legelőkelőbb fejérvári polgárokat, mivel azt hitte, hogy ők voltak az árulói.[2]

E lesvetésben Gyulaffy László és emberei ugyancsak kimutatták «magyari vitéz bátorságú indulatjokat». Ha tíz feje lett volna minden töröknek, azt is lekaszabolták volna.

[1] *Orsz. levélt.* Lymbus. II. sor. 1. f. Verzaichnuss aller geringen pferdt. — A Nádasdy-féle számadások között van egy ilyen keletnélküli kimutatás: *Modus et ordo transactionis* et. E szerint Gyulaffy László 75 lóval és 50 hajdúval Devecseren szolgált. E kimutatás a XVI. század ötvenes éveiből való. *Orsz. ltr.* Nádasdy sz. E. fasc.

[2] U. o. Nádasdy level. Ádám deák levele Nádasdyéhoz 1551. Kisasszony napján: «Velicsán bég, az fejérvári szandsák, ki az hadnak feje volt, sebbe ment be. Az fejérvári főpolgárokban kilenczet vágatott le. Az birót is. Azt mondotta, hogy ők tettek hirt ide az uraimnak, úgy gyültek reájok és azért verték meg üket.» (A Brüsszeli Okmánytár II. k. is ad erről jelentést.)

A szerencsés lesvetésnek a gyümölcsét: több száz paripát, meg több török rabot és fegyvert Győrré vitték s ott bocsátották kótyavetyére. A kótyavetyén befolyt pénzen aztán szép módjával megosztoztak egymás között.[1]

E szerencsés lesvetésnek, vagyis inkább fényes győzelemnek a híre a külföldet is bejárta. Még a Brüsszelben lakó Mária királynét is értesítették a magyar vitézek nagy szerencséjéről.

Gyulaffy László a maga szakállára is hadakozott. Ki-kijárt az embereivel s ha módját ejthette, fosztogatta a törököket. Mivel azonban a katonái már az első siker után a bornak ereszkedtek, többször érte őt baleset. Így mindjárt 1551-ben, mikor is Magyar Bálint urammal együtt portyázgatott, a török ugyancsak megugrasztotta őt. Ez alkalommal 32 emberét vesztette volt el. Az egykorú levelek szerint egyik katonája: Török Antal árulta őt el a töröknek.[2]

Gyulaffy László a nevén esett efféle csorbát hamar kiköszörülte. Részt vett az erdélyi hadjáratban meg Lippa ostromában s ott — az egykorú írók állítása szerint — ugyancsak vitézi módon vitézkedett.

Visszakerülvén Pápára, az 1552. és az 1553. évi kimutatások szerint[3] száz lóval és 50 hajdúval szolgált ottan. Valami jól nem mehetett a sora; mert a fizetés rákháton járt s a katonái ugyancsak zúgolódtak. Az 1553. év május 19-én például maga írja, hogy a gyalogok tisztjei és tizedesei elébe jövén, kijelentették, hogy a nagy fizetetlenség miatt éhséggel kell meg-

[1] U. o. «Ebersdorf uram, király képe azt parancsolá nekik, hogy mind ide Győrre jöjjenek mind lovakkal, rabokkal és minden marhával és az kótyavetyét itt Győrött hányják.»

[2] U. o. 1551. márcz. 16. Ányos Boldizsár levele Horváth Markóhoz: «Tudja kegyelmed, mint jártak Gyulaffy és Magyar Bálint; 32 vagyon fogva bennök. Török Antal az pápai úr is foglyá esett volt és törökké lett. Vélik az uraim, hogy ő árulta volna el őket.»

[3] U. o. Lymbus II. sor. 14. fasc. 1552. Gentes regiæ majestatis. Továbbá *Csász. és kir. állami levélt.* Hung. 1553 febr. 6. Pallavicini jelentése, mely szerint Pápán ezek szolgálnak: Török Ferencz 200 lóval és 200 hajdúval, Gyulaffy László 100 lóval és 50 hajdúval, Rátkay Pál 100 lóval és Nádasdy Kristóf szintén 100 lóval.

halniok. Büntetni nem merem a zúgolódókat — irja Gyulaffy — mert ha néhányat megbotoztatok közülök, a többi mind elszökik.[1]

Gyulaffy szivesen segitett volna a katonáin, dehát ez időben magának sem volt pénze. Nádasdy Tamást ép e miatt arra kéri, hogy 100 frtnyi követelése helyett gabnát adasson neki, mert igen megszűkült. «Jól tudja Nagyságod — irja Nádasdynak — hogy mikor az erdélyi hadban nagyságoddal voltam, nagyságodnak mindenben örömest és híven szolgáltam. Ezután is nagyságodnak mindenkor kész szolgája vagyok, valamikor nagyságod parancsolja.»[2]

A nagy fizetetlenség miatt a király zsoldjából ugyancsak nehéz volt megélnie! Pedig neki még Csobáncz őrizése is sok gondot adott. Ezt az utolsó családi fészket ugyanis minden áron meg akarta őrizni. S bár Pápán szolgált, a félszeme mindég Csobánczon volt. A török ugyanis, hogy Gyulaffyt bosszantsa, váltig nyugtalanította a kis Csobáncz várát. Nádasdy Kristóf tudósítása szerint 1554 november havának első napjaiban is ostrom alá fogta a török Csobánczot. «De — irja Nádasdy — Isten úgy adta, hogy estennen hazament volt Gyulaffy László; Horváth Gáspár is vele volt . . . És (a törökök) váltig ostromlották; de semmit nem tehettek nekik. Be is hágott volt bennök, még az virrasztónak is fejét vették az fokon; de valahogy Isten úgy adta, hogy ismét kiverték».[3]

A töröknek a visszaverése nem kicsiny munka volt; mert hiszen Csobáncznak csak maroknyi őrsége volt s a falai is düledezőfélben állottak. Alig egy hétre a fentebbi támadás után Csobáncz kőfalai le is dőltek. Maga Gyulaffy jelenti ezt november 11-én, irván, hogy fával támogatja s földet veret rá. Egyúttal kéri Nádasdy Tamást, hogy legalább 20 drabantot szerezne a királytól Csobáncz várába.[4]

Gyulaffy László folytonosan hadakozván a törökkel, sok

[1] *Csász. és kir. áll. ltr.* Hung. 1553 május 19. Pápa.

[2] *Orsz. ltr.* Gyulaffy László levele Nádasdyhoz. 1554 január 16. Pápáról.

[3] U. o. Nád. lev. Nádasdy Kristóf Kanizsay Orsikához Pápáról 1554 nov. 3-án.

[4] U. o. 1554 nov. 11.

főrabot szerzett magának, kiket azután nagy váltságon bocsátgatott szabadon. A török rabokkal való ilyetén kereskedés a XVI. századi kapitányoknak a legfőbb jövedelmi forrásuk volt. Gyulaffy is a török rabok sarczából tengette magát és a katonáit. Néha napján még a király is kért tőle török rabot. Gyulaffynak rabja volt például a szultán udvarának a birkozója is. E roppant erejű török a keresztény hitre tért s aztán a győri generális a király kérelmére Bécsbe vitette őt Gyulaffy tömlöczéből.[1]

A török rabok tartása nem volt minden veszedelem nélkül való foglalkozás. Egy-egy rab néha egész városra és várra hozott veszedelmet. Gyulaffy is majd megjárta Pápán két gyermekrabjával. Enyingi Török Ferencz írja 1555-ben, hogy a fejérvári bég a pribék Moré Jánost titokban Pápára küldé. «Menj el Moré János — mondá a bég — szabadítsd meg az két török gyermeket, kik Gyulaffynál vannak. Osztán te leszesz igaz Moré János. Ezeket penig megszerezvén, én is minden hadammal az város alá megyek; husvét napjára virradóan az várat megütöm. Ti is akkor onnan belül az kapura üssetek.»[2]

Gyulaffy László a nádorispánnal egyetemben részt vett Babolcsa ostromában is. Itt is emberségesen viselte magát. Ennek jele, hogy a király magához hivatta őt s a szigetvári kapitányságot immár másodízben fölajánlotta neki. Gyulaffy azonban nem fogadta el a tisztet.

Míg ő Bécsben járt, azalatt a törökök kijöttek s az ő vitézeit megverték. Még a seregzászlója is a török kezére került. Zsákmány és török ló azonban még is akadt valamicske. Úgy hogy kótyavetyét is tartottak, még pedig Gyulaffy nélkül. Ez nagyon zokon esett neki. A fő kótyavetyés: Csoron azonban nem sokat törődött Gyulaffy haragjával; megtartotta a kótyavetyét s mindössze csak ennyit mondott: «*ha kinek nehéz, toppantsa meg az lábát*».[3]

Mivel Pápa kissé távolkán volt a folyton fenyegetett Cso-

[1] *Cs. és kir. ált. ltr.* Hung. 1560 január 25. Gall Ádám őfelségéhez.

[2] Nádasdy lev. Enyinghi Török Ferencz levele 1555. márcz. Pápa.

[3] Nádasdy lev. Gyulaffy László levele a nádorispánhoz 1557. febr. 13. «Nekem — írja — kótyavetyésem sem volt, sem deákom ott.»

báncz várától s mivel Gyulaffy már megunta a pápai kenyeret, az 1557. év nyarán arra kérte a királyt, hogy helyezze őt a lovasaival egyetemben Győrre.[1] E kívánságát hamar teljesítették. Hiszen már amúgy is több izben meghagyták neki, hogy veszedelem idején a győri generális oldalán legyen.[2]

Bár Győrött is jeles szolgálatokat tett, vagyonra még mindég nem tudott szert tenni. Az 1559. évben ő maga írja, hogy János nevű bátyjával és Kristóf nevű fivérével együtt hármuknak csupán három ház jobbágyuk van. S még e csekélységen is pörlekednek egymással.[3]

Bizonyára Csobáncz várának a könnyebb védelmezése birta rá Gyulaffy Lászlót, hogy a jelentéktelen Tihany várának a kapitányságát elfogadja. Az 1560. év telén már Tihany várában van s onnét küld a nádorispánnak fáczánt, húrosmadarakat és erdeit (vaddisznót).[4]

Tihanyban még közelebb esvén a törökhöz, a hadakozásra még több alkalma nyilt. S ő nem is szalasztott el egyetlen alkalmat sem, ha viadalra volt kilátása. Sajnos, az óvatosság és az előrelátás még mindég hiányzott benne; s mivel a vakmerőség és a személyes ügyesség nem volt elegendő a sikerre: a törököknek olykor kemény csapást sikerült reája mérniök. Az 1561. év május havában például négyszáz pápai gyaloggal Veszprém alá ment, hogy a polgárdi sokadalmat (országos vásárt) megüsse. A Bakonyba érvén ott lest vetett. A török azonban nem jött reá a lesre. A parasztok ugyanis még jókor elárulták Gyulaffy jelenlétét. A mint Ormányi Józsa uram írja, Gyulaffy tán még meg sem indult, a török már tudta, mire és hová készül. «*Mert — írja Ormányi — mikor az magyarok*

[1] *Hadi ltr.* Exped. 1557. juli. Ladislai Gyulaffy Memorial, darin er begehrt seine Pferdt geen Raab zunemen etc.

[2] U. o. 1557 febr. és május. Rendelet Gyulaffy Lászlóhoz.

[3] *Orsz. ltr.* Nádasdy level. 1559. szept. 1. Gyulaffy levele a nádorispánhoz.

[4] U. o. Tihany 1560. decz. 20. Úgy látszik, hogy a tihanyi kapitányság és a török rabok ügyében hivatta át a király 1560 január havában Bécsbe. (*Hadi levélt.* Exped. 1560. jan. Gyulaffy wirdet geen Hof zu den Kriegsrath gefordert.)

valahová akarnak készülni, az nem titok, hanem azonnal minden ember tudja!»

A türelmetlen Gyulaffy elunván a lesben való várakozást, Veszprém alatt a hódoltsági falvakat verte föl. Vérszemet vevén a sikeren, katonáival együtt a bornak adta magát. Ezen közben megérkezik a fejérvári török had s meglepi Gyulaffy mulatozó seregét. A törökök kétszáz gyalogot levágnak és sokat rabbá ejtenek. Gyulaffy harmadmagával szaladt el.

«Az magyarok — írja e vereség alkalmával Ormányi — igen vesznek az nagy lakás (lakomázás) miatt; *mert soha nem lehet az magyar had részegség nélkül. Csak csatára menjen is, azonnal meg kell valahol részegedni . . . Az Gyulaffy uram felő, hogy elveszti egy nap magát, ki kár volna; de senki szavát nem fogadja!*» [1]

Ez a súlyos vereség nagy hatással volt Gyulaffy Lászlóra. Nem is csoda, hiszen a vitézi nevén esett folt. Igyekszik is magát mentegetni szinező szép szókkal és elfogadható okokkal egyaránt.[2] E mellett tanult is a maga kárán. Ezentúl ugyancsak óvatos volt s nemcsak a veleszületett bátorsággal élt, hanem azzal a szép okossággal is, a mivel az Isten őt megáldotta. A siker nem indította őt többé fölfuvalkodásra és kevélységre; a veszedelemkor az óvatosságot fogta volt maga mellé oltalmul. Így aztán nem is érte őt többé vereség és szégyen. S hogy az ellenségnek becsülettel ellenállhasson, a haditanácstól a tihanyi és a csobánczi őrség megerősítését vagy az ő elbocsátását kérte.[3]

A haditanács természetesen nem bocsátotta őt el, hanem egynéhány gyalogra fizetést rendelt neki. Ezzel ugyan nem sokra ment Gyulaffy, de azért helytállt magáért. Okulván az eddigi tapasztalatokon, jó kémeket tartott s így idejében tudta, miben sántikálnak a törökök. Tehát előre készülhetett a fogadásukra. Ha alkalmatos híre volt, sietett azt a szomszéd kapitányokkal is tudatni. Az 1561 augusztus 11-én például Török Ferencz fő-

[1] *Orsz. ltr.* Nádasdy level. Csányi Ákoshoz 1561 május 28. Sümeg.

[2] *Hadi ltr.* Exped. 1561. juli: Gyulaffy pro Entschuldigung von wegen der Niederlag.

[3] *U. o.* Gyulaffynak három folyamodása 1561 május, augusztus 8. és szept. 16.

kapitány uramnak jelenti, hogy a bégek mind összegyűltek s Budán vannak. Somogyból a szekereket is mind Budára vitették. «Úgy értettem hírrel — írja — hogy Pápára vagy Palotára, vagy penig Tihanyra akarnak jönni, vagy Tapolczán akarnának valami kastélyt csináltatni».[1]

Ez időben Hegyesd a török kezére jutván, a belé helyezett vajda: *Pajazyth* nagy erővel kezdé azt építtetni. Gerendákat, palánknak való fát faragtatott s a jobbágyokat reá hajtá az építésre. A melyik jobbágy megszökött a munkától, azt Pajazyth vajda menten karóba vonatta. Érdemes megemlítenünk, hogy ennek a Pajazyth vajdának a hegedőse azelőtt Gyulaffy Lászlónak volt a drabantja Tihanyban. Mivel igen jó hegedős volt, a vajda vele hegedültette magát.

Gyulaffy látván Hegyesd épülését, már 1561-ben sok kárt tett a bent lévő törököknek, a mennyiben akadályozta a hegyesdi vár építését és élelmezését. Ezt tette a következő év tavaszán is, erősen sürgetvén Hegyesd elfoglalását. Nincs benne — írja — több hetven töröknél, az is gyalog. «Isten kezünkbe adná csak lennénk érte. Im én Csobánczban vagyok most két negyven embörrel; Sümegből Józsa deák gyalogival, Buza Benedök is Vásonból mind lovaggal s gyaloggal azmivel lehet itt vagyunk. Még is az időtől fogva semmi élést be nem hattunk vinni.»[2]

A mint tudjuk a következő évben (1562) csakugyan megkezdte Gyulaffy és Magyar Bálint Hegyesd ostromát. De mivel a Gyulaffy alá rendelt katonákat nem fizették, lassan-lassan mind elszöktek s Gyulaffyt magára hagyták. Elkeseredve írta ez ügyben aztán Salmnak, a győri generálisnak: «Azért kegyelmes uram eféle fizetetlen néppel soha többé engömet ne hagyjon nagyságod: mert *ezúttal nyilván kezembe hagyák az medvét*».[3]

Nem sokára maga Salm generális megjelenvén, Hegyesdet

[1] *Orsz. ltr.* Kisebb családi levéltárak. 7. csomó, 1561. aug. 11. Tihany.

[2] U. o. Nádasdy lev. Nádasdy Tamáshoz. Ugyanezt a levelet irta Gyulaffy Török Ferencznek is az 1562. évben nagyszombat napján. A két levél szórul-szóra megegyezik. (Az utóbbi a Kisebb családi ltr. 7. csomójában található.)

[3] U. o. Csóbáncz, 1562. május 30.

újra megszállották. Gyulaffy László és Magyar Bálint ez alkalommal ugyancsak kitüntették magukat. Nekik köszönhető elsősorban, hogy Hegyesd ismét magyar kézre került.

A következő (1563.) esztendőben Gyulaffy is meghivatván a koronázatra; huszonöt válogatott lovaggal ment Pozsonyba, ahol a megkoronázott király Thúry Györggyel egyetemben lovaggá ütötte őt. A koronázás alkalmával ősi szokás szerint lovagjátékot is tartottak. Gyulaffy is részt vett abban s játszva győzte le külföldi ellenfeleit. Utoljára Magyarország két legnagyobb bajvívója: Thúry György és Gyulaffy László állott ki a porondra. Feszült kiváncsiság fogta el a nézőket, mikor a két nagy vitéz megkezdte a viadalt. A király intésére azonban abba kellett hagyniok a küzdést. Ő felsége ugyanis attól tartott, hogy e két nagy vitéze kárt talál egymásban tenni s igy abba hagyatta velük a lovagi tornát.

Ez évben Gyulaffy nővérének: Homonnai Gábornénak a leánya eljegyeztetvén Révay Ferencz urammal, Gyulaffy Csobánczról jelenté a nádorispánnénak, hogy ő is elmegy a menyegzőre.[1]

A lakodalom után megint a mindennapi foglalatosságára kellett magát adnia. Azaz, hogy harczolnia kellett. Tihany és Csobáncz is állandóan veszedelemben volt s jó Gyulaffynak hol itt, hol amott kellett a kardját forgatnia. Megszokta ő már ezt. A régi magyar mondást tartotta szeme előtt: a szénégetőnek tőkén a szeme; a kinek a foga fáj, nyelvét rajta tartja. S ő kigyelme oly éberséggel őrködött, hogy egyik várában sem esett baj. Még a szomszéd urakat is ő figyelmeztette, ha a török részéről veszedelem közeledett Az 1564. évben például Gyulaffy Jánosnéval és egyebekkel tudatja, hogy a budai, a fejérvári és a veszprémi török mind együtt vagyon és Zalaságot akarják megrabolni.[2]

Ugyanez év márczius havában a haditanács Török Ferencz

[1] *Orsz. ltr.* Nádasdy level. 1563 húshagyó hétfőn. («Azt írhatom, hogy öcsémet, Homonnai Gábriel leányát adtuk az nagyságos Révay Ferencz uramnak ... Oda az menyegzőre készülök.»)

[2] U. o. Gersei Pethő Péter Nádasdy Kristófhoz 1564 nov. 6. Megírja Gyulaffy László tudósítását.

főkapitánnyal egyetemben Győrre rendelte őt a végházak ügyében folytatandó tanácskozásra. Ezt az alkalmat Gyulaffy arra használta, hogy Tihany részére hadiszereket sürgessen.[1] Később meg arra kéri a haditanácsot, hogy Zrinyi hadi népének a pusztításától óvja meg az ő szegény jobbágyait.[2]

Az 1566. évben kiütvén a nagy török háború, Gyulaffy László a legelsők között volt, a ki jobbára a maga pénzén tartott kétszáz jó lovasával a haza védelmére sietett. Győrre ment a király táborába. Tudjuk, hogy a nagy *császári* sereg tétlenül heverészett itt, míg Szigetvár el nem esett. Aztán pedig az egész világ kaczaja közt szétoszlott. A mi jeles hadi dolog ez évben történt, azt Thúry György, Gyulaffy László és Török Ferencz huszárjai vitték véghez. A király akarata ellenére ők kimentek a táborból s megsemmisítették a fejérvári bég lovas hadát s még egy másik török sereget. Aztán Veszprém ellen indultak. *Gyulaffy László zúzta be embereivel Veszprém kapuját. Elsőnek rontott a várba és tüzet vetett az épületekbe.*[3] Veszprém elfoglalása után Tatát, Gesztest és Vitánt vették be. Az egykorú Forgách előadása szerint Thúry György, Gyulaffy László és Török Ferencz két csatában ezer törököt öltek meg és fogtak el.

Gyulaffynak a háborúban szerzett érdemeit a király is elismervén, Bécsbe hivatta őt s neki adta a veszprémi főkapitányságot még pedig úgy, hogy e mellett a tihanyi tisztet is megtartotta.[4] Azonkívül megengedte neki, hogy a míg a tihanyi kapitányságot viseli, a veszprémi káptalan jövedelmét élvezhesse.[5]

[1] *Hadi levélt.* Exped. 1564 márcz. 24., április 5. és juli 7.

[2] U. o. 1565 deczemb.

[3] Forgách írja: «Ladislaus Gyulaffy cum suis portas perrumpit, ignemque tectis subjicit etc. Veszprém elfoglalása országos örömet keltett. Nádasdyné lelkesedve adja a hírt Batthyány Ferencz tudására. Ez aztán ugyancsak örömmel válaszolt neki. «Dicsértessék — írja a többi között — az Uristen, ki az többit is megadja, csakhogy bizzunk és higyjünk ő istenségében.»

[4] *Hadi ltr.* Exped. 1566 szept. 3. és köv. n., továbá 1567 január 13. Gyulaffys Fürschlag in übernembung der Haubtmanschaft zu Vesprim.

[5] *Köz. pénz. ltr.* 1566. decz. (bewilligt auf wolgefallen).

A veszprémi kapitányság tömérdek teendővel járt. Újra kellett építeni az elégett és összedőlt várat. Rendezni kellett a várhoz tartozó községek ügyét s e mellett folytonosan küzdeni a törökkel. Veszprém elfoglalása ugyanis sehogysem volt a törökök ínyére s mindent elkövettek, hogy csellel vagy erővel visszafoglalják.[1] Gyulaffy azonban jó őrizetben tartá a várat s ha kiment, eszén volt, hogy csalárdság ne essék rajta. Bár a szomszéd törökök untalan ingerkedtek, a király és a haditanács Gyulaffyt tiltogatta a hadakozástól. Ő kigyelme azonban az efféle tilalmat siket füllel hallgatta. Hiszen hadakozás nélkül sem ő, sem a katonái nem élhettek. A portyázások, a lesvetések, bajviadalok és kopjatörések tehát napirenden voltak. S Gyulaffynak hamarosan félelmes híre támadt a török végházakban. Musztafa budai basa panaszkodik is reá untalan, a szolgáin is börzönködik eleget, de hát ennek semmi eredménye sem lőn.

Gyulaffy jól tudván, hogy falu nélkül várat nem lehet fönntartani, azon vesződött, hogy minél több községet erőltessen a szolgálatra és az adózásra. Ezen fáradozásával azonban tömérdek ellenséget szerzett magának. A veszprémi püspök, a kamara, a megye, no meg az urak részéről úgy ment a panasz ellene, mint az árvíz.[2]

Szokás volt ebben az időben, hogy a hódoltsági városok és falvak olyan magyar kapitánynak voltak hajlandók adózni, a kitől a török tartott s a ki meg tudta őket védelmezni. A török botja alatt lévő Tolna és Ráczkevi lakói például megjelentek Gyulaffy előtt s elmondták, hogy ők azelőtt Szigetvárnak szolgáltak, de most egy várnak s egy kapitánynak sem adóznak. A veszprémi kapitánynak (Gyulaffynak) azonban hajlandók szolgálni és adózni, még ha a török fölégeti is városukat.

[1] Nem ok nélkül írta Nádasdy Kristóf, hogy a török folyton Veszprém körül lézeng! «*Valakit benne hagynak — írja Nádasdy — igen ébren kell benne aludni.*» Levele Nádasdy Tamásnéhoz 1566 juli 2. Veszprémből.

[2] A hadi és a közös pénzügyi levéltárban egy csomó irat található erre.

Ezen a czímen Gyulaffy a maga számára kéri Tolnát, Ráczkevit és a Szigetség nevű tartománynak hat-hét községét.[1]

Gyulaffy folyamodása szerint a tolnaiak és a ráczkeviek csak a kanizsai kapitánynak nem akartak szolgálni; mert ez távol volt tőlük s így nem igen védhette meg őket. A király mégis a kanizsai kapitánynak (Thúry Györgynek) s nem Gyulaffynak adta Tolnát és Ráczkevit.

A falvak dolgában Gyulaffy a saját viczekapitányával: *Szécheny Mihállyal* is hadi lábon állt. A királyhoz intézett folyamodásában azt írja, hogy Szécheny a Tihany várához csatolt falukat egymásután elfoglalja s a jobbágyokat kegyetlenül zsarolja. Veszprém elfoglalása idején minden falutól két ökröt vett és semmit sem fizetett nekik. Ha ez így tart, a falvak népe mind elszökik. Szécheny Mihály katonái a gyulakeszi pinczét is feltörték s ott a saját főkapitányuknak: Gyulaffynak a borát itták meg.[2]

Az efféle kellemetlenségeken kívül sok baja volt Gyulaffynak a veszprémi vár építésével és a katonái fizetésével. A vár építésére csak 300 forintot kapott. S a haditanács azt kivánta, hogy Gyulaffy a magáéból adjon tízezer forintot Veszprém építésére.[3] A katonáinak a fizetését meg hiába sürgette; igéreten kívül egyebet ki nem erőszakolhatott.[4]

[1] *Köz. pénz. ltr.* Hung. 1567 márcz. 12. A Hadi ltr. Exped. 1567. márcz. Gyulaffy írja a folyamodásában Tolna és Ráczkevi polgárairól: «qui coram me voluntate spontanea fassi sunt, se nullas in partes nullique capitaneo Hungarico esse subjectos, antea enim capitaneo arcis Szigeth dare censum annualem ac pro necessitate arcis servire solebant». Ugyanitt van Thúry György folyamodása is Tolna adományozásáért. Thúry szerint Tolna Szigetvárnak évi 500 frt-ot, két vizát és 25 süldőt fizetett évenkint. (Ez ügyben a haditanács javaslata 1567 májusban kelt ily czímen: «Kriegsrath Rathschlag von wegen der Güter so Gyulaffy Laszlo Hauptmann zu Vesprim zuegewidmet werden sollen.» Köz. p. ltr.)

[2] U. o. 1567 január. Gyulaffy folyamodása ő felségéhez: «per miserrimos subditos tantam exercere crudelitatem, ut propediem crediderim omnes villas desertas desolatasque mansuras» etc.

[3] *Hadi ltr.* Reg. 1568 febr. 18.

[4] *Közös pénz. ltr.* Reg. 1567 aug. 25. Birja türelemre a veszprémi őrséget; a fizetés nemsokára jő. Úgy látszik ez csak üres igéret volt, mert Gyulaffy ugyanez év deczember havában újra sürgette katonáinak a fizetését. (Hadi ltr. 1567 decz. 6. Exped.)

A faluk dolga, a katonáinak a fizetetlensége nagyon elkeserítette Gyulaffyt. S akadt még más is, a mi kedvét szegte. Tudjuk, hogy Gyulaffynak a felesége Forgách váradi püspöknek a nővére volt. Forgách püspök nagyon kedvelvén Gyulaffyt, a pornói apátság javait neki adta bérbe. A kamara ezt az apátságot is vissza akarta venni Gyulaffytól. S 1567-ben már erősen szorongatta őt e miatt.[1]

A következő (1568.) esztendő még több kellemetlenséget hozott neki s így az elkeseredése még nagyobb lőn.

Ez év január havában a török megszáguldotta Veszprémet. Gyulaffy azonban helytállt magáért s a török eredmény nélkül volt kénytelen visszavonulni. Ez alkalommal katonái elfogták a fejérvári vajdát is. E kiváló török rabot Gyulaffy pénzen vette meg a katonáitól, de azért ő felsége rendeletére mégis elvették tőle.[2] Pedig e rabbal a saját elfogott vitézeit akarta megváltani.[3] Kétszer is folyamodik ő felségéhez e rabért; arra is engedélyt kér, hogy személyesen mehessen Bécsbe, de fáradozása hiába való volt. Az amúgy is elkeseredett és fölizgatott ember ekkor kemény szitkokat szór a németek ellen — talán az udvar ellen is. Aztán engedélyt kér, hogy idegen állam szolgálatába állhasson.[4] Úgy látszik, hogy már ekkor távozott Veszprém várából. Mert junius 17-én sürgős parancsot kap, hogy sietve menjen Veszprémbe.[5]

Érdekes jelenség, hogy Gyulaffyt éppen akkor keserítik el, mikor vitézi hírneve a legmagasabb polczon állott s mikor nemcsak itthon, de a fényes portán is félve emlegették nevét a törökök. Bizony kevés vitézünk érte meg azt a megtiszteltetést, hogy maga a szultán is foglalkozzék vele. Gyulaffy ezt is meg-

[1] U. o. 1568 nov. 12. A kamara fölvilágosítást kér Gyulaffytól, mint kapta a pornói apátságot a volt váradi püspöktől s mennyi ebből a jövedelme?

[2] *Hadi ltr.* Exped. 1568 április 27. Gyulaffy folyamodása a jelzett török vajda ügyében.

[3] U. o. Gyulaffy második folyamodása május 13.

[4] U. o. szept. 18. Gyulaffy bitt umb Erlaubniss frembden Potentaten zu dienen.

[5] U. o. Reg. 1568. juni 17.

érte s 1568-ban tudására is hozták, miféle panaszokat emelt ellene a szultán.[1]

Azokat a szitkokat, mikkel Gyulaffy a németeket s a bécsi kormányszékeket illette, a besúgók hamar megjelentették a bécsi udvarnak, sikerült tehát őt a király haragjába ejteniök.

Az 1568. év junius havában Gyulaffy még folyamodást intézett a királyhoz. Azt kéri ő felségétől, hogy az ő halála esetén a pornói apátság javait kétezer frt lefizetése fejében a fia élvezhesse.[2]

A felelet e folyamodására az volt, hogy ő felsége kamarai bizottságot küldött a pornói apátság elfoglalására. A biztosok junius 20-án értek Pornóra. Gyulaffy nem lévén ott, a biztosok az udvarbirónak: Mizleni Benedek deáknak adták át a királyi rendeletet. Benedek deák kijelenté, hogy Gyulaffy tudta nélkül nem adhatja át a javakat. A biztosokat nem is bocsátotta be a kastélyba, s gyors futárral értesítette Gyulaffyt a történtekről. Tőle azonban semmi válasz sem jött. A biztosok erre összeírták a javakat s azoknak ideiglenes igazgatását bizonyos Fekete Ambrus nevű nemesre bizták. Ezt látván az udvarbiró, mindent elvitetett Hidvégre s ott eladatta a gazdája javára.[3]

Ezenközben Gyulaffy Lászlót Bécsbe idézték, hogy a szidalmai s egyéb dolgai miatt felelősségre vonják. Szeptember hó negyedikén bocsátották ki az első idézést. De Gyulaffynak eszébe sem jutott a Bécsbe menetel. Az idézést okt. 5-én, okt. 12-én és nov. 18-án megismételték s mivel ezek is eredmény nélkül maradtak, a haditanács Salm győri generálist bizta meg Gyulaffy előállításával.[4]

Mikor hagyta ott Gyulaffy Veszprémet, nem tudjuk. De augusztus havában (1568.) már Thúry Márton volt a veszprémi

[1] U. o. 1568 április 26. Reg.

[2] *Köz. pénz. ltr.* Reg. 1568. juni. Egy másik folyamodásában azt kéri, hogy a meghalt zalavári apát hagyatékát exequálják.

[3] U. o. Executio commissariorum ad abbatiam Pornó delegatorum 1568. juni 20. és juni 28. A biztosok megemlítik, hogy Forgách Ferencz püspök tanult papot is rendelt jó fizetéssel Pornóra, de ezt Gyulaffy elűzte.

[4] *Hadi ltr.* Reg. 1568-ban vannak a Gyulaffy idézése ügyében kiadott rendeletek.

főkapitány. A haditanács augusztus 11-én írja az udvari kamarának, hogy Gyulaffy László Veszprémből való kivonulásakor annyira megbántotta az uralkodót, hogy ő felsége Tihany várát is kivétetni rendelé Gyulaffy kezéből.[1] Augusztus hó 17-én a király már biztosokat küld Tihany elfoglalására s felszólítja a kamarát, hogy alkalmas embert ajánljon neki a tihanyi kapitányságra.[2]

Míg ezek történtek, Gyulaffy elméjében már rég megérett az elhatározás, hogy János Zsigmond pártjára áll s Erdélybe költözik. Kétségtelen dolog, hogy ezen elhatározására a rajta esett sérelmeken kívül sógorának: Forgách Ferencz püspöknek volt legnagyobb befolyása. Hiszen az elégedetlen püspök, s nem az erdélyi fejedelem csábítgatta őt.

Az 1569. év február havában Hosszuthoty s Minkovits Gáspár együtt Budán járván követségben, onnét írják, hogy Gyulaffy László álruhában, ötödmagával Gutánál ment át szökése alkalmával.[3] Majd meg Konstantinápolyból jelentik, hogy az erdélyi követ elbeszélése szerint Gyulaffy László és Komjáthy Balázs először Lengyelországba mentek s onnét jöttek aztán Erdélybe. Forgách Ferencz Olaszországba ment, hol feloldatván az egyházi rend alól, szintén Erdélybe jött.[4]

[1] *Köz. pénz. ltr.* Hung. A haditanács a többi közt ezzel okadatolja Tihany elvételét: «der (t. i. Gyulaffy) sich beraidt frembder, verdachtlicher Reden vernemen hat lassen.»

[2] U. o. «Nobis denique — írja a király — *de minacibus et malignis Gyulaffy sermonibus cautum sit, ne quid mali cum praedicta arce nostra moliri possit.*»

[3] *Csász. és kir. állami ltr.* Turcica: Relatio Hosszuthoty ad passam Budens. expediti, 1569. febr. — Nádasdy Kristóf január havában Bécsben lévén, onnét írja az özvegy nádorispánnénak január 5-én: «Továbbá azt is beszélik itt az udvarba, jóllehet nem az község között, hanem az főnépek, hogy Gyulaffy László, Dobó István bementek volna Erdélybe. Az Gyulaffy dolga ha így vagyon, hiszem hogy kegyelmed eddig értette.» (Nádasdy ltr.)

[4] U. o. 1569. juli 9. ex Constantinapoli. Szeptember 1-én ugyan onnét jelentik, hogy Mehemet nagyvezér így szólott az Erdélybe jött Gyulaffy Lászlóról, Forgách Ferenczről és Komjáthy Balázsról: «dissimulandum aliquantisper donec oblata bona opportunitate ex latebris illis commode elici queant et revera mea quidem opinione utendum est aliqua modera-

Gyulaffy László előtt új világ nyilt Erdélyben. János Zsigmond nagy tisztelettel fogadta őt. Elhalmozta javakkal és tisztségekkel s szivesen hallgatott a tapasztalt vitéz tanácsára. Mig Forgách Ferencczel a szentháromság titkán vitatkozgatott: addig Gyulaffy tanácsával a hadi és a politikai ügyekben élt. Gyulaffynak tehát semmije sem hiányzott; s mégis úgy érezte magát, mintha egy egész világot vesztett volna a dunántúli harczmezők odahagyásával. Hiába! nehéz az agg fából gúzst tekerni. Vitézi multjának s dicsőségének legszebb napjai, gyermekkori emlékei, a családi hagyományok őt mind-mind a regényes Csobáncz várához füzték, melyet évtizedeken át annyi hősi önfeláldozással védelmezett. Az esze és a szíve tehát folyton azon járt, a mit könnyelműen otthagyott. A kevélysége, a felfuvalkodottsága lassan-lassan egészen elült. Higgadt, komoly ember lett belőle. Szakált eresztett s ha a régi emlékek nagyon felujultak benne, elővette a lantját s a Dunántúl vitézi énekit verte rajta. Gurgurich Ferencz volt szigetvári vitéz megszökvén Konstantinápolyból, az 1569. év utolsó havában Erdélybe jött s ott beszélgetett Gyulaffyval. Szakált eresztett — írja Gurgurich elbeszélése után a váradi püspök. — Idejövetele okának a végzetet és a németséget mondotta. Rövid szünet után átkozódott; majd meg elhallgatott s fájdalmat mutatott. Ő felségét tisztelettel emlegette s róla becsülettel szólott.[1]

Ha Gurgurich nem is említette volna, magának Gyulaffynak a levelei is mutatják, hogy megbánás fogta el ő kegyelmét. Bizonyos mélabús hang szólal a leveleiből hozzánk. Bár visszafojtja a keservét, a lelke tusakodását rejteni még sem tudja. A régi hetykeségnek, a czivakodó kevélységnek nyoma sincs már

tione ne dum cupiamus emendatum Transylvanum funditus una cum sua provincia pereat cum maximo reipublicae christ. detrimento.»

[1] *Cs. és kir. áll. ltr.* Hung. 1570. január 29. A váradi püspök jelentése Pozsonyból Gurgurich Ferencz erdélyi útjáról. (Ez év junius havában terjeszté fel az udvari kamara a Gyulaffy-család jószágaira vonatkozó jelentését: «Bericht der Gyulaffy Gebrüder und des ausgetrenen Ladislaen Gyulaffy eingezogenen Güter, so sich mit vill mehrers als seiner Brüder erstrekt.» Hungr. Denkbuch, K. p. ltr.).

benne. Komoly, magábaszállott ember ő, a ki a nyugalmat és a kibékülést keresi.

Alig hogy Erdélybe jött, már is azon törte magát, hogy Miksa király bocsánatát megnyerje. Fölkeresi a leveleivel Rueber kassai generálist. Barátságosan irogat neki s tudósítja őt Báthory Istvánnak fejedelemmé választásáról.[1] «Im — írja Gyulaffy — mostan mindaháromm nemzetből három főembert választunk az császár portájára, kik által ezt az dolgot az császárnak megjelentjük és ugyanattól az Erdély adóját béküldjük és könyörgünk az császárnak, hogy legyen olyan oltalommal, mint az megholt kegyelmes urunknak» (t. i. János Zsigmondnak).

Komoly és tiszteletreméltó hangon irogat Miksa királynak is. A többi között azt is megírja neki, hogy a meghalt erdélyi fejedelem minden tisztviselője hűségesküt tett vele együtt a magyar királynak.

Miksa király nyájasan felel Gyulaffynak leveleire. Megköszöni az újságokat s megírja neki, hogy máskor is szívesen veszi tudósítását.[2]

Látván Gyulaffy, hogy Miksa király könnyen feledi a multat s kész a bocsánatra, elhatározta, hogy fiát a bécsi udvarba küldi az apródok közé. Közvetítőül Rueber kassai generálist kérte föl. Rueber 1571. szept. 17-én Patakról jelenti a királynak, hogy Gyulaffy ide küldötte hozzá a fiát, a kit ő felsége udvarában akar szolgáltatni. Gyulaffy — írja Rueber — nagyon megbánta viselt dolgait s már régen észretért. Hozzám igen jó indulatot mutat s nekem sok jó szolgálatot tett. Teljesítse fölséged a kívánságát s fogadja szolgálatba a fiát.[3]

Miksa király, a ki nem rég még lefoglaltatta Gyulaffy kevés jószágát, sietett kérését teljesíteni. A főudvarmester nov. hó 6-án már jelenti Gyulaffynak, hogy ő felsége István nevű fiát két lóval az udvari atyafiak gyülekezetébe fölvette.[4]

[1] U. o. Turcica, 1571. május 26. Gyulafejérvárról.

[2] U. o. 1571. nov. 2. Miksa király levele Gyulaffy Lászlóhoz.

[3] U. o. Rueber János a királyhoz.

[4] U. o. 1571. nov. 6. Trauthson levele Gyulaffyhoz: «dictumque filium suum duobus equis familiarium aulicorum consortio clementer aggregaverit.»

Valamivel később arra kérte a királyt, hogy az erdélyi fejedelemtől kapott szilágycsehi urodalomban és egyéb birtokaiban erősítse őt meg.[1]

Valószínű, hogy Miksa király Gyulaffynak ezt a kívánságát is teljesítette. Mert hiszen magyarországi lefoglalt birtokait is visszaadatta néki. Sőt Békes Gáspárral kegyelemlevelet is küldetett neki.[2]

Gyulaffy tehát kibékült volt urával s ez lelki egyensúlyát ismét helyreállította. A közügyekkel aztán nagyobb kedvvel kezdett foglalkozni. Részt vett az erdélyi országgyűléseken s a felsőbb biráskodásban. Katonai ügyekben nemcsak János Zsigmond, de Báthory István és Báthory Kristóf fejedelem is szívesen élt a tanácsával. Az 1575-ben vívott szentpáli csatában ő volt Báthory István seregének a generálisa. S hogy Báthorynak sikerült Békes Gáspárt levernie, azt jórészt Gyulaffy László hősiességének köszönhette. Az egykorú történetírók magasztalva emlegetik Gyulaffynak e véres csatában kifejtett vitézségét és kitartását.[3]

Ez volt a sokat próbált nagy vitéznek utolsó nagyobb csatája. Azontúl jobbára kedvelt birtokán Szilágy-Csehben családja körében éldegélt. Érezvén, hogy ideje az estvéhez közelget, 1578 április 23-án megírta végső intézkedését. Kardjával szerzett jelentékeny vagyonát felesége és négy gyermeke között osztá meg. Mostohafiáról: Imreffy Jánosról is gondoskodott.

Végső intézkedésében meghagyta az örököseinek, «*hogy az polgárokat tartsák meg régi szabadságukba, melyekbe én is megtartottam. Soha penig ispán kézbe ne adják őket*»!

Egy évre végrendelete elkészítése után, 1579 május hó 13-án meghalt Udvarhely nevű falujában.[4] Szilágy-Csehen temették őt

[1] U. o. Gyulaffy László levele ő felségéhez 1573. juli 1. Szilágy-Cseh.

[2] Ezt Gyulaffy 1578. évben kelt végrendeletében írja.

[3] Bethlen Farkas írja, hogy Báthory István serege eleinte hátrált, de Gyulaffy László generális nagyobb csapattal az ellenség torkába rontván, hősi küzdelemmel visszaszorítá. (II. k. 316. lap.)

[4] Gyulaffy Lestár írja: «Moritur *invictissimus heros vereque Achilles Hungaricus:* Ladislaus Gyulaffy in vico Udvarhely me præsente 13. Maji, hora tertia a meridie. Fuit is dies Mercurii. Sepelitus in oppido Cseh die 23.»

el, május 27-én. Temetési zászlójára a szokásos sírverset Kassai Dávid Zsigmond írta:

Nomine Gyulafides, Rex sanquine, dotibus Heros,
Hæc vexilla tuli stirpis avita meæ.
Pannona me genuit tellus, Germania fovit,
Tertis et est vitæ Cæsaris aula meæ.
Dum licuit, juvi patriam felicibus armis,
Sensit ex auxilium Dacia tota meum.
. . . . . .
Ductor eram belli validis acerrimus armis,
Partaque sunt nostra multa Trophæa manu.
Sæpe cruentatæ mihi terga dedere cohortes,
Unus et innumeri militis instar eram.
Nec pietas in me minor exstitit, omniaque ante
Cœlestem colui Religione Deum.
Major avis, Laudem generis virtutibus auxi,
Justitia, studio, Religione, Fide.
Jure igitur patria me Ferdinandus aula
Cæsarei voluit militis esse caput.
Jure sacris placui terrarum Regibus, unde
Nomina post obitum non moritura fero.

Kassai Dávid sírversén kívül még egy jeles latin vers maradt ránk Gyulaffy Lászlóról. Ennek a névtelen szerzője hősünk feleségéről: *Forgách Margitról is megemlékezik. Azt írja róla, hogy költők tollára való, erényekben gazdag főasszony volt, a ki az urát hamar követte a sírba.* Ott nyugszik ő is Szilágy-Csehen. Ugyancsak megemlékezik e vers Gyulaffy László négy gyermekéről: Istvánról, Lászlóról, Erzsébetről és Fruzsináról. Ezeket az édes apjuk a Báthoryak védelmébe ajánlotta, azaz hogy a lengyel királyt (Báthory Istvánt) és Kristófot, a fejedelmet tette gyámjokká.

Gyulaffy Lászlóban a XVI. század egyik legnagyobb vitéze halt meg. Méltán nevezték őt a kortársai magyar Achillesnek; mert személyes viadalban soha senki le nem győzte őt. Élte alkonyán megmutatta, hogy nagyobb sereget is sikeresen tud vezetni. De kisebb csapatokkal is sikeresen küzdött. A Dunántúl egy részét évek hosszú során át védte maroknyi népével. A Balaton vidékére tehát nagy csapás volt az ő Erdélybe való távozása. Bizonyos dolog, hogy ennek mélyebb politikai okai voltak.

A császári kormányszékek nem ismerték a dunántúli viszonyokat, s olyan intézkedéseket tettek, melyek legjobb vitézeinket kényszerítették a szolgálatuk otthagyására. Gyulaffy László kezdte meg ezek sorát s a vén és jeles Magyar Bálint igyekezett őt követni. Aztán Geszty Ferencz, majd meg Berenhidai Huszár Péter követték a példájukat. Mindezek a dunántúli végeknek töröktől és magyartól egyaránt ünnepelt hősei voltak! S így Erdélybe való távozásuk nagy veszteséget jelentett. Azonban, mint Gyulaffy, úgy ezek is nagyobb szerephez, nagyobb seregheż jutottak Erdélyben. S míg itthon ezernyi tűszúrás érte őket, a Királyhágón túl elhalmozták őket minden jóval. Bizonyos, hogy a magyarságnak ott is nagy szolgálatot tettek. Azonban a távozásuk mégis káros volt, mert bár akaratlanul, hozzájárultak a végbeli élet hanyatlásához. Hiszen ha a legjobb vitézek hagyják ott a király zsoldját, gondolhatjuk, hogy a kisebb emberek még hamarább készek voltak arra, hogy gazdát cseréljenek.

TAKÁTS SÁNDOR.

PERÉNYI MIKLÓS EGRI VÁRPARANCSNOK.

(Második közlemény.)

Perényi elhatározása nagy gondtól szabadította meg a fejedelmet, mert az egri parancsnokságra Csajághy Jánoson és Szentpétery Sándor brigadéroson kívül több alkalmas, hű és megbizható embert nem tudott találni, ezekre pedig másutt volt szüksége. Csajághyt nem merte kivenni Szolnokból, melyet Eger védelmére nézve főfontosságúnak tartott,[1] Szentpéteryt pedig, a ki nemcsak jó katona, de mint Borsod vármegye egykori alispánja a környéken nagy befolyású ember is volt, a mezei hadak parancsnokává akarta tenni. Érsekujvár feladása után bizalmas hívei előtt már nyiltan bevallotta, hogy a nemzeti ügy boldogulását saját erejükből többé nem remélheti és a napról-napra, szemlátomást fogyatkozó felkelő sereggel, az utakat leső, rabló, égető és pusztító, teljesen demoralizált kurucz csapatokkal támadó hadjáratot tovább nem folytathat és a sereg javarészével tisztán csak a várak védelmére kell szorítkoznia addig, míg a külső segítség, északról vagy keletről elérkezhetik. A törökhöz ugyan már kevés bizodalma volt, mert a porta a segítség fejében többek között Eger várának átadását is követelte, a mire Rákóczit még az utolsó szükség se tudta volna rávinni, de Bercsényinek az orosz czárba vetett igazán naiv hite és bizodalma őt is magával ragadta és annyi keserű csalódás után még mindig reménykedett.

[1] A fejedelem 1710 okt. 1-én írja Károlyi Sándornak: «Most is szükségesebbnek látom Szolnoknak conservatióját, mintsem Egernek s talán közelebb is leszen *Rétei mellé* embert találni, mintsem Csajághyt Szolnokból kivenni». *Archivum Rákoczianum*, III. k. 170. l.

A fejedelemnek most az volt a terve, hogy az elhagyván a mezőt, a lovas hadakat is várakban, erősségekben csoportosítja és lépésről-lépésre megvédelmezi azt a kis kurucz birodalmat, mely már csak a Tiszától a Beszkidig terjedt s melynek végső bástyái Szolnok, Eger, Kassa és Munkács várai voltak. Annak okáért, a mint 1710 október 3-án írja Károlyi Sándornak — Egerből Szentpétery és Réthey János hadainak oltalma alatt — *katona várost akar csinálni* s ha az ellenség megtámadja Szentpétery gyalogsága a Jászságból Szolnok felé nyomuljon, Csajághy pedig Szolnokból az Eger háta mögött elterülő földet és az Eger vize mellékét védelmezze a betörő ráczoktól.[1] Mert akármilyen nagy *furiával* támadjon is — úgymond — az ellenség Pest és Heves vármegye síkságán nem lesz olyan könnyű dolga mint a Garam és Ipoly mellett, főkép, ha a Pásztónál táborozó Károlyi hadával egyesülvén Eger és Szolnok között erős hadállásokat foglalhatnak el, mely esetben a támadók legfeljebb is csak *Hatvant* és *Jászberényt* szállhatják meg, de a Tiszánál könnyen fel lehet tartóztatni őket. Csak azon aggódott, hogy hát ha Perényi az utolsó órában megváltoztatja az elhatározását és nem tér vissza Egerbe? ki fogja Csajághyt helyettesíteni Szolnokban![2] Olyan szomorú tapasztalatai voltak már akkor a kurucz hűségről, hogy régi, kipróbált híveiben is kételkedett. De Perényi Miklós nem szegte meg a szavát; tudta, hogy mivel tartozik hazájának és fejedelmének, a kinek hűségére felesküdött. Családi dolgait és nagyszőllősi gazdaságát, úgy a hogy rendben hagyván, október elején újra átvette Egerben a parancsnokságot és három gyermekét is vissza hozván magával, elszánt lélekkel várta az ellenség támadását.

Rákóczi sokáig azt hitte, hogy a németek megelégedvén Érsekujvár elfoglalásával, az őszön már nem ostromolnak több várat,[3] de Perényit a visszatérő útjában látott és tapasztalt dolgok meggyőzhették arról, hogy a fejedelem reménykedése hiában való. Jó szerencse, hogy be tudott jutni még Egerbe, mert már

[1] *Archivum Rákoczianum*, III. k. 59. és 174. l.
[2] *Archivum Rákoczianum*, III. k. 174. l.
[3] U. o. 170. l.

akkor *Cusani* őrgróf lovassági tábornok megtámadta a Tisza vonalat, De Viard hadosztálya a Bóldva mentén és a Sajó völgyében gyorsan nyomult előre, Wallis gróf német csapatjai Hatvan felől úgy elárasztották Heves vármegyét, hogy a rendek az 1710. évi október 10-én tartott közgyűlésen meghódoltak a császárnak és engedelmesen megfizették a reájuk vetett hadi sarczot.[1]

Az ellenségnek ez a gyors és váratlan támadása Rákóczinak minden jól kigondolt hadi tervét meghiusította és lehetetlenné tette, hogy a tiszántúli hadakkal egyesülvén Szolnok és Eger között a védelemre nézve kedvező állást foglalhasson el. Nagy hiba volt az is, hogy a Kassa erősítésére küldött gr. Eszterházy Dániel tábornok, menetelés közben a környékbeli tiszteket és csapatokat haza bocsátotta és a fejedelem is csak azt kötötte ki, hogy Dániel úr szükség esetén ismét összegyűjtse azokat, *mert nem tudatik ugyan az ellenség motusa és szándéka*, de ha mégis Eger ostromára indulna, a Kassához rendelt hadakat térítse vissza és gondoskodjék élelmezésükről.[2] A sárospataki várban tartózkodó fejedelem tehát *október 14-én* még nem ismerte az ellenség mozdulatait és czélját. Nem tudta, hogy *Cusani* már a Tiszánál állott, hogy kierőszakolja az átkelést, a minthogy másnap már el is foglalta a hidfőt és lövetni kezdé *Szolnok*ot, mialatt *Wallis* Eger felé közeledett, *De Viard* pedig Miskolcz tájékáról portyázó csapatokat bocsátott ki, hogy szükség esetén elvághassa a felmentő sereg útját. Ez a valóság magában véve is azt bizonyítja, hogy a föld népe már nem támogatta a kuruczokat, sőt a régi *együttérzés* helyett bosszus haraggal és gyűlölettel volt eltelve a «tévelygő juhok» vagy is inkább *éhes farkasok* módjára szerteszét kóborló, eleséget, pénzt, ruhát zsákmányoló, néha az idegen zsoldosoknál, sőt a pogánynál is kegyetlenebb rabló csapatok iránt, melyek a szabadságnak annyi nemes vérrel felszentelt zászlaját ebben az időben már sokszor bemocskolták. Mikor a *hírszolgálat* ennyire gyarló; a katonaság jobbára fegyelmezetlen és züllött; a vezérek tanács-

[1] *Szederkényi* Heves vármegye története. IV. k. 126. l.
[2] *Archivum Rákoczianum*, III. k. 183. l.

talanok, rövidlátók; a tisztek hanyagok és lelkiismeretlenek s ha érdekük úgy kívánta árulók és hitszegők: akkor már valami nagy dolgot cselekedni, még az Úr Isten által vezérelt legerősebb akarattal sem lehet. Ez magyarázza meg, hogy a császári hadak minden irányban tért nyertek és úgyszólván kardcsapás nélkül a legfontosabb hadállások birtokába jutottak. Így érthető, hogy Eger városának megszállása és ostromzár alá vétele semmi akadályba nem ütközött s mire a Hajduságon, a Jász-Kunságon és a Bodrogközön táborozó regularis kurucz sereg megmozdult, már akkor *Szolnok* elesett (október 17), Eger fölmentése pedig strategiailag lehetetlen volt.

A fejedelem talán senkiben sem csalatkozott jobban, mint Csajághy Jánosban, a kiben föltétlenül megbizott s a ki egy pár napi ostrom után áruló módon feladta az igazán jól megerősített szolnoki várat, melyet Rákóczi előrelátása Eger leghatalmasabb védbástyájává tett. Úgy látszik gróf Eszterházy Antal sokkal jobban ismerte Csajághyt, mert már Érsekujvárnál is gyanakodott reá és semmi jót sem várt tőle.[1] A nagy *Te Deum*, mit a németek Szolnok megvételéért tartottak, a messze földre elhallatszó örömlövések szomorú előhirnökei voltak Eger veszedelmének. Hiába kért és könyörgött Perényi Miklós a fejedelemhez, Bercsényihez és Károlyi Sándorhoz írt leveleiben, hogy segítséget küldjenek, mert az őrség, bármennyire el is van látva a vár eleséggel és hadiszerekkel — külső biztatás nélkül nem fogja magát sokáig tartani — mindenütt süket fülekre talált, sőt akadtak olyanok is, a kik aggódását bátortalanságra magyarázták. A fejedelem tisztán látta a helyzetet, de nem segíthetett rajta, mert már akkor az Eger felé vezető közlekedési vonalakat mindenütt elvágta az ellenség és megtörte a kuruczoknak gyönge ellenállását. De Viard előcsapatjai október derekán Gyöngyös, Hatvan és Jászberény, sőt a Boldva vize mellett Alsó-Vadász felé portyáztak;[2] a szolnoki német őrség megszállotta a Tisza vonalat és mialatt Károlyi Hajdu-Nánásnál, Eszterházy Antal Szerencs és Sárospatak kör-

[1] Gr. Eszterházy Antal levele 1710 okt. 21. a Nánáson táborozó Károlyi Sándorhoz, a gr. *Károlyi nemzetség* levéltárában.

[2] *Archivum Rákoczianum*, III. k. 187. l. Eszterházy Antal id. levele.

nyékén várakozó állást foglalt el, azalatt a császáriak, különösen a vérszemet kapott *labanczok* fölverték a Sajó völgyét, a Hegyalját és a Bodrogközét és a hol szép szóval, igéretekkel nem boldogultak, tűzzel-vassal hódoltatták Rákóczi híveit.

Károlyi 1710 október 26-án kelt levelében tudatta a fejedelemmel, hogy a német hadak Eger alá szállottak, de az őrség egy *Scarbala* nevű hadnagya már előbb megérkezett hozzá Perényinek *végső desperatiót ábrázoló* levelével és jó reménységgel biztatta Rákóczit, hogy nem olyan kétségbeejtő a helyzet, mint a várparancsnok írja, úgy hogy a fejedelem nem tudta megérteni, hogy miben áll hát a dolog voltaképen? bár úgy látszik, hogy örömestebb adott hitelt a hadnagy szavának, mert a vár védelmi képességét túlbecsülte, az ostromlók erejét és készületét pedig nem ismerte.[1]

De Rivière többször megvizsgálta a várat, intézkedett a sánczok, a külső és belső erődítések kijavításáról; számbavette az ágyukat és hadiszereket; tanáccsal, utasítással látta el a tűzmestereket és pattantyusokat, egyébre azonban nem volt gondja. Nem tartozott reá, hogy valahányszor csak a közeli és távoli erősségeknek, vagy a mezei hadaknak munitióra volt szükségük mindannyiszor az egri tárházakat fogyatkoztatták; nem vett tudomást arról, hogy az erődítmények renoválására utalványozott pénz gyakran a fizetőmesterek és hadibiztosok zsebében maradt; nem szorgalmazta a kötelességmulasztó vármegyéket, sem a közmunkára, sem az épület- és tüzelőfa behordására,[2] ő mint hadi mérnök teljesítette a feladatát, jelentéseiben megnyugtatta Rákóczit, a többi aztán a várparancsnok dolga volt. Aggódott is rajta eleget; de hiába számlálta elő a vár fogyatkozott állapotját, a fejedelem Rivière véleménye alapján szentül hitte, hogy Eger a legerősebb ostromot is kibirja, csak az embereknek helyén legyen az eszük és ne a szivükkel gondolkodjanak.

Perényi Miklós egyidejüleg Károlyit és Bercsényit is tudósította a vár megszállásáról. Károlyi a hozzá intézett levelet elküldé Ungvárra a fővezérnek, a ki épen akkor betegen érke-

[1–2] *Archiv. Rák.* III. k. 189. l. A fejedelem írja 1710 október 9-én, hogy az egri bástya építésére rendelt pénzt be kell hajtani.

zett haza Munkácsról és különösen rossz kedvében volt. Kereken megírta Károlyinak, hogy Perényi levelére nem is válaszol, úgy is haszontalan vagy késő volna már itt minden correspondentia, hanem azt tanácsolja, hogy a siroki és hajnácskői hajdúságot vigyék Egerbe.[1] Ebből látszik, hogy még elegendő számú őrségről sem gondoskodtak, már pedig a puszta kőfalak és bástyák nem védelmezhették meg a várat. Az ostromlóknak azonban gondjuk volt arra, hogy a segítő csapatok ne jussanak be a várba és azt is megakadályozták, hogy tüzifát hordjanak Egerbe, pedig arra a rendkívül zord és hideg időjárás miatt már valóban nagy szükség volt.[2]

Perényit módnélkül elkeserítette a hadvezetőség részéről tapasztalt közöny vagy tehetetlenség, mert a helyzet napról-napra veszélyesebbé vált. Cusani és Wallis csapatai mind szűkebbre és szorosabbra vonták Eger városa körül az ostromzárlatot s a főközlekedési vonalaknak nevezetesebb pontjait rendre megszállották és úgy megerősítették, hogy áttörésről vagy oldaltámadásról, mely kedvező esetben a vár fölmentését eredményezte volna, nem volt okuk többé tartani. Az a körülmény sem volt előnyös a védelemre nézve, hogy az őrség a kuruczok és a császári hadak minden mozdulatáról pontos értesülést szerzett. Jól tudták, hogy az ellenség a Dunántúlról és Erdély felől a szolnoki hidon át folyton-folyvást új csapatokkal erősödik, a felkelőket pedig mindenütt csúfos kudarcz éri, úgy hogy segítségre egyáltalában nem számíthatnak. A németeknek különös gondjuk volt arra, hogy a győzelmi hireket, a kuruczok reménytelen és kétségbeejtő helyzetét nagyítván, a bizalmatlanság, visszavonás, félelem és gyülölködés eleven üszkét dobják közibük. Perényi egyszer csak azt vette észre, hogy a katonák, különösen a hajduk összesúgnak, tanakodnak és alkalomadtán szökdösnek a várból, sőt már a tisztek is gyanusan kezdik viselni magukat, mióta Wallis, állítólag az Egerbe menekült papok segítségével, titkon árulásra csábította az őrséget. A feje-

[1] Döryn, «mert az mostani időben — úgy látom — kiki könyen szokta magánál felejteni a pénzt». U. o. 178. l.

[2] Bercsényinek 1710 okt. 27-én kelt levele. *Thaly Kálmán* Rákóczi-Tár, II. k. 360. l.

delemhez és Károlyihoz küldött követek bizonyosan hirül hozták a várba, hogy gróf Pálffy János, mint a magyarországi császári hadak fővezére nagy erővel közeledik; a németek elfoglalták *Ónod*ot, *Szendrő*t, *Tokaj*t és *Tályá*t, majd a kuruczokat Szerencsnél fölvervén, a Patakon unatkozó Eszterházy Antalt úgy megriasztották, hogy a nemes ifjakkal és Rákóczi udvari katonaságával nyakra-főre menekült, fölszedetvén maga után a Bodrog hidját, hogy az ellenség ne üldözhesse, mialatt De Viard csapatai nagy triumphussal bevonultak a fejedelemnek üresen hagyott ősi várkastélyába, *hogy hegyaljai borral toldják a Sajó vizét*, a mint Bercsényi tréfás kedvében megjegyezte. De a fővezér, a ki szerette a dolgokat humoros szinekbe öltöztetni, még is csak elkomolyodott mikor megtudta, hogy a németek állandó őrséggel rakták meg Sárospatakot és azt írja Károlyinak, hogy Egernek is *nagy bombája* lesz majd ez a hír.[1]

Ezzel aztán végkép le is tette a gondját róla, mert akkor tájban, a fejedelem megbizásából a külügyekkel foglalkozott és nem ért rá olyan csekélységekkel törődni, mint Eger ostroma. Határtalan optimizmusával még csak gondolni se tudott arra, hogy a magyar szabadságharcz ügye, melyet az európai hatalmasságok őszinte rokonérzéssel kisérnek, a lengyel és orosz segitség pedig nemsokára diadalra fog juttatni, Érsekujvár bukása után már rohamosan közeledik a katasztrófa felé. Úgy elvakította őt és vele együtt a fejedelmet is az a csalfa *északi fény*, melytől dicsőséget és szabadságot vártak de a hazátlan bujdosók szomorú sorsát, keserű kenyerét nyerték.

Így történt, hogy Eger várát sorsára hagyták és még csak komolyan számbavehető kísérletet sem tettek a fölmentésére, mert Rákóczinak b. Palocsay Györgyhöz intézett rendeletét, hogy nánási táborából lovas és gyalog hadával, meg «*bizonyos számú arnótságokkal*» Egerbe siessen, már nem lehetett végrehajtani.[2] Bement volna a jó vitéz szives örömest, már csak

[1] *Thaly* Rákóczy-Tár, II. k. 361—364. l. *Rákóczi Emlékirata* 283. l.

[2] Palocsay nov. 11-én kelt rövid patense a gr. *Károlyi levéltárban*. Úgy látszik, hogy ez a rendelkezés sem annyira Eger érdekében, mint inkább Palocsay kedvéért történt, a ki már régóta azon törte a fejét, hogy és mint juthasson be a várba, hogy mennyasszonyát, Vak Bottyán

azért is, hogy szerelmes mátkáját Forgách Juliánna grófnőt, a ki az elmult vidám farsangnak most tartotta a *bőjtjét* — kiszabadíthassa — csakhogy nem bocsátották. Mert már akkor Pálffy János gróf, mint a magyarországi hadak teljhatalmú főparancsnoka, Pesthez érkezett és megelégedéssel vette tudomásul, hogy tábornokai mindent jól elvégeztek s neki csak kevés dolga maradt hátra. A Duna-Tisza mentén, a Sajó völgyében, a Hegyalján és a Bodrogközön alaposan elbántak a kuruczokkal. A föld népével együtt, a várak, kastélyok és nevezetesebb városok már mind meghódoltak a koronás királynak, csak *Eger* daczolt még vele Perényi Miklóssal, mintha föltette volna magában, hogy megmenti a zászló becsületét. De ugyan miben bízott, mit remélhetett még a jámbor? Hiszen a hírmondónak itt maradt kuruczok éhesen, rongyosan, mezítláb gázolják a sarat és elhagyván zászlójukat, csapatostól állanak az ellenséghez, vagy erdőben, mezőben tolvaj módon bujdokolnak; nincs bátorságuk fölvenni a harczot, de maguk között összeháborodnak, labancznak tartják és ölik-vágják egymást, mint hajdan a *Zobonya bán népe.*[1] Mind feljebb-feljebb huzódnak Munkács és Ungvár felé, ki a lengyel határra, a hol a gyilkos testvér háború tüze legelőször fellobbant. Útközben rabolnak és gyujtogatnak, még annak az embernek a birtokát sem kimélik, a ki mindenét feláldozta hazája szabadságáért. Az ország útjai telve vannak menekülőkkel; siránkozó asszonyok, özvegyek és árvák, éhségtől, hidegtől halálra gyötörve Rákóczi elébe vetik magukat és kenyeret, hajlékot kérnek.[2] Nehéz vasban ül már *Béri*

özvegyét, *Forgách Juliánna* grófnőt megszabadítsa, vagy legalább is megvigasztalja. És mikor meggyőződött arról, hogy az ostromló seregen nem vághatja magát keresztül, föltette magában, hogy parasztruhában is beszökik a várba, hogy ha már hazájának nem szolgálhat, legalább a szerelem oltárán hozzon áldozatot. De a fejedelem, a kinek a tervet Károlyi Sándor tudomására hozta, nem méltányolta kellőleg ezt a nagy áldozatkészséget és azzal intette le az ifjú lovagot, hogy *ha csak lehet* türtőztesse magát és jobb, csendesebb időt várjon a szerelmeskedésre. Thaly Kálmán abbeli föltevése, hogy Palocsay, beszökvén a várba, a parancsnokságot is átakarta volna venni Perényitől, merőben alaptalan. *V. ö. Arch. Rákóczianum*, III. k. 197. l. *Márki Sándor* II. Rákóczi Ferencz III. k. 144. l. 54. jegyzetével.

[1-2] Beleznay János dandárnok írja 1710 nov. 7-én Bercsényinek,

Balogh Ádám, a félelmes hirű, nyakas kurucz vezér, a kinek akkor vidult a szíve, ha mennél több labanczot levághatott és nemsokára siralomházba, onnan pedig hóhérpallos alá kerül. Mert a legyőzött ellenfél ne számítson könyörületre, a hadi törvényszék tudni fogja a maga kötelességét; szenvedjenek még az ártatlanok is; de az irgalom, kegyelem és fejedelmi bőkezűség kiapadhatatlan forrása nyilik meg azok előtt, a kik természetes urok és koronás királyuk hűségére térnek.

Ez a gondolkozás jut kifejezésre Pálffynak 1710 november 11-én Perényi Miklóshoz írt levelében, melyben vakmerőségén csodálkozva, felszólítja őt, hogy késedelem nélkül adja föl a várat. A sok tekintetben jellemző és tanulságos levelet, mint a szabadságharcz történetének s épen a végső küzdelmeknek egyik (kiadatlan) szomorú emlékét szó szerint közöljük.

«Isten sok jókkal áldgya meg Kegyelmedet.

Nem kétlem már is tudtára vagyon kegyelmednek, hogy Kegyelmes urunk ö felsége ezen Magyarországi hadainak fö commandóját reám, ugy mint independens Generalis Feldt Marschalkra kegyelmesen bizni méltóztatott légyen, a mint is ezen hivatalomnak és az ö felsége s' hazánk szolgálatinak folytatására nézve *tegnapi napon* ide érkezvén, továbbra való hadi rendeléseket teszek és azokban szintén most munkálkodom. Azonban general *Cusani* uram is ide jutván, ö kegyelmétöl csudálkozva értem kĝdnek, ugymint mostani Egerben levö Rákóczi commandánsának *azon várnak megtartása iránt való kényeskedését és megátalkodását*, holott tudva vagyon kĝdnél, hogy az ö felsége hadai nemcsak a tájára, de beljebb is a felföldre, ugy mint *Ónod*, *Szerencs* hegyaljai városok, *Szendrő* s' több helységekbe és vármegyékre is penetrálván kemény postirungokat tett s' jó vigyázásokat és rendeléseket Rákóczi követői ellen, ugy hogy ennehány ezerből álló derék hadakat is magammal vivén, anyival is inkább rövid nap derekas operatiókat teszek ellenébe. Kegyelmed pedig ugy is csak kevesed magával lévén

hogy a katonaság nagy része ruhátlan és mezítláb jár. *(Károlyi levéltár.)* Ez különben csaknem országszerte így volt már akkor. Az elmondottakra nézve l. még *Archiv. Rák.* III. k. 190. l. *Márki* i. m. 143. l. *Rákóczi Emlékirata* 283. l.

a várban, sem elegendő munitiója, sem fegyvere *sem pedig azon ennehány praesidiumbeli beszorult köz militiának is kedve az fegyverkedésre nincsen,* sőt az mezei hadak is Rákóczitul, Károlyitul s' másoktul is naponként huszan-harminczan többen, kevesebben zászlóstul is jönnek vissza az ö felsége hivségére és igy nem hogy valami bizodalma, *de legkisebb reménsége sem lehet kḡdnek abban, hogy valami succursusa jöhetne.* Akarám azért kegyelmednek tudtára adnom s' egyszersmind serio megintenem ez levelem által kḡdet, hogy hadgyon békét ezen helytelen keménykedésnek, látván az circum stantiákbul, hogy semmihez bizodalma nem lehet s' azon várat adgya fel és amplectálja törvény és természet szerént való királyához tartozó homagialis fidelitását. Assecuratus legyen benne kḡd, hogy ő felsége nem csak gratiával leszen, *de illendőképen kḡdet, ugy mellette levő tisztjeit is megfogja jutalmasan ajándékozni* s' magam is segiteni fogom kḡd dolgát ö felsége előtt.

Ha pedig nem gondolván kḡd ezen kereszténi intésemmel tovább is a keménykedésben megátalkodik, tudtára legyen kḡdnek, hogy áldgyuk, mozsarak s' más obsidióhoz szükséges munitiókról, a ki itten böven vagyon, szintén most teszek rendeléseket s' az hadaknak és szegénységnek fáradtságával és kárával sem gondolván, oda megyek s' tudom csakhamar meg is fogom venni. De hitesse el magával kegyelmed, ha egyszer innét munitiókkal megindulni kételen leszek, egyáltaljában semmi gratiáját ő felségének ne várja, sőt a mit afféle vakmerők ellen az hadi törvény fog dictálni, mind kegyelmed személye iránt, ugy alatta valókkal is a tévő leszek, a præsidiariusok feleségit pedig mingyárást *Péterváradgyára* vagy *Eszékre* fogom küldeni[1] nem gondolok velek, ha mind elhalnak is magok, a férjei lévén oka sanyargatásoknak. *Isten előtt és a kḡd keménykedése miatt emergálandó keresztyén vér ontásiról és károkról nem más, hanem kḡd fog számot adni.* Ezekre azért és több okokra nézve is, minek előtte innét modo prævio megindulljak, fogom várni mentül hamarébb kgd voltaképpen való válaszát és

[1] Béri Balogh Ádám is ott raboskodott.

tudósítását. Isten kegyelmeddel! Datum Pesthini die 11. novembris 1710.

Kegyelmednek jót kiván
gróff Pálffy János s. k.

P. S. Kevesed magammal lévén Ujvár alatt, a ki nagyobb erősség Egernél, még is nem succurálhatott neki Rákóczi s' meg vettem, nem tudom kegyelmednek miért kell magát és hozzá tartozandóit ily szem látomást való veszedelemre szánt szándékkal vinni? Azonban már a Dunán tul való kuruczság is mind széjjel verettetett, zászlóstul jöttek vissza az ő felsége hivségére, *mihelyent Balogh Ádám* kézben akadt, kit is ide hozatok Buda várában és hadi törvényt szolgáltatok reája, ugy *Palástira* is. Jobb leszen kĝdnek efféléket elkerülni és a megátalkodást abban hagyni.»[1]

Pálffy nagy gyakorlatot szerezhetett már az effajta levelek irásában s a mellett kétségtelenül jó emberismerő volt, a mint ezt többek között, Károlyi Sándorhoz küldött, lélektani momentumokban gazdag — *atyai intése* is bizonyítja.[2] Perényivel szemben is sokféle húrt megpendített, gondolván, hogy egyik vagy másik visszhangra talál — a csattanóját pedig a végére hagyta. Vagy meghódol a királynak vagy a Balogh Ádám sorsára jut; de hiába áldozza fel magát és ártatlan gyermekeit: hazáján már úgy sem segíthet.

Ez már csakugyan igaz volt. De sem a fenyegetés nem használt, sem a *jutalmas ajándék* csábító igérete nem ártott ennek a kötelességérzetben igazán *megátalkodott* embernek, a ki már bizonyára akkor számot vetett magával, mikor felesége halála után visszatért Egerbe. Pálffynak tagadó választ adott és készült a védelemre.

Tökéletesen igaza volt a császári hadak főparancsnokának abban is, hogy az egri őrség, létszámát és minőségét tekintve, semmi biztositékot sem nyujthatott a sikeres védelemre nézve. Ezt Perényi is nagyon jól tudta. Csak azt nem hitte, hogy a

[1] A levél címe: Spectabili ac magnifico domino Nicolao Libero Baroni de Perén, commendanti Rakocziano Agriensi. Eredetije a gr. *Károlyi nemzetség levéltárában.*

[2] Eredetije *u. o.*

fejedelem vagy Károlyi idejekorán segítőcsapatokat ne küldjön esetleg a még rendelkezésre álló fegyelmezett hadakkal próbát ne tegyen annak a fontos várnak a fölmentésére, melynek elvesztése, Érsekujvár feladásával együtt a szabadságharcz ügyére nézve a legnagyobb szerencsétlenség volt.

De úgy látszik Pálffy jól ismerte a strategiai helyzetet és a kurucz sereg állapotát és nem hatásra számított puszta fenyegetőzés volt, hanem őszinte meggyőződésen alapult az a kijelentése, hogy Perényinek már *legkisebb reménye* sem lehet ahhoz, hogy segítséget kapjon. A pesti főhadiszálláson megbeszélték Cusanival Eger ostromának módozatait és abban állapodtak meg, hogy Viard és De Langlet tábornok hadosztálya Sajószentpéternél vagy Kereszturnál egyesülvén, egyik hadoszlop Ujhelytől Sárospatak irányában, a másik pedig Eger felé nyomuljon, hogy az ostromló tábort fedezze és a Bodrogközt megszállva, a vár fölmentésére küldött segítőcsapatokat feltartóztassa. A hadi tervet Viardnak egy elfogott levele, melyet Eszterházy Dániel a fejedelemhez küldött, részben elárulta ugyan, de azért végrehajtását megakadályozni nem birták és Rákóczinak legfeljebb annyi megnyugvása lehetett, hogy az ellenség Munkácsot és Ungvárt most még nem fenyegeti.[1] Mert ezt a két erősséget, különösen Munkácsot, mint a szabadságharcz utolsó menedékét, a megszállott Egernél jobban féltette, sőt valami elfogott levelekből szerzett értesülése alapján, még *november 22-én* is abban a téves felfogásban volt, hogy az ellenségnek Eger megvételéhez semmi reménysége sincsen.[2]

Tudjuk pedig, hogy Pálffy, a kiről föl sem tehető — hogy érsekujvári dicsőségét, hadvezéri reputatióját és a mi legfőbb, az udvar kegyét esetleg kudarczczal is végződhető desperatus vállalattal koczkára tegye — *november 22-én* már javában lövette a várat, a város bombázását pedig még előbb megkezdték.[3]

[1] *Archivum Rákóczianum*, III. k. 191. és 194. l.

[2] U. o. 197. l.

[3] A fejedelem Károlyinak *nov. 20-án* írt leveléből és az Egerből küldött követektől már tudta, hogy a németek bombázzák a várost, tehát az ostrom vagy aznap, vagy még előbb kezdődhetett.

Mikor a robbanó lövegek több helyen felgyujtották a várost s a lakosok rémülete tetőfokra hágott; mikor a Wallis csábítása és a pápai átoktól rettegő papok bujtogatása következtében az őrség egyrésze már zúgolódni kezdett: Pálffy gróf beszüntette az ostromot és újra felszólította a védőket, hogy adják fel a várat. Még akkor a nagy faltörő ágyuk nem érkeztek el, sőt talán meg sem indultak Budáról, mert a hirtelen beállott tél, az utakat csaknem járhatatlanokká tette és Pálffy, a kinek igaz magyar voltát Rákóczi is elismerte, a honfi vérontást — úgy látszik — örömest elkerülte volna. A tisztek most haditanácsot tartván, azt határozták, hogy nem adják fel ugyan a várat, de Pálffytól nyolcz havi fegyverszünetet kérnek s erről a fejedelmet követek által értesítették, kik többek között azt is elpanaszolták, hogy már alig van tüzelőfájuk és különösen attól tartottak, hogy az ellenség a várost egészen fölperzseli, a mi csak siettetni fogja a vár veszedelmét.[1]

De a fejedelem — a mint ezt *november 22-én* Károlyinak írt leveléből tudjuk — röviden bánt el a követekkel. Kiverte eszökből az ellenséggel való *frigyet,* mert mihelyt arról kezdenek tanácskozni, mindjárt feltámad közöttük a kishitűség, önbizalmukat elvesztik és csak reménységet nyujtanak az ellenségnek, holott az már egészen desperált felőlük. Különben nem olyan *bolond a német,* hogy a fegyverszünet alatt megengedje nekik a fahordást, hanem van a várban elegendő épület- és építőfa, tüzeljék el azt s úgy segítsenek magukon, a hogy lehet. Az a kívánságuk pedig, hogy olyan tűzmestert küldjön nekik, a ki a város fölgyujtását megakadályozza — a mint Rivièretől megértette — tisztára *balgatagság,* mert a ki eddig egynehányszor már meggyujtotta, ezentúl is meggyujthatja a várost. De azért ne rémüldözzenek olyan nagyon, mert nem gyúl ki a város minden lövés után.[1]

Ezalatt Pálffy, a ki a nyolcz hónapos fegyverszünet kívánságát bizonyára szintén nagy balgaságnak tartotta, kiadta a ren-

[1] *Szalay László* II. Rákóczi Ferencz bujdosása 17. l. Perényi nov. 24-én azt jelentette, hogy az ellenség újra hozzáfogott a vár bombázásához, tehát közben szünetelt az ostrom. V. ö. *Archiv. Rák.* III. k. 197. és 313. l.

deletet az ostrom folytatására, mert tudta, hogy Bécsben Eger megvételére azért is különös súlyt fektettek, mivel attól féltek, hogy Rákóczi át fogja azt engedni a töröknek, csakhogy segítséget nyerjen.

Perényi Miklós november 24-én jelentette a fejedelemnek, hogy az ellenség *november 22-én* szombaton reggel 7 órától fogva újra szakadatlanul bombáztatja a várat s már eddig 66 bombát vetett be «*kik is* — úgymond — *övedzésig való vermet csinálnak*» a földben. A hajduk szöknek a várból, mert bizonyos híre jött, hogy Pálffy az ostromágyukkal már útban van. Ha megérkezik és rendszerint lövetni fogja a várat, a kőfalak rövid idő alatt egymásra omlanak. Végül tudatja, hogy a tisztek egyező akaratból fegyverszünetet kértek Pálffytól, a ki azonban még nem válaszolt és biztosítja a fejedelmet a maga hűségéről. Károlyi Sándort is hasonló értelemben, de körülményesebben értesítette az ostromolt vár állapotáról, tudatván vele azt is, hogy egyik kútjából már kiapadt a víz.[2]

Perényi jelentéseit — úgy látszik Pálffy leveleivel együtt — Károlyi elküldte Munkácsra Rákóczinak, a ki, már az egri követség miatt is bosszus lévén, most azt se tudta, hogy haragudjék-e vagy szánakozzék rajta? mert — úgymond — jót akar szegény feje, de rossz tanácson indulván, balgaságot cselekszik. Sőt a víz fogyatkozására vonatkozó panaszát egyenesen rosszhiszeműségnek tulajdonította. Bizonyosan csak azért mert ilyen valótlansággal állani elő, mert tudja, hogy Károlyi sohasem járt Eger várában és nem szerzett tudomást arról, hogy az Eger folyóval összeköttetésben álló földalatti boltozatban vízgyűjtő medencze van. Még azt is eltürte, hogy az udvari titkár az ő nevében gúnyolódjék Perényivel, a mi különben nem volt szokása. «*Csak látom* — úgymond — *jobban akarná, hogy tökkel bombáznák, mint Kis-Várdát, mintsem oly vastag cse-*

[1–2] *Archivum Rákóczianum*, III. k. 197. l. Perényinek a fejedelemhez küldött jelentését csak rövid kivonatban ismerjük (Szalay *id. h.*), de tartalmát Rákóczi válaszából és ugyanazon a napon Károlyihoz írt leveléből, nagyjából tudjuk. Perényinek a fejedelemhez küldött és Márki által idézett november 24-iki jelentését (*id. m.* III. k. 143. l. 46. jegyzet) nem tudták megmutatni nekem a gr. Károlyi levéltárban.

repű vasfazekakkal.» Végül megtiltja, hogy Egerből követek járjanak hozzá, «mivel Perényi oly megunatkozott embereket talál küldeni, a kik csak rémítő híreket fognak bevinni». De jó volna, ha Károlyi az egri zászlótartót csak a hadi szemle után bocsátaná vissza a várba, hogy az őrség megtudván a hadak gyülekezetit, kitartást és bátorságot merítene belőle.[1]

Haragját és elkeseredését azonban csak Perényinek szóló levelében (nov. 29.) öntötte ki teljes mértékben, mikor különben arról is tanuságot tett, hogy a megszállott vár állapotáról egészen tévesen volt informálva, mert *Rivière*, a kinek szavára olyan sokat adott, ha nem is czélzatosan, mert ezt nincs okunk feltételezni róla, de bizonyára könnyelműségből és felületességből alaposan félrevezette.

Megiratta Perényinek, hogy hűségében ugyan sohasem kételkedett, mert máskülönben rá se bízta volna azt a fontos erősséget, de elvárja tőle, hogy ezentul a maga eszén járjon és ne alattvalói parancsoljanak neki. Nagy hiba volt a Pálffy leveleit tanácsra bocsátani és fegyverszünetet kérni, mert az ellenség csak a *bátortalan szívnek mutatását* láthatja ebből. Nem lett volna szabad az ellenséggel tárgyalást kezdeni, mert ezt az őrség arra magyarázza, hogy feladják a várat és azért szöknek a katonák, mert mindenki idejekorán gondoskodni kíván magáról, hogy átpártolásával a németeknél annál nagyobb grácziát szerezhessen. Gondolja meg, hogy mire kötelezte magát *és ne méregesse a bombáknak cserepit és gödrit, ne féltse az egri patkányokat a földben*, mert legtöbbet úgyis csak azoknak árthatnak, hanem vonuljon be a casamatába, a hol bizony még az 500 fontos bombák felől is nyugodtan alhatik. Pálffy fenyegetőzésétől pedig egy csöppet se tartson, mert a vár olyan erős, hogy ő maga (t. i. a fejedelem) személye szerint föl merné vállalni annak oltalmazását. Nyugodjék meg abban, hogy sem ezen a télen, sem a jövő nyáron nem hozhat Pálffy Budáról annyi öreg ágyút és munitiót, a mennyivel Egert bevehetné. Megmondta ezt *Rivière!* És a mennyi kárt tehet az ellenség egy

[1] *Archivum Rákoczianum*, III. k. 203. l. Ugyanakkor pedig Perényinek azt iratja, hogy Eger még nem szorult rá a segítségre.

rövid téli nap alatt a várban, egy hosszú éjszakán kétszer annyit is helyrehozhatnak. Ha pedig a kőfalak már összeomlanak, csináltathat helyükbe sokkal erősebb töltéseket és így az ostrom Isten tudja meddig elhuzódhatik stb.

Majd áttérvén a kút elapadására, nagyon csodálkozik — úgymond — hogy Károlyihoz írt levelében ezt még szóba is meri hozni. «Hihető, tudgya kegyelmed, hogy feljebb említett úr sohasem volt Egerben s azért panaszkodik oly bátran olyan dologról, a *melyért* tőllem méltán itéletet érdemel, a ki jól tudom, hogy a kutakon kivül is, hol legyen kegyelmednek elegedendő vize.» Igaz, hogy Zinzendorff is (a ki a várat 1704-ben a kuruczoknak feladta) azzal mentette magát, «de ha a császár tudta volna mennyi vize volt és mely ok nélkül capitulált — *bizonyára méltán felakasztatta volna*».

Szegény Perényi! sohasem hitte volna, hogy ilyen veszedelmes dilemmába kerüljön. Pálffy haditörvényszékkel, Balogh Ádám sorsával fenyegeti; Rákóczi, szép példázatban — akasztófát emleget: jó szerencse, hogy ártatlanságának tudata megnyugtatta a lelkét és hogy a fejedelem levele a vár bevétele előtt már nem igen juthatott kezébe, mert bizony még gyanuba jöhetne, hogy két rossz közül a kisebbiket választotta...

A levél folyamán — melyről külön tanulmányt is lehetne írni — biztatja Rákóczi, hogy majd mikor szükségesnek látja segítséget is fog küldeni, de most még nem tartja a helyzetet olyan veszedelmesnek, hogy a hadak és táborok összegyűjtéséről, olyan kemény tél idején *méltó volna gondolkodni!* De akár kap segítséget, akár nem, jusson eszébe, hogy mikor Érsékujvár feladása után Eger parancsnokságát, saját jó szántából újra magára vállalta, *ipso facto* arra is kötelezte magát, hogy minden körülmények között helyt fog állani, tehát mindaddig köteles a várat oltalmazni, a míg csak lehet. Jusson eszébe, hogy olyan régi familiából származik, melyet az idegen uralom letaposott, a nemzeti ügy szerencséje pedig fölemelt és ne kímélje a vérét.[1] Mert nagyobb dicsőség lenne magát és alatt-

[1] Nem egészen úgy áll a dolog, mert az uralkodóház a Perényiek hűségét és szolgálatát mindenkor jó néven fogadta és méltányolta, csakhogy ezek kevés kivétellel mindig a nemzeti önállóságért, a vallás és

valóit Magyarország oltalmazásában halálra szánni, mintsem hazájához való szeretetét és kötelességét megtagadván az ellenség hitegető szavára hajlani, melyért úgy a fejedelem, mint az Úr Isten ítélőszéke előtt számot tartozik majd adni. Gondoljon sokat szenvedett hazájára és a német igája alatt nyomorgó nemzetére és erősítse meg habozó szívét, meghűlt reménységét.[1]

Ha Rákóczi az igazságos fejedelem és nagylelkű ember — sejtette volna, hogy mi történik Egerben — bizonyára másképen ítél Perényi felől, ki a maga kötelességét az utolsó perczig híven és odaadással teljesítette.

Mert Pálffy, belátván, hogy sem szép szóval, sem ijesztgetéssel nem boldogul, a bombázás, pedig jóllehet 200 fontos lövegekkel is operáltak — csak keveset ártott az erősségnek — elhozatta Budáról a megigért nagy faltörő ágyúkat és mozsarakat és rendszeres ostromhoz fogott, személyesen felügyelvén arra, hogy parancsait pontosan végrehajtsák. Az ostromot Wallis gróf vezette, kit a szökevény hajduk a vár minden fogyatkozásáról értesítettek s azt is bizonyára tőlük tudta meg, hogy az elégedetlen, zúgolódó őrséget igérettel, adománnyal nem lesz nehéz dolog corrumpálni.

Wallis napközben nemcsak szakadatlanul lövette a várat, de Egernek a város felől való kapuja alá három tűzaknát is ása-

alkotmányos szabadságért harczoltak, csupán a Wesselényi összeesküvés után, a bujdosók korában találjuk őket a királypárti főurak között. A nemzeti elnyomatás idejében a hadi pályáról és a közéletből jobbára visszavonultak, megelégedvén az abaujvármegyei örökös főispánsággal és csak Rákóczi szabadságharczában kötötték fel újra a kardot. De a kurucz dandárnokság és *ezeres kapitányság* talán még sem mondható reájuk nézve *emelkedésnek?*

[1] *Archiv. Rák.* III. k. 313—317. l. A fejedelem legújabb életírója, idáig jutva munkájában, nagy resignatióval felsóhajt, mondván, hogy: «Isten nem erősítette meg ... Perényi habozó szívét, hazánk boldogulásában meghűlt reménységét. *Már másnap feladta a várat.*» (*Márki* id. m. III. k. 50. l.) De a történeti igazság kedvéért jó lett volna bővebben kiterjeszkedni a capitulatio okára és körülményeire is, mint Érsekujvárnál tette, megemlítvén legalább annyit, hogy Eger veszedelmét *cselszövés, árulás és lázadás okozta,* mert ez a beállítás Perényit, a valósággal ellenkezőleg, kötelességmulasztó, vétkes embernek tüntetheti fel.

tott, ezeknek azonban hihetőleg csak az volt a czéljuk, hogy a rémületet terjesszék, mert a védők csakhamar felfedezték és könnyen ártalmatlanokká tehették. Sokkal fontosabb volt ennél, hogy az ostromlók a vár alatt folyó patakot, az *Eger vizét* kivezették medréből, illetőleg gátakkal és töltésekkel úgy elrekesztették, hogy folyása irányt változtatva, a vár vízvezető csatornáit nem táplálhatta többé és úgy a kutakban, mint a casamatákban gyorsan apadni kezdett a víz s egyszer csak azon vették észre magukat, hogy mosakodáshoz sincs már elegendő.

Ehhez járult, hogy az ellenségnek sikerült — a mint később közhírrel beszéltek az egri kanonokok segítségével — megvesztegetni *Réthey Ferencz* alparancsnokot. Ez az alattomos (Bercsényi szerint *szunyáta*) ember, mint régi várbeli tiszt és tagadhatatlanul jó katona, nagy befolyással birt az őrségre, titokban lázította az Eger védelmére sok felől összegyűjtött hajdukat — a kiknek, a mint Pálffy helyesen mondta — különben sem volt már kedvük a hadakozásra. A mellett a tiszteket is hitszegésre csábította, kiket Perényi az ostrom kezdetén megesketett, hogy vele együtt mind holtig védelmezni fogják a várat. Könnyen ment a dolog, mert már a fejedelemtől semmi jót sem vártak, Wallis pedig, a kinek kémei bátorságosan jöttek-mentek, holott Rákóczi a hírszolgálatot is beszüntette, mindent igért nekik, ha a várat feladják. Az ostrom alatt az áruló tisztek egyszer csak betágítottak Perényi szállására, mondván, hogy ideje volna már a capitulatio felől gondolkodni. Mikor pedig Perényi esküjökre emlékeztetvén, megfenyegette őket, hogy a ki még a vár feladásáról szólani is mer, azt irgalom nélkül kivetteti a bástyán: előállott Réthey Ferencz és mindnyájuk nevében azt felelte, hogy vakmerőség volna tovább daczolni az ellenséggel és ők senki hitegetéséért, hazugságáért nem várják magukra a veszedelmet, hanem Isten úgy segéljen, dolgukhoz látnak!

Erre Perényi nagy erős esküvéssel újra megesküdött, hogy ő a várat soha fel nem adja, hanem annak óltalmában teszi le életét. Három gyermekét kiviszi a vár piaczára, maga pedig azokkal együtt, a kik hivek és igazak maradnak, megáll azon a helyen, a hol a robbanóaknát észrevették és fölvetteti magát.

Úgy látszik az összeesküvők erre nem voltak elkészülve, a parancsnok bátorsága és hittel erősített fogadása imponált nekik, egynémelyikökben talán a becsületérzés is föltámadt és nagynehezen lecsillapodtak. De az áruló Réthey újabb gonoszságon törte a fejét. Perényi éjszakára 200 hajdut rendelt a tűzaknák őrzésére, a kik azonban csakhamar kiszöktek a várból és tudósították az ellenséget a történtek felől. Másnap egy őrmester 13 darab czédulás nyílvesszőt szedegetett össze a várban és átadta Perényinek. Mindegyikre az volt írva, *hogy a kik a parancsnokot elfogják, ha tisztek fejenként 100 aranyat, ha közlegények két havi fizetést kapnak az ellenségtől.* Perényi a dolgot titokban akarta tartani, de Réthey — mert nyilván úgy volt előre kicsinálva — olvasás közben lepte meg és nagy hamarsággal összegyűjtvén a tiszteket, egyenesen Wallishoz indult. A ki vonakodott vele menni erővel is kényszerítette, mert minden hatalmat magához ragadott és Perényi nem tehetett ellene semmit, mert még azok is az összeesküvőkhöz pártoltak, kikben legjobban bizott. Hasztalanul tiltakozott, protestált, fenyegetőzött, a zendülők nagy többségben voltak és hamarosan letorkolták.

Késő este mindnyájan holt részegen tértek vissza a várba. Lármáztak, dicsekedtek, ordítoztak. A főkolompos Réthey nagy fennszóval kiabálta, hogy mindent elvégeztek, jó ember Wallis, ad pénzt, jószágot, szekereket, sőt ágyút is mikor majd kivonulnak Egerből. Másnap reggel azonban, mikor józan fővel újra elolvasták a német pecsétes levelét, ugyancsak meghökkentek, mert azt tapasztalták, hogy a sok, szép igéretnek fele sincs meg az írásban. De a helyett, hogy eszükre térve, istentelen szándékukat félbehagyták volna, fegyverszünetet kértek és rohantak újra Wallishoz, a ki okkal-móddal lecsillapította őket, javított is valamit a capitulátiós levelen és úgy küldte vissza, hogy írassák alá a főparancsnokkal. A lázadók nem sok gondolkozási időt engedtek Perényinek, vagy aláírja a szerződést rögtön, vagy elfogják és a német kezébe adják. Mit volt mit tennie? gyermekeivel együtt ki volt szolgáltatva a felbőszült, neki vadult katonák bosszújának: aláírta.

Wallis hadai 1710 deczember első napjaiban diadalmasan

vonultak be Egerbe,[1] melyet nem fegyverük erejével, vérük ontásával vitézi módon, hanem csalárdsággal, árulással kerítettek kezükre. Réthey a vár kapujában fogadta a németeket és dobbal, zászlóval vitte a hajdukat a császár hűségére. A tisztek is jobbára mind átpártoltak s az egész őrségből legfeljebb 100 ember maradt meg Perényi mellett, a fejedelem kűségében, a kiktől elszedték a fegyvert. Nem kellett nekik a császár kenyere, elmentek kapitányukkal együtt éhezni, fázni, bujdosni Rákóczi mellé.

A fejedelem deczember 6-án értesült Eger feladásáról s azonnal megírta a dolgot Károlyinak és Bercsényinek. Nem ismervén a részleteket első haragjában Perényit kárhoztatta, a kit magához rendelt Kállóba, hogy *gyalázatos cselekedeteiről* számot adjon.[2] Bercsényi jobban ismerte Perényi Miklóst, mint a fejedelem, nem hitte, hogy bűnös volna, sőt óvatosan mentegetni igyekezett őt Rákóczi előtt. Eger feladását — írja deczember 10-én — *praevisum malum*nak tartja, mert mióta Nyuzó (a kurucz lovasság egyik vitéz kapitánya) és mások nem portyázhattak a vár körül és mióta *Nagy István* kijött Egerből: — «dejectus undique animos videns — nem lehetett megvallom . . . mást reménlenem felölök».[3]

Perényi Polgárinál átkelvén a Tiszán, deczember 12-én kis csapatával Rákóczi elébe járult és elbeszélt mindent, úgy a hogy történt. A fejedelem, ki különösen a víz dolgában olyan méltatlanul vádolta, most már tisztán látott; hitelt adott szavának és igazságot szolgáltatott neki. Bercsényit is ebben az értelemben tudósította és se leveleiben, se *Emlékiratában* soha legkisebb szemrehányással sem illette többé Perényit, hanem csak a kanonokoktól megvesztegetett Réthey Ferenczet okolja és kárhoztatja kinek fejében — Bercsényi szerint — már régóta valami disgustusnak kellett forrni.[4] Az egri capitulatio dolgában Rákóczi mindazonáltal hadi törvényszéki eljárást indíttatott,

[1] A capitulatio decz. 1-én történt, de a levelet Pálffyhoz küldték Pestre, jóváhagyás végett.

[2] *Archiv. Rákóczianum*, III. k. 204. l.

[3] U. o. VI. k. 626. l.

[4] U. o. 652. és *Szalay* id. m. 19. l.

melynek részleteit ugyan nem ismerjük, de bizonyosan tudjuk, hogy Perényi ártatlansága, hazájához, fejedelméhez való igaz hűsége annak folyamán is igazoltatott. Nem sokára, talán még Rákóczi előtt kibujdosodott Lengyelországba, de a szatmári béke után visszajött, mert neveletlen, árva gyermekeinek gondviselő kellett. Nagyszőllősi kastélyában busuló kurucz módjára, egy darabig csendesen éldegélt, de azután búfelejtőnek harmadszor is megházasodott, mely cselekedetével a többi Perényi fiúkkal együtt bujdosó *László* fiának bizony nem sok örömet szerzett. De hát nem is az volt a czélja, mikor br. Zay Lőrinczнek gr. Kollonics Pollixenától született *Kata* leányát feleségül vette, a kivel — hihetőleg — akkor ismerkedett meg, mikor a *tót imperiumban,* a Vág mentén hadakozott.

Dr. KOMÁROMY ANDRÁS.

TÁRCZA.

KURUCZ-SOROZÁS 1753-BAN.

AZ 1753-ik év sok gondot hozott Mária Terézia kormányának. A pozsonyi és bécsi urak rémülettel vélték látni, hogy készül valami az Alföldön. Az a méreteiben nevetségesen jelentéktelen kavarodás, melyet Törő-, Pethő- és Bujdosó-féle zendülésnek szoktak nevezni, nem érdemelte meg ugyan a legkisebb figyelmet sem s legelső jelentkezésében elfojtották az érdekelt megyék és a jász-kunok fegyveresei, de mert az elfogottak vallomásaiban megjelent Rákóczi és Bercsényi neve, kik a lengyel határon, mások szerint a Vaskapunál várnák az új életre kelt kurucz-mozgalom kitörését, továbbá Halász Zsigmondé, Nagy Frigyes ezredeséé s Vértessyé, a Péró-lázadás idején szerepelt szentandrási bíróé, a kormány helyesnek tartotta a legszélesebbkörű óvóintézkedéseket tenni meg, hogy a súlyosnak hitt veszedelmet megelőzhesse. Egyszerre felfordult a sorsát addig békésen viselő ország, de nem a kuruczok, hanem a kormány intézkedései miatt. Szigorúan őrzik az utakat, átjárókat, szorosokat, gázlókat; örökre megemlegette, a kit kellő igazolás nélkül idegen vidéken ért ez az idő, annyi herczehurczán, kihallgatáson kellett keresztülesnie. A protestáns törvényhatóságok (a mozgalom kétségkívül protestáns szinezetű), hogy lojalitásukat bebizonyítsák, versenyeznek a katholikusokkal a hajszában, eredmény persze nincs, legalább is nem olyan, milyet a felsőség eleinte várt. Egyetlen előkelőbb embert sem sikerült a mozgalomba komolyan belekeverni s kénytelenek belátni, hogy igazi népforradalom volt készülőben, az pedig nem veszedelmes a feudális Magyar-

országon, hol, ha nincs nagyhatalmú, tekintélyes vezér, sereg sem akad valamirevaló. Rákóczi és Bercsényi régen halott, csak hűséges népük vágyakozásában élnek,[1] Halász Zsigmond akkor tér ugyan vissza hazájába, de megtört testtel és elborult lélekkel, Vértessy pedig régen befejezte a neki jutott kicsiny szerepet. Néhány halálítélet és bebörtönzés s azzal az egész veszedelemnek vége; a helytartótanács nyugodtan másfelé fordíthatta tekintetét.

De kezdetben, mint mondottuk, a dolog nem látszott ily ártatlannak, legalább a kormány intézői előtt nem. Maga Mária Terézia is sokat foglalkozik a mozgalommal s annak szereplőivel, még a csak mellékesen beleártottakkal is, kik sohasem hihették volna, hogy ügyük békésebb időkben a királynő elé kerül. Így jutott fel Bécsig három bihari szegénylegény, Takó Mihály, Balás István és Budai Miklós esete, mely a maga kisszerűségében annál jellemzőbb fényt

[1] Thaly (III.) Rákóczy Györgyre, a fejedelem ifjabb fiára és párthíveire gondol. (Adalékok az 1735-iki Péró s az 1754-iki Törő, Pethő és Bujdosóféle népforrongás történetéhez. *Századok,* 1870. évf. 38. l.) Kétségtelenül azért, mert a fennmaradt forrásanyagot (a kiadatlant t. i.) csak kis részben ismervén, nem gondolta, hogy az elköltözöttre ilyen kapcsolatban hivatkozás történhessék. Pedig itt, mint az együttemlítése Bercsényivel, már önmagában eldönti, bizonyára az elhunyt fejedelemről van szó. Az egykorú Schmidt főhadnagy, ki jelen volt a foglyok első kihallgatásán, Fáy századoshoz írt jelentésében (1753 június 7. Turkeve. *Orsz. levéltár,* helytartótanácsi osztálya. *Miscellanea* Fasc. 52. No. 263. szám alatt) ugyan szintén «junger Fürst Rákóczi»-ról emlékezik meg, de ez a jelző semmi más, mint a rodostói halálesetről pontosan tudó német katonatiszt rationalistikus hozzátoldása, ki a Rákóczi nevet hallva, azonnal a még élőre, tehát az ifjabb Rákóczira vélt ismerni. A nép gondolatvilágához közelebb álló békésmegyei hatóság felterjesztésében, mikor Rákócziék említéséhez ér, kereken kimondja, hogy «miseri rustici cum *mortuis* dementantur». (*Miscellanea,* 1753 június 6., Gyula.) Ez a nép tudniillik nem akarta hinni, hogy a fejedelem meghalt, vagy legalább is könnyen hitelt adott az ellenkező hiresztelésnek. Andreas Kienast is, ki pedig a mozgalom természetét egészen félreértve, nem hajlandó azt tisztán népforrongás eredményének tekinteni, elismeri, hogy Rákóczy Györgyről ez esetben nem lehet szó (König Friedrich II. von Preussen und die Ungarn. *Mittheilungen des k. u. k. Kriegs-Archivs.* 1895. évf. 292. l.). Az a néhány kálvinista deák, ki a mozgalmat kipattantotta, természetes, hogy a bujdosó fejedelem visszatérésének legendájával próbált társakat toborzani annál is inkább, mert talán maga is hitt benne, hiszen a XVIII. század derekáig sok helyütt még a hatóság is kutatott a majd itt, majd ott feltünő, valójában régen elhalt fejedelem után (*Kienast* i. m. 290. l.).

vet a nép s az itt tanyázó idegen katonaság viszonyára s a hadsereg az előíráshoz mindenben ragaszkodó, kivételt nem ismerő magatartására, még olyan ujonczokkal szemben is, kiknek besorozását kétségtelennek tartott politikai szükség javasolta.

Hogy a magyar az idegen katonaságért sohasem lelkesedett, az bizonyos. Nem is volt reá oka. Összetűzésekre is van példa elég, de ezek elintézése nem a magasabb hatóságokra várt, az uralkodóra semmi esetre. S hogy a három említett szerencsétlen rosszabbul járt, annak oka a hibásan kiszemelt pillanat, mert a mit ők június 15-én a szalontai belső csapszéken elkövettek, «történt éppen azon üdő tájban minek utánna tekintetes nemes Békés szomszéd vármegyében Kurucz név alatt fel támatt tolvajok Tur városában és határjában el fogattattak volna és már afféle Zenebonáskodó nép köszt a Zendülés meg lett volna».[1]

A három magyar bizonyára hallott egyet-mást a szomszédmegyei eseményekről, de emellett az előbb vázolt, országszerte általános intézkedések is szeget üthettek fejükbe, mert ugyan kitört belőlük az elfojtott virtus s valamennyi tanú egyetért abban, hogy ők voltak a támadók. A tényt illetőleg az elsőnek kihallgatott a dolgot úgy adja elő, hogy a «deutrális napon a város csapszékén lévén a deutrális személlyekkel, az holott mostani inqvarterizált nemes militiabeli négy katona is becsületessen mulatott illő csendességgel, az kik is maguk köszt tánczolván, a deutrumban specificált személlyek közül Takó Mihály felkelvén ülő helyébül köziben ment a militiabeli német katonáknak fejszével, az fejszét táncz közben orrok alatt forgatván azokat magok mulatságoktul impediálta s a tánczbul ki üszte. Melyre a fatens és töb becsületes emberek is rosz szándékárul és igyekezetirül intvén, mondották nevezet Takó Mihálynak, hagy békét ezen izgágának látod most is micsoda támadás vagyon, nem jó következik belőle, melyre felelt Takó Mihály: nem bánom az ördög attát, *azt akarnám, hogy most is az uczán nyargalódzna a kurucz*, mert meg nem fognának az ármások».[2] Másik jelenlevő szerint a támadásban Balás István is részt vett,[3] előbb említett társa pedig azt hangoztatta, hogy «magyar világ van most».

A vasasokat nagyon meglephette a barátságtalan fordulat, mert

[1] Tanuvallatás Légrády László szolgabíró és Gubernáth János esküdt előtt. 1753. július 24. Szalonta. — *Orsz. levéltár. Miscellanea* (helytartótanácsi osztály) Fasc. 52. No. 263.

[2] Debreczenyi András vallomása. U. o.

[3] Darvas Mihály vallomása. U. o.

feltűnően anyámasszonyos viselkedést tanusitottak. «Észre vévén a qvartélyos katonák is, hogy veszekedésre czélozó szándékjok vagyon említett deutrális személlyeknek, a pincze tornáczában mentek a katonák és ottan ittak, de oda is utánnok mentek és gonosz szándékjokat tellyesíteni akarván, onnan is ki mentek előlök a qvartélyosok és ők mindenütt utánnok mentek botokkal».[1] Végül is «a német katonákat kiverték a pinczébül, űzvén a qvartély háznak szegeletéig».[2] Mikor pedig a város fegyveresei el akarták őket fogni, «Takó Mihály baltával, Balás István hasáp fával, Budai Miklós pedig késsel defendálták magokat».[3]

Természetesen, a megyének sem kellett több. Beöthy Mihály alispán kapott az alkalmon, hogy a vásárhelyi és turi lázadás messzeágazónak hitt szálai felkutatásában ő is kitüntetheti magát és augusztus 8-án az egész ügyet felterjesztette a helytartótanácshoz.[4] Még természetesebb, hogy onnan csakhamar rendeletet vett, mely szerint a «nem kivánatos» szavakat ejtő legényeket a leggondosabban őriztesse s derítse ki, hogy az ország területén észlelt elégületlenekkel milyen kapcsolatban állanak.[5] De itt már csütörtököt mondott a szolgálatkész alispán, illetőleg helyettesének buzgólkodása. A vádlottakból semmi fontosabb dolgot kicsikarni nem tudott, jóllehet, mint mondja, szigorúbb fenyegetéseket is alkalmazott velük szemben. Folyton azt erősítgették, hogy a zendülés színhelyén sohasem jártak, ott senkit nem ismernek s akkoriban még mitsem hallottak az egészről. Csak annyit ismertek be, hogy összekülönböztek a német katonákkal, de egyikük még azokkal szemben is hangsúlyozta, hogy: «Én nemes ember és szintén ollyan katona és *labancz* vagyok, valamikor a királlyné parantsollya el kel mennem». Nekik tehát semmi közük a zendülőkhöz. «Azt gondolván — teszi hozzá a helyettes alispán, valószinűleg hogy lerontsa a védekezés értékét —, hogy Ő Felségének valamennyi híve labancz-elnevezésnek örvend».[6]

Azonban annyi tanú egybehangzó állításával szemben tagadásuk mit sem használt s a helytartótanács, bár a lázadókkal való egyetértésüket bebizonyítani nem sikerült, mindhármukat komolyabb büntetésre tartván érdemesnek, a világraszólónak nem mondható esetet

[1] Oláh István vallomása. U. o.

[2] Darvas Mihály vallomása.

[3] Debreczenyi András vallomása.

[4] *Miscellanea.* 1753.

[5] 1753. VIII. 16. *Miscellanea.*

[6] Paár Ferencz helyettes alispán jelentése. Várad, szeptember 9-ről. *Miscellanea.*

a királynő ítéletére bízta.[1] Mária Terézia pedig, bár helyes uralkodói érzékével, az egészben, a lényeget illetőleg, kihágásnál egyebet nem látott, katonái megcsúfolása felett még sem tudott napirendre térni s a három reust örökös katonai szolgálatra kárhoztatta. «Tekintve különösen azt — mondja leiratában —, hogy a nevezett szolgarendűek, említett katonák elleni vakmerő támadása minden tekintetben súlyos kihágás jellegével bír, kegyelmesen elhatároztuk, hogy ha — és a mennyiben — említett bebörtönzött vétkes szolgarendűek (servitores) katonai szolgálat teljesítésére alkalmasak és megfelelők, haladéktalanul valamely magyar gyalogezredbe soroztassanak s egyéb ujoncokkal együtt Italiába szállíttassanak.» Ellenesetben pedig száz botütés legyen a büntetésük.[2] Mindenesetre szigorú végzés, bizonyítéka annak, hogy, legalább beavatottságuk az összeesküvésbe, odafenn nem látszott kétségesnek. Mivel azonban egyikük beteg volt s a mértéket, melyet az épen akkortájt, augusztus 4-én kiadott, hadkiegészítést szabályozó rendelet («Einführung einer ordentlichen Recrutierung und Ergänzung der Miliz») megszabott, tudniillik a 171 cm. magasságot[3] a másik kettő sem ütötte meg, a büntetés keményebb felének lerovásától valamennyi megmenekült, mint a nagyváradi parancsnok alábbi írása tanusítja:

«Ich endes unterschriebener bezeige Krafft Gegenwärtigen, dass der löbl. Biharer Comitat auf Befehl eines hoch-löbl. kayl. königl. Consilii Locumtenentialis drey in Verhafft gezogene Maleficanten, nehmlich Michael Takó, Stephan Balás und Nicolaus Budday, dem auch kayl. königl. General Feldwachtmeister Graf Niclas Esterházischen Regiments allhier gvarnisonirenden Battaillon zu militarischen Diensten übergeben wollen; nachdehme aber erwehnte drey Maleficanten durch einen darzu deputirten Officir und Feldscherr in Augenschein genommen und der zu Kriegsdiensten erforderlichen Tauglichkeit halber visitiret worden; so hat man gefunden, dass keiner die gehörige Maass, sondern nur eine Höhe von 4 Schuch und 7 Zoll habe, und über dies, einer von der einfallenden Kranckheit behaftet seyn, folgsam soliche nicht acceptiren können. So geschehen. Grosswardein den 9-ten Novembris 1753.

Johann von Jeszenszki m. propria.,
Hauptmann,
p. t. Battail. Commend».[4]

[1] A felterjesztés kelte 1753 szept. 17. *Miscellanea.*

[2] 1753 október 16. *Miscellanea.*

[3] *Ujhelyi Péter* Az állandó hadsereg története, 249. l.

[4] *Miscellanea.* Bihar megye alább idézett felterjesztésének melléklete.

Mert a rebellis elemeknek bármily nehéz volt a katonáskodástól szabadulni, viszont az előírt formaságok mindennél fontosabbak. S ebben egyetért uralkodó és hadsereg; a katonai hatóság csak azt teszi, mire más tekintetben a királynő is ad példát. Ugyanazon zendülés egyik állítólagos notóriusát, Visnay Jánost, a bíróság ugyancsak életfogytig tartó hadiszolgálatra ítélte volt, megjegyezve, hogy bár ismételten torturának vetették alá, állhatatosan tagadott. A kínvallatás akkoriban nem épen ritka eszköze a peres eljárásnak s politikai bűnügyekben kijuthatott belőle az egyébként legbecsületesebb embernek is. Mégis Mária Terézia 1754-iki április 15-iki rendeletével a büntetést tíz évi közmunkára változtatja és pedig azért, mert Visnay megfordult a hóhér kezén s «a hadi intézmény ilyen bélyeggel illetettek besorozását nem tűri meg».[1]

A mi pedig a testmagasság ügyét illeti, annak respektálása az egész korszakra jellemző. Nemcsak néhai I. Frigyes Vilmos porosz király lelkesedett a hosszúra nőtt vitézekért, nemcsak az osztrák rendszer ragaszkodott a magyar nép körében aránylag nem gyakori méretekhez, hanem még a sokkal felvilágosultabb Nagy Frigyes is olyan mértéket tartott egyedül megfelelőnek, melynek megállapításában a szokásnak és esztétikai, nem pedig orvosi szempontnak jutott a döntő szó.[2] Hogy a jó katonának ez nem feltétlenül szükséges kelléke, csak a nagy forradalom és Napoleon serege bizonyította be igazán.

A három szegénylegény ilyenformán megkapta a száz botot emlékül arra nézve, hogy 1753-ban még boros fővel sem ajánlatos kurucznak lenni.[3]

Dr. Tóth Zoltán.

[1] *Miscellanea*, idézett kelettel.

[2] A dezertált katonák pótlásáról szólva, felteszi a kérdést: «. . . obgleich viel Menschen in meinem Lande sey, so frage Ich Euch noch ob Ihr viel darinnen findet, welche die Taille haben, als meine Soldaten sind.» — Des Königs von Preussen Majestät Unterricht von der Kriegs-Kunst an seine Generals. Frankfurt und Leipzig 1761., 2. l.

[3] Bihar vármegye jelentése a helytartótanácshoz, 1753 november 6-án s a következő napokon tartott gyűléséből. — *Miscellanea.*

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

oglyok váltságdíja. A török hódoltság korából való számos levélből tudjuk, hogy a magyar urak kezére került foglyok váltságdíja készpénz mellett különösen jobbfajta lovakban volt kölcsönös alku szerint megállapítva. Ennek példája az itt közölt I. számú levél, mely Nádasdy Tamás nádor egyik foglyáról szól.

Érdekesebb a II. számú levél, melyben Petróczy István egyik foglyáról esik szó, a ki a váltságdíjúl kitűzött 200 tallér helyett csak 150-et hoz ugyan, de a hátralékos összeg helyett «úrnak való fehér darutollakat» kinál, melyekért Mustár aga jótállást vállal, sőt hitlevéllel is megkínálja Petróczyt, azonban «minthogy most az sok katona és hajdú jár,» a pénz elküldéséért felelősséget nem vállal.

I.

Vitézlő uram és barátom, köszönetemet és barátságomat. Im az kegyelmed levelére az csausz fiát az lóval oda küldtem kegyelmedhez, de kérlek, mint barátomat, küldd mint Sárvárig egy emberedtül, és irj Nádasdy uramnak mellette, hogy az egy lovon adja ki szegényt, erről is esmérhetik, hogy szegény, hogy nem feküdt volna ennyi ideig ott, ha szegény nem volt volna, bizonnyal higyje Kegyelmed, ez lovat is Veli bég adta Istenért érette. — Veszprémbe, szent Gergely pápa napján *1557*. Veszprémi Memhet bég.

Kivülről: Vitézlő uramnak Vásony Horvát Gáspárnak, nekem barátomnak.

II.

Köszönetem után Isten áldjon meg jó vitéz barátom. Vettem az Petrócj István ő nagysága levelét az mely levelébe az török rabja felől ír, hogy az szerént küldje föl, úgy mint kétszáz tallért. — Ő szegény váltig fáradott az megszabadulásán, nehezen is szerezte össze az pénzt, most nem szerezhetett többet másfélszáz tallérnál, de

az többit is, úgymint ötven tallért megszerzi, és én kezes leszek ő érette, hanem kérlek, édes vitéz szomszéd barátom, hogy írd meg az vitéz szomszéd barátomnak,[1] mint hogy daru tollakat kér ő nagysága pénziért, én azért az ötven tallérért küldök ő nagyságának, szép, úrnak való fehér darutollakat, mentől hamarébb, és ha ő nagysága nem hinne szómnak, hitlevelet is küldök az ötven tallér felől, avagy az darutollakat fogom megküldeni, hanem, vitéz szomszéd batátom, minthogy most az sok katona és hajudu *(így!)* jár, nem mertem most az pénzt az postára bízni, hanem, vitéz szomszéd barátom, váloljátok föl az pénznek szerencsáját az magyartól, mink az török felől felelönk, csak tik az magyar felől feleljetek, ha magyar elveszi, ti károtok, ha török elveszi, az mi kárunk legyen, — hiszem, vitéz szomszéd barátom, vagyon módotok benne, hogy komjáti embereket küldhettek az pénzért, ide Ujvárba, mindjárt megadjuk az másfélszáz tallért, az ötven tallérról hitlevelet küldök, avagy ötven daru tollakat, mert bizony szegény az török rab, csak Istenért szabadítottam ki szegényt, az tömlöcztartónak is hat forintot küldtem, azért kérlek, vitéz szomszéd barátom, minthogy az szegény rabnak alá kell menni az darutollakért, kérlek, hogy kolduló levelet küldjön az vitéz úr. Ezek után Isten tartson meg, vitéz barátom, jó egészségben. — Költ Ujvárba die 11 februari i *1665.* — Sógor Mustar aga m. p.

Kívülről: Adassék ez levelem Nyitrán lakozó magyarok főkapitányának, ugy mint Faragó István szomszéd vitéz barátomnak.[2]

Dr. Kárffy Ödön.

Kassai puskaportörő malom. Zvolenszky Anna az 1754-iki évben eladta Kassán lévő puskaportörő malmát Haske Menyhértnek. Mivel a malom veszélyeztette a terjedő várost, tehát az 1768-ik évben a város magához váltotta 1400 frton, továbbá Haske Menyhért puskaportörőnek egy uj malom felállítására a városi alsó malmon túl telket adott.

Erről szól az alábbi adás-vételi szerződés:

Ezen nemes királyi szabad Kassa városának érdemes főbirája tekintetes nemzetes és vitézlő Berczik István uram ő kegyelme hirével és consensusából. Én alább is megirt Zvolenszky Anna magamra vállalván mindazoknak terheit, valakiket ezen alább említendő dolog most vagy jövendőben illetne vagyis illethetne, adom tudtára minde-

[1] Petróczi Istvánnak.

[2] Mindkettő *Országos levéltár*, Missiles.

neknek és vallom ezen levelemnek rendiben, hogy én feles terhes adósságaim miatt kölcsön vagy hitelben adó uraimém (sic!) által megszorongatván, kéntelenítettem azon adósságimnak lefizetésére, úgy saját tápláltatásomra ezen nemes királyi Kassa várossa határán tiszteletes Jézus társasága kassai collégiumához tartozó kert mellett situáltatott *puskaportörő malmot* minden hozzá való pertinentiáival áruban bocsátanom, mely végre is nagy jó akarómtul úgymint Haschke Menyhérd uramtul jó folyó ezüst pénzül ötszáz íd est 500 rhénes forintokat minden fogyatkozás nélkül felvevén, abban a summában fönemlített engemet örök jussal illető puskaportörő malmot minden benne lévő és hozzája tartozandó eszközeivel, pertinentiáival és a Hernád folyóvizről reá szolgáló fludernek szabad élésével, egyszóval mindazon jussal, igazsággal és szabadsággal valamint eddig bírtam és továbbra is bírhattam volna, felül megirt *Haschke Menyhérd* uramnak, ő kegyelme hitves társának Englin Rosália Anna asszonynak és mind két ágon lévő successorinak, legatariusinak és cessionariusinak ad liberam dispositionem örökösen és megmásolhatatlanúl eladtam, cedáltam és per manus bocsátottam semminemű prætensiót vagy annak ára vagy kiváltása és ahhoz lehető jussom eránt többé magamnak fönn nem tartván. Költt Kassán Böjtelőhavának 23-ik napján 1754-ik esztendőben.

Consensit et subscripsit salvo jure alieno liberæ regiæque civitatis judex ordinarius

Stephanus Berczik m. p.

(Kassa szabad királyi város birája, Berczik István aláirta s beleegyezett más jogainak sérelme nélkül.)

Anna Maria Zvolenszky ×[1]
Coram me *Georgio Resch.*
(Előttem Resch György előtt.)
Coram me *Johannes Klein.*
(Előttem Klein János előtt.)

Infrascriptus notumfacio tenore præsentium significando, quibus expedit universis, quod consideratis multiplicibus damnis, quæ mola mea pulveraria ab intus denotata per fortuitam eamque sæpius reiteratam pulveris pyrii accensionem tam mihi, quam etiam vicinis contribuentibus cauaverat, in perpetuam horum

Alólirott tudtul adom jelen soraimmal, akiknek illik, hogy meggondolván azt a sok kárt, melyet fentebb jelzett puskapormalmom történetesen és ismételten a puskapor felrobbanásával úgy nekem, mint adófizető szomszédaimnak okozott, hogy mindettől örökre mentesek legyenek, ezt a puskapormalmot, melyet én

[1] T. i. keze keresztvonása.

prædcautionem molam eandem per me et priorem consortem meam Rosaliam Englin pretio comparatam, in liberam regiamque civitatem Cassoviensem erga prævie mihi enumeratos rhen. florenos millequadringentos id est rh. fl. 1400 et erga designatam per eandem civitatem alium prope cataractam molæ suæ farinaceæ inferioris existentem locum pro erigenda consimili mola pulveraria deserviturum, jure pariter perpetuo et irrevocabiliter transtulerim. Harum mearum propriæ manus subscriptione et usualis sigilli mei apressione roboratarum literarum translationalium vigore et testimonio mediante. Actum Cassoviæ die 15-a Januarii anno 1768-o.

Coram me *Paulo Uramy* præfatæ civitatis jurato vicenotario.

Melchior Haske, pulfermacher.

Kívül: Præsentes literæ cessionales pro parte et ad instantiam prudentis et circumspecti *Melchioris Haschke* sunt genuine intabulatæ authentico civitatis prothocollo folio 220. Cassoviæ die 2-a May anno 1754-o.

Per Carolum *Fidler* antelatæ civitatis Cassoviensis juratum cancellistam m. p.

első feleségemmel, Engel Rozáliával pénzen szereztem meg Kassa városában, a nekem letett egyezernégyszáz rajnai forintért és az alsó malom zugójánál fekvő földterületért, a melyen hasonló puskapormalmot építhetek fel, örökösen és visszavonhatatlanul átengedem Kassa városának. A mit sajátkezü aláirásommal és szokott pecsétem reáütésével megerősitek. Kelt Kassán az 1768-ik év január hó 15-ik napján.

Előttem:

Uramy Pál a nevezett város aljegyzője.

Haske Menyhért puskaporgyártó.

Kívül: Ez az engedélyokirat *Haschke Menyhért* részére és kérelmére a város hites jegyzőkönyvének 220. lapján feljegyeztetett Kassán az 1754-ik év május hó 2-ik napján.

Fidler Károly, Kassa város hites iródeákja által.

Az okirat Kassa város levéltárában az 1768-ik évi 22. szám alatt.

Haske Menyhért fia, *János* szintén portörőmester s az 1792-ik évben ugyanitt polgárjogot nyert.

KEMÉNY LAJOS.

A biharvármegyei insurgens sereg megalakulása 1800-ban.[1] Jelentést tett a' N. M. F. Ispány Úr Eő Excellentiája[2] az eránt, hogy a' parantsolt Insurrectionak[3] hová hamarébb lehető ki állítása végett a' NS S. S. és Rendek közzül egy nevezetes Deputatiot ki rendelni szükségesnek vélte, erre a' Deputatiora bízván azt, hogy az Insurrectionak ki állítása és a megkívántató költségek dolgában Repartitiója dolgában Planumot s' Projectumot készíttsen. Ez a' Deputatio Planumaés Projectuma[4] tehát a' S. és Rendek előtt szórul szóra fel olvastatván, közönséges akarattal hellybe hagyattatott s' ennek minél előbb leendő effectuatiója meghatároztatott: Melly szerint meghatároztatott az is, hogy ezen Bihar Vármegye két Eskadron lovasságot[5] és 7 Compánia Gyalogságot[6] állítson.

Továbbá az Insurgens Ns Lovas Sereghez fő Kapitánynak (minthogy különbenn is a' Törvény azt kívánja, hogy az Insurgens Sereget a' V Ispány vezérellye) Subst V Ispány Bessenyői Beőthy László Úr választatott. A többi Tiszteknek ki nevezése pedig, minthogy eránta még magát senki sem jelentette, további időre halasztódott. A' Lovassághoz mindaz által Százados Kapitánnak Sárossy András Úr ki neveztetett . . . . . .

Ezen Generalis gyűlés a' folyó Holnapnak 26-ik napjánn Continuáltatván, méltóztatott a' N. M. Fő Ispány Úr proponálni, hogy minthogy az Insurgens Ns Sereg Tagjai naponként kezdenek összve gyűlni; szükséges hogy ezekhez Tisztek neveztessenek. Mellyhez képpest a' Gyalogsághoz Százados Kapitányoknak ki neveztettek Beőthy József és Baranyi Antal Urak; Fő Hadnagynak Eskütt Csotka Antal, All

[1] *Biharvármegye közgyűlési jegyzőkönyveiből* (1800 szept. 24 — decz. 9.)

[2] Teleki Sámuel gróf.

[3] Ferencz király Bécsben, 1800 szept. 4. kelt parancsával szólította fegyverre a magyar nemes insurrectiót, a melynek 15000 lovasból és 30000 gyalogosból kellett volna állania. Ugyanazon paranccsal a négy kerületi tábornokot is kijelölte a király az insurgens sereg számára. És pedig: a dunántuli kerületbe galanthai Esterházy Miklós herczeg vezérőrnagyot, a magyar nemes testőrség főhadnagyát; a dunáninnenibe: Benyovszky András altábornagyot; a tiszáninnenibe: Mészáros János báró, altábornagyot; a tiszántuliba: Splényi Gábor báró, altábornagyot. Ezenkívül a horvát bán mellé, adlatusként, Jellačič János vezérőrnagyot. *Biharvármegye levéltára.* Fasc. III. Doc. 103. ex 1800.

[4] «Proiectum Deputationis circa Insurrectionem.» U. o.

[5] 366 fő. I. h.

[6] 1332 fő. I. h.

Hadnagyoknak Belitzay Jósef, Papánek Pándor és Lakatos Aloysius; Zászló Tartóknak Szilágyi Ferentz és Balku.[1] . . . . . Ugyan ez a' Generális Gyűlés Octobr 23-ik Napjainn Continuáltatván, fel olvastatott a' Felséges K. F. H. Palatinusnak sub d^to 5^d 8^br A. C. költ kegyelmes Levele, mellyben a' Vármegyének a' Septbr 24-ik Napjánn tartott G. Gyűléséből fel küldött representatiojára válaszolni méltóztatik.

1° Hogy azon tekéntetből, mivel ez a' Vármegye egy egész Battalion Gyalogságot állíttott, a' Vármegye ezenn Gyalogság Vezérjének egy Stabalis Tisztet, úgy mint Fő Strása Mester denominálhat.

2° Hogy minden Companiához megkívántatik 5 Tiszt,[2] Zászló Tartó mind az által ha a' szükség úgy hozza magával, az egész Battalionhoz is elég lesz egy.

3° Hogy a' Seregnek Sátorokra szüksége nem lészen.

A F. K. F. Hertzeg Palatinus ezen levelének fel olvasása alkalmatosságával jelentette Eő Exlja a' N. M. Fő Ispány Úr, hogy tapasztalván azt, hogy a' St. és Rendek az Insurgens Gyalogság Vezérletét Báró Vétsey Jósef Úrra bízni szándékoznak, minthogy a' most említett Báró-Úr már az Utóbbi Insurrectio alkalmatosságával is Obristlieutenanti ranggal szólgált; Eő Exclja a' F. K. F. H. Palatinushoz folyamodott, hogy többször nevezett Báró Vétsey Urat, ezen Vármegye Gyalogságánál legalább Obristlieutenanti ranggal meg hagyni méltóztasson. . . . . .

. . . . . Nemes Arad Vármegyének Deputatusai nevezetessen Királyi Tanátsos Tököli Sabbas, Fő Notarius Török Albert, Tábla Bíró Kováts Mihály és Fő Szolga Bíró Stanislovits György Urak olly véggel jelenvén meg[3] ezen Particularis Gyűlésben, hogy az Insurgens Nemes Seregnek Coordinatioja dolgában ezen Bihar Vármegye Rendjeivel értekezzenek. A' Méltóságos Districtualis Generális Báró Splényi Gábor Úr Eő Excellentiája jelentést tett az eránt, hogy azon Activitássa szerént, mellyet az Insurgens Nemes Seregeknek Coordinatiója dolgában vett. Nemes Arad és Békés Vármegyéknek Seregeit a' Bihar Vármegyei Insurgens Sereggel kívánja öszve kaptsolni, oly formán, hogy ennek a' három Vármegyének két Divisioból álló Lo-

[1] László.

[2] Tulajdonképen csak négy, úgy mint: 1 kapitány, 2 főhadnagy és 1 alhadnagy. Ezenkívül 1 zászlótartó. (József fh. nádor rendelete. Buda, 1800 szept. 8. *Bihar vármegye levéltára*, fasc. III. Doc. 103. ex 1800.)

[3] Nov. 13-án.

vassága tégyen egy Regementet, a' Gyalogsága pedig, melly a' Debreczen Várossa által állítandó Companiával együtt 14 Companiából fog állani,[1] tégyen hasonlóképen egy Regementet. Azonba a' Lovasságnak és Gyalogságnak tsak egy Obestere légyen, a' ki eő Excellentiája Propositiójára a' F. K. Feő Hertzeg Palatinus által fog ki neveztettni. E' szerént a' Lovasságnak és Gyalogságnak nem lenne külön Stabja, hanem tsak egy, megengedtetnék mindazonáltal minden Vármegyének, hogy mind a' Lovas, mind a' Gyalog Sereghez különös Stabalis Tisztet nevezzen vagy projektáljon oly formán, hogy noha Obester tsak egy lesz, a' kitől függjön mind a' három Vármegyének mind Lovas mind Gyalog Serege, Oberstlieutenántok tsak ugyan és Feő Strása Mesterek mind a Lovasságnál[2] külön legyenek. E' mellett a Stabhoz ez a' három Vármegye egyett értve rendeljen egy Auditort, egy Regementi Chyrurgust és egy Stabs Trombitást; Minthogy a' Sereg különböző vallású Személyekből fog állani, nem tsak Romano Catholicus, hanem Helvetica Confessiot tartó és Görög Rituson levő Papokat is. Az Adjutáns eránt Eő Excellentiája azt jelentette, hogy azt a' kinevezendő Obester Úr fogja a' maga tetzése szerént választani. . . . . Ezt előre botsájtván meg lett az egyezés abban, hogy Auditornak Sinay Sándor Úr Feő Hadnagyi ranggal és fizetéssel, Regementi Chyrurgusnak pedig Nemes Arad Vármegyében lakozó Szergel Orvos azzal a' fizetéssel a' melly vagyon az regularis Katonaságnál Chyrurgusoknál neveztessenek. . . . . A' mi a' Stabalis Tiszteket illeti, ezen Bihar Vármegye Rendjei abba tellyességgel nem botsájtkoznak mellyik Stabalis Tiszt mitsoda Charakterrel légyen, magok jól által látván azt, hogy ennek meg határozása egyedül Eő Felségétől és a F. K. Hertzeg Palatinustól mint Ország Feő Kapitányától függ, hanem egyedül az Törvényhez ragaszkodván, ennek értelméhez képest abban állapodnak meg, hogy mindenik Vármegye a' Maga Insurgens Nemes Seregéhez Feő Kapitányokat nevezzen.

Mellyhez képest a' Lovassághoz Feő Kapitánynak S. V. Ispány Bessenyői Beőthy László Úr már ki lévén nevezve, minekutánna Báró Vétsey József Úr magát ez eránt declarálta, hogy mivel az eránta tett representatiora még ekkoráig is semmi resolutio nem érkezett,

[1] Ferencz király már előbb említett behívó parancsa, az eddigi szokástól eltérően, minél nagyobb számú insurgens gyalogság kiállítását sürgeti. — Két-két század egy osztályt (divisiót), három osztály pedig egy zászlóaljat volt alkotandó.

[2] A szövegből kimaradt: mind a gyalogságnál.

következésképen bizonytalan dologra magát előre nem is készíthette, holott pedig már az üdő közelgett, a' midőn az Nemes Insurgens Sereggel indulni kellene, már semmi esettben és akár mitsoda rangal is a' Gyalogságnak vezérletét magára nem vállallya. Ilyen környül állások között tehát a' F. K. Fő Hertzeg Palatinus fog kérettetni, hogy olly rendeléseket tenni méltóztasson hogy vagy a' Frelich Gyalog Regementjében[1] szolgáló Granatéros Kapitány Kazinczy László Úr, vagy ha ez nem jöhetne, az Staray Regementjénél[2] levő Kapitány Szent Iványi Leopold Úr jöhessen a' Gyalogsághoz vezérnek.

Egyébb eránt a' Gyalogságnál a' Companiakra való nézve ez a' rend-tartás határoztatik meg; hogy Divisions Commendansok lesznek kapitány Beőthy Jósef, Baranyi Antal, Raksányi és Fejér Urak. A' Kapitány Beőthy és Jantsó Urak Companiái tesznek egy Divisiot, a' Baranyi és Revitzky Kapitány Uraké más Divisiot, a' Raksányi és Palugyai Uraké ismét egy Divisiót. A' Kapitány Fejér Úré pedig a' Debreczeni Companiával együtt hasonlóképpen egy Divisiot. Ez a' Gyalogság pedig még most a napokba ki fog szállíttatni a' Falukra és a' Kapitány Beőthy Jósef Úr Companiája megyen Keresztesre, a' Raksányié Kerekibe, a' Palugyaié Szántóra, a' Fejéré Biharra, a' Jantsóé Borsra, a' Revitzkié Püspökibe, a' Baranyi Antal Companiaja pedig Katona Városon[3] fog lenni.

Districtualis Generalis Báró Splényi Gábor Úr Ő Excellentiája a sub d° 28° Novbris költ levelébenn közli a' Vármegyével a' felséges Palatinus Ő K. F. Herczegségének azonn parantsolattját hogy

1-ör Az Insurgens Gyalogságnál minden Compánia az Tisztekkel edgyütt 183 Főből álljon.[4]

2-or Sátorok, Szekerek, Vonó Lovak, s' egyéb Katonai requisitumok szereztessenek.

3-or A' Gyalogság Tisztjei három szegeletű Kalapot viseljenek. Az Uniformisok pedig nem hosszú hanem rövid légyen.

[1] 28-ik gyalogezred.

[2] Helyesen: Sztáray (33. gyalogezred.).

[3] Most: «Váralja», Nagy-Váradnak a vár körül levő része.

[4] Egy insurgens lovasszázad állománya 182 fő volt, és pedig: 1 századoskapitány, 1 másodkapitány, 2 főhadnagy, 2 alhadnagy, 2 őrmester, 8 káplár, 2 vicekáplár, 1 fourier, 1 kovács, 1 sebész, 1 trombitás és 160 közember. József fh. nádor rendelete. Buda, 1800 szept. 8. *Bihar vármegye levéltára*, fasc. III. Doc. 103. ex 1800.

4-er Regemens Paterek, Profost provideáltasson az Sereg.

. . . . . .

Az Insurgens Nemes Gyalogságnál levő Kapitány Palugyai Mihály Úrnak ezen hívatalbeli resignatiója ezenn Generalis gyűlésbenn[1] referáltatván, a' SS. és Rendek említett Kapitány Úrnak resignatioját házi környülállásaira való nézve és az általa elő hozott okokból acceptálták olly formán mindazon által, hogy az Insurrectionalis Cassából felvett két hólnapi gratis gázsit vissza fizetni s' egyszersmind maga helyett zsoldost állítani köteles légyen. E' szerént Palugyai Mihály Úr helyébe Kapitánynak Denomináltatik Fő Hadnagy Belitzay Jósef Úr, ez hellyébe pedig Fő Hadnagynak Száraz Jósef.

Gyalokay Jenő
tűzérszázados.

[1] Deczember 9.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

Felelet dr. Czimer Károly válaszára. Czimer Károly újabb fejtegetéseire a válaszom röviden itt következik.

A várjobbágyokról írt soraimat teljesen félreértette. Ezek katonai szolgálatokat teljesítettek a várnak, de *saját* kis földjükön mint földmívesek és kisbirtokosok gazdálkodtak.

Czimer tagadja, hogy Szekfű, Eckhart és főkép Erdélyi László műveit *idézés nélkül kihasználta volna.* Ezzel szemben ismételten megállapíthatom, hogy a mi lényegest és helytállót mond az udvari katonák szervezetéről, azt Szekfű már megállapította.

A «hetes várszolgák» szolgálatára vonatkozó eredményeit nem vehette Kálmán általa idézett törvényeiből (I. 35., 45., 81. tcz.), mert azokban *egy szó sincs a tőle felsorolt* szolgálatokról.

Erdélyi *1912-ben* (és nem 1913-ban) fejtette ki első ízben a «*várbérlő*» *szabadokról* felállított elméletét, ezek közé sorolva a hospeseket, colonusokat és *castellanusokat.* Elmélete bizonyítására egyebek közt Kálmán *I. 35., 45., 81.* tcz.-t idézi és magyarázza.[1] Czimer *1914-ben* szószerint ezt írja: «ezek a várak vendégei (hospites castri) és telepesei (coloni) vagyis a várföldek bérlőiképen szerepeltek. Ez idegen *várföldbérlők*...[2] személyes szabadsággal biró emberek». Idézi hozzá Kálmán *I. 35., 45., 81.* tcz.-t. Szól pedig az utolsó nevezetes tcz. így: «*De castellanis* autem tam pro opere, quam pro libertate denarii accipiantur». Egy szóval sincs több benne s Czimer, a ki ezt a tcz.-t a várföldbérlőkről mondottakhoz idézi, mégis azt állítja, hogy «a biráló egy betüt sem talál nálam, a melyben én a *castellani*kat

[1] Az első állami egyenes adó elmélete. Kolozsvár, 1912. 33—37. l.

[2] Az árpádházi királyok várjobbágyai. 1914. 7. l.

várföldbérlőkül hirdettem volna». Igaza van, betüt nem találtam, de számot *(I. 81.)* igen. Sajnos ez a szám nagyon sokat mond! Erdélyi idézi azt és meg is magyarázza, mért idézi, de Czimer, a ki Erdélyitől elméletét a törvényidézetekkel egyetemben *egyszerüen kisajátította*, ez esetben *meg sem nézte*, hogy szól ez a törvényczikk. Mert ha ezt tette volna, bizonyára nem mondja a *castellanit* egy sorral előbb — ismét csak Kálmán I. 81. tcz.-t idézve — *várszolgáknak*, miután egy lappal korábban *várnagyoknak* mondta.

Ezek után jól eső érzéssel veszem tudomásul, hogy Czimer nem tart «eléggé hisztorikusnak», — mert nem vallom *az ő «történetkritikai módszerét»*.

Dr. Hóman Bálint.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

Hadbirósági itélet 1708-ból.

régi hadbirósági itéletek a hadtörténelem ritkaságai közé tartoznak még. A levéltárak anyaga e tekintetben nincs még átkutatva és kutatóink eddigelé csak véletlenül akadtak ilynemű iratokra. Ezért nem lesz érdektelen az itt közölt hadbirósági itélet, mely az egész eljárást mutatja.

Krieges Gericht so aus Anschaffung und Befehl (Titulus) Herrn Obristen Urban Czelder heint, nachgesätzten Dato durch Endes under schriebene Hern Ober und Unter Offizier wie auch Gemeinen, über einen Führer von der Granatier Compagnie nach abgelögten Cörperlichen Aith und Juramento volgender Massen vollzogen und gehalten worden. Actum Veltlager beÿ Morvanka die 6. Junÿ. 1708.

Beite Gemeine judiciren das bemelter Mallevicant durch das gantze Regiment mit einen 6 mahlen auf und nidter mahligen Gassen Lauffen zu bestraffen seÿ.

Michael Petrebnÿ. Simon Giurkoczak. m. p. l. s.

Beÿte Gefreÿten judiciren ebenfahls also, doch umb 2 mahl mehr als die Gemeinen. Martin

Hadbirósági tárgyalás, mely Czelder Orbán úr (czím) óbester úr rendeletére és parancsára alulirt napon az alulirt tiszt és altiszt urak és közlegények által egy gránátos kompániabeli szakaszvezető ügyében letett eskü után a következő módon tartatott. Kelt a Morvankai hadiszálláson 1708 junius 6-án.

Mindkét közember úgy itélkezik, hogy mondott gonosztevő az egész ezreden keresztül való hatszoros fel-alá vesszőfutással büntetendő.

Petrebny Mihály. Giurkoczak Simon. s. k. p. h.

Mindkét tizedes úgy itél, mint a közemberek, csakhogy kétszerrel több vesszőfutással.

Grisutsak. Matthias Saborsky m. p. l. s.

Beÿte Corporalen judiciern das bemelter Maleficant wegen seÿnen unzüchtigen Tathen durch das Schwert von Leben zum Tott solle gebracht werden. Johan Porofskÿ. Johan Schmitt m. p. l. s.

Grimtsak Márton. Saborsky Mátyás s. k. p. h.

Mindkét káplár úgy itél, hogy mondott gonosztévő fajtalansága miatt pallóssal végeztessék ki.

Porofsky János. Schmitt János s. k. p. h.

Beÿte Veldwäbel judiciern gleicher massen, wie auch die Corporalen, das der Malevicant durch das Schwert hinzurichten zu bestraffen seÿe. Paul Jakisch. Veith Streeth m. p. l. s.

Mindkét szakaszvezető úgy itél, mint a káplárok, hogy a gonosztevő pallós által végeztessék ki.

Jakisch Pál. Streeth Vitus s. k. p. h.

Beÿte Herrn Leütenants judiciern ebnermassen, das schon bemelter Delinquent turch das Schwert solle hingericht werden.

Martinus Pribofskÿ Secunde Läitinant. Martin Maÿgeschwitz Leidnand m. p. l. s.

Mindkét hadnagy úr szintén úgy itélkezik, hogy a már mondott delinkvens pallós által végeztessék ki.

Pribofsky Márton alhadnagy. Maÿgeschwitz Márton hadnagy. s. k. p. h.

Beÿte Hern Haubtleuthe judiciren das bemelter laut alten Landrechten turch das Schwert von Löben zum Todt hinzurichten seÿe. Mathias Lang Hauptmann Johan Georg Scholz. Hauptmann m. p. l. s.

Mindkét kapitány úr úgy itélkezik, hogy régi országos törvény szerint az említett pallós által végeztessék ki.

Lang Márton kapitány. János György kapitány. s. k. p. h.

Preses zugleich Obristerwachtmeister dises löblichen Regiments erkent obgedachten Mallevicanten in Ansechung seiner übethaten und Gewaltthueung laut deren Landtrechten dises Königreichs Ungarn mit toppeltn Vota zu, damit selbter mit dem Scharfrichter mit einem Schwerth von Löben zum Tott solle hingericht werden, und sein Leichnamb auf einem

Az elnök, egyszersmint a dicséretes ezred őrnagya úgy itélkezik, hogy a mondott gonosztevő gonoszságának és erőszakának tekintetbe vételével, Magyarország országos törvényeinek értelmében, kettős szavazati jogánál fogva hóhérkéztől pallós által végeztessék ki, holtteste pedig becstelen helyen temettessék el.

J. Billek. s. k. p. h.

unehrlichen Orth solle begraben werden.

J. Billek m. p. l. s.

Der Auditor beziechet sich in allen wie die Herrn Haubtleith, wie auch der Herr Obristwachtmeister als Preses, dass der Mallevicant also und nicht anderst solle hingericht werden.

Franciscus Matkovicz auditor m. p. l. s.

A hadbíró mindenben a kapitány urak és az elnök őrnagy úr véleményéhez csatlakozik, hogy a gonosztevő oly módon, és ne másképp végeztessék ki.

Matkovicz Ferencz hadbíró. s. k. p. h.

Országos levéltár. Limbus. I. sorozat. 91. csomó.

Dr. Kárffy Ödön.

MAGYAR HADISZABÁLYZATOK GYŰJTEMÉNYE.

I.

A MAGYAR LOVASSÁG REGULAMENTUMA 1722.

De processu summarissimo seu stand-recht.

AZ hadakban pro summarissimis judicijs tartatnak azok, mellyek a stando neveztetnek és minden dilatio nélkül síntín olly figurával mind más törvény, de külömb formalítással sub Dio et circulo egy álló helyben mennek víghez; hogy pedígh ezen álló törvény annak szokása szerint constituáltassík három dolog reqviráltatik: primo az szófogadatlanoknak és maleficansoknak sokassága, ugy hogy síető példával köllessík ellent állyani s annak az ordinarium processum juris bellici leendő relegatiójával az publícumnak vagy kára következhetnék, ut in exemplo föll zendülísekben, pártütíssekben minek előtte le csendesíttettek, mód nélkül való dessertatiokban olly időkkel ahol minden órán az ellenség irruptiója immineál, hoszas és síető marsokban és megh szállyot erősígekben. Secundo hogy ha az factum huszonnégy órát ell nem ért, mert az után processu ordinario vindicáltatik; 3-tio, hogy az cselekedet notarium nyilvánvaló légyen és mi hoszszas edoctiók s biszonság tételek ne reqvíráltassanak.

Ezen álló törviny tiszennégy személbül constituáltatik mindenféle classésbul valamint az közönséghes hadi törvénynél míndazonáltal itt nem attendáltatik kín légyen a sor, hanem az kiket az oberster vagy comendans megh nívez, vagy előb utób az oberstvachtmaistertül, audítor s adjutantul találtatnak (ezeknek sietsíggel elől állítássok incumbálván) ahoz comenderoztatnak ugyan azon közben comendéroztatik az supponályó executiónak, protectiójára szügsíghes nép is melly circulusban formáltatván a köszt a præses, auditor és az bírák rangjok szerint mint más törvényben szoktak ülni megh állapodnak s

minnyájan le teszik az hitet, az auditor után felelvén, hogy az császári hadi törvény és jó lölki ismiretek szerint fognak étilni; arra az auditor által de solito az törvény banizáltatik az az obstringáltatik hollot az præses kardot vony, az auditor pedigh az pálcsáját a közepén fogván föll kiált, ki vagyon itt a ki törvént igaszsághot kéván? melre az profoz az delinqvensel azokkal lévő strásákkal az circulushoz közelétt és minekutánna terességh adatot volna abban bé lépik, vádolván szemtül szemben az maleficanst oretenus de facto notabili perpetrato, egyszersmind referálván holl s mikint jutot kezihez s ínstál az tekintetes álló törvény ellőt pro administratione justitiæ; és ugy az profoz s in causam attractus mindaddig pro et contra qvoad inculpationem illius et defensionem hujus megh halgattatik valameddig az cselekedet inclarescál s minden kétsígkívül bizonyos; qvo habito az præses ismit ki küldi az profozt az in causam attractusal a circulusbul strásájához és az auditor proponályó az törvények az panasz és felelet, bizonyítás és oltalmazásbul in facto mi resultályon, applicálván arra az császári közönséghes és hadi törvény sensusát, s admoneállya az præsest és assistenseket ad recte judicandum, következendő képpen parancsolya az præses (aki azon executiónak egyszersmind comendansa) hogy job és bal kézrül nyittassik megh az circulus, mellyre az comanderozottak egyenyes lineában veszsik magokat, és az præses felé csinályák az frontot, az assistens bírák pedigh egy kis distantiára kimennyek classisonkint ad deliberandum; durante ista separatione az præses az kardgyát ell teszi; s auditor is az pálcsáját leereszti, minek utánna pedigh az assistensek egymás köszt de concluso conveniáltak, juxta classes az præseshez accedálnak s neke is auditornak suffragiumit adaperiályák, az utóbbi azokat pugilarissában notálván s azután az præsessit és magáét is subnectálya mind a ketten calculálván az voxokat, és a melly opinión legh többen állapodnak megh, ollyannak köll az sententiának is lenni. Ez is megh lévin az præses az bírákot egyben hija, az comendérozottak által pedigh ujiab circulust formáltat mind maga, mind az többi assistensek (az auditor ellemben ésmit az palcsáját középen fogja) kardot husznak s az maleficans az profoz által ujobban az circulusban vétetik, hollot az præses rövideden denunciálya neki a sententiát, mondván verbi gratia: Ellégsígesképpen tudva lévén az te hitetlen desertatiod (ell szökésed) törvény s igazságh szerint akasztófára ételtettél; ezen utóbbi szóknál az auditor egy az profoz által neki nujtot palcsácskát kettő tör s ell veszi, melly után az circulusbul ésmit egy linea formáltatik, háto megé a sententiona-

tus az profozal és strásáival, azonnal egy papot is az lölkinek utolsó refrigeriumára melyre rendelvén; azomban az præses az iffjab kapitányt és üdősb hadnagyot ex assistentibus ell küldi az obersterhez vagy regiment comendánsahoz, tudtára adván ménimő légyen a sententia, méglen pedigh ezen két ablegatus viszatér addig az kardokat ell teszik, az auditor is az palcsáját le fügeszti, mihelt megh jön az vígső választ, azonnal dissolvála az auditor az törvényt s ellmennek az birák, az præses és auditor ellemben az comendirozottak elejbén áll s minden tartószkodás nélkül suo ordine solito cum reo ad locum supplicij mennek, ahol az executio in forma ordinaria víghez vitetik, egyedül hogy az auditor a sententiát ott masodszor nem bublicálya, ha másban történnék mi illyes executio és az exeqváltnak teste nap nugot előt ell nem temedtetik, mind az föll akasztotnak addig ugy hagyatik, tehát az delictuma papirosra íratik az mellire fügesztetik, semmi strását mind máskint szokás mellette nem hagyván.

Itt egy kérdés támad, ha valamel tiszt az regimentül vagy armadatul detachirostatik vagy recrutatiora küldetik, hollot sokszor az malefactorokon ob territionem aliorum az példatétel nagyon is szügséghes, tali summarissimo judicio nem procedálhat-e, mellre feleltetik, hogy ígenis, mert tudatik, hogy többször is practicáltatot, más az, hogy ez ligyen egyík risze, az hadi rend tartásnak, mikíppen valamel ell küldetett s távul levő tiszt az alatta valóinál minden ell halasztatlan actust, melly által az job directiót conserválni kölletik ellő fordíthat execrálhat ex regula, qvod mandato fine intelligantur concessa omnia et singula media sine qvibus ille finis obtineri neqvit, sokszor pedigh az illyen summa potestas az oberstertül s comendansoktul az kiküldendő tiszteknek expresse attribuáltatik és onnend, ahoz alkalmasztattya magát, mindazonáltal ezen álló törvényhez is az prærecenseált három reqvisitum sügsíges, más az hogy az ollyan tiszt messeb essik az regimentétül s fő comandójátul, mindsem onnénd parancsolattyának visza várását az idő engedni; pro assistentibus item nº 14 személ rendeltessék és az defectus in officialium classibus, más értelmes hadi emberek által suppleáltassék, a mellyet minden kitelhető törvényes rend observáltassík és az delinqvensnek megh engedtessík, hogy gyónással, alkodással provideálhassa maghát, finaliter pedigh, qvod de jure et justitia dictatum megh másolás nélkül exeqváltassék. Cum tali officiali jus aggratiandi non competat, ha csak abban is a supremo suo nem authorizáltatot.

De impartiali judicio.

Minden illyen impartiale vagyis expetált hadi törvényhez idegen præses és auditor ugy az assessorok is kétt, három s négy más regimentekbül hoszattatnak egyben az oberster által per literas mutui compassus, mindazonáltal megh nem nevezi vagy válogattya ezen szügsíges 14 szemíleket, hanem a nimimőket az reqvirált obersterek küldenek azok admitaltatnak, de az litigansnak prævie cautiot vagy anni kíszpinszt ad manus judiciarias köll tenni s béadni, mely az kölcsígre és spoltulákra pro talis modi impartialis judicij personis sufficiálhasson, mindenikének dietim egy-egy portiora egy forint harmincs krajcsar járván tisztsígekhez képpest amenni vagyon, következendőképpen in illa ipsa formalitate folytattatik s mígyen víghez valamint az ordinarius processus sokot incamináltatni. Az sententiának pedigh ugyancsak az regiment executora ahol tartatik ezen törvény noha az illyenek igyen ritkán szoktak interveniálni.

Ezen törvény níha ex officio instantiæ nimelykor ellemben ad preces recusantis ordináltatik s applacidáltatik.

Executiorul.

Az executiót comendéroza az oberstvachtmaister vagy annak absentiájában az üdősb kapitány, ehez ordinarie [1] kapitány (hadnagy) strásamester, három kaprál és szás közkatona (niha kevesebb, ha ki nem telhetik, vagy több is amint az szügsíg hoza magával s a regiment egíszben vagy nagyob részrül együtt vagyon) comendéroztatik, mellyek az gyülekezet helyrül oda a hol az rab vagyon, vagy rabok vannak minden fegyvervonyás és trombitaszó nélkül csöndössen nyomakodnak és az comendérozottakat kétfele osztyák, egyik részit az kapitányak elől járóban, másikat pedigh az hadnagynak hátul járóban, az köz nép ellemben az két troup köszt térisséget hagyván, hogy az adjutant 12 emberbül álló gyalogh strásájával, de maga lóhátton lévén előttök in qvadrangulo s azok köszt az profoz és delinqvensek spritualisokkal együt helyhesztetve, az strása kaprál pedigh egy lépéssel utánnok, melly strása az az karabinyokat az karjain s job kezeknek hüvelkivel az sárkán fejét tartván, commode béálhasson, mely köszt az oberstvachtmaister is az auditorral oda érkezik és az commendérozottak előtt mind a ketten s utánnok az ordinánez

[1] e szó után az eredetiben kérdőjel.

megh indulnak valamely lépéssel az kapitányt hátra hagyván, ki is arra az avant-gvardiával csak hakkal kezd mozdulni, de ut præmissum minden fegyver emelís vagy vonyás és trombitaszó nélkül, utánna mingyárt nyomában az adjutans az delinqvensekkel, következendő képpen az hadnagy is az retrogvardiával, ugy hogy valamint rendeltetnek minyájan az distantiát megh tarcsák és ell ne szakadozanak, egyenessen ad locum supplicij menvén, holot az kapitány az egyik felirül egy lénéaban megh állapodik arczal arra fordulván s az condemnatusok ad meditullium vitetnek, az hadnagy pedigh tulfelül hasomlóképpen ezek fele frontérozván és az kapitány ellemben egyaránsó lineában veszi magát, melyre az oberstvachtmaister kardot vony és az comendérozottaknak is azt követni egyszersmind pedigh az circulust is formálni parancsoly, silentiumot imponálván minnyájoknak arra megh hadgya, hogy az profoz az maleficansokat vetesse ki az vasbul és az megh lévén az auditor mégh egyszer ell olvassa az sententiát s annak vígivel ketté töri az pálczácskát, mellyet az profoz akkor is oda nyujt neki s magátul ell veti; kire az profoz mingyárt megh szóllamlik, oberstvachtmaister uram gratia, másodszor is gratia, harmadszor is az Istenért gratia; de ha az oberstvachtmaisternek arra az oberstertül comissioja nem volna és az zászlótartók sem hosztak volna azon közben, vagy talán továbra kölletik hallasztani, tehát felel: Istennél vagyon gratia itt nincsen, s az a parancsollya az profoznak, hogy az hóhér kezében adgya az exeqvendust, kinek is oda taszíttya (vagy ha arqvebuzérozni kölletik id ipsum locum vezesse) s exeqvaltatik; az executio után pedigh minek utánna az justificáltnak lölkéirt az imádság vighez ment, és egy kis exhortatio tétetet ki ki maghát az ollyan detestállandó spectaculumtul őrize, az oberstvachtmaister az circulust megh nittattya s trombitaszóval visza viszi azon comendérozot népet (egyedül három embert hagyván az justificált teste mellet őrizisire) azon helyre, ahol legh először gyülekeztek és ell bocsáttya.

Ha az hóhér néha (aki az comandó után egy kaprál s négy emberrel convoiroztatik securitatis causa ad locum supplicij) dolgának víghez vitele után kérdezi, maga functióját azon maleficanson jól vétte-e víghez? mellyre az auditor in formalibus felel: ha véghez vitted, mint törvény s igazság hozza magával a mellet hagyatik;

Az kiket fell akasztanak vagy kerékben törnek csak nap nugot után az hóhér által temettetnek ell, noha in casu posteriori sokszor az keríken is hagyattatnak ob territionem majorem, kivált ha in stativis interveniálna; akik pedigh arqvebuziroztatnak azokat az paj-

tássai mingyárt az comendérozottaknak ell menetelivel, de sine conductu szokták ell takarítani.

Arqvebuzérozásrul.

Ez vagy per sententiam interveniál vagy pedigh néha per gratiam, hogy az hóhér kezétül ment legyen az maleficans s néha ex necessitate aholl az executio dilatiot nem szenved.

Az delinqvens illy formán, mint az executionál emléttetett ki vétetvén, midőn már az sententia ell olvastatot és az profoznak megh parancsoltatik végső helyre vigye, az circulus némely lépisnére megh nittyatik és egy-két pajtása által, már letérdepelvén az exeqválandó, bekötetnek az szemej és arra az hat már előre a vígyre comendérozot régi és jó puskás közkatona közül három, (az kik az strása köszt computáltatván együt mennek ki s onnénd ott in promptu vannak helyre töltöt s készített karabinyaival) lassan fölvonván az karabinyait, hogy az delinqvens megh ne hallya s azon ne alterállódgyík, az háta megi áll, ketteje azok közül az szévit azon exeqvállandónak, az harmadik pedigh az fejet czilozván, mikor az spiritualis az imádság után az Miattyánkot mondgya és utolára arra jön de szabadícs, akkor az oberstvachtmaister az kardjával int s a három katona azon szempillantásban tüzet ad, hogy ha pedigh azon lövésekre megh nem holt volna, tehát az másik három lépik oda s azok is az fejében és szévében lőnek.

Véghez menvén az executio, az comendérozot nép visza vitetik, ut superius.

Veszszőstetís, kengyelszíasztatás vagy farmotringoztatásrul.

Ha veszszőstetís arrul provideál az profoz amint functiojában attingáltatot, ha pedigh kengyelszí, vagy farmatringáztatás az előt való estve megh parancsoltatik az comendérozottaknak megh egyenesétsék s helyre igazétsák.

Gyalogh nyomakodnak ki az comendérozottak karabényal, s magokkal vévin említet kengyelszíjat vagy farmatringot minden tiszt comendérozattyaival arra az helyre gyülvén, a holl az executio tartatik ugyanot az oberstvachtmaister is megh jelenik és az népet léneában állíttya, azon közben az profoz az delinqvenseket is strásája köszt oda veszeti jó vigyázás alat és az job szárnya véginél megh alléttya, midőn pedigh ezek már éppen oda érnének az oberstvachtmaister parancsollya, hogy az léneának első rendgye fordulon megh jobra s balra az hátulsó léneával szemköszt és kiszüllyön az execu-

tióhoz, az karabént szokás szerint lábhoz tévén s azontul az bal kezekben transferálván és az bal lábhoz helyhesztetvén, job kezekben ellemben ha veszszőstetís veszőt vesznek, de ha más az, kengyelszíat vagy farmatringot s azt azvalókra fönt tartyák. És igy in priori casu az inget övedzőig letakartattya az delinqvensel az profoz süvegit fejében tartván, in posteriori mindazonáltal az inget rajta hadgya (hacsak mi exasperatiora nézve megh nem engedtetik) az oberstvachtmaister parancsolattyára az kétt rend köszi szalasztya az két véghin egy-egy all tiszt álván és az fő tisztek föllyeb és kílljeb, minden köz ember tartozik egyet tehetsíghe szerint hát hoszában vagy vályán által csapni hollot az oberstvachtmaister egy felül kardal, mellyet már mikor comendérozni keszdett kivont, más felül pedigh az adjutáns pálczával az rendeken tul az delinqvens irányában föl s alá nyargalódzik s ha valamellik közember eleget nem tenne kötelességének, jót ütnek rajta.

Hánszor köllessik azomban az delinqvenseknek föll s alá futni az auditor ell olvasván az sententiáját míngyárt hogy az delinqvensek oda érkeznek és az vasbul ki vétetnek arra vigyáz az után az profoz, hogy töbször ne futtattassík, mint pronunciáltatot valamelyéke.

Veszszőztetés lévén ha megh frissitetnek az karabínyhoz csapdozván háromszor, hátra hányák s azután frisseket husznak, addik respirium adatván az exeqválandónak.

Vége lévin pedigh ha mi exortatiót akar az népnek tenni az oberstvachtmaister circulust formáltat, az után ismint megh nyittya, az népet ell bocsájtya, az alat ellemben az delinqvensek vas nélkül az profoz által ismint visza vitetnek strásáj alat előbbi arestomokban.

Ha valamely aszony személy vagy szolga per sententiam ki veszősztetik vagy ki csapatik az hóhér által, akkor csak egy kaprál négy emberrel követi az hóhért propter securitatem, utánna pedigh (ha mi zajtul köllene tartani) távulrul egy strásamester tiszeneött emberrel mígyen és az adjutans is lóháton oldalt járt meszéről lássa véghezment-e?

Infámáltnak restitutiójárul.

Ha már az delinqvens az hóhérnak kezében volt és az akasztó fa alat állot volna, tehát minden compagniabul comendéroztatik nép (valamint hogy ordinarie az executio után a midőn az comendérozottak gyülekezett helyekre visza mennek vitetődik ezen actus elől in continenti) fő és all tiszteivel és az compagniabeli hadnagy zászlótartóztul mellybül való az restituálandó, comendérozottyaival

vagy az compagniabeliekkel az zászlóért mennek (hogy ha pedigh többen vannak az illen delinqvensek és külömb külömb féle compagniákbul, az leibcorneth vagy az idősb zászlótartó, ha amaz jelen nem volna az leibstandárral viszi víghez ezen functiót) és az parádához viszik kivont fegyverrel, de az trombitát megh nem fujattyák, ott pedigh az többi commendérozottaknak job szárnyára állanak, arra az oberstvachtmaister mingyárt comendéroz, hogy az circulus formáltassék és azon négy lépísni nyílás hagyattassék, melly előt 20 lépìsnire az restituálandó letérdepel s négykézláp az circulus felé 5 lépisnire mász, azután térdre áll, az kezeit feje fölött öszvő csapván az Istenért kéri böcsületes nevének restitutióját s ismint más 5 lépisnire mász hasonlóképpen föl kiáltván, következendő képpen egisz az circulusnak nyílásáig mász s megh állapodik négykézláb, hollot az oberstvachtmaister kérdezi tőle formalibus mit akarsz te, arra harmadszor térdre áll s harmadszor is mint először böcsületes neviért remínkedik, melyre felel az oberstvachtmaister: fel kell [1] az tekéntetes regiment megh adgya te níked böcsületes nevedet az zászlónak megh forgatásával s hasonlóvá tíszen más böcsületes soldadokhoz. Az delinqvens föll kel s a circulusnak közepire mígyen az sövegit még akkor is az szájában tartván az időtül fogva, hogy az circuluson kévül legh először letérdepelt, mert akkor mingyárt amidőn négykézlábra áll az szájában veszi s amikor szól job kezében fogja, és ugy parancsolya az oberstvachtmaister az zászlótartónak böcsületes emberré tegye, melly is illformán mégyen véghez:

Hogy az zászlótartó le szál lovárul az zászlót kezíben veszi és az perdonálthoz mégyen, aki arra letérdepel az zászlótartó pedigh az feje fölöt megh forgattya az zászlót és az alsó vígivel az koplájának az fejét megh taszíttya (de mivel az lovasságnál az standárok koplái alól is megh vannak vassal hegyesítve, lassan bánnik az zászlótartó az fejét amannak bé ne törje) mondván: Én tíged böcsületes emberí tíszlek az föllséges római császár kegyelmes urunk neviben; másodszor megh fordítya fölötte az zászlót s ismint megh tasíttya mondván, az obersterünk nevíben akié az regiment, harmadszor is megh fordítya az zászlót s megh tasítván az fejét mondgya, az eghís tekéntetes regiment nevével. Ezen harmadik ütís után az restituált kiejti az szájábul az süvegét, föll kely és azt az nyílás felé rugja; az compagniabeli strásamester pedigh már ott áll más süveggel s kardjával, mellyet az adjutant az fejében nyom és az kardot

[1] kelj fel.

fogja az oberstvachtmesternek nyujtván, ki is ezen restituáltnak kezében adgya mondván néki, éme megh térettetet az te bocsületes neved és az fegyvered is; az comendérozottakat közönsígessen megh szólítván, hogy senki nagy büntetís alat szemíre ne vesse hanem ki ki böcsületes pajtásának és soldátnak tarcsa; (az [1])

Az actus után az zászlótartó trombita szóval visza vitetik helyire, az comendérozottak is ell eresztetnek,

Illy formán restituáltatnak az más casusbeliek is s akiknek az nevek az akasztófára veretet, vagy akik in efigie justificáltattak, noha ezen utolsó nehezen történhetik; mely actussal pedigh az nép vagy az kép szintín olly solennitásal vétetik le s migyen víghez, mint az executiónál, de ha hoszszá nem lehetne férni, vagy ellensig keziben volna sufficit, ha anullatiója publicáltatik.

Aszony személnek, mely az hóhér kezíben volt, nem szügsíges az illyen restitutio, de ha szolga vagy más az regiment jurisdictiója altal levő fírfíu személy, szintín ugy migyen víghez zászlóval, sőtt mégh az stekencknet is hasomlóképpen restituáltatik, ha sinder professiót nem űzött.

Mi observáltassék ha valakinek az neve az akasztófára verettetik vagy az executio in efigie tartatik.

Minek előtte ehez fogadtatik szügsíghes, hogy az profugus nilyván az törvén elejben csitáltassík pro majori securitate hujus pedigh és hogy az citandus ne excipiálhasson ígyen jól essik (ha tudatnik hol volna tartószkodása) tudtára adatik ezen peremptoria citatioja, sőtt megh lévin megh is küldetik neki ex superabundanti kit elígsíghes bizonság által, mellyek azután sub autenticis testimonialibus kézben szolgáltatását recognoscállyák: és ez az fölleb attingált admonitiobeli levélnek megh vitelísivel is observáltatik.

Ezen citatio az auditor mint regiment secretariussa által mígyen véghez 1 trombitás, 1 kaprál és 6 közember lévén vele vagy töb; citáltatik pedigh akar tiszt s akar kösz ember légyen peremptorie háromszor minden tizennégy nap mulva, id est hat hét és három nap alat mindenkor háromszor megh fujatván az appelt s háromszor ell olvasván az citatiot; de külömb külömb értvén, ugy hogy megh

[1] A zárójelbe tett szó felesleges lévén, kétségtelenül a szövegíró tévedéséből került eme mondat végére is. A következő bekezdés elején ujra kiírta; ott a helye.

fujván az appelt utánna az citatio publicáltatik és egy kevesi respiráltatik, az után másodszor és harmadszor is s arra megh térnek a honnénd jöttek.

Ha az után az citatus ad præfixum terminum nem compareál, hadi törvény tartatik és ez által schelmával declaráltatván s hogy az neve az akasztófára verettessík post ratificationem mingyárt publicáltatik az sententia és pargaminára irattyatik vagy pléhre, hogy továb tarcson s az auditor által az profoznak consignáltatik ki is 1 egy kapral és 6 emberrel ad locum signi justitialis mégyen avval s ott az hóhérnak commétttyállya, hogy in conformitate sententiæ jó erős szegekkel szegeze le, annak inspectioja az után is az profoz mellyet maradván, le ne szakasztassék vagy ell ne rontassék.

Más comendérozot ezen actushoz nem rendeltetik, az schedát sem subscribálya senki is, amint hogy arra is præcise csak az neve az convincáltatnak és sententiája iratik sine denominatione regiminis vel alterius.

Hogy ha ellemben valakit per sententiam in efigie köletik justificálni színtín olly formalitással mígyen víghez, mint az executiónál megh iratott, tudni illik mindha az delinqvens in persona jelen volna; valamint hogy pedigh ehez nem olly könnyen accedáltatik, hanem ha az criminatio igyen nagy volna, ugy szintín arra deveniálván, qvoad citationem prouti proxime superius minden accurate attendáltassanak, excepto: ha az fölleb való instantia mást rendelne s kivánnya hogy az példa in flagranti s minden remora nélkül statuáltassík mintazonáltal mivel az delinqvens jelen nincsen és magát nem oltalmazhattya concluditur per se, ut factum luce meridiana clarius atque ita constitutum sit, hogy továbbá már se maga fassiója se más próbák nem reqviráltatnak.

Közli: Dr. Tóth Zoltán.

II.

A KHEVENHÜLLER-FÉLE HADI UTASÍTÁS.

(Tizenegyedik közlemény.)

Hogyan kölletik az Executiót a' Delinquenseken végben vinnyi.

1 Ha Valamel Delinquenſt el-kőll veſzteni tehát Executiójja előtt három nappal nékie az Auditor által hirévé adatik, és melléjje Lőlki-Atya rendőltetik, ki őtet a' halálhoz elkéſzittse.

2 A' meg-nevezett Executio napján, a' Fő-Strázsa-Meſter ha penig jelen nem volna, az öregbik Kapitány Comandójja alatt vitesék végben, a' hol 2. Kapitány, 2. Hadnagy elégséges kőz-Tiſztékkel, ugy 150. Ember Comandiroztaſák, vagy-is az Oberſter, avagy a' Regement Comendántya vélése ſzerint ezenn Comandó oll ſzámoſſan rendeltetthetik, mennyit Szűkségesnek ítél lenni.

3 Minek-utánna a' meg-nevezett Gyalogság a' Parada helére rendben állittatott, egy Hadnagy az Auditorral vállára tetetett és mellé hez ſzorittatott puskával hakkal Dobolás nélkűl egy Nyiláſſal (Zug) a' Tőmlőtzhőz megyen, a' vitetéskor a' Strázsa az Areſtanst a' nyilás rendekőzőtt vezeti, a' holl 12. Tizedes vagyon, mindenikfelűl hathat, kik-kőzőtt az Areſtans fogva megyen, és igy az egéſz Comandó hakkal ad locum Supplicii ballag.

4 Ugyan ottan a' Comandó kerekditett Circuluſt formál, oll móddal hogy az utólsó Iz ábrázottal ki-felé fordul, kik-is a' ſok tolakodó nép tartóztatása végent, Pagnétájjokat fől ſzegezik.

5 Midőnn a' Maleficant ezen kerittésben bé-vitetett az Auditor Ló háton űllvén, annak Sententiájját el-olvaſſa, a' holl azonnal a' Hóhér, ki egy Tizedes és 3. kőz-ember által késértetett, a' kerittésben bé-lép, a' Prófoſt a' Nagy-Iſtenért háromſzor gratiát kér, hogy ha a' Fő-Strázsa-Meſternek, ezenn meg-engedtetésre parantsolattya nintsen, tehát fől-ſzóval mondgya: Itt nem, hanem Iſtennél vagyon a' kegyelem, és meg-parantsollya a' Profoſztnak, hogy a' Rab bilintseit fől-nyiſſa, és a' Maleficantot a' Hóhér kezében adgya.

6 Ezenn idő folyása alatt, a' Záſzló-Tartók az Oberſternél vagy-is Regement Comendántyánál a' Rab Gratiájjáért kőnyőrőgjenek, és ha kegyelmet nyertek azonnal a' kerittésben hozzák, kővetkezendőkeppen a' Fő-Strázsa-Meſternek tudtára adgyák; ha penig a' Záſzló-Tartók élet meg-engedtetésével azonn idő kőzben el-nem érkeznének-téhát a' Fő-Strázsa-Mester néki adatott parantsolatban el-járjon, és az Executiót további hallaſztás nélkűl végben viteſſe, és igy akár minémű mentség vagy mitſodás nevezet alatt legyen az ne kedvezzen. És igy

7 A' főllebb emlitett parantsolat ſzerint, a' Profoſzt, a' Delinquens lakattyait fől-zárja és a' Hóhér kezében adgya, ki-is a' nékie rendeltetett Törvény ſzerint a' Rabot meg-őli; Az Auditor penig igen jól-vigyázzon reájja, hogy a' Hohér rendetlen véle ne-bánnyék.

8 Minek-utánna az Ezecutio végben vitetődőtt, a' jelen lévőket a' Fő-Strázsa-Meſter meg intse, hogy ezenn irtóztató példárul tanullyanak, hogy minden Anya magzattya az ollantul meg-mene-

kedtesſék: erre a' kerittés meg-nyittatik, és a' Commandó Dobſzóval, a' Parada helre marchiroz, holl a' Fő-Strázsa-Meſter által megént el-botsáttottnak.

9 A' Veſzſzőzés és két-linea kőzőtt végben vitendő futáskor a' veſzſzők, a' Profoſt vagy Tőmlőtz-Tartó ſzolgaitul (Stecken Knecht) ne vétesſenek el, hanem azok mind a' két ſzárnyon le-tetesſenek, és a' Fő-Strázsa-Meſter, vagy ki az Executiót végben viteti parantsolattyára az Executióra Comandiroztatott nép, maga vigyé és vegye-fől.

10 Ha ki a' két Linea kőzőtt lévő futásra Comandéroztatik, nékie meg-engedtesſék, hogy ezen lineák kőzőtt, mennél jobban ſzaladhat, ſzabadon fuſſon, és igy Kőz-Tiſzt előtte ne mennyen, ki a' Comandiroztatottatt tartóztattná; a' Dobos ezen Executio végben vitele alatt vvirblt Dobol, és a' Fő-Strázsa-Meſter Ló-háton űlvén jól-vigyáz, hogy mindenek módgya ſzerint végben viteſſenek.

11 Ha történnék, hogy egyik vagy máſik el-ſzőkőtt, neve az Akaſztó-fára ſzegeztesſék, tehát az Auditor a' Hadi-Tőrvény Sententiájja publicatiójja után, annak nevét, ſzűletése helét, az idő Specificatiójjával, hogy mikor ſzőktek-él-Bádogra nagy bőtűkkel fől-irva, a' Próſoſtnak adgya; ki-is 1. Tizedeſſel és 6. kőz-emberrel az Akaſztó-fához ki-mégyen, és a' Hóhér által a' Sententia ſzerint jó-ſzeggel erőſſen az Akaſztó-fára fől-ſzegezteti, ezenn Executióra a' nép in majorem terrorem meg-jelennyék.

12 Hogy ha a' Hadi-Tőrvény ſzerint valakinek képe vagy figurájja juſtificáltatik, mell-tsak igen nagy Delictumokban ſzokott meg-lenni, tehát az Executio mint ſzokás Ordinari végben vitetődik, egyedűl hogy a' Profoſt a' Condemnált képét előtte viſzi, hogy minden jól-láthoſſa.

A' Hamar-Törvényrül (Stand-Recht.)

1 A' Hamar-Tőrvény eſt Judicium Militare ſummariſſimum mivel ez in flagranti, talpon-álva vitetődik végben; e penig egyedűl akkor tartatik, midőn a' hallaſztás láttatik veſzedelmesnek lenni, vagy-is a' vétkek igen elhatnak, másoknak nagyobb félelmekre, és ugyan 24. Ora alatt, igy ha ezen idő-kőzben a' Hamar-Tőrvény és az Executio végben nem vitettnék tehát az Inquiſitio és további elő-állittás, ſzokott hadi-Tőrvényre hallaſztaſsék.

2 Azért ha Hamar-Tőrvény-tartatik, mell nagyobb réſzről, a' Marchban ſzokott meg-lenni, az Executióra Comandiroztattak által,

Kerittés (Craiſz) tſináltatik, oll ſzélesre, a' mennyire lehettséges, hogy igy azon kerittésben, mind azok, mellek, az illetén Hamar-Tőrvény tartáshoz ſzűkségessek jól foltatthaſſanak.

3 Abban az Inquiſitusok vitettnek, minek utánna a' Profoſt vádolását végben vitte, igen rővideden Examináltottnak, és ez után a' kerittésből kibottsattottnak.

4 Ez-után az Auditor a' Hadi-Atticulusokat vagy Edictumokat el-olvaſſa, mellek ellen az Inquiſitusok vétkeztek, és kéri a' Præſeſt, hogy Vaksát adgya, erre a' Præſes nagy ſzóval Vótumját adgya, mondván: hogy ez a' mit oda téſzen az ő Vótumja légyen, azért ki véle együtt, egyenlő értelemmel volna, egyik ujját, vagy hűvekjét emellye fől, az Auditor ſzámban veſzi a' Votumokat, jelenti a' Præſesnek hogy a' tőbb fél, véle együtt haſonló itélettel légyen, erre concludáltotik, a' Sentia fől-tétetik és publicáltatik, Præſes és Auditor által ſubſcribáltatik, azonnal bé-pőtsétletlen, és a' pőtsét alájja nyomaſa nélkűl a' Comendántnak küldetik és a' dolgok-mivolta ugy azok Circumſtantiájja ſzerint, a' Comendánt ſzóval tudóſittatik.

5 Ha a' Hamar-Tőrvényhez tőbb-idő vagyon, az Aſſeſſorok, minek-utánna az Auditor nékiek az Articulus és Edictumokat el-olvaſta, fére állonak, és a' Præſeſt az Auditorral együtt magányoſſan hagyak, melly Præſes kardgyát hűvellyében teſzi, mellet mind eddig mezitelen tartott; az Auditor penig a' maga páltzájját kőzépen fogja: Ez után a' Præſes az Aſſeſſorokat párosſan maga eleiben hivja, hogy vaksokat adgyák, az utólsótul kezdvén, és az Auditor mind azokat az iró-kőnyvetskéjjében rővideden fől-jedzi, hogy igy a' ſuloſſabbak diſtingualtotthaſſanak; mindanyájjon vakſokat adván, Ujra a' kerittésben mennek, kardgyaikat ki-vonnyák, az Auditoron kivül, ki-a' páltzájját még-is ugy a' kezében tartya, és igy a' Sententiát publikállya, erre a' Delinquent azon kőz-ember hátulsó Ize után kőzépre állittatik, mell az Executiora Comandiroztatott, kinek-is Pater melleje adatik, idő kőzben a' Tőrvény vágy-is Sententia Ratificatiójja el-érkezik.

6 Miheleſt el-érkezett, el-olvaſtatik, a páltza, akár tsak egy kis darab veſzſzőtske feje főlőtt a' Delinquensnek el-tőretik, és a' Sententia mingyárt azonnal talpon végben vitetődik.

Olly Delinquent mell már a' Hohér keze alatt volt, hogyan tetetik megént bötsületeſsé.

1 Az egéſz Compánia Puskájja és kardgyával eſzve-hivattaſsék, kik-is ha midőn helre állittattak, a' Compánia Hadnagya 30 kőz-emberrel, az előadatott Ceremonia ſzerint a' Zaſzlót a' Compania eleiben hozza, mell-kerittéſt tſinál, és űres nyiláſt mint egy 10. lépésnyire hágy.

2 A' meg-Gratiáztatott, kit bőtsűletessé akarnak tenni. tehát a' kerűleten kivűl le-térdepűl, ſűvegét ſzájjában tartya, térden kéri leg-előſzőr az Iſten kedvéért a' Compániát hogy Pajtásságban ujjontan vegye-be, azután megént egy kevesé kőzelebb máſz a' Companiához, és maſodſzor-is hasonló képpen kéri, erre kőzel a' Záſzló-Tartóhoz Máſz, ki a' Záſzlót kezében tartya, és harmad-ſzor-is ugyan oll módon kőnyőrőg, mint az előtt; Erre a' Fő-Strázsa-Meſter, vagy a' ki ezen functiót végben viſzi, meg-kérdezi a' Companiát, hogy kivánnyáke őtett megént bőtsűletessé tenni, és magok Pajtásságokban be-venni? mellre ha a' Compania felel, hogy igen-is, a' Fő-Strázsa-Meſter meg-parantsollya a' Záſzló-Tartónak, hogy aſztot a' Záſzlóval bőtsűletessé tegye, mell igy megyen végben, tudni-illik:

4 A' Záſzló-Tartó előſzőr a' Záſzlót a' meg kegyelmeztetett feje főlőtt forgattya, mell még mind eddig térdepűl, sűvegét ſzájjában tartván, kit-is igyeneſſen fől-tartott, Záſzló nyele alsó-végével, fej-ben dőfi, mondván: Én tégedet a' Király ő Főlsége nevében bőtsű-letessé teſzlek: máſodſzor-is főlőtte a' Záſzlót forgattya, a' mint-is megént a' fejét meg-dőfi, mondván: Én tégedet az Oberſterűnk nevében bőtsűletessé teſzlek; továbbá harmadſzor-is a' Záſzlót főlőtte, forgattya, a' fejét meg-dőfi, mondván: Én tégedet az egéſz Tekintetes Regement nevében bőtsűletessé teſzlek. Erre a' bőtsű-letben vetetett, a' sűvegét ſzájjábul le-ejti, fől-kél, mindanyájjoknak megkőſzőni, fogadgya jobbittását és ſzolgálottyát, az-után a' Com-pániában, fől-Oſztatik, és ſzolgálottyát mint a' tőbbi, véghez-viſzi.

5 Hogy ha tőbb Delinquensek volnának, tehát mindenik Com-pániákbul Comandiroztattnak, és ámbár minnyájjan a' főllebb meg-nevezett mód-ſzerint, a Záſzlóhoz máſznak, de még-is a' Záſzló-tartó, mindenik ſőlőtt Magányoſſan forgaſſa a' Záſzlót.

5 Ezen Functió végben-vitele után, a' Fő-Strázsa-Meſter a' Com-paniát meginti, hogy már ezen bé-vett Pajtaſoknak tselekedetét, ſzemére ne-veſsék, de még leg-kisſebbet ſe ſzóllyanak eránta, bűn-

tetés alatt, mellre a' Záſzlók heleikre vitettnek, és a' kőz ember el-botsáttotik.

Husvét napján mire köll vigyàznyi.

1 Nagy Tsőtőrtőkőn midőn a' Plebanus vagy más Lőlki-Atya az Őreg Oltárnál a' Gloriát énekli, és ez után ſzokás ſzerint minden Harangok vonyása meg-ſzűnik, tehát a' fegyver fordítva a' tsévével alá, a' lábnál tartatik, a' Dob-ſzó penig, mint Máſzſzor, tsak hogy lágy hurokra ſzorittatottan hallatik.

2 Nagy Péntek után való-ſzombaton, midőn Miſe ſzolgáltatik, és a' Gloria énekeltetik, a' fegyver megént meg-fordittatik, és a' ſzokott Regement Doboláſi fől-bont Hurokkal mint az előtt Doboltattnak, Eſtve 8. Órakor Kriſtus-Urunk fől-támodása tartatik, és enyihány kőz-ember a' Párádára, mint Ur-ſzine-Változáſa napján, a Garniſon ſzámához és a' Comendánt parantsolattyához képeſt, comandiroztatik; Midőn a' Lőlki-Atya a' koporsóban harmadſzor Halelujját énekelt, az első ſalve adatik, és ha a' Proceſſio a' Templombul a' Piartzra megyen, a' Comandirozó Tiſzt, kőz-embereit, valamint Ur-napján, le-térdepűlteti.

3 Mivel ezen Proceſſió későn, és az Etyakai nyugodalomra való Dobolás után tartatik, azért nem doboltatik, a' Strázsák penig, valamint Ur-ſzine-változása napján, ugy állittattnak fől.

4 Ha a' Proceſſio a' Templomban viſzſza ment, és a' Pap TE DEUMot 's-a' tőbbi énekel, valamint Ur-napján, máſodſzor adatik ſalve, az Aldásnál penig harmadſzor.

5 Az utólsó ſalve után a' Parada haza botsáttotik.

Ur-Napján mit köll Obſerválnyi.

1 A' Garniſonbul Proportió-ſzerint már a' minémű erős, 100. vagy tőbb, vagy kevesebb kőz-ember hozzá tartozandó Fő-és kőz-Tiſzteivel Comandiroztatik, mel midőn a' Parada helre marchiroz, és ott rendben állittatott, némel heleken Strázsa állittatik, ki jelt adhaſſon, mikor kőlleſsék ſalvet adni: ugy mint midőn az Őreg-templomban az Őreg oltárnál Mise tartatik, és a' Plebanus vagy más Lőlki-Atya, Gloria in Excelſis DEO 's-a' tőbbi, énekel, az első: ha a' ki-ment Proceſſio, megént a' Templomban viſzſza-tér, és a' Te DEUM 's-a.t. kezdődik, a' Máſodik: és midőn annak vegén a' Pater, az áldáſt adgya a' harmadik Salve adassék.

2 A' Proceſſio az Őreg-Oltárnál végben vitetett Mise után ſzokott

a' Templombul ki-mennyi, a' Comandiroztak ezt meg-várják, és ha azon tájkára ér, holl a' Páráda áll, a' fegyver præſentáltosſék és a' Dobb verettesſék: Minek-utánna penig az Ur-Teſte, mell buritott ég alatt vitetik, és mind a' kétfelűl, Tizedesek által Rővid fegyverekkel késértetik kőzél érne, a' Comendánt a' Párada népet ſűveg le-vétellel, le térdepűlteti, és kőteles Devotiójjokat megmuttattyák; miheleſt az Ur-Teſte tovább-vitetett: a' kőz-ember fől kél, fegyvereket præſentállyák, a' Dobb mint előbb veretik: A' Páráda mind addig helben maradgyon, meddig a' Proceſſio, minek utánna a' piartz négy ſzegletin, vagy Utzáin fől-állittatott Oltároknál az Evangeliom el-énekőléſe után, megént a' Templomban bé nem ment, mellre a' meg-mondott mód ſzerint, Máſod- és harmadſzor Salve adaſsék: ez után a' Tiſzt a' Népet haza botsáttya: Ha egéſz Battalliom Comandéroztatik, a' ſzerint kőll magát viſelni, mint a' Comandónal meg-mondatott.

3 A' Profoſzt vagy Tőmlőtz-Tartó hivatallya, hogy 50. vagy 60. lépésnyire az Ur-Teſte előtt félre térdepűlyőn, és a' népet, kik a' Proceſſioval mennek, vagy-is aſztot nizik térdepűlésre őſztőnőzze. A' holl ſzámos Gárniſon vagyon, tehát mind a' két felűl Tizedesek Comandéroztaſanak, kik a' népet le térdepűlnyi, kinſzerittsék.

Midőn a' Te Deum, énekeltetik mire köll vigyáznyi.

1 Az Erőſségekben az egéſz Garniſon, egyedűl a' Strázákot kivéven, a' Páráda Helre állittaſsék, és ha a' Templomban a Te Deum kezdetik, az első, a' Gloriához a' Máſodik, az Evangeliomhoz a' harmadik Salve adaſsék, mell Páráda és functióra mind fől mind le-marchirozásban Dobaltatik.

2 A' Táborban penig vagy Lineában a' Te Deum, dél előtt énekőltetik, dél-után, az Armáda a' Comandirozó Generális tettzése ſzerint Battalliomban nyomódik, vagy-is a' Főld-fekvéſe és ſituatiójja ſzerint ki-áll, és a' minekutánna az egéſz Generálitáſság, és a' Stabalis-Tiſztek egy Pár Kapitány, Hadnagy és Záſzló-Tartókkal mindenik Regementből a' Fő-Quartirban megjelentek, a' Comandérozó Generalis az Armádát vagy Párádát, meg-tekinti, a' holl mindenik Tiſzt még azok-is, kik a' Fő-Quartirban vannak, Regementyekhez mennek, és igy 3. Salve adatik.

3 A' Te Deum énekőlésére, és a' Templomban végben vitendő Functio végent, a' Regement Cáplánnyai a' Tábori Pater Superiornál meg-jelennyenek és Aſſiſtállyanak.

Közli: Dr. Szendrei János.

KÉRELEM.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának igazgatósága elhatározta, hogy egybegyűjti az összes írott emlékeket és nyomtatványokat, a melyek a most dúló háborúra, ennek előzményeire és okaira vonatkoznak. Mivel azonban minden gondosság és buzgólkodás mellett is megeshetik, hogy a múzeumi könyvtárnak nem lesz módjában minden háborús írott emléket és nyomtatványt megszereznie, kívánatos, hogy ehhez a gyűjtéshez a nagyközönség is hozzájáruljon, hogy így a gyűjtemény minél teljesebb legyen.

A Magyar Tudományos Akadémia kebelében alakított Hadtörténelmi Bizottság is szolgálatába áll e nemes eszmének, hogy ez úton is teljesítse ama magasztos hivatását, mely kötelességévé teszi, hogy nemzeti közérzületünkre fölemelő hatással biró magyar hadi történelem adatait gondosan összegyűjtse a jövendő nemzedék és a történetírók számára, egy esetleg később alakítandó magyar hadilevéltár anyaga gyanánt.

Felkérünk tehát minden hazafit, hogy gyűjteményünk gyarapításához hozzájárulni szíveskedjenek.

A gyűjtendő tárgyak:

könyvek, önálló füzetek és különlenyomatok, a melyeknek tárgya a mostani háború, ennek előzményei és okai, vagy a melyekben a mostani háborúra vonatkozás találkozik. Hogy e füzetek vagy könyvek és különlenyomatok versben vagy prózában vannak-e írva, van-e valami tudományos vagy szépirodalmi értékük, az a teljességre törekvő gyűjtés szempontjából nem veendő figyelembe;

önálló füzetekben megjelent egyházi és világi beszédek, előadások és felolvasások, a melyek a háborúval, előzményeivel és okaival foglalkoznak;

önálló füzetekben, vagy csak egyes lapokban nyomtatott egyházi és világi, hivatalos és nem-hivatalos körlevelek, köriratok, felhivások, buzdítások, tanácsok, lázítások, utasítások, rendeletek, katonai buzdító és lelkesítő napi-parancsok, rendszabályok stb.;

önálló füzetekben, vagy egyes hirlapokban lenyomtatott háborús, vagy háborús vonatkozású énekek, dalok, nóták, versek és imádságok;

a ponyvairodalom mindenféle terméke, a melynek tárgya a háborúból való vagy vele összefügg;

háborús vagy a háborúval összefüggő statisztikai kimutatások;

háborús naptárak;

háborús térképek;

szöveges és szövegtelen háborús hangjegyek;

szöveges és szövegnélküli képes ábrázolások (képek, képecskék, képes levelezőlapok, *műkedvelők által a helyszínen készített fényképfelvételek* stb.);

egyesületek és társulatok, ipari és kereskedelmi vállalatok jelentései, ha bennük valamely vonatkozás van a háborúra;

mindenféle hivatalos és nem-hivatalos, hatósági és magán plakát (falragasz), a melynek tartalma összefüggésben van a háborúval;

színlapok, ha rajtuk a háborúval bárminő vonatkozásban levő előadás szerepel, vagy ha az előadást háborús jótékony czélra hirdetik;

a háborúban elesett hősökről kiadott gyászjelentések;

mindenféle értékpapirok, értékjegyek, hitelpapirosok, hivatali és üzleti nyomtatványok, ürlapok, czímkék, meghivók és sokszorosított fényképfelvételek, a melyek a háborúval bármiként összefüggésben vannak;

legyezők, szalagok, kokárdák, zászlócskák, gyujtóskatulyák, kávéházi, vendéglői és czukrázdai papiros szalvéták, a melyeken háborús szöveg, térkép vagy kép van és

akárminő más itt fel nem sorolt tárgy, a melyen háborús felírás, vagy háborús ábrázolás található.

A magyar katonai kultúra legértékesebb anyagát fogják alkotni a gyűjteményben azonban *az irott emlékek, a melyek közé: a hadi naplók, a táborokból érkezett levelek és tábori levelezőlapok, harcztéri jelentések, hadi foglyoknál talált följegyzések stb. tartoznak, melyeknek gyüjtésére — az enyészettől való megmentésük végett — különösen felhivjuk a magyar közönség becses figyelmét.*

Nagy hazafias és tudományos szolgálatot tesz az, ki a háborús források után kutató magyar történetirásnak bárminő, de főleg ritkább, nehezebben hozzáférhető, vagy értékesebb magyarországi vagy külföldi, magyar- vagy idegen nyelvű háborús nyomtatvánnyal vagy irott emlékkel hozzájárul e gyűjtemény minél teljesebbé tételéhez.

A gyűjtött nyomtatványokat és kéziratokat akár *a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi könyvtárának*, vagy a Magyar Tudományos Akadémia által kiadott *Hadtörténelmi Közlemények szerkesztőségének* (Budapest, VIII. Ludoviczeum-utcza 4. szám) kérjük beküldeni.

A naplókra és levelekre nézve megjegyezzük, hogy ezek zárt, lepecsételt és a fölbontás határidejének megjelölésével ellátott boritékokban is beküldhetők; ezek nyilvánosságra hozatala tárgyában kifejezésre juttatott kivánalmak a fennálló szabályok értelmében föltétlenül tiszteletben tartatnak.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

A

Aacheni béke 308.
Abaúj vármegye 120, 398, 400—403.
Achmet Lander 136.
Adda 302.
Adler folyó 51—52.
Adelsdorfi tábor 56.
Adolf szász-weissenfelsi herczeg 49.
Adony 95.
Ágnes magyar királyné 60—61.
Ahrenberg 445, 447.
Akay György 183.
Akszer István 136.
Albánia 369.
Albert (I.) császár 59—61, 63, 66—74, 76—84. — Haigerloch ura 60. — (II.) szász-wittenbergi herczeg 61.
Albrechtitz 51.
Alcey 71, 78.
Alczina 193, 196.
Ali aga 95. — bég alvezér 371—373, 393, 395. — bég 94, 205, 210. — tihája 243. — Bestami perzsa sejk 365.
Almás 100.
Alpra kún főnök 62.
Alsó-Elszász 60.
Alsó-Fehérmegye 199.
Alsó-Lausitz 56.
Alsó-Lendva 162—163.
Alsó-Meczenzéf 398.
Alsó-Vadász 499.
Alt-Breisach 32.
Alt-Desewffy (ma 9.) huszárezred 8.
Alt-Kolin 316.
Altenbuch 53.
Altstadt 47.
Altwasser folyó 27.
Alvinczy báró táborszernagy 354.
Andersdorf 27.
III. András magyar király 60, 61, 63, 79, 81—84.
András egri püspök 62.
b. Andrássy István 138.
Andrássy Pál 129—132, 138.
II. Andronikosz. 392.
Angelos Mihály 363.
Anglia 65, 367.
Angyal Dávid 297. — Az 1800-iki nemesi felkelés történetéhez 354—361.
Ányos Boldizsár 478.
Amberg 23, 41.
Antal csanádi püspök 62.
Antibes 306.
Apponyi Miklós 178.
Aradmegye 528.
Aras alezredes, piski várparancsnok 22.
Ardenne. Baron von 240.
Arenpeck Vid 77.
Arnau 44.
Arnot-flinta 221.
Árva vára 129, 179, 184.
Arvamegye 129, 131, 177, 182, 183, 398.
Aschaffenburg 23.
Augsburg 30, 31, 65, 67.
Aujezid 52.
Austerlitz 16.
Ausztria 2, 46, 59, 64, 66, 67, 163.
Aymo (Ems) János orator 374.

B

Babocsay 322. — Ferencz 124, 129.
Babolcsa ostroma 480.
Back Gáspár, Berendi 376.
Bács 396.
Bácsmegye 357.
Bácsmonostor 371.
Baden nagyherczegség 67, 71.
Badeni Lajos 178.
Bagossy Pál 124.

Bajczy Lőrincz 183.
Bajmócz 124.
Bajor seregek az osztrák örökösödési háborúban 13—15, 23, 25—27, 29—37.
Bajorország 23, 26, 33, 66, 77, 78.
Bajvívások. Török-magyar 473, 474.
Bakony 122.
Bakos Gábor 404.
Balás István 518.
Balassa-család 79. -- Ádám 183. — Bálint 229. — Gábor 187. — Pál br. főpohárnokmester 466. — Simon 406, 408.
Balassagyarmat 398.
Balaton 111, 122, 474.
Balogh Ádám. B—. 3, 504, 506. — István 183.
Balog-Semjén nb. Egyed fia Iván 80.
Bambagia, bambagio 65.
Bán 187.
Bandeuille. De —, 345.
Bánffy István 477.
Báni-ezred 445.
Banja-Luka 374, 375, 377, 382, 389, 390.
Bányavárosok 91, 124, 129, 231, 398.
Baradas 169.
Bárány-Szeniczey Pál 360.
Baranyamegye 360.
Baranyay 311. — János báró (Bodorfalvi) 10, 11, 14, 16, 17, 22. — Tamás 183.
Baranyi Antal insurgens kapitány 530.
Barchent 65.
Bárczaság 210.
Bárdy András 183.
Bareuth-ezred 234.
Barkóczy Krisztina 150, 155, 156.
Baross Ádám 183.
Barsmegye 178, 248, 355.
Batand fia Bicskei Gergely esztergomi érsek 61.
Báthory István 492—494.
Báthory Kristóf 493, 494.
Batthyányi 335, 346. — Ádám gr. 312. — Ádám-ezred 400. — Boldizsár 87, 90, 96—98, 162. — Ferencz 485. — Imre 466. — Tivadar gr. 312.
Batta 371.
Battel-ezred 234.
Baumgarten 49.
Bautzen 57, 444, 447.
Bazin 121.
Bázs fia János 81.
Bärenklau altábornagy 26, 30, 33, 38.
Bechin 15.
Beck tábornok 322, 467.
Bécs 16, 19, 33, 41, 60, 61, 70, 90, 97, 99, 101, 106, 108, 109, 113, 114, 138, 159, 175, 177, 179, 180, 219, 353, 449, 464—467, 476, 480, 485, 488, 489, 509.
Bécsi béke 23*.
Bécs-Újhely 2, 354.
Beczkó 124, 179, 405, 407, 408, 410.
Beczvarka 322, 331.
Behram aga 94. — Olaj bég 94.
Beinheim 39.
Bejschtrositz 18.
Békés Gáspár 493.
Békésmegye 398, 528.
Bela 177.
IV. Béla magyar király 69—70.
Beleznay János 503.
Belgium 241.
Belgrád 232, 239, 241.
Belgrádi csata 1717. 4.
Belitzay József 528, 531.
Belle-Isle tábornagy 14, 306, 307.
Benkendorf alezredes 324, 465.
Benyovszky báró 354. — András 527. — Imre 178.
Beöthy József insurgens kapitány 527, 530. — László 527, 529, 520.
Bercsényi Miklós gróf 119—124, 126—130, 132—145, 147—150, 152, 179, 496, 499, 500, 505, 513, 515, 517, 518.
Berczik István 524.
Beregmegye 236.
Beresdorf 445.
Bergheim-család 76.
Bergstadt 46.
Bergzabern 36.
Berlichingen lovas. tábornok 32, 33.
Berlin 55.
Bern 18.
Bernstadt 444, 445.
Bertóthy Ferencz tábornok 141.
Besény János 136.
Besli aga 94.
Beslya város 94.
Bessenyei 126.
Beszkid 497.
Beszkidek 236, 239.
Beszterczebánya 90, 91, 398.
Bethlen Gábor gr. 233.

Bettlern 450.
Bevern hg. 316, 317, 319, 321, 322, 443—447, 450, 451.
Bezerédy 359. — Imre 127.
Bietigheim 40.
Bihács 375.
Bihar 530.
Bihar vármegye 213, 215, 217, 357, 527, 528.
Bikan 321.
Birócz 177.
Bischweiler 70.
Bittse 179, 406.
Bober folyó 56.
Bobovácz 362, 368, 371.
Bochetta-szoros 306, 307.
Boccky Pál 477.
Bodeni tó 67.
Bodoky István 179, 180.
Bodrog 502.
Bodrogköz 499, 500, 502.
Boharna 44.
Bohuszlavitz 53.
Bojanov 20.
Bojanovszky ezredes 329.
Bojna-Basta 362.
Boldogfalva (Pozsonymegye) 81.
Boldva 498, 499.
I. Boleszló Oppeln herczege 61.
Bolkienheim 49.
Bombasin 65.
Bonfini 382, 395.
Bonin altábornagy 55.
Bonnard alezredes 14.
Bopfingen 40.
Borbély Gáspár 3. — Máté 103.
Borci 375, 378.
Borcsiczly András 183.
Borgoforte 302.
Borne 452.
Bornemisza 410 — János 99.
Borovszky András 184.
Bors 530.
Borsa 237.
Borsodmegye 148, 358, 496.
Bory Ferencz, l. Mehmet aga.
Bosnyák András dicator 110.
Boszna 391.
Bosznia 362, 367—369, 371—374, 380—384, 386—388, 391—393, 396.
Botta tábornagy 305—307.
Bottyán János 3, 122, 129, 137, 146.
Bourbonok 33.
Böhmisch-Skalitz 53.
Böhmisch-Trüban 18, 19.
Braditz 327.
Brambachi Bernát passaui püspök 61.
Brandenburg 61.
Brassó 210.
Braunau 17, 25—29, 44, 47, 48.
Braunseifen 46.
Breisach 67, 68, 71.
Breisgan 63, 67, 68.
Brescello 303.
Breslau 47, 447, 450, 451, 462, 463.
Breslaui béke 23.
Breslaui csata 450.
Breusch folyó 71.
Brezány 185.
Brissac. De — herczeg 158, 159, 165, 167, 169, 349, 352, 353.
Bristwy 327—329.
Broglio tábornagy 22, 23, 25, 28, 29, 31.
Broni 305.
Browne altábornagy 16, 302—304, 306, 307, 314.
Bruchsal 32.
Bruckhaus-ezred 401.
Brumath 38, 70.
Bruneggi Gottfried 74.
Brünn 13, 16.
Brüsszel 241, 478.
Buccow 45.
Bucsán 116.
Buda 84, 92, 109, 136—140, 146, 228, 229, 242, 311, 386—388, 396, 399, 466, 483, 490, 506, 508, 510.
Budai Miklós 518.
Budetin 176, 182.
Budweis 15, 22.
Bugojno 380.
Bujdosó-féle zendülés 517.
Bujna János 183.
Bukovecz 467.
Bukovina 238.
Bulyukbasák 94.
Bunzlau 447.
Burgund 367.
Bussy marquis 307.
Butschovitz 18.
Butterberg 453.
Buza Benedek 483.

C

Camarelly tábornok 467.
Campofreddo 307, 308.

Camposanto 6.
Capanne di Marcola 308.
Caprara gr. 176, 178.
Caraffa 179.
Caraffa-ezred 177.
Casal-Maggiore 302.
Castellár 302, 303, 306.
Cento 7.
Chatelet tábornagy 36.
Chauvelin tábornagy 307, 308.
Chlum 52.
Chlumetz 44.
Cholnoky Jenő 241.
Chotebor 19.
Chotek gr. 238.
Chozenitz 322, 329.
Chrudim 16, 19.
Chwalkovitz 44, 53.
Chyafer aga 94.
Chyorba Memi 95.
Cibusz 52.
Cimeletzi tábor 42.
Cirkvici tavak 21.
Cischka 42.
Coigny tábornagy 35—38.
Coligny 338, 345, 350. — gróf 159.
Cominazzo Lazarino flinta 221.
Como 65.
Corsica 308.
Corsicai vállalat 6.
Cusani őrgróf lovassági tábornok 498, 501, 504, 507.
Csaby Farkas 477.
Csacza 181—183, 185.
Csajághy János 122, 129, 132, 139, 140, 149, 151, 496, 497, 499.
Csák nb János fia János 80.
Csákány 334.
Csáky Mihály gr. 129, 130, 140. — huszárezred 12, 15.
Csallóköz 121, 150, 353.
Csányi Ákos 482.
Csaplovics István 183.
Császár-huszárezred 446.
Csaszlau 16, 19, 316, 317, 319.
Csaszlaui csata 20, 21.
Cseczrnitz 51.
Csehország 15, 16, 18, 25, 28, 38—40, 42, 44, 46, 47, 53, 60, 447, 453.
Csejthe 179.
Cseklészi tábor 180.
Csepreg 3.
Cserin (Zólyommegye) 80.
Csernahora 18.
Csernilov 44.
Csernovitz (Csehország) 21.
Csernyánszky 183.
Csesznek 100.
Csetnek 138.
Csezmiczei János pécsi püspök 376.
Csicsva 119.
Csik Tamás 136.
Csíkvár 95.
Csobáncz 473, 479, 481, 483, 484, 491.
Csókakő 95.
Csongrádmegye 358, 400.
Csorba János 183.
Csorgó 100.
Csotka Antal insurgens főhadnagy 527.
Cybek földe (Beregmegye) 80.
Czegle 242.
Czeglédi István 136.
Czek András 191.
Czelder Orbán 125, 129, 131, 132, 138, 140, 534.
Czelting generális 93, 99, 100.
Czigány Balázs 87. — János 183.
Czímer Károly: Válasz dr. Hóman Bálint bírálatára 411—415.
Czungenberg huszárezred 5.

D

Dagsburg 63.
Dalmáczia 1, 2, 367, 368.
D'Alton-ezred 398, 400—403.
Danus 136.
Daróczy Zoltán: Teki ntetes Györkönyi Compossessor Urak helyett álltatott hárőm insurgeöns kato nára tett költségnek fyl jedzése 234—236.
Darvas Ferencz 152.
Daun 39, 316—331, 443, 46, 451,-453, 455—459, 461, 463.
Dazdar 94.
Deák Ferencz 129.
Debreczen 400, 529.
Debrő 147.
Deggendorf 25.
Deitz 23.
Dékáni Kálmán: Gróf Teleki Sámuel fegyvergyüjteménye 219—225.
Démetriosz spártai deszpota 365.
Derventa rjeka 394.
Dessewffy Imre tábornok 7, 9, 54, 55. — huszárezred 6, 8, 14, 18, 446.

Dersffy István főkapitány 89. — Zsófia 86, 89.
Dervis bég 94.
Derzsöffy Ferencz 127, 128.
Deutschbród 15, 21.
Detrekő 124.
Déttweiler 38.
Devecser 242.
Dietrich anhalt-dessaui herczeg 18.
Dietrichstein-család 46.
Dincklage-Campe. Frh. v. 240.
Dingolfing 27, 28.
Djakovár 387.
Dlhopolyé, l. Trencsénhosszúmező.
Dobó István 244, 245, 490.
Doborka 188, 192.
Dobránszky Miklós 183.
Dobronak 162.
Dobruska 44.
Dóczy András 230. — Gábor 91.
Doggendorf 29.
Dojni-Vakuf 380.
Dolsko 51, 53.
Dombró 369.
Domonkos Güssingi Iván veje 64, 83.
Donauwörth 40.
Dônji Kraj 385.
Dorfen 28, 29.
Doria Giovanni marquese 449.
Dornyik György 183.
Döbrentei Károly őrnagy 240.
Döbricz 91.
Drágffy Bertalan 376.
Dragingnan 306.
Draskóczy József gr. 467.
Dráva 163.
Dresden 57, 443, 444.
Dresdeni béke 55, 58, 301.
Driesen 458.
Drina 241, 362, 373, 391—395.
Drinápoly 369.
Duban 18.
Dubicza 384.
Dubnicz 181.
Dumoulin altábornagy 44, 50, 52.
Duna 3, 15, 29—31, 38, 66, 95, 122, 126, 138, 163, 179, 234, 241, 370—373, 503.
Dunántúl 93, 121, 131, 132, 148, 150—153, 501.
Duna-Tisza köze 122, 134, 150.
Durdy iriz aga 95.
Durlach 32.
Dünkirchen 33.
Düsseldorf 23.

E.

Ebeczky István 121, 122, 136.
Eberberg 30.
Ebergényi 129.
Eberhard, Württemberg grófja 63.
Eberstein-család 76.
Eessthok Károly 136.
Efflein Ferdinánd furir 399.
Eger helytartótanácsos 361.
Eger 125—128, 132—135, 137, 140, 144—157, 496—503, 506, 507, 509, 510, 512—515. — 1690-ki tüzérsége 416—427.
Éger 25.
Éger folyó 25.
Eginsheim 70.
III. Ego Freiburgi gróf 63.
Egri György 136.
Egwanowitz 18.
Eindsiedel 56.
Elbe folyó 43, 51—54, 57, 314, 323, 443.
Elbeteinitz 43.
Elderbach Berthold, Monyorókeréki 393.
Elek Zsigmond 129.
Eliász bég 381.
Ellwangen 40.
Elszász 32, 36, 37, 60, 63, 71, 72.
Elszász-Zabern 63.
Elz folyó 67, 68.
Emich freisachi püspök 61.
VI. Emicho Nahegau grófja 63.
Engelbert Lingen ura 60.
III. Endre m. kir. l. András.
Enza 303.
Eörfy Péter 232.
Eötvös őrnagy 236.
Eperjes 142, 143, 237, 400.
Eppensteini (II.) Gellért mainzi érsek 59.
Erdély (Erdőelve) 138, 147, 150, 188, 211, 243, 310, 354, 371, 372, 490—492, 495, 501.
Erdélyi szász felkelők 57.
Erdődy János gróf 354. — Lajos gróf 467.
Ernő fhg. 100, 111, 114, 115.
Érsekujvár 129, 131, 136, 141, 149, 150, 153, 155, 157, 353, 496, 497, 499, 502, 506, 507, 511.
Ertina 54.
Erzsébet III. Endre leánya 60, 61.
Esslingen 31.

Esze Tamás 120, 127.
Eszék 505.
Esztergom 61, 229, 232.
Esztergom megye 357, 360.
Eszterházy 311. — Antal gr. tábornok 120—122, 124, 151—154, 499, 502. — Dániel 143, 145, 147, 148, 151, 154, 155, 498. — Ferencz gr. 136. — József gr. országbiró 31, 45, 47. — Miklós nádor 404, 405. — Miklós ezred 400. — Miklós herczeg 354, 466—527. — Pál nádor 176, 179. — huszárezred 18, 47.
Ettlingen 32.

F.

Fábián András 183.
Fabó Bertalan 13.
Fakovics 362.
Falkenbergi Hadmar 64.
Faragó András 409, 410. — István nyitrai főkapitány 524.
Farkas alezredes 7. — Ádám 136, 137. — Sándor 122.
Fegyverek 222—223.
Fegyvergyüjtemény 219—225.
Fegyverzet 65—66.
Fejér kapitány 530.
Fejérhegy 124.
Fejér vármegye 400.
Fekete Ambrus 489.
Felabony (Pozsony megye) 83.
Felső-Ausztria 15, 25.
Felső-Hricsó 186.
Felső-Lendva 4, 5.
Felső-Pfalz 24, 32, 33.
Felső-Tanaró 302.
Fenenna magy. királyné 60.
I. Ferdinánd magyar király 2, 476.
Ferdinánd a két Sicilia királya 214.
Ferdinánd főherczeg-ezred 400.
Ferencz magyar király 213, 214, 527, 529.
Ferhát harambasa 94.
Ferrari alezredes 28, 29.
Festetich 12, 14, 24, 42, 43, 311. — huszárezred 40, 41.
Feuillade, De la — maréchal 169, 338, 351.
Fidakics bég 394.
Finkenbach-család 75.
Fischamend 354.
Flinták 221.
Fogaras földje 2.
Fogel 237.
Foglyok váltságdíja 523.
Fonstorfi (II.) Albert chiemseei püspök 62.
Forgách ezredes 6, 31, 36. — Ferencz váradi püspök 488—491. — Julianna gr. 155. — Zsigmond 230. — hadtest 37. — huszárok 129.
Forster Gyula br. 296.
Fouqué 17.
Fourneaux, Des 173.
Földvár 95.
Földvári Miklós 407, 408.
Francziaország 33, 65, 159, 171, 241, 301, 367.
Franczia seregek az osztrák örökösödési és a hétéves háborúban 13—16, 22—24, 26—29, 30—32, 34—37, 39.
Franczia csapatok a szt.-gotthardi csatában 158—174.
Frangepán gróf 40. — István, horvát bán 376, 388, 390. — Márton 375, 376.
Frankenstein 47—49.
Frankfurt 71.
Franquini 43, 53—55.
Frasinetto 3.
Fratrik András 183.
Freiberg 47.
Freiburg 40, 49, 67, 68, 447.
Freiheit 44.
Freisach 61.
Freising 28.
Frejus 306.
Freudenthal 46.
Friedberg 30, 56.
Friedersdorf 56, 445.
Friedland 46, 47, 50, 56, 57.
Frigyes (III.) császár 387. — Leiningen grófja. — (II.) porosz király 11, 13, 16, 18—22, 38—45, 47—57, 308, 313—319, 322—324, 327—330, 443, 444, 448, 451—453, 461, 462, 465, 522. — (II.) Rajnagróf 63. — Vilmos (I.) porosz király 522.
Frimont Béla gr. 214. — János gr. (palotai) 213—218. — Péter főhadnagy 214. — Theodora 214.
Frobelvitz 452.
Fröhlich J. 313.

Futak 371, 372, 387.
Füged 142.
Fülek 147, 404.
Fülöp, Jó — burgundi herczeg 385.
Fürstenberg 64.
Fürth 23.
Füsseni egyezmény 46, 47.

G.

Gabloncz 56.
Gabrieli gyöngyösi physikus 360.
Gácsvára 145.
Gages marquis 303.
Gaisruck altábornagy 28.
Galatha 244.
Galgócz 406—410.
Galiano 304.
Galiczia 241, 467.
Gall Ádám 88.
Gallas 410.
Gang 317.
Garam 128, 138, 175, 497.
Garas 69.
Gaudersheim 39.
Gavi 306, 307.
Géczy Zsigmond 179, 181.
Genac altábornagy 36.
Genova 305—308.
Georgievich Bazilius 360.
Gera 65.
Geréb Mátyás, Vingárti 376.
Gergely prágai püspök 61.
Germersheim 35.
Geroldseck 63.
Gesztes 485.
Geszty Ferencz 99, 111, 495.
II. Géza magyar király 193.
Ghillányi tábornok 12, 25, 37, 39, 41, 43, 45. — István 186. — huszárezred 14, 29, 32, 33, 47.
Ghiza Kázmér 180.
Giczey Péter 183.
Glatz 47, 52, 53.
Glatzi grófság 45.
Gleisbach-család 46.
Glogau 451.
Godrisch 24.
Goltsch-Jenikau 317, 319.
Gombkötő János 183.
Gommern 57.
Gorjan (Gara) 389.
Gossolongo 303.
Gottfried (I. és II.) Rajnagróf 63.
Gottlaub 58.
Göcz tábornok 405.
Gömör vármegye 5, 138, 141.
Gömöri Gusztáv 354.
Göllheim 71.
Göllheimi csata 59, 72. s kk. ll.
Görlitz 56, 57, 445, 446.
Grace, Marquis de 345.
Grácz 159, 160, 338, 340.
Gradiska 374.
Grassalkovich Antal gr. főkamarás 466.
Gravelle 160.
Græs 306.
Grassalkovicz István 183.
Graven-ezred 234.
Greiffenberg 56.
Grodeczky András 184.
Grohman államtanácsos 358.
Gross-Haidau 453.
Gross-Selovitz 16.
Gross-Wahr 42.
Gross-Wisternitz 18.
Grottau 57.
Grubisincz 377.
Grussau 50.
Grünne 57.
Grüsaui kolostor 48.
Gualtieri 303.
Guastalla 302, 460.
Gucsenics 334.
Guerilla-csapatok 237.
Gurgurich Ferencz 491.
Guta 490.
Guth udv. kamarai tanácsos 114.
Gyalokay Jenő: A biharvármegyei insurgens sereg megalakulása 1800-ban 527—531. — A perlaszi tábor megvétele (ism.) 239. — Adatok Palotai Frimont János gróf élettörténetéhez 213—218.
Gyöngyös 499.
Gyöngyösi Polák 136.
Győr 88, 89, 93, 99, 100, 106, 107, 111, 114, 138, 242, 244, 478, 481, 485.
Győr vármegye 356, 357.
György (IV.) angol király 32. — (I.) Raugróf 63.
Györkönyi compossessorok 234.
Gyulafehérvári országgyűlés (1642.) 404.
Gyulaffy Erzsébet 494. — Fruzsina 494. — György 115. — István 473, 492, 494. — János 481.

Gyulaffy Kristóf 481. — László (ráthoti) 472—495. — Lestár 474.
Gyulay Albert gróf 355. — Ferencz gróf 302. — Sámuel-féle ezred 119, 398—400.
Gyurkó János 183.
Gyürky-huszárok 129.

H.

Háb váczi püspök 62.
háború. Bajor trónöröklési háború 1778—79-ig 467.
háború, A nagy írásban és képben (ism.) 239.
háború, 2. sziléziai 38.
Habsburgok 175.
Habsburgi Rudolf császár 59.
Habsburgi Rudolf herczeg 75.
Hadbavonult katonák családjainak ellátása II. József korában 396—403.
Hadbirósági ítélet 1708-ból 534.
Hadi rendtartás 1607-ből 229—231.
Hadi utasítás, A Khevenhüller-féle 266—296, 435—439.
Hadik 323, 447.
Hadjárat, Az 1463. évi 369.
Hadjárat, Az 1464. évi 387.
Hadjárat, Az 1644. évi 404.
Hadjárat, 1741-iki 33.
Hadjárat, 1743. évi 25.
Hadjárat, 1745-iki 46.
Hadjárat, Csehországi 40.
Hadjárata, Mátyás király első két török 362—396.
Hadzsi Oszmán bég 394.
Haertlieb 450.
Hagenau 37, 68.
Hageneck 76.
Hagymáskér 114, 115, 118.
Haigerloch 60.
Haigerlochi Albert gróf 78.
Hainburg 64, 72.
Hajdúság 499.
Hajdúk 122, 124, 125, 138, 139, 231, 232.
Hajdu-Nánás 499.
Halász Péter ezredes 12. — Zsigmond 517, 518.
Halaváts Gyula: Doborka vára és a nagyszebenkörnyéki templomerődök 188—212.
Haller-gyalogezred 47. — zászlóalj 48, 49, 57.
Hamar János 136.
Hamza aga 94.
Hamza bég 94.
Hanau 23.
Haray 183.
Harburg 40.
Harcourt 38, 39.
Hardegg-család 64.
Harka l. Németkeresztúr.
Hasenbühel (Göllheim mellett) 72, 77.
Haske Menyhért 524.
Határőrvidék 310. — szervezése 467.
határőrök (l. még horvát és varasdi) 32, 33, 50.
Hatvan 146, 147, 152, 229, 497—499.
Haynau 447.
Hazai Samu br. 240.
Hegyalja 500, 503.
Hegyesd 483, 484.
Heidelberg 78.
Heister Hannibal gr. 145. — Siegbert gr. 3, 121, 129, 131, 138, 145, 146.
Helfenstein grófjai 64, 74.
Helfensteini Lajos gróf 64.
Henckel 55.
Henrik (IV.) angol király 385. — freiburgi gróf 63. — karinthiai hg. 61, 67, 72, 73. — konstanczi püspök 63. — (II.) Raugróf 63.
Herbertsheim-család 46. — Mária 4.
Herdam 451.
Hermann brandenburgi őrgróf 61.
Hermann Győző 354.
Hermsdorf 48, 445.
Hernád 155.
Herrenpratsch 450.
Herzsmannestec 19.
Hessen 71.
Hétéves háború 314.
Heubach 40.
Heves vármegye 134, 140, 148, 497, 498.
Hidvég 95, 111, 489.
Hidvéghy Mihály 187.
Hildburghauseni herczeg, Braunau parancsnoka 27, 444.
Hirschfeld 444.
Hirschberg 47.
Hirtenfeld J. 6.
Hliniczky Ferencz 183. — György 183.
Hochfelden 39.
Hoen Miksa 308.

Hohenems lov. tábornok 32.
Hof 46.
Hohenbruck 51.
Hohenfels-család 75.
Hohenfriedbergi csata 49.
Hollandia 65.
Holohlau 51.
Holczmány 197, 212.
Holzberg (Jahelsberg) 445, 446.
Hóman Bálint: Felelet dr. Czimer Károly válaszára 532.
Homonna 119, 149.
Homonnai 408. — Gáborné 484.
Honnfelder 64.
Hontpázmán nb. János kalocsai érsek 62. — nb. Marczel fia Csépán 79. — nb. Miklós 84.
Horeczky János 183.
Hortobágy-patak 193, 194, 196, 197.
Horváth Ádám (pálóczi) 13. — Bertalan lévai præfectus 246, 248, 249. — Ferencz 178. — Gáspár 477, 479. — Gáspár (vásoni) 523. — Jenő Rónai † 297. — Markó 477, 478. — Mihály 354.
Horvátország 1, 2, 54—55, 138, 310, 354, 367, 454.
Horvát gyalogosok 34. — határőrök 14, 47, 302.
Horvátok 29.
Horzselitz 23.
Horzsenitz 53.
Horzsitz 56.
Hosszuthoty 490.
Hoys 56.
Hördt 35.
Hrabovszky János 182. — Zsigmond 186.
Hradek 44.
Hratzau 56.
Hromada Jakab 184.
Hubacsek Pál 136.
Hubertusburgi béke 465.
Hugó Werdenberg grófja 63.
Hunfalu (Szepes megye) 133.
Hurbán 237.
Huszár Péter 103, 495.
Huttenheim 34, 35.
Huzain aga 94, 95.
Hülsen 324, 325, 327, 329.
Hüningen 32, 33.

I.

Ibrahim aga 94.
Igl kir. biztos 91.
Igrovitz 19.
Ill folyó 71.
Illava 407.
Illésházy Gáspár 407. — György gr. 179, 181—183, 185—187. — István gr. 89, 97. — Miklós gr. 187.
Imermann 65, 68.
Imhoff pasa 240.
Imola, Melchior de — Albánia kormányzója 369.
Imreffy János 493.
Indic 321, 322.
Ingolstadt 30.
Ingovány város 94.
Inn folyó 26—28, 30.
Insurgens katonák költsége 234—236.
Insurgens sereg 527.
Insurrectio l. nemesi felkelés.
Ipoly 128, 153, 497.
Ireis agák 95.
Iréne császárnő 392.
Isar folyó 29.
Isenburg-család 75.
István alországbiró 84.
Istvánffy 100.
Iszpahik 94.
Ivánka túróczi prépost 60.
Izaralyák 94.
Izariliák 94.
Izdenczy 358, 359, 361.

J.

Jablonowski Szaniszló 176.
Jablunkai szoros 183, 184.
Jaffé Fülöp dr. 65.
Jagodics Elek hadnagy 398.
Jajcza 363—365, 367—369, 374—392, 396.
Jakosics kapitány 89.
Janacz Gáspár 184.
Janicsárok 94.
Jankovich Farkas 136.
János király 243.
János Zsigmond 490, 491, 492, 493.
Jánosháza 98.
Janovitz 42.
Jantsó kapitány 530.
Jarzsomerzs 47, 50, 52.
Jaschendorf 44.
Jasena 52, 53.
Jászberény 146, 497, 499.
Jász-Kúnság 499.
Jászság 134, 138, 497.
Jászó 237.

Jauer 447.
Jauernik 49.
Jaures Jean: Die neue Armee (ism.) 239.
Jägerndorf 18, 45, 47.
Jellasich vezérőrnagy 354, 527.
Jenő württembergi herczeg 453.
Jeszenszki János százados 521.
Jezer 363.
Johannesberg 44, 48.
Johndorf 50.
Johnsdorfi tábor 49.
II. József 219, 238, 239, 323, 397, 468.
József nádor 354, 528, 530.
Jungbunzlau 314, 443.
Jung-Dessewffy huszárezred 8, 10.
Jussuf harambég 365, 379, 382, 385.
Juzbasák 94.
Juzref aga 95.
Juzuf iriz aga 95.

K

Kaaden 25.
Kabold (Sopron megye) 61.
Kadinjače 394.
Kaisersberg 68.
Kajár 111, 118.
Kajáta 79.
Kajszy hadnagy 182, 185.
Kákonyi János seklészi postamester 136.
Kálay Miklós 183.
Kállay-család 80. — Pál 376.
Kálnoky altábornagy 446. — huszárezred 33, 40, 41, 45, 46, 446.
Káloz 114, 115, 118.
Kanizsa 350, 351.
Kanizsay László főlovászmester 393.
Kannstadt 40.
Kapik János 136.
Kapronczai 408, 410.
Kara Ali fehérvári szandzsák bég 97.
Kara Behram 95.
Kara Musztafa 175, 177, 179.
Kara Oveysz budai basa 113.
Karácsony Sándor kecskeméti harminczados 142.
Karácsonyi János: A magyar nemzetiségek a XIV. század közepéig 1.
Karbitz 57.
Kardos Gáspár 183. — Miklós 183. — Zsigmond 183.
Kárffy Ödön: Eger 1690-iki tüzérsége 416—427. — Hadbirósági itélet 1708-ból 534.
Karinthia 61, 66.
Károly (III.) 10. — (VII.) császár 29, 31, 38, 40—46. — (I.) szicziliai király 62. — Emánuel szárd király 302, 305, 307. — főherczeg 103, 106—108. — Tivadar pfaltzi őrgróf 38. — ezred 400.
Károlyi 12, 311. — Krisztina 120. — Sándor 120, 129, 132, 135, 144, 146, 150, 155, 157, 497, 499—502. 506—511, 515. — huszárezred 14.
Kárpátok 241.
Karpham 26.
Karva (Esztergom megye) 84.
Kassa 119, 127, 128, 134, 139, 143, 150, 175, 231, 237, 400—404, 497, 498, 524.
Kassai Dávid Zsigmond 494.
Katzenellenbogeni Eberhard gróf 74, 82.
Kaufbeuern 65.
Kaul-Busch 452.
Kaunitz 464.
Kaurim 43.
Kaurzim 321, 322.
Kaurzsinka 322.
Kazinczy László kapitány 530.
Kazul pasa 243.
Kehlheim 31.
Kelecsény (Nyitra megye) 81.
Kelecsényi Pál 182, 183.
Kelnek 192.
Kemenczen Gergely 136.
Kemény János 404.
Kemény L.: Egy vitéz katona czimere 228—229. — Hadi rendtartás 1607-ből 229—231.
Kempten 65.
Kenese 111.
Kentschkau 450.
Kenzin 67.
Kenzingen 68.
Kereki 530.
Kereskényi János 183.
Keresztes 530.
Kereszténysziget 201.
Keresztúr 507.
Kéri Ferencz 136.
Kerkapatak 162.
Kesseldorf 57.
Kestrzsán 22.
Keszthely 112.

Kevi vára 371.
Kezechy aga 94.
Kézsmárk 129, 131, 399.
Khevenhüller 410. — lovassági tábornok 7, 15, 24. — -féle hadi utasítás 266—296, 435—439.
Kiechler Ferencz 184.
Kinski-ezred 361.
Kipfelberg 40.
Kirchberg 48.
Kirchheimbolanden 71.
Kisdisznód 211.
Kisfaludi-család 80.
Kiskarmacs 242.
Kis-Komárom 162.
Kisselyk 207.
Kis-Várda 509.
Kiss Ernő 239. — Miksa 136. — Pál százados 239.
Kiszucza-Ujhely 181, 182.
Kladrub 43.
Klapka 237.
Kleeber 25.
Kleinburg 451.
Kleinskalitz 53.
Klein-Schellendorfi egyezmény 13.
Klingenbergi (II.) Henrik konstanci püspök 61.
Klinovszky János 183—184.
Kljucs 363, 364, 375.
Klobusiczky Antal a 16 szepesi város administratora 398, 402. — Ferencz báró 142, 143.
Klucsenitz 42.
Knigge-ezred 184.
Koberzsitz 18.
Koczany Illés 182.
Koháry 311.
Kohljanowitz 43.
Kókai Márton ezredes 147.
Kolin 316, 321, 322, 462.
Kolini csata 314—333, 443, 444, 460.
Kolmár 68.
Kolonits-család 46. — huszárezred 4.
Kolozsvár 404.
Kolubara 241.
Komárom 468.
Komárom megye 355.
Komáromy, abauji alispán 237. — András 297. — András: Perényi Miklós egri várparancsnok 119—157, 496—516.
Komjáthy Balázs 490.
Komotin 389.
Konrád (V.) Rajnagróf 63. — (IV.) Raugróf 63.
Konstanc 61.
Konstantinápoly 88, 167, 243, 244, 362, 372, 490, 491.
Kornis Krisztina 720.
Korpona 105.
Kosteletz 41.
Kosztajnicza 384, 465.
Kotor 17, 18, 375.
Kovách György 409.
Kovách János 183.
Kovácsevics Tvartko podrinjei vajda 362.
Kováts Mihály 528.
Kozákok 180, 184.
Kozara vára 383.
Kozuchan 18.
Kölpény (Kupniovo) 372.
Königgrätz 44, 47—51, 314, 453.
Königinhof 47, 50, 57.
Königsegg gróf tábornagy 6, 19.
Königsegg-ezred 399.
Königstadl 44.
Köpcsény 311.
Köppernig 45.
Körmend 3, 162, 163, 334, 335, 350.
Körmendi János 136.
Kőrösmegye.
Kőrösbényi János 182.
Kőrösmező 237.
Kőszeg 353.
Kradrob 57.
Král Mihály 136.
Kraljeva Szutjeska 362.
Kralova-Lhota 51.
Krakkó 180, 184.
Kremsier 17.
Kreutzberk 64.
Krietern 450, 451.
Krimitschau 65.
Kritobulosz 382.
Kropf Lajos: Franczia adatok az 1664. évi szentgotthárdi csatához. 158—174, 334—353.
Krosigh tábornok 324, 327, 328.
Krucsay János 136.
Krusyth János főkapitány 86.
Krychnow 322, 331.
Krzeczhorz 322, 324—328.
Krzsizsanov 54, 55.
Kucsera György 184.
Kuhard 35.
Kunigunda 63.
Kúnok 62, 64.
Kunzendorf 45, 49.

Kurlitz 323.
Kurzenhausen 70.
Kurucz-sorozás 1753-ban 517—522.
Kusstein-család 46.
Kutlir 330.
Kutscherau 18.
Kuttenberg 19—21, 316, 319, 321, 322.
Küngyös 114.
Kürt 406.
Kvassay János 183.

L

Labsánszky János 177, 180, 187.
La Croix portyázó vezér 26, 27.
La Graviére 36.
Lacy 323.
Lajos (I. v. nagy) 209. — (XI.) franczia király 385. — (XIV.) franczia király 176. — (XV.) franczia király 23, 37, 38, 40. — karinthiai herczeg 61.
Lajta 354.
Lakatos Alajos 528.
Lamberg család 72.
Landenberg Hermann, greiffensteini 61, 69.
Landsberg 67.
Landau 28.
Landshut 27—29, 32, 41, 47—50, 447, 462.
Landskrone 445.
Langlet De — tábornok 507.
Lang-Lhote 43.
Langlois jezsuita atya 348.
Laszkay kapitány 140.
Latur 136.
Laturka 236.
Lauba 56.
Lauban 447.
Laube 445.
Lauenstein 57.
Lausitz 443.
Lauterburg 36, 37, 46, 460.
Lauter-patak 37.
Lautern 71.
Lazarevics István kenéz 392.
Lazius mappája 161.
Lazsanszky ezredes 31.
Lech folyó 67.
Lednicze 407.
Lehóczky Gábor 182, 183.
Lehwaldt altábornagy 21, 57.
Leibnitz 160.
Leimersheim 35.
Leiningeni Frigyes 63, 67, 73.
Leitmeritz 57, 443.
Leitomischl 19.
Lelesz 147.
Le Maire 151.
Lemcsány 237.
Lendvai Mihály 136.
Lengyelország 180, 181, 490, 516.
Lengyel trónöröklési hadjárat 1733—1735, 6.
Lenti 162.
Leopoldshain 445, 446.
Leposa őrnagy 11.
Lesnica-losnicai csata 241.
Letvitz Breslau parancsnoka 451.
Leuthen 462.
Leutheni csata 453, 458.
Levante 65.
Léva 88, 90, 91, 165, 244, 246, 404.
Libenau 55.
Lichten 45.
Lichtenberg János 63, 67, 70.
Lichtenbergi Konrád strassburgi püspök 63.
Lichtenstein-család 46.
Lichtenstein herczeg tábornagy 302—305.
Liebenau 44, 48.
Liegnitz 447, 450, 453.
Lieteva 176, 178, 182.
Likai határőrök 30.
Likava 178, 179.
Lingen 60.
Linz 13, 66.
Lipcse 56, 57, 451.
I. Lipót 175, 180, 184, 187.
Lipót-rend 214.
Lipótvár 124, 179.
Lippa ostroma 478.
Liptay András 187. — János 405.
Liptómegye 129, 131, 177, 358.
Liptószentmiklós 139.
Lissa 56, 453.
Litvánok 176, 180, 182, 184—186.
Lobkovitz 21, 25, 29, 31.
Lochenitz 51, 53.
Locknitz 161, 165.
Lohe 450, 451.
Longwy 241.
Losoncz 145.
Lószerszámok 224—225.
Lothringeni Ferencz 12—14, 24, 49. — Károly hg id. 176, 179, 187.

— Károly hg. ifj. 16, 18—23, 26—57, 314, 316, 317, 322, 443—446, 449—456, 463, 464.
Lovasság, A magyar — regulamentuma (1722.) 428—434.
Löbau 444.
Lőcse 129—131, 149, 178, 398.
Lövenberg 447.
Lövő 162.
Lubló 399.
Lubomirski 179.
Lucchese 28, 452, 453.
Lukács egri prépost, alkanczellár 382.
Lukinich Imre: Egykorú jelentés Belgrád visszavételéről 232—234.
Lultsch 18.
Lunevillei béke 355.
Lusinczky Sándor 129, 136.
Luzsinszky huszárok 129.
Luxemburg 241.
Lüttich 241.
Lüttwitz 30.
Lützow altábornagy 328.

M

Macquir 306.
Macsói bánság 373, 391.
Madách-család 80.
Madács fia Pál 80.
Madocsányi hadnagy 180.
Magosmart 231, 232.
Magyar Bálint 478, 483, 484, 495.
Magyar felkelő sereg 45, 47.
Mahmud pasa 363—366, 369, 388, 393—395.
Mahmuth bég 94.
Maholány (Pozsonymegye) 81.
Mahrenberg 67.
Maillebois 23—25, 305.
Mainz 63, 70—71.
Maischau 54.
Majna 82.
Majthényi László, 92, 99.
Malatesta Novello de Malatestis 368.
Malatinszky Zsuzsánna 467.
Malchovalhota 51.
Malleschau 321.
Maloritz 321.
Malschen 57.
Mannheim 34.
Manon d'Alègre, Marquis de 173.
Mantua 302.
Marburg 159, 312.
March 17.
Marczali Henrik 354. — A hadsereg élelmezése az 1788—1790-ki háborúban (ism.) 238.
Mária királyné 478.
Mária Terézia 12, 13, 19, 23, 28, 33, 36, 42, 45, 47, 53, 55, 57, 219, 301, 305, 308, 309, 318, 331, 444, 449, 453, 463, 467, 517, 518, 521, 522.
Mária Terézia-rend 1, 6, 214, 331. — első promotiója 464.
Máriássy 147. — család 131.
Marini ezredes 40, 41.
Marktl 27, 28.
Mármarossziget 237.
Mármarosmegye 358.
Marne 172.
Marpód 197.
Marsalk 410.
Marschovitz 42.
Marsovszky Dániel 183.
Marsovszky Gábor 183.
Martalóczok 94.
Marwitz 45.
Marxdorf 450.
Marzolaró 303.
Maschendorf 44.
Massow W. v. — 240.
Matheides Károly 236.
Matunák Mihály: Korpona vár kapitányai 231.
Mátyás király első két török hadjárata 362—396. — főherczeg 229, 232.
Maubeuge 241.
Mazúri tavak 241.
Mährisch Trübau 16.
Mehmet aga 94, — aga, Bory Ferencz 94. — iriz aga 95. — bég 523. — szpahia 242.
Melczer-család, kellemesi — 81.
Memmingen 65, 67.
Mercy ezred 234.
Merényi Lajos: Adatok az 1644-ik évi hadjárathoz 404—410.
Mergentheim 23.
Merzsa fia Benedek 79. — fia Pózsa fia István 81.
Mészáros György 136. — János 136. — János br. 527. — János altábornagy 354. — Miska 136.
Mettau folyó 50, 51, 53.
Metz 37, 38, 345.

Metzi csata 241.
Michalik Márton 183.
Michelsdorf 44.
Migazzi gr. ezredes 449.
Mihal-oglu Iszkender pasa 391, 393.
Mihályi-család 80.
Miklós fia János 83.
Mikoles 53.
Mikos Mihály 183.
Miksa király 492.
Miksa fhg 246.
Milano 65, 302, 305.
Minas marquis 307.
Minkovits Gáspár 490.
Minnet-oglu Mohammed 369, 391.
Minuzzi 26, 27.
Miskolcz 134, 147, 150, 498.
Mirovitz 41.
Mitterbacher Katalin Frimont Jánosné 214.
Mittrovszky József gróf táborszernagy 354.
Mizleni Benedek deák 489.
Modena 308.
Moder folyó 37, 39.
Modor 121, 401.
Modrus vármegye 388.
Mohammed, II., 362, 365, 366, 368, 370, 373, 386, 395.
Moldau 21, 22, 314.
Moldanthein 15, 41.
Moldava 15, 23, 41, 42.
Moldva 238.
Molnár Miklós 183.
Momenheim 39.
Montecuccoli 159, 162—164, 234, 334, 350.
Montmédy 241.
Morava 241.
Móré László, Csulai 372. — János 480.
Morecz Lőrincz 182.
Móritz anhalt-dessaui herczeg 321, 443.
Móricz István 120.
Morvaország 45, 47, 121, 177, 179, 313, 407, 447, 468.
Morva folyó 69, 70, 124.
Morvamezei ütközet 70.
Mosonmegye 158, 357, 398.
Motol 24.
Mouchy, Marquis de — 341.
Moys 445.
Moysi ütközet 446, 462, 463.
Mracs 43.
Munkács 119, 132, 134, 150, 497, 501, 503, 507, 509.
Munkensdorf (Minquindorff) 159.
Munzingi tábor 32.
Mura 160—163.
Mura-Szerdahely 162.
Mura-Szombat 162, 163.
Murány vára 130.
Muráth harambasa 94.
Murnáth aga 94.
Musketások 14.
Musqueton-pisztoly 220.
Mustar aga 524.
Musztafa 242. — aga 95. — budai pasa 109, 473—486. — kihája 94. — vajda 94.
Murzely aga 95.
Műemlékek Országos Bizottsága 199.
Mühlburg 40.
Mühldorf 28, 30.
Mühlhausen 68.
Mühlhauseni csata 241.
München 28, 30, 41.
Münchov tábornok 17.
Münstertraisen (Munstreis) klastrom 78.

N

Nachod 44, 50—52.
Nádasdy 162, 334, 408. — Boldizsár 4. — Borbála 467. — Ferencz gr. tábornagy 1—58, 301—333, 443—471. — Ferencz gr. fejérmegyei főispán 408. — József 4, 312. — Kristóf 478, 479, 484, 486. — Lipót Flórián 10, 11, 14, 15, 455, 464. — Tamás 2, 479, 523. — huszárezred 18, 28, 29, 32, 33, 40, 41, 45, 47, 53, 445.
Nagy Ádám 177. — Frigyes ezredes 517. — István 515.
Nagybánya 398.
Nagydisznód 202, 205, 211, 212.
Nagy-Kálló 404, 515.
Nagy-Kanizsa 161, 162.
Nagy-Karmacs 242.
Nagy-Károly 128, 404.
Nagyküküllő vm. 207.
Nagymartoni Pál országbiró 64.
Nagyszeben 199, 201, 202, 205, 210, 211.
Nagyszombat 121, 405.
Nagyvárad 217, 404, 530.
Nahorzsán 50, 53.
Namur 241.

Nándorfejérvár 370—372.
Nápoly 216, 386.
Nasicz 384.
Nassau altábornagy 43, 44.
Nassaui Adolf 59—61, 63, 64, 67—74, 77—82.
Nassaui Rupert 76.
Naszvady Károly 236.
Naudeck 26.
Nazuf harambasa 94.
Neckars-hegy 444.
Neckarsulm 33.
Nedeczky János 178, 182, 183. — Zsigmond 182.
Neipperg 11—14.
Neisse folyó 45, 56, 444, 445.
Nemesi felkelés 13. — Az 1800-ki — 354—361.
Németalföld 26, 301.
Német-Keresztúr 3.
Németország 60, 84, 158, 241, 387.
Német Lovagrend 210.
Németujvár 350, 352.
Nepel György 184.
Nepolis 44.
Neuberen 30.
Neuburg 25, 68.
Neu-Bydzsov 44.
Neudegg-család 46.
Neudorf 33, 34.
Neugartheim 38.
Neuhaus 13—15, 21, 460.
Neuhausi Detre olmützi püspök 61.
Neuhof 43, 161, 162.
Neu-Kolin 43, 44, 322.
Neumarkt 41, 452.
Neu-Ötting 25.
Neustadt 24, 29, 44, 45, 50, 53.
Neveklau 42, 43.
Nieder-Alstadt 55.
Nieder-Raatsch 54.
Nieder-schönfeldi egyezmény 31.
Niefere 40.
Nimburg 443.
Nippern 452.
Nis (Nissa) 234.
Noailles tábornagy 31, 38, 39.
Nógrád 137, 145.
Nollendorf 58.
Noszkó Dániel 183. — János 182.
Nosztitz 324.
Novara 302.
Novi 307.
Novi-Bazár 372.
Novi-bazári szandzsák 362.
Nördlingen 40.
Nure 303.
Nürnberg 23, 24.
Nürnbergi birodalmi gyűlés 1480-ban 365.
Nyáray László ezredes 138—140, 144.
Nyárády András 146.
Nyáry István 117. — Sára Pálffy Tamásné 117.
Nyitra 90, 120, 121, 125, 134, 176, 186, 405, 524.
Nyitra vármegye 115, 357.
Nyúzó 515.

O

Ober-Adelsbach 50.
Ober-Allaich 24.
Ober-Raatsch 54.
Obersonnenberg 57.
Ober-Wiechthal 24.
Ocsbay László 121, 122, 124, 125, 129, 136, 137.
Ochsensteini Ottó 60, 72, 76.
Odera 45, 47, 450, 451.
Oderberg 47.
Oettingeni grófok 65.
Oettling 28.
Offenburg 71.
Oglio 6.
Olaszország 3, 5, 6, 8, 12, 33, 58, 65, 119, 159, 214, 301, 347, 353, 490.
Olgyai András fia Péter 83.
Olmütz 17, 18, 61.
Olschan 18.
Omer beg 364.
Ondrejov 43.
Ónod 550, 502, 504.
Opocsnó 51.
Oppeln 61.
Oppenheim 68, 71.
Opperau 450.
Ordódi György dandárnok 133.
Ormándy Péter palotai vicekapitány 104, 117, 118.
Ormányi Józsa 481, 482.
Orosz betörés 1849, 236.
Oroszlán bég 243.
Oroszország 214, 241, 465.
Orsova 234.
Országh Mihály nádor, Gúti 376.
Oruchy aga 94.
Osnabrück 60.
Ostoics János 360.
Ostrosicz Márton 136.
Ó-Szerbia 372.

Oszlány 178.
Osztrák örökösödési háború 12.
Osztrositz 444.
Osztroviczai Konstantin 377, 382.
Ott altábornagy 354.
Ottersdorf 40.
Otteslovitz 18.
Ottó alsó-bajor herczeg 77. — bajor herczeg 64, 66, 72—74, 77, 78. — (IV.) brandenburgi őrgróf 61. — Lingen ura 60. — Ochsenstein ura 63. — Tirol grófja, Karinthia herczege 61.
Ottokár cseh kir. 69, 70.
Ovada 308.
Óvár 177.
Ozora 95.
Osztrozácsky Imre 136.
Ördög Rezmán 88.

P

Pajazyt hegyesdi török vajda 474, 483.
Pakracz 384.
Paks 95.
Paksy János 477.
II. Pál pápa 384.
Pál pécsi püspök 61.
Palásti 506.
Palásti Ivánka fia Jób 83.
Pálffy János 117, 122, 125, 129, 137, 139, 145, 153. — János levele a győri generálishoz 1575 junius 19-én 102. — János tábornagy 4, 11, 502—513. — Károly gróf főajtónálló mester 466. — Kata Krusyth Jánosné 86. — Miklós 86, 117, 118, 466. — Péter 86, 88, 89. — Tamás főkapitány 85, 86. — Tamás rabsága 88.
Paló Mihály 183.
Palocsay György br. 502.
Pálóczi László országbíró 362.
Palota 91—93, 96—104, 106—110, 112, 114, 116, 117, 243, 483.
Palotai őrség levele a győri generálishoz 1575 jun. 19. 104—106.
Palugyai Mihály kapitány 142, 530, 531.
Pancsova 234.
Pandurok 29, 34, 40, 44.
Pankraz 56.
Pápa 105, 106, 477—480, 483.
Papanek Nándor 528.
Pappenheimi Hildebrand 76.
Parchvitz 451.
Pardubitz 19, 21, 51.
Páris 168.
Párkány 138.
Parlagi György 376.
Parma 302, 303, 308.
Passau 61.
Pásztó 497.
Patacsich 47.
Patay Kristóf 153.
Patschkau 47.
Pattantyusok 92.
Paxi János Bapt. 312.
Pekry 125. — Lajos 473, 474.
Peloponesus 369.
Pelsőcz 147.
Penavaire altábornagy 324, 327, 328.
Penzig 447.
Perényi Farkas báró 119. — Ferencz 120. — György 119. — Imre 120, 124. — János 120, 124. — László 123, 124, 516. — Miklós egri várparancsnok 119, 496—516. — Zsigmond 120.
Pergau 64.
Péró-lázadás 517.
Pest 229, 311, 312, 466. 503.
Pestmegye 356, 357. 400, 497.
Pestis 134, 136, 140, 143, 144, 147—152, 155.
Pestvármegyey ezredes 12.
Pestvármegyey huszárezred 18, 28.
Petenegy 1.
Péter bázeli püsp5k 61.
Peterswalde 57—58.
Pétervárad 138, 370, 371, 374, 505.
Péterváradi csata 4.
Pethő-féle zendülés 517.
Pethő János (gersei) 91, 94.
Pethő Péter (gersei) 484.
Petneházy 179.
Petrekau 21.
Petrinja 465.
Petrőczy István 523.
Petrőczy 121.
Petschkau 321.
Pettau 312.
Petz János 232.
Pfalcz 63.
Pfalz (bajor) 71.
Pfalzburg 38.
Pfalzgraf 82.
Pfalz-Mosbach 74.
Pfarkirchen 26, 27.

Philippsburg 33, 34.
Piacenza 303—305.
Piemont 307.
Pilch Jenő őrnagy 240, 297.
Piletitz 52.
Pilgram 21.
Pilis nb. Miklós fia Demeter 79.
Pillichsdorfi Detre pozsonyi főisp. 64.
Pilsen 13, 23.
Pirna 57, 444.
Piry iriz aga 95.
Pisek 15, 22, 23.
Piskolt 404.
Pisztolyok 220—221.
II. Pius pápa 386, 393.
Planjan 316, 322, 323.
Plattling 28.
Ples 44, 50, 51.
Plessis Béliére, Marquis du 341.
Pliva 378.
Pó 6, 302, 304, 305, 307.
Poborz 322, 324.
Pocking 25.
Podevils 48, 50.
Podhorzsan 19, 20.
Podiebrad 43.
Podmaniczky Ráfáel 477.
Podskal 42.
Pograpi Benedek 231, 232.
Pohrlitz 16.
Poitiers ezredes 28, 29.
Polgári 515.
Polheimi Weichard folytatója (Pertz) 78.
Policska 19, 20.
Politz 44, 50.
Polnisch-Wette 45.
Polyacsek Márton 183.
Pongrácz András 183. — Ferencz 177, 178, 184—186. — Ferencz br. id. 181. — Ferencz br. ifj. 180. — Ferencz gr. 183. — Gáspár 184, 186. — János 186. — Zsigmond 183. — (dengelegi) 373, 393. — András (dengelegi) 372, 376. — János (dengelegi) erdélyi vajda 372, 374.
Ponlat 78.
Ponte Curone 305.
Pornó 352, 489.
Pornói apátság 488.
Porosz háború (1778—1779) 396.
Porosz Sigmaringen 60.
Pozsony 12, 15, 114, 121, 124, 138, 370, 400—403, 405, 484.
Pozsonyi országgyűlés 466.
Pozsony megye 64, 79, 357, 400, 402.
Pracker Tamás levele a győri generálishoz 1577 márcz. 27. 112.
Prága 14. 15, 19, 22—25, 41—43, 314—323, 331, 443.
Prágai csata 316.
Pragmatikai hadsereg 26, 32, 33.
Praskavitz 57.
Prcsitz 42.
Preitenfurti Konrád salzburgi püspök 67.
Premontrei guerilla 237.
Prerau 17.
Preysach ezred 400.
Pribis Illés 183.
Priboj 362.
Prodlitz 18.
Provence 306.
Prozor 380.
Przseloucs 43.
Prüschenk-család 64.
Prueschnik Ulrik 63, 72.
Pucheim tábornok 405, 406, 408, 409, 410.
Puisieux, De — 341.
Puskaportörő malom 524.
Pusztabalán 114.
Putnok 147, 150.
Püspöki 530.
Pyber püspök 125, 133.

Q

Quartazzolo 304.
Queis folyó 56.
Quingentole 6.
Quolsdorf 49.

R

Rába 161—163, 169, 171, 172, 176. 179, 334, 337, 339, 340, 342, 345, 346, 349, 351.
Rácsa gázló 392, 393.
Rácz Ádám 177. — János 136.
Ráczkevi 486, 487.
Ráczok 126, 128, 138, 139, 147, 150.
Rád nb. Benedek veszprémi püspök 61.
Radak bobováczi várnagy 362.
Radics András 138. — Gáspár 136.
Radkersburg 5, 159, 161, 162, 164, 165.
Ratkersdorf 4.
Radmeritz 56, 444.

Radoszló fia Radoszló 82.
Radowesnitz 322, 324, 326.
Raguza 367, 387.
Rojecz 177.
Rajna 26, 31—35, 37, 39, 40, 46, 59, 63, 66—68, 70—72, 78, 80—83, 460.
Rajnamelléki erődítések 40.
Rák Sebestyén 136.
Rákóczi Ferencz II. 119, 120, 123—128, 132—134, 137—143, 145, 148—157, 496—518. — György I. 404. — György II. 211.
Rakonitz 23.
Rakova 183.
Raksányi kapitány 530.
Ráma 234, 385.
Rappach-család 46.
Rastatti béke 3.
Ratisbon 160.
Rátkay Pál 478.
Raugrafok 63.
Raussnitz 17.
Ravassy János 136.
Razman Mihály 136.
Rechberg-család 73.
Recsiczky Gáspár 135.
Regensburg 25, 29.
Regulamentuma. A magyar lovasság — 1722-ből 250—266, 428—434.
Reichenau 49, 51, 444.
Reichenbach 48, 49.
Reichenberg 57.
Reichennerdorf 15, 20.
Relković Néda: Portyázó csapatok Ujbányán a XVII. század elején 231—232.
Répássy Flórián 237.
Reschwoog 39.
Réthey Ferencz 120, 128, 133, 153, 513—515.
Réthey János 497.
Révay Ferencz 484. — Gáspár br. 125, 134, 135, 137. — Imre 121, 147. — László főhadbiztos 405, 407, 409, 410.
Reverei hid 6—7.
Revière, De — 134, 135.
Revitzky kapitány 530.
Revucza 140.
Rezván aga 94.
Rhédey Lajos gr. 215.
Rheinau 67, 69.
Rhein grófok 63.
Rheinweiler 32.
Richard lovaskapitány 343.
Richelieu, Duc de — 307, 308.
Rindsmaul-család 46.
Rimaszombat 147, 186.
Riverson dandárnok 449.
Rivière De 500, 510.
Rochlitz 65.
Rodostó 151.
Rogacsicza 362, 394.
Rokiczán 3.
Rollinge atábornagy 375.
Róma 11, 164.
Római kúria 367.
Romeisen vezérhadbíró 137.
Ronow 20, 21.
Rosenheim 30.
Rosenthal cziszt. zárda 76, 78.
Rosiglione 308.
Rostás 114, 118.
Rossbachi csata 448, 451.
Rosternitz 18.
Rot folyó 26.
Rotenbühet 72.
Roth tábornok 17, 302.
Roth patak 446.
Rothenberg 40.
Roth-Janowitz 319, 321.
Rottal Ferencz Antal gróf 46, 55 — Rottal Má ia Maximiliana grófn Nádasdy Ferenczné 46.
Rottenhan államtanácsos 359.
Rottenstein Ferencz 157.
Rottofreddo 460.
Rováspénz 115.
Rovnahora 182. — Rovnahorai szoros 177, 182.
Rozgonyi János 392.
Rozmis István 184.
Rózsahegy 139, 140.
Rozsnyóbánya 147.
Römerstadt 46.
Rubigal kir. biztos 91.
Rudolf (I.) császár 59. — király 111, 115, 228. — helfensteini gróf 64. — pfalzgróf 72—74, 77, 78. — rajnái pfalzgróf 64.
Rueber kassai generális 492.
Ruffach 70.
Ruházkodás, Magyar — a XVII. században 347.
Rum Mohamed pasa 363.
Runjava hegység 392.
Rupert Rau gróf 63.
Russheim 34.
Rusznyák Simon 183.

Rutovszky gróf 56, 57.
Ruztem aga 94.

S

Saaz 23.
Sabácz 234, 241.
Sadska 316.
Sagschütz 452.
Saimbachi csata 27.
Sajó 147, 153, 498, 500, 503.
Sajószentpéter 507.
Salamonfalva l. Csepreg.
Salm-család 63.
Salm győri generális 88, 90, 483, 489.
Salzburg 347.
Sanilaro 303.
San-Paolo 303.
Sapieha Benedek 176. — Ferencz 176. — Kázmér 176, 184—186.
Sárkány János 183.
Sarkotič István, Bosznia és Herczegovina parancsnokló tábornoka 375.
Sarlay 183.
Sarmasághy Miklós 474.
Sárosmegye 65, 400.
Sárospatak 499, 502, 507.
Sárospataki gyülés 132.
Sárossy András kapitány 527.
Sárvár 523.
Sárvíz 94.
Saskó György 183.
Sasvár 3.
Sátoralja-Ujhely 507.
Savoyai Eugen 3, 4, 6, 7, 233.
Sazava folyó 15, 41, 42.
Scarbala hadnagy 500.
Schaffhausen 67.
Schatzlar 55.
Schäffelsheim 71.
Schermann Mátyás 136.
Schleithal 37.
Schleswig 16.
Schlettstadt 68.
Schlick 237.
Schönau 444.
Schönberg 48, 49.
Schönborn ezred 234.
Schriegwitz 452.
Schröck 32, 34, 35, 38, 460.
Schulemburg 307.
Schultzbach 234.
Schulz gr. 176, 178, 179, 182.
Schurz 54.
Schwaben báró őrnagy 33.
Schwandorf 23.
Schweidnitz 47, 49, 447—449, 453, 458. — ostroma 463. — bevételéről szóló népdal 450.
Schweigen 36.
Schwerin tábornagy 314.
Sebestyén József: A szendrői tábor rendjét szabályozó edictum 225—228.
Seckendorf tábornagy 23, 25—29, 35, 40.
Secs 19, 20.
Seeliger Emil százados 240.
Seers, Schweidnitz parancsnoka 448.
Segur 15.
Seiboldsdorf ezredes 30.
Seidenberg 56.
Seidlitz 463.
Seildenberg 445.
Selchov tábornok 16, 17.
Selletitz 16.
Selmeczbánya 398.
Seltz 39.
Semil 56.
Semke (Pozsonymegye) 80.
Semsey Miklós 129.
Serbelloni lovassági tábornok 310, 314, 316, 328.
Seydlitz 313, 328.
Siegersdorf 56.
Sigmaringen 60.
Silberbach 202.
Silberberg 47.
Simbach 27. — patak 27.
Simon János 136.
Simontornya 92, 94, 95, 121.
Sinay Sándor 529.
Sincére 329.
Sirok vára 153.
Siskovics ezredes 329. — ezred 400.
Siskovics lovag táborszernagy 467.
Skerlecz Gábor (lomniczi) 15, 50. — Péter br. 312.
Skutari 369.
Smirzsiczkastrana 54.
Sobezslau 22.
Sobieski János 175, 176, 179—181, 184—186.
Sói bánság 391.
Solara 6.
Solidus 69.
Somogymegye 356, 357, 398.
Somogymegyei zavargások 359.

Somoskő 142.
Soor 54.
Soori csata 55.
Sopron 3, 159, 353—355.
Sopronmegye 80.
Sorbolo 303.
Sorozás, Kurucz— 1753-ban. 517—522.
Soubise herczeg 444.
Sötér Tamás 122, 126, 137, 147.
Spalato 364.
Spányik 183.
Spanyolország 301, 367.
Speerknappen 66.
Speier 68, 71, 77.
Speiergau 75.
Sperger Jakab 136.
Spirhenpickler-pisztoly 220.
Spitznapf báró altábornagy 447.
Splényi Gábor báró 354, 355, 527, 528, 530. — János László lovag (mikáldi) 5, 311. — huszárezred 5, 14.
Sréter János tüzérdandárnok 130, 134.
St. André 53, 54.
St. Angelo 8, 9.
St. Ignon altábornagy 16, 47.
Staal ezredes 407.
Stájerország 3, 63, 64, 67, 163, 477.
Stampach 330.
Stanislovits György 528.
Starhemberg gr. tábornok 176, 324, 326—330.
Stattenbergi bárók 64.
Stehna 22.
Stembach 71.
Stezser 44.
Strahlenbergi: IV. Konrád, I. Rennewart 74.
Strahlenbergiek 65, 74.
Strassburg 32, 37, 38, 67, 68, 70, 71, 78, 81.
Strassburgi garas l. Garas.
Straubing 25, 41.
Stupavszky Miklós 136.
Sturm Bertalan 136.
Stutzok 222.
Styrum gróf lovassági tábornok 311.
Suchodol 321, 322, 331.
Suhajda hadnagy 176, 182.
Suller János 184.
Sulz 37.
Sümeg 483.
Sütő Ferencz 183.
Svaben 64, 67, 78.
Svedlér 131.
Svojsitz 322.
Swratka 19.

Sz

Szabó Máté hatvani kapitány 447.
Szabolcs vm. 5.
Szádeczky György 124, 183.
Szakolcza 90, 136, 181.
Szamosközi 474.
Szana 375.
Szántó 530.
Szapolyai-család 384. — Imre kincstárnok és Bosznia gubernátora. 375, 376, 383—389, 395.
Száraz József 531.
Szárazd (Tolnamegye) 81.
Szászorbó 188, 192.
Szászország 55.
Szászsebes 210.
Szata 387.
Szatmár 119, 150, 404,
Szatmári béke 516.
Szatmármegye 358.
Szatosnil 136.
Száva 234, 241, 363, 366, 373, 374, 388, 391—393, 395.
Száva-Szent-Demeter (Mitrovicza) 372.
Szead-Eddin 394, 396.
Szeben 386.
Szebenmegye 188, 193.
Szeben-patak 201.
Széchen, kőrösi főispán 358.
Szécheny Mihály viczekapitány 487.
Széchenyi Ferencz gróf somogyi főispán 359.
Széchy Erzsébet Nádasdy Ferenczné 4.
Szécsény 145, 231, 404.
Szécsényi csata 88.
Szeged 126, 400.
Szeghy 183.
Székás-patak 188.
Székely János, Hidvégi 383. — Miklós, Hidvégi 383. — Miklós, Szentgyörgyi 393.
Székely felkelők 53.
Székesfehérvár 3, 92, 94, 95, 108, 109, 121, 228—229, 242, 243, 400, 477.
Szemendria 234.
Szemere Bertalan 237.
Szemonitz 51.

Szendrei János: A Khevenhüller-féle hadi utasítás 266—296, 435—439.
Szendrő 134, 144, 371, 372, 404, 502, 504.
Szendrői tábor rendjét szabályozó edictum 226—228.
Szent-Gotthárd 3, 159, 160, 163, 170, 171, 172, 334—353.
Szentgotthárdi csata 158—174, 334—353.
Szent-György 114, 121, 401.
Szentgyörgyi Zsigmond gr. 393.
Szent-István-rend 466.
Szentiványi Lipót kapitány 530. — Menyhért 180.
Szentkereszty ezredes 53.
Szent Márton 353.
Szent-Miklóssy János ezredes 146.
Szentpáli csata 493.
Szentpéter (Csallóköz) 184.
Szentpétery Imre dandárnok 128, 133, 147. — Sándor brigadéros 496, 497.
Szepesmindszent 130.
Szepesség 129, 131, 147—149.
Szerbia 241, 362, 372, 391.
Szered 122.
Szerémség 372.
Szerencs 156, 499, 502, 504.
Szergel orvos 529.
Szigetvár 114, 476, 477, 486.
Szigliget 112.
Szilágy-Cseh 493, 494.
Szilágyi Ferencz 528. — Lajos százados 240. — László 528.
Szilézia 11—13, 43—45, 47, 56, 178, 182, 313, 443, 445, 447, 453, 459.
Sziléziai 2. hadjárat 38, 58.
Szinán basa 242.
Szinnyey-Merse család 79.
Szitnicza 375.
Szjenicza 362, 364, 369.
Szkalitz 50, 51.
Szkalka 185.
Szkender-Vakuf 375.
Szlavonia 384, 385.
Szlezák János 184.
Szluha Ferencz 136, 137.
Szófia 362, 370, 393.
Szokol 363, 392.
Szokolyi Mihály 372. — Péter 372.
Szolnok 122, 124, 150, 151, 496—499.
Szopek Ádám 183.
Szöllős 128, 144.
Szőny 466.
Szrebrenicza 393.
Szrebreniczai ezüstbányák 392.
Sztrakonitz 15.
Sztrazsovitz 43.
Sztranyavszky Boldizsár 184.
Sztrányay György 176, 178.
Sztoczek Vilmos 183.
Sztrecsnó 182.
Sztrecsnói kapu 177.
Sztropkó 119.
Sztupiczky Márton 183. — Mózes 182. — Pál 183.
Szvitek János 184.
Szulyovszky János 182.
Szunyogh 410. — István 183.

T

Tábor 15, 41, 42.
Tábori rend 225—228.
Takáts Sándor: Pálffy Tamás 85, — 118. — Ráthoti Gyulaffy László 472—495.
Takó Mihály 518.
Talmács 210.
Tálya 502.
Tamási 95.
Tapolcza 483.
Tari Ferencz 406.
Taró 303.
Tarródy helytartótanácsos 360.
Tata 485.
Tatárjárás 204.
Tatárok 167, 179.
Tauffenbach-család 46.
Taufkirchen 28.
Tecklenburgi grófság 60.
Teinitz 42.
Telczitz 43.
Telekessy István 133.
Teleki Sámuel gróf kanczellár 219, 527.
Temes 372.
Temesvár 371, 372. — visszafoglalása 4.
Temes vármegye 354, 355, 360.
Templomerődök 188—212.
Tengerdi Tivadar győri püspök 61.
Teocsák 392.
Terstyánszky Károly, Nádasi —, 305.
Teschen 12.
Tescheni béke 468.

Tetwin János Kázmér 179.
Teuffel, l. Ördög.
Teuffel András báró győri generalis 104, 106, 108, 111, 112, 114.
Thallóczy Lajos: Mátyás király első két török hadjárata 362—396.
Thausi Ferencz zágrábi érsek 312.
Thelekessy Imre 228.
Theobald Pfirt grófja 68.
Thim gr. 176, 180—184, 187.
Thoposházi Thopos Bálint 228—229.
Thököly Imre 175—185.
Thúry Benedek 92, 99. — György lévai főkapitány 88, 92, 110, 484, 485, 487. — Márton veszprémi kapitány 489.
Thurzó György 229.
Thurzó Kálmán: Nádasdy Ferencz gróf tábornagy 1—58, 301—333, 443—471.
Thúz János, Laki —, 392.
Thüringia 444.
Tihany 243, 481, 483—485, 487, 490.
Tirol 61, 74.
Tisza 122, 129, 155, 497—499, 503, 515.
Tokaj 119, 502.
Tollet br. 131.
Tolna 115, 370, 486, 487.
tolnai országgyűlés (1463.) 370.
Tolvaj-család 81. — fia Péter 80.
Tomasevics István bosnyák király 363—366, 373.
Topcsia 94.
Topos György 229. — Mihály 227, 229.
Tornamegye 398.
Tortona 306.
Tóth Zoltán: A magyar lovasság regulamentuma 1722. 250—266, 428—434. — kurucz sorozás 1753-ban 517—522.
Toulon 306.
Tököli Sabbas kir. tan. 528.
Törő-féle zendülés 517.
Török-Becse 355.
Török Albert 528.
Török Antal 478.
Török Ferencz 473, 477, 478, 480, 482, 483, 485.
Török háború (1566.) 89. — háború (1716—1717.) 4. — háború (1737—1739.) 8. — hadjárata Mátyás királynak (1463—1464.) 362—396. — rabok 480. — szökevény vallomása 242—249.
Törökök 4, 85—118, 159, 161—175, 179, 181, 234, 334—353, 371, 374, 377, 378, 381, 386, 387, 391, 394, 395, 404, 465.
Törökország 308.
Traun óbester 410.
Traun tábornagy 10, 11, 40, 41, 45, 46.
Trautenau 44, 47, 54, 447.
Trauthson 492.
Trautmannsdorf-család 46.
Trautmansdorf-ezred 400.
Trebbia 304.
Trebcsin 18.
Trebitsch 16.
Trenck 43, 53, 54.
Trenck pandurjai 34, 35, 40, 57.
Trencsén 121, 122, 129, 131, 176—179, 181, 186, 399, 400, 409.
Trencséni csata 125, 126, 129.
Trencsénmegye 180, 181.
Trencsénhosszúmező 185.
Treschkow 328, 329.
Trips-huszárezred 31, 33.
Troischendorf 56.
Troppau 18, 47.
Truchsess 47.
Trzsebitz 317.
Turchan oglu 364.
Turchányi György 183.
Turn 57.
Turócz 409.
Turócz vármegye 129, 179, 356.
Tursberg 78.
Turszun bég 388, 394.
Tuzla 392.
Tüzérsége. Eger 1690-ki —, 416—427.
Tyryathy Behram 95.

U

Ubstadt 33.
Udvarhely 493.
Udvari kamara 91.
Ueberlingen 67.
Uesenberg-család 76.
Ugar 375.
Ugocsa vármegye 126.
Ugrócz 187.
Ujbánya 231, 232.
Ujegyháza 196.
Ujhely 405.
Ujhelyi 410.
Ujhelyi Péter százados, Tiszaujhelyi 297.
Ujlak (Illok) 387, 391.

Ujlaki Miklós erdélyi vajda 376.
Ujonczozás 1800-ban 360.
Ujpalota 217.
Ujvár 410, 524.
Ulm 67.
Ungvár 119, 129, 150, 500, 503, 507.
Ung vármegye 356.
Uterpless 53.
II. Uros Miljutin szerb király 392.
Uzsice 394.
Uzsorai bánság 391.
Ürményi Benedek fia István 81.
Üszküb 372.

V W

Vág 121, 122, 124, 176, 179, 407.
Vágendrüssel 131.
Vajda András 137. — Jakab 183.
Valeggio 307.
Valentinus Literatus 86
Valjevo 241.
Vár 306, 307.
Váradi István kalocsai érsek 376, 393.
Váradolaszi 215.
Varasd 312, 464.
Varasdi határőrök 16, 18, 21, 25, 31, 34, 35, 40, 302, 304, 305.
Varcar Vakuf 375.
Varinkavölgy 177, 182.
Várna 185.
Varsányi Gergely 114.
Varsó 179.
Varsói egyezmény 46.
Vas vármegye 2, 158.
Vaskapu 517.
Váson 112, 483.
Vass Sándor 128, 132, 133.
Vécsey alezredes 50.
Vécsey József br. 528, 529.
Vehla ezredes 446.
Velavnik 392.
Velden 28.
Veldenz grófja 63.
Velencze 364, 367, 368, 370, 374, 380, 385, 386.
Veli bég 523.
Velicsán fejérvári szandsákbég 477.
Veltzé Alajos 240.
II. Venczel cseh király 61.
Verbőczy Imre 473.
Verbunkos dalok 314—316.
Verden 306.
Vereczke 236, 237.
Verestoronyi szoros 209.
Verőcze 374, 377.
Vértesalja 100.
Vértessy 517, 518.
Veszprém 103, 105, 107, 109, 111, 242, 243, 481, 482, 485—523.
Veszprém visszafoglalása 485.
Veszprémi beslyák 94.
Veszprém megye 357.
Veterani 179.
Vetter Antal 239.
Vettes alezredes 331.
Viarde, De — 131, 139, 140, 147, 498. 499, 502, 507.
Vils folyó 28.
Vilsbiburg 29.
Vinna 119.
Visegrádi csata 241.
Visk (Ugocsa megye) 79.
Visnay János 522.
Visnyovszky Ferencz 183.
Vitán 485.
Vitéz János váradi püspök 376.
Vitovecz János zagorje comese, szlavon bán 376.
Vitnyédy István, Muzsai 158, 159, 347, 353.
Vitry franczia követ 175.
Vizakna 199.
Vlád oláh vajda 210.
Vogeriana ezred 398.
Vogézek 71, 241.
Voghera 8.
Vogner Ádám 136.
Voltri 307.
Volujac-patak 394.
Vörös Ignácz, Farádi 238.
Vránai perjelség 384.
Vrbanja 375.
Vrbász 375, 378, 382.
Vrbász megye 389.
Vrchovin 51.
Vukcsics István Szentszáva herczege 367, 380.
Vukovár 138.
Wadászi 409. 410.
Wagstadt 46.
Wainitz 16.
Waldeck táborszernagy 36.
Waldegraf tábornok 55.
Waldshut 67.
Waldstein gr. alezredes 239.
Wallis gróf 49, 51, 498, 501, 508 512, 513.
Walram Zweibrücken grófja 60.
Walsee Ulrik 64, 70, 72, 73.

Wambasia 65.
Warnesbergi Bohemund trieri érsek 76.
Wasserburg 28.
Wawro Miklós 184.
Weichenstephan monostor 77.
Weidenau 45.
Weigel Ferencz cs. és kir. tüzérkari százados 375, 379.
Weinsbergi Konrád 75.
Weissenburg 36, 37.
Weistritz 453.
Weitbruch 39.
Werdenberg grófja 63.
Werdenberg Hugó cs. biztos 365.
Werner János 136.
Wernstadt 57.
Wertheimer Ede 354.
Wertner Mór: Magyar segítőcsapat a göllheimi csatában 59—84.
Wesselényi Ferencz nádor 228.
Wesselényi-féle mozgalom 2.
Westetz 51.
Westphalia 23.
Weyersheim 39.
Wied 325, 327, 328.
Wildgrafok 63.
Willmow 21.
Windischgrätz-család 46.
Wingersheim 38.
Winhörnigen 28.
Winterfeld ezredes, majd tábornok 19, 44, 47, 48, 50, 56, 444—446, 462.
Wintersdorf 40.
Wischau 16, 17.
Wischelburg 30.
Woischwitz 451.
Worlik 41, 42.
Worms 32, 68, 71, 77.
Wositz 44.
Woszecsan 42.
Wotava 15, 22.
Wozatar István 183.
Wörth 28, 37.
Wössingen 40.
Wrabcovi tavak 21.
Wrbatek 18.
Wrbna-család 46.
Wurmbrand-család 46.
Wurzbach 4, 46, 54, 58.
Würgsdorf 49.
Württemberg 64.
Württembergi grófok 63.
Württemberg-ezred 400.

Z

Zabern 38.
Zablát 177.
Zahorák István 183.
Zajecs 43.
Zákonyi Mihály: Hadbavonult katonák családjainak ellátása II. József korában. 397—403.
Zalamegye 242, 356, 357, 360, 398.
Zala-Egerszeg 87, 162.
Zapardi 392.
Zápolya János 2.
Zára 370.
Zasmuk 321, 322.
Zavoda 186.
Zavis 64.
Závodszky György 183.
Závodszky Levente: Sobieski litvánjai a kurucz Trencsén m.-ben 175—187.
Zay Lőrincz br. 516.
Zayzon Sándor: Károlyi és a szatmári béke (ism.) 239.
Zbyslaw 20.
Zehista 57, 58.
Zichy Károly gr. országbiró 238.
Zieder 48.
Ziegenhals 45.
Zieten 313, 321, 324—327, 330, 446, 451, 452, 462, 463.
Zimony 372.
Zinzendorff gr. 134, 511.
Zittau 56, 57, 444.
Znaim 12, 16, 18.
Zólyom 129, 131, 139, 231.
Zólyommegye 79, 400.
Zorn folyó 39.
Zorni völgy 38.
Zovárdfi-család 80.
Zrinyi György országos főkapitány 108.
Zrinyi Miklós 353, 485.
Zrinyi vára 161.
Zselitz 44.
Zserotitz 16.
Zsigmond király 192, 210.
Zsizselitz 44.
Zsleben 20.
Zsolna 176—185.
Zvecsáj 382, 389.
Zvol 52.
Zvolenszky Anna 524.
Zvornik 391—396.
Zweibrücken 60.
Zweibrücken grófjai 63, 74.
Zwikkau 57.
Zwittau 18, 19.

KÉPEK JEGYZÉKE.

I. Önálló képek.

Lap

Fogarasi Nádasdy Ferencz gróf tábornagy. Eredetije a Szépművészeti Múzeum metszetgyüjteményében ... 1

II. Szövegképek.

Az évfolyam czímlapján: Zrinyi Miklós sisakja. A bécsi udvari fegyvermúzeumban.

A doborkai vár alaprajza. Vázlat ... 189

A doborkai vár keletről. Fénykép ... 190

A doborkai vár öregtornyának szuroköntő-kasa. Fénykép ... 191

A doborkai vár északról. Fénykép ... 192

Az alczinai templomerőd alaprajza. Vázlat ... 194

Az alczinai templomerőd északról. Fénykép ... 195

Az ujegyházi tornyok. Fénykép ... 196

A holczmányi templomerőd alaprajza. Vázlat ... 197

A holczmányi kaputorony. Fénykép ... 198

A holczmányi templomerőd délről. Fénykép ... 200

A vizaknai templomerőd. Fénykép ... 200

A keresztyénszigeti templomerőd alaprajza. Vázlat ... 202

A « « Fénykép ... 203

A nagydisznódi templomerőd. Fénykép ... 203

A « « alaprajza. Vázlat ... 204

A « « belső fal védőkarzata. Fénykép ... 205

A kisselyki templomerőd alaprajza. Vázlat ... 207

A « « Fénykép. ... 208

A « « őrtornya. Fénykép ... 209

Az összes vázlatokat és fényképeket *Halaváts Gyula* kir. főbányatanácsos és főgeológus készítette.

Az ellenfelek fölvonulása Kolin alá ... 316

Az ellenfelek helyzete nagyjában a kolini csatában ... 322

Az ellenfelek helyzete a kolini csata jobbszárnyán körülbelül d. u. 5 órakor. Mind a három vázlatot *Hajts Lajos* m. k. honvédőrnagy, a Lud. Akad. tanára rajzolta.

Lap
Mátyás király felvonulásának iránya — — — — — — — — — — 376
Jajcza vára a Kozluk felől tekintve — — — — — — — — — — 378
Jajcza vára a Katináról tekintve — — — — — — — — — — — 380
Mind a három rajzot *Weigel Ferencz* cs. és k. tüzérkari százados rajzolta.
A leutheni csata. Vázlat. Rajzolta: *Hajts L.* m. k. honvédőrnagy — 452

III. Fejléczek.

Fegyvertrophea a XVIII. századból, a Mária Terézia-renddel. Rézmetszet. Sammlung aller Staats-, Hof- und Gesandschaftsschriften. Wien, 1778. czímű mű 1. lapjáról — — — — — — — 1, 301, 443
Csatajelenet és fegyvertropheák gróf Thurzó György 1607-iki armálisáról. Országos Levéltár — — — — — — — — 213, 397, 517

IV. Kezdőbetűk.

1. *F* kezdőbetű. XVI. századi olasz. A k. k. österr. Mus. Kunstgewerbl. Flugblätter cz. műből — — — — — — 1, 443, 532
2. *S* « Wittenberg, 1532 — — — — — — — — — — 238
3. *A* « Geofroy Tory műve. XVI. század. Dr. Szendrei J. gyüjteményéből — — — — — — — — — — 250
4. *A* « Tournes, Genua, 1654. Dr. Szendrei János gyüjteményéből — — — — — — — — — — — — 301
5. *A* « *Mathias Bel* Notitia Hungariæ novæ Historico etc. Bécs, 1735 — — — — — — — — — — — 397
6. *A* « Mint a 4. szám alatti — — — — — — — — 404
7. *V* « Mint a 3. szám alatti — — — — — — — — — 411
8. *J* « Wittenberg, 1532 — — — — — — — — — — 416
9. *A* « *Beythe István.* Az zeutok fo innepiiről valo evangeliumok. Nimot Uyvárat 1584 cz. műből — — 428, 537
10. *F* « Franciscus de Nádasd. Mausoleum Reg. et Ducum Ungariæ. Norinbergæ, 1664 — — — — — — — 532